

asya.studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 9 / Number: 31 / Spring 2025

Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

Teach. Nihat Kavan

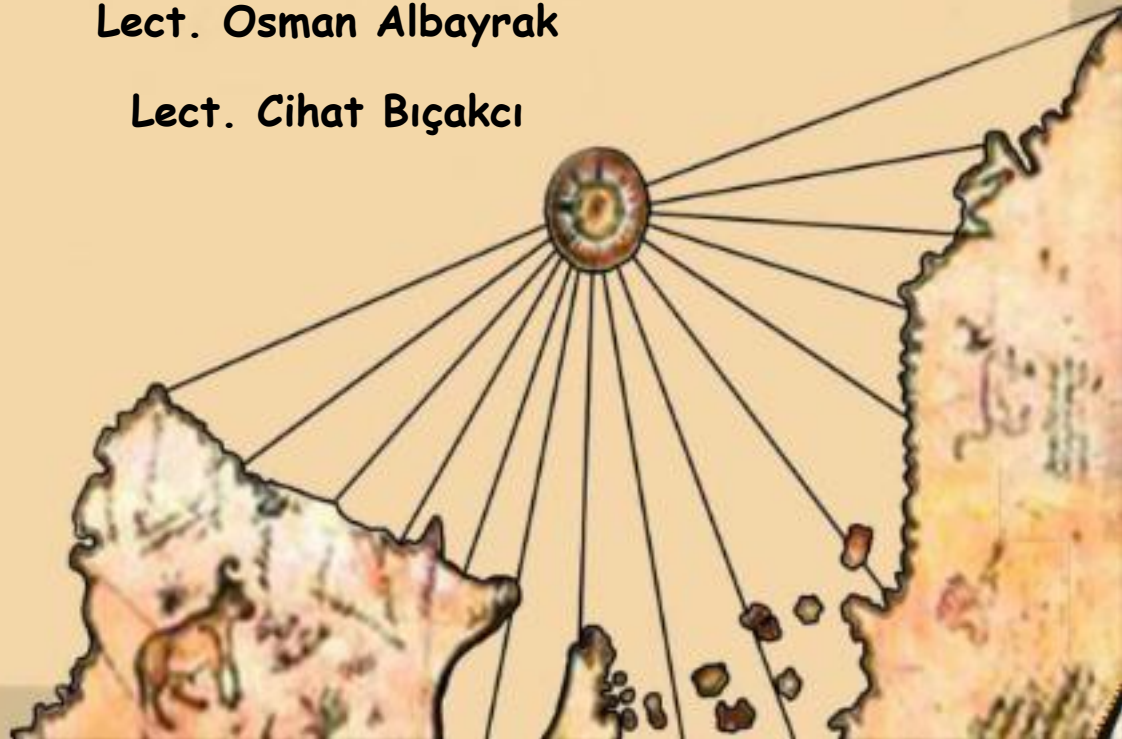
Subeditors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

ISSN: 2602-2877

e-ISSN: 2602-263X

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
ISSN: 2602-2877 / e-ISSN: 2602-263X

İÇİNDEKİLER / CONTENTS YEAR: 9 - NUMBER: 31 / SPRING 2025

ARAşTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Zekai Ayık, Muhammet Davut Gül

The Impact of Teachers' Technological Self-Efficacy on Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge: A Case Study - *Üstün Yetenekliler Eğitiminde Öğretmenlerin Teknolojik Öz Yeterliklerinin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisine Etkisi: Bir Durum Çalışması* **1-24**

Ayşe Gül, Murat Tuncer

Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması - *Adaptation of the Online Student Engagement Scale to Turkish* **25-38**

İsmail Aydoğan, Yusuf Korkmaz

Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ndeki Sömürgeciliğine Eğitimsel Bakış - *An Educational Perspective on Russia's Colonialism in the Turkic Republics* **39-50**

Bayram Bozkurt, İlhan Zararsız

İstifa Etme Sürecinin Okul Yöneticilerine Yansımalarının Değerlendirilmesi - *Evaluation of the Reflections of the Resignation Process on School Administrators* **51-66**

Enes Yaşar

Arnavutluk'ta İzlenen Türk Dizilerinin Kültür Aktarımına Katkısı - *Contribution of Turkish TV Series Watched in Albania to Cultural Transmission* **67-88**

Adem Arslan, Sefa Çelikel

Okul Öncesinden Hayat Bilgisi Dersine Erdem-Değer-Eylem - *Virtue-Value-Action from Preschool to Life Sciences Lesson* **89-106**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Afaq Yusifli

Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan Edebiyatı: Bağımsızlık Ülküsünün Metaforik Yansımaları
- *Mehmet Emin Resulzadeh and Azerbaijani Literature: Metaphorical Reflections of the Ideals of Independence* **107-126**

Kasım Turgut

Hüseyin Nihal Atsız'ın Şiirlerinde Emredici Üslup ve Emir Kipinin İşlevleri - *The Functions of the Imperative Tense and Imperative Style in Hüseyin Nihal Atsız's Poems* **127-144**

Yusuf Gündüz

Туркия Түркчөсүндө Грамерлешүү Алкагындагы Мүчөгө Айлануу Термини Боюнча Изилдөө Жана Мисалдар - *Research and Examples of the Term "Affiliation", within the Scope of Grammaticalization in Turkish* **145-156**

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Bahar Öztürk, Cumhur Gelir

Siber Saldırı Temalarının 'Leave the World Behind' Filmi Üzerinden Analizi - *Analysis of Cyber Attack Themes through the Film 'Leave the World Behind'* **157-172**

İsmail Baytak

Synnada'dan Oinophoros Grubu Matara Biçimli Kap - *An Oinophoroi Type Flask Shaped Vessel from Synnada* **173-188**

Doğan Koşan

Çorum/Dodurga Mehmet Dede Obruk Köyü Cami ve Süslemeleri - *Çorum/Dodurga Mehmet Dede Obruk Village Mosque and Decorations* **189-202**

Gökhan Erdoğan

Türkiye'de Sanat Eğitiminin İşleyişi ve Gelişimi İçin Öneriler - *Suggestions for the Functioning and Development of Art Education in Turkey* **203-222**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Gülser Yardım

II. Süleyman'ın Annesi Dilaşub/Aşube Valide Sultanın Muhallefatından Enderun Hazinesine Aktarılan Bazı Mücevherleri ve Eşyaları - *Some Jewels and Items Transferred to the Treasury of Enderun from the Estate of II. Süleyman's Mother Dilaşub /Aşube Valide Sultan* **223-234**

Ali Yılmaz

Giresun'da Sinema Faaliyetleri (1914-1980) - Cinema Activities in Giresun (1914-1980) 235-248

Bilen Yılmaz

Moğollar ve Timurlular Devrinde Andican - Andijan in the Mongol and Timurid Period 249-260

Ahmet Kasap

Sustainable e-Commerce: Transformation in Environmental, Economic, and Social Dimensions - Sürdürülebilir e-Ticaret: Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Boyutlarda Dönüşüm 261-290

Mehmet Mert Türk

2008 Global Financial Crisis and The Dodd-Frank Act - 2008 Küresel Finansal Krizi ve Dodd-Frank Yasası 291-306

Ahmet Turan

Ankara Moscow Confrontation in Caucasus: Türkiye's Support to Azerbaijan in the Second Karabakh War and Strategic Acquisitions of the Duo - Ankara ve Moskova Kafkasya'da Karşı Karşıya: İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a Desteği ve İkisinin Stratejik Kazanımları 307-322

Zeliha Şenpolat Özdemir

Açık Hava Jimnastik Aletleri Kullanımı Sırasında Sağlık Sorunları Yaşamamak İçin Alet Türüne Göre Yapılması Gereken Ön Çalışmaların Bütünü - All of the Preliminary Work That Should Be Done According to Equipment Type in order to Avoid Health Problems While Using Outdoor Gymnastics Equipment 323-340

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Vüsale Musalı

Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva'nın Anısına - In Memory of Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva 341-350

Mehmet Bölükbaşı

Kitâbu'l-Menâzır-Optik, İbnu'l-Heysem (Çev.: M. Faruk Toprak) Ankara: Uzam Yayınları, 2024, 384 s., ISBN: 978-625-9955-28-5 - Kitâb al-Menâzir-Optics, Ibn al-Haytham (Trans.: M. Faruk Toprak) Ankara: Uzam Publications, 2024, 384 pp., ISBN: 978-625-9955-28-5 351-356

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 1-24, Spring 2025

The Impact of Teachers' Technological Self-Efficacy on Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge: A Case Study*

Üstün Yetenekliler Eğitiminde Öğretmenlerin Teknolojik Öz Yeterliklerinin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisine Etkisi: Bir Durum Çalışması

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
14/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
28/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Zekai Ayık

Harran Üniversitesi

Özel Eğitim Bölümü

zekai.ayik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3562-6543

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Davut Gül

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Özel Eğitim Bölümü

mdavutgul1@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0437-5865

Abstract

This qualitative study explores the role of teachers' technological self-efficacy in integrating advanced tools, such as augmented reality (AR) and digital design software, into their instructional practices for gifted students. Through semi-structured interviews and classroom observations of three science teachers at a Science and Arts Center (SAC) in southeastern Turkey, the study examines the intersection of self-efficacy, technological pedagogical content knowledge (TPCK), and gifted education. This study employed a qualitative research design, specifically utilizing a case study approach. Thematic analysis revealed five key themes: (1) Technology Integration, highlighting the use of AR and digital tools to enrich learning experiences; (2) Impact on Learning, showing how technology increases student engagement and retention; (3) Teachers' Technological Self-Efficacy, demonstrating that teachers with higher self-efficacy were more confident in using and experimenting with technology; (4) Differentiated Instruction, emphasizing the role of technology in tailoring learning experiences for gifted students; and (5) Barriers and Challenges, identifying obstacles such as limited resources and insufficient professional development. The findings suggest that while technology has significant potential to enhance gifted education, there is a pressing need for ongoing training and institutional support to address barriers and strengthen teachers' technological competencies. The study provides practical recommendations for improving technology integration in education and advancing teachers' technological self-efficacy.

Keywords: Technological Self-efficacy, Gifted Education, Differentiation, Technology Integration, Augmented Reality

Öz

Bu nitel çalışma, öğretmenlerin artırılmış gerçeklik (AG) ve dijital tasarım yazılımı gibi gelişmiş araçları üstün yetenekli öğrencilere yönelik öğretim uygulamalarına entegre etmede teknolojik öz yeterliklerinin rolünü araştırmaktadır. Çalışma, Türkiye'nin güneydoğusundaki bir Bilim ve Sanat Merkezi'nde (BİLSEM) görev yapan üç fen bilimleri öğretmeniyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve sınıf içi gözlemler aracılığıyla öz yeterlik, teknolojik pedagojik içerik bilgisi (TPAB) ve üstün yeteneklilerin eğitiminin kesişimini incelemektedir. Bu çalışmada nitel bir araştırma tasarımı kullanılmış, vaka çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Tematik analiz beş ana temayı ortaya çıkarmıştır: (1) Öğrenme deneyimlerini zenginleştirmek için AG ve dijital araçların kullanımını vurgulayan Teknoloji Entegrasyonu; (2) Teknolojinin öğrenci katılımını ve kalıcılığını nasıl artırdığını gösteren Öğrenme Üzerindeki Etkisi; (3) Yüksek öz yeterliliğe sahip öğretmenlerin teknolojiyi kullanma ve deneme konusunda kendilerine daha fazla güvendiklerini gösteren Öğretmenlerin Teknolojik Öz Yeterliliği; (4) Üstün yetenekli öğrenciler için öğrenme deneyimlerini uyarlamada teknolojinin rolünü vurgulayan Farklılaştırılmış Öğretim; ve (5) Sınırlı kaynaklar ve yetersiz mesleki gelişim gibi engelleri tanımlayan Engeller ve Zorluklar. Bulgular, teknolojinin üstün yetenekliler eğitimini geliştirmek için önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen, engelleri ele almak ve öğretmenlerin teknolojik yeterliklerini güçlendirmek için sürekli eğitim ve kurumsal desteğe acil ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çalışma, eğitimde teknoloji entegrasyonunun iyileştirilmesi ve öğretmenlerin teknolojik öz yeterliklerinin geliştirilmesi için pratik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Öz-yeterlilik, Üstün Yetenekliler Eğitimi, Farklılaştırma, Teknoloji Entegrasyonu, Artırılmış Gerçeklik

Atıf Bilgisi / Citation Information

Ayık, Z., & Gül, M. D. (2025). The impact of teachers' technological self-efficacy on gifted technological pedagogical content knowledge: A case study. *Asya Studies*, 9(31), 1-24.
<https://doi.org/10.31455/asya.1619664>

*This study was carried out within the framework of the approval of Harran University Social Sciences and Humanities Ethics Committee dated 08/07/2024 and document number E-76244175-050.04-348695.

INTRODUCTION

Gifted learners, distinguished by their exceptional aptitude in one or more areas, possess unique cognitive, emotional, and social characteristics (Baudson & Preckel, 2016; Davis et al., 2014). Modern interpretations of giftedness have shifted from solely emphasizing high intelligence to encompassing a broader view that prioritizes cultivating potential through supportive environments and opportunities for talent development (Gagné, 2013; Olszewski-Kubilius et al., 2016). Addressing the educational requirements of gifted individual's calls for tailored instructional methods that go beyond conventional teaching, with an emphasis on nurturing creativity, analytical thinking, and advanced problem-solving capabilities (Aljughaiman & Ayoub, 2012). In this respect, differentiation of curriculum elements serves as a cornerstone in addressing these unique needs (Tomlinson, 2017). By customizing the content, processes, outcomes, and learning environments, differentiation ensures alignment with learners' preparedness, interests, and individual profiles, thus promoting intellectual growth and autonomy in learning (Sayı & Yurtseven, 2022). Despite its importance, many educators encounter obstacles in effectively implementing differentiation, such as limited resources, inadequate professional development, and challenges in accommodating the diverse needs of gifted students (Çayır & Balcı, 2023; J. VanTassel-Baska & Stambaugh, 2005).

The incorporation of educational technologies (ET) offers a viable means to overcome these challenges (Yousef, 2021; Zengin et al., 2024). ET provide tools that foster more individualized and engaging educational experiences, enhancing differentiation by enabling exploration, collaboration, and dynamic learning opportunities. Research highlights that technology can support differentiated teaching practices by equipping educators to create tasks that are both appropriately rigorous and intellectually stimulating (Önal & Önal, 2021; Yıldırım et al., 2024). As such, technology not only complements teaching but also transforms it, paving the way for innovative approaches to unlocking the potential of gifted students (Çalışkan, 2017; Chen et al., 2013; Periathiruvadi & Rinn, 2012). ET, such as digital tools, learning management systems, and interactive software, offer transformative potential to enhance the educational experience for students across various levels (Cai et al., 2021; Li, 2024). Technology contributes to education by enriching learning environments, fostering collaboration, increasing engagement, and providing access to resources that would otherwise be unavailable. Digital platforms enable students to engage with interactive content, multimedia resources, and real-time feedback, enhancing the learning experience (Fei & Hung, 2016; Lavrysh, 2019). Furthermore, technologies facilitate personalized learning, allowing educators to cater to the diverse needs, interests, and abilities of their students. By supporting individualized learning pathways, technology ensures that each student can progress at their own pace, making education more inclusive and accessible.

In the context of gifted education, technology can play a pivotal role in supporting the advanced learning needs of exceptional students. Gifted learners often require more challenging and complex learning materials, and technologies can provide them with tools to explore deeper topics, engage in higher-level problem-solving, and develop critical thinking skills (Aljughaiman & Ayoub, 2012; Eysink et al., 2017). Studies have shown that integrating technology into the education of gifted children can significantly enhance their learning experiences by offering personalized tasks, encouraging creativity, and providing opportunities

for independent learning. These technologies, when used effectively, not only enhance learning outcomes but also help educators meet the specific educational needs of gifted individuals (Mei et al., 2021).

Problem Statement

Gifted students' teachers' ability to use technology effectively is closely tied to their Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge (GTPCK) competency (Mei et al., 2021). The GTPCK framework builds upon the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPCK) model, which emphasizes the integration of three essential domains: Content Knowledge (CK), Pedagogical Knowledge (PK), and Technological Knowledge (TK) (Solissa et al., 2023). GTPCK adapts this model to meet the distinct needs of gifted learners by focusing on differentiation and personalization. However, the role of factors like "technological self-efficacy" in developing these competencies has not been thoroughly explored.

Technological self-efficacy refers to an individual's belief in their ability to use and integrate technology effectively within their teaching practices (Kent & Giles, 2017; Pan, 2020). For teachers working with gifted students, having high technological self-efficacy means they believe they can successfully use technological tools to enhance the learning experiences of their students. Teachers with high technological self-efficacy are more likely to adopt new tools and technologies, adapt them to meet the unique needs of gifted students, and overcome any challenges that arise during the integration process (Doğru et al., 2017). This study seeks to address the gap in research concerning the influence of technological self-efficacy on GTPCK competencies.

Related Research

Recent studies have investigated the integration of innovative technologies in the education of gifted children and the role of teachers' self-efficacy in enhancing their Technological Pedagogical Content Knowledge (TPCK) (Kent & Giles, 2017). One such study by (Yıldırım et al., 2024) focused on the impact of innovative practices designed for the educational needs of gifted children. The research involved 30 teachers from the Southeastern and Eastern Anatolia regions and employed a mixed-methods approach, including activities such as animations, augmented reality (AR), educational games, and STEAM. The findings highlighted that while teachers' attitudes towards technology use did not differ significantly by gender, the innovative practices had a positive impact on teachers' attitudes toward using technology in education. However, the study also noted that there were gaps in teachers' ability to adapt to technologies related to coding, engineering, and STEAM. This research suggests the importance of continuous professional development to ensure teachers can effectively integrate innovative technologies into their classrooms, particularly in enhancing the education of gifted children.

In addition, studies such as (Kaşçı & Selçuk, 2021; Kent & Giles, 2017; Solissa et al., 2023) examine the relationship between self-efficacy, motivation, and TPCK, which are essential for the professional development of teachers. Their research demonstrates that both self-efficacy and motivation significantly influence the development of TPCK in educators. Self-efficacy, defined as teachers' beliefs in their ability to successfully integrate technology

into their teaching, is directly linked to their confidence in adopting new tools and methods. Motivation, on the other hand, plays a critical role in encouraging teachers to continuously develop their technological competencies, which in turn enhances their ability to integrate technology in the classroom effectively. Solissa et al. (2023) found that when teachers have higher self-efficacy and motivation, they are better equipped to integrate technology in ways that improve student outcomes, suggesting that fostering these traits is crucial for the successful implementation of innovative educational technologies.

Moreover, the importance of TPCK for effective technology integration in the classroom is supported by several studies. For instance, research by (Mishra & Koehler, 2006) define TPCK as the intersection of Content Knowledge (CK), Pedagogical Knowledge (PK), and Technological Knowledge (TK). The combination of these domains is crucial for educators to navigate the complexities of technology integration in their teaching practices. Sintawati (2019) emphasizes that teachers must develop TPCK competencies to integrate technology effectively into their lessons, while (Lavrysh, 2019) highlights that TPCK can foster a positive learning environment by facilitating better interaction among students and between educators and students.

Although these studies provide significant insights into the integration of technology in education, there is a gap in understanding the role of specific factors such as technological self-efficacy in shaping the TPCK competencies of teachers working with gifted students. The novelty of this research lies in exploring how technological self-efficacy influences teachers' ability to use augmented reality (AR) and other technologies to differentiate instruction for gifted learners. This study seeks to fill this gap by examining how self-efficacy impacts the integration of AR and other innovative technologies in teaching gifted students and how these technologies can better support differentiated instruction.

Research Objectives

The primary focus of this research is to explore how innovative technological practices, particularly in the areas of augmented reality (AR), can influence support classroom teachers' attitudes and competencies in using technology to meet the educational needs of gifted children. By understanding the impact of such activities, this study seeks to provide practical recommendations to improve teachers' technological self-efficacy and enhance the learning experiences of gifted students. The research objectives are:

- To examine how activities designed to teach innovative practices aimed at meeting the educational needs of gifted children impact teachers' attitudes toward technology integration in education.
- To evaluate the effectiveness of AR activities in enhancing teachers' ability to use technology in differentiated instruction for gifted students.
- To identify the specific challenges teachers face in integrating these innovative technologies into their classroom practices.

The integration of technology into the classroom, especially for gifted students, is essential to support their individualized learning needs and to maximize their potential. Gifted children often require more personalized and enriched learning experiences than the standard curriculum offers. Innovative

technologies, such as AR, can help meet these needs by offering engaging, interactive, and differentiated learning opportunities (Önal & Önal, 2021). However, for these technologies to be effectively utilized, teachers must not only possess the necessary technological skills but also have positive attitudes toward the integration of such tools into their teaching practices (Pan, 2020).

Research has shown that teachers' technological self-efficacy—their confidence in using technology—plays a critical role in how they incorporate technology into their teaching (Solissa et al., 2023). Despite the potential benefits, many teachers still face challenges in adapting to new technologies, particularly in areas like STEAM (Gül & Ayık, 2023; Ülger & Çepni, 2020). This research is important because it will shed light on the specific factors that influence teachers' ability to adopt and effectively use technology to educate gifted children. Additionally, by focusing on teachers' attitudes and competencies, the study will offer insights into the support mechanisms and professional development opportunities necessary for educators to feel confident in using innovative technological tools.

The study will be guided by the following research questions:

1. Does the integration of innovative technology practices, such as AR, enhance teachers' self-efficacy in teaching gifted children?
2. What recommendations can be made to improve teachers' competence in using technology to support the learning of gifted children?

By addressing these questions, this research aims to contribute to the ongoing conversation about how to better equip teachers with the skills and confidence needed to incorporate technology effectively, particularly in the education of gifted children.

THEORETICAL FRAMEWORK

Gifted Students

Gifted students are individuals who demonstrate exceptional abilities or potential in one or more areas when compared to their peers (Davis et al., 2014). These talents can be seen in intellectual, creative, artistic, leadership, or specific disciplines such as mathematics or language (Gagné, 2013). Gifted students often possess advanced problem-solving skills, heightened creativity, and the ability to process information at a faster and deeper level than others (Kaufman & Sternberg, 2008). However, these exceptional abilities can present challenges in traditional educational settings, as gifted students may become disengaged, under-challenged, or frustrated when the curriculum does not meet their needs (VanTassel-Baska & Stambaugh, 2006). Without appropriate support, their motivation and academic performance may decrease, even causes talent losses (Godor, 2019). To nurture their intellectual development, it is essential to provide personalized and differentiated instruction that addresses their specific learning styles, interests, and emotional needs (Tomlinson, 1999).

The educational needs of gifted students are diverse and multifaceted. These students require more than just an accelerated curriculum—they need enrichment programs that go beyond the standard curriculum to offer more complex, stimulating tasks (Davis et al., 2014). Moreover, gifted students thrive in learning environments that promote creativity, critical thinking, and problem-solving skills. Innovative approaches, including the use of technologies

such as augmented reality, can play a pivotal role in providing the challenges and engagement these students need (Önal & Önal, 2021). Education systems must evolve to offer specialized interventions and teaching strategies that recognize and cater to the unique abilities of gifted students, ensuring they are appropriately challenged, engaged, and supported throughout their educational journey (Sayı & Yurtseven, 2022).

Differentiation of Curriculum Elements: Addressing Learning Needs of Gifted Students

Differentiation is a crucial educational strategy designed to tailor instruction to meet the varied needs of students, ensuring that each student's unique abilities, strengths, and interests are addressed (Gül & Ayık, 2023). This approach is particularly important in mixed-ability classrooms, where students with different learning needs are present. Differentiation can be applied in several ways, such as varying the content, process, product, or learning environment (Tomlinson, 2017). Content differentiation involves adjusting what students are taught, offering more challenging materials and tasks suited to their individual levels. For gifted students, this might include providing advanced texts, tasks that require higher-order thinking, or projects that allow for deeper exploration (Reis et al., 2021). Process differentiation refers to the methods used for students to engage with the content. While some students might thrive with hands-on activities or collaborative learning, others may prefer independent research or self-paced tasks.

Product differentiation focuses on adjusting how students demonstrate their learning. Gifted students, for example, can be encouraged to create more complex projects or solve problems in innovative ways, fostering their creativity and independent thinking. Finally, learning environment differentiation involves modifying the classroom setting, whether physical or virtual, to better support diverse learning styles. The incorporation of technology can offer a more engaging and effective environment for gifted learners (Mei et al., 2021; Periathiruvadi & Rinn, 2012). As such, effective differentiation in the classroom is essential for gifted students, as it ensures they are continually challenged and provided with opportunities to develop their potential, ultimately fostering their academic growth and engagement.

Enhancing Gifted Education through Technology Integration

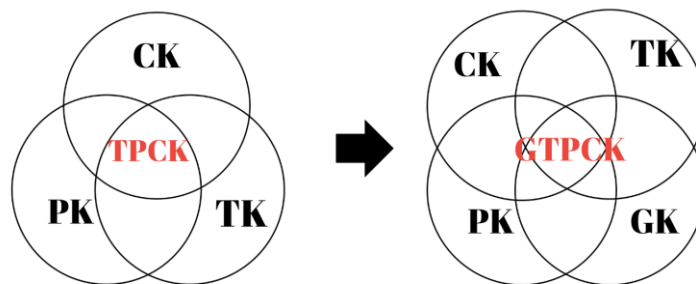
The integration of technology into education has reshaped traditional teaching methodologies, and this shift is particularly impactful in the context of gifted education. Gifted students, who demonstrate exceptional abilities in various domains, require specialized instruction that goes beyond traditional methods to meet their advanced cognitive, emotional, and social needs (Baudson & Preckel, 2016; Reis et al., 2021). The TPCK (Technological Pedagogical Content Knowledge) framework, which emphasizes the intersection of technology, pedagogy, and content knowledge, provides a guide for teachers to effectively integrate technology into their teaching practices (Mishra & Koehler, 2006). For gifted education, TPCK supports teachers in designing instruction that blends technological tools with appropriate pedagogical strategies to foster advanced learning (Mei et al., 2021). In this context, differentiated instruction plays a key role, where technology is used to modify content, processes, products, and learning environments to cater to the diverse needs of gifted students. Technology tools can be used to facilitate advanced problem-solving, creativity, and critical thinking, which are essential for gifted students (Yıldırım et al., 2024). However, the effective

implementation of TPACK requires that teachers not only have access to digital tools but also the pedagogical skills to align these tools with their content and students' needs (Lavrysh, 2019).

GTPCK: Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge

Building upon the TPACK framework, GPCTK (Gifted Pedagogical Content Technological Knowledge) is a knowledge framework specifically designed for teachers of gifted education, integrating Gifted Knowledge (GK) with Pedagogical (PK), Content (CK), and Technological Knowledge (TK) (See Figure 1). Unlike TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge), which focuses on the integration of technology in general education, GPCTK emphasizes the unique cognitive, emotional, and developmental needs of gifted students. This model ensures that teachers not only use technology effectively but also understand the specialized pedagogical and content knowledge required to nurture gifted learners. The GTPCK competency emphasizes the integration of technology into differentiated instruction for gifted learners (Mei et al., 2021). GTPCK expands upon TPACK by embedding strategies specifically designed for gifted education, ensuring that technology use is purposeful and strategic to meet the unique learning profiles of gifted students (Mei et al., 2021). This competency equips teachers with the knowledge and skills to use advanced technologies like AR, coding platforms, and digital design tools to foster creativity, problem-solving, and critical thinking (Önal & Önal, 2021). GTPCK supports the creation of personalized and enriched learning experiences by allowing teachers to differentiate content and products, thus promoting innovation and deeper understanding (Sommerauer & Müller, 2018). However, the success of GTPCK in gifted education depends heavily on teachers' ability to adapt to technological advancements and to incorporate continuous professional development programs that enhance their technological and pedagogical skills (Sihanita et al., 2024). These programs are essential for equipping teachers with the knowledge needed to align technology with the educational needs of gifted learners, ensuring that ET is used effectively to promote engagement, motivation, and cognitive growth (Chen et al., 2013; Periathiruvadi & Rinn, 2012).

Figure 1: TPACK and GTPCK

Technological Self-Efficacy

One factor which may affect teachers' GTPCK competency can be their beliefs in use of technology. In this respect, the term self-efficacy can be considered as an important factor that is a concept rooted in Albert Bandura's social cognitive theory (Bandura, 1977), and it refers to individuals' beliefs about their ability to perform specific tasks and achieve goals.

Bandura defines it as the conviction that one can successfully execute the courses of action required to deal with prospective situations. Self-efficacy influences how people approach challenges and tasks, shaping their motivation, emotional responses, and behavior. Research shows that individuals with high self-efficacy tend to show greater persistence, effort, and resilience, leading to better performance in various tasks (Tschannen-Moran et al., 1998). On the other hand, individuals with low self-efficacy may avoid tasks or give up easily, impacting their performance and overall success (Zimmerman, 2000)

Technological self-efficacy, specifically, refers to an individual's belief in their ability to effectively use and integrate technology in various contexts. It plays a crucial role in technology adoption, particularly in education (Kent & Giles, 2017). Teachers' beliefs about their technological abilities influence how they incorporate technology into their teaching practices (Jimoyiannis & Komis, 2006). For instance, research by (Moore-Hayes, 2011) suggests that teachers' technology self-efficacy strongly correlates with their actual use of technology in teaching. Teachers with higher technological self-efficacy are more likely to integrate technology into their classrooms, whereas those with lower efficacy might struggle to utilize technological tools effectively.

Technological self-efficacy is closely tied to TPCK (Technological Pedagogical Content Knowledge), a framework that emphasizes the intersection of three key components of knowledge: technological knowledge (TK), pedagogical knowledge (PK), and content knowledge (CK). Teachers with higher technological self-efficacy are more likely to develop robust TPCK, as they feel more confident in using technology to support teaching and enhance student learning across various subject areas (Kaşçı Tuğçe & Selçuk, 2021; Kent & Giles, 2017). Studies have shown that self-efficacy and motivation significantly impact TPCK (Solissa et al., 2023), underlining the importance of building both confidence and competence in teachers' technology use to improve their pedagogical approaches.

For example, classroom teachers' technological pedagogical content knowledge has been found to be positively correlated with their self-efficacy beliefs, indicating that teachers who believe in their ability to use technology effectively also tend to demonstrate stronger integration of technology in their teaching (Kaşçı & Selçuk, 2021). Therefore, fostering technological self-efficacy is essential in developing the necessary skills for effective technology integration in teaching, ultimately enhancing both teaching quality and student outcomes.

Technological self-efficacy plays a crucial role in developing GTPCK (Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge) by influencing how confidently teachers integrate technology into gifted education. Since GTPCK extends TPCK by adding Gifted Knowledge (GK), teachers with high technological self-efficacy are more likely to use advanced digital tools, adaptive learning systems, and AI-driven platforms to support the unique cognitive and emotional needs of gifted students. Confident teachers can effectively implement differentiated instruction, acceleration models, and creativity-enhancing technologies, whereas those with low self-efficacy may struggle to integrate these tools. Research shows that self-efficacy strongly correlates with TPCK development, meaning that fostering teachers' belief in their technological abilities can significantly enhance their capacity to create engaging,

innovative, and personalized learning experiences for gifted students. Therefore, strengthening technological self-efficacy is essential for ensuring meaningful technology integration in gifted education, ultimately improving both teaching effectiveness and student outcomes.

METHOD

Research Design

This study employed a qualitative research design, specifically utilizing a case study approach. The case study method is suitable for addressing the research questions focused on understanding how teachers integrate educational technologies (ET) and differentiated instruction for gifted learners, while reflecting their technological self-efficacy. (Yin, 2018) identifies three conditions that justify the use of a case study: a focus on "how" and "why" inquiries, minimal researcher control over participants' behaviors, and an examination of contemporary phenomena within real-life contexts. The phenomenon of interest in this study is the technological self-efficacy of teachers of gifted students who are expected to integrate technologies in to differentiation practices to foster talent development of gifted students and address their special educational needs. The case study design allowed for triangulation through multiple data sources, such as interviews and classroom observations, offering a deeper exploration of how teachers integrate ET and differentiated instruction, reflecting their technological self-efficacy. This approach enabled a comprehensive understanding of the challenges and successes faced by teachers in integrating technology into their instructional practices.

The research procedure followed a clear and structured process to ensure systematic data collection and analysis. Three science teachers from a Science and Arts Center (SAC) in southeastern Turkey were purposively selected based on their experience with technology integration and willingness to incorporate Augmented Reality (AR) into their teaching practices. Data collection occurred in two phases: Phase 1 involved semi-structured interviews, which provided insights into the teachers' technological self-efficacy and their integration of AR in teaching gifted students. Phase 2 consisted of classroom observations, where three science teachers were observed during lessons on specific science topics, and field notes were taken on their use of AR and instructional strategies. Data from both interviews and observations were analyzed using thematic analysis with the assistance of MAXQDA software, and triangulation was employed to validate the findings across the multiple data sources. Ethical approval was obtained from the relevant institutional review board (Harran University Social Sciences Ethical Committee), and participants were fully informed of the study's objectives and procedures. Written consent was obtained from all participants, ensuring their anonymity through the use of pseudonyms, and all data were kept confidential. Teachers were also made aware that their participation was voluntary, and they could withdraw from the study at any time.

Participants

The participants in this study were three science teachers, selected based on their experience with integrating technology into their classrooms and their willingness to

incorporate Augmented Reality (AR) into their teaching practices. In this study, purposive sampling was employed to select teachers with at least five years of experience and varying levels of self-efficacy in AR integration. The teachers informed about the research before the data collection and volunteerism principle was employed. These teachers were chosen to ensure variability in teaching practices and perspectives on technology integration. All participants teach gifted students, which provided a unique context for exploring the integration of advanced teaching tools like AR to support higher-order learning skills. The participants had varying years of teaching experience and backgrounds. They were all full-time staff members at the participating school, the Science and Arts Center (SAC), located in southeastern Turkey. The primary demographic details of the participants include their teaching experience, age, and subject specialization in gifted education (see Table 1). The teachers were diverse in their professional experience, with some having formal training in gifted education and others relying on experience and informal development opportunities.

Table 1: Participants' Demographic Profiles

Name	Gender	Age	Years of experience	Branch	Training in Gifted Education
Ali	Male	44	18	Science	In-service
Sare	Female	31	5	Science	In-service
Fahriye	Female	34	9	Science	In-service

Data Collection

The data collection process was divided into two primary phases: semi-structured interviews and classroom observations. The first phase of data collection involved conducting semi-structured interviews with the participating teachers. These interviews were designed to gather in-depth insights into teachers' beliefs, perceptions, and self-efficacy regarding technology use and differentiation. Each interview lasted between 30 and 40 minutes and was conducted in a quiet, private setting. The interviews were audio-recorded with participants' consent and transcribed for later analysis. The questions focused on:

- Teachers' technological self-efficacy and their perceptions of technology's impact on student learning.
- Specific experiences of integrating AR in the classroom and its effects on differentiation.
- Efforts made by teachers to enhance their technological competencies in teaching gifted students.

The second phase involved classroom observations over a period of three weeks. Total duration was 120 minutes for all lessons. Each teacher was observed once during their science lessons on topics such as "Leaf Structure", "Planets", and "Rockets". The observations focused on:

- How the teachers integrated AR technology into their lessons.
- The pedagogical strategies used and how they aligned with differentiation practices.

- The interactions between teachers and students, as well as any challenges or successes in using AR.

The primary researcher took detailed field notes during the observations, recording the use of AR technology, teaching strategies, and student engagement. The researcher remained a passive observer during these sessions to minimize interference with the teaching process. Interviews were conducted based on a protocol consisting of 10 open-ended questions developed by the researcher (Appendix 1). For classroom observations, a structured observation form was utilized to systematically assess teachers' technology integration processes (Appendix 2).

Data Analysis

Thematic analysis was employed to analyze the data collected through semi-structured interviews (Braun & Clarke, 2006) and classroom observations, following a systematic multi-step coding process. The analysis aimed to identify patterns and themes related to teachers' technological self-efficacy, differentiation strategies, and barriers to technology integration.

Thematic Analysis Process

Data analysis followed Braun & Clarke's (2006) six-phase thematic analysis framework, ensuring rigor, transparency, and reproducibility. The process was conducted using MAXQDA software, which facilitated systematic coding and categorization:

Familiarization with Data – Interview transcripts and observation field notes were reviewed multiple times to gain an in-depth understanding of teachers' perspectives and classroom practices. Initial notes were taken to highlight recurring ideas and concepts.

Generating Initial Codes (Open Coding) – A total of 65 unique codes emerged through line-by-line coding of interview transcripts, focusing on key ideas such as “Technological Self-Efficacy,” “AR Integration,” and “Differentiation Practices.” Codes were tagged to relevant text segments for further refinement.

Searching for Themes (Axial Coding) – The generated codes were grouped into broader categories, such as “Factors Influencing Technological Self-Efficacy” and “Challenges in AR Integration.” Links between codes were examined to identify relationships and patterns.

Reviewing Themes – Themes were refined and cross-checked against both interview data and observation field notes to ensure internal consistency and alignment with the research objectives.

Defining and Naming Themes (Selective Coding) – The final five core themes were identified, including:

- Technological Self-Efficacy and Teacher Confidence
 - Differentiation Strategies Using AR
 - Barriers to AR Integration in Gifted Education
 - Institutional and Professional Development Factors
 - Student Engagement and AR-Enhanced Learning
-

Producing the Report – The finalized themes were synthesized into findings, illustrating teachers’ experiences with AR technology and differentiation strategies.

Integration of the GTPCK Framework in Analysis

The GTPCK (Gifted Technological Pedagogical Content Knowledge) framework was applied during axial and selective coding to assess how teachers integrated technological, pedagogical, and content knowledge in gifted education. Specifically:

Technological Knowledge (TK) – Examined how teachers selected and used AR tools, their confidence in using technology, and their ability to troubleshoot technical issues.

Pedagogical Knowledge (PK) – Analyzed teaching strategies for differentiation, instructional techniques, and adaptability to students’ learning needs.

Content Knowledge (CK) – Assessed how AR was used to enhance subject-specific learning, such as in science topics like “Leaf Structure” and “Planets.”

Gifted Knowledge (GK) – Investigated whether teachers differentiated instruction effectively for gifted students, considering their unique cognitive and emotional needs.

Classroom observations were coded using the GTPCK framework, allowing for systematic evaluation of teachers' real-time technology integration, differentiation strategies, and student-teacher interactions. For example, themes such as “AR as a Tool for Engagement” and “Differentiation through Technology” emerged, highlighting successful practices and challenges.

To ensure validity and reliability, triangulation was conducted by comparing interview findings with classroom observations. Any discrepancies between teachers’ stated beliefs and actual classroom practices were analyzed, providing deeper insights into the factors influencing GTPCK competency. Additionally, ethical considerations were upheld throughout the analysis. Pseudonyms were used to protect participants' anonymity, and member checking was conducted, allowing participants to review and validate data interpretations, ensuring accuracy and fairness in representing their experiences.

Validity and Reliability

To ensure the validity and reliability of the study, several strategies were employed. Triangulation was used by incorporating multiple data sources, namely interviews and observations, which allowed for cross-checking and validation of the findings. The study employed data triangulation, comparing findings from semi-structured interviews with classroom observations. Additionally, interview transcripts were shared with participants for validation, ensuring accuracy and credibility. Member checking was implemented by inviting participants to review the interview transcripts and the researcher’s interpretations, ensuring the accuracy and validity of the data. Consistency in data collection was maintained as all interviews and observations were conducted by the same researcher, which helped ensure uniformity in the data collection procedures. Additionally, the use of MAXQDA software for coding and analyzing the data improved the reliability of the analysis by facilitating a systematic approach to identifying patterns and themes.

Declaration of the Ethics Committee

Committee Name: Harran University Social Sciences and Humanities Ethics Committee

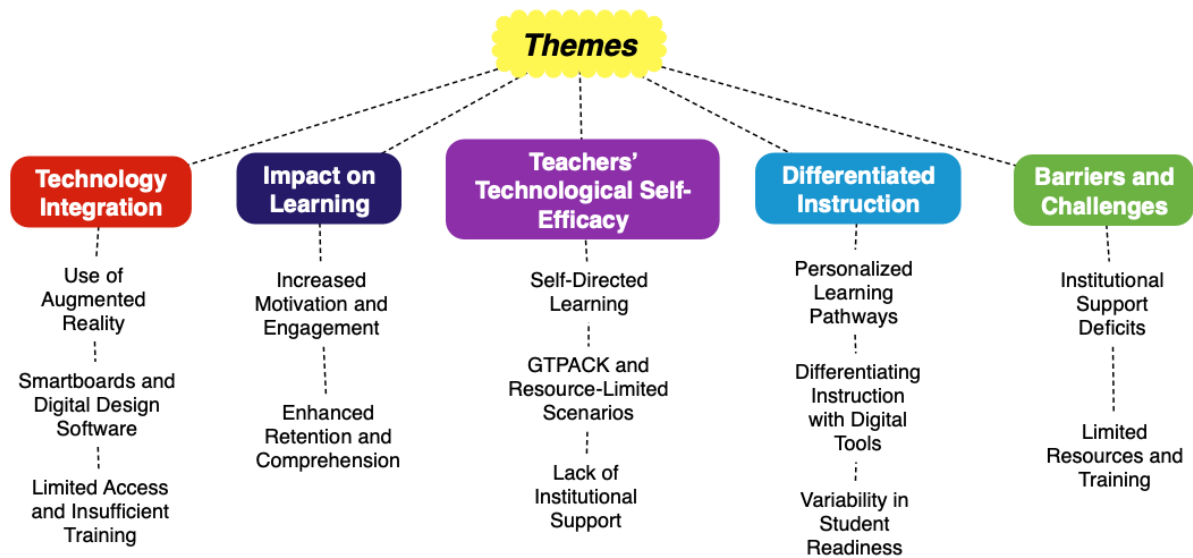
Date: 08.07.2024

Document Number: E-76244175-050.04-348695

FINDINGS

The findings of this study explore the key themes that emerged from the thematic analysis of teacher interviews and classroom observations. These themes shed light on the role of teachers' technological self-efficacy in integrating advanced tools into their instructional practices, within the context of GTPCK. Figure 1 displays the thematic map that illustrates the key themes and sub-themes identified through the thematic analysis of teacher interviews and classroom observations, highlighting the central role of teachers' technological self-efficacy in integrating technology into their practices.

Figure 2: Thematic Map

Technology Integration

A central theme of the findings was the integration of technology into teaching, particularly in the context of gifted education. Teachers viewed technology as a critical tool for enhancing classroom practices, enabling them to provide more engaging, interactive, and differentiated learning experiences for gifted students.

Use of Augmented Reality (AR)

Teachers in the three lessons mostly utilized AR to make abstract scientific concepts more accessible and engaging. For instance, Fahriye described using AR to create immersive lessons on planetary systems, allowing students to visualize planets in three dimensions, which greatly enhanced their understanding of complex topics.

Smartboards and Digital Design Software

In addition to AR, smartboards and design software such as Geogebra and SketchUp were highlighted as essential tools for fostering creativity and improving problem-solving skills. Sare noted that with smartboards, students could solve significantly more problems in a single lesson compared to traditional teaching methods, improving the efficiency of teaching and learning.

Limited Access and Insufficient Training

Many teachers reported challenges related to access to advanced technological resources. Furthermore, insufficient institutional training programs hindered their ability to fully integrate these tools into their teaching practices. Ali shared, "We're expected to integrate advanced tools like AR, but without proper training, it feels overwhelming."

Impact on Learning

The impact of technology on students' learning, particularly in terms of engagement, motivation, and retention, emerged as another significant theme. Teachers highlighted the positive effects of technology on student learning outcomes.

Increased Motivation and Engagement

Teachers reported that interactive technologies like AR and digital design software significantly increased student engagement and motivation. Fahriye explained, "When I used AR to demonstrate planetary systems, students were fascinated and could retain information more effectively. It made science come alive for them."

Enhanced Retention and Comprehension

The interactive and hands-on nature of these technologies was noted to improve students' retention of concepts. Teachers observed that students grasped complex topics more readily when they could manipulate and engage with digital simulations repeatedly. Classroom observations further supported these findings. Teachers used AR to simulate real-world conditions, such as the external factors affecting plant leaves. These immersive activities helped students explore scientific phenomena in ways that traditional teaching methods could not.

Technological Self-Efficacy

Teachers' confidence in using technology was a recurrent theme influencing the effectiveness of its integration. Technological self-efficacy played a crucial role in how well teachers could incorporate new tools into their teaching practices.

Self-Directed Learning

Many teachers acknowledged the importance of self-directed learning in developing their technological skills. Sare shared, "I often rely on YouTube tutorials to learn new software because structured training is not readily available." This indicated that many teachers took the initiative to learn new technologies on their own.

GTPCK and Resource-Limited Scenarios

Teachers who were confident in their technological abilities demonstrated a strong understanding of how to apply GTPCK in classroom settings with limited resources. For example, one teacher described using AR tools in a resource-poor environment, relying on available mobile devices to create an enriching learning experience for students.

Lack of Institutional Support

Teachers with lower self-efficacy often struggled to integrate complex tools into their teaching, citing a lack of professional development and support. Ali and Sare noted, "We are expected to use these tools, but without proper training, it feels like an overwhelming task." These findings underscore the importance of fostering technological self-efficacy through professional development programs and institutional support.

Differentiated Instruction

The ability to tailor instruction to meet the diverse needs of gifted learners was another key theme that emerged from the data. Technology was frequently used as a means to differentiate instruction and cater to students' individual learning profiles.

Personalized Learning Pathways

Teachers used AR tools to personalize learning experiences. For example, Fahriye explained how AR could be tailored to meet the needs of different learners, saying, "For visual learners, AR provided an engaging way to interact with content, while for analytical students, the same tool could be used to deepen problem-solving skills."

Differentiating Instruction with Digital Tools

Digital design software like SketchUp was used to support students with specific talents, such as digital drawing or coding. Teachers were able to design tasks that catered to individual strengths, allowing gifted students to explore their abilities in greater depth.

Variability in Student Readiness

Despite the benefits, teachers acknowledged challenges in implementing differentiated instruction. Ali expressed concern about the difficulty in aligning AR tools with students' varying readiness levels. "It's difficult to tailor AR tools to students at different stages of readiness," the teacher remarked. However, teachers generally agreed that technology helped bridge gaps by offering more flexible learning experiences.

Barriers and Challenges

While teachers recognized the potential of technology to transform gifted education, several barriers and challenges were identified that hindered the full integration of these tools into their instructional practices.

Institutional Support Deficits

Many teachers expressed frustration with the lack of institutional support for technology integration. Sare stated, "There's always something new to learn, but never enough time to

master it." Teachers pointed out that adequate professional development and training were crucial for maximizing the effectiveness of technology in the classroom.

Limited Resources and Training

Teachers also noted that access to advanced technology was often limited. Sare emphasized the emotional toll of these barriers, saying, "It's disheartening to know what's possible with technology but feel unable to implement it fully due to lack of resources." These barriers highlight the need for institutional reforms to provide greater support, access to resources, and continuous professional development for teachers.

The findings of this study emphasize the transformative role that technology, particularly AR and digital design tools, can play in enhancing gifted education. These tools were shown to foster increased motivation, engagement, and retention among students, while also enabling differentiated instruction tailored to individual learning needs. However, the study also identified significant barriers, including limited access to technology, insufficient professional development opportunities, and the need for greater technological self-efficacy among teachers. Addressing these barriers through targeted training programs, resource allocation, and institutional support will be key to maximizing the potential of technology in gifted education. Fostering a culture of continuous learning and experimentation among educators will also be essential for overcoming these challenges and unlocking the full potential of technological integration in the classroom.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study reveals critical insights into the integration of advanced technology tools, such as AR and digital design software, in gifted education. The key focus of the research, teachers' technological self-efficacy, emerged as a central determinant in the successful implementation of technology-enhanced teaching methods. This section will handle the implications of the findings, drawing on previous research to highlight the contributions of this study while acknowledging its limitations and suggesting areas for future research.

One of the most prominent findings of this study is the critical role of teachers' technological self-efficacy in their ability to integrate advanced tools such as AR into their teaching practices. This aligns with previous studies that emphasize the importance of teacher confidence in using technology to enhance classroom experiences (Moore-Hayes, 2011). Teachers who exhibited high levels of self-efficacy were more likely to experiment with new technologies, such as AR, and integrate them into their lessons effectively. These teachers often relied on self-directed learning through online resources such as YouTube tutorials, demonstrating an intrinsic motivation to improve their technological competencies. As observed by Bandura (1997), individuals with higher self-efficacy are more likely to persist in the face of challenges and take on tasks that require the acquisition of new skills.

Conversely, teachers with lower self-efficacy were hesitant to use complex technologies, fearing failure or disruption in the classroom. This finding resonates with previous research by (Ertmer, 2005), which suggests that a lack of confidence in one's ability to use technology effectively can be a significant barrier to its integration in the classroom. The

findings underscore the need for professional development programs aimed at enhancing teachers' technological self-efficacy, particularly in environments where teachers may not have access to formal training (Hew & Brush, 2007).

The use of technology, especially AR, was found to be particularly effective in meeting the unique needs of gifted learners. The ability of AR tools to make abstract scientific concepts more tangible and interactive helped to engage students and foster a deeper understanding of complex topics, such as planetary systems and plant biology. This finding is consistent with research by (Önal & Önal, 2021), who argue that immersive learning environments created by technologies like AR can enhance students' motivation and engagement by providing them with opportunities to explore content in a hands-on and interactive manner. Moreover, AR's ability to support experiential learning and problem-solving aligns with (Vygotsky, 1978) socio-cultural theory, which posits that learners can achieve higher levels of cognitive development through guided interaction with tools that extend their thinking.

However, despite the positive impact of AR on learning, teachers also identified barriers related to technology access and inadequate training. Similar concerns have been highlighted in previous studies, which indicate that institutional support, including access to resources and professional development, plays a crucial role in successful technology integration (NAGC, 2021). The lack of consistent access to advanced technologies and ongoing professional development opportunities was a recurrent challenge faced by teachers, limiting the extent to which they could fully exploit the potential of AR and other advanced tools. This finding suggests that in order to maximize the benefits of technology, schools and policymakers must invest in the necessary infrastructure and support systems.

The positive effects of technology on student engagement, motivation, and retention are consistent with the broader literature on technology-enhanced learning. Teachers in this study noted that AR tools, in particular, contributed to greater student motivation and enhanced retention of information. These findings support the work of (Önal & Önal, 2021), who asserts that interactive and visual technologies can make abstract concepts more concrete, thus improving student comprehension and long-term retention. The ability of AR to transform traditional lessons into immersive, hands-on experiences helps students engage in deeper, more meaningful learning, which is essential for gifted learners who often require more challenging and stimulating activities.

Additionally, the study found that technology facilitated differentiated instruction, enabling teachers to tailor learning experiences to individual students' needs. This is in line with the research of (Tomlinson, 2017), who advocates for the use of technology in differentiation, as it allows for flexible learning pathways that address students' diverse needs. For example, AR tools were used to engage visual learners, while other tools helped analytical students deepen their problem-solving skills. However, challenges related to aligning technology with varying levels of student readiness and learning styles were also noted. These challenges highlight the importance of ongoing professional development in ensuring that teachers can effectively leverage technology for differentiation.

While the potential of technology to enhance teaching and learning is widely acknowledged, this study also uncovered several barriers that hinder the effective integration of technology in classrooms. The most significant of these barriers were related to institutional support deficits, limited access to resources, and a lack of adequate professional development. These findings are consistent with prior research, which has identified institutional barriers as a major obstacle to successful technology integration.

Teachers in this study highlighted the frustration of being expected to integrate advanced tools like AR without adequate training or support. This mirrors the findings of previous studies, such as that by (Yıldırım et al., 2024) which emphasize the importance of providing teachers with adequate professional development opportunities to build their technological competencies. Furthermore, teachers often reported that they had to rely on self-directed learning to acquire new skills, which was time-consuming and sometimes inefficient. This points to the need for more structured professional development programs that are specifically tailored to the needs of educators in resource-limited environments.

This study explored the critical role of teachers' technological self-efficacy in the integration of advanced technologies, such as Augmented Reality (AR), in gifted education. The findings highlight that teachers who possess higher levels of technological self-efficacy are more confident and effective in incorporating AR and other digital tools into their instructional practices. However, the study also identified significant barriers to technology integration, including limited access to resources, inadequate training opportunities, and the lack of ongoing institutional support. These challenges prevent teachers from fully realizing the potential of technology in their classrooms and underscore the need for targeted professional development and structural support to address these gaps. By providing teachers with the necessary tools, training, and institutional encouragement, schools can maximize the impact of technology on learning outcomes for gifted students. Furthermore, the study emphasized the importance of differentiated instruction, where technology plays a crucial role in personalizing learning pathways and addressing the diverse needs of gifted learners. Despite challenges, such as aligning technology with varying learning styles, the integration of AR and other tools was seen as an effective strategy to create dynamic and flexible learning environments.

In conclusion, the integration of technology in gifted education holds transformative potential, but to fully harness its benefits, a comprehensive approach is required—one that includes building teachers' technological self-efficacy, ensuring equitable access to resources, and providing ongoing professional development. By overcoming these barriers, educators can create more engaging and personalized learning experiences that allow gifted students to reach their full potential, preparing them for future challenges and opportunities in an increasingly digital world.

This study has several limitations that should be seen when interpreting the findings. First, the sample size was small, consisting of three teachers from a single Science and Arts Center (SAC) in southeastern Turkey, which limits the generalizability of the results to a broader population of teachers or schools in different contexts. The study also focused on gifted students, meaning the findings may not apply to mainstream classrooms or other educational settings with different technological resources and teaching challenges. Additionally, the

reliance on self-reported data from interviews may have introduced bias, as participants might have portrayed themselves more favorably or may not have fully recognized all aspects of their technological self-efficacy.

Moreover, the study was constrained by its limited scope, particularly in its exploration of broader institutional and policy factors influencing technology integration. While barriers like lack of institutional support were noted, systemic influences such as educational policies and curriculum frameworks were not thoroughly explored. The focus was also on specific tools like AR and digital design software, which may not represent the full range of technologies teachers use. Lastly, the study's short duration limited the ability to observe long-term changes in teachers' technological self-efficacy. Future research with a larger, more diverse sample and a longer time frame could provide more comprehensive insights into the long-term impact of technology integration and the role of institutional support.

Based on the findings and limitations of this study, several recommendations can be made to improve technology integration in gifted education, particularly addressing the barriers teachers face, such as lack of institutional support and insufficient professional development opportunities.

There is a strong need for ongoing, structured professional development programs tailored to the specific needs of teachers integrating advanced technologies like AR and digital design tools. These programs should not only focus on technical training but also emphasize pedagogical strategies for differentiation, student engagement, and effective integration into lesson plans for gifted learners. To ensure meaningful professional growth, institutions should implement:

Tiered Professional Development: A differentiated approach where teachers can progress at their own pace, with training modules ranging from basic AR tool usage to advanced curriculum design using digital technologies.

Peer Mentorship Programs: Experienced teachers with strong technological self-efficacy could mentor less confident colleagues, fostering a collaborative learning culture.

Hands-on Workshops and Micro-Credentialing: Institutions could offer practical, application-based training where teachers experiment with AR tools in real lesson settings. Micro-credentialing in AR integration could incentivize participation.

Institutional support is critical in creating an environment where teachers feel confident and empowered to integrate technology. Schools and administrators should:

Ensure Access to Up-to-Date Technology: Schools should invest in updated AR tools, reliable internet infrastructure, and technical support staff to minimize barriers to implementation.

Create Professional Learning Communities (PLCs): Schools should establish regular collaboration forums where teachers share best practices, challenges, and innovative AR applications in gifted education.

Time Allocation for Technology Training: Schools should allocate designated time within teachers' schedules for technology training and collaborative lesson planning, reducing the burden of self-learning outside work hours.

Future studies should expand the sample size and explore a wider variety of educational contexts to gain a broader perspective on technology integration challenges. Longitudinal research could provide deeper insights into how sustained professional development impacts teachers' technological self-efficacy and the long-term effects on student learning outcomes in gifted education. By addressing these barriers with practical, scalable solutions, institutions, policymakers, and educators can work collaboratively to enhance the integration of advanced technologies, ultimately improving both teacher confidence and student learning experiences in gifted education.

Acknowledgments

The authors would like to express sincere gratitude to all participants who generously shared their time, experiences, and insights, which were invaluable to the success of this research.

Author Contribution

The authorship contribution of the research is 55% for the first author and 45% for the second author.

Declaration of the Ethics Committee

Committee Name: Harran University Social Sciences and Humanities Ethics Committee

Date: 08.07.2024

Document Number: E-76244175-050.04-348695

REFERENCES

- Aljughaiman, A. M., & Ayoub, A. E. A. (2012). The effect of an enrichment program on developing analytical, creative, and practical abilities of elementary gifted students. *Journal for the Education of the Gifted*, 35(2), 153–154. <https://doi.org/10.1177/0162353212440616>
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191–215.
- Baudson, T. G., & Preckel, F. (2016). Teachers' conceptions of gifted and average-ability students on achievement-relevant Dimensions. *Gifted Child Quarterly*, 60(3), 212–225. <https://doi.org/10.1177/0016986216647115>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cai, S., Liu, C., Wang, T., Liu, E., & Liang, J. C. (2021). Effects of learning physics using Augmented Reality on students' self-efficacy and conceptions of learning. *British Journal of Educational Technology*, 52(1), 235–251. <https://doi.org/10.1111/bjet.13020>

- Çalışkan, E. (2017). An investigation of teachers' views on the use of information technologies in the training of talented and gifted pupils. *Gazi University Gazi Faculty of Education Journal*, 37(3), 811–833. <https://doi.org/https://doi.org/10.17152/gefad.330149>
- Çayır, A., & Balcı, E. (2023). The effect of differentiated instruction on gifted students critical thinking skills and mathematics problem solving attitudes. *Educational Research and Reviews*, 18(12), 392–398. <https://doi.org/10.5897/err2023.4375>
- Chen, J., Yun Dai, D., & Zhou, Y. (2013). Enable, enhance, and transform: How technology use can improve gifted education. *Roeper Review*, 35(3), 166–176. <https://doi.org/10.1080/02783193.2013.794892>
- Davis, G. A., Rimm, S. B., & Siegle, D. (2014). *Education of the gifted and talented* (6th ed.). Pearson.
- Doğru, M., Şeren, N., & Koçulu, A. (2017). Investigation of classroom teachers' self-efficacy perceptions regarding technology use in terms of various variables. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 4(12), 464–472.
- Ertmer, P. A. (2005). Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration? *ETR&D*, 53(4), 25–39.
- Eysink, T. H. S., Hulsbeek, M., & Gijlers, H. (2017). Supporting primary school teachers in differentiating in the regular classroom. *Teaching and Teacher Education*, 66, 107–116. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.04.002>
- Fei, V. L., & Hung, D. (2016). Teachers as learning designers: What technology has to do with learning. A view from singapore. *Educational Technology*, 56(4), 26–29.
- Gagné, F. (2013). The dmgt: Changes within, beneath, and beyond. *Talent Development & Excellence*, 5(1), 5–19.
- Godor, B. P. (2019). Gifted metaphors: Exploring the metaphors of teachers in gifted education and their impact on teaching the gifted. *Roeper Review*, 41(1), 51–60. <https://doi.org/10.1080/02783193.2018.1553219>
- Gül, M. D., & Ayık, Z. (2023). Enrichment studies in gifted education: A bibliometric analysis with rstudio. *Participatory Educational Research*, 10(3), 266–284. <https://doi.org/10.17275/per.23.55.10.3>
- Hew, K. F., & Brush, T. (2007). Integrating technology into K-12 teaching and learning: Current knowledge gaps and recommendations for future research. *Educational Technology Research and Development*, 55(3), 223–252. <https://doi.org/10.1007/s11423-006-9022-5>
- Kaşçı Tuğçe, & Selçuk, G. (2021). Examination of classroom teachers' technological pedagogical content knowledge and teacher self-efficacy beliefs. *Journal of Educational Technology and Online Learning*, 4(4), 774–792. <https://doi.org/10.31681/jetol.1018879>
- Kaufman, S. B., & Sternberg, R. J. (2008). Conceptions of giftedness. In S. I. Pfeiffer (Ed.), *Handbook of Giftedness in Children* (pp. 71–93). Springer.
- Kent, A. M., & Giles, R. M. (2017). Preservice teachers' technology self-efficacy. *SRATE*, 26(1).
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2019). *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA*. Springer.

- Lavrysh, Y. (2019). Effective integration of educational technologies in terms of TPACK framework at technical university. *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*, 6(2), 33–39. <https://doi.org/doi:10.5604/01.3001.0013.6824>
- Li, T. (2024). The influence of information technologies on creative and critical thinking of students. *Cultura y Educacion*, 36(3), 571–601. <https://doi.org/10.1177/11356405241268982>
- Mei, S., Leng, P., Dai, X., Li, Z., & Ma, Z. (2021). Teacher knowledge and skill for gifted and talented education. 2021(5). www.converter-magazine.info
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x>
- Moore-Hayes, C. (2011). Technology integration preparedness and its influence on teacher--efficacy. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 37(3).
- NAGC. (2021). Competencies for teachers: gifted and talented, Grades K-12.
- Olszewski-Kubilius, P., Subotnik, R. F., & Worrell, F. C. (2016). Aiming talent development toward creative eminence in the 21st century. *Roeper Review*, 38(3), 140–152. <https://doi.org/10.1080/02783193.2016.1184497>
- Önal, N. T., & Önal, N. (2021). The effect of augmented reality on the astronomy achievement and interest level of gifted students. *Education and Information Technologies*, 26(4), 4573–4599. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10474-7>
- Pan, X. (2020). Technology acceptance, technological self-efficacy, and attitude toward technology-based self-directed learning: Learning motivation as a mediator. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.564294>
- Periathiruvadi, S., & Rinn, A. N. (2012). Technology in gifted education: A review of best practices and empirical research. *Journal of Research on Technology in Education*, 45, Issue 2, pp. 153–169. <https://doi.org/10.1080/15391523.2012.10782601>
- Reis, S. M., Renzulli, S. J., & Renzulli, J. S. (2021). Enrichment and gifted education pedagogy to develop talents, gifts, and creative productivity. *Education Sciences*, 11(10). <https://doi.org/10.3390/educsci11100615>
- Sayı, A. K., & Yurtseven, N. (2022). How do gifted students learn? Their learning styles and dispositions towards learning. *Education 3-13*, 50(8), 1031–1045. <https://doi.org/10.1080/03004279.2021.1929380>
- Sihanita, Y. K., Priambodo, A., & Tuasikal, A. R. S. (2024). TPACK (Technological Pedagogical and Content Knowledge) competence for educator: A literature review. *EDUKASIA: Jurnal Pendidikan Dan Pembelajaran*, 5(2), 77–92. <https://doi.org/10.62775/edukasia.v5i2.851>
- Solissa, M. E., Maq, M. M., Aldina, F., & Wantu, M. H. (2023). Technological pedagogical content knowledge (TPACK): An overview through self-efficacy and motivation to become a professional teacher. *Edumaspul-Journal of Education*, 7(2), 2562–2571.
- Tomlinson, C. A. (1999). *The differentiated classroom: responding to the needs of all learners*. Upper Saddle River, NJ.
- Tomlinson, C. A. (2017). *How to differentiate instruction in academically diverse classrooms* (3rd ed.). ASCD.

- Tschannen-Moran, M., Hoy, A. W., & Hoy, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of Educational Research*, 68(2), 202–248. <https://doi.org/10.3102/00346543068002202>
- Ülger, B. B., & Çepni, S. (2020). Gifted education and STEM: A thematic review. *Journal of Turkish Science Education*, 17(3), 443–467. <https://doi.org/10.36681/tused.2020.38>
- VanTassel-Baska, J. L., & Stambaugh, T. (2006). *Comprehensive curriculum for gifted learners* (3rd ed.). Pearson Education.
- VanTassel-Baska, J., & Stambaugh, T. (2005). Challenges and possibilities for serving gifted learners in the regular classroom. *Theory into Practice*, 44(3), pp. 211–217. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4403_5
- Vygotsky, L. (1978). Mind in Society. In M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.), *Mind in society: The development of higher pedagogical processes*. Harvard University Press.
- Yıldırım, P., Alan, B., & Yıldız, S. (2024). The impact of innovative technological practices for gifted children's education on support classroom teachers' attitudes and opinions towards technology use. *Theoretical Education*, 17(4), 849–872. <https://doi.org/10.30831/akukeg.1477823>
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: design and methods*. Sage.
- Yousef, A. M. F. (2021). Augmented reality assisted learning achievement, motivation, and creativity for children of low-grade in primary school. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37(4), 966–977. <https://doi.org/10.1111/jcal.12536>
- Zengin, S., Çolak, N., Akel, E., Ay, Z. Ö., Çolak, A., & Metin, E. (2024). Teachers' views on the use of technology in education. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11(3), 165–173. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10616592>
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: an essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82–91. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016>

APPENDIX 1: INTERVIEW PROTOCOL

Introduction

"Thank you for participating in this study. This interview aims to explore your experiences and perceptions regarding the use of AR technology in teaching gifted students. Your responses will remain confidential. You may skip any question you are uncomfortable answering."

Interview Questions

1. How confident do you feel using technology in your teaching?
2. What types of digital tools such as AR technologies have you used in your classroom?
3. Can you describe a specific instance where you successfully integrated technology into a lesson?
4. How do you think technology impacts student engagement and differentiation?
5. What challenges have you faced when incorporating technology into your lessons?
6. Have you received any formal training on technology such as AR integration? If so, how helpful was it?
7. How do you assess the effectiveness of technology-based teaching strategies?

8. What support or resources would help you feel more confident in using technology?
9. How do students generally respond to technology-enhanced lessons compared to traditional methods?
10. What recommendations do you have for improving technology integration in gifted education?

APPENDIX 2: CLASSROOM OBSERVATION PROTOCOL

Observation Guidelines

Each observation will last 45 minutes.

The researcher will remain a passive observer to avoid influencing classroom dynamics.

Observations will focus on AR integration, differentiation strategies, and student-teacher interactions.

Structured Observation Form

Category	Notes
Lesson Topic	(e.g., Leaf Structure, Planets, Rockets)
Technology Used	(e.g., AR apps, smartboards, simulations)
Teacher's Role	(Instructor, facilitator, observer)
Student Engagement	(High, moderate, low)
Challenges Noted	(Technical issues, student difficulties, etc.)
Successes Observed	(Student enthusiasm, deeper learning, collaboration)
Additional Notes	(Any unexpected observations)

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 25-38, Spring 2025

Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması*

Adaptation of the Online Student Engagement Scale to Turkish

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
20/08/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
19/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Öğr. Gör. Ayşe Gül
Harran Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü
aysegul23@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8631-1752

Prof. Dr., Murat Tuncer
Fırat Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü
mtuncer@firat.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9136-6355

Öz

Son yıllarda çevrim içi öğrenmeye yönelik taleplerin artmasına bağlı olarak bu ortamlarda öğrencilerin derse katılımını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda artış görülmektedir. Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin çevrim içi öğrenmeye katılımlarının değerlendirilmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracının Türkçeye uyarlanmasını sağlamaktır. Bu amaçla Dixon tarafından geliştirilen çevrim içi öğrenci katılım ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeği geliştiren Dixon'dan uyarlama için gerekli izinler alındıktan sonra uyarlama süreci başlamıştır. Ölçeğin uyarlama çalışması Harran Üniversitesinde öğrenim gören ve çevrim içi ders katılım tecrübesi olan ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf lisans öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin uyarlanması sürecinde açımlayıcı faktör analizine 211, doğrulayıcı faktör analizine ise 163 üniversite öğrencisi katılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda orijinali 19 maddeden ve dört boyuttan oluşan ölçek 14 madde ve üç boyuta indirgenmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda madde faktör yükleri .621 ve .857 arasında değişen üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Beşli likert tipindeki ölçeğin boyutları beceri-performans, hayatla ilişkilendirme ve etkileşim-katılım olarak isimlendirilmiştir. Türkçeye uyarlanan çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinde üç faktörlü yapı toplam varyansın %64,29'unu açıklamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi ile açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan üç faktörlü yapı doğrulanmış, ölçeğin güvenirlik analizi sonucuna göre Cronbach Alfa katsayısı .918 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .813 ile .870 arasında değişmektedir. Analizler sonucunda çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin üniversite öğrencileri örnekleminde geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevrim İçi Öğrenme, Çevrim İçi Katılım, Faktör Analizi, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract

Due to the increasing demands for online learning in recent years, there has been an increase in researches to determine the factors affecting students' engagement in classes in these environments. The aim of this research is to adapt a valid and reliable data collection tool to Turkish culture that can be used in evaluating university students' participation in online learning. For this purpose, the online student engagement scale developed by Dixon (2010) was adapted to Turkish. After obtaining the necessary permissions for adaptation from Dixon, who developed the scale adaptation process started. The adaptation study of the scale was carried out with the participation of second, third- and fourth-year undergraduate students studying at Harran University and having experience in online course participation. During the adaptation process of the scale, 211 university students participated in the exploratory factor analysis and 163 university students participated in the confirmatory factor analysis. As a result of exploratory factor analysis, the scale, which originally consisted of 19 items and four dimensions, was reduced to 14 items and three dimensions. As a result of exploratory factor analysis, a three-factor structure was obtained with item factor loadings ranging between .621 and .857. The dimensions of the five-point Likert type scale are named skill-performance, association with life and interaction-participation. In the online student engagement scale adapted to Turkish, the three-factor structure explains 64.29% of the total variance. The three-factor structure that emerged as a result of confirmatory factor analysis and exploratory factor analysis was confirmed, and according to the results of the reliability analysis of the scale, the Cronbach Alpha coefficient was calculated as .918. Cronbach's Alpha reliability coefficient for the dimensions of the scale varies between .813 and .870. As a result of the analysis, it was concluded that the online student engagement scale is valid and reliable in the sample of university students.

Keywords: Online Learning, Online Engagement, Factor analysis, Validity, Reliability

Atf Bilgisi / Citation Information

Gül, A., & Tuncer, M. (2025). Çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Asya Studies*, 9(31), 25-38. <https://doi.org/10.31455/asya.1536337>

*Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 31/12/2021 tarih ve 2021/28-2 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

GİRİŞ

Çevrim içi öğrenme modeli özellikle pandemi döneminde eğitimin devamlılığını sağlama noktasında birçok eğitimcinin dikkatini yoğunlaştırdığı alanlardan birisi olmuştur. Kauffman (2015) çevrim içi öğrenmeye olan ilginin artmasıyla birlikte bu konuda yapılan çalışmaların gün geçtikçe arttığını belirtmektedir. Benzer şekilde Kahu (2013) da yükseköğrenim düzeyinde öğrenci katılımının akademik performans üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu farkına varılmasının, öğrenci katılımı ile ilgili yapılan çalışma sayısını artırdığını belirtmiştir. Alan yazın incelendiğinde çevrim içi öğrenmeyi; öğrenci başarısı (Terrell ve Dringus, 2000; Schaeffer ve Konetes, 2010;), motivasyon (Lim ve Kim, 2003; Knowles ve Kerkman, 2007), etkileşim (Pawan, Paulus, Yalçın ve Chan, 2003; Wanstreet, 2006), kalite (Ward, Peters ve Shelley, 2010) gibi farklı boyutlarda inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır.

Esnek eğitim sistemlerine yönelik talepler (Moran ve Myringer, 1999) ve farklı öğrenme stilleri olan öğrenci gruplarının eğitim beklentileri (Chun ve Gumpert, 1999) eğitimde teknoloji kullanımının önemini ortaya koymaktadır. Çevrim içi öğrenme yükseköğretim kurumlarında tam zamanlı çalışan öğrenciler, çocuklu öğrenciler ve kırsal bölgelerde yaşayan öğrenciler gibi dezavantajlı grupların eğitimlerine devam edebilmelerine olanak sağlamaktadır (Renes, 2015). Çevrim içi öğrenme öğrenciler için öğrenme saatleri açısından esneklik sağlaması (Zaki, 2022), kampüs eğitimine göre daha ekonomik olması (Zulfıkar, Siddiqui ve Mahmood, 2020), zaman ve mekân kısıtlaması olmadan eğitime ulaşmaya olanak sağlaması (Sözen, 2020), öğretimi bireyselleştirme bağlamında öğrenciye kendi hızında öğrenme noktasında kolaylık oluşturmaları (İlgaz, 2019) özellikleri ile tercih edilmektedir.

Etkileşim ve öğrenci katılımı öğrenme ve öğretme sürecinin önemli bileşenlerindendir. Moore (1989) çevrim içi öğrenme ortamlarında etkileşimi; öğrenen – öğreten, öğrenen-öğrenen ve öğrenen-içerik arasındaki etkileşim olmak üzere üç grupta sınıflamıştır. Kauffman (2015) çevrim içi ortamlarda yürütülen derslerin geleneksel şekilde yürütülen derslere göre birçok alanda farklılaştığını belirterek; teknolojinin, öğrencilerin birbirleri, ders yürütücüsü ve sistem ile kurdukları etkileşimi değiştirdiği görüşündedir. Katılım ise öğrencinin bilişsel, davranışsal ve duygusal olarak öğrenme aktivitelerine dâhil olmasıdır (Fredricks, Blumenfeld ve Paris, 2004). Kennedy (2020) katılımın sıklıkla çalışılan fakat çevrim içi öğrenme ve eğitim teknolojileri alanında tanımlanması zor olan bir kavram olduğunu belirtmektedir.

Çevrim içi öğrenme ortamlarında; öğrencinin çevrim içi öğrenme ve teknolojiye olan tutumu (Dahalan, Hassan ve Atan, 2012), sistem tasarımı (Swan, Shea, Fredericksen, Pickett ve Maher, 2000), önceki deneyimleri (Bates ve Khasawneh, 2004), öğrencilerin öğrenme stilleri (Wang, Wang, Wang ve Huang, 2006) gibi faktörler öğrencilerin çevrim içi derslere olan katılımını etkilemektedir. Robinson ve Hullinger (2008) çevrim içi öğrenme ortamlarının tasarımının da öğrenci katılımı üzerinde etkisi olduğunu söylemektedir. Murphy ve Stewart (2017) öğrencilerin daha fazla çevrim içi ders talep ettiklerini ve üniversitelerin bu doğrultuda daha fazla çevrim içi ders olanakları sağladıklarını fakat bu kursların yüz yüze kurslara göre tamamlanma oranlarının düşük olduğunu belirtmektedirler. Jaggars (2014) da çevrim içi öğrenme ortamlarında öğrencilerin karşılaşmış oldukları teknik sorunların derse katılımı olumsuz anlamda etkilediğini belirtmektedir. Dixson (2010) ise çevrim içi öğrenme ortamlarında öğrenci katılımını artıracak belirli bir etkinlik olmadığını, buna karşın öğrencilerin

sınıf arkadaşları ve ders yürütücüsü ile farklı kanallarla iletişimini sağlayan ortamların öğrenci katılımını artırmada yardımcı olabileceğini belirtmiştir.

Öğrenci katılımı konusunda yapılan bir diğer araştırmada (Kennedy, 2020) çevrim içi öğrenme ortamlarında eğiticilerin öğrencilerin içerikle ve sistemle etkileşimde olup olmadıkları, öğrencilerin içerikleri incelemesi ve tekrar dönüp gözden geçirmesi ve paylaşılan içeriklere verdikleri dönüt ve yorumların gösterge olarak kabul edilebileceği görüşündedir. Nelson (2006) Amerika Delaware Teknik ve Halk akademisinde yüz yüze ve çevrim içi eğitim alan öğrencilerin okulu bırakma oranlarını incelemiş ve dersleri çevrim içi alan öğrencilerin yüz yüze alan öğrencilere göre okulu bırakma oranlarının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Benzer bulgular farklı çalışmalarda (Christensen ve Spackman, 2017; Shea ve Bidjerano, 2018) da gözlenmektedir.

Türkiye’de Özdoğru (2021) öğrencilerin çevrim içi derslere katılmama nedenlerini öğrenciden kaynaklı ve öğrenci dışı nedenler olarak iki alt başlıkta değerlendirmiştir. Özkara ve Tonguç (2023) öğrencilerin çevrim içi derslere katılımını ve çevrim içi derslerde geçirdikleri süreyi etkileyen faktörleri çalışmışlardır. Solak ve Polat (2022) ise ders katılımının yüksek olduğu çevrim içi derslerde öğretmen ve öğrenci motivasyonu üzerinde etkili olan unsurları incelemişlerdir. Bu araştırmalar ve araştırma bulguları çevrim içi öğrenme sistemlerinde öğrenci katılımını etkileyen faktörlerin daha detaylı bir şekilde araştırılmasının önemini göstermektedir.

Çevrim içi öğrenme hızla yaygınlaşmaktadır. Dünya genelinde 142 milyon kullanıcısı ile Coursera (Coursera, 2025) ve 75 milyon kullanıcı sayısı ile Udemy (Udemy, 2025) gibi çevrim içi öğrenme platformları büyümeye devam etmektedir. Üniversitelerin çevrim içi eğitim veren program sayısının artması ve yüz yüze olan üniversite eğitiminin belli bir yüzdesinin de çevrim içi olarak sunulması bu platformlarda öğrencilerin derse olan katılımını etkileyen faktörlerin daha detaylı analizini gerekli kılmaktadır. Çevrim içi derslere katılım davranışının daha iyi anlaşılabilmesi için bu konuda yapılacak bilimsel araştırmalara ve bu araştırmalarda kullanılacak veri toplama araçlarına olan ihtiyaca dikkat çekilmektedir. Bu araştırma bu gelişmelerin bir sonucu olarak güncel, üniversite öğrencilerine yönelik ve geçerlik ve güvenilirlik kanıtları sunulmuş bir veri toplama aracının Türkçe ’ye uyarlanması amacıyla planlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma bir ölçek uyarlama çalışması olarak tasarlanmıştır. Hambleton ve Patsula (1999) alanda kullanılan bir ölçeğin uyarlamasının yeni bir ölçek geliştirmeye göre daha az zaman alıcı olması hem de daha güvenilir bulunması nedeniyle tercih edildiğini belirtmektedir. Bu çalışmada Dixson (2010) tarafından geliştirilen “Çevrim içi Katılım Ölçeği” Türkçe’ ye uyarlanmıştır. Ölçek geliştirilmeden önce ilgili araştırmacıdan ölçek uyarlama için gerekli izin alınmıştır. Ölçek öncelikle Türkçeye 2 farklı dil uzmanı tarafından tercüme edilmiş ve çeviriler karşılaştırıldıktan sonra geri çevirme yöntemi ile İngiliz dili ve edebiyatı bölümünden 2 farklı uzmanın tersine tercümesi ile çeviri işlemi tamamlanmıştır. Daha sonra eğitim programları ve öğretim ana bilim dalında 2 ve ölçme ve değerlendirme anabilim dalında 1 uzmandan görüşler alınarak son şeklini almıştır. Beşli likert tipindeki ölçeğe verilen yanıtlar “(1) Beni hiç

tanımlamıyor”, “(2) Beni tanımlamıyor”, “(3) Beni kısmen tanımlıyor”, “(4) Beni tanımlıyor” ve “(5) Tamamen beni tanımlıyor” şeklindedir.

Evren ve Örneklem

Son şekli verilen ölçek 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Harran Üniversitesinde öğrenim gören ve çevrim içi öğrenme deneyimi olan ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Araştırmaya birinci sınıf öğrencileri çevrim içi öğrenme deneyimlerinin üst sınıflara göre daha az olması nedeniyle dâhil edilmemiştir. Bu yönüyle katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden birisi olan kolay ulaşılabilir durum örneklemeyle belirlenmiştir. Bu yöntemin seçilme nedeni çalışmanın pandemi döneminde yürütülmüş olmasından dolayı araştırmacıların katılımcılara erişiminin daha kolay olması nedeniyledir. Yıldırım ve Şimşek (2011) kolay ulaşılabilir durum örneklemesinin araştırmacılara hız kazandırdığını belirtmektedir. Araştırma katılımcıları açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılacağından rastgele iki gruba ayrılmış, açımlayıcı faktör analizi sürecinde yer alan katılımcılar doğrulayıcı faktör analizi sürecinde yer almamıştır. Açımlayıcı faktör analizi 211 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu 211 kişinin 134’ü kadın, 77’si ise erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için ise toplamda 163 kişi katılımcı olarak seçilmiştir. DFA’ya katılan katılımcıların 63’ünü erkek, 100’ünü ise kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bilgiler

Analizler	Cinsiyet	f	%	Sınıf Düzeyi	f	%
AFA	Erkek	77	36.50	2.Sınıf	60	28.43
	Kadın	134	63.50	3.Sınıf	81	37.91
				4. Sınıf	70	33.17
	Toplam	211	100		211	100
DFA	Erkek	63	38.65	2.Sınıf	77	47.23
	Kadın	100	61.35	3.Sınıf	20	12.26
				4. Sınıf	66	40.51
	Toplam	163	100		163	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi AFA çalışması ikinci sınıftan 60, üçüncü sınıftan 81 ve dördüncü sınıftan 70 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. DFA’da ise bu dağılım ikinci sınıfta öğrenim görmekte olan 77 öğrenci, üçüncü sınıfta öğrenim gören 20 öğrenci ve dördüncü sınıfta öğrenim gören 66 öğrenci şeklindedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Dixon’un (2010) çevrim içi öğrenci katılım ölçeği kullanılmıştır. Dixon’ un odak grup görüşmesi ile madde yazımını gerçekleştirdiği ölçeğin pilot uygulama sonucunda güvenilirlik alfa katsayısı .95 olarak ölçülmüştür. Pilot çalışmayı takiben veri toplama aracı 186 üniversite öğrencisi üzerinde test edilmiş, 19 maddeden oluşan ve alfa katsayısı .91 olan nihai formuna dönüştürülmüştür. Dixon tarafından geliştirilen veri toplama aracının Türkçe’ye uyarlanması için gerekli izin alındıktan sonra ölçeğin uyarlama süreci başlamış ve Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda binişiklik gösteren 5 madde çıkarılmış ve 14 madde ile son şekli verilen ölçek farklı bir öğrenci grubuna

Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) için uygulanarak; Doğrulamalı Faktör Analiz (DFA) sonucunda Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile ortaya çıkan yapı doğrulanmıştır.

Çeviri Çalışması

Dixson (2010) tarafından geliştirilen çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama süreci araştırmacıdan uyarlama için gerekli izin alındıktan sonra İngilizce'den Türkçe'ye çeviri aşaması ile başlamıştır. İlk olarak ölçek Türkçeye 2 farklı dil uzmanı tarafından tercüme edilmiş ve çeviriler karşılaştırılmıştır. Çevirilerin değerlendirilmesinde seçilen kelimelerin uygunluğu, ne tür cümle yapısı kullanıldığı, çevirinin Türk dil yapısına uygunluğu gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Sonraki aşamada Türkçeye çevrilen ölçeğin tekrar orijinal dile çevrilmesi aşamasına geçilmiştir. Geri çevirme yöntemi ile İngiliz dili ve edebiyatı bölümünden 2 farklı uzmanın tercümesi ile çeviri işlemi tamamlanmıştır. Daha sonra eğitim programları ve öğretim ana bilim dalında 2, İngiliz dili ve edebiyatı bölümünde 2 ve ölçme ve değerlendirme anabilim dalında 1 uzmandan görüşler alınarak son şeklini almıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında ilk olarak toplanan verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu bağlamda eksik veriler için kayıp veri ataması yapılmış ve uç değerlere bakılmış, verilerin normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Hopkins ve Weeks (1990) verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesinde basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ve -3 arasında olmasının yeterli görüldüğünü belirtmişlerdir. Bu ön incelemelerde elde edilen sonuçlar verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir. Tablo 2' de ölçek maddelerinin basıklık ve çarpıklık değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Normallik Testi -Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

Madde	Çarpıklık		Basıklık	
	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
M1	-.300	.176	-.243	.350
M2	-.858	.176	.622	.350
M3	-.424	.176	-.276	.350
M4	-.137	.176	-.734	.350
M5	-.513	.176	-.488	.350
M6	-.115	.176	-.775	.350
M7	-.569	.176	-.005	.350
M8	-.391	.176	-.518	.350
M9	-.100	.176	-.527	.350
M10	-.306	.176	-.613	.350
M11	-.879	.176	.714	.350
M12	.498	.176	-.743	.350
M13	.259	.176	-.835	.350
M14	-.672	.176	.176	.350
M15	-.403	.176	.090	.350
M16	-.391	.176	.239	.350
M17	.012	.176	-.836	.350
M18	.483	.176	-.559	.350
M19	-.409	.176	-.663	.350

Sonraki aşamada Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış ve bu analiz sonucunda ölçeğin faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Daha sonra AFA ile ortaya çıkan yapının Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) ile doğrulanıp doğrulanmadığı kontrol edilmiştir. AFA’da Kaiser tarafından geliştirilen varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Dik döndürme sonrasında her madde bir faktörle ilişkilendirilmekte ve bu döndürme yöntemi verilerin yorumlanmasında kolaylık sağlamaktadır (Abdi, 2003).

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 2021/28 sayılı 2 numaralı kararı ile etik izin alınmıştır.

Kurul Adı: Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Karar Tarihi: 31/12/2021

Belge Numarası: 2021/28-2

BULGULAR

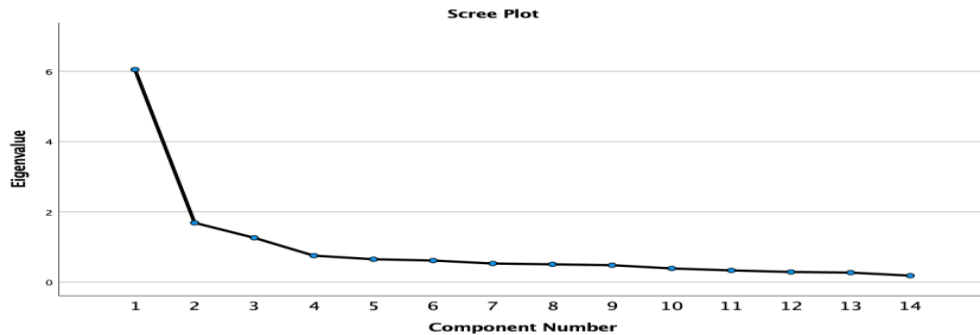
Ölçek uyarlama çalışmasında öncelikle verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığına bakılmıştır. Çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin uyarlama çalışmasının açıklayıcı faktör analizine ait bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	.875	
örnekleme yeterliliği ölçüsü		
Bartlett Küresellik Testi	Chi-Square	1308.929
	sd	91
	p	.000

Tablo 3’te görüldüğü üzere KMO değeri .875 bulunmuştur. KMO değeri ve Bartlett küresellik testi sonucu açıklayıcı faktör analizi için örneklem yeterliliğinin uygun olduğunu göstermektedir. Varimax döndürmesi sonucunda binişik ve yetersiz madde faktör yüküne sahip 5 madde ölçekten çıkarılmıştır. 14 maddelik nihai hali ile uyarlama çalışması yapılan Çevrim İçi Katılım Ölçeğinin faktör yapısı hakkında bilgi edinmek için Yamaç Birikinti Grafiği ve Özdeğerlerden yararlanılmıştır. Söz konusu Yamaç Birikinti Grafiği Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Yamaç Birikinti Grafiği

Şekil 1'deki Yamaç Birikinti Grafiğinden de görüleceği üzere üçüncü faktörden sonra çizgi yatay bir görünüm sergilemektedir. Buna göre ölçeğin üç faktörlü bir yapısının olduğu söylenebilir. Bu üç faktörlü yapının özdeğerleri ve açıkladığı varyans oranları ise Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4: Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeğinin Açıklanan Varyans Oranları

Boyut	Madde	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans
Faktör 1	(1,2,3,4,5, 6,15)	6.051	43.224	43.224
Faktör 2	(8,9,10)	1.262	9.012	55.278
Faktör 3	(12,13,17,18)	1.688	12.054	64.290

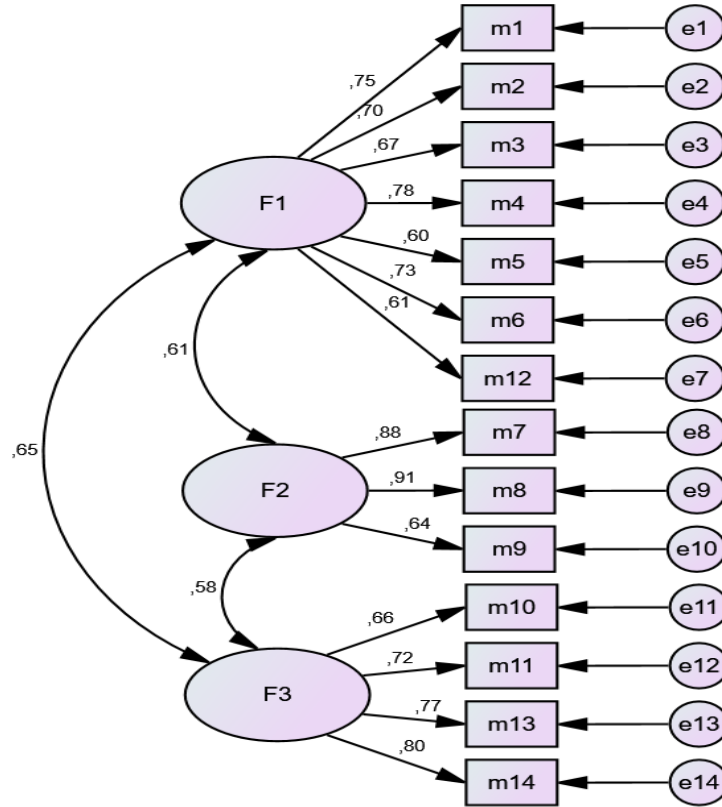
Tablo 4' teki açıklanan varyans oranlarına göre 3 faktörden oluşan 14 maddelik Çevrim İçi Katılım Ölçeği toplam varyansın %64.29'unu açıklamaktadır. Birinci faktörün açıkladığı varyans oranı %43.22, ikinci faktörün açıkladığı varyans oranı %9.01 ve üçüncü faktörün açıkladığı varyans oranı %12.05'dir. Birinci faktör altında 7, ikinci faktör altında 3 ve üçüncü faktör altında 4 madde kümelenmiştir. Bu faktörlerin biri aşan özdeğerleri ise sırasıyla 6.051, 1.262 ve 1.688'dir. Çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin üç faktörlü yapısını oluşturan maddelerin faktör yükleri ise Tablo 5' te verilmiştir.

Tablo 5: Nihai Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeği Maddeler, Madde Faktör Yükleri ve Cronbach Alfa Değerleri

Madde	Faktör ve Faktör Yüğü			Cronbach Alfa
	1	2	3	
M1 Düzenli olarak çalışırım.	.767			
M2 Çaba gösteririm.	.738			
M3 Ders sonrasında yüklenen dokümanları incelerim.	.741			
M4 Anladığımdan emin olmak için ders aralarında ders notlarına bakarım.	.637			.870
M5 Düzenli olurum.	.666			
M6 Ders dokümanları, sunuları veya videoları ile ilgili ayrıntılı notlar tutarım.	.786			
M12 İyi bir not alırım.	.621			
M7 Dersi hayatla ilişkilendiririm.		.857		.813
M8 Dersi hayatıma uygularım.		.807		
M9 Dersi benim için ilginç kılmanın yollarını bulurum.		.724		
M10 Eğitimci veya diğer öğrencilerle çevrimiçi sohbetlerde, tartışmalarda veya e-posta yoluyla eğlenirim.			.790	
M11 Küçük grup tartışma forumlarına aktif olarak katılırım.			.811	.842
M13 Çevrim içi sohbetlere katılırım.			.814	
M14 Tartışma forumunda düzenli olarak paylaşım yaparım.			.740	
Toplam (14 Madde)				.918

Tablo 5’te verilen değerlere göre madde faktör yüklerinin .621 ve .857 değerleri arasında değiştiği görülmektedir. Her bir faktör altında toplanan ifadeler incelendiğinde birinci faktör “*Beceri- Performans*”, ikinci faktör “*Hayatla İlişkilendirme*” ve üçüncü faktör “*Etkileşim-Katılım* olarak isimlendirilmiştir. Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeğinin geneline yönelik Cronbach Alpha katsayısı .918, boyutlarının Cronbach Alpha katsayısı ise sırasıyla .870, .813, .842 olarak hesaplanmıştır. Toplanan verilerin analizi sonucunda Doğrulamalı Faktör Analizine geçilmiştir. Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Şekil 2’de DFA analizi görülen Çevrim içi Öğrenci Katılım Ölçeğinin hesaplanan uyum indeks değerleri Tablo 6’ da ki gibidir. Herhangi bir modifikasyon yapılmamıştır.

Tablo 6: Çevrim İçi Öğrenci Katılım Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İndeks değerleri

İndeksler ve Ölçüm	İyi Uyum*	Kabul Edilebilir Uyum*
$X^2/sd=1.397$	$0 \leq \text{ölçüm} < 3$	$3 < \text{ölçüm} \leq 5$
GFI=.920	$.95 \leq \text{ölçüm} < 1.00$	$.90 \leq \text{ölçüm} < .95$
AGFI=.887	$.90 \leq \text{ölçüm} \leq 1.00$	$.85 \leq \text{ölçüm} \leq .90$
CFI=.972	$.97 \leq \text{ölçüm} \leq 1.00$	$.95 \leq \text{ölçüm} \leq .97$
RMSEA=.049	$\text{ölçüm} \leq .05$	$.05 \leq \text{ölçüm} \leq .08$

*[Hu ve Bentler (1999); Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller (2003)]

DFA ile hesaplanan uyum indeksleri değerleri şu şekildedir: $X^2/sd = 1.397$, GFI (Uygunluk İndeksi)=.920, RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)=.049, AGFI

(Düzeltilmiş Uygunluk İndeksi)=.887, CFI (Karşılaştırmalı Uygunluk İndeksi)=.972 Tablo 6'da ki değerler incelendiğinde bazı değerlerin (X^2/sd , CFI ve RMSEA) iyi uyum, bazılarının (GFI, AGFI) ise kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmektedir. Uyarlaması yapılan ve nihai hali 14 maddeden oluşan çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin Cronbach Alpha değeri Tablo 4'te de belirtildiği üzere .918 olarak hesaplanmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Brown (2015) faktör analizini gözlenen ölçümdeki gizil değişken ya da faktörlerin sayısını belirlemeye yarayan istatistiksel bir teknik olarak tanımlamaktadır. Faktör analizi; faktörleri tanımlamak, değişkenleri daha küçük bir gruba dönüştürmek ve değişkenlerin yorumlanmasını kolaylaştırmak için kullanılır. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ölçek geliştirme ya da ölçek uyarlama aşamasında kullanılan tekniklerdir. Orçan (2018) ölçek uyarlama çalışmalarında AFA ve DFA'nın kullanım durumları ya da sırasının yapılan çalışmalara göre farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bazı ölçek uyarlama çalışmalarında sadece DFA analizi yapılırken, bazı çalışmalarda ise hem AFA hem de DFA analizinin yapıldığı görülmektedir. Orçan (2018) ölçek uyarlama çalışmalarında sadece DFA analizi kullanımının çeviriden kaynaklı bir hata sonucunda modelin yanlış uyum göstermesi ya da kültürel farklılıkları ortaya çıkarmaması gibi bazı sorunlara yol açacağını belirtmektedir. Bu nedenle bu uyarlama çalışmasında hem AFA hem de DFA analizleri kullanılmıştır.

Araştırmada örneklem büyüklüğü olarak AFA için 211 kişi, DFA için ise 163 kişiden veri toplanmıştır. DFA için örneklem büyüklüğünün ne olması gerektiği ile ilgili literatürde farklı görüşler mevcuttur. Bazı görüşler (Anderson ve Gerbing, 1984; Jackson, 2001) kişi sayısı bakımından örneklem büyüklüğünü değerlendirmiş, bazıları (Tanaka, 1987; Goodwin, 1999) ise ölçekteki madde sayısı ile ilişkilendirmiştir. Boomsma (1985) örneklem büyüklüğünün 100-200 kişi arasında olması gerektiğini belirtirken, Bentler ve Chou (1987) madde sayısının 5-10 kat fazlasının örneklem büyüklüğü için yeterli olduğunu söylemektedirler. Bu bağlamda araştırmaya katılım gösteren örneklem yeterli olduğu görülmektedir.

AFA ve DFA sonucunda Dixon (2010) tarafından geliştirilen çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin Türkçeye uyarlanması gerçekleştirilmiştir. AFA analizi ile madde faktör yükleri .621 ve .857 arasında değişen üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Tabachnick ve Fidell'e (2007) göre madde faktör yükünün en az .32 olması gerekmektedir.

Türkçeye uyarlaması yapılan çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinde üç faktörlü yapı toplam varyansın %64.29'unu açıklamaktadır. Büyüköztürk (2002) açıklanan varyans oranının yüksekliğinin ölçülmek istenen değeri iyi ölçtüğünün göstergesi olduğu görüşündedir. Yaşlıoğlu (2017) ise açıklanan varyansın toplam varyansın en az %50'si olması gerektiğini ifade etmiştir. Scherer (1988) de açıklanan varyans oranının toplam varyans oranının %40 ile %60 arasında olmasının kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmalara göre ölçek geliştirme çalışması açıklanan varyans açısından belirlenen ölçütlerin üzerindedir.

DFA analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri değerleri konusunda alan yazında birçok belirleme söz konusudur. Bu konudaki bazı çalışmalarda (Hu ve Bentler 1999; Marcoulides ve Schumacher, 2001; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003; Hooper, Coughan ve Mullen, 2008; İlhan ve Çetin, 2014; Özdamar, 2017; Naktiyok, 2019) çeşitli

ölçütlerden söz edilmektedir. Bu araştırmalara göre RMSEA ve SRMR değerlerinin sıfıra yakın olması veya .05 ile .08 arasında değişmesi bu indeksler açısından kabul edilebilir uyumun göstergeleridir. DFA analizindeki diğer indekslerden olan CFI ve GFI indekslerinin ise bire yakın olması veya .90'ın üzerinde değerler elde edilmesi de uyum indeksleri açısından kabul değerleridir. Bir başka uyum indeksi olan " χ^2/sd değeri ise 3 ila 5 arasında değişirse ölçek yapısının kabul edilebileceğini göstermektedir. Tüm bu referans değerleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ölçek yapısının doğrulandığı, DFA analizinin AFA analizini desteklediği görülmektedir.

Her faktör altında toplanan maddelere bakıldığında faktörlerin isimlendirilmesinde ölçeğin orijinal halindeki faktör isimleri de dikkate alınarak birinci faktör "*Beceri-Performans*", ikinci faktör "*Hayatla İlişkilendirme*" ve üçüncü faktör "*Etkileşim-Katılım*" olarak isimlendirilmiştir. Şencan (2005) faktör isimlerine karar verilirken faktörleri bir araya toplayan özelliğin göz önünde bulundurularak isimlendirilmenin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Çevrim içi öğrenci katılım ölçeğinin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı .918 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin boyutlarına yönelik Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ise .813 ile .870 arasında değişmektedir. Özdamar (1999) Cronbach's Alpha değerinin .80'den büyük olmasının, ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgulardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç hem ölçeğin tamamı hem de boyutları ile kullanılabileceğidir. AFA ve DFA analizleri uyarlanan bu ölçeğin üniversite öğrencilerinin çevrim içi katılımlarının belirlenmesinde kullanılabileceğini göstermektedir.

Yazarlık Katkısı

Tüm yazarlar makaleye eşit bir şekilde katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 2021/28 sayılı 2 numaralı kararı ile etik izin alınmıştır.

Kurul Adı: Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Karar Tarihi: 31/12/2021

Belge Numarası: 2021/28-2

KAYNAKÇA

- Abdi, H. (2003). Factor rotations in factor analyses. *Encyclopedia for Research Methods for the Social Sciences*. Sage Publishing, CA, 792-795.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49, 155-173.
- Bentler, P. M., & Chou, C. P. (1987). Practical issues in structural modeling. *Sociological Methods & Research*, 16(1), 78-117.
- Boomsma, A. (1985). Nonconvergence, improper solutions, and starting values in LISREL maximum likelihood estimation. *Psychometrika*, 50(2), 229-242.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.

- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Christensen, S. S., & Spackman, J. S. (2017). Dropout rates, student momentum, and course walls: A new tool for distance education designers. *Journal of Educators Online*, 14(2).
- Coursera. (2025) <https://investor.coursera.com/news/news-details/2024/Coursera-Reports-Fourth-Quarter-and-Full-Year-2023-Financial-Results/default.aspx> adresinden Ocak 2025 tarihinde erişilmiştir.
- Dahalan, N., Hassan, H., & Atan, H. (2012). Student engagement in online learning: Learners attitude toward e-mentoring. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 67, 464-475.
- Dixson, M. D. (2015). Measuring student engagement in the online course: The Online Student Engagement scale (OSE). *Online Learning*, 19(4).
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of educational research*, 74(1), 59-109.
- Goodwin, L. D. (1999). The role of factor analysis in the estimation of construct validity. *Measurement in physical education and exercise science*, 3(2), 85-100.
- Gumport, P. J., & Chun, M. (1999). *Technology and higher education: Opportunities and challenges for the new era*. National Center for Postsecondary Improvement, Stanford University, School of Education.
- Hambleton, R. K., & Patsula, L. (1999). Increasing the validity of adapted tests: myths to be avoided and guidelines for improving test adaptation practices. *Journal of Applied Testing Technology*, 53(9), 1689-1699.
- Hooper, D., Coughan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hopkins, K., & Weeks, D. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting. *Educational and psychological measurement*, 50(4), 717-729.
- Hu L.T., & Bentler P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- İlgaz, H. (2019). Adult learners' participation in a blended learning environment: A case study on imposed pace learning. *Malaysian online journal of educational technology*, 7(4), 15-29.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (YEM) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Jackson, D. L. (2001). Sample size and number of parameter estimates in maximum likelihood confirmatory factor analysis: A Monte Carlo investigation. *Structural Equation Modeling*, 8(2), 205-223.
- Jaggars, S. S. (2014). Choosing between online and face-to-face courses: Community college student voices. *American Journal of Distance Education*, 28(1), 27-38.
- Kahu, E. R. (2013). Framing student engagement in higher education. *Studies in Higher Education*, 38(5), 758-773.
- Kauffman, H. (2015). A review of predictive factors of student success in and satisfaction with online learning. *Research in Learning Technology*, 23.

- Knowles, E., & Kerkman, D. (2007). An investigation of students attitude and motivation toward online learning. *InSight: A Collection of Faculty Scholarship*, 2, 70-80.
- Lim, D. H., & Kim, H. (2003). Motivation and learner characteristics affecting online learning and learning application. *Journal of Educational Technology Systems*, 31(4), 423-439.
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., & Hong, S. (1999). *Sample size in factor analysis. Psychological Methods*, 4(1), 84-99.
- Marcoulides, G., & Schumacher, R. (2001). *New developments and techniques in structural equation modeling*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Moore, M. G. (1989). Editorial: Three types of interaction. *American Journal of Distance Education*, 3(2), 1-7.
- Moran, L., & Myringer, B. (1999). *Flexible learning and university change*. Harry, K. (ed.): Higher education through open and distance learning.
- Murphy, C. A., & Stewart, J. C. (2017). On-campus students taking online courses: Factors associated with unsuccessful course completion. *The Internet and Higher Education*, 34, 1-9.
- Naktiyok, S. (2019). Otel çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışlarının iş performansı üzerine etkisi: Sivas ilinde bir uygulama. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1057-1076.
- Nelson, P. F. (2007). *Student retention in online education at the community college*. Wilmington College (Delaware).
- Orçan, F. (2018). Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi: İlk hangisi kullanılmalı. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(4), 413-421.
- Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 1*. Kaan Kitabevi.
- Özdamar, K. (2017). *Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi IBM SPSS, IBM SPSS AMOS ve MINTAB uygulamalı*. Nisan Kitabevi.
- Özdoğru, M. (2021). Uzaktan eğitimde öğrencilerin derse katılmama nedenleri ve derse katılımı sağlamaya yönelik öğretmenlerin kullandıkları stratejiler. *Instructional Technology and Lifelong Learning* 2(2), 209-233.
- Özkara, B. Ö., & Tonguç, G. (2023). Çevrimiçi ortamda öğrencilerin derse katılımlarını ve derste geçirdikleri süreyi etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 13(1), 254-271.
- Pawan, F., Paulus, T. M., Yalcin, S., & Chang, C. F. (2003). *Online learning: Patterns of engagement and interaction among in-service teachers*.
- Renes, S. L. (2015). Increasing access to higher education through e-learning. *E-learning-Instructional design, organizational strategy and management*, 10, 60906, 347-361.
- Robinson, C. C., & Hullinger, H. (2008). New benchmarks in higher education: Student engagement in online learning. *Journal of Education for Business*, 84(2), 101-109.
- Schaeffer, C. E., & Konetes, G. D. (2010). Impact of learner engagement on attrition rates and student success in online learning. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, 7(5), 3-9.
- Scherer, R. F. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire, *Psychological Report*, 62, 76-770.

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shea, P., & Bidjerano, T. (2018). Online course enrollment in community college and degree completion: The tipping point. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 19(2), 282-293.
- Solak, B., & Polat, S. (2022). Ders katılım oranı yüksek sanal sınıflardaki öğretmen ve öğrencilerin motivasyonlarını etkileyen etmenler. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(4), 477-513.
- Sözen, N. (2020). Covid 19 sürecinde uzaktan eğitim uygulamaları üzerine bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 302-319.
- Swan, K., Shea, P., Fredericksen, E., Pickett, A., & Maher, G. (2000). Course design factors influencing the success of online learning. In *WebNet World Conference on the WWW and Internet* (pp. 513-518). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde geçerlilik ve güvenirlik. Seçkin Yayınevi.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics (5th ed.)*. Allyn and Bacon.
- Tanaka, J. S. (1987). How big is big enough: Sample size and goodness of fit in structural equation models with latent variables. *Child Development*, 134-146.
- Terrell, S. R., & Dringus, L. (2000). An investigation of the effect of learning style on student success in an online learning environment. *Journal of Educational Technology Systems*, 28(3), 231-238.
- Udemy. (2025). <https://about.udemy.com/?locale=en-us> adresinden Ocak 2025 tarihinde erişilmiştir.
- Wang, K. H., Wang, T. H., Wang, W. L., & Huang, S. C. (2006). Learning styles and formative assessment strategy: enhancing student achievement in Web-based learning. *Journal of Computer Assisted Learning*, 22(3), 207-217.
- Wanstreet, C. E. (2006). Interaction in online learning environments: A review of the literature. *The Quarterly Review of Distance Education*, 7(4), 399-411.
- Ward, M. E., Peters, G., & Shelley, K. (2010). Student and faculty perceptions of the quality of online learning experiences. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 11(3), 57-77.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Zaki, M. S. (2022). Advantages and disadvantages of online learning. *Journal of International Social Research*, 15(92), 1-12.
- Zulfiqar, M. S., Siddiqui, G. K., & Mahmood, S. (2020). A Comparison between online and on-campus classes: Taking university students' perspective. *Review of Education, Administration & Law*, 3(2), 157-163.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 39-50, Spring 2025

Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ndeki Sömürgeciliğine Eğitimsel Bakış

An Educational Perspective on Russia's Colonialism in the Turkic Republics

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
15/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
28/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Prof. Dr. İsmail Aydoğan
Kırıkkale Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

iaaydogan124@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5447-4741

Yusuf Korkmaz

İngilizce Öğretmeni

Milli Eğitim Bakanlığı

premaster@yahoo.com.tr

ORCID: 0000-0001-7288-5117

Öz

Ortaya çıkışı antik çağlara dayanan sömürgecilik, 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı ülkelerin Amerika, Avustralya ve Afrika gibi çeşitli kıtalarda gerçekleştirdiği işgallerle hızlanmış, 18. ve 19. yüzyıllarda zirveye ulaşmıştır. Daha çok iktisadi, siyasi egemenlik ve toprak kontrolü amaçları taşıyan sömürgecilik kavramı esasında eğitsel ve kültürel bağlamda asimilasyon sürecine doğrudan etki etmektedir. Çünkü inanç, dil ve yaşam tarzı gibi kültürel değerler ile eğitim, ekonomik ve politik sömürgeciliğin dayatması sonucu belirli amaçlara göre farklı biçimlere kolaylıkla evrilebilir. Avrupalı ülkelerin deniz aşırı kolonyal sömürgeci anlayışı karşısında Rusya hem çarlık hem de sosyalist dönemde Türk topraklarında karasal sömürü zihniyetiyle hareket etmiştir. İşgal ettiği Orta Asya ve Kafkas bölgelerindeki etnik, dini, kültürel, dilsel ve demografik yapıyı farklı politikalarla tahrip eden Rusya, asırlarca devam eden Ruslaştırma hedefine daha çok eğitim üzerinde yoğunlaşmıştır. Rus dili ve kültürünün Türk topraklarında egemen hale getirilmesi çarlık döneminde Ortodoks Hristiyanlık, Sovyet döneminde ise Marksist-Leninist ideolojiden ilham almıştır. Bir alan yazın taraması olan bu çalışmada Rusların ortaya çıkışından uluslararası bir güç haline gelişine dek Türk yurdunda uygulanan Rus sömürgeciliği daha çok eğitimsel ve kültürel bakış açısıyla detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Türk yurtlarında 16. yüzyılda başlayarak günümüze kadar devam eden Rus sömürge süreci yer altı ve üstü zenginliklerin yanı sıra Türk toplumsal yapısı, kültürü, dili ve eğitimi üzerinde derin yaralar açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Kültürel Asimilasyon, Ruslaştırma

Abstract

Colonialism, which dates to ancient times, accelerated with the invasions of European countries in various continents such as America, Australia and Africa from the 15th century onwards and reached its peak in the 18th and 19th centuries. The concept of colonialism, which mostly aims at economic, political sovereignty and territorial control, directly affects the assimilation process in an educational and cultural context. Because cultural values such as belief, language and lifestyle, as well as education, can easily evolve into different forms according to certain purposes as a result of the imposition of economic and political colonialism. Against the oversea colonialist understanding of European countries, Russia acted with a territorial exploitation mentality in Turkish lands both in the tsarist and socialist periods. Russia, which destroyed the ethnic, religious, cultural, linguistic and demographic structure in the Central Asian and Caucasian regions it occupied with different policies, focused its centuries-long goal of Russification more on education. The dominance of the Russian language and culture in Turkish lands was inspired by Orthodox Christianity in the tsarist period and Marxist-Leninist ideology in the Soviet period. In this study, which is a literature review, Russian colonialism implemented in the Turkish homeland from the emergence of Russians to their becoming an international power was tried to be explained in detail from an educational and cultural perspective. The Russian colonial process in Turkish homelands, which started in the 16th century and continued until today, has inflicted deep wounds on the Turkish social structure, culture, language and education, as well as underground and aboveground riches.

Keywords: Colonialism, Cultural Assimilation, Russification

Atf Bilgisi / Citation Information

Aydoğan, İ., & Korkmaz, Y. (2025). Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ndeki sömürgeciliğine eğitimsel bakış. *Asya Studies*, 9(31), 39-50. <https://doi.org/10.31455/asya.1620073>

GİRİŞ

Dünyanın yüz ölçümüyle en büyük ülkesi konumundaki Rusya, tarihte hem siyasi hem de askeri anlamda çok etkin bir yere sahip olmuştur. Aslında Rusya'ya ulusal bir kimlik kazandıran Slavların M.Ö. iki binli yıllardan itibaren anayurtları olan Dnyeper ve Elbe nehirleri civarındaki Vistül ve Baltık topraklarında yaşadıkları düşünülmektedir (Kurat, 1987; ss.3-5). Bizans ve Romalı ilim adamları ve tarihçilere göre yüzyıllar içerisinde Moğol bölgesinden Karadeniz'e ve Tuna Nehri'ne dek uzanan çok geniş bir coğrafyada Slavların yaşadığına ilişkin görüşler söz konusudur. Bu yüzden pek çok milletle yakın ilişki içerisinde olan Slav ırkının M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar ve Hazarların kontrolünde yaşadıkları ve Çek, Polonyalı, Sırp, Boşnak, Hırvat, Belaruslu ve hatta Bulgar Türkleri'nden oluştukları düşünülmektedir (Riasanovsky ve Steinberg, 2016). Hâkim devletler zayıfladıkça baş kaldıran ve zamanla güçlenerek devletleşen Slavların M.S. 10. yüzyılda Kiyev Rusyası'nı kurdukları bilinmektedir (Sariahmetoğlu, 2019).

Slavlar 12. ve 13. yüzyıla kadar devam eden süreçte Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Kiril alfabesinin oluşumu da yine Hristiyanlığın etkisiyle takriben bu döneme rastlar. Bir Bizanslı papazın Slavlara İncil'i öğretmek amacıyla geliştirdiği Kiril alfabesi, Grek alfabesine çok benzemekle birlikte Slovanik sesleri de barındırır (Sariahmetoğlu, 2019). M.S. 13. yüzyılın başlarında batıda Almanya içlerine kadar sokulan Moğol İmparatorluğunun batıdaki halefi Altın Orda Devleti, Rus Knezlikleri üzerindeki etkisini 15. yüzyıl sonlarına kadar sürdürmüştür. Fakat 1480'de Moskova merkezli Büyük Rus Devleti, Moğol hâkimiyetine son vererek Slav coğrafyasına yayılmaya başlamıştır (Kurat, 1987; ss.107-127). Böylece artık knezlik değil, müstakil bir Hristiyan devlet haline gelen Rusya, Altın Orda Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan hanlıkları da nüfuzu altında toplayarak güçlenmiştir. 16. yüzyıl başlarında ise Lehistan'la yapılan savaşların kazanılmasıyla toprak bütünlüğünü tamamlayan Rusya, hem ticarete güvenliği sağlayarak gelişmeye başlamış hem de 1453'te Bizans Devleti'nin yıkılmasıyla Ortodoks Kilisesi'nin hamisi konumuna gelerek dini otoritesini güçlendirmiştir (Kurat, 1987;ss. 143-174). Bu tarihten itibaren panortodoks ve panslavist bir politika benimseyen Rusya, özellikle Balkanlar ve Anadolu'da saldırgan bir dış politika izleyerek kendisinin üçüncü Roma İmparatorluğu olduğunu iddia etmiştir. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda topraklarının da genişlemesiyle toplumsal refah ve iktisadi anlamda gelişen Rusya artık uluslararası emperyalist bir güç haline gelmiştir.

Rusların Türklerle Karşılaşması

Rus topraklarında varlığını sürdüren Türk toplulukları; Tatarlar, Azeriler, Kazaklar, Özbekler, Kafkas Türkmenleri, Başkurt Türkleri, Yakut Türkleri, Çuvaş Türkleri, Kırgızlar, Nogay Türkleri ve Gagavuz Türkleridir. Rusların Türklerle ilk karşılaşması ise çok eski tarihlere, miladın başlangıcına kadar uzanmaktadır. Orta Asya'nın derinliklerinde yaşayan Hunların Amuderya ve Zerefsan ovalarına ve ayrıca Rus bozkırlarına ulaşmasıyla iki millet karşılaşmıştır (Kurat, 1987; ss.39-42). Giderek bu bereketli ovalara yerleşen Hun toplulukları güçlenerek Tuna civarına kadar yayılmışlardır. 5. yüzyıl başlarında, Atilla liderliğinde Hun Devleti kurulmuş ve uzun yıllar Slavlarla mücadele etmiştir. Slav yerleşimlerinde sadece Hun Türklerini değil farklı Türk kavimlerini görmek de mümkündür. Örneğin 6. yüzyılda Slavların üzerine giderek Tuna ve Karpat bölgesinde savaşçı bir devlet olan Avar Kağanlığını kuran Avar

Türkleri, 9. yüzyıla kadar bölgedeki varlığını korumuştur. Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan Avarlar, Slavları pek çok konuda etkilemiştir. Öyle ki birçok tarihçiye göre Slavların savaşmayı ve devlet kurmayı Avarlardan öğrendikleri iddia edilir. Ayrıca Kuzey Kafkasya civarında kurulan Hazar Devleti ile Volga boyu bozkırlarına yerleşen Bulgar Türkleri de Slavlarla etkileşime giren diğer Türk topluluklarıdır (Sarıahmetoğlu, 2019).

Rusların Osmanlı Devleti ile yakın temas kurması ise 15. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden Kırım limanları Osmanlı Devleti için de önemli yere sahipti. Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı orduları, İstanbul'u fethedip boğazlarda kontrolü sağladıktan sonra 1454-1475 yılları arasında önce Ceneviz ve Venedik hâkimiyetinde olan Kırım limanlarını, daha sonra ise Amasra, Sinop ve Trabzon'u ele geçirerek Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmiştir (Efe ve Kızıl, 2018). Kırım Hanlığı'nı himaye altına alan Osmanlı, Rusya ile sınır komşusu olmuştur. Önceliği Orta Doğu ve Avrupa olan Osmanlı Devleti için büyüyen Rus tehlikesi fark edilmemiştir. 18. yüzyıla kadar Osmanlı ile mücadele etmeyi göze alamayan Rusya (Kurat, 1987) 19. yüzyılda Altın Orda Devleti'nden geriye kalan Hıve, Buhara ve Hokand gibi Orta Asya Moğol-Türk Hanlıkları ve toplulukları üzerine devamlı ve yoğun akınlar gerçekleştirerek bu bölgeleri istila etmiştir (Yalçınkaya, 1997; ss. 57-83). Bu şekilde Çin ve Hint ticaretine dâhil olan Rusya, emperyalist bir güç olarak hem Orta Asya Türk toplulukları hem de Osmanlı için bir tehdit haline gelmiştir (Efe ve Kızıl, 2018). Öyle ki 18. yüzyıl Osmanlı gerileme döneminde, pek çok Osmanlı-Rus savaşı yapılmış ve bu savaşlarda Osmanlı hem askeri hem de ekonomik anlamda büyük çöküntü yaşamıştır.

Rus Sömürgeciliği ve Türkler

Sömürgecilik, her ne kadar Antik Çağ'da Fenikeliler, Romalılar ve Yunanlar ile ortaya çıkmış bir kavram olsa da 15. yüzyıl itibarıyla İngiltere ile ete kemiğe bürünmüş; Portekiz, İspanya, Fransa ve Hollanda gibi batılı devletler eliyle geliştirilerek kolonyalizm, manda, emperyalizm ve himaye gibi farklı biçimlerle günümüze ulaşmıştır.

Emperyalizm ve sömürgecilik konularında Rusların diğer batılı devletlerden geri kalan yanı pek yoktur. Her ne kadar İngiltere, Fransa, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin kolonileşme ve vahşi sömürü düzeni kadar dikkat çekmese de Rusların Orta Asya ve Kafkasya'da izlediği yayılcı ve sömürgeci politikanın 16. yüzyıl ortalarında Kazan Hanlığı'nın istilasına başladığını (Topsakal, 2011), 17. yüzyılda tahta geçen Romanov Hanedanı ile de kesintisiz ve acımasızca devam ettiği söylenebilir (Kocaoğlu, 1996). Bu dönemde çıkarılan bir emirle Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmeyenlerin mallarına el konulması ve yine yüzyıl sonlarına doğru vaftiz olmayı kabul etmeyenlerin topraklarının ellerinden alınması, izlenen panortodoks siyasetin sömürgeci sonuçlarındandır (Topsakal, 2011). Yüzyıllarca Orta Asya topraklarını işgal altında tutan Rusya, yer altı ve üstü zenginliklerini sömürmekle kalmamış, bölgede yaşayan ekseri Türk toplumlarından yüksek vergiler alarak zenginleşmiş ve bu insanları iş gücü ve asker olarak kullanmıştır.

Bu konuda en önemli örneklerden ilki, Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarındaki uzun süreli işgal ve kolonyal yapısı gösterilebilir. Çarlık Rusya'nın önemli hammadde üreticisi ve pazarı olan Kazak bölgesine uzun yıllar Rus göçmenler yerleştirilmiş, yapılan siyasi baskılar ve verimli arazilerin işgali süreci de 20. yüzyıl başlarında çeşitli ayaklanmaların meydana

gelmesine neden olmuştur (Kara ve Polat, 2009). Benzer şekilde Özbekistan toprakları da sahip olduğu 100 ton kapasiteli altın madeni, zengin uranyum ve doğal gaz yatakları nedeniyle Rus yönetimi için hayati bir öneme sahip olmuştur (Nurpeiis, 2010). Özbek bölgesinden elde edilen et, süt, ipek, meyve ve pamuk üretimi de Rus ekonomisi için vazgeçilmez işlev görmekteydi. Uzun süre sömürüye maruz kalmış bir diğer Türk toprağı Azerbaycan, sahip olduğu 4.5 milyar ton petrol rezervi, yaklaşık 120 milyar metre küp doğalgaz rezervi ve yıllık 800 bin ton pamuk üretimi ile dünya çapında stratejik bir öneme sahiptir ve Rus iktisadi kalkınmasının önemli bir yapı taşıdır. Sömürülen bir başka ülke olan Kırgızistan hayvancılık ağırlıklı ekonomik yapıya sahip olup ülkede çok sayıda hidroelektrik santral, petrol, gaz ve Orta Asya'nın en büyük kömür rezervi bulunmaktadır (Gündüz, 2005). 18. ve 19. yüzyıllarda Çarlık Rusya'nın işgal ettiği ve uzun yıllar sömürdüğü Türk ülkelerinde ve Türk topluluklarının yaşadığı diğer muhtar cumhuriyetlerde elbette pek çok isyan da çıkmış; bu isyanların sonucunda da yüz binlerce Türk hayatını kaybetmiş, Sibirya'ya sürülmüş veya Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar 1917'de köklü bir siyasi rejim değişikliğine gidilse de hem Çarlık Rusya döneminde hem de Sovyet Rusya döneminde Türkler siyasi, ekonomik ve kültürel özgürlüklerini yaşatmak bir yana en temel insan haklarından dahi mahrum bırakılmışlar; totaliter Rus iktidarlarının baskı, soykırım, sömürü ve sürgün politikalarına maruz kalmışlardır (Nurpeiis, 2010).

Eğitim ve Kültür Bağlamında Rus Sömürgeciliği

Sömürgecilikte yalnızca siyasi ve ekonomik maksatlar güdülmez. Toplumların sosyo-kültürel düzenine ve hatta eğitim yapısına uygulanan ideolojik baskılar da sömürgeciliğin doğasında vardır. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığını, klasik İngiliz-Fransız tipi sömürgecilikten ayıran da bu detaydır (Bacık, 1999). Örneğin, batılı emperyalist ülkelerin Afrika'ya bakışı genellikle; siyasi olarak hâkim olma, insani olarak ırkçılık ve iktisadi olarak sömürme şeklindedir (Hodgkin, 1961; Akt. Bacık, 1999). Bu noktada Orta Asya ve Kafkasya'daki Rus hegemonyası da benzer niteliklere sahiptir. Zengin Türk topraklarındaki doğal kaynakların sömürülmesinin yanı sıra Rus rejimleri, izledikleri Ruslaştırma ve asimilasyon siyaseti ile bölgenin kültürel ve sosyal yapısına müdahale etmişlerdir. Ruslar, Türk topraklarında Rus dili ve Rus kültürünü yaygınlaştırmak; Kırgız, Özbek ve özellikle Kazak bölgelerinde Ortodoks Hristiyanlığı yaymak amacıyla eğitsel ve kültürel hedefler gütmüşlerdir (Yarkın, 1968). Bu anlayışla ilk olarak okul ve medreseler hedef alınmış, mesela Türkistan'da var olan iyi bir eğitim sistemine karşı mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kara ve Yazı, 2007).

Rusya sınırları içerisinde yaşayan tüm Türklere yönelik yürütülen politikaların başında Kazan Din Akademisi profesörü Nikolay Ivanoviç Ilminskiy bulunmaktadır. Fikirlerinin ana ekseninde "Rus Olma", "Ruslaşma", "Ortodoks Rusluk" bulunan Ilminskiy, Türklerin Kiril alfabesi kullanmaları, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe'den çıkarılarak (Yalçınkaya, 1997) Türklerin, Arap ve Müslüman etkisinden uzaklaştırılması gerektiğini vurgulamıştır (Topsakal, 2011). Ilminsky'nin geliştirdiği sistemle yazı dili oluşturamamış diller, lehçe ve şivelere bölünerek birçok yazı dili türetilmiş; bu yazı dillerini öğrenme aşamasında ise, etnik topluluklara hem eğitim kurumlarında hem de basın organlarında Rusça dayatılmıştır (Kara ve Yazı, 2007).

Ilminskyi Kuhn ve Sablukov gibi Rus aydınlar tarafından geliştirilen, yerel inanışları ve kültürleri zayıflatan, Rus motifleri esas alan yöntemler Türklere yönelik eğitim programlarında uygulanmış, Çarlık Rusya ve devamındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde aynı milliyetçi yayılma ve kontrol siyaseti, yüzyıllarca devam eden Ruslaştırma sürecinin temeli olmuştur (Bacık, 1999). Köklerini 16. yüzyıldan alan bu panortodoks ve panslavist asimilasyon süreci hem monarşik hem de komünist dönemde benzer politikalarla Orta Asya gayri Rus toplumlarının yerel inanç ve kültürlerini planlı eğitsel programlarla zayıflatma ve tek ulus yaratma misyonu üzerine kurgulanmıştır. 1890'da Kur'an'ın çoğaltılması engellenirken, komünist dönemde 24000 dinsel eğitim kurumu kapatılmış, 1964'te Mahaçkale, Bakü ve Taşkent müftülükleri açılarak dinin kontrolü amaçlanmış, eğitim özellikle dinden arındırılarak, dini faaliyetler yasa dışı sayılmıştır (Bacık, 1999). Sovyet Rusya döneminde ayrıca Türklere yönelik pek çok asimilasyon hamlesi gerçekleştirilmiştir. Rus edebiyatını kullanarak Türk dil ve kültürünün rafine yapısını bozmak, Rus dilini Orta Asya'da hâkim kılmak amacıyla Rusça bilenleri desteklemek, Kiril alfabesi kullanmaya zorlamak gibi emperyalist taktiklere başvurulmuştur.

Dil insanların hem bireysel hem de kolektif olarak yaşadığı evrim sürecinde kendini deneyimlemesine aracılık eden sosyal ve kültürel bir enstrümandır. Bu anlamda dil insanların bireysel ve toplumsal hayatını düzene koyan kültürel düşünce kavramlarıyla ilişkilidir (Karacan, 2012). Dil öğretimi konusu tek uluslu ülkelerde baş edilebilir haldeyken, birçok milleti bünyesinde barındıran Sovyetler Birliği gibi ülkelerde içinden çıkılmaz ve sonu gelmeyen bir problemidir. Her ne kadar Bolşevik ihtilalden hemen sonra eğitim komiserliği ülke genelindeki azınlıklara anadilde eğitim hakkı tanıyıp çok kültürlü eğitime yeşil ışık yaksa da Rus dili uygulamada hep ön planda olmuştur. Kuruluş sürecinde Marksist-Leninist bir çizgide bulunan SSCB, bu dönemde resmi bir dile sahip değildi ve içerisinde barındırdığı halkların dil ve kültürlerine daha saygılıydı. Fakat "Sovyet İnsanı" yaratma ideali, Ruslaştırma siyasetinin dil ve kültüre sirayet etmesinde etkili olmuş, Arapça dâhil tüm İslami öğeleri bölgeden uzaklaştırmak amaçlanmıştır. Bu niyetle öncelikle Arap alfabesi, zor olduğu ve okuma yazma oranını düşürdüğü gerekçesiyle kullanımdan kaldırılmıştır. İslam dünyası ile kurulan kültürel ve dini bağı simgeleyen Arapça ile yazılan edebi eserler de bu şekilde tasfiye edilmiştir. Diğer taraftan Orta Asya halklarını uluslaştırma politikası güdülerek toplumlar arasındaki dil farkı belirginleştirilmiştir. Bu şekilde Orta Asya ulusları oluşturularak böl-parçala-yönet siyaseti dil reformları adı altında uygulamaya konulmuş, adım adım Sovyetleşme hedeflenmiştir (Kurubaş, 2006). SSCB'nin bu planına göre Orta Asya'da Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan devletleri kurulmuş, yapay ve bilinçli olarak beş farklı etnik kimliğin oluşturulması amaçlanmıştır (Şahin, 2023). Özellikle Stalin dönemi Sovyet yönetiminin başrol oynadığı milliyetçilik politikasıyla (Abashin, 2012) tek tip Sovyet insanının yaratılması istenmiştir.

Orta Asya'da gerçekleştirilen alfabe değişikliğiyle sözde geri kalmışlığın üstesinden gelmek ve ulusal kültürlerin Sovyetleşmesiyle de kültürel devrimi tamamlamak hedeflenmiştir. Çünkü Sovyet yönetimine göre zihinsel bir devrim yapılmadan hiçbir değişimin gerçekleşmesi mümkün değildir (Khalid, 2006). Bu nedenle bölge halklarının Sovyet vatandaşı olabilmeleri amacıyla eğitim kurumlarında pek çok değişiklik yapılmıştır. Sovyet yöneticiler radikal, ani ve zorlayıcı bir değişim yoluyla okullarda Rus tarihi ve coğrafyası gibi derslerin okutularak

farklılıkları gidermeyi ve ideal Sovyet vatandaşlığını oluşturmayı amaçlamışlardır. Diğer taraftan bölge halklarının etnik farklılıkları ön plana çıkarılarak kültürel, siyasi ve demografik çatışma ortamı oluşturulmuştur. Bu şekilde Orta Asya devletlerinin bütünlüğü bozulmak istenmiş, Sovyet etkisine açık konjonktürel bir zemin hazırlanmıştır. Ulusal kimlikleri belirginleşen ve kültürel çatışma yaşayan halklar için sözde birleştirici ve bütünleştirici Sovyet üst kimliği bu şekilde daha cazip hale getirilmiştir. Özellikle Lenin ve Stalin dönemlerinde etnik ayrıştırma yoluyla Orta Asya devletlerine Sovyetik ulus özellikleri kazandırılarak (Kurubaş, 2006) büyük Türkistan oluşturma amacı yıkılmış, bölgede Rus etkinliği arttırılmıştır.

Orta Asya'da Çarlık Rusya'dan itibaren devam eden Ruslaştırma politikası bütünleşmiş, uluslaşmış bir SSCB olmanın yanı sıra yer altı ve üstü zenginlikleriyle merkezi yönetime bağlı bir kültür meydana getirme amacı da taşımaktadır. Bu nedenle istila altındaki topraklarda yoğun bir iskân politikası da güdülmüştür. Ülkenin farklı bölgelerinden milyonlarca insan Türkistan'a göç ettirilmiştir. Örneğin Kazak topraklarına özellikle Rus ve Ukrayna bölgesinden yerleştirilen yerleşimcilerin Kazak nüfusuna oranı 1938'de yüzde 17.2 iken 1945'te yüzde 49.7, 1953'de ise yüzde 52.9 olmuştur (Polian, 2004). Söz konusu göçler Kazak kentlerinde Rus kültürünün yerleşmesine hizmet etmiştir. Bununla beraber özellikle Stalin döneminde uygulanan sürgün politikası da Ruslaştırmanın bir parçası olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'daki Türk nüfusun azalması (Özcan ve Sevindik, 2022) Çeçenler, Tatarlar ve Sovyet Almanları gibi farklı grupların bölgeye sürülmesi de (Ro'i, 1991) kültürel yozlaşmaya ve ekonomik çıkarlara yöneliktir. Jeostratejik önemi ve zenginlikleri nedeniyle Orta Asya'da Çarlık Rusya ile başlayan kolonist işgaller, 20. yüzyılda materyalist, seküler ve komünist yaklaşımlarla devam etmiş, nihai hedef olan ideal prototip Sovyet insanının yaratılması istenmiştir (Oliphant, 2013).

Çarlık Rusya döneminde Ruslaştırma siyasetine karşı çıkan halkların öz benliklerine saygılı olduğunu iddia eden Bolşevikler, farklı söylem ve araçlarla aynı amaca ulaşmak istemişlerdir. Süregelen göç ve sürgünlerle Rus nüfus, Sovyet coğrafyasının her yerine dağıtılmış; Rusça günlük hayatta giderek baskın dil haline gelmiştir. Sosyal ve kültürel hayatta var olmanın bir ön şartı haline gelen Rusça bilmek, sosyalist sistemin yerel halkları Ruslaştırma siyasetinde de önemli rol oynamıştır. Bu noktada Rus dili, özellikle Türk toplumların ulusal kimliklerinden uzaklaşmaları, öz kültürlerine yabancılaşarak, kendi değerlerine sosyo-kültürel anlamda düşmanlaşmaları olarak da tanımlanabilecek mankurtlaşmaya (Çınar, 2018) neden olmuştur. Zihinsel sömürü olarak da adlandırılacak mankurtlaşma, çoğunlukla eğitim yoluyla kültürel değerlerin yozlaştırılmasıdır. Din, milliyet ve gelenekler gibi ulusal motiflerin çeşitli araçlarla tahrip edilerek halkın bilinçsizleşmesi ve sömürüye açık hale getirilmesi sürecine hem Çarlık monarşisi hem de Sovyet komünizmi dönemlerinde sıklıkla rastlanabilir. Bu amaçla Orta Asya halklarının mankurtlaşmasına yönelik pek çok önlem alınmıştır. Müslüman nüfusun başka yerlere dağıtılması ve Ortodoks Hristiyanlaştırılması, eğitim programları vasıtasıyla halkların kendi tarihinden ve medeniyetinden uzaklaştırılması, Müslüman okulların ve medreselerin kapatılarak Rusça ağırlıklı Rus okulları açılması, Pantürkizm ve Panislamizm ile etkin mücadele edilmesi, sömürgecilik ruhunu taşıyan misyoner eğitimci sayısının arttırılması bu önlemlerden bazılarıdır (Kaplankıran, 2017).

Bolşevik devrimle beraber Türkistan'da eğitimin Ruslaştırılması hedefine uygun olarak kaldırılan Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Alfabe değişimiyle beraber benzer halkların lehçeleri farklılaştırılarak kültürel ve dinsel iletişimin kopması

amaçlanmıştır. Fakat beklenen başarı sağlanamamıştır. Bu nedenle 1940 yılından itibaren Latin alfabesi kaldırılarak Kiril alfabesine geçilmiş (Kınacı, 2010), Orta Asya kültürü yok edilmek istenmiştir. Kiril alfabesine geçişle hem kültürel asimilasyon amaçlanmış hem de yerel halkların Rusçayı kolaylıkla öğrenmeleri sağlanmıştır. Etnik sömürü düzenine sistemli bir şekilde devam eden Rusya, eğitsel mecrada Türkçe'nin de unutulmasını devlet politikası haline getirmiş ve bu amaçla pek çok adım atmıştır. Bilim dili olarak Rusçanın kabul edilmesi, Türkçe yazılan bilimsel çalışmaların Rusçaya çevrilmesi, Rusça öğrenimiyle ilgili kitapların çoğaltılması, Rusça ağırlıklı ders kitaplarının okutulması, öğrencilerin Rusça öğrenmeleri için Rusya'ya gönderilmesi (Boranbayeva, 2004) gibi yöntemlere başvurularak yerel halkın Sovyetleştirilmesi hedeflenmiştir.

Uzun süre medreseler vasıtasıyla eğitim öğretimin sürdürüldüğü Orta Asya'da 18. yüzyılda başlayan Rus işgaliyle beraber çeşitli eğitsel müdahaleler gerçekleştirilmiş; Ilminskiy ile başlayan eğitimde Ruslaşma, Sovyet döneminde proletarya ile devam etmiştir. Siyasi iktidarlara meşrulaştırmanın yanı sıra, eğitim Rus dili ve tarihini yüceltmek ve Rus kültürünü dayatma amacına da hizmet etmiştir (Karabulut, 2009). Örneğin ülkedeki Kazak, Özbek, Kırgız gibi azınlık kabul edilen milletlerin okullarda 3. sınıftan 10. sınıfa kadar yoğun Rus dili dersleri alması ve yerel dillerin ders ağırlığının azaltılması, Ruslaştırma yolunda kültürel engellerin kaldırılmasına yönelik adımlardır. Benzer şekilde Çarlık Rusya dönemi Azerbaycan eğitim sisteminde Azeri Türkçesi dersleri, Rusça eğitiminden çok daha az olmakla birlikte okullarda Rusya'nın azameti ve zenginliği propagandası yapılmaktaydı. Bununla beraber Sovyet Rusya döneminde de komünist parti iktidarı tarafından özellikle görevlendirilen öğretmenler ve yazarlar aracılığıyla öğrencilere Marksist düşünceler dayatılırken, kapitalist batı tenkitleri temelinde kutsallaştırılmış Sovyet ruhu aşılarmaktaydı. Bu kapsamda ilköğretimden yüksek öğretime kadar genel tarih ve Sovyet tarihi dersleri zorunlu tutulmuş (Türkmen ve Korkmaz, 2016), sosyalizmin getirileri ve Bolşevik faaliyetler propagandası yapılmıştır. SSCB içerisindeki Türk toplumlarının Sovyet üst kimliğini benimsemesi amacıyla ders kitapları yeniden tasarlanmış kadim Türk tarihi aşağılanarak Rus kültürüne övgüler dizilmiştir. Örneğin 1925 yılına ait bir Orta Çağ ders kitabında (R. Vipper) Selçuklu Türklerinden kültürsüz ve yağmacı olarak bahsedilmiştir (Cengiz, 2016). Kitaba göre Türk kültürünün Arap ve Fars oluşumu olduğu, Türklerin barbar ve başka kültürleri yok etmek için yaşayan bir kavim olduğu ileri sürülmektedir. İstanbul'un fethi de yine aynı kitapta felaket olarak tasvir edilmiş, fetih sırasında şehirde günlerce katliam ve yağma yapıldığı, öldürülen Konstantinopol imparatorunun kesik başının zaferi işareti olarak sokaklarda gezdirildiği ve bu Bizans kahramanının mezarında sönmeyen mucizevi bir kandilin yandığı iddia edilmiştir (Vipper, 1925; Akt. Cengiz, 2016). Bu şekilde okullarda Türk çocuklarının öz kimliklerinden uzaklaşmaları amaçlanmış Marksist-Leninist Sovyet ideolojisi dayatılmıştır. 1928 yılında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harf devrimini ilan etmesiyle Sovyet Rusya içerisindeki Türk toplumlarının Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmesi aynı döneme rastladığı için, Stalin'in ani bir emriyle tüm toplulukların Kiril alfabesini kullanmaları zorunlu tutulmuştur. Türk toplumları için kanlı bir harf devrimi olarak da adlandırılabilir bu dönemde binlerce Türk siyasi lideri, şair, yazar ve aydını öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir (Kocaoğlu, 2000). Böylece hem Rus dili mecburi anadil olmuş hem de Türkiye ile ortak kültürün gelişmesi engellenmiştir.

Çarlık Rusya'dan farklı olarak Rus olmayanların eğitime ve kültür gelişimine özel önem veren Sovyet yönetimi milli kültürü ve Türk tarihini eğitim yoluyla manipüle etmiş, örneğin, Azerbaycan Türklerine Kafkas halkı demiş, konuşulan dilin de Türklerin zorla öğrettikleri dil olduğunu ileri sürmüştür (Saray, 1993; Akt. Ünal, 2018). Sosyalizmi her alanda benimsetmeyi hedefleyen komünist parti yönetimi eğitim alanında türlü politikalar geliştirdiği gibi Proleter Edebiyat akımıyla da sanat ve edebiyat dünyasına müdahale etmiştir (Ünal, 2018). Bu amaçla Türk edebiyatına yönelik olumsuz algılar oluşturulurken, sosyalist ideoloji yüceltilmiştir.

Kültürün en önemli bileşenlerinden olan dine yönelik Rus baskısı önceleri Ortodoks Hristiyanlaşma amacı taşıırken Bolşevik dönemde dinsizleştirme üzerine kurulu olmuştur. Çünkü Marksist felsefeye göre "halkın afyonu" olarak kabul edilen din, sosyalizmin materyalist fikirleriyle asla uyuşamaz. Bu nedenle İslam karşıtı kararlar 1929'dan itibaren katı bir şekilde alınarak uygulamaya konulmuştur. Ülkedeki Müslüman adresleri belirlenerek her türlü dini kitap, dini nikâh ve törenler yasaklanmış, Kur'an-ı Kerimler toplanmıştır (Gaffarov, 2000; Akt. Turan, 2013). Sosyalist düşüncenin önünde bir engel olarak görülen dini vecibeleri ortadan kaldırmak için minareler yıkılmış, camiler sinema, ambar veya hastaneye dönüştürülmüştür (Ünal, 2018). Ülkedeki Türklerin dil ve din bütünlüğünü kırmak adına gerçekleştirilen tüm bu katliam, yağma ve sürgün politikası Sovyet insanını oluşturma amacı gütmüştür.

SONUÇ

Sömürgecilik, tarihsel olarak 15. yüzyılda başlamış ve yaygınlaşarak devam etmiştir. Sömürgecilik, genellikle mutlak kontrolü içerir ve güçlü bir devletin, zayıf veya bağımlı bölgeleri ele geçirerek yönetme süreci olarak tanımlanabilir. Daha çok ekonomik, siyasi ve yönetsel boyutlarıyla öne çıkarılıp incelenen sömürgecilik kavramı, toplumların sosyal birikimini, eğitim sistemlerini ve kültürel dokularını çepeçevre sarıp yok etmesiyle de ele alınmalıdır. Çünkü kültür ve eğitimle paralel gitmeyen sömürgecilik, işgal olarak değerlendirilmelidir (Aydoğan ve Fidan, 2022). Bu noktada sömürgeci anlayışın önemli mekanizmalarından birisi de eğitim aracılığıyla toplumların kültürel yapısını asimile etmektir. Sömürgeciliğin oluşturduğu biz ve ötekiler, geleneksel ile modern, sömürülen ülke kültürlerinin yok sayılmasına ya da sömürgeci kültüre evrilmesine neden olmuştur.

Sömürgeci ve yayılmacı anlayışın temel esaslarından biri de kültürel baskıyı zayıf topluluklara dayatabilmektir. Çünkü kültür, içerisinde egemen olma ve hükmetme ihtirasını da barındırır (Said, 1999). Bu nedenle sömürgeci ülke, istila ettiği bölgede uzun süre hegemonyasını sürdürebilmek amacıyla eğitim sistemini kullanarak hâkim kültürü tahrip etme, yozlaştırma ve asimile etme yoluna gider. Asırlardır Güney Asya, Avustralya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika topraklarında kurulan kolonyal yapılar ve sömürgeci sistemlerin oluşturduğu sömürünün varoluş zemininin mantığı da budur. Benzer şekilde Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk coğrafyasında Çarlık Rusya'nın vahşi emperyalist politikası kadim kültürel varlıkları yerle bir etmiş, proleter Sovyet diktatörlüğü ise *Homo Sovieticus*'u (Hasanoğlu, 2015) yaratma çabasıyla Ruslaştırma sürecine devam etmiştir. Bölgede yıllarca süren asimilasyon süreci öyle yoğun uygulanmıştır ki Soğuk Savaş bittikten sonra Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında kurulan Türkmen cumhuriyetleri Rusların Sovyet döneminde çizdiği sınırlar ve verdiği

kimlikler temelinde doğmuştur (Ayan, 2011). Böl-parçala-yönet (Bacık, 1999) siyaseti çerçevesinde Orta Asya'da kurulan beş devlet ve Kafkasya'daki farklı özerk bölgeler ulus model sistematığının komünist teyakkuzudur. Bu bağlamda Kuzey Kafkasya'da Adige, Çeçen, Karaçay-Çerkes, Kaberday-Balkar, Kuzey Osetya ve İnguş Özerk Bölgeleri kurulmuş (Karabayram, 2007); Kafkas halklarının etnisiteye dayalı tarihten gelen ayrışma ve çekişmeleri kışkırtılarak sosyalist sistemle bütünleşme süreci pekiştirilmiştir. Çünkü sosyalist doktrinin uluslar üstü "Sovyet Toplumu" kimlik bilincini halklara dayatabilmesi, ulus fikrinden uzak, merkezi otoriteye bağımlı ve zorunlu komünal grupları gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bölgede yerel dil ve tarih takdis edilerek farklılıklar belirginleştirilmiş, yerel kültür tahrip edilerek kabile tipi mikro milliyetler oluşturulmuştur (Ayan, 2011). Ayrıca Çarlık Rusya'dan itibaren devam eden hegemonya altındaki topraklara Rus nüfusun yerleştirilmesi politikası Türkistan ve Kafkas toplumlarının etnik genlerini heterojenleştirmiş, *Homo Sovieticus* (Sovyet İnsanı) idealinin rasyonelleşmesine hizmet etmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla sömürgeci yönetim anlayışı tasfiye edilse de Türk halklarının yaşadığı bölgelerde uzun süre devam eden etnografik ve dilbilimsel Ruslaştırma siyaseti, sosyo-kültürel ve eğitimsel anlamda derin ayrılıklar ve bölünmelere sebep olmuştur. Orta Asya Türk toplulukları üzerinde 16. yüzyıldan itibaren başlayan Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma politikası Sovyet rejimiyle beraber Ruslaştırma ve dinden uzaklaştırma şeklinde yön değişirse de eğitimsel ve kültürel sömürge düzeni sistemli bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde yerel diller içerisindeki Rusça sözcükler o kadar artmıştır ki Rusça bilmeden bu dilleri konuşabilmek imkânsız hale gelmiştir. İlköğretim okullarında öncelikli olarak Rusça öğretimi verilmiş, yüksek öğretimin ana dili ise tamamen Rusça olarak kabul edilmiştir. Devlet kurumlarında çalışmak veya kariyer yapmak için de Rusça bilmek ön şart olmuştur. Bu şekilde yerel dillerin önemi azaltılarak öğrenilmesi veya konuşulması zorunluluk dışına çıkarılmıştır. Örneğin Kazakistan'ın tamamen Çarlık Rusya hâkimiyetine girmesiyle Kazak eğitiminde asimilasyon süreci hızla başlamış, Rusça, Kazak Türkçesi'nin yerini almış, Kazak Türkçesi ise yazı dili haline getirilmiştir. Benzer şekilde 1920'li yıllarda esaret altındaki Türk toplumlarında Arap alfabesinden Latin alfabesine; çok kısa bir süre sonra da Kiril alfabesine geçiş aynı kültürel sömürüye hizmet etmiştir.

Batılı ülkelerin sömürgeci anlayışından farklı olarak Rus sömürgeciliği genellikle karasal olmuş, işgal edilen topraklara Rus nüfus iskân edilmiş, askeri egemenlik ve kültürel yayılma esas alınmıştır. Sömürge bölgelerdeki doğal zenginliklere el konulmuş, yerli halktan hem askeri güç hem de iş gücü olarak faydalanılmıştır. İşgal edilen bölgelerde tam asimilasyonu hedefleyen Rus sömürgeciliği, Bolşevik devrime kadar Ortodoks misyonerliği ve Rus milliyetçiliğini savunurken, Sovyet rejimiyle beraber dinden uzak ve uluslar üstü bir kimlik politikasını benimsemiştir. Her iki dönemde de Pantürkizm ve Panislamizm ile mücadele eden Rus sömürgeci anlayış, Türkistan'da insanları eğitim ve kültür yoluyla köklerinden koparmayı, Rus kimliği altında eritmeyi amaçlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, araştırma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi(ler) ile çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Yazarlık Katkısı

Yazarlar, çalışmaya eşit düzeyde katkıda bulunmuşlardır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma alan yazın taramasına dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. (2012). M. Bassin and C. Kelly, (Ed.) *Nation building in Post-Soviet Central Asia. Soviet and Post-Soviet Identities* (s. 150-168). Cambridge University Press.
- Ayan, E. (2011). Kafkasya ve Türkistan'da ulus-devletler sistematığının oluşma süreci. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 8-33.
- Aydoğan, İ., & Fidan, M.S. (2022). *Afrika'da sömürgecilik ve eğitim*. Hece Yayınları.
- Bacık, G. (1999). Son emperyalizm denemesi üzerine düşünceler: Orta Asya'da Rus yayımlımacılığı. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33-47.
- Boranbayeva, S. G. (2004). SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak dilinin genel durumu. *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Dergisi Araştırmaları*, 1(1), 20-41.
- Cengiz, N. M. (2016). *Sovyet Rusya tarih ders kitaplarında Türk imajı* (Tez No.: 431344) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çınar, İ. (2018). Mankurtlaştırma ve Etnopedagoji kavramlarına Aytmatov gibi bakmak. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 80-99. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509966>
- Efe, H., & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın "Sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillenen doğu sınırları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 297-334.
- Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik ihtilalinin Türk dünyasındaki yansımaları, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1).
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet halkı inşası çabaları. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(1), 311-340. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7543>
- Kaplankıran, İ. (2017). Kazakistan Cumhuriyetinde eğitim sisteminin tarihî seyri ve günümüzdeki yapısı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 31-47.
- Kara, F., & Polat D. (2009). *Çarlık devrinde Türkistan'daki millî ayaklanmalar* (Tez No.: 240133) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kara, Y., & Yazı, M.E. (2007). *Çarlık döneminde Kırgızlar (1852-1917)* (Tez No.: 204755) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karabayram, F. (2007). *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası* (Tez No.: 206090) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karabulut, F. (2009). İktidar ve meşrulaştırma mücadelesinin odağı Orta Asya: Sovyetlerin dil ve eğitim politikaları. *Bilig Dergisi*, 50, 64-95.

- Karacan, H. (2012). Rus dilinin Kırgız eğitim sistemi üzerindeki eğitimsel etkilerinin değerlendirilmesi. *International Journal of Russian Studies*, 1(1).
- Khalid, A. (2006). Backwardness and the quest for civilization: Early Soviet Central Asia in comparative perspective. *Slavic Review*, 65(2), 231-251.
- Kınacı, C. (2010). Sovyetlerden günümüze Kazakistan'da eğitim politikaları. *Journal of Turkish Studies*, 5(4), 1304-1319
- Kocaoğlu, A. M. (1996). Rusya'nın tarihe düşen emperyalist gölgesi. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 39-52.
- Kocaoğlu, T. (2000). *Rus ihtilalleri ve Türk halkları / Sovyetler Birliği'nin yayılma siyaseti (1905-1991)*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurubaş, E. (2006). SSCB sonrası Türk cumhuriyetlerinde yeni uluslaşma süreçleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(5), 112-133.
- Nurpeiis, L. (2010). *Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917-1936)* (Tez No.: 264999) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Oliphant, C. (2013). Russia's role and interests in Central Asia. *Saferworld*, 1(1), 1-13.
- Özel Özcan, M. S., & Sevindik, E. (2022). Rusya federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasında göç gücü rekabeti. *Journal of Diplomatic Research*, 4(1), 57-73.
- Polian, P. (2004). *Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR*. Central European University Press.
- Riasanovsky, N. V., & Steinberg, M. D. (2016). *Rusya tarihi*. İnkılap Kitapevi.
- Ro'i, Y. (1991). The Soviet and Russian context of the development of nationalism in Soviet Central Asia. *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 32, 123-141.
- Said, E. W. (1999). *Şarkiyatçılık, batı'nın şark anlayışları*. Metis Yayınları.
- Sariahmetoğlu, N. (2019). *Rusya tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, E. (2023). Sovyetler birliği döneminde Orta Asya'da Rus etkisi. *Akademik Düşünce Dergisi*, (8), 29-45. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1392168>
- Turan, R. (2013). Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Stalin ve uygulamalarına yaklaşım. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Türkmen, İ., & Korkmaz T. (2016). Türkiye'deki muhacir Azeri basını ışığında Sovyetlerin Azerbaycan topraklarında iskân siyaseti. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*.
- Topsakal, İ. (2011). Rus imparatorluğunda yeni ortodoks yapılanma: Ilminskiy ve sistemi 1860-1917. *Tarih Dergisi*, 51(1).
- Ünal, S. (2018). *Sovyet Rusya'nın Kuzey Azerbaycan Politikası "Odlu Yurt" Mecmuasına Yansyanlar (1929-1931)*) [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yalçinkaya, A. (1997). *Sömürgecilik ve panislamizm ışığında Türkistan*. İstanbul, 246
- Yarkın, İ. (1968). Türkistan'da 1916 yılı isyanı hakkında bazı bilgiler. *Türk Kültürü*, 68.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 51-66, Spring 2025

İstifa Etme Sürecinin Okul Yöneticilerine Yansımalarının Değerlendirilmesi*

Evaluation of the Reflections of the Resignation Process on School Administrators

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
20/11/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
16/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Bayram Bozkurt
Gaziantep Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
bayrambozkurt@gantep.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9184-0878

Uzman Öğrt. İlhan Zararsız
Mehlika Alevli Ortaokulu
ilhan522@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-0807-1319

*Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 03/05/2024 tarih ve E-87841438-302.08.01-493346 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda yöneticilik yaparken, kendi isteğiyle veya farklı nedenlerle bu görevinden ayrılan öğretmenlerin sürece ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışma grubunu, Gaziantep ilinde bulunan devlet okullarında öğretmen olarak görev yapan, yöneticilik yapmış ve kendi isteğiyle veya farklı nedenlerle istifa etmiş 16 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken ölçüt ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi sürecinde tümdengelimci içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenler farklı bir deneyim yaşama, okula, okul iklimine ve kültürüne olumlu yönde katkı sağlama, beraber çalıştıkları müdürlerle yaşanan ikili ilişkiler, maddiyat, esnek çalışma gibi nedenlerle okul yöneticisi olmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, yöneticilik görevinden istifa etmelerinde iş yoğunluğunun ve iş yükünün fazla olması, disiplin sorunları, okulun maddi imkansızlıkları, velilerin baskıcı tavırları, ailelerine yeterince zaman ayırmama, iş yaşam dengesini yeterince kuramama, öğretmenlerin olumsuz tavırları gibi nedenlerin istifa sürecinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların görevden ayrıldıktan sonra yöneticiliğe geri dönme konusunda çok istekli olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim kurumlarının niteliğinin artırılması, yönetsel açıdan etkililik ve sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla okul yöneticilerinin karşılaştıkları olumsuz durumların dikkate alınarak, bu sorunlara çözümler üretmek gerektiği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Durum Çalışması, Okul Yöneticileri, Ölçüt Örnekleme, İçerik Analizi, İstifa Süreci

Abstract

The aim of the study is to reveal the evaluations of the teachers who left their positions either voluntarily or for other reasons while working as administrators in public schools affiliated to the Ministry of National Education about the process of leaving their administrative duties. The research was designed as a case study from qualitative research designs. The study group was consisted of 16 teachers who worked as teachers in public schools in Gaziantep province, who worked as administrators and resigned voluntarily or for different reasons. Criterion and snowball sampling methods were used to determine the study group. The data were collected through a semi-structured interview form developed by the researchers. Deductive content analysis was used in the process of analyzing the research data. The teachers who participated in the study stated that they preferred to be a school administrator for reasons such as having a different experience, contributing positively to the school, school climate and culture, bilateral relations with the principals they worked with, materialism, and flexible working. The participants stated that the reasons such as work intensity and workload, disciplinary problems, financial impossibilities of the school, oppressive attitudes of parents, not devoting enough time to their families, not being able to establish work-life balance sufficiently, and negative attitudes of teachers were effective in the resignation process.

Keywords: Case Study, Content Analysis, Criterion Sampling, School Administrators, Resignation Process

Atf Bilgisi / Citation Information

Bozkurt, B., & Zararsız, İ. (2025). İstifa etme sürecinin okul yöneticilerine yansımalarının değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 9(31), 51-66. <https://doi.org/10.31455/asya.1588664>

GİRİŞ

Teknolojik, ekonomik, sosyal ve toplumsal alanlardaki değişimler ve gelişmeler toplumun eğitimden beklentilerini değiştirmektedir. Buna bağlı olarak bireylerin okuldan beklentileri de değişebilmektedir. Bu beklentilerin en dikkat çekici bölümü, bu süreci yönetmekle ilgilidir (Keman, 2014). Eğitim sisteminin temel birimlerinden biri olan okullar, bu değişim ve dönüşüm sürecinde eğitim politikalarının ve stratejilerinin şekillendiği öğrenmenin gerçekleştiği, eğitim hizmetinin üretildiği ve sunulduğu kurumlardır. Amaç ve işlevsellik açısından benzer özellikler gösterse de okulların sahip olduğu dinamikler farklı sonuçlar ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu noktada okulların belirlenen hedeflere ulaşmasında okul yöneticilerine önemli görevler düşmektedir (Bogler, 2001). Okul yöneticileri, günlük olarak karşılaştıkları olağan problemlerin ötesinde ortaya çıkan veya yönetmelikte yer almayan farklı problemlerle karşılaşabilmekte ve bu durumlar okul yöneticilerine yeni sorumluluklar yükleyebilmektedir (Razik & Swanson, 2001). Farklı değişkenlerin ve dinamiklerin bulunduğu çalışma hayatında yöneticilerin farkında olarak veya olmayarak eksik, hatalı ve yanlış uygulamaları sonucunda ciddi yönetsel sorunlar yaşanabilmektedir. Özmen ve Aküzüm'e (2013) göre okul yöneticilerinin okullarda sergiledikleri örgütsel hataların doğurduğu sonuçlara bakıldığında, okulda yaşanan hataların olumsuz okul iklimine, eğitim kalitesinin düşmesine, işgücü ve zaman kaybı gibi olumsuz sonuçlara yol açmakta ancak hataların bilgi ve deneyim kazanmalarına yol açması dikkat çekicidir. Sergilenen hatalar beraberinde birçok problem getirebilmektedir. Bu problemler çalışanlarda yönetime yönelik öfke, güvensizlik, bıkkınlık, itaatsizlik, şüphe, uzaklaşma gibi birçok olumsuz inanç, duyguların ve davranışların oluşmasına neden olmaktadır (Eroğlu & İrdem 2016). Çalışanların bu duygu ve davranışlarını okul yönetimine hissettirmeleri işlerini daha da zorlaştırarak, yönetimin öz güvenini kaybetmesine sebep olmaktadır (Üstün & Gürlek, 2022). Zorlu ve yoğun olan yönetim sürecinde, okul yöneticilerinde stres ve tükenmişliği yaratan bireysel ve bağlamsal değişkenler bulunmakta olup özellikle çalışma koşulları bu stres ve tükenmişlik öğelerini arttırmaktadır (Cano-García vd., 2005). Okul yöneticileri, bir okulun iklimine, kültürüne ve eğitim- öğretimin niteliğine çeşitli şekillerde etki edebilmektedirler. Açık sosyal sistemler olarak okullarda okul yöneticileri bu süreçte karşılaştıkları zorlu durumlar neticesinde yöneticilik görevinden ayrılmak durumunda kalabilmektedir.

Okul yöneticilerinin örgütsel bağlılığını etkileyen içsel (diğer yöneticiler, öğretmenler ve öğrenciler vb.), dışsal (veliler, okul çevresi, üst yönetim vb.) birçok faktör bulunmaktadır (Yeşilmen, 2017). Maaşların yetersizliği, aşırı iş yüküne karşın artan sorumluluklar, yetki eksikliği gibi farklı nedenler zaman içerisinde okul yöneticilerinin örgütsel bağlılıklarını azaltmaktadır (Shoho & Barnett, 2010). Çinkır (2010) okul yöneticilerinin maddi kaynakların yetersizliği, velilerle yaşanan sorunlar, personel açığı, sorunlu öğrenciler gibi birçok problem ile karşılaştıklarını ve bu sorunlara ilişkin çözümler üretmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Spiallen ve Lee (2014) göreve yeni başlayan okul yöneticilerinin iş yoğunluğu, iş çeşitliliği ve öngörülemez işler nedeni ile gerçeklik şoku yaşadıklarının bu durumların yöneticilerde stres ve işini yanlış yapma kaygısı oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bayar (2016) okul yöneticilerinin mesleklerinin ilk dönemlerinde şiddet, velilerin olumsuz tutumları, göç ile gelen öğrencilerin uyum sorunları, ideolojik kayırma gibi nedenlerden kaynaklı sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir. Koç ve Atmaca (2022) okul müdürlerinin kararlara katılım süreci, yönetmeliğe

uygun olmayan davranışlar, olumsuz iletişim, veli ve öğrenci kaynaklı sorunlar bağlamında sorunlar yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. Okul içi ve dışı baskı öğelerinin etkisiyle okulu yönetme işi giderek zorlaşmakta hatta okul yöneticileri, yönetsel süreçte zorluklar yaşayabilmektedir. Bu durumlar okul yöneticilerinin kariyer hedeflerinden vazgeçmelerine sebep olabilmektedir (Demirbilek & Bakioğlu, 2019). Okul yöneticileri görev ve sorumlulukları noktasında, beklentileri karşılayamamakta, hayal kırıklığı yaşamakta, tükenmişlik hissetmekte bu durum neticesinde bazı yöneticiler görevlerinden istifa etmeyi düşünürken, bazıları sorumluluğun üstesinden gelmeyi tercih ederek görevlerine devam etmektedirler (Friedman, 2002).

Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin Yedinci Bölümünde (madde 39, 40, 41); okul müdürleri: *“ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda diğer çalışanlarla birlikte müdür tarafından yönetilir. Müdür; okulun öğrenci, her türlü eğitim ve öğretim, yönetim, personel, tahakkuk, taşınır mal, yazışma, eğitici ve sosyal etkinlikler, yatılılık, bursluluk, taşınan eğitim, güvenlik, beslenme, bakım, koruma, temizlik, düzen, nöbet, halkla ilişkiler ve benzeri görevler ile Bakanlık ve il/ilçe millî eğitim müdürlüklerince verilen görevler ile görev tanımında belirtilen diğer görevlerin yerine getirilmesini sağlar.”* Müdür yardımcıları: *“Müdürün olmadığı zamanlarda müdüre vekâlet eder ve müdürden sonra okulun yönetiminde birinci derecede sorumludur.”* ile ilgili maddeler incelendiğinde okul yöneticilerinin aşırı iş yüküne sahip olduğu ve bu durumlar ile baş edemediğinde yönetim görevine yönelik olumsuz tutum ve davranışları sergilemelerine yol açabildiği söylenebilir. Okulların giderek büyümesi, farklı sosyolojik ve teknolojik değişimler, okullardan beklentiler, okulların farklı sosyokültürel yapıları gibi birçok neden okullarda farklı problem durumlarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu durumlar okul yöneticilerinin yöneticilik görevlerini yerine getirirken çeşitli problemlerle uğraşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla okul yöneticileri için yoğun ve çeşitli iş yükü oluşmakta, bu durum yöneticilerin motivasyonlarını, mesleklerini sürdürme eğilimini ve bağlılıklarını etkileyebilmektedir.

Türkiye’de okul yöneticilerinin belirlenmesi ve atanması sürecinde sürekli değişimler yaşanmakta ancak okul yöneticilerine görev ve sorumluluklarının yanında yetki açısından yeterli olanaklar sağlandığı pek söylenemez. Bu durum ilgili alan yazında yapılan bazı araştırmalarda ifade edilmektedir (Demirbilek & Bakioğlu, 2019; Turan & Yalçın, 2015). Böylece okul yöneticileri rol ve sorumluluk açısından kafa karışıklığı yaşayabilmekte ve yaşanan zorluklar neticesinde görevlerinden ayrılmayı tercih edebilmektedir. Mevcut araştırmanın okul yöneticilerinin, karşılaştıkları sorunlara ilişkin farkındalık yaratması, yönetici olmak isteyen, yöneticilik görevine yeni başlamış olan ve hali hazırda belirli süredir yöneticilik yapanlara ne tür sorunlarla karşı karşıya kalacaklarına ilişkin rehberlik yapması açısından önem taşıdığı öngörülmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında okul yöneticilerini istifa etme sürecine sürükleyen, çözilemeyen problemlerin tespitinin yapılması, eğitim politikacıları tarafından bu sorunların dikkate alınarak planlama yapılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Öte yandan ilgili konuda daha sonra yapılacak çalışmalara dolayısı ile ilgili alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda yöneticilik yaparken, kendi isteğiyle veya farklı nedenlerle bu görevinden ayrılan öğretmenlerin sürece ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen problemlere yanıt aranmıştır:

1. Okul yöneticilerinin yönetici olma nedenleri nelerdir?
2. Okul yöneticiliği görevinden ayrılmalarına neden olan etkenler nelerdir?
3. Okul yöneticiliğinden istifa edip öğretmenliğe dönme sürecinde yaşadıkları sorunlar nelerdir?
4. Okul yöneticiliği görevine dönme konusunda eğilimleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda okul yöneticiliğinden istifa eden öğretmenlerin istifa sürecinin yansımalarının incelendiği bu araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Durum çalışmaları, bir ya da daha çok olayın, ortamın, grubun veya bağlantılı sistemlerin derinlemesine incelendiği araştırmalardır (McMillian, 2020). Yin (2011), durum çalışmalarının belirli durumları derinlemesine incelemek ve anlamak amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda mevcut araştırmada okul yöneticiliği görevinden istifa ederek öğretmenlik görevine dönen öğretmenlerin istifa nedenlerini ve istifa sürecinin yansımalarını derinlemesine incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada durum çalışması desenine başvurulmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılında Gaziantep İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Çalışma grubunu belirlerken ölçüt ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde amaç, önceden belirlenmiş ölçütlere dayanan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Çalışma grubunu belirlenirken Millî Eğitim Bakanlığına ait resmi okullarda yöneticilik yaparken, kendi isteğiyle veya farklı nedenlerle bu görevinden ayrılmış olmak ölçüt olarak belirlenmiştir. Katılımcılara ulaşmak için aynı zamanda kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi katılımcıların ilişkileri kullanılarak diğer katılımcılara ulaşılmasıdır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004). Bu bağlamda çalışma grubunu, Gaziantep ilindeki devlet okullarında öğretmen olarak görev yapan, yöneticilik yapmış ve kendi isteğiyle veya farklı nedenlerle istifa etmiş 16 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin kişisel bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcı Öğretmenlere Ait Kişisel Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğretmenlik Kıdemi	Branş	Yöneticilik Kıdem	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Ö1	Erkek	33	12	Sosyal Bilgiler	6	1200	87
Ö2	Erkek	44	23	Fen Bilimleri	5	1560	90
Ö3	Erkek	38	16	Türkçe	1	1250	70
Ö4	Kadın	33	12	İngilizce	1	495	30
Ö5	Erkek	40	18	Sınıf Öğretmeni	9	525	35
Ö6	Erkek	39	16	Müzik	4	620	32
Ö7	Erkek	27	7	İlköğretim Matematik	4	660	55
Ö8	Kadın	28	8	İlköğretim Matematik	2	730	35
Ö9	Erkek	41	18	Sınıf Öğretmeni	5	385	15

Ö10	Erkek	28	8	Sosyal Bilgiler	8	1400	90
Ö11	Erkek	25	3	Bilişim	1	1750	123
Ö12	Erkek	25	4	Sosyal Bilgiler	3	850	38
Ö13	Kadın	39	17	Okul Öncesi	1	1455	75
Ö14	Erkek	25	3	Sosyal Bilgiler	1	432	12
Ö15	Erkek	35	13	Beden Eğitimi	4	1350	45
Ö16	Erkek	37	14	Sosyal Bilgiler	7	1750	110

Farklı okul kademesi ve branşlardan araştırmaya katılan öğretmenlerin 13'ü erkek, 3'ü kadındır. Yaşları 25 ile 44 yıl arasında değişen öğretmenlerin öğretmenlik kıdemleri 3 ile 23 yıl arasında, yöneticilik kıdemleri ise 1 ile 9 yıl arasında değişmektedir. Görev yaptıkları okulların öğrenci sayısı 385 ile 1750 kişi, öğretmen sayısının ise 12 ile 110 kişi arasında değişiklik gösterdiği görülmüştür. Farklı branş, okul kademesi, kıdem gibi değişkenler aracılığıyla derinlemesine ve farklı fikirler edinilmesi amaçlanmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Mevcut araştırmada, verilerin toplanması amacıyla görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme, belirli konu veya soru/sorun hakkında ilgili kişilerden veri toplamak amacıyla en az iki kişi arasında gerçekleşen iletişim sürecidir (Berg & Lune, 2015). Araştırma kapsamında görüşmeler, yüz yüze görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Görüşme formu oluşturulmadan önce ilgili alan yazın taranmış ve olası sorulabilecek sekiz adet soru ve demografik bilgileri belirlemeye çalışan sorulardan oluşan taslak form hazırlanmıştır. Taslak form oluşturulurken ilgili alan yazın incelenmiş, okul yöneticilerinin yönetim görevlerini ifa ederken yaşadıkları sorunlara, yönetim sürecinde yöneticilerin hem bireysel hem de çevresel bağlamda karşılaştıkları zorluklara yönelik sorular belirlenmiştir (Örneğin: Okul yöneticiliğinden istifa ettikten sonra öğretmenliğe döndüğünüzde en çok yaşadığınız sorunlar nelerdi?). Hazırlanan taslak form hem kapsam geçerliliği hem de dil ve anlam açısından kontrol edilmek üzere bir eğitim yönetimi, bir Türkçe eğitimi alanında çalışan akademisyenlere kontrol edilmek üzere gönderilmiştir. Uzman değerlendirmesi sonucunda sorulardan bir tanesinde, araştırmanın amacına hizmet etmediği gerekçesiyle düzeltmeye gidilmiş (örneğin; yöneticilik sizin için ne anlam ifade etmektedir?) ve ilgili soru görüşme formundan çıkarılarak görüşme formuna son hali verilmiştir. Oluşturulan taslak form ile iki yöneticisi ile pilot uygulama yapılmış, okul yöneticilerinden soruların anlaşılabilirliği ve amaca hizmet açısından olumlu dönütler alınmıştır.

Görüşme süreci katılımcıların onayları alınarak tamamen gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 30 ile 45 dakika arasında sürmüştür. Yapılan görüşmeler sonucunda ses kaydı şeklinde elde edilen veriler yazıya dökülmüş ve katılımcıların onayına sunulmuştur. Katılımcıların onayı alındıktan sonra verilere son hali verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, “nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir bilgilere ulaşmak amacıyla doküman, metin ve evrak gibi pek çok farklı materyali belli kurallar dahilinde (örnekleme, kodlama, kategori vs.) analiz etmeyi amaçlayan nitel araştırmalarda kullanılan bir tekniktir” (Metin, 2022). Bu kapsamda öncelikle

görüşme yapılan öğretmenler Ö1, Ö2, Ö3... şeklinde kodlanmıştır. Araştırma deseni bağlamında içerik analizi yapılırken araştırma soruları referans alınarak “okul yöneticisi olma nedenleri”, “okul yöneticiliğinden ayrılma nedenleri” “yöneticilik sonrası yaşadıkları durumlar” ve yöneticiliğe geri dönme” kategorileri belirlenmiştir. Daha sonra araştırmacılar tarafından elde edilen veriler kodlanmış ve oluşan kodlar ilgili kategoriye göre düzenlenerek tümden gelimci içerik analizi kullanılmıştır. Benzer anlam ve içeriğe sahip kodlar bir araya getirilerek kategoriler belirlenmiştir. Transkript edilerek ve katılımcı onayına sunulularak düzenlenen veriler anlamlı bölümlere ayrılarak kavramsal karşılıkları kodlanmıştır. Kategorilerin anlamlı bir bütün oluşturmasına ve ortaya çıkan sonuçların anlamlı şekilde açıklamasına dikkat edilmiştir. Daha sonra elde edilen kod ve kategori ve alt kategoriler farklı araştırmacılara sunulmuş, görüşleri alınmıştır. Diğer araştırmacıların görüşleri doğrultusunda uzun cümle şeklinde verilen kodlar anlamlı olacak şekilde kısaltılmış, mümkün olduğunca birkaç kelime ile verilmeye çalışılmıştır. İçerik analizi tamamlandıktan sonra elde edilen bulgular tartışılmış, yorumlanmıştır.

İnandırıcılık ve Doğrulanabilirlik

İster nitel araştırmalarda olsun ister nicel araştırmalarda bir çalışmanın bilimsel nitelik taşıması için geçerlilik ve güvenilirlik ilkelerini sağlaması gerekir. Güvenirlik, ölçüm sonuçlarının tekrarlanabilirliği, geçerlilik ise ölçülmek istenen durumun doğru ölçülmesi ile ilgilidir (Yüksel vd., 2015). Söz konusu varsayımları karşılamak amacıyla mevcut araştırmada bu koşullar yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda mevcut araştırmada güvenilirlik varsayımlarını karşılamak için, araştırmacı katılımcılar ile uzun süreli etkileşim geçirmiş, verilerin transkript analizlerin katılımcı onayına sunulması ve analiz sürecinin doğruluğu ve tutarlılığını kontrol etmek için farklı araştırmacılar tarafından kod ve kategoriler karşılaştırılmıştır (Fraenkel & Wallen, 2008). Geçerliliği sağlamak amacıyla, katılımcıların ifade ettiği görüşler doğrudan sunulmuş, veri kaybını önlemek için görüşmeler ses kaydı şeklinde alınmış, araştırma deseni, veri toplama süreci, analiz süreci ayrıntılı bir şekilde verilmiştir (Oral & Çoban, 2020).

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Gaziantep Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi: 03/05/2024

Belge Numarası: E-87841438-302.08.01-493346

BULGULAR

Bu bölümde okul yöneticiliği görevinden ayrılıp öğretmenlik görevine dönen öğretmenlerden toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların Okul Yöneticisi Olma Nedenleri

Bu kapsamda araştırmaya katılan öğretmenlerin okul yöneticiliğini seçme nedenlerine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Okul Yöneticisi Olma Nedenleri

<i>Kategori</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Katılımcılar</i>
Yönetici Olma Nedenleri	Daha faydalı olma inancı	Ö1,Ö2,Ö3,Ö6,Ö7,Ö8,Ö9,Ö11,Ö13,Ö15, Ö16
	Beraber çalıştığım yöneticiler	Ö1,Ö2,Ö3,Ö7,Ö8,Ö10,Ö12,Ö14
	Farklı bir deneyim	Ö4,Ö5,Ö6,Ö9,Ö11,Ö16
	Maddiyat	Ö1,Ö7,Ö8
	İdareciliği tecrübe etmek isteme	Ö12,Ö14
	Öğretmenlikten sıkılma	Ö8
	Esnek çalışma saatleri	Ö8
	Sağlık sorunları	Ö4
	Tayin	Ö10
	Kariyer Planlaması	Ö5
	Aile	Ö13
	Arkadaşlar	Ö15

Tablo 2’de incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun özellikle okul yöneticisi olduklarında okula ve öğrencilere daha faydalı olabileceklerini düşünmeleri, farklı bir deneyim yaşamak istemeleri veya birlikte çalıştıkları okul yöneticiliklerinden etkilendikleri için okul yöneticisi olmak istedikleri görülmektedir. Bu kapsamda bazı katılımcıların ifade ettikleri bazı doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Ö11: “Okulumda müdür yardımcısı boşluğu oluşmuştu. Okula ve öğretmenlere daha fazla faydamın dokunacağı inancıyla müdür yardımcısı olmaya karar verdim.”

Ö7: “Maddiyat ve daha faydalı olma inancıyla müdür yardımcılığı görevini kabul ettim.”

Ö1: “Çalıştığım okul amirleri yönetici olmam konusunda beni teşvik ettiler. Benim bilgi beceri ve yönetim konusunda yetkin birisi olduğuma dair sürekli telkinlerde bulundular.”

Ö16: “Kimseden etkilenmedim, tamamen kendi isteğimle yönetici oldum.”

Genel olarak öğretmenlerin okul yöneticiliğini seçme noktasında farklı nedenler ifade ettikleri görülmekle birlikte okul yöneticiliğinin tercih edilme nedenleri incelendiğinde yoğun olarak bireysel tercihler sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Öte yandan maddiyat, sağlık sorunları, aile gibi bireyden kaynaklı olmayan durumlar da okul yöneticiliğinin tercih edilmesinin bireysel beklenti ve tercihlerden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Okul Yöneticiliğinden İstifa Etme Nedenleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda okul yöneticiliğinden istifa etme nedenleri konusunda öğretmen görüşlerine başvurulmuştur. Okul yöneticiliğinden ayrılan öğretmenlerin ayrılma nedenlerine ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Okul Yöneticiliğinden İstifa Etme Nedenleri

<i>Kategori</i>	<i>Alt kategoriler</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Katılımcılar</i>
İstifa Etme Nedenleri	Okul İçi Etkenler	İş yükü	Ö1,Ö2,Ö3,Ö4,Ö6,Ö7,Ö8,Ö10,Ö11,Ö13,Ö14
		İdarenin olumsuz etkisi	Ö1,Ö14,Ö16,Ö2,Ö6,Ö12
		Paydaşlar ile yaşanan çatışmalar	Ö1,Ö6,Ö8,Ö14
		Öğrenci davranış sorunları	Ö13,Ö14
		Çalışma saatlerinin fazlalığı	Ö8,Ö13
		Öğretmenin olumsuz etkisi	Ö1,Ö14
		Öğrenci ve öğretmen sayısının fazlalığı	Ö10,Ö11
		Okul kültüründeki sıkıntılar	Ö1
		Kadın yöneticilere yönelik baskı	Ö4
		İdarecilere yüklenen sorumluluk	Ö8
	Okul Dışı Etkenler	Aile	Ö1,Ö3,Ö4,Ö5,Ö8,Ö10,Ö13
		Ast- üst ilişkileri	Ö6, Ö14, Ö16
		Veli baskısı	Ö2,Ö11
		Mesai saatlerinin uzunluğu	Ö2,Ö4,Ö8
		Politik nedenler	Ö1, Ö6
		Ulaşım sıkıntısı	Ö14
		Yıl içerisindeki izinlerin azlığı	Ö12
		Maddi getirisinin azlığı	Ö2
	Diğer	Öğretmenliğe duyulan özlem	Ö7,Ö9,Ö12
		Görev tanımının belirsizliği	Ö1,Ö8
		Kariyer engeli	Ö15

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerimizin istifa etme nedenlerinin okul içi etkenler, okul dışı etkenler ve diğer etkenler temaları altında toplandığı görülmektedir. Okul yöneticilerinin özellikle eğitim öğretim süreci dışında çok fazla iş yükü olmasının, diğer yöneticiler ile yaşanan olumsuz durumların, öğrenci ve diğer paydaşlarla yaşanan olumsuz iletişimin ve etkileşimlerin istifa sürecinde yaşanan olumsuz durumlar olarak öğretmenler tarafından ifade edilen olumsuz durumlar olarak belirtilmiştir. Okul yöneticilerinden istifa etme sürecine ilişkin okul içi etkenlere yönelik bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda verilmiştir.

Ö1: “Görev tanımı dışında aşırı bir iş yükü olması, personellerin yöneticiyle olan empati eksikliği, amirin idari ekip içi hakkaniyetsiz tavırları, kanuni- mali hakların yetersizliği, güvenlik eksikliği ve görevlerimizi yerine getirirken eksik bırakılan takdir ve ödüller sebebiyle yöneticilik görevimden ayrıldım.”

Ö12: “Okul içindeki en önemli etken müdürün ve diğer müdür yardımcısının üzerine düşen sorumlulukları tam anlamıyla yerine getirmiyor olması bundan dolayı da iş yükünün bütünüyle benim üzerime kalması.”

Ö8: “Öğretmenlikte görev tanımı belli. Ama yöneticilikte bu kavram çok geniş ve belli bir sınırı yok. İş yükü çok fazla ve sürekli sorun çözmek zorundasınız. Sorumluluk çok fazla. Her şeye dikkat etmek zorundasınız. Zamanında yetişmesi gereken evraklar, dikkat olunması gereken hesaplar, herkesi memnun edecek ders programları ve nöbet. Tehlikelere karşı korunması gereken öğrenciler. İşlerin iyi yapılması gereken temizlik personelleri bir de bunlar yetmezmiş gibi hem derse girip hem de gelen velilerin sorunlarıyla ilgilenmek çok ağır bir iş yükü.”

Araştırmaya katılan öğretmenler okullardaki çalışma yoğunluğu ve zamanın çoğunun okulda geçirmeleri nedeniyle ailelerine yeterince zaman ayırmadıklarını bu durumun kendileri ve alileri için olumsuz durumlara yol açtığını belirtmişlerdir. Politik nedenler, üst yöneticileri ile yaşadıkları ast üst ilişkisinden kaynaklı yaşanan olumsuzların istifa etmelerine neden olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan bazı katılımcılar maddi getirisinin yoğun iş yükünün karşılığı olması, izin sürelerinin az olması gibi nedenlerle istifa ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı ise arkadaş çevresinin, aile bireylerinin ve diğer müdür yardımcısı meslektaşlarının istifa kararı almalarında etkili olduklarını öne sürmüşlerdir. Katılımcı öğretmenlerin istifa etme sürecine ilişkin okul dışı etkenler ile ilgili bazı doğrudan alıntıya aşağıda yer verilmiştir:

Ö13: “Çocuklarımın yaşının küçük olması ve onlara yeterli ilgiyi gösteremiyor oluşum ben de olumsuz bakış açısı yarattı.”

Katılımcıların Öğretmenliğe Dönüş Sonrası Yaşanan Durumlar

Araştırmada okul yöneticiliğinden istifa ederek öğretmenlik görevine devam eden öğretmenlerin göreve dönüş sonrası yaşadıkları olumlu ve olumsuz değişikliklere ilişkin görüşlerine başvurulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Öğretmenliğe Dönüş Sonrası Yaşanan Durumlar

Kategori	Alt kategoriler	Kodlar	Katılımcılar
Öğretmenliğe Dönüş Sonrası Yaşanan Durumlar		Rahatlama-mutluluk	Ö1,Ö2,Ö5,Ö7,Ö8,Ö10,Ö11,Ö12
		Aileye daha fazla zaman ayırma	Ö4,Ö7,Ö8,Ö11,Ö15
		Öğrencilerle buluşma mutluluğu	Ö1,Ö8,Ö9,Ö10
	Olumlu Değişiklikler	Kişisel gelişime zaman ayırma	Ö6,Ö11,Ö12
		Stres ve kaygının azalması	Ö11,Ö10,Ö4
		Daha az çalışma	Ö4,Ö12,Ö15
		Sınıf içerisinde bağımsız hareket alanı	Ö1,Ö12
		Sorumlulukta azalma	Ö5,Ö7
		Öğretmenlik kariyerinde ilerleme	Ö1,Ö6
		Kendisine zaman ayırma	Ö7

Olumsuz Değişiklikler	Uyum sorunu	Ö3,Ö16
	Sınıf yönetimi	Ö13
	Sağlık sıkıntıları	Ö4

Tablo 4 incelendiğinde yöneticilik görevinden istifa edip öğretmenliğe dönüş yapan öğretmenlerde olumlu yönde yoğun değişiklikler görülmektedir. Özellikle aşırı iş yükü, zamanının büyük bölümünü okulda geçirme, stres gibi olumsuz durumların azalması sonucunda öğretmenlerin kendilerinin daha rahat-mutlu hissettikleri, kendilerine ve ailelerine daha çok zaman ayırdıkları, öğrencilerle daha çok zaman geçirdikleri ve kendi işini yaptıkları, kişisel gelişimlerine daha çok zaman ayırdıkları gibi olumlu durumları ifade ettikleri görülmüştür. Öğretmenlerin yaşadıkları olumlu değişikliklere yönelik ifade ettikleri bazı doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir:

Ö1: *Öncelikle zihnen bir yenileme, tazelik geldi. Uzun süredir üzerimizde olan bir iş körlüğü kalktı. Yeni bir atama heyecanıyla, edindiğimiz tecrübelerle beraber öğrencilere daha faydalı olma yönünde çalışmalarla başlamamızı sağladı. Mesleki gelişimime, hizmet içi eğitimlere daha fazla zaman ayırma imkanına kavuştum.”*

Ö12: *Aynı okulda tekrar öğretmenlik yapmak konusunda ister istemez ilk başlarda zorlandım ama çabuk uyum sağladım. O sebeple alışmam kısa sürdü. Zaman bakımından çok rahatladım. Sınıfta çok keyifli vakitler geçirdik. Kariyer anlamında çok eğitime katıldım ve kendimi geliştirdim.*

Okul yöneticiliği görevinden istifa edip öğretmenliğe dönüş yapan öğretmenlerin süreçte olumsuz durumlarla da karşılaştığı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Okul yöneticiliğinden ayrılarak öğretmenliğe geçince özellikle adaptasyon, sınıf yönetimi ve sağlık sorunları ile ilgili olumsuz durumlar öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili bazı öğretmenlerin ifade ettiği doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir:

Ö3: *“İlk başlarda sınıfa girmek ve ders anlatmak çok zor geldi. Sınıf yönetimi konusunda zorluklar çektim. Fakat zamanla alıştım.”*

Ö4: *“İdareciliği bıraktıktan sonra, ders saatimin fazla olmasından ve sürekli yüksek sesle ders anlatmamdan dolayı ses kısıklığı sağlık problemiyle karşılaştım.”*

Okul Yöneticiliğinden Ayrılan Öğretmenlerin Yöneticiliğe Geri Dönme Durumları

Araştırma sürecinde okul yöneticiliğinden öğretmenliğe geçen öğretmenlere okul yöneticiliğine geri dönme ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Bu bağlamda okul yöneticiliğinden ayrılan öğretmenlerin yöneticiliğe geri dönme durumları ile ilgili bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Okul Yöneticiliğinden Ayrılan Öğretmenlerin Yöneticiliğe Geri Dönme Durumları

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Yöneticiliğe geri dönme eğilimi	Düşünüyorum	Ö1,Ö6,Ö9,Ö12,Ö13, Ö14,Ö16
	Düşünmüyorum	Ö2,Ö3,Ö4,Ö5,Ö7,Ö8,Ö10,Ö11,Ö15

Tablo 5'te okul yöneticiliği görevinden istifa eden öğretmenlerin çoğunun okul yöneticiliği görevine geri dönmeyi düşünmedikleri görülmektedir. Okul yöneticiliğine tekrar dönmeyi düşünen öğretmenlerin ise birçoğunun önceki olumsuz durumların kalkması halinde dönebileceklerini ifade etmişlerdir. Okul yöneticiliği görevine geri dönmeyi düşünme/düşünmeme bağlamında bazı öğretmenlerin ifade ettikleri doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir:

Ö10: *“İdarecilik görevine geri dönmeyi düşünmüyorum. Çünkü aileme ve kendime zaman ayırmama engel oluyor. Bunun yanında bireysel aktivitelerimin ve gelişimimin kısıtlandığını gözlemledim.”*

Ö13: *“Kesinlikle geri dönmeyi düşünüyorum. Görev yaptığım okul ikili eğitimden kaynaklı çok yoğun saatler çalışmamı gerektiren bir okuldu. Hem kendi branşımın icra edildiği (anaokulu) hem de çalışma saatlerinin daha esnek olduğu bir okulda yeniden görev yapmak isterim.”*

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Mevcut araştırmada Gaziantep merkez ilçelerinde yer alan Millî Eğitim Bakanlığına okullarda okul yöneticisi olarak görev yaparken yöneticilik istifa edip öğretmenliğe dönüş yapan öğretmenlerin sürece ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda okul yöneticisi olma nedenleri, ayrılma nedenleri, öğretmenliğe dönüş sürecinde yaşadıkları durumlar ve okul yöneticiliğine geri dönme eğilimleri konusunda katılımcı görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenler farklı bir deneyim yaşama, okula, okul iklimine ve kültürüne olumlu yönde katkı sağlama, beraber çalıştıkları müdürlerle yaşanan ikili ilişkiler, maddiyat, esnek çalışma gibi nedenlerle okul yöneticisi olmayı tercih ettikleri yönünde görüşler ifade etmişlerdir. Yine kariyer planlaması, tayin kolaylığı ve öğretmenlikten sıkılma gibi farklı nedenlerin de okul yöneticiliğini tercih etmede etkili olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin farklı amaç ve beklentiler ile okul yöneticisi olmak istedikleri görülse de bireysel beklentilerin yanı sıra okul etkililiğinin artırılmasında yöneticilik rolünün önemli olduğu söylenebilir. Çünkü pozitif okul iklimi ve kültürü oluşturmada yöneticilerin daha çok etkiye sahip olduğu söylenebilir. Türkmenoğlu ve Bülbül'de (2015) okul kültürünün oluşmasında en önemli öğenin okul yöneticisi olduğunu ifade etmektedir. Araştırma sonucunda katılımcıların okul yöneticiliğinin tercih edilmesinde özellikle okula, öğrencilere, diğer paydaşlara ve okul çevresinde daha faydalı olmak şeklinde bir motivasyona sahip oldukları görülmüştür. Ancak katılımcı öğretmenlerin okul yöneticiliğini tercih ederken sahip oldukları motivasyonun doğru yönetilemediği, istenmeyen ve zorlu koşulların öğretmenliğe dönmelerine yol açtığı söylenebilir.

Yöneticilik görevinden istifa eden öğretmenler, üst yöneticilerin iş bölümü konusunda adil davranmadığını, yöneticilik yaptıkları zamanlarda ailesine, çocuklarına vakit ayıramadığını ve bundan dolayı vicdan azabı çektiklerini ve istifa etme kararı aldıklarını belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler, kimseden etkilenmeyip kendi istekleriyle istifa ettiklerini ifade etmişlerdir. Bazıları ise kendilerine daha fazla zaman ayırmaları için ailelerinin ikna çabaları sonucunda bu kararı aldıklarını vurgulamışlardır. Katılımcılar ayrıca, yöneticilik görevinden istifa etmelerinde

iş yoğunluğunun ve iş yükünün fazla olması, disiplin sorunları, okulun maddi imkansızlıkları, velilerin baskıcı tavırları, öğretmenlerin olumsuz tavırlarının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Shen'e (1999) göre aile ile ilgili sorunlar (çocuğun bakımı, aile bütünlüğü, evde yapılan iş paylaşımları vb.) bireyin üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu nedenle bireylerin bu baskıya dayanamayıp kariyerlerinden vazgeçmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Yöneticilik görevine başlarken idealleri olan öğretmenlerin kurumsal eksikliklerle baş etme yeterliliğine sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Bu durumun yöneticiliğe başlamadan önce veya başladıktan sonra dahi olsa okul yöneticilerine herhangi bir mesleki eğitim verilmemesinden kaynaklı olduğu söylenebilir (Yetim & Toprakçı, 2020). Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun okul yöneticiliğinin müdür yardımcılığı kademesinde istifa ettikleri görülmüştür. Bu durumun aşırı iş yükü, işin karmaşıklığı, rol belirsizliği, vb. birçok nedenden kaynaklı olduğu söylenebilir. Murphy'e (1995) göre işyerlerinde rol çatışmasını oluşturan temel öğelerden biri, bireyin kurumdaki rolü, rol belirsizliği, personelin sorumluluğu, tanımlanmamış örgütsel sınırlar nedeniyle meydana gelen çatışmalardır (akt. Demirbilek & Bakioğlu, 2019). Okul yöneticileri özellikle de okul müdür yardımcıları görev alanları dışında birçok işle uğraşmak zorunda kalmakta, bu durum okul yöneticilerinin üzerindeki yükü, baskıyı ve stresi daha da artırmaktadır (Koşar vd., 2013). Hausman (2001) okul yöneticilerinin zamanlarının çoğunluğunda öğrenci disiplin sorunlarıyla ve bunları çözmekle uğraştıklarını ayrıca öğrencinin velileriyle ilgili yaşanan sıkıntılarla uğraşıldığını vurgulamaktadır. Jonga (2017) ise yöneticilerin yüksek iş istemleri ve mantıksız beklentileri, paydaşları yönetme zorlukları, sorunlu iş-yaşam dengesi, desteğin azlığı nedenlerinden dolayı iş memnuniyetsizliği yaşadıklarını belirtmektedir. Gajda ve Militello (2008) okul yöneticilerinin yöneticiliğinin stresli bir iş olduğunu maaşın, görevin sorumluluklarına göre düşük olduğunu ve işin karmaşık ve zaman isteyen bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Bu zorlu durumlardan kaynaklı olarak okul yöneticileri öğretime odaklanmak için çok az zamana sahip oldukları bu nedenle görevden ayrılma isteği hissetmektedirler (Demirbilek & Bakioğlu, 2019). Mevcut araştırmada elde edilen bulguların alan yazındaki ilgili konuda yapılan araştırma sonuçları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu araştırmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de, okul yöneticilerinin mesleğinin ilk veya ikinci yılında görevinden ayrılarak öğretmenliğe geçmesidir. Okul yöneticilerinin mesleğinin ilk yıllarında, yöneticilerin yaşadığı rol karmaşası ve kariyer baskısı onları görevlerinden ayrılmaya zorlamaktadır (Hart, 1993). Bursalıoğlu (2011) Türkiye'de öğretmenlik ile okul yöneticiliği arasında rol karmaşası olduğunu, bu durumun bireylerin rollerini ayırt edememesine yol açtığını belirtmektedir. Okul yöneticilerinin deneyim eksikliği ve özellikle okul yöneticiliğine başlama sürecinde yeterli mesleki eğitim verilmemesi, tecrübesizlik gibi durumlar görevini yaparken çeşitli zorluklar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu zorlu süreçlerin, yöneticilerin görevlerinden ayrılmasına neden olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenler istifa ettikten sonra psikolojik olarak rahatlama duygusunun ve mutluluk hissiyatının arttığını, kendilerine ve kişisel gelişimlerine zaman ayırabildiklerini, bu yüzden de kendi kişisel ve mesleki gelişimlerine yöneldiklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan araştırmaya katılan öğretmenlerin bazılarının öğretmenliğe geçtikten sonra olumsuz durumlar yaşadıkları gözlenmiştir. Katılımcılar bu olumsuz durumları; ilk başlarda öğretmenliğe uyum sorunu, sınıf yönetiminde sıkıntılar ve derse girdiğinden dolayı ses

kısıklığı sorunu yaşama şeklinde belirtmişlerdir. Genel olarak öğretmenliğe dönen yöneticilerin çoğunluğunun pek fazla olumsuz durumla karşılaşmadığı görülmüştür. Bu durum asıl ihtisas alanlarının öğretmenlik olması ile ilgili olduğu söylenebilir. Kılınç vd., (2017) yaptıkları çalışmanın sonucunda okul yöneticiliğinden öğretmenliğe dönüş sürecinde öğretmenlerin genellikle sorun yaşanmadığını ancak diğer öğretmenler ve okul yöneticileri ile iletişim sorunları, ders programına uyum sağlama ve konuları yetiştirme açısından bazı sorunlar yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. Akman (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise okul yöneticiliğinden öğretmenliğe geçiş sürecinde performans ve motivasyonda düşüklük, öğrenci düzeyine inememe, pedagojik eksiklikler gibi sorunlarla karşılaştığını belirtmiştir. Bu kapsamda okul yöneticiliğinden öğretmenliğe dönüş sürecinde bazı problemler ile karşılaşmanın kaçınılmaz olabileceği söylenebilir.

Yöneticilik görevinden istifa eden öğretmenlere tekrar yöneticilik görevine dönüş dönemeyecekleri sorulduğunda; araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun yöneticiliğe geri dönmeyi pek düşünmedikleri belirlenmiştir. Geri dönmeyi düşünen öğretmenler ise daha önceki yaşadıkları sıkıntıların olmadığı bir okul kültüründe ve ikliminde çalışması koşuluyla geri döneceklerini ifade etmişlerdir. Yüksek beklenti ve heyecanla başladıkları yeni deneyimin onları beklentilerinin ötesinde daha çok sorun ve umutsuzluk sürecine yönlendirdiği görülmüştür. Bunun sonucunda kariyerlerinden vazgeçtikleri söylenebilir. Demirbilek ve Bakioğlu (2019) istifa eden müdür yardımcılar ile ilgili yaptıkları çalışmada benzer bulgular elde etmiş, ayrılanların verdikleri karardan memnun oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Yöneticilik görevinden ayrıldıktan sonra rahatlama ve mutluluk hissiyatının artışı öğretmenlerin verdikleri kararı doğru olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Öneriler ve sınırlılıklar

Araştırma sonucunda okul yöneticilerinin, yöneticilik görevine büyük beklentiler ile başladıkları, ancak göreve başladıktan sonra farklı nedenlerle çeşitli zorluklar ile karşılaştıkları bu zorluklardan kaynaklı olarak istifa etme durumunda kaldıkları görülmüştür. Bu kapsamda araştırma sonucunda elde edilen bulgular kapsamında aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Araştırmaya katılan öğretmenlere göre; yöneticiliğe yeni başlayan öğretmenlerin, yönetim anlamındaki bilgi ve tecrübe eksikliğinden dolayı yöneticiliklerinin ilk yıllarında aşırı stres ve baskı hissetmektedirler. Bu kapsamda okul yöneticisi adaylarının okul yöneticiliği konusunda gerekli hizmet içi eğitimler verildikten sonra yöneticilik görevine başlatılması,
- Okul yöneticilerinin özellikle eğitim öğretim işleri haricinde iş yükünün azaltılması,
- Karar alma sürecinde diğer paydaşların da sürece dahil edilerek hareket edilmesi,
- Bazı katılımcıların müdür yardımcılığı aşamasında okuldaki görev dağılımından kaynaklı istifa ettikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin yönetim süreçleri açısından yetkinliklerinin artırılarak özellikle adil yönetim becerilerinin geliştirilmesi,
- Yöneticilik görevinden ayrılmanın en önemli nedenlerinden birinin görev tanımının belirsizliğinden kaynaklandığı görülmüştür. Okul yöneticilerinin görev tanımının belirlendiği durumların yasal mevzuat ve yönetmeliklerle netleştirilmesi,

- Özellikle tecrübesizlikten kaynaklı okul yöneticiliği sürecinde stres ve yaşandığı bu durumun istifa etmelerine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda yönetici adaylarının kendilerini geliştirmeleri adına tecrübeli yöneticilerin, sorunlara nasıl yaklaştıklarını ve nasıl çözümler bulduklarını, deneyimlerini aktardıkları çalışmalar yapılması gibi uygulamalar gerçekleştirilmesi önerilebilir.
- Mevcut araştırmanın sonuçları doğrultusunda okul yöneticilerinin yaşadıkları sorunların çözüm önerilerine ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerine başvurularak derinlemesine araştırmalar yapılabilir.
- Farklı eğitim bölgelerinde görev yapan ve okul yöneticiliğinden istifa edip öğretmenliğe geçen katılımcılar ile görüşmeler yapılarak genellenebilir sonuçlara ulaşmak için araştırmalar yapılabilir

Araştırmanın sınırlılığı bağlamında araştırmanın bulguları 2023-2024 eğitim öğretim yılında Gaziantep ili merkez ilçelerinde okul yöneticisi olarak görev yaparken farklı nedenlerle yöneticilik görevinden istifa edip öğretmenlik mesleğine dönen öğretmenler ile sınırlıdır.

Yazarlık Katkısı

Yazarlar araştırma sürecinde eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi: 03/05/2024

Belge Numarası: E-87841438-302.08.01-493346

KAYNAKÇA

- Akman, Y. (2016). Okul yöneticilerinin öğretmenliğe dönüş sürecine ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 319-334. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2016.16.2-5000194930>
- Bakioğlu, A., & Demirebilek, M. (2019). Okul müdür yardımcılarının görevlerinden ayrılma nedenleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 52(3), 737-770. <https://doi.org/10.30964/auebfd.505268>
- Başaran, İ. E. (1992). *Yönetimde insan ilişkileri*. Gül Yayınevi.
- Başaran, İ. E., & Çinkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınları.
- Bayar, A. (2016). Challenges facing principals in the first year at their schools. *Universal Journal of Educational Research*, 4(1), 192-199. <https://doi.org/10.13189/ujer.2016.040124>
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Aydın H. (Çev.). Eğitim Yayınevi.
- Bogler, R. (2001). The influence of leadership style on teacher job satisfaction. *Educational Administration Quarterly*, 37(5), 662-683. <https://doi.org/10.1177/00131610121969460>
- Burkhauser, S., Gates, S. M., Hamilton, L. S., & Ikemoto, G. S. (2012). *Challenges and opportunities facing principals in the first year at a school* (Report No. RB9643-NLNS). RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9643.htm

- Bursalıoğlu, Z. (2012). *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama*. Pegem Akademi
- Cano-García, F. J., Padilla-Muñoz, E. M., & Carrasco-Ortiz, M. A. (2005). Personality and contextual variables in teacher burnout. *Personality and Individual Differences*, (38), 929-940. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.06.018>
- Çinkır, S. (2010). İlköğretim okulu müdürlerinin sorunları: Sorun kaynakları ve destek stratejileri. *İlköğretim Online*, 9(3), 1027-1036. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/90732>
- Demirbilek, M., & Bakioğlu, A. (2019). Okul müdür yardımcılarının görevlerinden ayrılma nedenleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(3), 737-769. <https://doi.org/10.30964/auebfd.505268>
- Eroğlu, F., & İrdem, Ş. (2016). Örgütlerde öfke olgusu ve öfke yönetimi. *Yeni Fikir Dergisi*, 8(17), 22-41. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yenifikirjournal/issue/61750/923151>
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2008). *How to design and evaluate research in education* (7th ed.). McGraw Hill.
- Friedman, I. A. (2002). Burnout in school principals: Role related antecedents. *Social Psychology of Education*, (5), 229-251. <https://doi.org/10.1023/A:1016321210858>
- Hart, A. (1993). *Principal succession: Establishing leadership in schools*. Suny Press.
- Hausman, C., Nebeker, A., McCreary, J., & Donaldson, G. (2001). The worklife of the assistant principal. *Journal of Educational Administration*, 40(2), 136-157. <https://doi.org/10.1108/09578230210421105>
- Jonga, D., Grundmeyer, T., & Yankey, J. (2017). Identifying and addressing themes of job dissatisfaction for secondary principals. *School Leadership and Management*, 37(4), 354-371. <https://doi.org/10.1080/13632434.2017.1338253>
- Keman, F. Y. (2019). *Göreve yeni başlayan okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri* (Tez No.: 541383) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Koç, E., & Atmaca, T. (2022). Okul müdürlerine göre okulda yönetmesi zor durumlar ve yönetme stratejileri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 6(2), 175-193. <https://doi.org/10.32960/uead.1139839>
- Koşar, S., Sezgin, F., & Aslan, H. (2013). Okul müdürlerinin resmî görev tanımlarının dışında olduğunu düşündükleri işlere ilişkin görüşleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 147-164. <http://www.gefad.gazi.edu.tr/download/article-file/76919>
- McMillian, J. H. (2000). *Educational research: Fundamentals for the consumer* (3th ed.) Longman.
- MEB. (2014). *Millî Eğitim Bakanlığı okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliği*. Resmî Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140726-4.htm>
- Metin, O., & Ünal Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Nethels, S. W. (2010). *The principal's roles in creating and maintaining working conditions in schools in Georgia* [Electronic Theses and Dissertations]. Georgia Southern University.
- Oral, B., & Çoban, A. (2020). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

- Özmen, F., & Aküzüm, C. (2013) Okul yöneticilerinin okul ortamında yaşanan örgütsel hatalara yönelik tavrı alışları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 332-351. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423939719.pdf>
- Razik, T. A., & Swanson, A. D. (2001). *Fundamental concepts of educational leadership and management*. Prentice Hall.
- Rose, P., Beeby, J., & Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123-1129. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.21061123.x>
- Shen, J., Cooley, V. E., & Ruhl-Smith, C. D. (1999). Entering and leaving school administrative positions. *International Journal of Leadership in Education*, 2(4), 353-367. <https://doi.org/10.1080/136031299292922>
- Shoho, A. R., & Barnett, B. G. (2010). The realities of new principals: challenges, joys and sorrows. *Journal of School Leadership*, 20(5), 561-596. <https://doi.org/10.1177/105268461002000503>
- Spillane, J. P., & Lee, L. C. (2014). Novice school principals' sense of ultimate responsibility: Problems of practice in transitioning to the principal's office. *Educational Administration Quarterly*, 50(3), 431-465. <https://doi.org/10.1177/0013161X13505290>
- Tekindal, M., & Uğuz, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1355632>
- Turan, S., & Yalçın, G. (2015). Okul yöneticilerinin yaptığı ve yapmak istediği işler ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 11-34. <http://kalemacademy.com/anasayfa/?UserKey=D16C2E4D-13D2-463A-BFD1-77918415B50A>
- Türkmenoğlu, G., & Bülbül, T. (2015). Okul yöneticilerinin göreve geliş biçimlerinin okul kültürüne yansımaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 526-549. <https://doi.org/10.17860/efd.26254>
- Üstün, A., & Gürlek, M. (2022). Okul müdürlerine göre okul yöneticisi atamalarında karşılaşılan sorunlar ve olası çözüm önerileri. *International Academic Social Resources Journal*, 7(38), 624-631. <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.62627>
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yeşilmen, F. (2017). *Okul yönetimi, örgütsel iletişim ve okul yönetiminde yönetici ve öğretmenlerden kaynaklanan sorunların incelenmesi* (Tez No.: 454540) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yetim, G., & Toprakçı, E. (2020). Problems faced by new school heads and suggestions for solutions. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 21(1), 13-32. <https://doi.org/10.17679/inuefd.538914>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2011). *Applications of case study research* (3th ed.). Sage Publications.
- Yüksel, A., Yanık, A., & Ayazlar, R. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 67-88, Spring 2025

Arnavutluk'ta İzlenen Türk Dizilerinin Kültür Aktarımına Katkısı*

Contribution of Turkish TV Series Watched in Albania to Cultural Transmission

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
12/08/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
03/10/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Enes Yaşar
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi ABD
enesyasar@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4606-2592

*Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulunun 01/03/2024 tarih ve 03/22 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Bu çalışmanın amacı yabancı dil olarak Türkçeyi Arnavutluk'taki Türkoloji bölümlerinde öğrenen bireylerin Türk dizilerindeki kültürel öğelerden hangi ölçülerde etkilendiklerini ve ne tür farkındalıklar kazandıklarını tespit etmektir. Ayrıca Türk dizilerin Arnavutluk'ta nasıl bir Türkiye imajı meydana getirdiğini ortaya koymaktır. Bu sebeple çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu Arnavutluk'ta Türkoloji öğrenimi görmüş ve mezun olmuş 22 uluslararası öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu yoluyla elde edilmiş olup içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda Türk dizilerinde ele alınan kına gecesi, tuzlu kahve içme ve el öpme gibi kültürel değerlerin katılımcıların önemli ölçüde dikkatini çektiği tespit edilmiştir. Katılımcılar Türk aile yapısı ve aile büyüklüğüne duyulan saygı yönüyle de Türk kültürünü etkileyici bulmuşlardır. Ayrıca dizilerin katılımcılarda Türk tarihinin çeşitli dönemlerine yönelik farkındalık kazandırdığı ve dönemlerin önemli şahsiyetlerini tanımalarına imkân sağladığı anlaşılmıştır. Dizi müzikleriyle birlikte sanatçıların diğer eserlerinin de dinlenmeye başlandığı ve toplum içerisinde Türkçe müziklerin yaygınlaştığı yönünde görüşlere rastlanmıştır. Diziler aynı zamanda tarihi önemi olan şehirlerin mimari yapılarına hayranlık hissi uyandırmış ve katılımcılarda Türkiye'ye gelme eğilimi oluşturmuştur. Katılımcılar eğitimlerine devam etmek için Türkiye'ye gelmek istemiş ve Türkiye'yi güvenli bir coğrafya olarak tasavvur etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk dizileri, Kültür Aktarımı, Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi

Abstract

The aim of this study is to determine to what extent individuals who graduated from Turcology departments in Albania by learning Turkish as a foreign language were influenced by the cultural elements in Turkish TV series, to which they showed intense interest during the language learning process, and what kind of awareness they gained. It also aims to reveal what kind of image Turkish TV series create in Albania. For this reason, the case study design, one of the qualitative research methods, was used in the study. The study group consists of 22 international students who studied and graduated from Turcology in Albania. The data of the research was obtained through semi-structured interview forms. As a result of the research, it was determined that Turkish TV series attract attention with their cultural values such as henna night, drinking salted coffee and kissing hands. Participants also found Turkish culture impressive in terms of Turkish family structure and respect for family elders. In addition, it was understood that the series raised participants' awareness about various periods of Turkish history and allowed them to get to know important figures. It has been determined that along with the music of the TV series, other works of the artists have started to be listened to and Turkish music has become widespread in the society. The series also aroused a feeling of admiration for the architectural structures of cities of historical importance and created a tendency for participants to come to Turkey. Participants largely wanted to come to Turkey to continue their education and envisioned Turkey as a safe geography. Because geography and the personality traits of the Turkish people were among the most important factors that had a positive effect on the participants.

Keywords: Turkish TV Series, Cultural Transfer, Turkish Education As A Foreign Language

Atf Bilgisi / Citation Information

Yaşar, E. (2025). Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinin kültür aktarımına katkısı. *Asya Studies*, 9(31), 67-88. <https://doi.org/10.31455/asya.1532310>

GİRİŞ

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yalnızca hedef dile ait dil bilgisi kurallarını öğretmek, kelimelerin karşılığını bire bir vermek ve temel dil becerilerini kazandırmak, o dilin tam manasıyla öğretilmesi anlamına gelmemektedir. Nitekim dil, bir toplumun duygu ve düşüncelerinin en önemli taşıyıcılarından birisidir. Dildeki tek bir sözcük dahi bir toplumun inançlarını, geleneklerini, bireylerin kendi aralarındaki davranış ve ilişkilerini çok çeşitli boyutlarda yansıtmaya yetecek kadar zenginlik içermektedir. Bu bakımdan dilin ait olduğu toplumdaki düşünce ve yaşam biçimini dil öğretiminden ayrı düşünmemek gerekmektedir (Güvenç, 2002). Bir dili öğrenirken hedef dili konuşan toplumun duygu ve düşüncelerine yön veren anlayışı yani kültürünü de bilmek oldukça önemlidir.

Kültür, bir toplumun davranışlarını, bu davranışları etkileyen düşünce biçimlerini, inançlarını, dilini, geleneklerini ve tüm maddi ve manevi birikimlerini oluşturan bir bütündür (Bölükbaş & Keskin, 2010). Bu kültür dünyasını bilmeksizin kelimeleri tam anlamıyla kavramak ve dili idrak edebilmek pek mümkün görünmemektedir (Barın, 2003). Öyle ki dil öğretimi sürecinde kültür aktarımının yapılmadığı durumlarda iletişimde birtakım sorunların, anlaşmazlıkların ve yanlış anlaşılmalara ortaya çıkmakta olduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan hedef dile ait kelimelerin nerede, ne zaman ve nasıl ifade edilebileceğinin bilinmesi ve kavranması oldukça önemlidir. Çünkü her birey, yetiştiği toplumun dilini öğrenirken hem o topluma ait düşünme etkinliğini hem de kültürünü elde etmekte ve dilinin dünyaya bakışı ile çevresindekileri algılayarak düşünme eylemlerini geliştirmektedir (Okur & Keskin, 2013). Bu bağlamda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil, kültürel unsurlarla birlikte öğrenildiğinde bireyler hedef toplumun duygu, düşünce ve davranışlarını doğru bir şekilde idrak edebilmekte ve iletişimsel yetkinliklerini de arttırabilmektedir (Yaşar, 2023). Dolayısıyla Türkiye’deki dil öğretim merkezlerinden Türkçeyi öğrenen bireyler, hedef kültür ve sosyal yaşama ziyadesiyle maruz kaldıkları için dilin incelikli kullanımına daha fazla vakıf olabilmekte ve kültür aktarımı gerçekleştirebilmektedirler. Fakat Türkçeyi farklı ülkelerdeki Türkoloji bölümlerinde öğrenmeye çalışanlar için hedef kültüre ve sosyal yaşama dair fikir sahibi olmak Türkiye’dekiler kadar kolay olmamaktadır.

Türkçeyi Türkiye dışında öğrenenler; çevre, kültür ve günlük yaşam içinde bulunma gibi dil öğrenimini destekleyen durumlardan yoksun kalmaktadırlar (Candaş Karababa, 2009). Dil öğrenme ortamından kaynaklanan bu yoksunlukların giderilebilmesi için ülkeye ve coğrafyaya özgü kültürel niteliklerin aktarılabilmesi gerekmektedir. Özdemir’e (2013) göre günümüzde bu niteliklerin en etkili aktarıcılarının birisi de görsel-işitsel araçlardır. Görsel-işitsel araçlar içinde gerçeğe yakın bir ortam sunan televizyon, hedef dilin gerçek kültür dünyasını yansıtan unsurlarla bireyleri karşı karşıya getirmektedir. Özellikle Türk televizyonlarındaki kimi diziler, Türkçeyi öğrenenler için hem bir bilgi deposu hem de iyi bir kültür aktarım aracı hâline gelebilmektedir (Demirel, 1993). Nitekim yabancı dil öğretiminde işitsel ve görsel araçların kullanılması bireylerin kalıcı öğrenmelerine önemli katkılar sağlamaktadır. Araştırmalarda da belirtildiği üzere insanlar duyduklarının %20’sini, gördüklerinin %30’unu hem görüp hem duyduklarının %50’sini hatırlamakta ve idrak edebilmektedir (Demirel, 2007). Bu bakımdan dizilerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde toplumun maddi ve manevi kültür öğelerini aktarma, dil becerilerini geliştirme ve dilin yaratıcı bir şekilde kullanılmasına katkı sağlayıcı bir rol üstlendiği ifade edilebilir. T.C. Başbakanlık

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün yaptığı araştırma sonucuna göre Türk dizileri gösterildikleri ülkelerde en çok izlenen yapımlar arasına girmekte, önemli bir yumuşak güç ve dil öğretme aracı olarak Türkiye'nin imajına da büyük katkı sağlamaktadır (Göksu, 2023). Özellikle Türkiye'nin yakın coğrafyasında bulunan tarihî ve kültürel bağların da bulunduğu Balkan ülkelerinde bu imajın Türk dizileri ile daha olumlu nitelikler kazandığı görülmektedir. Öyle ki bu süreçte Balkan ülkelerinde Türkçeye olan ilgi her geçen gün artmaya başlamış ve Türkçe öğretiminin yapıldığı kurslara gidenlerin sayısında artışlar yaşanmıştır (Öztürk & Atik, 2016). Nuroğlu'nun (2013) da ifade ettiği gibi dil öğrenmeye çok yatkın olan Balkan coğrafyası insanları; farklı kültürlerle açık olmaları sebebiyle dizilerdeki Türk yemek kültürü, sosyal olaylar, kutlamalar, doğum, ölüm, evlenme gibi hadiselerin toplumda nasıl yaşandığını merak ve ilgiyle seyretmiş ve alt yazı ile Türk dizilerini bir dil öğrenme fırsatı olarak kullanmışlardır.

Türk dizileri ile birlikte Balkan coğrafyalarında Türk yemeklerinin yenilmeye başlanması, Türkçe müziklerin dinlenmesi, Türkiye patentli ürünlerin kullanılması, Türkçe dil kurslarının açılması, Türkiye'ye ziyaretlerin artması, Türk isimlerinin yaygınlaşması çok sık bir şekilde görülür olmuştur (Çapık & Dulupçu, 2023). Yapılan bir araştırmaya göre izleyicilerin %47'si, Türk dizilerini kendilerine daha yakın buldukları için bu dizileri tercih etmektedir (Söğütü, 2013). Ayrıca izleyiciler, diziler aracılığıyla takip ettikleri hikâyelere, karakterlere ve onların içinde bulundukları kültüre karşı bir merak duygusu geliştirmektedir. Bu nedenle yapılan araştırmalarda Türk dizilerinin izleyici kitlesi üzerinde oluşturduğu farkındalıkların, kültür aktarım seviyesinin ve dil becerilerinin hangi boyutlarda olduğunun tespit edilmesi oldukça önemlidir. Zira araştırmacılar da yapmış oldukları çalışmalarda bu durumu ortaya koyabilmek adına dizilerin kültürel aktarım üzerindeki etkilerini çeşitli yönleriyle incelemişlerdir. Örneğin Arbatlı & Kurar'ın (2015) Türk dizilerinin Kazak-Türk kültürel etkileşimine ve Türkçenin yaygınlaşmasına odaklanan çalışması bu açıdan alana önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Yaman ve Arslan'ın (2023) Kazakistan'da yayımlanan Türk dizilerinin Türkçe öğretimine etkilerini incelediği çalışması da benzer şekilde alana değerli bir katkı sunmuştur. Mansour'un (2016) Mısır'da izlenen Türk dizileriyle birlikte yerel halkın Türk dili ve kültürünü tanımaya başladığı yönündeki çalışması da Türk dizilerinin kültür aktarımı yönünden etkisini ortaya koyduğu ifade edilebilir. Benzer şekilde Kırbaz ve Doğanay (2015) da Arap coğrafyalarından birisi olan Ürdün'de Türk dizilerinin kültürel etkilerini inceleyerek alana katkı sağlamıştır. İşcan ve Aktürk (2014) ise öğrenilecek dilin kültürel unsurlarını tanımak gerektiği düşüncesi ile "Seksenler" adlı dizideki kültürel unsurları tespit etmeye çalışmıştır. İşcan ve Delen (2017) de benzeri bir çalışmayı "Selvi Boylum Al Yazmalım" filmi üzerinden gerçekleştirmiştir. Ayrıca araştırmacılar Türk dizilerinde kültürün önemli bir parçası olan atasözü ve deyimleri tespit ederek dil öğretiminde nasıl kullanılabileceği üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır (Kızıldağ, 2018; Atagül, 2016; Gülerer & Sezen; 2020).

Alan yazınındaki çalışmalara bakıldığında televizyon dizilerinin kültür aktarımı ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine çeşitli incelemelerin gerçekleştirildiği de görülmektedir. Örneğin Okumuş ve Demir (2014) Kosova'da Türk dizilerinin Türkçe öğrenme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Benzer şekilde Kırbaz (2022) da Balkan coğrafyasında dizi ve filmlerin dil becerilerine katkısını araştırmıştır. Yılmaz ve Diril (2015) dil bilgisi konularının öğretilmesi için "Beyaz Melek" filmini çeşitli yönleriyle ele almıştır. İşcan ve Karagöz

(2016) ve Özdemir (2021) ise çalışmalarında filmler yoluyla konuşma becerilerinin geliştirilmesine dönük etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda genel olarak Türk dizilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde önemli bir rol oynadığı kanaati hâkim olmuştur. Fakat yapılan çalışmalarda izleyicilerin Balkan coğrafyalarında Türk dizilerindeki kültürel öğelerden hangi ölçülerde etkilendikleri ve ne tür farkındalıklar kazandıkları üzerinde az sayıda ve sınırlı kapsamda çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan birisi Yeğin'in (2024) Balkanlarda yayınlanan tarihî Türk dizileri üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmada Türk kültürüne ait bazı tarihî değerlerin Balkanlarda daha ilgi çekici hale geldiği ve farkındalıklar oluşturduğu üzerinde durulmuştur. Ancak çalışma yalnızca tarihî diziler üzerindeki değerlerle sınırlı tutulmuştur. Türk dizilerinin Balkanlardaki kültürel etkileri üzerine yapılan diğer çalışmalarda ise önemli ölçüde Bosna Hersek, Karadağ, Kosova, Hırvatistan, Makedonya gibi ülkeler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir (Nuroğlu, 2013; Akova, 2019; Çaylı Rahte, 2017; Sejfula, 2022). Ancak Arnavutluk, Yunanistan ve Bulgaristan'dan sonra Balkanlarda Türk dizilerini en çok ihraç eden üçüncü ülke olma özelliği taşımaktadır (Çapık & Dulupçu, 2023). Bu yönüyle Türk kültürüne olan ilginin en yoğun yaşandığı ülkelerden birisi olduğu ifade edilebilir. Öyle ki Arnavutlar da Türk dizilerini izlerken sahnedeki olay ve nesneleri bağdaştırarak ya da hareketlerden çıkarım yaparak anlamı bilinmeyen kelimeleri öğrenebildiklerini ve Türk kültürüne dair çıkarımlarda bulunabildiklerini ifade etmişlerdir (Kırbaş, 2022). Bu sebeple çalışmada Arnavutluk'ta yayınlanan Türk dizileri ele alınmış ve Türk dizilerinin kültür aktarım düzeyi, bireylerin sosyal ve düşünsel hayatlarına hangi ölçülerde etki ettiği ve Türk kültürü ile ilgili nasıl bir imaj oluşturduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki alt amaçlara yanıt aranmıştır:

1. Katılımcıların izlediği ve en çok beğendiği 3 Türk dizisi hangisidir?
2. Katılımcıların izlediği dizilerde Türk kültürü ile ilgili ne tür şeyler dikkati çekmektedir?
3. Katılımcıların izlediği dizilerde nesiller arası ilişkiler nasıldır? Aile büyüklerinin dizilerdeki rolü nedir?
4. Katılımcıların izlediği dizilerde Türk kültürüyle ilgili ne tür âdetler dikkati çekmektedir?
5. Katılımcıların izlediği dizilerde Türk tarihi ile ilgili hangi tarihi olaylar ilgileri çekmektedir? Türk tarihi ile ilgili akıllarda neler kalmaktadır?
6. Katılımcıların izlediği dizilerde ne tür şarkılar ön plana çıkmakta ve hangi şarkıcılar tanınmaya başlamaktadır?
7. Katılımcılar izlediği diziler ile birlikte Türkiye'de hangi şehirleri ziyaret etmekte ya da ziyaret etme eğilimi göstermektedir?
8. Katılımcıların izlediği diziler ile birlikte akıllarında Türkiye'de yaşama düşüncesi oluşmakta mıdır? Neden?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, sınırları belirlenmiş güncel bir durum ya da belirli bir zaman aralığındaki durumlar hakkında gözlem mülakat, görsel-işitsel materyaller veya dokümanlar aracılığıyla derinlemesine bilgi topladığı, ardından bir durumun betimlemesini yaptığı araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2013). Durum çalışmasındaki en önemli özellik; bir durum ile ilgili ortam, bireyler, olaylar, süreçler gibi etkenlerin bütüncül bir bakış açısıyla araştırılması ve ilgili duruma nasıl bir etkide bulundukları üzerine yoğunlaşmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu araştırmada da Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinin kültür aktarımına ne tür katkılar sağladığı ve Türk dizilerin Arnavutluk'ta nasıl bir Türkiye imajı oluşturduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın kapsamını Arnavutluk'ta Türkoloji öğrenimi görmüş ve mezun olmuş 22 uluslararası öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 12'si kız, 10'u erkektir. Görüşmeler gönüllülük esasına dayanmaktadır. Türkoloji mezunları çalışmaya gönüllü olarak katılmış ve kendilerine yöneltilen soruları cevaplandırmışlardır.

Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu yoluyla yazılı olarak elde edilmiştir. Formda sekiz görüşmesi sorusu yer almıştır. Bu teknikte araştırmacı, sormayı planladığı sorular ile ilgili bir görüşme protokolünü hazırlamaktadır. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışı doğrultusunda değişik alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilmekte ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilmektedir (Ekiz, 2003). Bu çalışmada ise katılımcılara yalnızca sorulması planlanan sorular yöneltilmiş olup ek bir soru ilave edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Veriler, içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Bu yöntem önceden belirgin olmayan temaların ve kodların ortaya çıkarılmasına olanak tanımaktadır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunulmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmada verileri çözümleyebilmek için veriler amaca uygun olarak kısa, basit ve açık kavramlarla kodlanmıştır. Kodlama işlemi için yarı yapılandırılmış görüşme formlarındaki cevaplar çözümlenerek veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Anlamaların ve algıların gruplandırılması tekniğine dayalı olarak kodlama yapılırken ortak temalar belirlenmiştir. Temalar, nitel çalışmalardaki konuları sistematikleştirerek çeşitli başlıklar etrafında araştırma konusunun kavramsallaştırmasını sağlayan önemli araçlardır. Bu sebeple çalışmada görüşmelerden hareketle içerik analizi sonucu elde edilen temalarla ilgili katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntılanmıştır. Katılımcılar K1, K2, K3.... K22 şeklinde kodlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Görüşme formunun geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla alan yazın geniş kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve üç ölçme ve değerlendirme uzmanının görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Uygulamadan önce katılımcılara bilgilendirme yapılmış, araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu

Karar Tarihi: 01/03/2024

Belge Numarası: 03/22

BULGULAR

Bu çalışmada Türk toplumundaki nesiller arası ilişkiler, adetler, tarihi dönemler, önemli şahsiyetler, dini törenler, bayramlar, düğünler, müzik kültürü ve Türkiye’yi ziyaret etme eğilimi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türk ve Arnavut kültürü arasındaki benzer ve farklı yönler kültürel açılardan ele alınmış ve tablolar haline getirilmiştir. Tablolardaki frekans değerleri katılımcılara ait görüşlerin çeşitliliğini ifade etmekte olup katılımcı sayısını ifade etmemektedir. Katılımcılar kendilerine yöneltilen sorulara iki ya da üç farklı dizi, kişi ve şehir isimleri verdikleri için katılımcı ve frekans değerlerinde farklılıklar yer almaktadır.

Birinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk’ta izlenen ve en çok beğenilen Türk dizileriyle ilgili katılımcılara ait görüş ve frekans bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: İzlenen ve En Çok Beğenilen Türk Dizileri

Diziler	f
Ezel (2009)	3
Kuruluş Osman (2019)	3
Kıralık Aşk	2
Kuzey Güney (2011)	2
İçerde (2016)	2
Söz (2017)	2
Çilek Kokusu (2015)	2
Kiraz Mevsimi (2014)	1
Yabani (2023)	1
Yalı Çapkını (2022)	1
Yargı (2021)	1
Son Yaz (2021)	1
Aile (2023)	1
Çukur (2017)	1
Bambaşka Biri (2024)	1
Yalı Çapkını (2022)	1
Kardeşlerim (2021)	1
Ateş Kuşları (2023)	1
Siyah Beyaz Aşk (2017)	1
Muhteşem Yüzyıl (2011)	1
Yasak Elma (2018)	1

Ramo (2020)	1
Paramparça (2014)	1
Duy Beni (2022)	1
Çalikuşu (2013)	1
Kuruluş Osman (2019)	1
Teşkilat (2021)	1
Gönül Dağı (2020)	1
Sen Anlat Karadeniz (2018)	1
Kara Para Aşk (2014)	1
Masumiyet (1997)	1
Acı Hayat (2005)	1
Hercai (2019)	1
Kurt Seyit ve Şura (2014)	1
Aşk-ı Memnu (2008)	1
Kara Sevda (2015)	1
Fazilet Hanım ve Kızları (2017)	1
Toplam	46

Arnavutluk'taki Türkoloji bölümlerinde öğrenim gören katılımcıların toplamda 37 farklı diziyi takip ettiği görülmektedir. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere dizilerin yayın yıllarındaki aralıklar geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ancak dizilerin yayın yılları ele alındığında 2000'li yılların başında az sayıda Türk dizisinin izlendiği ve bu dizilerin ise Türkiye'de popülerliği yakalamış belirli diziler olduğu anlaşılmaktadır. 2010'lu yıllara ait dizilere gelindiğinde ise Türk dizilerinin çeşitliliğinde bir artış yaşanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bundaki başlıca etkenin 2010'lu yıllardan itibaren Arnavut kanallarında çok sayıda Türk dizisinin yayınlanmaya başlaması ve internet üzerinden dizilerin izlenebilme imkânının artması olduğu düşünülebilir.

Türk dizilerine yönelik bu ilgiyi arttıran temel unsur ise iki toplum arasında kültürel benzerliklerin dizilerde belirgin bir şekilde gözlemlenebiliyor olmasıdır. Nitekim yapılan görüşmelerde katılımcılar geleneksel hayat, bayramlaşma, dinî yaşam biçimleri, yemek kültürü, aile içi ilişkiler gibi durumlarda sahip olunan benzerliklerin Türk dizilerine ilgiyi arttırdığını ifade etmişlerdir. Örneğin K3 kodlu katılımcı bu görüşünü “*İzlediğim filmlerden gözümde Türk kültürü Arnavut kültürüne benziyor*” şeklinde dile getirirken, K7 kodlu katılımcı “*Türkiye'deki adetler, ebeveyn ve çocuk davranışları gibi şeyler Arnavutluk'un kültürü ile benzer*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca katılımcılar, Arnavutça ve Türkçe arasındaki kelime benzerliklerinin de Türk dizilerine olan ilgiyi attırdığını belirtmişlerdir. K15 kodlu katılımcı bu benzerlikler ile ilgili tespitlerini şu cümleleriyle ifade etmiştir:

“Birçok benzer ortak kelime var. Mesela çanta (çantë), köfte(qofte) ve bakraç (bakraç) gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.”

Gedizli (2019) de yaptığı bir çalışmada Arnavutça ve Türkçe arasında oldukça geniş bir yelpazede kelime benzerliği bulunduğu tespitinde bulunmuştur. Dolayısıyla Arnavutluk'ta Türk dizilerinin yoğun bir şekilde takip ediliyor olmasındaki başlıca etkenin kültürel ve dil ile ilgili benzerliklerin olduğu ifade edilebilir.

İkinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde Türk kültürüne dair dikkat çeken görüş ve frekans bilgileri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Türk Kültürü ile İlgili Dikkat Çeken Unsurlar

Kültürel Unsurlar	f
Kültürel farklılıklar	10
Kültürel benzerlik	6
Yeme içme kültürü	5
Geleneksel yapı	4
Müzik	3
Samimi ilişkiler	3
Giyim	2
Saygı	2
Aile yapısı	2
Toplam	37

Katılımcılar, izledikleri Türk dizilerinde kültürel unsurlarla ilgili dikkatlerini çeken farkındalıkları çeşitli yönleriyle ifade etmişlerdir. Özellikle kültürel farklılıklar ve benzerlikler üzerinde yoğun bir şekilde durdukları gözlemlenmektedir. Katılımcılar Türk toplumuna ait kültürel farklılıkları; çay içme, kahvaltı yapma, kız isteme, nişan töreni, düğün ve el öpme gibi kavramlarla ifade etmişlerdir. Bahsi geçen kavramlar, dizi izleme sürecinde Arnavut kültüründe çok fazla yaygın olmadığı ve farklı şekillerde gerçekleştirildiği için en çok dikkat çeken unsurlar olmuştur. K13 kodlu katılımcı bu farklılığı “Çay içmelerini biz de Arnavutlukta böyle bir kültür yok” şeklinde ifade ederken K17 kodlu katılımcı “Türk kültürüyle ilgili bana en çok dikkatimi çeken düğünler oldu çünkü geldiğim yerden düğünler farklı oluyor” şeklinde belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların örf ve âdetlerde büyük ölçüde benzerliklerle karşılaştıkları da gözlemlenmiştir. Ayrıca dizilerde Türk kültürüne ait geleneksel yapının geniş ve etkileyici bir şekilde işlenmesi, Türk kültürü ile ilgili merakın daha fazla artmasına olanak sağlamıştır. K6 kodlu katılımcı bu düşüncelerini “Türk kültürünün ilgi çekici bir sunumunu yapıyorlar ve bu da bir şekilde onu sevmemi ve Türk geleneği hakkında daha fazla bilgi edinme merakımı uyandırıyor” şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla izlenen Türk dizileri, katılımcılar için yalnızca vakit geçirilen bir kurgu olarak kalmamakta aynı zamanda Türk kültürünü sevdiren bir misyon da üstlenmektedir.

Bu bakımdan Türk kültürüne ait müzik türlerinin, yiyecek ve içeceklerin, giyim tarzının, aile yapısı ve sosyal ilişkilerin Arnavutların ilgisini çeken unsurları oluşturduğu düşünülmektedir. Örneğin K4 kodlu katılımcı dizilerde dikkatini çeken unsurları şu şekilde sıralamıştır: “Kıyafetler, şarkılar, kurallar, yemekler, sanatlar, festivalleri vb. ayrıca dikkatimi çekmiştir.” K20 kodlu katılımcı ise düşüncelerini “Türk dizileri genellikle, gelenekler, yemekler, geleneksel kıyafetler, aile ilişkileri ve kültürel değerler dahil olmak üzere Türk kültürüne ilişkin zengin görüntüler sunar” şeklinde ifade ederek Türk kültürüne ait unsurların dizilerde zengin bir içerikle ekranlara yansıtıldığını ve etkileyici bir yönünün olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bazı katılımcılar, diziler yoluyla Türk toplumunun samimi ilişkiler yürüten bir kültürel yapıya ait olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili K16 kodlu katılımcının “En çok dikkatimi çeken şey, insanlar arasında samimi sözcükler kullanılarak, hatta uzun zamandır birbirini

tanımayan insanlar arasında da bile abla, abi vb. gibi kelimeler kullanılarak oluşturulan yakınlık oldu” şeklindeki görüşleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde nesiller arası ilişkilere dair görüş ve frekans bilgileri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türk Kültüründe Nesiller Arası İlişkiler

Nesiller Arası İlişki	f
Aile bağlarının kuvvetli olması	9
Aile büyüklerinin söz sahibi olması	7
Aile büyüklerine saygı duyulması	4
Aile büyüklerinin kanaat önderi olması	2
Toplam	22

Katılımcılar Türk dizilerindeki nesiller arası ilişkiler ve aile büyüklerinin rolü üzerine yapmış oldukları gözlemlerde Türk aile yapı sisteminin saygı üzerine inşa edildiğini ve aile bağlarının kuvvetli olduğunu ifade etmişlerdir. K9 kodlu katılımcı aile yapısındaki bağı şu şekilde ifade etmektedir: “*Küçükler büyüklere karşı hep saygılıydı. Yetişkinlerin ailelerine ve çocuklarına bakması, hatta bazıları evlendikten veya kendi hayatlarını kurduktan sonra bile bunu yapmaya devam ediyordu.*”

Yorumdan da anlaşılacağı üzere aileler arasındaki bağ o derece kuvvetlidir ki aile büyükleri çocuklarını evlendirdikten sonra dahi onlarla ilgilenmek ile kendilerini mesul tutmaktadır. Benzer şekilde çocuklar da büyüklerine karşı saygıda kusur etmemek üzerine bir kültür bilinci almaktadırlar. Nitekim Türk toplumunda çocuktan yalnızca özgüvenli olması ve sorumluluklarını yerine getirmesi değil, aynı zamanda aile büyüklerine saygılı olması beklenmekte ve bu durum yüksek oranda önemsenmektedir (Turgut, 2010). Bu anlayışı Arnavut katılımcıların da Türk dizilerinde öncelikli olarak fark ettikleri gözlemlenmektedir. K21 kodlu katılımcı “*İzlediğim her filmde yaşlının rolü çok önemli, yaşlının ne kadar değerli olduğunu, ona ne kadar saygı duyulduğunu her zaman göstermeye çalışıyorlar. Bu ahlaki sorumluluktan kaynaklanmaktadır*” şeklindeki ifadeleriyle Türk kültüründeki ahlaki anlayışa dikkatleri çekmektedir. K4 kodlu katılımcı ise aile büyüklerine gösterilen saygının kendisini etkilendiğini şu sözleriyle ifade etmektedir “*İzlediğim dizilerin çoğunda Aile büyüklerin sözleri çok saygıyla karşılanıyor ve ben bundan çok etkilendim.*”

Bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere Arnavut katılımcılar Türk toplumunda nesiller arası ilişkilerde saygının önemli bir rol oynadığı ve aile büyüklerinin kanaat önderi olduğu düşüncesinde olduklarını belirtmişlerdir. Fakat bazı katılımcılar, aile büyüklerine verilen bu önemden dolayı ailedeki diğer fertlerin bireyselliklerini çok fazla ortaya koyma imkânı bulamadıklarını dolaylı bir şekilde ifade etmiştir. K10 kodlu katılımcı düşüncelerini “*Aile büyüklerine çok saygı ve değer verilmiştir. Aile büyükleri (dede-nine) ailenin yönetici ve karar vericileridir. Onların sözü dinlenir ve onların sözünden çıkılmaz. Koyduğu kurallar ve verdiği emirler yerine getirilir*” şeklinde ifade ederken K7 kodlu katılımcı “*En büyüğün sözünün her zaman bir emir olduğunu düşünüyorum, özellikle de erkeklerden*” şeklinde dile getirmiştir. Dolayısıyla Arnavut katılımcılar için bu durum biraz fazla otoriter gibi

görülmektedir. Fakat Türk toplumda yaşlıların statü ve değeri vefat edinceye dek korunmaktadır (Ceylan, 2018). Bu bakımdan katılımcılar diziler aracılığıyla bu durumun Türk kültürünün olağan bir parçası olduğunu fark etme imkânı bulacakları düşünülmektedir.

Dördüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde dikkat çeken âdetlere dair görüş ve frekans bilgileri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Türk Kültürü ile İlgili Dikkat Çeken Âdetler

Âdetler	f
Düğün	8
Kına gecesi	4
Tuzlu Kahve – kız isteme	5
El öpme	5
Misafirperverlik	4
Bayram seremonisi	2
Toplam	28

Türk dizilerini izlerken katılımcıların dikkatleri büyük ölçüde düğün, kına ve kız isteme gibi âdetler üzerine yoğunlaşmıştır. Bundaki başlıca etkenlerden birisi Türk kültürünün Arnavut kültüründeki ritüellerden farklılık arz etmesidir. Bu nedenledir ki K16 kodlu katılımcının dizide dikkatini çeken başlıca unsur tuzlu kahve içme faslı olmuştur;

“İzlediğim dizilerde Türk kültürlerden en çok ilgimi çeken kız istemeye gidince damada tuzlu kahve ikram ediliyordu ve bu bana çok ilgimi çekmişti çünkü yaşadım ülkede kız istemeye gidince damada tuzlu kahve ikram ediliyor.”

Görüldüğü üzere Arnavut katılımcılar, kendi kültürlerinde olmayan ya da çok sık görülmeyen şeylere yoğunlaşmaktadır. Nitekim damada tuzlu kahve içirme geleneği Türk kültürü içerisinde zaman içerisinde oluşmuş ve kendi anlamını gelenek içerisinde üretmiştir. Başka bir topluluğa gidildiğinde kahve içme ritüeli değişecek ve dikkat çekici bir nitelik kazanacaktır. Örneğin Kırgızlarda erkek tarafı kız istemeye giderken özel hazırladıkları tandır ekmeğini yanlarında götürmekte ve kız tarafı teklifi kabul ederse getirilen ekmek ev sahibi tarafından parçalanarak hep birlikte yenmektedir (Deveci, 2023). Kazaklarda ise erkek tarafının kız isteme teklifi kabul edilirse kahve ikram edilmekte ve kız verilmezse çay ikram edilmektedir (Deveci, 2023). Dolayısıyla her bölgenin kendisine has bir ritüeli bulunmaktadır. Arnavutluk bölgesinde bu tarz kız isteme âdetleri olmadığı için dizilerde dikkat çekmekte ve kültür aktarımı açısından etkili olabilmektedir.

Dizilerde dikkati çeken bir diğer âdet, takı töreni ve kına gecesi olmuştur. Nitekim düğünlerde geline kına yakmak, başı üzerinde kına ve yanan mumları çevirmek gibi âdetlerin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır (Ak, 2020). Dizilerde de bu geleneğe geniş bir şekilde yer verilmektedir. Bu durum ise katılımcıların haliyle ilgisini çekmektedir. K22 kodlu katılımcı ilgisini çeken durumu şu şekilde ifade etmektedir; *“İzlediğim dizilerde dikkatimi çeken düğün âdetleri olmuştur. Mesela takı töreni ve kına gecesi. Başka bir âdet daha kolonyanın çok kullanımı.”*

Katılımcının ifadelerden de anlaşılacağı üzere düşünlerin birer parçası hâline gelen takı törenleri, kına gecesi eğlenceleri ve misafirler için ikram edilen kolonya, Arnavut kültüründen farklılık arz etmektedir. Ayrıca bayramlaşmalar ve özel günlerde yaygın bir şekilde görülen el öpme adetlerinin de Arnavut kültüründe farklılık göstermekte ve Türk dizilerinde dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Örneğin K7 kodlu katılımcı bu nedenle bayram seremonisini enteresan bulduğunu ifade etmektedir. K13 kodlu katılımcı ise el öpme âdetinin kendilerinde olmadığını ve dizilerde gördükçe ilgisini çektiğini belirtmektedir. Bazı katılımcılar el öpme âdetini farklı bulmanın yanı sıra sempatik de bulmaktadır. K16 katılımcı bu konu ile ilgili duygularını şu şekilde ifade etmektedir; “*En çok hoş bulduğum gelenek büyüklerin elin öpülmesidir.*”

Türk dizilerinin katılımcılara aktardığı ve Türk kültürüne dair öğrettiği önemli etkenlerden birisinin de misafirperverlik olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların diziler aracılığıyla Türk misafirperverliğinden etkilendikleri tespit edilmektedir. K2 kodlu katılımcı bu hislerini “*Türkler çok misafirperver ve bu özellik, karakterlerin her zaman yardıma hazır olduğu ve misafirleri samimiyetle karşıladığı Türk dizilerinde de görülmektedir.*” şeklinde dile getirmektedir.

Beşinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde dikkat çeken tarihi olaylara dair görüş ve frekans bilgileri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Türk Tarihi ile İlgili Dikkat Çeken Unsurlar

Tarihi Unsurlar	f
Osmanlı Devleti	12
Önemli şahsiyetler	5
Vatan sevgisi	4
Yönetim biçimi	3
Cumhuriyet	2
Toplam	26

Belgesel niteliği taşıyan geçmiş kaynaklı tarihi dönem dizileri toplum içerisinde her geçen gün daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Hatta zaman içerisinde bu ilginin belirli bir tarih ve kültür bilincine dönüşmeye başladığı da görülmektedir (Ocak & Selimoğlu, 2016). Öyle ki izleyicilerin dizilerdeki tarihî dönemleri araştırdığı ve yaşanan olayları analiz etmeye başladıkları tespit edilmiştir. Bu durum yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmamış, dizilerin yoğun bir şekilde izlendiği Arnavutluk'ta da etkisini göstermiştir. Diziler aracılığıyla Arnavutluk'ta Türkiye ve Türk tarihi ile ilgili daha fazla bilgi edinebilmek için bireylerin Türkçe öğrenmeye başladıkları dahi görülmüştür.

Türkoloji bölümlerinde eğitim alanların ise izledikleri diziler aracılığıyla Türk tarihine ve sosyo-kültürel hayatına daha ayrıntılı bakabildikleri düşünülmektedir. Çalışmada katılımcıların Türk tarihi ile ilgili dizilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl ortaya çıktığı ve modern Türkiye'nin doğuşu ile ilgili süreçleri gözlemledikleri anlaşılmaktadır. K11 kodlu katılımcı bu iki ayrı dönem ile ilgili farkındalığını şu şekilde ifade etmektedir “*Tarihteki en büyük imparatorluklardan birinin nasıl ortaya çıktığını ve ne kadar başarılı olduğunu ve modern Türkiye'nin nasıl ortaya çıktığını izlemek çok ilginçti.*”

Katılımcı izlediği farklı dizilerden bir sentez oluşturabilmekte, Türk tarihi dönem ve devirleri ile ilgili çeşitli izlenimler edinebilmektedir. Ayrıca katılımcıların diziler aracılığıyla Türk tarihinde önemli yeri olan kişiler ile ilgili farkındalıklar da geliştirdiği tespit edilebilmektedir. K2 kodlu katılımcı önemli olay ve şahsiyetlere yönelik geliştirdiği farkındalığı şu şekilde belirtmektedir: “Örneğin *"Diriliş: Ertuğrul"* ve *"Kuruluş: Osman"* gibi diziler Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini ve topraklarını genişletme savaşlarını konu alıyor. Bu dizilerde tarihi olaylar, büyük şahsiyetler ve muhteşem savaşlar yer aldı. Benim için Türk tarihi ve onun kültürlerini şekillendirmedeki rolü hakkında daha fazla bilgi edinmek oldukça enteresandır.” K21 kodlu katılımcı ise dizilerde yer alan karakterler aracılığıyla Türk kimliğinin nasıl oluştuğu hakkında önemli fikirler edindiğini şu sözlerle dile getirmiştir; “*Türk dizilerde gösterilen karakterler ve olaylar sayesinde Türk kimliğinin bazı temel yönlerinin yüzyıllar boyunca nasıl oluştuğu ve geliştiği hakkında daha net bir fikir sahibi oldum.*”

Türk dizilerinin Arnavutluk'ta yaşayanlar için Türk tarihine karşı dikkate değer farkındalıklar geliştirmelerine ve yönetim biçimi ile ilgili fikir sahibi olmalarına imkân sağladığı düşünülmektedir. Örneğin K4 kodlu katılımcı “*Osmanlı imparatorluğu ile ilgili yapılmış dizileri izledim ve Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzı ve o denemdeki gücü beni etkilendi.*” şeklinde Osmanlı dönemindeki yönetim tarzı ile ilgili fikirlerini ortaya koymuştur.

Çalışmada katılımcıların cumhuriyetin kuruluş süreci ile ilgili büyük mücadeleler verildiğini diziler aracılığıyla gözlemlediği de tespit edilmektedir. Örneğin K17 kodlu katılımcı “*Aklımda kalan şey eskiden Türkiye Cumhuriyeti için çok çabalamışlar çokça savaşları başarmışlar ve huzurlu bir ülke elde etmişlerdir.*” şeklindeki sözleriyle cumhuriyetin temellerinin atılış sürecine yönelik ne tür gayretler verildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla dizilerin bireylere başarılı bir şekilde tarih kültürü ile ilgili aktarımlar yaptığı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların vatan sevgisine dair izlenimler edindiği de ifade edilebilir. K15 kodlu katılımcı, dizilerden edindiği izlenimlerle Türklerin vatanperverliği ile ilgili şunları söylemektedir: “*En çok dikkatimi çeken Türk milleti vatansever bir millettir. Bu topraklar için çok kan döktüler, kendini feda ettiler.*”

Görüldüğü üzere bireyler diziler aracılığıyla toplumun ve dönemin kültürel yapısı, insanların yaşam tarzları, âdet ve geleneklerine ilişkin oldukça geniş bir ölçekte bilgiler edinebilmektedir.

Altıncı Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde Türk müziğine dair dikkat çeken şarkı ve şarkıcılara dair görüş ve frekans bilgileri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Türk Müziğinde İlgi Çeken Şarkı ve Şarkıcılar

Dizi Müzikleri ve Şarkıcılar	f
Dizi müzikleri	11
Ezel	3
Siyah Beyaz Aşk	2
Diriliş Ertuğrul	1
Acı Hayat	1
Kuzey Güney	1
Erkenci Kuş	1

Çilek Kokusu	1
Kurtlar Vadisi	1
Şarkıcılar	15
Sezen Aksu	3
Cem Belevi	3
Toygar Işıklı	2
Mert Demir	1
Cem Adrian	1
Mustafa Ceceli	1
Öykü Gürman	1
Yalın	1
Rafet El Roman	1
Pera	1
Toplam	26

Müzik ve kültür, farklı coğrafyalarda iç içe geçmiş bir dokuyu temsil etmektedir. Müzik, içinde bulunduğu kültürel yapıyı yansıtırken aynı zamanda etkilemekte ve kendisi de bu yapıdan etkilenmektedir. Dolayısıyla dizilerde kullanılan müzikler bir topluluğun sanat ve estetik anlayışını da çeşitli boyutlarıyla yansıtmakta ve yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum Türkiye’de olduğu gibi yayınlandığı ülkelerde de belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle dizide kullanılan eserler dijital platformlarda çok sık bir şekilde dinlenilmekte ve indirilmektedir (Fidan, 2018). Arnavutluk da bu ülkelerden birisidir. Öyle ki K2 kodlu katılımcının “*Evet dizi sayesinde birçok şarkıcı tanıdım ve bugün bile şarkılar duyulmaya devam ediyor*” şeklindeki ifadelerinde de görüleceği üzere pek çok şarkı ve şarkıcı, diziler aracılığıyla bilinmeye ve dinlenilmeye başlamıştır. Hatta bu şarkıların bireylerde derin izler bıraktığı da düşünülmektedir. K6 kodlu katılımcı *Siyah Beyaz Aşk* dizisindeki müzikten o derece etkilenmiştir ki dizideki şarkıların hepsini diğerlerinden ayrı tutmaya başlamıştır; “*Çok şarkı tanıdım, ama siyah beyaz aşk dizisinin şarkılarını ayırırım, diğer dizilerden farklı bir etki yarattılar.*”

Katılımcının da ifade ettiği gibi dizi müzikleri bireyler üzerinde etki oluşturmakta ve Türk kültürünün bir parçası hâline gelen şarkı ve müzisyenleri tanımalarına olanak sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında katılımcıların dizilerden Türk toplumunda önemli bir yeri olan ve müzik dünyası içerisinde bir ekol hâline gelen kişilikleri tanıdıkları ifade edilebilir. Sezen Aksu bu isimlerden birisidir. K3 kodlu katılımcı izlediği dizide Sezen Aksu’yu *Yalnızlık Senfonisi* şarkısı ile tanımaya başladığını şu cümleleriyle ifade etmiştir: “*İzlediğim dizilerden en sevdiğim şarkı Sezen Aksu tarafından söylenmiş Yalnızlık Senfonisi’dir.*” K9 kodlu katılımcı ise K3 kodlu katılımcı gibi en beğendiği şarkıcılardan birisi olan Sezen Aksu ile ilgili beğenisini şu şekilde ifade etmiştir; “*En çok dinlediğim ve şarkılarını çok beğendim şarkıcı Sezen Aksudur.*”

Paker’in (2011) yapmış olduğu çalışmaya göre “*Sezen Aksu şarkılarında duygusal hayat, mahrem ve içsel yaşantı olmaktan çıkarak günlük hayatın deneyimleri halinde nesneleşmektedir.*” Dolayısıyla bu çalışmadan yola çıkarak katılımcıların dizi izlerken yalnızca şarkıyı dinlemekle kalmadıkları, aynı zamanda Türk toplumunun günlük yaşamına, ilgilerine, beklentilerine, hüznlerine de şahit oldukları ve duygudaşlık bağı kurdukları ifade edilebilir.

Katılımcıların duygudaşlık hissi kurduğu diğer isimler arasında Toygar Işıklı, Cem Belevi, Cem Adrian, Mustafa Ceceli, Mert Demir, Öykü Gürman, Yalın ve Rafet El Roman gibi

isimler yer almaktadır. Katılımcılar bu isimleri büyük ölçüde dizilerden tanıdıklarını ifade etmişlerdir. K4 kodlu katılımcı Cem Belevi'yi *İnadına Aşk* dizisi ile tanıdığını şu şekilde belirtmektedir: “*İnadına Aşk dizisinde oynayan ünlü şarkıcı Cem Belevi'yi bu dizi sayesinde tanıdım.*” K14 kodlu katılımcı ise *Sana Bir Sır Vereceğim* dizisi ile Cem Adrian'ı tanıdığını “*Türk dizilerinden dinlediğim ve beğendiğim birçok müziğim var ama öne çıkarabileceklerim arasında SBSV dizisinden Cem Adrian-Herkes Gider Mi'dir*” sözleriyle ifade etmektedir. K19 kodlu katılımcı son dönemde geniş bir izleyici kitlesine hitap eden *Yalı Çapkını* dizisiyle Mert Demir'in seslendirdiği şarkı ile ilgili düşüncelerini şu cümleleriyle dile getirmektedir; “*Türk dizileri izlediğimde en sevdiğim şarkı Mert Demirin söylediği Ateşe Düştüm*” şarkısıdır. Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Türk toplumunun ortaya koyduğu ve ürettiği sanat ürünleri diziler aracılığıyla diğer milletlere kolaylıkla aktarabilmekte ve arada kültürel bir bağ oluşturabilmektedir.

Yedinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinde dikkat çeken bölge ve şehirlere dair görüş ve frekans bilgileri Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Dikkat Çeken Bölge ve Şehirler

Bölge ve Şehirler	f
Karadeniz Bölgesi	5
Trabzon	4
Rize	1
Marmara Bölgesi	24
İstanbul	16
Bursa	5
Çanakkale	2
Edirne	1
Ege Bölgesi	12
İzmir	7
Bodrum	3
Pamukkale	2
İç Anadolu Bölgesi	18
Kapadokya	8
Ankara	8
Konya	1
Eskişehir	1
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	6
Mardin	6
Akdeniz Bölgesi	8
Antalya	7
Adana	1
Toplam	73

Milletlerin nezdinde her ülkenin ve o ülkedeki belirli şehirlerin çeşitli imajları vardır. Ülkeler üzerindeki bu izlenimleri oluşturan faktörler arasında ülkeye olan ziyaretler, ülkenin ekonomik alt yapısı, ülkenin tarihî ve kültürel değerleri gibi unsurlar yer almaktadır. Bu unsurların ise günümüzde özellikle medya araçları yoluyla ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yumuşak güç olarak da bilinen bu durumu Türkiye'nin de 2000'li yıllardan itibaren etkili kullanmaya başladığı ve Türk kültürüne ait birçok unsuru diziler aracılığıyla aktardığı

bilinmektedir (Aktaş, 2024). Bu unsurların aktarıldığı ülkelerden birisinin de Arnavutluk olduğu düşünülmektedir. Nitekim yapılan çalışmada Arnavutluk'ta yayınlanan diziler aracılığıyla Türk kültürüne ve şehirlerine yönelik olan ilginin her geçen gün arttığı tespit edilmiştir. Katılımcıların, izledikleri diziler yoluyla Türk şehirlerini ve kültürünü merak etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Hatta kimi katılımcılar izledikleri dizilerdeki şehirleri merak ederek Türkiye'ye seyahat gerçekleştirmişlerdir. K2 kodlu katılımcı İstanbul ve Kapadokya'ya gerçekleştirdiği seyahati şu şekilde ifade etmektedir: *“Takip ettiğim Türk dizilerinden esinlenerek ziyaret ettiğim şehirler İstanbul ve Kapadokya'dır. Ancak ziyaret etmek istediğim şehir Mardin'dir”*

K3 kodlu katılımcı ise izlediği dizilerden esinlenerek gitmek istediği ve gittiği şehirleri şu ifadelerle belirtmiştir: *“Şu ana kadar izlediğim dizilerden esinlenerek İzmir'i ziyaret etmeyi çok istiyorum. Şu ana kadar gezdiğim yerler İstanbul (Türk dizilerinde sıkça karşılaşılan şehir), Edirne, Bursa ve Çanakkale.”*

Katılımcıların büyük çoğunluğu İstanbul'u ziyaret etmek istemiş ve ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretler sürecinde İstanbul'un kültürel kimliğini sembolize eden camileri, kuleleri ve meydanları tanıma fırsatı bulmuşlardır. K21 kodlu katılımcı, yakalamış olduğu bu fırsatı ve dikkatini çeken kültürel unsurları şekilde ifade etmektedir: *“Dizilerde gördüğüm ve en çok beğendim şehir tabikide İstanbul olmuştur. İstanbulu birkaç kez ziyaret etme şansım oldu. İstanbulda Kız Kulesi ve Galata Kulesi ve Eminönü meydanı dikkatimi çekmişti.”*

İstanbul'la birlikte Kapadokya, Ankara, İzmir, Antalya ve Mardin gibi şehirlerin de katılımcılar tarafından genel olarak bilindiği ve ön plana çıkan şehirler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan dizilerin geçtiği bölgeler ve yöreler izleyicileri etkilemekte ve izleyicilerde merak duygusu oluşturmaktadır. Örneğin katılımcıların Kapadokya olarak nitelendirdikleri bölgede görmek istedikleri yer Peribacaları olmuştur. Nitekim dizilerde Kapadokya'yı sembolize eden ve zihinlerde uyandırılan görsel, büyük ölçüde peribacaları ve uçan balonlar olmaktadır. Benzer şekilde katılımcılar Pamukkale travertenlerini görmek istediklerini belirtirken şehir ismi yazmamışlardır. Dizilerde genel olarak Denizli'den ziyade Pamukkale travertenlerinin ismi ön plana çıkarılmaktadır. Bu da katılımcıların algılarını ve ilgilerini etkilediği kanısı oluşturmaktadır.

Sekizinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Arnavutluk'ta izlenen Türk dizilerinin Türkiye'de yaşama düşüncesi oluşturmaya yönelik görüş ve frekans bilgileri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Türkiye'de Yaşama Düşüncesi ve Nedenleri

Türkiye'de Yaşama Düşüncesi	f
Eğitimin kalitesi	8
Merak uyandırıcı olması	4
Türk kültürünü keşfetme isteği	4
Coğrafya ve insanlarını beğenme	3
Güvenli bir yer olması	2
Ortak kültür	1
Toplam	22

Türk dizleri izleyiciler üzerinde Türkiye ve Türklere dair toplumsal ve kültürel yaşam ile ilgili çeşitli algılar oluşturmaktadır. Balkanlarda bu algının büyük ölçüde olumlu boyutlarda olduğu görülmektedir. Bilgiç ve Akyürek'in (2012) yaptığı çalışmada Arnavutluk'ta bu olumlu etkinin neticeleri olarak Türkiye'yi ziyaret etme, Türkiye'de öğrenim görme, bir Türk ile arkadaş olma ve Türkiye'de çalışma isteği öne çıkmaktadır. Araştırmada yer alan katılımcılar da benzer şekilde izledikleri dizilerden Türkiye ile ilgili meraklarının arttığını, kültürel coğrafyasını keşfetmek istediklerini ve eğitimlerini Türkiye'de almak istediklerini ifade etmişlerdir.

Çalışmada katılımcıların çoğunluğu eğitimin kalitesinden dolayı Türkiye'ye gelmek ve eğitimlerini burada almak istemişlerdir. K22 kodlu katılımcı dizilerde gözlemlendiği eğitim ile ilgili içeriklerden yola çıkarak yükseköğretimini Türkiye'de devam ettirme isteğini şu şekilde dile getirmektedir: *“Yüksek öğretimi Türkiye'de devam etmek isterdim çünkü bu bana Türk literatürün hakkında daha fazla bilgi edinme fırsatı verirdi.”*

K15 kodlu katılımcı *“Türkiyede okumak isterdim. Çünkü Türkiye çok güzel bir yer ve eğitim seviyesi çok yüksek”* şeklindeki düşünceleriyle dizilerden eğitim sistemi ile edindiği intibaları ifade etmiştir. Benzer şekilde K19 kodlu katılımcı Türkiye'deki eğitim kalitesi ile ilgili edindiği gözlemlerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Daha iyi bir eğitim, daha iyi bir okul, öğretmenlik becerileri ve daha iyi bir gelir için daha fazla fırsat olduğunu düşünüyorum.”*

Katılımcıların eğitim kalitesinin yanı sıra kültür ve yaşam tarzı için Türkiye'de yaşamak istedikleri de gözlemlenmektedir. K21 kodlu katılımcı bu isteğini şu cümleleriyle ifade etmektedir: *“Türkiye'de okumayı ya da yaşamayı gerçekten çok istiyorum, hatta yakın gelecekte aklımda olan ülkelerden biri. Türkiye'yi, özellikle de İstanbul'u gerçekten çok seviyorum. Kültürü, yaşam tarzını, giyimi, yemekleri, dili, şarkıları ve kültürün diğer tüm unsurlarını da ayrıca seviyorum”*

Türk halkına karşı edindiği intibalar ve izlenimler nedeniyle de katılımcıların Türkiye'de yaşamak istedikleri tespit edilmektedir. K14 kodlu katılımcı *“Türkiye'de yaşama isterim, çünkü çok güzel bir yer ve Türk halkını seviyorum”* şeklindeki ifadeleriyle Türk halkına duyduğu sempatiyi dile getirmiştir. K8 kodlu katılımcı ise diziler aracılığıyla tanıma imkânı bulduğu yaşamları keşfetme isteği ile Türkiye'de yaşamak istediğini şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Türk dizileri Türkiye kültürü ve yaşamı ile ilgili bende merak uyandırdı. İçerikleri güzel manzaralar, enteresan gelenekler ve sıcak aile ortamı sunuyordu. Diziler aracılığıyla Türk kültürünü dokunmuş oldum ve bu onların hayatları ilgili daha çok keşfetme isteği bende uyandırdı.”*

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere diziler Türkiye'de yaşama isteğini arttıran önemli etkenlerin başında gelmektedir. Diğer bir ifade ile Türk kültürünü, coğrafyasını ve değerlerini Arnavutlara sevdiren ve etkileşimi arttıran bir araçtır. Dolayısıyla kültür elçiliği yapma potansiyeline sahip olan Türk dizileri, sadece eğlence değil aynı zamanda kültürel etkileşim ve anlayışın artmasına da önemli katkılar sunmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Televizyon dizileri, kültür aktarımında kritik bir rol oynamaktadır. Bu diziler, izleyicilere farklı kültürleri, yaşam tarzlarını ve değerleri tanıtarak geniş bir bakış açısı sunmaktadır. İzleyiciler, karakterler aracılığıyla başka toplumları ve yaşam biçimlerini daha yakından gözlemleyerek empati kurabilmektedir. Ayrıca farklı bir kültürü tanımak isteyenler için de televizyon dizileri her geçen gün giderek önem kazanmakta ve yeni bir dil ve kültür aktarım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (İnan, 2012). Zira İşcan (2011), Okumuş ve Demir (2014) ve Zeytinkaya (2018) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada Türk dizi ve filmlerinin Türk kültürünün tanınmasında olumlu bir rol oynadığı ve bireylerin dört temel becerilerini geliştirmelerine katkı sağladığı yönünde tespitlerde bulunmuşlardır. Panjeta (2014) ise Türk dizilerinin etkisiyle Balkan halklarının Türkçeye olan ilgisinin arttığını ve Türkçe kurslarının sayısında bir artış yaşandığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Sulaj (2019) da Balkanlardaki bireylerin Türk dizileriyle birlikte Türkçe öğrenmeye başladıklarını tespit etmiştir. Yanardağoglu ve Karam (2013) ve Sejfula (2022) ise çalışmasında izleyicilerin Türk dizilerini kendi kültürel değerlerine yakın buldukları için izledikleri yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Çaylı Rahte (2017) da benzer şekilde diziler aracılığıyla bireylerin Türkiye ve Türk kültürü ile bağlarını korumaya devam ettikleri yönünde bir tespitte bulunmuştur. Akova (2019) Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek örneklemleri üzerinden ele aldığı çalışmada izleyicilerin Türk kültürüne duydukları yakınlıklardan dolayı dizilerdeki gibi davranmaya ve hareket etmeye başladıklarını ifade etmektedir. Straubhaar'ın (1991) da belirttiği gibi izleyiciler, medya ürünleri arasında bir tercihte bulunurken kendi kültürlerine en yakın olan ürünleri tercih etmektedirler. Dolayısıyla yapılan çalışmalardan da anlaşılabacağı üzere Balkan ülkelerinde Türk dizilerinin tercih edilmesi önemli ölçüde iki ülkenin kültürel yakınlığı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu bakımdan çalışmada Türk dizilerinin bu kültürel yakınlıkları hangi ölçülerde aktardığı ve bireyleri etkileyerek ne tür etkileşimlerin ortaya çıkmasına olanak sağladığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Türk dizilerinin en çok izlendiği ülkelerden birisi olan Arnavutluk'taki Türk dizilerinin hangi yönleriyle izleyicileri etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak Arnavut katılımcıların izledikleri diziler üzerinden dizilerin hangi yıllara ait olduğu ve hangi oranlarda izlendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İzlenen diziler ele alındığında 2005 yapımlı dizilerden itibaren katılımcıların Türk dizilerini izlemeye başladıkları ve 2015 yapımlı dizilerden itibaren Türk dizilerine olan ilgide bir artışın yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca dizilerin yayınlandığı yıl ile Arnavutluk'ta yayına girdiği yıl ve internetten izlenme sürecinin başladığı yıllar da değişkenlik gösterdiği için Türk dizileri gecikmeli olarak Arnavutluk'ta izlenmeye başlamıştır. Son yıllarda internetten izlenme oranlarının artmasıyla bu durum değişmiş ve katılımcılar dizileri sezon içerisinde takip edebilmeye başlamışlardır.

Dizilerdeki kültürel unsurların dikkat çekme durumu ele alındığında katılımcıların kültürel farklılıklar ve benzerlikler üzerinde yoğunlaştıkları tespit edilmektedir. Yeme içme kültürü, çayın yaygın bir şekilde tüketimi, el öpme adeti, düğün seremonileri ve bireyler arası ilişkiler Arnavut katılımcıların büyük ölçüde dikkatlerini çeken unsurları oluşturmaktadır.

Dizilerde ekrana yansıyan nesiller arası ilişkiler ve Türk aile yapısının da katılımcıların dikkatini çeken konular arasında olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Türk aile yapısındaki

kuvvetli bağlar, aile büyüklerine duyulan saygı ve onların birer kanaat önderi olarak kabul edilmesi katılımcılar açısından oldukça dikkat çekici olmuştur. Ancak bu konuların dizlerde kısmi olarak olumsuz intibalara da yol açtığı tespit edilmiştir. Kimi katılımcılar, izledikleri dizilerden aile büyüklerinin çok fazla söz sahibi olduğu ve ailenin diğer fertlerinin bireysel kimliklerini ortaya koyma fırsatı bulamadığı anlayışına sahip olmuşlardır. Fakat bu anlayışın büyük ölçüde bazı dizilerin izlenme oranını arttırmak için dikkat çekmeye yönelik abartılara dayandığı gözlemlenmiştir.

Tarihî Türk dizileriyle katılımcıların Türk tarihinin çeşitli dönemlerini, önemli şahsiyetlerini ve yönetim şekillerini tanımaya başladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci ile ilgili farklı düzeylerde bilgi edindikleri ve Türk tarihi üzerinden kültür aktarımı gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca tarihî dönemlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için Türkçe de öğrenme çabasına girmişlerdir.

Katılımcıların dizi içeriklerinin yanı sıra kültür içerisinde gelişen müzik kültürüne de diziler aracılığıyla aşina oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcılar Türk toplumunun hissiyatını yansıtan ve beğenisini kazanan pek çok sanatçıyı ve eserlerini dizi müziklerinden tanıyarak dinlemeye başlamış ve toplumun günlük yaşamına, beklentilerine ve hüznlerine dair yeni izlenimler edinmişlerdir. Yeğin (2024) ve Çaylı Rahte (2017) de yapmış olduğu çalışmada benzer şekilde dizi müziklerinin Türk diline, Türk sanatçılarına ve şarkılarına karşı olumlu tutumlar gerçekleştirdiği tespitinde bulunmuştur.

Diziler katılımcılarda Türk toplumunun kültürel yaşantısının şehir hayatına nasıl yansıdığını ve şehirlerin silüetlerine nasıl aktarıldığını görme eğilimi de uyandırmıştır. Özellikle şehirlerin tarihi ve mimari yapısı katılımcıların dizilerden görerek gitmek istedikleri yerleri oluşturmuştur. Mimari yapının yanı sıra Kapadokya gibi doğal kayaç yapılarının ve Bodrum gibi sahil kesimlerinin de katılımcılarda hayranlık uyandırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca şehirlere duyulan hayranlık hissinin yalnızca görme isteğiyle kalmadığı, kültürel yakınlık hissi uyandırdığı da tespit edilmiştir. Zira katılımcılar Türk ve Arnavut toplumlarının pek çok ortak kültürel paydada birleşebiliyor olduğunu ve bu sebeple dizilerde izledikleri yerleri kendilerine yakın hissettiklerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Nuroğlu (2013) da Türk dizilerinin Balkan ülkelerindeki izleyicileri önemli ölçüde Türkiye'yi ziyaret etmeye yönlendirdiği tespitinde bulunmuştur. Al Tamimi (2012) ise yaptığı çalışmada Türkiye'ye gelen turist sayısındaki artışın doğal ve tarihi güzellikler ile birlikte dizilerin etkisiyle de sağlandığı görüşündedir.

Katılımcılar izledikleri diziler ile Türkiye'yi ve Türk kültürünü araştırmaya başladıklarında duydukları ilgi, onları Türkiye'de eğitim almaya da yönlendirmiştir. Öyle ki katılımcılar gitmek istedikleri üniversiteleri tercih ederken dizilerde gördükleri ve aşina oldukları şehirleri tercih etmişlerdir. Bu da dizilerin Arnavut katılımcıları yönlendirmede önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türk dili ve kültürünün öğrenilmesinde de teşvik edici bir eğilim oluşturmuştur.

Sonuç olarak Arnavutluk'ta izlenen Türk dizileri, katılımcılara Türk milletinin kültürel değerlerini daha iyi gözlemlene imkânı sağlamış ve katılımcıların Türkçeyi doğru ve etkili bir şekilde konuşmalarında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda dizilerden daha etkili bir şekilde faydalanılabilmek ve öğretim sürecinde kullanabilmek adına seviyelere ve temalara uygun bir

şekilde sınıflandırmalar yapılabileceği düşünülmektedir. Zira bireylerin bu sayede Türk kültür ve değerlerini belirli aşamalarda görerek ve gözlemleyerek kavrama imkânı bulabilecekleri öngörülmektedir. Özellikle Türkiye'deki şehirler üzerinden bölgelere göre giyim, yemek, tarihi mekanlar ile ilgili bilgi sahibi olabilecekleri ve farkındalıklar geliştirebilecekleri etkinlikler geliştirilerek diziler üzerinden kültür aktarımı yapılmasının önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde şarkılar üzerinden de Türk toplumunun his dünyası ile temasın kurulabileceği ve bu sebeple kültür aktarımı sürecinde dizilerdeki şarkılardan da faydalanılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu

Karar Tarihi: 01/03/2024

Belge Numarası: 03/22

KAYNAKÇA

- Ak, E. (2020). *Tarihsel süreç içerisinde düğün ve bir eylem sahası olarak düğün törenleri* (Tez No: 627500) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Akova, S. (2019). *Türk dizilerinin Balkanlar'daki etkileri*. Berikan Yayınevi.
- Aktaş, A. (2024). Kırgızistan'da yayınlanan Türk dizilerinin yumuşak güç ekseninde değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 550-559. <https://doi.org/10.33206/mjss.1335996>
- Al Tamimi, J. (2012 April 2). *Challenge of the Turkish soap operas*. Gulf News. Retrieved from <http://gulfnews.com/business/features/challenge-of-the-turkish-soap-operas-1.1002249>
- Arbatlı, M. S., & Kurar, İ. (2015). Türk dizilerinin Kazak-Türk kültürel etkileşimine ve Türkçenin yaygınlaşmasına etkisi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 10 (2), 31-48. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7951>
- Atagül, Y. (2016). *Yabancı dil olarak Türkçe atasözü ve deyim öğretiminde film ve hikâye tekniklerinin etkililik düzeyleri açısından karşılaştırılması* (Tez No: 448371) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Barın, E. (2003). Yabancılarla Türkçe öğretiminde temel söz varlığının önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 311-317.
- Bilgiç S., & Akyürek S. (2012). *Balkanlarda Türkiye ve Türk algısı*. Bilgesam Yayınları.
- Bölükbaş, F., & Keskin, F. (2010). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metinlerin kültür aktarımında işlevi, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 221-235. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1632>

- Candaş Karababa, Z. C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 265-277. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001185
- Ceylan, H. (2018). Kırgız toplumunda yaşlılık ve yaşlının sosyal statüsü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 507-519.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev.: M. Bütün ve C. B. Demir). Siyasal Kitabevi.
- Çapık, E., & Dulupçu, M. A. (2023). Türkiye'nin tanıtımında Türk dizilerinin bölgesel başarısı. *Geographies, Planning & Tourism*, 3(2), 158-175. <https://doi.org/10.5505/gpts.2023.46855>
- Çaylı Rahte, E. (2017). Medya ve kültürün küresel akışı: Türk dizilerinin Kosova'da alınılanması. *Milli Folklor*, (114), 66-78.
- Demirel, Ö. (1993). *Yabancı dil öğretimi ilkeler yöntemler teknikler*. Usem Yayınları.
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretimi planlama ve değerlendirme öğretme sanatı*. Pegem A Yayıncılık.
- Deveci, R. (2023). Türk dünyası evlenme ritüellerinde akrabalık, yakınlık kurma ve yabancılık gidermeyi amaçlayan yeme-içme ritleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı(1), 1630-1659. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1375846>
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş*. Anı Yayınları.
- Fidan, S. (2018). Televizyon dizilerinde geleneksel müzik belleğinin kullanımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 125-139. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2767>
- Gedizli, M. (2019). Thematic classification of Turkish and Albanian com-mon words. *OPUS-International Journal of Society Researches*, 11(18), 2616-2631. <https://doi.org/10.26466/opus.555807>
- Göksu, O. (2023). 21. yüzyılda Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücü: Yapısı, araçları ve mesajları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(2), 845-870. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1273435>
- Gülerer, S., & Sezen, Y. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde tv dizisi kullanmanın atasözü ve deyim öğretmedeki etkisi. *International Journal of Language Academy*, 8(1), 380-393. <https://dx.doi.org/10.29228/ijla.41750>
- Güvenç, B. (2002). *Kültürün abc'si*. Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, K. (2012). Yabancı dil öğretimi ve diziler bağlamında Güney Kore televizyon dizilerinin Türkiye'de Kore dili ve kültürünün tanıtımına katkısı. *The Journal of the Institute of the Middle East Studies*, 31(2), 177-204.
- İşcan, A. (2011). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde filmlerin yeri ve önemi. *Turkish Studies*, 6(3), 939-948. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2692>
- İşcan, A., & Karagöz, B. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisi kazandırmada filmlerin kullanımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1265-1278.
- Kırbaş, G. (2022). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi (UTÖAD)*, 2(2), 201-221. <http://dx.doi.org/10.478347/utoad.49>
- Kırbaş, G., & Doğanay, H. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi/öğreniminde dizi ve filmler. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 7(4), 1052-1061. <https://doi.org/10.16916/aded.609340>

- Kızıldağ, K. (2018). *Türkçe öğrenen yabancıların izledikleri dizi filmlerde deyimlerin kullanılma sıklığı* (Tez No: 516446) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Mansour, O. (2016). Türk dizileriyle kültür aktarımı ve Türkçe öğretimi. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 64-81.
- Nuroğlu, E. (2013). Dizi turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar'dan gelen turistlerin Türkiye'yi ziyaret kararında Türk dizileri ne kadar etkili? *Küresel ve Bölgesel Değişim Sürecinde Yeni Türkiye'nin Ekonomik Vizyonu*. 1-13. 5. Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi: İstanbul.
- Ocak, G., & Selimoğlu, S. (2016). Student opinions on the use of history sequences in history teaching: A qualitative analysis. *Kastamonu Education Journal*, 24(1), 431-452.
- Okumuş, S., & Demir, H. H. (2014). Kosova'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir dinleme/izleme etkinliği: Türkçe dizi filmler ve etkileri [Tam metin bildirisi]. *Uluslararası Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi, Trakya Üniversitesi, Bildiri Kitabı*, 78-85.
- Okur, A., & Keskin, F. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı: İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği. *International Journal of Social Science*, 6(2), 1619-1640. <https://doi.org/10.9761/jasss.686>
- Özdemir, C. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde ders malzemelerinin önemi ve işlevsel ders malzemelerinin nitelikleri. *Turkish Studies*. 8(1), 2049-2056. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4495>
- Özdemir, E. F. (2021). Yabancılar Türkçe öğretiminde film kullanımı: konuşma becerisine yönelik etkinlik örnekleri (Hürkuş: göklerdeki kahraman film örneği). *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, (10), 1-27. <https://doi.org/10.51293/socrates.59>
- Öztürk M., & Atik, A. (2016). Ulusal pazardan küresel pazarlara uzanan süreçte Türk dizilerinin gelişimi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Paker, K. O. (2011). Popüler müzik, günlük ideoloji ve benlik inşası: Sezen Aksu şarkıları üzerinden bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 34(3), 87-106. <https://doi.org/10.17064/i%C3%BCifhd.76440>
- Panjeta, L. (2014). The changing soaps and telenovela genre: Turkish series impact. *Epiphany*, 7(1), 137-168.
- Sejfula, M. (2022). Kültürün küresel karşı-akışı bağlamında Türk dizilerinin Makedonya'daki üniversite öğrencileri tarafından alınılanması. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları*, 1(4), 45-63.
- Söğütü, E. (2013). Reasons for the popularity of Turkish soap operas. In Albania, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Bildiri Kitabı*, 2.c., Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi Yayınları, Tiran/Arnavutluk.
- Straubhaar, J. (1991). Beyond media imperialism: asymmetrical interdependence and cultural proximity. *Critical Studies in Mass Communication*, 8(1), 39-59.
- Sulaj, A. (2019). *Anadolu Ajansı*. Türk dizileri Balkanlar'da Latin Amerika dizilerinin yerini aldı. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dizileri-balkanlarda-latin-amerikadizilerinin-yerini-aldi/1662085> adresinden alındı
- Turgut, M. (2010). *Türkiye'de aile değerleri araştırması*. Manas Medya.

-
- Yaman, Y., & Arslan, M. (2023). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenimine etkisi: Kazakistan örneği. *Journal of Research in Turkic Languages*, 5(2), 83-98. <https://doi.org/10.34099/jrtl.525>
- Yanardağoglu, E., & Karam, I. I. (2013). The fever that hit Arab satellite television: audience perceptions of the Turkish tv series. *Identities*, 20 (5). 561-579. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.823089>
- Yaşar, E. (2023). E. Meydan (Ed.), *21. yüzyılda disiplinler ve eğitim içinde* (219-240). Pegem Akademi.
- Yeğın, M. O. (2024). *Balkanlar'da tarihi Türk dizileri ve kültürel diplomasi*. Eğitim Yayınevi
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F., & Diril, A. (2015). Filmlerle yabancılara Türkçe öğretimi: beyaz melek film örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10), 223-240. <https://doi.org/10.16992/ASOS.513>
- Zeytinkaya, D. (2018). Filmler yabancı dil öğretiminde nasıl etkin bir şekilde kullanılabilir? *Turkophone*, 5(3), 30-37.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 89-106, Spring 2025

Okul Öncesinden Hayat Bilgisi Dersine Erdem-Değer-Eylem

Virtue-Value-Action from Preschool to Life Sciences Lesson

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
30/12/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
10/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Adem Arslan
Gümüşhane Üniversitesi
Çocuk Gelişimi Programı
ademarslan@gumushane.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7848-7395

Sefa Çelikel
Kocaeli Üniversitesi
Okul Öncesi Eğitimi ABD
sefae1453@gmail.com
ORCID: 0009-0008-7611-2625

Öz

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi, bireyin içsel ahlaki gelişimini, toplumsal normlara uyumunu ve bu normların eyleme dönüşümünü ifade eder. Türkiye’de bu çerçeve, okul öncesinden başlayarak hayat bilgisi gibi derslerde somutlaştırılmakta ve bireylerde sosyal sorumluluk bilinci geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi’nin okul öncesi eğitimden hayat bilgisi dersine kadar olan süreçte ne şekilde yer aldığını ortaya koymaktır. Bu araştırma, betimleyici bir nitel araştırma özelliği taşımakta olup doküman incelemesi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili programların dokümanları sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Özellikle Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi’nin öğrenme alanları, becerileri, öğretim yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme süreçlerine nasıl yansıdığı detaylı olarak incelenmiştir. Buna göre araştırma bulguları, her iki program içerisinde öğrenme alanları ölçütüyle Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi karşılaştırıldığında okul öncesi öğretim programının, hayat bilgisi öğretim programına göre daha esnek bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir. Okul öncesi eğitim programında, öğrenme alanları yerine alan becerileri yer almaktadır. Her iki programda Türkiye Yüzyılı Maarif Model’inin erdemli bireyler yetiştirme amacını önelemekte olup, değerlerin ediniminde yaş ve gelişim düzeyleri gibi etkenlere uygun yöntemler benimsenmiştir. Bu bağlamda yetkin ve erdemli bireyler temelinde Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi’nin öğretim programlarına özenle yansıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Hayat Bilgisi, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi

Abstract

The Virtue-Value-Action Framework expresses the individual's internal moral development, compliance with social norms and the transformation of these norms into action. In Turkey, this framework is embodied in courses such as life sciences starting from preschool and attempts are made to develop a sense of social responsibility in individuals. The main purpose of this research is to reveal how the Virtue-Value-Action Framework is included in the process from preschool education to life sciences within the scope of the Turkey Century Education Model. This research has the characteristics of a descriptive qualitative research and was conducted using the document review method. In this direction, the documents of the relevant programs were systematically analyzed. In particular, how the Virtue-Value-Action framework is reflected in the learning areas, field skills, teaching methods and techniques, and measurement and evaluation processes was examined in detail. Accordingly, when the research findings are compared with the Virtue-Value-Action framework in both programs, it is observed that the Preschool Curriculum has a more flexible structure than the Life Science Curriculum. In the Preschool Curriculum, instead of learning areas, there are field skills. Both programs prioritize the aim of the Turkey Century Education Model to raise virtuous individuals, and methods suitable for factors such as age and development levels are adopted in the acquisition of values. In this context, the Virtue-Value-Action framework is carefully reflected in the curriculum on the basis of competent and virtuous individuals.

Keywords: Preschool, Life science, Virtue-Value-Action

Atf Bilgisi / Citation Information

Arslan, A., & Çelikel, S. (2025). Okul öncesinden hayat bilgisi dersine erdem-değer-eylem. *Asya Studies*, 9(31), 89-106. <https://doi.org/10.31455/asya.1609975>

GİRİŞ

Eğitim, bireyin topluma uyum sağlaması, toplumsal normları anlamlandırması ve aynı zamanda bu normları kişisel bir kimlik çerçevesinde yeniden inşa etmesi için temel bir süreçtir. Ancak modern eğitim anlayışı, yalnızca bilgi aktarımını değil, bireyin erdemli bir birey olarak toplumsal yaşamda yer almasını da hedefler. Bu bağlamda, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, eğitimi Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde yeniden yapılandırarak bireyin ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimini bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024). Türk Yüzyılı Eğitim Modeli'nin bu yönelimi, eğitim süreçlerinin yalnızca akademik başarıya değil, bireyin çok boyutlu gelişimine de odaklanacak şekilde dönüştürülmesinin gerekliliğine işaret etmektedir (Önder, 2024; Öngören & Yılmaz, 2024).

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi, bireyin içsel ahlaki gelişimini, toplumsal normlara uyumunu ve bu normların eyleme dönüşümünü ifade eder. Bu modelin temel amacı, bireylerin hem kendi iç dünyalarında hem de toplumsal bağlamda bir uyum ve sorumluluk bilinci geliştirmesini sağlamaktır (Yıldırım & Çalışkan, 2024). Çerçeve;

Erdem: Adalet, dürüstlük ve sabır gibi bireyin etik ve ahlaki temellerini oluşturan nitelikleri,

Değer: Toplumun norm ve beklentilerini bireyin içselleştirerek davranışlarına yansıtmasını,

Eylem: Erdem ve değerlerin toplumsal katkı sağlayacak şekilde davranışa dönüşmesini kapsar (MEB, 2024; Özer & Çam Aktaş, 2019).

Türkiye'de bu çerçeve, okul öncesinden başlayarak hayat bilgisi gibi derslerde somutlaştırılmakta ve bireylerde sosyal sorumluluk bilinci geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, okul öncesinde oyun ve hikaye temelli etkinliklerle başlayan bu süreç, hayat bilgisi derslerinde daha soyut kavramlarla, bireyin topluma katkısını artıracak şekilde devam etmektedir (Direk & Batmaz, 2024; Üzümcü & Abanoz, 2024; Köseoğlu, & Şahin, 2024). Okul öncesi dönemde eğitim, çocukların somut örnekler üzerinden öğrenim gördüğü bir alan olarak, erdem ve değerlerin ilk kez tanıtıldığı kritik bir evredir (Arslan, 2022). Bu süreçte oyun, grup etkinlikleri ve hikayelerle dürüstlük, empati ve adalet gibi erdemler kazandırılmaya çalışılır (MEB, 2024; Direk, & Batmaz, 2024). Hayat bilgisi dersi ise bu temel değerlerin daha soyut ve toplumsal bağlamda ele alınmasını sağlayarak, bireylerin toplumsal normları içselleştirmesini amaçlar (Güneş & Yıldırım, 2024; Avcı, & Kayabaşı, 2018). Bu iki program arasındaki temel fark, öğretim sürecinde kullanılan yöntemlerin somutluktan soyutluğa geçişiyle ilgilidir. Ancak her iki programın ortak amacı, bireyin erdemli bir birey olarak topluma aktif bir şekilde katkıda bulunmasını sağlamaktır (Kuzu, Göçer & Akçay, 2024).

Araştırmalar, bu çerçeveyi merkeze alan eğitim programlarının, bireyin ahlaki gelişimine ve toplumsal sorumluluk bilincine önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Örneğin, Özer ve Çam Aktaş (2019), öğrencilerin empati, iş birliği ve toplumsal uyum gibi sosyal becerilerini geliştirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Direk ve Batmaz (2024), okul öncesi dönemde oyun ve hikayeler aracılığıyla uygulanan bu modelin, çocukların bireysel ve grup içindeki davranışlarında gözle görülür bir olumlu değişim yarattığını vurgulamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin uygulama

biçimleri, okul öncesi ve hayat bilgisi programları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinde analiz edilmiştir. Amaç, bu çerçevenin bireyin erken yaşlardan itibaren toplumsal değerleri benimsemesine olan etkilerini belirlemek ve eğitim programlarındaki süreklilik ile tutarlılığı ortaya koymaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çerçevesinde yapılandırılmış olan Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin Okul Öncesi Eğitim Programı ve Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı içerisindeki yerini, uygulanış biçimlerini ve etkilerini incelemektir. Çalışma, bu çerçevenin eğitim programlarındaki teorik temellerini, pedagojik uygulamalarını ve pratik kazanımlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

- 1- 2024 TYMM Okul Öncesi Eğitim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi nasıl yapılandırılmıştır?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde hangi öğrenme alanlarında hangi değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde nasıl yapılandırılmıştır?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında değerler hangi öğretim yöntem ve teknikleriyle aktarılmaktadır?
- 2- 2024 TYMM Hayat Bilgisi Öğretim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi nasıl yapılandırılmıştır?
 - Hangi öğrenme alanlarında hangi değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde nasıl yapılandırılmıştır?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında değerler hangi öğretim yöntem ve tekniklerle aktarılmaktadır?
- 3- 2024 TYMM Okul Öncesi Eğitim ve Hayat Bilgisi Öğretim Programları arasında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin farklılık ve benzerlikleri nelerdir?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında öğrenme alanlarında kazandırılması istenen değerler arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
 - Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında ölçme ve değerlendirme uygulamalarında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
 - Her iki program arasında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında öğretim yöntem ve teknikleri arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

Bu araştırma, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin eğitim sistemine kazandırdığı teorik ve pratik katkıları ortaya koyarak, çerçevenin uygulama süreçlerine ilişkin öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, okul öncesi ve hayat bilgisi programları bağlamında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin süreklilik ve tutarlılığını analiz ederek, değer eğitiminin erken yaşlardan itibaren etkili bir şekilde kazandırılmasına yönelik bulgular sunmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, betimleyici bir nitel araştırma özelliği taşımakta olup doküman incelemesi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin okul öncesi eğitimden hayat bilgisi dersine kadar olan süreçte ne şekilde yer aldığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, ilgili programların dokümanları sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen konuya ilişkin bilgi içeren yazılı materyallerin analizi yoluyla veri elde edilmesini sağlayan bir nitel araştırma yöntemidir. Bu yöntem hem mevcut durumu betimleme hem de sosyal olaylar hakkında derinlemesine bilgi sunma amacı taşır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Doküman incelemesi, yazılı veya görsel her türlü materyalin araştırma sürecine dahil edilmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Bu materyaller; kitaplar, dergiler, makaleler, şiirler gibi yazılı kaynaklardan, resimler, slaytlar, filmler gibi görsel kaynaklara kadar çeşitlilik gösterebilir. Doküman incelemesinde en önemli unsurlar, araştırmacının neyi, neden, niçin, nasıl ve nerede araması gerektiği sorularına net cevaplar geliştirmesidir (Sönmez & Alacapınar, 2013). Araştırılmak istenen olay, olgu ve durumlar hakkında bilgi sunan yazılı, çizili ya da basılı her türlü materyal bu yöntemin temel veri kaynağını oluşturabilir (Sönmez & Alacapınar, 2013). Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın amacına uygun olarak Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin eğitim programlarına entegrasyonuna ilişkin mevcut durumu sistematik bir şekilde analiz etmek, çerçevenin okul öncesi ve hayat bilgisi programlarındaki benzerlik ve farklılıklarını belirlemek, eğitim uygulamalarında kullanılan yöntem, içerik ve değerlere dair derinlemesine bilgi sunmak açısından katkı sağlamaktadır.

Örnekleme Yöntemi

Araştırmada veri kaynağı olarak kullanılan dokümanların seçiminde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tercih edilmiştir. Ölçüt örneklemede, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan durumlar ele alınır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu çalışmada, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin okul öncesi ve hayat bilgisi programlarında yoğun olarak kullanılması temel ölçüt olarak belirlenmiştir. Seçilen programlar, bu çerçevenin eğitim programlarındaki teorik altyapısını ve pratik uygulamalarını incelemek amacıyla analiz edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında, 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, Okul Öncesi Eğitim Programı ve Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı temel veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu belgeler, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın resmî web sitesinden (<https://mufredat.meb.gov.tr>) temin edilmiştir (MEB, 2024). Bu dokümanlar, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin teorik temelleri, pedagojik uygulamaları ve öğrenme-öğretme süreçlerindeki yeri açısından analiz edilmiştir.

Verilerin Toplanma Süreci

Doküman inceleme yönteminin etkin kullanımı için aşağıdaki aşamalara dikkat edilmiştir:

1. Dokümana Ulaşma: Araştırmada kullanılacak belgeler, resmî ve güvenilir kaynaklardan temin edilmiştir.
2. Orijinalliği Kontrol Etme: Elde edilen belgelerin güncel ve orijinal olduğu doğrulanmıştır.
3. Dokümanları İnceleme: Program ve ortak metinler, belirli temalar ve alt başlıklar çerçevesinde sistematik olarak analiz edilmiştir.
4. Verileri Analiz Etme: Belgelerde yer alan bilgiler, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında yapılandırılmış bir analiz planı ile değerlendirilmiştir.
5. Verileri Kullanma: Analiz sonuçları, çalışmanın temel amacına hizmet edecek şekilde yorumlanmış ve raporlanmıştır.

Bu süreçte, 2024 yılına ait programların Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile olan ilişkisi, teorik altyapıdan uygulama süreçlerine kadar çok boyutlu bir perspektifle ele alınmıştır. Ayrıca, dokümanların içeriği, okul öncesi eğitim ve hayat bilgisi öğretim programları arasındaki benzerlik ve farklılıkları anlamak için karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

Bu araştırmada veriler, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2024 yılında yayınladığı Okul Öncesi Eğitim Programı, Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Öğretim Programları Ortak Metni üzerinden toplanmıştır. Veri toplama sürecinde, doküman incelemesi yönteminin gerektirdiği prosedürler titizlikle uygulanmıştır. Doküman incelemesi, belirli bir amaca hizmet eden, araştırma alanına bilgi sağlayan ve belirli durumları ortaya koymayı hedefleyen yazılı materyallerin analiz edilmesini kapsar (Best & Kahn, 2017). Bu bağlamda, araştırma amacı doğrultusunda belirlenen ölçütler dikkate alınarak veri toplama süreci yapılandırılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntemler, verilerin sistematik bir şekilde analiz edilmesi, yorumlanması ve araştırma sorularına yanıt verecek şekilde organize edilmesini sağlamıştır. İçerik analizi, araştırma sorularına karşılık gelen verilerin derinlemesine incelenmesini, metinlerin veya dokümanların içerisindeki örtük anlamların ve mesajların sistematik bir şekilde ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, araştırmada şu aşamalar izlenmiştir:

1. Verilerin Kodlanması: Dokümanlardaki ifadeler, araştırma soruları doğrultusunda belirlenen kavramlar ve temalar çerçevesinde kodlanmıştır.
 2. Kategorilerin Belirlenmesi: Benzer ifadeler bir araya getirilerek anlamlı kategoriler oluşturulmuştur.
 3. Temaların Oluşturulması: Kodlanan veriler, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'ne uygun şekilde tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır.
-

4. Yorumlama: Kategoriler ve temalar üzerinde yapılan analizler, araştırmanın amaçları doğrultusunda yorumlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016; Güler, Halıcıoğlu & Taşgın, 2015).

İçerik analizi, özellikle erdem, değer ve eylem temalarının programlarda hangi bağlamlarda yer aldığını ve bu temaların nasıl yapılandırıldığını anlamak için temel bir yöntem olarak kullanılmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin önceden belirlenen temalara veya başlıklara göre özetlenip yorumlanmasını sağlar. Bu çalışmada betimsel analiz, özellikle içerik analizinden elde edilen bulguların daha genel bir çerçevede anlamlandırılması için kullanılmıştır. Bu süreçte şu aşamalar izlenmiştir:

1. Tematik Çerçevenin Oluşturulması: Araştırma sorularına uygun olarak tematik bir çerçeve belirlenmiştir.
2. Verilerin İşlenmesi: Dokümanlardan elde edilen veriler, belirlenen tematik çerçeveye göre organize edilmiştir.
3. Bulguların Tanımlanması: Temalar altında toplanan veriler açıklanmış ve organize edilmiştir.
4. Yorumlama: Veriler, araştırma sorularına yanıt verecek şekilde analiz edilip yorumlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Araştırmada, 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı dokümanlarının Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında incelenmesinde şu şekilde bir yaklaşım benimsenmiştir:

- İçerik Analizi: Çerçeveyle ilgili temaların dokümanlarda nasıl ele alındığını (örneğin, frekans ve sayı bağlamında) ortaya koymak için kullanılmıştır.
- Betimsel Analiz: İçerik analizinden elde edilen bulguların anlamlandırılması ve çerçeve kapsamında yapılan uygulamaların detaylandırılması amacıyla uygulanmıştır.

Her iki yöntemle elde edilen bulgular, raporlaştırılarak okul öncesi ve hayat bilgisi programlarının karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin programlarda ne ölçüde yer aldığı, nasıl yapılandırıldığı ve hangi yöntemlerle uygulandığı, analiz sonuçları doğrultusunda kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırma soruları doğrultusunda elde edilen bulgular tematik başlıklar altında ele alınmıştır. Bulgular, 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı (HBDÖP) ile bu programlara ilişkin yayımlanan “Öğretim Programları Ortak Metni” esas alınarak incelenmiştir.

1.2024 TYMM Okul Öncesi Eğitim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi nasıl yapılandırılmıştır?

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde hangi öğrenme alanlarında hangi değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir? sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı incelenerek elde edilen bulgular Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1: Alan Becerileri ve Hedeflenen Değerler

Öğrenme Alanı /Alan Becerileri	Kazandırılması Hedeflenen Değerler	f
Türkçe alan becerisi		
Matematik alan becerisi	Adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk,	
Fen alan becerisi	duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet,	20
Sosyal alan becerisi	mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı,	
Hareket ve sağlık alan becerisi	sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik,	
Sanat alan becerisi	yardımseverlik	
Müzik alan becerisi		

Tablo 1'de görüldüğü üzere 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı'nda yer alan öğrenme alanları ile hedeflenen değerler yer almaktadır. Buna göre Erdem- Değer- Eylem çerçevesi Okul Öncesi Eğitim Programı içerisinde alan becerileri olarak “*Türkçe alan becerisi, matematik alan becerisi, fen alan becerisi, sosyal alan becerisi, hareket ve sağlık alan becerisi, sanat alan becerisi, müzik alan becerisi*” şeklinde yer alan 7 öğrenme alanı yer almaktadır. Bu alan becerilerinde ise program içinde kazandırılması gereken hedefler genel olarak (f:20) “*adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik*” gibi değerlerin yer aldığı görülmektedir. Değerler öğretmenlerin aylık planlarına göre alan becerilerine yansıtılacaktır. Bu yapılırken özel günler, belirli gün ve haftalar dikkate alınarak yapılması ifade edilmiştir.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde nasıl yapılandırılmıştır? sorusuna cevap aranmıştır. Bu soru bağlamında 2024 Maarif Model Okul Öncesi Eğitim Programı incelenmiştir. İnceleme doğrultusunda elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Ölçme ve Değerlendirme Süreçlerinde Değerler

Değerler	Ölçme ve Değerlendirme	f
	Beceri gözlem formu	
	Anekdöt kaydı	
Adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik	Beceri edinim raporu	7
	Aylık plan kontrol çizelgesi	
	Etkinlik değerlendirme	
	Portfolyo	

Tablo 2'ye göre 2024 Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında ölçme ve değerlendirme bölümleri incelenmiştir. Bu bağlamda programda ölçme ve değerlendirme uygulamaları olarak (f:7) *beceri gözlem formu, anekdot kaydı, beceri edinim formu, aylık plan kontrol çizelgesi, etkinlik değerlendirme, portfolyo*” gibi araçlar yer almaktadır. Bu araçlar ile öğretmen yaptığı aylık ve günlük planlara göre işlediği değerler, ifade edilen ölçme ve değerlendirme araçlarıyla yapılmaktadır. Erdem-Değer-Eylem

Çerçevesi değerlendirme süreçlerinde beceri yoluyla değerlerin edinimine temel oluşturmaktadır. Öğretme ve öğrenme süreci boyunca çocuğun tüm uygulamalarını ve bu süreçte sosyal duygusal öğrenme becerileri, kavramsal beceriler, okuryazarlık beceriler, değerler vb. gibi unsurların uygulama yöntemleri içerisinde hangi düzeyde ne kadar kazanılıp kazanılmadığını ölçmek amacıyla kapsamlı çizelgeler yer almaktadır. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi değerlendirme araçlarına değerler yoluyla entegre edilmiştir.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında değerler hangi öğretim yöntem ve teknikleriyle aktarılmaktadır? Sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda 2024 TYMM Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programı incelenmiştir. İncelemeye dayalı olarak elde edilen bulgular Tablo 3’ te sunulmuştur.

Tablo 3: Strateji, Yöntem ve Teknikler ile Değerler

Değerler	Strateji, Yöntem ve Teknikler	f
Adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik	Tartışma	13
	Proje tabanlı öğrenme	
	İş birlikli öğrenme	
	Yaparak yaşayarak öğrenme	
	Örnek olay	
	Oyun ve çocuk merkezli yaklaşım	
	Rol oynama	
	Soru-cevap	
	Drama	
	Gezi-gözlem	
	Eğitsel oyun	
	Görsel ve film yorumlama	
	Anekdote ve hikâye anlatma	

Tablo 3 incelendiğinde 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı içinde öğretim ve öğrenme süreçlerinde programda yer alan strateji, yöntem ve tekniklerin yer aldığı görülmektedir. Bunlar (f:13); *tartışma, proje tabanlı öğrenme, iş birlikli öğrenme, yaparak yaşayarak öğrenme, örnek olay, oyun ve çocuk merkezli yaklaşım, rol oynama, soru- cevap, drama, gezi- gözlem, eğitsel oyunlar, görsel ve film yorumlama, anekdot ve hikâye anlatma* gibi yöntem ve tekniklerle değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir. Okul Öncesi Eğitim Programı’nda alan becerilerinde öğretilmesi hedeflenen değerler net bir şekilde ifade edilmediği için tabloda değerlerin tümüne yer verilmiştir. Bu öğretim yöntem ve teknikleriyle öğretmen aylık planda hangi değeri merkeze aldıysa uygun olan öğretim yöntem ve tekniklerini kullanarak öğretim ve öğrenme sürecini tamamlamalıdır.

2.2024 TYMM Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi nasıl yapılandırılmıştır?

Hangi öğrenme alanlarında hangi değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir? sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programında Erdem Değer Eylem Çerçevesi detaylı bir şekilde incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde Öğrenme Alanlarında Kazandırılması Hedeflenen Değerler

Öğrenme Alanı	Kazandırılması Hedeflenen Değerler	f
Ben ve Okulum	Adalet, çalışkanlık, dostluk, mütevazılık, sabır, saygı, sevgi, özgürlük, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik	1 1
Sağlığım ve Güvenliğim	Mahremiyet, özgürlük, sağlıklı yaşam, saygı, sorumluluk, temizlik, sabır	7
Ailem ve Toplum	Aile bütünlüğü, mahremiyet, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, duyarlılık, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, özgürlük, sabır, yardımseverlik	1 3
Yaşadığım Yer ve Ülkem	Çalışkanlık, özgürlük, sabır, saygı, vatanseverlik, dürüstlük, estetik, sevgi, adalet, duyarlılık, özgürlük, yardımseverlik	1 2
Doğa ve Çevre	Duyarlılık, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, çalışkanlık, tasarruf, vatanseverlik,	9
Bilim, Teknoloji ve Sanat	Çalışkanlık, estetik, özgürlük, sevgi, sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik	7

Tablo 4'e göre 2024 TYMM Maarif Modeli, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile değerlerin, öğrenme alanları üzerinden kazandırılmasını hedeflemektedir. "Ben ve Okulum" öğrenme alanı (f:11), "*adalet, çalışkanlık, dostluk, mütevazılık, sabır, saygı, sevgi, özgürlük, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik*" gibi bireysel ve toplumsal ilişkileri güçlendiren değerlerin önemini vurgulamaktadır. "Sağlığım ve Güvenliğim" öğrenme alanında ise (f:7) "*mahremiyet, özgürlük, sağlıklı yaşam, saygı, sorumluluk, temizlik, sabır*" gibi değerlerin öğretimine yoğunlaşarak öğretim yapılmasını desteklemektedir. "Ailem ve Toplum" alanında ise (f:13) "*aile bütünlüğü, mahremiyet, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, duyarlılık, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, özgürlük, sabır, yardımseverlik*" gibi değerlerin öğretiminde birey, toplum ve manevi boyutu destekleyici değerlere yer verilmiştir. Yaşadığım Yer ve Ülkem öğrenme alanında (f:12) "*çalışkanlık, özgürlük, sabır, saygı, vatanseverlik, dürüstlük, estetik, sevgi, adalet, duyarlılık, özgürlük, yardımseverlik*" yer verilmiştir. "Doğa ve Çevre" öğrenme alanında (f:9) "*duyarlılık, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, çalışkanlık, tasarruf, vatanseverlik*" şeklinde daha çok birey odaklı değerlere yer verildiği görülmüştür. Son olarak "Bilim, Teknoloji ve Sanat" öğrenme alanında (f:7) ise "*çalışkanlık, estetik, özgürlük, sevgi, sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik*" gibi değerlere yer verildiği görülmüştür.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde nasıl yapılandırılmıştır? sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi detaylı olarak incelenmiştir. Ulaşılan bulgular Tablo 5' te sunulmuştur.

Tablo 5: Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde Hayat Bilgisi Dersinde Ölçme ve Değerlendirme

Öğrenme Alanı	Değerler	Ölçme ve Değerlendirme	f
Ben ve Okulum	Adalet, çalışkanlık, dostluk, mütevazılık, sabır, saygı, sevgi, özgürlük, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik	Kontrol listesi, gözlem formu, görsellerle oluşturulmuş öz değerlendirme formu	3
Sağlığım ve Güvenliğim	Mahremiyet, özgürlük, sağlıklı yaşam, saygı, sorumluluk, temizlik, sabır	Kontrol listeleri ve öz değerlendirme formları, bütüncül dereceli puanlama anahtarı	3
Ailem ve Toplum	Aile bütünlüğü, mahremiyet, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, duyarlılık, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, özgürlük, sabır, yardımseverlik	Anekdote kaydı, canlandırma, kontrol listesi, eşleştirme kartları, bütüncül dereceli puanlama anahtarı	5
Yaşadığım Yer ve Ülkem	Çalışkanlık, özgürlük, sabır, saygı, vatanseverlik, dürüstlük, estetik, sevgi, adalet, duyarlılık, özgürlük, yardımseverlik	Akran değerlendirme formu, portfolyo, performans görevi, bütüncül dereceli puanlama anahtarı	4
Doğa ve Çevre	Duyarlılık, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, çalışkanlık, tasarruf, vatanseverlik,	Gözlem formu, kontrol listesi, çalışma yaprağı, proje görevi, grup değerlendirme formu akran değerlendirme formu	6
Bilim, Teknoloji ve Sanat	Çalışkanlık, estetik, özgürlük, sevgi, sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik	Öğrenme günlükleri, kontrol listesi	2

Tablo 5 incelendiğinde 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi dolaylı yoldan ölçme ve değerlendirmeye de yansıtılmıştır. Tablo 5'e göre programda yer alan öğrenme alanlarının içerisinde kazandırılması istenen değerler öğrenme alanlarına göre sırasıyla “*adalet, çalışkanlık, dostluk, mütevazılık, sabır, saygı, sevgi, özgürlük, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik*” bu değerlerin ölçülmesi için ise (f:3) “*kontrol listesi, gözlem formu, görsellerle oluşturulmuş öz değerlendirme formu*” kullanılmaktadır. “*Mahremiyet, özgürlük, sağlıklı yaşam, saygı, sorumluluk, temizlik, sabır*” değerlerinin ölçülmesinde (f:3) “*kontrol listeleri ve öz değerlendirme formları, bütüncül dereceli puanlama anahtarı*” kullanılmaktadır. “*Aile bütünlüğü, mahremiyet, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, duyarlılık, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, özgürlük, sabır, yardımseverlik*” gibi değerler için (f:5) “*akran değerlendirme formu, portfolyo, performans görevi, bütüncül dereceli puanlama anahtarı*” yer verilmiştir. “*Çalışkanlık, özgürlük, sabır, saygı, vatanseverlik, dürüstlük, estetik, sevgi, adalet, duyarlılık, özgürlük, yardımseverlik*” gibi değerler için (f:4) “*akran değerlendirme formu, portfolyo, performans görevi, bütüncül dereceli puanlama anahtarı*” kullanılmıştır. “*Duyarlılık, merhamet, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, çalışkanlık, tasarruf, vatanseverlik*” gibi değerler için (f:5) “*gözlem formu, kontrol listesi, çalışma yaprağı, proje görevi, grup değerlendirme formu akran değerlendirme formu*” yer verilmiştir. “*Çalışkanlık, estetik, özgürlük, sevgi, sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik*” gibi değerlere yönelik ise (f:2) “*öğrenme günlükleri, kontrol listesi*” yer verilmiştir.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında değerler hangi öğretim yöntem ve tekniklerle aktarılmaktadır? Sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda 2024 Maarif Modeli Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde Kullanılan Temel Öğrenme-Öğretme Yöntemleri

Değerler	Öğretim Stratejileri	Yöntem ve teknik	f
	Sunuş Yoluyla Öğretim	Anlatım, gösteri, soru cevap	3
Adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik	Buluş Yoluyla Öğretim	Örnek olay, tartışma, soru cevap, grup çalışması, görüş geliştirme, eğitsel oyunlar, benzetim, altı şapkalı düşünme tekniği, istasyon, beyin fırtınası, yaratıcı drama, sözlü tarih, yerel tarih,	14
	Araştırma- İnceleme Yoluyla Öğretim	Bireysel çalışma, problem çözme, deney, gözlem, proje, gezi	6

Tablo 6 incelendiğinde 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda olarak öğrenme-öğretme uygulamalarında öğrencilerin değerleri edinmek için hem bağımsız öğrenmelerine hem de iş birliği içinde çalışmalarına imkân tanıyan öğretim stratejileri (sunuş, buluş ve araştırma-inceleme yoluyla öğretim) kullanılmaktadır. Bu stratejiler kapsamında sunuş yoluyla (f:3) *anlatım, gösteri, soru-cevap*; buluş yoluyla (f:14) *tartışma, örnek olay, soru cevap, altı şapkalı düşünme tekniği, grup çalışması, beyin fırtınası, benzetim, eğitsel oyunlar, sözlü tarih, yerel tarih, görüş geliştirme, yaratıcı drama*; araştırma inceleme yoluyla öğretim stratejisinde ise (f:6) *problem çözme, bireysel çalışma, müze gezisi, proje* öğretim yöntem ve teknikleri yer almaktadır.

3.2024 TYMM Okul Öncesi Eğitim ve Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programları arasında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin farklılık ve benzerlikleri nelerdir?

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında öğrenme alanlarında kazandırılması istenen değerler arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir? Sorusu sorulmuştur. Buna göre 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı incelenmiş olup elde edilen bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Erdem-Değer-Eylem Çerçeve'sinde Öğrenme Alanlarına Göre Hedeflenen Değerler Açısından Karşılaştırılması

Alan	Farklılıklar	Benzerlikler
Okul Öncesi Eğitim Programı	Değerler, zümre kararı ve aylık planlara göre belirlenir. Beceri odaklı öğrenme alanları mevcuttur. Bireysel ve gelişimsel farklılıklara göre değer kazandırmaktadır.	İki programda da öğrenme alanları ve hedeflenen değerler yer almaktadır. Öğrenme alanları duyuşsal, bilişsel ve değer merkezli bir yaklaşım

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı	Değerler öğrenme alanlarının içerisinde verilmiştir. Öğrenme alanları tematik bir yapıdadır.	vardır. Değerler her iki programda da ortaktır.
--------------------------------------	--	---

Tablo 7 incelendiğinde Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında Okul Öncesi Eğitim ve Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının öğrenme alanlarına göre hedeflenen değerler açısından benzerlikleri ve farklılıkları gösterilmektedir. Buna göre her iki programda öğrenme alanları içinde değerler yer almaktadır. Hayat bilgisi Öğretim Programında değerler öğrenme alanları içinde net bir şekilde yer alırken; Okul Öncesi Eğitim Programında değerler net bir şekilde verilmemiştir. Bunun yerine aylık olarak ele alınacak değerler zümre kararı ile belirlenmesi tercih edilmiştir. Öğretmenler aylık ve günlük planlarını tasarlarırken programda yer alan değerleri ve değerlere ilişkin eylemleri uygulamak, izlemek ve raporlamakla yükümlüdür. Program tasarlanırken o ay hangi değerlerin merkeze alınacağı öğretmene bırakılmıştır. Değerler seçilirken bu günlerin dikkate alınması beklenir. Her iki program için öğrenme alanları duyuşsal, bilişsel ve değerleri merkeze alan bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Öğretilmesi esas alınan değerler ortak tutulmuştur. Okul Öncesi Eğitim Programı öğrenme alanları beceri odaklı dizayn edilmişken hayat bilgisi öğretim programında öğrenme alanları tematik bir yapıdadır. Dolayısıyla Okul Öncesi Eğitim Programı Hayat Bilgisi Öğretim Programına göre daha esnek bir yapıda olup değerler, daha çok beceri kazandırma şeklindedir.

Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında ölçme ve değerlendirme uygulamalarında benzerlik ve farklılıklar nelerdir? Sorusu sorulmuştur. 2024 Okul Öncesi Eğitim ve 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programları incelenmiş olup bulgular Tablo 8’ de sunulmuştur.

Tablo 8: Ölçme ve Değerlendirme Uygulamalarında Benzerlikler ve Farklılıklar

Alan	Farklılıklar	Benzerlikler
Okul Öncesi Eğitim Programı	Etkinlik değerlendirme ve aylık plan kontrol çizelgesi, Değer ve beceri gözlemi ağırlıktadır Gelişim takibini dönemlik raporlarla yaparken	Beceri gözlem formu, kontrol listesi, portfolyo ve anekdot kaydı gibi araçlar Ölçme ve değerlendirme süreçlerinde "adalet, sorumluluk, saygı, sevgi, vatanseverlik" gibi ortak değerlere odaklanılmıştır.
Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı	Daha çok akran değerlendirme Ölçüm araçları tematik alanlara özgü, Bütüncül dereceli puanlama anahtarları ile daha analitik bir yaklaşım benimser.	Öğretmenlerin, çocukların değer gelişimini sürekli gözlemlemesi ve bunu raporlaması her iki programda da gereklidir. Değer gelişiminin, öğrencilerin performansına ve tutumlarına dayalı olarak değerlendirilmesi her iki programda da ortaktır.

Tablo 8’ de 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programları arasında değerlerin ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yansımalarını

göstermektedir. Buna göre Okul Öncesi Eğitim ve Hayat Bilgisi Öğretim Programlarında, *beceri gözlem formu, kontrol listesi, portfolyo, anekdot kaydı* gibi araçların yer aldığı görülmektedir. Değerler her iki program içinde ortak olmasından mütevellit öğretmenlerin çocukların değer gelişimini sürekli olarak gözlemlemesi ve bunu raporlaması her iki programda da esastır. Değer gelişiminin, öğrencilerin performansına ve tutumlarına dayalı olarak değerlendirmesi temel alınmıştır. Bu benzerliklerin yanı sıra farklılık olarak Okul Öncesi Eğitim Programında etkinlik değerlendirme ve aylık plan kontrol çizelgesi kullanılırken Hayat Bilgisinde daha çok *akran değerlendirme, etkinlik değerlendirme* şeklindedir. Okul Öncesi Eğitim Programı'nda *değer ve beceri gözlemi* ağırlıktayken Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda daha çok *ölçüm araçlarına ve tematik alanlara* özgü yapılmaktadır. Okul öncesinde gelişim takibi *dönemlik raporlarla* sunulurken, Hayat Bilgisinde *analitik bir yaklaşımla bütüncül dereceli puanlama anahtarları* tercih edilmektedir. Okul Öncesi Eğitim Programı'na göre öğretmen değerlerin edinimi gelişimini düzenli olarak izler ve gözlemlerini *Anekdot Kayıt Formu* gibi formları kullanarak takip eder. Değerlerin gelişimi dönem sonlarında *beceri edinim raporunda* değerlendirilir.

Her iki program arasında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında öğretim yöntem ve teknikleri arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir? sorusu sorulmuştur. 2024 Okul Öncesi Eğitim ve 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programları incelenmiş olup bulgular Tablo 9' da sunulmuştur.

Tablo 9: Öğretim Yöntem ve Teknikleri Arasında Benzerlik ve Farklılıklar

Alan	Farklılıklar	Benzerlikler
Okul Öncesi Eğitim Programı	Oyun ve etkinlik merkezli bir yaklaşım Yaparak, yaşayarak öğrenme Bireysel ve grup etkinliklerinde esneklik Araştırma ve buluş yoluyla öğrenme	Drama, soru-cevap, tartışma, örnek olay gibi yöntemler ortaktır. Görsel ve film yorumlama, hikâye anlatma gibi teknikler ortak olarak Değerlerin günlük hayatta uygulanabilir olması hedeflenmektedir.
Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı	Beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme Tematik yapı ve bireysel çalışma	

Tablo 9'da Erdem- Değer- Eylem Çerçevesinin 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programları arasında değerlerin öğretiminde öğretim yöntem ve teknikler yoluyla benzerlik ve farklılıklarını göstermektedir. Buna göre 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı arasında benzerlik olarak *drama, soru-cevap, tartışma, örnek olay, görsel ve film yorumlama, hikâye anlatma* gibi yöntem ve tekniklerin ortak kullanıldığı görülmektedir. Değerlerin her iki program içinde *günlük yaşamla bağlantısı* ve günlük yaşamda uygulanabilir olmasını hedeflemektedir. Her iki programı kıyaslarken çocuğun yaş düzeyi, gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Okul Öncesi Eğitim Programının *oyun ve etkinlik merkezli bir yaklaşım* sergilenirken Hayat Bilgisi Öğretim Programında *araştırma ve buluş yoluyla öğrenme stratejileri* ağırlıklı bir öğretim yapılmaktadır. Okul Öncesi Öğretim Programının *yaparak ve yaşayarak öğrenmeye* vurgu yapılırken Hayat Bilgisinde *beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme* gibi teknikler kullanılmaktadır.

Okul öncesinde yer yer alan becerilerine göre *bireysel ve grup etkinliklerinde* esneklik tanınırken Hayat Bilgisinde ise *tematik yapı ve bireysel çalışma* ön plana çıkmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma kapsamında, TYMM 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'ne entegre edilme biçimleri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Özellikle Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin öğrenme alanları alan becerileri, öğretim yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme süreçlerine nasıl yansıdığı detaylı olarak incelenmiştir. Buna göre araştırma, öğretim programlarının değer öğretimine yaklaşımını ve bu süreçlerin niteliğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bireylerin hem ahlaki hem sosyal gelişimlerine yönelik ortak bir temel oluşturulurken, öğrenme süreçlerinin tasarımından değerlerin kazandırılması ve ölçme-değerlendirme yaklaşımlarındaki farklılıkların pedagojik etkileri değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, her iki programın Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında benzer ve ayrışan yönlerini öne çıkarmakta ve aynı zamanda eğitim-öğretim sürecinde değer öğretiminde, pedagojik yaklaşımları göz önünde bulundurarak daha etkili bir şekilde ele alınabileceğini de ortaya koymaktadır.

2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programının, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi bağlamında benzerlik ve farklılıkların sunduğu avantaj ve sınırlılıklara yer verilmiştir. Araştırma öğrenme alanları/alan becerileri, ölçme ve değerlendirme uygulamaları, öğretim yöntem ve teknikler gibi ölçütlere dayanarak Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin bu bölümlere yansımış biçimlerini karşılaştırmaktadır. Buna göre araştırma bulguları, her iki program içerisinde öğrenme alanları ölçütüyle Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi karşılaştırıldığında Okul Öncesi Eğitim Programının, Hayat Bilgisi Öğretim Programına göre daha esnek bir yapıda olduğu görülmektedir. Okul Öncesi Eğitim Programında, öğrenme alanları yerine alan becerileri yer almaktadır. Okul Öncesi Eğitim Programı çocuğa akademik becerilerin yanı sıra değerleri de kazandırmalıdır (Uyanık-Balat & Balaban-Dağal, 2011). Bu alan becerileri içerisinde öğretmen, o ay zümre toplantısında belirlenen değerlere göre aylık planlarında belirlenen değerlere yer verir. Bu değerleri günlük olarak ders sürecinde işleyerek pekiştirir. Öğrenme alanları daha çok beceri odaklıdır. Beceri edinimi yoluyla değerlerin kazandırılması istenmektedir. Değerlerin kazandırılmasında, bireysel farklılıklar göz önüne alınarak beceri odaklı öğrenme süreçleri yapılandırılmıştır (Direk & Batmaz, 2024; Yıldırım, 2024). Bu durum çocukların değerleri özümsemesi açısından avantaj yaratmaktadır. Hayat Bilgisi Öğretim Programında ise değerler, öğrenme alanları içerisinde net bir şekilde verilmiştir. Öğrenme alanları içerisinde ve öğretim sürecinde değerlerin kazandırılmasına odaklanılır. Öğrenme alanları tematik bir yapı içinde verildiği için öğretim sürecini kolaylaştırıcı ve doğrudan odağa alacak şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca değerlerin kazanılmasında bir diğer sorumluluk ise çocuğa verilen değerlerde sürekliliğin sağlanmasıdır. Hayat Bilgisi dersi, aile ve okul öncesi dönemden sonra, Sosyal Bilgiler dersinden önce çocuğun değerlerle en çok karşılaştığı derstir (Beldağ, 2012).

Değerler, iki program içinde de ortak olduğundan dolayı değerlerin öğretiminde yaş ve gelişim düzeyi, hazır bulunuşluk gibi etkenler göz önüne alınarak öğrenme alanları duyuşsal,

bilişsel ve değer merkezli bir yaklaşım ile aktarımı sağlanmıştır. Her iki programda Türkiye Yüzyılı Maarif Model'inin erdemli bireyler yetiştirme amacını öncelemekte olup, değerlerin ediniminde yaş ve gelişim düzeyleri gibi etkenlere uygun yöntemler benimsenmiştir (Direk & Batmaz, 2024; Önger & Duman, 2024).

Değerlerin aktarımında kullanılan bu yaklaşım, aynı zamanda ölçme ve değerlendirme süreç ve uygulamalarında da kendini göstermektedir. 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ve 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı arasında Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin etkisi, öğrencilerin değer edinimini ve gelişimini izlemek, değerlendirmek ve desteklemek için kullanılan araç ve yöntemlere yansıtılmıştır. 2024 Okul Öncesi Eğitim Programı ölçme ve değerlendirme uygulamalarında değer ve beceri odaklı olup gözlem ağırlıklıdır. Öğretmen günlük planlarında uyguladığı etkinlikleri değerlendirme ve aylık plan kontrol çizelgesi ile yapmaktadır. Sürekli olarak her çocuğu gözleme tabi tutarak gözlemlerini ve gelişim takibini dönemlik raporlarla yapmaktadır. 2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda ise, ölçme ve değerlendirme süreci daha çok analitik bir yaklaşım seyreterek bütüncül dereceli puanlama anahtarları kullanılmaktadır. Programda daha çok akran değerlendirme gibi uygulamalara yer verildiği tespit edilmiştir. Önger ve Duman (2024), Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'na dair yapmış oldukları bir araştırmada, değerlerin öğretilmesine yönelik analitik ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanımı, bireylerde kazandırılması istenen değerlerin daha somut bir şekilde idrak edilmesini kolaylaştırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum analitik ölçme araçlarının, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde yaş ve gelişim düzeylerine göre değişmekte olduğunu, değerlerin kazandırılmasında daha somut ve kolay bir şekilde sonuçları betimlemeyi sağlamaktadır.

2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda ölçüm araçları tematik alanlara göre farklılık göstermektedir. Her iki program arasında da ortak ölçme araçları kullanılarak bunlar yaş ve gelişim düzeylerine göre değişiklikler içermektedir. Öğretmenler, çocuklarda değer gelişimini sürekli gözlemleyerek bunu raporlaması, öğrencilerin performansına ve tutumlarına dayalı olarak değerlendirilmesi ortak noktalarıdır. Ölçme ve değerlendirme süreçlerinde belirlenen bu yaklaşımlar aynı zamanda değerlerin kazandırılması için kullanılan öğretim, yöntem ve teknikleriyle de doğrudan ilintilidir. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinin etkili bir biçimde uygulanabilmesi adına öğrenme ortamlarında tercih edilen yöntemlerin öğrenci yaş ve gelişim düzeylerine uygun olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, 2024 Okul Öncesi Eğitim Programına göre öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyine bağlı olarak oyun ve etkinlik merkezli bir yaklaşım benimsenmektedir. Yaş ve gelişim düzeyleri, hazır bulunuşluk gibi etkenler ile öğrencilerin oyuna ya da oyun merkezli etkinlikler yoluyla değerlerin kazandırılması daha işlevsel olmaktadır. Sevim ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan araştırmada, okul öncesi öğretmenlerinin değerler eğitiminde yaparak ve yaşayarak öğrenmeye dayalı hikâye anlatma, drama, oyun ve müzik gibi etkinliklerden yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocuklar bu yolla hem yaparak hem yaşayarak öğrenme içinde oldukları ve böylece kolayca değerleri özümsemeleri istenmektedir. Değerlerin kalıcı olması ve davranışların bireyin ve toplumun gelişimine katkı sağlaması için değerlerin doğru ve etkili bir şekilde aktarılmasına özen gösterilmesi gerekmektedir (Meydan, 2012; Arslan, & Elma, 2022).

2024 Hayat Bilgisi Öğretim Programında yöntem ve tekniklerde biraz daha nispeten çeşitlilik gösterse de ortak hedef değerlerin edinimidir. Bu hedefle araştırma ve buluş yoluyla

öğrencileri öğretime dahil etmeye ve onları merkeze alan bir yaklaşım sergileyerek değerlerin özümsemesi istenmektedir. Bu yolla beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme gibi yaş ve gelişim düzeylerine göre tekniklere programda yer verilmiştir. Okul Öncesi Eğitim Programı'na nispeten daha tematik yapıda ilerleyen ve bireysel çalışmayı daha çok önceleyen şekildedir. Her iki programda da drama, soru- cevap, tartışma, örnek olay, gibi yöntemler kullanılmakta olup bu yöntemler çocuğun yaş ve gelişim düzeyine göre değişim göstermektedir. Görsel ve film yorumlama, hikâye anlatma gibi tekniklerde ortaktır. Hayat Bilgisi dersi değerlere temel oluşturmakta ve değerler bu derste daha basit düzeyde öğrencilere aktarılmaktadır (Şimşek, 2013; Yaşaroğlu, 2013). Bu yollarla değerlerin günlük hayatta uygulanabilirliği amaçlanmaktadır.

Eğitim anlayışının somut göstergeleri olan öğretim programları, insanın tüm yönleriyle gelişimine vurgu yapmaktadır. Programlarda bilgi, beceri, eğilim ve değerler; yetenek, ilgi, ihtiyaç ve bireysel farklılıklarla güçlendirilerek ele alınmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programlarının temel hedefi, yetkin ve erdemli bireyler yetiştirmektir. Bu doğrultuda yetkinlik ve erdem birbirini tamamlayıcı iki önemli değer olarak görülmektedir. Yetkinlik belli bir alanda gerekli olan bilgi ve becerilere sahip olmayı içerirken erdem ruhsal olgunluğu ve ahlaken iyi olan eylemleri kapsamaktadır. Yetkinlik ve erdem merkeze alındığı, öğrencilerin bilgi, beceri, eğilim ve değerleri göz önünde bulunduran öğrenci profili oluşturmaktır (MEB, 2024). Bu bağlamda yetkin ve erdemli bireyler temelinde Erdem- Değer- Eylem Çerçevesinin öğretim programlarına özenle yansıtılmaktadır.

Yazarlık Katkısı

1.Yazar %50, 2.Yazar %50

Etik Kurul Beyanı

Araştırma, doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ada, E. (2016). *Erken Çocukluk döneminde yaratıcı drama yönteminin değerler eğitime olan etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, A. (2022). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kök değerlere yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Asya Studies*, 6(22), 29-44. <https://doi.org/10.31455/ASYA.1187127>
- Arslan, A., & Elma, M. (2022). İlkokul öğrencilerinin değerlere bakış açılarının kök değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 20(44), 385–416. <https://doi.org/10.34234/ded.1129404>
- Avcı, E.K. & Kayabaşı, Z.E.K. (2018). Hayat bilgisi dersi öğretim programlarının amaçlarındaki değerlerin içerik analizi (1936-2018). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16 (35), 27-56.
- Beldağ, A. (2012). *İlköğretim yedinci sınıf Sosyal Bilgiler dersindeki değerlerin kazanılma düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Erzurum ili örneği)* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Best, J. W., & Kahn, J. V. (2017). *Eğitimde araştırma yöntemleri*
- Demir, K., & Demirhan İşcan, C. (2007). Hayat bilgisi dersinde değerler ve değerler eğitimi. 1. *Ulusal İlköğretim Kongresi*, 15(17), 1-15.
- Direk, İ. N., & Batmaz, O. (2024). Okul öncesi eğitim programlarına bir bakış: 2013 ve 2024 programlarının karşılaştırılması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 866-880.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşgın, A. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma: Teorik çerçeve-pratik öneriler-7 farklı nitel araştırma yaklaşımı-kalite ve etik hususlar*. Seçkin Yayıncılık.
- Güneş, G., & Yıldırım, Y. (2024). 2018 ve 2024 hayat bilgisi dersi öğretim programlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi: 2018 ve 2024 hayat bilgisi dersi öğretim programı. *International Journal of Education and Science Research*, 1(1), 66-84.
- Köseoglu, E., & Şahin, K. (2024). İlkokul Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının (2018-2024) Karşılaştırmalı Analizi: HBDÖP (2018-2024) Karşılaştırmalı Analizi. *Journal of Social Perspective Studies*, 1(2), 51-65.
- Kuzu, O., Göçer, V., & Akçay, A. O. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında ilköğretim matematik dersi öğretim programının incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 640-667.
- Meydan, K. (2012). *İlköğretim okullarında değerler ve karakter eğitimi* (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Okul öncesi eğitim programı (48-60 ay)*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Önder. (2024). "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" değerlendirme raporu. *Önder*.
- Önger, S., & Duman, S. N. (2024). 2018, 2023 ve 2024 sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırılması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1308-1339.
- Öngören, H., & Yılmaz, A. (2024). Investigation of secondary school students' social emotional learning and friendship-making skills in terms of various variables. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi*. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1391617>
- Özer, M., & Aktaş, B. Ç. (2019). Değerler eğitimi devamlılığı: okul öncesi eğitim programından hayat bilgisi öğretim programına. *İlköğretim Online*, 18(1).
- Sevim, M. Z., Güler, Z., İnançlı, S., & Aslan, H. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitiminde değerler eğitimi hakkında görüşleri. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(6), 737-749.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Şimşek, N. (2013). Hayat bilgisinde kişisel nitelik (değer) öğretimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 1325-1346.
- Uyanık, G., & Balaban-Doğal, A. (2009). *Okul öncesi dönemde değerler eğitimi etkinlikleri*. Kök Yayıncılık.
- Üzümcü, M., & Abanoz, S. (2024). Program tasarımı yaklaşımları bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programı. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 795-826.
- Yaşaroğlu, C. (2013). Hayat bilgisi dersi kazanımlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. *Journal of Turkish Studies*, 8(7), 849-858.

-
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Y., & Çalışkan, A. (2024). Sosyal bilgiler dersi öğretim programının 2005, 2015 ve 2018 programlarıyla karşılaştırılmalı analizi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1), 108-142.
- Yıldırım, Y. (2024). Değer odaklı eğitimler ve değerler eğitimi. İçinde Y. Yıldırım (Ed.), *Değer Odaklı Eğitimler* (ss. 1–23). Pegem Akademi Yayıncılık.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 107-126, Spring 2025

Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan Edebiyatı: Bağımsızlık Ülküsünün Metaforik Yansımaları

*Mehmet Emin Resulzadeh and Azerbaijani Literature: Metaphorical Reflections of the
Ideals of Independence*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
11/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
21/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Afak Yusufli
Gence Devlet Üniversitesi
Filoloji
yusufli.afaq@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8621-850X

Öz

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucusu, siyasi lider, düşünür, yazar, gazeteci ve bilim adamı, Azerbaycan edebî ve sosyo-politik düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade (1884 Bakü – 1955 Ankara) teorik, edebî, eleştirel ve bilimsel çalışmalarıyla büyük bir miras bırakmıştır. Eserlerinde özellikle “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı”, “Asrımızın Siyavuşu”, “Azerbaycan Kültür Gelenekleri” ve “Azerbaycan Şairi Nizami” gibi kitaplarında edebiyatın halkın özgürlük mücadelesi ve bağımsızlık ülküsüyle nasıl bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Bu makalede Mehmet Emin Resulzade’nin edebî eserlerinde millî istiklal fikrinin ifade biçimlerini incelenmektedir. Araştırmanın amacı, Resulzade’nin “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” başlıklı eserindeki tarihî ve edebî olayları karşılaştırmalı bir yöntemle analiz ederek bağımsızlık düşüncesinin doğrudan ve metaforik yansımalarını ortaya koymaktır. Kuramsal çerçeve olarak millî istiklal ve edebiyatta sembolizm kavramları esas alınmıştır. Metodolojik olarak Resulzade’nin eserlerinde bağımsızlık fikrini yansıtan şiir ve tiyatro örneklerinin alt metni incelenmiştir. Araştırma, Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad ve Samed Vurgun gibi yazarların eserlerini kapsamaktadır. Özellikle Sovyet dönemi baskılarına rağmen bu yazarların bağımsızlık düşüncesini metaforik ifadelerle aktardığı görülmüştür. Hüseyin Cavid’in “Peygamber” eserinde özgürlük düşüncesi dinî ve millî motiflerle güçlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, C.Cabbarlı’nın “Od Geline” ve Ahmed Cevad’ın şiirlerinde millî kimlik ve bağımsızlık mücadelesi coşkuyla işlenmiştir. Resulzade’nin “Azerbaycan Edebiyatı” eserinde Azerbaycan şair ve yazarlarının bağımsızlık fikrini hem açık bir şekilde hem de semboller ve metaforlar aracılığıyla ifade etmeleri örneklerle belirtilmiştir. M.E. Resulzade, “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” eserinde, adını anmış olduğu her bir edebî örneğin bağımsızlık ülküsüne hizmet eden ve halkın özgürlük mücadelesini yansıtan özelliklerini kısa ancak oldukça net ve güçlü bir hassasiyetle vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, onun edebiyat anlayışının yalnızca estetik değil, aynı zamanda ideolojik ve millî bir işlev taşıdığını göstermektedir. Resulzade, edebiyatın yalnızca bir sanat eseri zamanının ötesinde, halkın mücadelesinin ruhunu, millî bilincini ve bağımsızlık fikrini yaşatmak adına önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Resulzade, Azerbaycan Edebiyatı, Bağımsızlık, Ülkü, Metafor

Abstract

Mehmet Emin Resulzadeh (1884 Bakü – 1955 Ankara), the founder of the Azerbaijan Democratic Republic, political leader, thinker, writer, journalist, and scientist, stands as one of the most influential figures in Azerbaijani literary and socio-political thought. Through his theoretical, literary, critical, and scientific works, he has left behind an enduring legacy. Notably, in his works such as “Contemporary Azerbaijani Literature”, “The Siyavush of Our Time”, “Azerbaijani Cultural Traditions”, and “Azerbaijani Poet Nizami”, he underscores the intrinsic link between literature and the people’s struggle for freedom, as well as the ideals of independence. This article explores the expression of national independence in the literary works of Mehmet Emin Resulzadeh. The primary objective of the study is to analyze the historical and literary events presented in Resulzadeh’s “Azerbaijani Literature” through a comparative approach, thereby revealing both the direct and metaphorical manifestations of the concept of independence. The theoretical framework of the research is grounded in the concepts of national independence and symbolism within literature. From a methodological perspective, the subtext of poems and theatrical works in Resulzadeh’s writings that reflect the idea of independence has been examined. The study incorporates works by authors such as Huseyn Cavid, Ahmed Javad, and Samed Vurgun. Despite the pressures of the Soviet era, these authors successfully conveyed the notion of independence through metaphorical expressions. In Huseyn Javid’s “The Prophet”, the idea of freedom is reinforced with religious and national motifs. Furthermore, the national identity and struggle for independence are vividly portrayed in J. Jabbarli’s “The Bride of Fire” and Ahmed Javad’s poetry. Resulzadeh’s “Azerbaijani Literature” provides examples of how Azerbaijani poets and writers express the idea of independence both explicitly and through symbols and metaphors. In Azerbaijani Literature, Resulzadeh highlights each literary example he references, emphasizing the characteristics that serve the ideal of independence and reflect the people’s struggle for freedom with precision and clarity. This approach underscores that his conception of literature carries not only an aesthetic dimension but also an ideological and national function. Resulzadeh asserts that literature, beyond being an art form, is a vital tool for preserving the spirit of the people’s struggle, fostering national consciousness, and promoting the ideal of independence.

Keywords: Resulzadeh, Azerbaijani Literature, Independence, Ideals, Metaphor

Atf Bilgisi / Citation Information

Yusufli, A. (2025). Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan edebiyatı: Bağımsızlık ülküsünün metaforik yansımaları. *Asya Studies*, 9(31), 107-126. <https://doi.org/10.31455/asya.1617661>

GİRİŞ

Edebî düşüncenin gelişimi, tarih boyunca toplumun siyasi ve sosyal yapısının şekillenmesine katkı sağlamış, bu gelişim süreçlerinin eğilimlerini ve yönelimlerini belirlemiştir. Antik Yunanistan'da, edebî eserler siyasi ve askerî gelişmelerin itici gücü olmuş; yazar ve şairler de siyasi ve askerî liderler gibi bir rol üstlenmişlerdir. Örneğin, tarihçi Plutarhos'a göre Atinalılar, onları Salamis Adası için tekrar savaşılmaya çağıran kişiyi ölümlerle cezalandırmayı planlamışlardır. Ancak Solon, onları kandırarak kendini deli gibi gösterip bir taşın üstüne çıkarak Salamis Adası'nı kurtarmak için yazdığı şiiri okumuştur. Yüz beyitten oluşan bu şiir, Atinalıların vatanseverlik duygularını harekete geçirmiş ve onları adayı özgürleştirmeye çağırmıştır. Bunun sonucunda, Atinalıların büyük bir kısmı Solon'un liderliğinde savaşa girerek Salamis Adası'nı geri almışlardır (Hacıyev, 1999:33). Antik sanatçı Aristophanes, siyasi komedileriyle “toplum düşüncesinin gelişim eğilimlerini değiştirmeyi başarmıştır” (Tronski, 2011:210).

Edebiyatın, toplumsal-siyasi düşüncenin şekillenmesine ve yeni devrimci değişikliklere yol açan bu etkisinin tarihi, çok eski dönemlere dayanmaktadır. Reformist Alman ideolojisi, Fransız Aydınlanmasının Fransız Devrimi'ne etkisi ve Tanzimat edebiyatının Türkiye'de yeni toplumsal ve siyasi dönemi başlatması, edebiyatın toplumsal ve siyasi değişimlere olan etkisinin belirgin örneklerindendir. Azerbaycan Cumhuriyeti de 19. yüzyılda gelişen ve Azerbaycan edebiyatında “Yeni Dönem'in üçüncü aşaması” olarak adlandırılan dönemin toplumsal-siyasi düşüncelerinden doğan ülkelerin manevi mirasçısıdır. “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tarihi, siyasi ve ideolojik bir gerçeklik olarak yalnızca dönemin koşullarının bir ürünü olmakla kalmamış; yıllar boyunca gelişen millî, siyasi, edebî ve felsefî düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Millî devletçilik ideolojisinin tarihi çok eskiye gitmese bile millî devletçilik ve bağımsızlık ideallerini şekillendiren millî bilinç, bizzat edebî düşünceye dayanmaktadır” (Əhmədov, 2015:117).

Mehmet Emin Resulzade; Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucusu, siyasi lider, düşünür, yazar, gazeteci ve bilim insanı olarak Azerbaycan'ın edebî ve sosyo-politik düşüncesinde derin izler bırakmış önemli bir şahsiyettir. Zorlu ve mücadele dolu bir hayat süren Resulzade, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ederek tarihte ilk kez hukuki temellere ve millî ilkelere dayanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Ancak 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'nın Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni işgal etmesiyle Resulzade, vatanından ayrılmak zorunda kalmış ve hayatını muhacerette geçirmiştir. Türkiye ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde siyasi ve edebî faaliyetlerini sürdüren M.E.Resulzade, hem bağımsızlık mücadelesine yeni bir perspektif kazandırmış hem de Azerbaycan'ın millî kimliğini uluslararası alanda temsil etmiştir.

M.E. Resulzade, bir yandan dünyanın farklı bölgelerine dağılmış Azerbaycan diasporasını ortak bir siyasi organizasyon altında toplamayı başarırken diğer yandan halkının tarihine, kültürüne ve edebiyatına dair önemli çalışmalar yayımlamıştır. Bu çabaları, Azerbaycan'ın bağımsızlık ideallerini canlı tutmuş ve diaspora içinde güçlü bir millî bilinç oluşturmuştur. Onun liderliği ve fikirleri, yalnızca kendi dönemi için değil, gelecek nesiller için de büyük bir ilham kaynağı olmuştur.

Edebiyat, tarih boyunca toplumların kültürel, siyasi ve sosyal gelişimlerini şekillendiren önemli bir araç olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesiyle yoğrulan edebiyatı hem millî kimliğin korunmasında hem de istiklal düşüncesinin gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, M.E. Resulzade'nin edebî eserleri millî istiklal fikrini işleyen eşsiz bir mirası temsil etmektedir.

Resulzade, farklı türlerde eserler vermiş çok yönlü bir yazardır. Şiir, hikâye, tiyatro ve anı yazılarıyla Azerbaycan edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. “Muhammes” (1903), “Kara Pul” (1906), “Nevha” (1906), “Hasb-i Hal” (1907), “Tasavvurat-i Ahrarane” (1907), “Mezaliyet içinde Mübhemiyet” (1907), “Saillere” (1908), “Hedef-i Amalıma” (1913), “Kardaşım, Arkadaşım” (1913) ve “Mayıs Duyguları” gibi şiirlerinde, bağımsızlık, kardeşlik ve millî bilinç temalarını işlemiştir (Musalı, 2024: 650).

Resulzade'nin edebî mirası içinde tiyatro eserleri de özel bir yer tutar. “Karanlıkta Işıklar” ve “Nâgehân Bela” isimli piyesleri, dönemin toplumsal meselelerini ele alır ve okuyucularını derin düşüncelere sevk eder. Ayrıca, 1913 yılında kaleme aldığı “Bebir Han” ve 1926'da yazdığı “Gazeteci Seyyid” hikâyeleri, gerçekçi ve duyarlı bir üslupla yazılır. Anı türünde kaleme aldığı “Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilal Hatıraları” (1954), Resulzade'nin siyasi yaşamını ve devrim sürecindeki gözlemlerini yansıtır. Bu eser hem onun kişisel deneyimlerini hem de dönemin siyasi atmosferini anlamak açısından kıymetli bir kaynak oluşturur.

Çeviri ve tercüme alanında da aktif olarak çalışır ve Azerbaycan edebiyatını dünya edebiyatıyla buluşturma çabasına büyük önem verir. Onun çok yönlü edebî üretimi, millî ruhu ve özgürlük aşkını gelecek nesillere aktarmayı amaçlar. Bu nedenle, eserleri Azerbaycan edebiyatında kalıcı bir iz bırakır.

Resulzade'nin araştırma ve yayın faaliyetlerinin en zengin kolunu teorik, estetik, edebi, eleştirel ve bilimsel çalışmalar teşkil etmektedir. Resulzade, ağırlıklı olarak edebi-estetik ve teorik görüşlerini “*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*”, “*Asrımızın Siyavuşu*”, “*Azerbaycan Kültür Gelenekleri*”, “*Azerbaycan Şairi Nizami*” gibi monografik çalışmalarına yansıtmıştır (Sultanlı, 2014, s.116).

Yazarın şiirleri, tiyatro eserleri, mensur eserleri, çevirileri tek bir ideale yöneliktir: Bağımsızlık ideolojisinin edebî ve sosyo-politik temelde oluşturulması, yayılması ve gerçekleştirilmesi. Bu anlamda onun sanatı, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatında özgürlük, hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin uyanışı ve oluşmasının başlangıcı ve motive edici unsuru olarak değerlendirilmelidir.

Resulzade'nin zengin mirası üzerine Mövsüm Aliyev, Nesiman Yakublu, Nasib Nasibli, Aydın Balayev, Şirmemmed Hüseyinov, Vagif Sultanlı, Yadigar Türkel, Faig Elekberov, Ali Esger, Yavuz Akpınar, Sabahaddin Şimşir gibi isimler araştırmalar yürütmüşlerdir.

Resulzade'nin hem eleştirmen hem de edebiyatçı kimliğiyle bağımsızlık mücadelesini destekleyen edebî eserlerin analizini yaptığı çalışmalar, dönemin toplumsal ve siyasi bağlamını anlamak için önemli birer kaynaktır. Sovyet döneminin baskıcı sansür politikalarına rağmen, Azerbaycan şair ve yazarlarının eserlerinde yer alan millî istiklal ülküsünün edebiyat sahnesinde

bir direniş unsuru olarak varlığını nasıl sürdürdüğünü anlamak önemlidir. Resulzade, “*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*” başlıklı eserinde bu konuları detaylı bir şekilde ele almıştır.

Araştırmanın problemi, Sovyet döneminde millî istiklal düşüncesinin açık bir şekilde ifade edilmesinin zorluklarına rağmen Azerbaycan şair ve yazarlarının bu konuları metaforik olarak ele almasını tespit etmek, Resulzade’nin bu eserleri nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktır. Özellikle metaforlar ve semboller aracılığıyla bağımsızlık ideolojisinin nasıl aktarılabildiği, bu araştırmanın merkezinde yer almaktadır.

Araştırmanın amacı, Resulzade’nin edebî ve eleştirel çalışmalarında millî istiklal düşüncesinin izlerini sürmek ve bu düşüncenin metaforik ifadelerle nasıl güçlendirildiğini ortaya koymaktır. Ayrıca, Hüseyin Cavid, Ahmed Cavad ve Cafer Cabbarlı gibi yazarların eserleri üzerinden, bağımsızlık fikrinin edebî ifadelerini analiz etmek hedeflenmiştir. Bu şekilde, Azerbaycan edebiyatının millî kimliğin korunmasındaki rolü ve edebiyatın bir direniş aracı olarak kullanımı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı Eserinde Edebî ve Millî Uyanış

M.E. Resulzade’nin 1923 yılında İstanbul’da “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” ve “*Asrımızın Siyavuşu*” adlı kitapları yayımlanmıştır. “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” eseri, aynı yıl Türkiye’nin İzmir şehrinde düzenlenen “Kitap Bayramı”nda Atatürk Ödülü almıştır (Sultanlı, 2014: 75).

1923 yılında Ali Bey Hüseyinzade, M.E. Resulzade’nin İstanbul’da yayımlanan “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” adlı eserine “Bir Mütala” başlıklı önsöz yazmıştır. Bu yazıda, “Siz Azerbaycan’ın en buhranlı zamanlarında aktif bir mücadeleci sıfatıyla çalıştınız” ifadesiyle, M.E. Resulzade’nin siyasi faaliyetlerini yüksek bir takdirle değerlendirmiştir: “...Eserinizin olaylara tek bir bakış açısının dar penceresinden yaklaştığı varsayılabilir, yine de basınımda oldukça değerli bir olay olacaktır. Çünkü bu eser, konusu itibarıyla ekonomik ve siyasi durumu ile evrensel bir öneme sahip olan Bakü, Azerbaycan ve dolaylı olarak tüm Türklüğün kutsal ve aziz bağımsızlık ve geleceği meselelerine değinmektedir” (Sultanlı, 2014: 15). Bu ifadeler, Hüseyinzade’nin hem Resulzade’nin şahsına hem de “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” eserine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Eserin, yalnız Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesini değil, aynı zamanda Türklüğün ortak kaderine ilişkin meseleleri ele almasıyla tarihsel bir nitelik kazandığı vurgulanmaktadır (Resulzade, 1990: 2).

Neşredildiği dönemde, Türk dünyasında ve Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesinde derin izler bırakan “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” eseri, Türkiye basınında büyük bir yankı uyandırmıştır. Pek çok Türk gazetesi, bu eserden övgüyle bahsetmiş ve onu millî bilinç ve bağımsızlık fikrini yücelten önemli bir eser olarak değerlendirmiştir (Sultanlı, 2014: 36).

Eser, yalnız Azerbaycan’ın değil, aynı zamanda tüm Türklüğün kutsal bağımsızlık ve geleceği ile ilgili meselelere değindiği için büyük bir takdir toplamıştır. Türk basını, Resulzade’nin bu çalışmasını, Türklük davasına hizmet eden bir manifesto olarak görmüş ve onu Türk milletinin ortak kaderini yansıtan değerli bir kaynak olarak nitelendirmiştir. Bu olumlu değerlendirmeler, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin hem Azerbaycan’ın istiklal mücadelesi tarihine ışık tutan hem de Türk dünyasının millî ruhunu canlandıran bir eser olarak algılandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Resulzade'nin “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” adlı eseri, ilk olarak 1936 yılında Berlin'de, 1938 yılında Paris'te (Rusça olarak) ve Varşova'da “Voskhod” dergisinde “Azerbaycan Edebiyatı” başlıklarıyla yayımlanmıştır. Aynı eser 1950 yılında ise Ankara'da “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” başlığıyla basılmıştır.

Yazarın Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı adlı eserindeki H. Cavid, C. Cabbarlı, A. Cevad ve diğer klasiklere dair değerlendirmeleri, dönemin siyasi otoritesinin sanatçılar üzerindeki etkilerini (sansür, denetim, edebî dayatmalar, konu yasakları, baskılar vb.) ele almasının yanı sıra, sanatçıların bu baskılara karşı gösterdiği direnç ve itirazları da ortaya koymaktadır. Bu direniş, düşünceleri ifade etmek için yeni anlatım biçimleri geliştirme, tarihsel temaların arkasına sığınıp toplumsal eleştiriler yapma ve sembolizm gibi yöntemlerle kendini göstermiştir.

Hüseyn Cavid'in “Peygamber”, “İblis” ve “Siyavuş” trajedilerinde “özgürlük”, “milliyetçilik”, “Türkçülük” ve “vatanseverlik” fikirlerini işlemek için evrensel ve tarihsel temalara yönelmesi; Cafer Cabbarlı'nın “Od Geline” eserinde “İslam” kavramını “komünizm” ve “Arap” sözcüklerini “Rus” bağlamında ele alması; Ahmet Cavad'ın “Kür” ve “Göygöl” şiirlerinde Azerbaycan doğasının tasvirlerini birer sembol olarak kullanması; Samed Vurğun'un “Vagif” piyesinde dolaylı olarak vatan sevgisini teşvik etmesi gibi örnekler, edebiyatın katı siyasi kısıtlamalara karşı bir itiraz aracı olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

M.E. Resulzade, “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” adlı eserinin “Edebî ve millî intibah” başlıklı ikinci bölümünde, Azerbaycan edebiyatı düşüncesi tarihine kısa bir bakış sunarak edebiyat tarihinin özlü bir panoramasını çizmektedir. Bu bölümdeki ana hedef hem yüzyıllara dayanan zengin Azerbaycan edebiyatını değerlendirmek hem de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ideolojik temelini hazırlamış olan 1900-1918 yıllarındaki edebî düşünce tarihlerinin gelişim yönlerini incelemektir. Azerbaycan edebiyatını geniş bir şekilde ele alan M.E. Resulzade, bu edebiyatı Farsça yazılmış edebiyat, Fuzulî ve onun takipçileri tarafından oluşturulmuş edebiyat ve nihayetinde Rus ve Osmanlı edebiyatlarının etkisiyle şekillenen bir döneme ait olarak üç ana aşamaya ayırır. M.E. Resulzade'nin “üçüncü dönem” olarak adlandırdığı bu aşama, modern Azerbaycan edebiyatının gelişim sürecinde önemli bir yer tutmaktadır (Resulzade, 1991:16). Bu tasnif, çağdaş Azerbaycan edebiyat biliminde kabul edilen geleneksel sınıflandırmalarla örtüşmeyebilir ancak eserinin yazıldığı dönemin edebî düşünce yönelimleriyle paralellik göstermektedir. 20. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Bekir Çobanzade, Fuat Köprülüzade, Firudin Köçerli ve Ali Nazım Azerbaycan edebiyatının dönemleri hakkında benzer görüşlere sahip olmuşlardır (Elçin, 1984:154).

Resulzade, Azerbaycanlı aydınların Fars dilindeki gelenek ile Batı odaklı yaklaşım arasında bir tercih yapmak zorunda kalmadıklarını; aksine geçmiş edebiyattan tamamen kopmamak ve kendi kültürel değerlerini korumak amacıyla bu iki farklı yönü sentezlediklerini belirtir. Ona göre, bu yavaş yavaş kabul edilen bir zorunluluktur. 20. yüzyılın başlarında, Ali Bey Hüseyinzade, millî edebiyatın gelişimi ile birlikte, yabancı edebiyat örneklerinin çeviri yoluyla tanıtılmasını gerekli görüyordu: “... Avrupa yazarlarının eserlerini alıp, bunları birer birer çevirmeli ya da tahvil etmeliyiz. Bir kısmı yeni genç yazarlarımız zaten böyle bir tutum sergiliyor ve böyle hareket ediyorlar” (Hüseyinzade, 2007:191). Bu, o dönemin aydınlarının toplumdaki entelektüel ve kültürel gelişimi desteklemek için Batı'yı kabul etme gerekliliğini

hissettiklerini gösterir. M.E. Resulzade için modern Azerbaycan edebiyatının temelleri Mirza Fetalı Ahundzade tarafından atılmıştır ve 1900-1918 yıllarındaki edebî ve siyasi düşüncenin güçlü temsilcileri de onun takipçileri olmuştur. M.F. Ahundzade, Azerbaycan edebiyatında yüzyıllar boyu şekillenen epik ve lirik gelenekleri tereddüt etmeden yıkmış ve halkın gerçek hayatını yansıtan, gerçekten halkın ihtiyacı olan eserler yaratmıştır. Bu da tesadüf değildir çünkü o komedilere daha fazla önem vermiştir. M.F. Ahundzade, komedilerini Farsçaya çeviren Mirza Mehmed Karacadağı'ye 25 Mart 1871 tarihli bir mektubunda şunları yazar: “Eleştirinin vaazdan üstünlüğünü kanıtlayan en parlak örnek karşınızdadır. Niçin uzağa gidelim? Farz edelim ki, bir vaiz, nasihatçi bir baba sevgisi üslubunda kitap yazarak, kimyanın hayatta mevcut olmadığını halka anlatmak istemiştir. Diğer taraftan ise başka bir kişi ortaya çıkmış ve ‘kimya yoktur ve kimyanın olduğuna inanmak olmaz’ sözlerini dile getirmemiştir. O, yalnızca eleştiri ve alay amacıyla “Molla İbrahimhalil” hikayesini yazarak halk arasında yaymıştır. Şimdi söyleyin bakalım, bu iki tür eserden hangisinin insanların doğasına etkisi daha baskın ve belirgindir?” Şüphesiz ki, “Molla İbrahimhalil hikayesi”nin! Çünkü bu eser, eleştiri ve hiciv üslubuyla yazılmıştır (Axundov, 1962:147).

M.E. Resulzade, M.F.Ahundzade sanatının Azerbaycan edebî düşüncesinin gelişiminde, basının ideolojik yönlerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını değerlendiriyordu. Ahundzade'nin mirasının doğrudan doğruya ardılı ve bağımsızlık edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Celil Memmedkuluzade'nin yönettiği “Molla Nasreddin” dergisi, “Azerbaycan Cumhuriyeti” eserinde “Azerbaycan mizahının yarattığı başyapıt” (Rəsulzadə, 1990:19) olarak ele alınmaktadır. Toplumsal düşüncenin oluşumunda “Şark-ı Rus”, “İkbal”, “Sada-i Hak”, “Hayat”, “İrşad”, “Açık Söz” gibi basın organlarının rolünü belirten ve bunlardan Ali Bey Hüseyinzade'nin editörü olduğu “Füyuzat”ı en seçkin dergi olarak nitelendiren M.E. Resulzade, “...bu edebî uyanışın Azerbaycan'ın ekonomik ve toplumsal gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu” söylemektedir (Rəsulzadə, 1990: 20). M.E. Resulzade için toplumsal gelişim ve edebî ilerleme ayrılmaz bir ikilidir, bunlar birbirini zorunlu kılar ve birinin gelişimi diğerrinin ilerlemesini sağlar.

Resulzade'nin “*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*” eseri, Azerbaycan edebiyatı ve milletin bağımsızlık mücadelesinin birleştiği önemli bir noktayı temsil etmektedir. Hem edebî hem de millî uyanışa katkı sağlayan bu eser, Azerbaycan'ın tarihî ve kültürel bağlamında derin izler bırakmış ve Türk dünyasında ortak bir bilinç oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Resulzade'nin edebî düşüncesi, halkın gerçek ihtiyaçlarını ve toplumsal gelişimini derinlemesine irdeleyerek hem geçmişin mirasını hem de modern Azerbaycan'ın geleceğini şekillendirmesiyle değer kazanmıştır.

Millî İstiklalin Edebî Yansımaları: Doğrudan ve Metaforik Yöntemler

Resulzade'nin kaleme aldığı *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı* eserinde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde ve 1920-30'lu yıllarda yazılan, ancak millî bağımsızlık ideallerinden ayrı düşünilemeyen edebî örnekler analiz nesnesi haline gelir. Karşılaştırma ve analiz nesnesi haline getirilen edebî örnekler, genellikle poetik ve dramatik türlerle ilgili olur. Hüseyin Cavid, Muhammed Hadi, Aliyusuf, Abdullah Şaik, Cafer Cabbarlı ve “millî şair” Ahmet Cevat, Millî Kurtuluş Edebiyatı'nın (Rəsulzadə, 1991:60) en parlak sayfalarını oluşturarak millî kimliği ve bağımsızlık ruhunu edebiyata yansıtır.

Bu edebiyat, halkın ruhunu, arzularını ve ideallerini doğrudan dile getirir; ne tasavvuf edebiyatında olduğu gibi sembollere başvurur ne de Sovyet edebiyatında olduğu gibi metin altı anlamlarla örtülür. Aksine, büyük bir coşkuyla, açık ve güçlü bir dille millî duyguları ifade eder. Fakat bu sevinç uzun sürmez; Cumhuriyetin çöküşü, her şeyi yeniden imparatorluk isteklerine uygun olarak katı çerçevelere sokar ve edebî üretimi baskı altına alır.

Zavallı mağlup ülke,

Sana ne hukuk ne hak!.. (Cavad,1992:85)

Sovyetler Birliği'nin doğuşuyla çar rejimi yıkılır ve imparatorluğun adı değişmiş olsa da esas politikanın özünde büyük bir değişim olmadığı görülür. Çarlık rejiminde olduğu gibi, Sovyetler Birliği de kendi hegemonyasını genişletmek ve pekiştirmek için benzer stratejilere başvurur. Bu kez, modernleşme ve devrimci bir retorik ile maskelenmiş bir biçimde hareket edilir. Sovyet rejiminin temel politikası, işgal ettiği ülkelerde özgür düşüncüyü, millî kimliği ve bağımsızlık ideolojisini sistematik olarak yok etmek üzerine kuruludur. Bu süreçte, sadece siyasal ve ekonomik alanlar değil, kültürel ve sanatsal üretim de sıkı bir denetim altına alınır. Sovyetler, sömürmesine çevirdiği halkların köklerinden ve öz kimliğinden koparılmasını amaçlayan bir politika izler. Bunun için, Sovyet ideolojisine hizmet eden, millî benlikten uzak bir düşünce tarzını teşvik etmek öncelikli bir araçtır. Bu düşünce tarzı, Sovyetlerin “enternasyonalizm” söylemiyle uyumlu bir biçimde sunulur; ancak gerçekte bu söylem, yerel kültürlerin bastırılması ve imparatorluk çıkarlarına uyumlu bir kültürel homojenleşmeyi sağlama amacı taşır.

İşgal altındaki ülkelerde, millî edebiyat ve sanat eserleri ya yasaklanıyor ya da Sovyet ideolojisine hizmet edecek şekilde yeniden şekillendiriliyordu. Edebiyat, halkın geçmişini ve kimliğini hatırlatan bir araç olmaktan çıkarılarak Sovyet rejiminin propaganda mekanizmasının bir parçasına dönüştürülüyordu. Yerel dillerin kullanımı sınırlandırılıyor hatta bazı durumlarda tamamen ortadan kaldırılıyor, yerine Rusçanın yaygınlaştırılması ve zorunlu hale getirilmesi sağlanıyordu.

Sovyet rejimi, kendi çıkarlarına hizmet eden bir edebî ortam yaratmak için büyük çaba harcadı. Bu bağlamda, “sosyalist realizm” doktrini, edebî üretimin temel kuralı haline getirildi. Sosyalist realizm, bireyin yaratıcı özgürlüğünü yok eden bir kontrol mekanizması olarak kullanıldı. Yazarlar ve sanatçılar, eserlerinde Sovyet ideolojisini yüceltmek, işçi sınıfının zaferini ve Sovyet toplumunun üstünlüğünü tasvir etmek zorundaydı. Bu doktrine uymayan eserler ya sansürleniyor ya da yazarları ağır cezalarla karşı karşıya kalıyordu. Böylece, sanat ve edebiyat, halkın bağımsız düşünce kapasitesini geliştirecek bir araç olmaktan çıkarılarak birer propaganda malzemesine dönüştürülüyordu. “Sovyet sansürü ve özellikle de Stalin döneminde millî şairlerin büyük bir kısmı kurşuna dizilmiş, bazıları sürgün edilmiş, edebî meclisler ise kapanmıştı. Sovyet ideolojisinin propaganda aracı olan edebiyat örnekleri, özellikle de şiir hece ve serbest vezni ile yazılıyordu. Edebiyat şekilce millî, içerik itibarıyla sosyalist edebiyata dönüşmüştü” (Musalı, 2023: 776).

Sovyetler Birliği'nin kültürel politikası, görünürde bir özgürleşme ve ilerleme söylemiyle sunulsa da aslında işgal altındaki halkların kimliğini silmek ve onları imparatorluğun çıkarlarına hizmet eden birer araç haline getirmek üzerine kuruluydu. Bu süreç,

yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel bir sömürge anlamına geliyordu. Sovyet rejimi, halkların kendi tarihlerini ve kültürlerini sahiplenme yetilerini ortadan kaldırarak, onları ideolojik birer kopya haline getirmeyi hedefledi.

Bu edebiyata, sosyalist realizm prensiplerine bağlı, kuruluş döneminde “proletkult” adıyla bilinen edebiyatı yaratma işine özel olarak kurulan edebî cemiyetler ve şair/yazar ordusu hizmet ediyordu. Proletkult¹ 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan ve işçi sınıfının kültürel ve sanatsal üretim kapasitesini geliştirmeyi amaçlayan bir hareketti. Proletkult, işçi sınıfının kendi kültürünü yaratmasını ve burjuva kültüründen bağımsız bir sanat, bilim ve düşünce sistemi oluşturmalarını savunuyordu. Proletkult, 1920'lerin sonunda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kültür politikalarını merkezileştirmesiyle etkisini yitirdi. 1930'lara gelindiğinde hareket tamamen dağıldı ve Sovyet kültürü, devlet kontrolünde tek bir ideolojik çizgide şekillendirildi. M. Kuliyeve, M. K. Elekberli, Ali Nazim, H. Zeynalli, M. Refili, M. Arif, M. Hüseyin ve S. Hüseyin gibi eleştirmeler de dönemin proleter ve sosyalist ideolojisine bağlı kalmak zorundaydı.

Azerbaycan Sovyet edebiyatının şekilleniş sürecini Türkiye'den izleyen ve bu süreci derin bir eleştirel bakışla değerlendiren M. E. Resulzade, edebiyatın halkın kimliğini ve özgürlük mücadelesini yansıtmaya konusundaki önemine sıkça vurgu yapmıştır. Onun özellikle Cafer Cabbarlı'nın “Od Gelini” adlı eserine dair yazdığı not, bu değerlendirmenin en güçlü örneklerinden biridir. Resulzade'nin, eserdeki sahnelerin derin sembolizmini çözümleyerek yaptığı yorumlar, dönemin edebiyatının politik alt metinlerini ortaya koymak açısından oldukça değerlidir.

Od Gelini, Azerbaycan'daki Rus istilasını, dolaylı yoldan tenkit eden başarılı sembolik bir eserdir. Cabbarlı, “Od Gelini” piyesinde halkın zorla Müslümanlaştırılması temasını kullanarak dönemin toplumsal manzarasını yansıtırken, gerçekte Sovyet baskısını ve komünist ideolojinin zorla dayatılmasını Hürremiler hareketi üzerinden bir metafor olarak işlemeye çalışmıştır. Eser aynı zamanda, din aleyhine propagandaya da ayna tutuyordu.

Resulzade'nin eserde dikkat çektiği sahne, genç Elhan'ın halkının özgürlüğü için verdiği mücadelenin en kritik anını tasvir eder. Sevgilisinin başörtüsünden yaptığı bir bayrakla halkı mücadeleye çağıran Elhan, bu eylemiyle sadece bir kahraman değil, aynı zamanda halkın bağımsızlık özleminin bir simgesi haline gelir. Mücadelenin şiddeti artınca Elhan yakalanır ve idama mahkûm edilir. Darağacına götürüldüğü sırada, şehadet kelimesini okumaya zorlanırken onun bu talebi reddederek yüksek bir sesle “Bütün dünya dese de ben demem, 'La ilahe illallah’” demesi, derin bir sembolik anlam taşır (Resulzade, 1991:71).

Bu sahne, Resulzade'ye göre, dönemin Sovyet baskısına karşı bir direniş manifestosu niteliğindedir. Seyircilerin, eserde geçen “Arap” ve “İslam” gibi kavramları, “Rus” ve “Komünizm” olarak okuması, bu sembolizmi daha da güncel bir bağlama oturtur. Bu yorum, Cabbarlı'nın eserinin, sadece bir tarihi trajediyi değil, aynı zamanda Sovyet döneminde halkın yaşadığı ideolojik baskıyı ve kimlik erozyonunu yansıttığını ortaya koyar. Elhan'ın inancını ve özgürlüğünü, zorbalığa karşı koruma çabası, Resulzade'ye göre, Azerbaycan halkının millî benliğini koruma mücadelesinin sanatsal bir tezahürüdür.

¹Rusça “Пролеткульт” - Proletarskaya Kultura'nın kısaltması. Hareketin adı, “proletarya kültürü” anlamına gelir.

Resulzade, Sovyet döneminde şekillenen Azerbaycan edebiyatını, ideolojik bir kontrol mekanizmasının etkisi altında görmekteydi. Ona göre, edebiyat, halkın kimliğini yansıtmak ve bağımsızlık mücadelesini diri tutmak için bir araç olması gerekirken Sovyet rejimi tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Resulzade, bu bağlamda, Cabbarlı'nın eserlerini ve onun gibi sanatçıların eserlerini, baskıcı rejime karşı bir direniş ve halkın öz kimliğini savunma çabası olarak görmüştür.

“Od Gelini”, özellikle halkın köklerine, tarihine ve bağımsızlık mücadelesine vurgu yapan sahneleriyle, Resulzade'nin bu yaklaşımını destekleyen bir örnek teşkil eder. Cabbarlı'nın, eserinde bir yandan geleneksel değerlerle bağını korurken diğer yandan toplumsal adalet ve özgürlük için çağrıda bulunması, Resulzade'nin edebî anlayışında önemli bir yer tutar.

Resulzade'nin yorumları ışığında, “Od Gelini” sadece Sovyet döneminin eleştirisiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda, farklı dönemlerde halkların özgürlük mücadelesine rehberlik edebilecek evrensel bir mesaj taşır. Elhan'ın darağacındaki duruşu, zulme boyun eğmeyen bir direnişin simgesidir. Bu sahnenin, farklı tarihsel bağlamlarda yorumlanabilir olması, Cabbarlı'nın eserine zamansız bir değer katar.

Resulzade'nin “Od Gelini” hakkındaki değerlendirmesi, sadece bir edebî eserin yorumlanmasından öte, Azerbaycan edebiyatının halkın kimliği ve mücadelesiyle olan kopmaz bağını vurgular. Cabbarlı'nın eserindeki sembolizm ve dramatik yapı, dönemin baskıcı rejimlerine karşı sanatın nasıl bir direniş aracı haline gelebileceğini gösteren önemli bir örnek olarak öne çıkar.

M. E. Resulzade'nin “*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*” adlı eserinde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin fikirlerini ve bağımsızlık mücadelesini sembolik bir şekilde yansıtan edebî eserler geniş bir yer tutar. Resulzade'ye göre, Sovyet ideolojisinin etkisi altında yazılmış gibi görünen eserlerde bile, Azerbaycan halkının özgürlük arzusu ve millî kimlik vurgusu, metaforik bir anlatım aracılığıyla güçlü bir şekilde hissedilir. Bu eserler, dönemin baskıcı politik koşulları nedeniyle doğrudan ifade edilemeyen bağımsızlık ve özgürlük fikirlerinin, edebiyatın derinliklerinde işlenen ince bir sembolizmle ortaya konduğu örneklerdir. Resulzade'nin “tarihi gerçekliği edebî bir metafor olarak canlandıran” eserler listesi oldukça geniştir. Bu listede yer alan eserler, sadece içerikleriyle değil, aynı zamanda halkın duygularını ve kolektif bilincini yansıtan sanatsal ifadeleriyle dikkat çeker. Bu eserler arasında öne çıkanlar şunlardır:

Celil Memmedkuluzade'nin “Kamança” ve “Anamın kitabı” dramaları;

Süleyman Sani Ahundov'un “Laçın Yuvası” piyesi;

Hüseyn Cavid'in “Topal Teymur” ve “Peygamber” dramaları;

Hüseyn Cavid'in “Seyavuş” dramı;

Ahmed Cevad'ın “Göy Göl” şiiri;

Cafer Cabbarlı'nın “Oktay Eloğlu” ve “Od Gelini” pyesleri;

Sabit Rahman'ın “Vefasız” romanı;

Samed Vurğun'un “Vagif” dramı.

Bu eserler hem bağımsızlık hem de milliyetçilik ideolojilerinin, toplumsal ve tarihsel bağlamda nasıl edebî bir biçimde yansıtıldığını gözler önüne serer. Resulzade, listedeki eserlerin, Sovyet baskısı altında yaşayan halkın duygularını metaforlarla ortaya koyduğunu savunur. Ona göre, bu eserlerdeki metaforlar, bir yandan dönemin ideolojik baskısına karşı bir kalkan görevi görürken diğer yandan halkın bağımsızlık özlemini diri tutmayı başarmıştır. Resulzade, bu eserlerin her birini, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin düşünce mirasının Sovyet dönemi edebiyatında nasıl yaşatıldığını anlamak için birer anahtar olarak görür. Resulzade'nin bu eserleri değerlendirme biçimi, edebiyatın sadece estetik bir alan olmadığını, aynı zamanda bir direniş aracı olduğunu açıkça ortaya koyar. Ona göre, Azerbaycan Sovyet edebiyatı, ideolojik kontrol altında yazılmış olsa da halkın bağımsızlık arzusunu ve kimlik bilincini sürdürmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu eserler, dönemin baskıcı ortamına rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin değerlerini ve mirasını yaşatan birer metaforik anıt niteliğindedir.

“Sovyet sansürünün izni dahilinde Azerbaycan milliyetçiliğinden ancak bu kadar bahsedilebilir” (Resulzade, 1991:79) diyen M.E. Resulzade, adı geçen her bir eserin bağımsızlık fikrine hizmet eden özelliklerinden kısaca, fakat çok keskin ve net bir duyarlılıkla bahseder. Aynı zamanda, bu edebiyatı ve yazarları, işkencelere maruz kalıp Sovyet baskı makinesinin kurbanı olsalar da örnekleri “Bolşevik sansüründen kurtulup muhacerette yayımlanan” Azerbaycan edebiyatından ayırır. M.E. Resulzade, muhaceret şiirinin Gültekin, Kerim Yayıcı, Sanan, Elmas Yıldırım gibi şairlerinin bağımsızlık mücadelesi hakkındaki fikirlerle kaleme alınan poetik örneklerini örnek verir ve geniş bir şekilde analiz eder.

Celil Memmedkuluzâde'nin “*Anamın Kitabı*” (1920) piyesi, vatan, millet ve dil meselelerini en yüksek noktaya taşıyan bir yapıt olarak, Azerbaycan'ın 20. yüzyıl başındaki manevi dünyasını en derin şekilde yansıtan önemli eserlerden biridir (Barmanbay, 2019: 83). “*Anamın Kitabı*”nın Sovyet döneminde sahnelenmemesi ve edebî analizlerde göz ardı edilmesinin nedeni, Resulzade'ye göre, eserin “toplumu kendi köklerinden koparmak isteyen komünistlerin” ideolojisine ters düşmesiydi (Resulzade, 1991:61). 20. yüzyılın başlarında yoğun polemiklere neden olan dil ve manevi değerler meselesi, “*Anamın Kitabı*”nda o kadar metaforik bir şiddetle dile getirilir ki, aslında 11. yüzyıldan itibaren Farsça yazan, 20. yüzyılda Osmanlı şivesine ve Rus ideolojisine zorla veya ideolojik sebeplerle meyil eden Azerbaycan aydınının “*Ana kitabı*” – “*Kitab-i Dede Korkud*”tan, sözlü halk edebiyatından, bağımsızlık mücadelesinden uzaklaşması durumunda ne gibi sonuçlarla karşılaşacağı açıkça gösterilmektedir (İsayeva, 2022: 34).

Resulzade, Süleyman Sani Ahundov'un “*Laçın Yuvası*” adlı eserinin, yüzeysel olarak Bolşevik-Sovyet ideolojisine uygun görünmesine rağmen kabul görmemesinin nedenini, eserin devrimci bir amaca içtenlikle hizmet etmemesi, aksine taklitçilik karakteri taşımasıyla ilişkilendirir. Ona göre, bu tür eserlerde devrimci ideoloji, içten gelen bir inanç ya da toplumsal bir hedef olarak değil, yalnızca bir araç gibi sunuluyordu. Millî ideolojiden kurtulmanın bir yolu gibi lanse edilen bu yaklaşım, Sovyet düzenine olan inancı güçlendirmekten ziyade, onun yapısının yapay ve sahte idealler üzerine kurulu olduğunu gözler önüne seriyordu. Bu durum, halkın nezdinde beklenen etkiyi yaratmıyor, aksine Sovyet rejiminin meşruiyetine zarar veriyordu.

Resulzade, Hüseyin Cavid'in sanatını incelerken eserlerindeki Türk kimliğini ve İslam'a dayalı kahraman tipini, Sovyet ideolojisinin kabul edebilmesinin mümkün olmadığını özellikle vurgular. Ona göre, Cavid'in sadece inanç ve din temalarını değil, aynı zamanda özgürlük ve bağımsızlık fikirlerini de sanatı aracılığıyla cesurca dile getirmesi, onu farklı bir konuma taşımaktadır. Bu bağlamda Resulzade, özellikle "Peygamber" eserine dikkat çeker ve Cavid'in Sovyet rejimi gibi baskıcı bir ortamda dahi düşüncelerini ifade etme yollarını bulmasından büyük hayranlık duyar.

Cavid'in "Peygamber" isimli eseri güçlü metaforik bir dram olarak sanatçının inançlarını ve ideallerini örtülü bir şekilde aktarmasına olanak tanır (İsayeva, 2022: 19). Resulzade, bu eserde Cavid'in kullandığı edebî yöntemleri detaylı şekilde analiz eder ve Cavid'in edebiyat sanatını bir araç olarak kullanarak Sovyet rejiminin dayattığı sınırlamalara karşı nasıl ustalıkla mücadele ettiğini gözler önüne serer.

Eserdeki metaforlar ve semboller, sadece Cavid'in bireysel düşüncelerini değil, aynı zamanda bir milletin özlemlerini, bağımsızlık mücadelesini ve kimlik arayışını da yansıtır. Resulzade'ye göre, "Peygamber" yalnızca bir edebî eser değil, aynı zamanda Cavid'in Sovyet ideolojisine karşı entelektüel direnişinin bir göstergesidir. Bu durum, Cavid'in yaratıcılığıyla sadece sanatını değil, aynı zamanda bir milletin kimlik ve özgürlük mücadelesini de ifade etme yolundaki cesaretini sergiler. Resulzade'nin Cavid'in eserlerine yönelik bu tespitleri hem edebî hem de tarihsel açıdan büyük bir önem taşımaktadır.

Öyle bir asr içindeyim ki, cahan

Zulmü vahşetle kavrulub yanıyor... (Cavid, 1994: 10)

veya

İnkılap isteyirmisen, bana bak!

İşte keskin kılınç, kitabı bırak.

Parlayıp durmadıkça elde silah,

Ezilirsin, kanın olur da mübah (Cavid, 1994: 12)

Resulzade, Azerbaycan edebiyatı ve Hüseyin Cavid uzmanlarının "Peygamber" eserine hak ettiği değeri vermesinden çok önce, eserin sembolik içeriğini tüm yönleriyle derinlemesine inceleyip ortaya koymuştur. Ona göre, Hüseyin Cavid, "zulüm ve vahşetle yakılan" bir ülkenin vatandaşı olarak, Sovyet rejiminin dayattığı "komünist cenneti"nin ardındaki acı gerçekleri yansıtmaktadır.

Resulzade, eserdeki kahraman figürünün, "gaye-i amal" uğrunda savaşıyor; taş, diken, ok ve kılıç gibi her türlü zorluğa göğüs gerebilen bir karakter olarak tasvir edildiğini belirtir. Bu figür, yalnızca bireysel bir mücadeleyi değil, aynı zamanda bir milletin özgürlük ve kimlik arayışını da temsil eder. Dramın en küçük detaylarında bile "vatan" anlayışının varlığı hissedilir. Resulzade, buna örnek olarak Peygamber'e karşı çıkan kötü sokak çocuklarının bile sahnede vatan marşı okumalarını gösterir ve bu durumun eserin ideolojik yönünü net bir şekilde ortaya koyduğunu ifade eder.

Cavid'in Peygamber'i, yalnızca bir edebî eser değil, aynı zamanda Cavid'in içinde yaşadığı topluma ve Sovyet rejiminin baskıcı yapısına karşı bir ayna tutar. Resulzade'ye göre, eser, halkın iç dünyasında yer etmiş olan vatan sevgisini, bağımsızlık mücadelesini ve özgürlük arzularını sembolik bir anlatımla yansıtarak, sanatın ideolojik bir direniş aracı olabileceğini kanıtlamaktadır. Hüseyin Cavid'in bu güçlü anlatımı hem döneminin gerçeklerini ifşa etmekte hem de bir milletin varoluş mücadelesini sanatsal bir derinlikle sunmaktadır. Resulzade'nin bu analizi, eserin tarihsel ve ideolojik önemini vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda Cavid'in yaratıcılığına olan hayranlığını da gözler önüne serer.

Resulzade'ye göre, Komünist rejimi ve istilası altında ezilen Azerbaycan'da, Azerbaycan Türk'ü bir şairin yazdığı "Peygamber" adlı eserde peygamberin dilinden söylenen vatan sloganının ifadesi özellikle açıktır. Bu söz, eserin ardındaki derin anlamı ve ideolojik duruşu çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Resulzade, "Peygamber" eserinde yer alan vatan sevgisinin, sadece soyut bir düşünce ya da kelimeyle sınırlı kalmadığını, aksine gerçek bir mücadelenin ve fedakarlığın sonucu olarak ortaya çıktığını vurgular. Vatan, sadece sözde sevebilecek bir kavram değildir; gerçek vatan sevgisi, ancak zorluklara göğüs gererek bağımsızlık ve özgürlük uğruna verilen mücadeleyle kazanılabilir.

Bu düşünce, eserin dramatik yapısında da derinlemesine işlenmiştir. "Peygamber"deki kahramanlar, vatanlarını yalnızca duygusal bir bağla değil, somut bir mücadele ve dirençe severler. Resulzade'ye göre, Hüseyin Cavid, bu eserde vatan sevgisini bir ideolojiye dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda bu ideolojinin bedelini ödeyen, zor koşullar altında dahi dimdik ayakta kalan bir milletin ruhunu edebiyat aracılığıyla yansıtmıştır.

Resulzade, Azerbaycanlı bir şairin eserinden çıkarılacak dersin de bu mücadeleyi simgelediğini belirtir. Bu eser, sadece bir halkın değil, bir milletin varoluş mücadelesinin ve özgürlük arayışının edebî bir ifadesi olarak anlam kazanır. "Peygamber" yalnızca sanat eseri olmakla kalmaz, aynı zamanda Azerbaycan halkının zorlu dönemde sahip olduğu inanç, direnç ve vatan sevgisinin sembolik bir temsilidir. Bu bağlamda, Resulzade, Cavid'in eserini sadece bir sanat eseri olarak değil, aynı zamanda bir direniş manifestosu olarak değerlendirir ve Azerbaycan halkının özgürlük mücadelesinin edebî bir yansıması olarak kabul eder (Resulzade, 1991:65).

Edebiyatın Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminden sonra sembollerle zenginleşmiş temalarla ilgilenmesini çeşitli edebî eserler üzerinden değerlendiren Resulzade, bir kez daha Hüseyin Cavid'in sanatına dönerek, "Siyavuş" eserini "zamanın talebiyle" yazılmış önemli bir yapıt olarak analiz eder.

Siyavuş, Orta Doğu mitolojisinin trajik kahramanlarından biridir. İran hükümdarı Keyhusrev'in oğludur ve erdem, sadakat ve onurun sembolüdür. Hikâyesi, düşmanı olan Turan hükümdarı Afrasiyab tarafından ihanete uğrayıp suçlanması ve sonunda haksız yere öldürülmesi etrafında şekillenir (Örs, 2009: 308). Siyavuş, adalet ve özgürlük mücadelesini simgeleyen bir figürdür. Türk ve Fars edebiyatında önemli bir yer tutar, özellikle Hüseyin Cavid'in "Siyavuş" adlı eserinde Sovyet baskısına karşı direnişin sembolü olarak kullanılmıştır.

Resulzade'ye göre "Siyavuş", yalnızca bir edebî eser olmanın ötesinde, dönemin toplumsal ve ideolojik koşullarını yansıtan önemli bir metin olarak öne çıkar. Cavid'in

Siyavuş'u, Doğu edebiyatının en talihsiz kahramanlarından biri olarak sunması, eserin sembolik gücünü pekiştirir. Resulzade, Siyavuş'un trajedisini sadece bireysel bir felaket olarak değil, aynı zamanda bir milletin özgürlük mücadelesini simgeleyen bir arketip olarak değerlendirir.

Siyavuş karakterine duyduğu özel ilgisiyle dikkat çeken Resulzade, Cavid'in bu sembolü en ünlü eserlerinden birinde nasıl ustalıkla işlediğini inceler. Şiir tekniği ve düşünsel derinliği açısından Siyavuş, yalnızca sanatsal bir başarı değil, aynı zamanda toplumun özgürlük mücadelesinin bir yansımasıdır. Resulzade, eserin coşkulu hitaplarının, bağımsızlık ve özgürlüğün önemini vurgulayan güçlü bir çağrı olarak işlediğine işaret eder. Bu hitaplar, sadece bireysel bir kahramanın değil, bir halkın ve milletin özgürlük arzusunun da ifadesidir.

Resulzade'ye göre eserin edebî değeri, biçimsel özelliklerinin ötesinde, taşıdığı derin anlam ve içsel güçle şekillenir. Cavid, Siyavuş aracılığıyla özgürlük mücadelesini şiirsel bir dil ve sembollerle aktarırken, halkı özgürlüğe çağıran ideolojik bir metin de sunar. Bu eser, yalnızca bir edebî ürün değil, bir milletin özgürlük mücadelesinin simgesel ifadesi olarak büyük bir anlam taşır. Cavid'in eseri, halkın uyanışını ve özgürlüğe duyduğu özlemi yalnızca sanatsal bir biçimde değil, aynı zamanda tarihsel bir sorumluluk bilinciyle dile getirir.

“Edebî faaliyetinin sonlarına doğru Cavid, yeni bir eserinin yayımlanmasına muvaffak oldu. Bu manzum trajedinin adı – Siyavuş olarak belirtilmiştir ve içeriği “Şahname”den alınmıştır. Büyük İran şairinin bu mazlum kahramanı, onun yaşadığı trajediler, başarısızlıklar, tabiidir ki, Azerbaycan'ın romantik şairi tarafından hem zamanın gereksinimleri hem de sahne teknikleri açısından çok güzel bir şekilde işlenmiştir” (Rəsulzadə, 1991: 67).

İran-Turan karşıtlıklarının özünü mükemmel şekilde yansıtan eserlerden en iyisi şüphesiz Hüseyin Cavid'in Siyavuş'udur. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yapılan analizlerde Siyavuş'daki karşıtlık motifi reddedilmektedir. Siyavuş, “talihsiz insan” simgesi olarak (Əlioğlu, 1975: 124) sunulmakta ve analiz edilmektedir. Ancak başlangıçta İran-Turan karşıtlığı fikrini reddeden M. Alioğlu, yaptığı analizde Siyavuş'u, “Turan egemenliğine karşı gerekli güçlü bir silah” (Əlioğlu, 1975, 128) olarak nitelendirir. Eğer bir karşıtlık yoksa, o zaman silah ne işe yarar? Eserin içeriğine dönecek olursak, Siyavuş için Turan ve İran nedir?

İşte ana yurdu, Turan ovası! (Cavid,1984:305)

Anasıdır Turanlı... Cavid,1984: 267)

Babası da İranlı. (Cavid,1984: 267)

İran-Turan karşıtlığı, Siyavuş'un etrafında hızla gelişen askeri sahnelerde ve ekspresif diyaloglarda devam eder. Siyavuş hem İran'ın hem de Turan'ın askeri güçlerine liderlik eder; her iki tarafa da zafer kazandırsa da başlangıçta şüphelerin odak noktası olarak kalır. Çünkü o ne tam bir Turanlı ne de tam bir İranlıdır. Gerçekte, büyük birleştirici bir potansiyele sahip olmasına rağmen, Turanlılarla ilk çatışmasında barışa ulaşmış ve huzur sağlamış olsa da her iki cephede de ona şüpheyle yaklaşılır. Cavid'den önce, Resulzade bunu metaforik bir şekilde değerlendirir. Hem Türk hem de İran ideolojisi arasında bocalayan “Zamanımızın Siyavuşu”nun Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uzun süre varlık gösterememiştir. İran-Turan karşıtlığı hem Siyavuş'un etrafında hem de içinde mevcuttur. Cavid'in son eserlerinden biri olan Siyavuş'da, cevapsız kalan sorular sorulur. İran-Turan karşıtlığının yanı sıra, ihanet ve aşk üzerine düşünceler de eserin hikâyesinde önemli bir yer tutar.

Eserde, askeri-siyasi sahnelerle birlikte iki aşk hattı da sunulmaktadır: Üvey annesi Sūdabe'nin Siyavuş'a olan ihanetkar aşkı ve Turan sarayının takdir ettiği ve teşvik ettiği Firengiz ile Siyavuş arasındaki aşk. Dünya edebiyatında hem Batı hem de Doğu klasiklerinde benzer temaların varlığı, hangi kaynağın daha eski olduğu konusunda tartışmaları gündeme getirmektedir (Firdovsi, 2005:535)

Resulzade, Ahmed Cevad'ın şiirlerindeki sembolizmi incelerken, şairin eserlerinde sıkça kullanılan sembollerin çoğunun, dışarıdan bakıldığında doğal manzaralarla ilgili olduğu tespitinde bulunur. Bu semboller, Azerbaycan'ın farklı coğrafi ve kültürel unsurlarını yansıtarak, şairin vatana duyduğu derin sevgiyi ve özgürlük arzusunu ifade eder. Resulzade, bu sembollerin, şairin gerçeklikten soyutlanmış bir biçimde değil, aksine halkın duygusal ve kültürel bağlarını derinlemesine irdelleyerek işlediği birer imgeler olduğunu vurgular.

Resulzade, şairin bu sembolizminin bazen yanlış anlaşılmağa olduğunu ve “çekist ruhlu” (“çekist” terimi, Sovyetler Birliği'nde devletin baskıcı mekanizmalarını destekleyen ve uygulayan kişileri de tanımlamak için kullanılan kelimedir) eleştirmenler tarafından A.Cavad'ı hedef almak amacıyla sembollerinin kasıtlı olarak deşifre edilmeye çalışıldığını da belirtir. Cavad'ın şiirleri, dışarıdan bakıldığında sembolizmle zenginleştirilmiş gibi görünse de aslında her sembolün ardında bir özgürlük, direniş ve halkın özelemleri gibi derin toplumsal ve ideolojik mesajlar yatmaktadır. Bu semboller, zaman zaman Sovyet rejimi tarafından tehdit olarak algılanmış ve şairin eserleri üzerinde baskılar uygulanmıştır.

Resulzade, Cavad'ın sembolist yaklaşımının, yalnızca bireysel bir edebî üslup değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın kültürel ve millî kimliğini savunma çabası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda, Cavad'ın şiirlerinde kullanılan semboller, halkın kültürel mirasını koruma, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini simgeleme amacı taşır. Resulzade'nin yorumlarına göre, Cavad'ın sembolizmi, yalnızca bir edebî akım olarak kalmayıp, aynı zamanda halkın özelemlerini, isyanını ve direnişini taşıyan bir araç haline gelmiştir (Rəsulzadə, 1991:68).

Azerbaycan'ın işgali ve özgürlük mücadelesini konu alan eserlerden biri olan Ahmed Cevad'ın “Sesli Kız” adlı eseri, bu bağlamda son derece ilginç bir örnek teşkil eder. Bu eser, Cevad'ın Azerbaycan'ın millî kimliğini, kültürünü ve özgürlüğünü savunma çabalarını güçlü bir biçimde yansıtır. Resulzade, bu eseri doğrudan incelemek yerine daha çok Cavad'ın “Göy Göl” ve “Kür” şiirlerine odaklanır. Resulzade, bu şiirlerdeki sembolizmi ve özgürlük mücadelesini analiz ederek, A.Cavad'ın edebî dilini ve halkın mücadelesini nasıl derinlemesine ifade ettiğini irdeler.

Resulzade'ye göre, Ahmed Cevad'ın çevirmenlik faaliyetleri ve eserleri, Azerbaycan halkının kültürel mirasını koruma çabasıyla şekillenmiş, fakat Sovyet yönetimi tarafından yalnızca takdir edilmemekle kalmamış, aynı zamanda bu eserlerin etkisini sınırlamak için büyük bir çaba harcanmıştır. Sovyet rejimi, Cavad'ın eserlerini, Azerbaycan'ın millî kimliğini ve özgürlük mücadelesini savunan bir araç olarak görmektense, onları baskı altında tutmaya çalışmıştır. Çevirmenlik faaliyetlerinin ve eserlerinin genellikle göz ardı edilmesi, sadece edebî anlamda değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir anlamda da Cavad'ın devrimci düşüncelerinin susturulmak istenmesinin bir yansımasıdır. Resulzade, A. Cavad'ın şiirlerinin ve

çevirilerinin, Sovyetler Birliği'nin dayattığı ideolojik baskılara karşı bir direniş sembolü olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Azerbaycan şairleri, millî bağımsızlık ve özgürlük ideallerini eserlerinde semboller ve metaforlar aracılığıyla dile getirmiştir. Resulzade'nin analizleri, özellikle Sovyet ideolojisinin baskıları altında dahi edebî sanatçıların bağımsızlık mücadelesini ifade etme çabalarını açıkça ortaya koymaktadır. Hüseyin Cavid, Ahmet Cavad ve dönemin diğer önemli yazarları, eserlerinde sadece toplumsal ve tarihsel gerçeklikleri değil, aynı zamanda milletin özgürlük arayışını da güçlü bir şekilde yansıtmışlardır. Bu eserlerin sembolik derinliği, Azerbaycan halkının kültürel ve ulusal kimliğini savunma arzusunun bir yansımasıdır ve bu anlamda Azerbaycan edebiyatının geleceğe dönük bir mücadele ve direniş kültürünün temel taşlarını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

1920-30'lu Yıllarda Azerbaycan Dramaturjisinde İstiklal Ülküsünün Metaforik Yansıması

Resulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ardından yazılmış dramatik eserlerin sembolik anlamlarını derinlemesine incelemeye devam ederken, özellikle Cafer Cabbarlı ve Samed Vurgun'un eserlerine de geniş bir şekilde değinir. Resulzade, her iki yazarı da Sovyet dramaturjisinin temel sütunları haline getiren önemli figürler olarak değerlendirir. Ancak onları bu derece belirgin kılan temel özellikler, yazmış oldukları eserlerin içeriklerinden değil, içinde bulundukları sosyo-politik ortamdan ve kişisel yaşamlarından da kaynaklanmaktadır.

Resulzade'ye göre, C.Cabbarlı ve S.Vurgun'un eserlerinde radikal düşünceler ve toplumsal sorunlara duyulan derin bir duyarlılık ön plana çıkar. Her iki yazar da Sovyet rejiminin ideolojik baskılarına karşı durmayı, bireysel özgürlüğü ve halkın eşit haklar uğrunda mücadelesini savunmayı sürdürmüşlerdir. Bu düşünceler, eserlerinde net bir biçimde yankı bulur ve özellikle mazlumların ve mağdurların hayatına dair temalar, bu dramatik eserlerde sıkça işlenen ana konular arasında yer alır.

C.Cabbarlı'nın ve S.Vurgun'un eserleri, halkın yaşadığı zor koşulları, acıları ve ezilmişlikleri derinlemesine inceleyerek toplumsal eleştiriyi sanatsal bir biçimde dile getiren metinlerdir. Onlar, yalnızca bireysel trajedilerle kalmayıp, bir halkın, milliyetin ve devletin acılarını da sahneye yansıtmışlardır. Resulzade, bu eserlerdeki sembolizmi vurgularken yazıların bir yandan Sovyet ideolojisiyle örtüşmesine rağmen, diğer yandan aynı ideolojinin baskılarına karşı duran bir direnç olarak da okunabileceğini belirtir.

Özellikle C.Cabbarlı'nın “Od Gelini” ve “Oktay Eloğlu” eserleri ile S.Vurgun'un “Vagif” adlı dram eserinde, halkın özgürlük mücadelesi, toplumun yüksek idealler uğrunda verdiği savaş gibi temalar güçlü bir şekilde işlenir. Bu temalar, Sovyet rejiminin dayatmalarına karşı bir tür metaforik başkaldırı olarak görülebilir.

Resulzade, bu yazarlara atfettiği “radikal düşünce”nin, toplumsal yapıya yönelik eleştirilerle sınırlı kalmayıp, yazarların yetiştikleri sosyal çevre ve kişisel deneyimlerin de eserlerinde önemli bir rol oynadığını ifade eder. Bu yazarlar, sosyal adaletsizliklere, eşitsizliğe ve ezilmişliğe karşı duydukları derin öfkeyi eserlerine yansıtmışlar ve bu eserlerin her biri, Sovyet dönemindeki baskılara karşı bir tür sanatsal başkaldırı olmuştur. Bu bağlamda, C.Cabbarlı ve S.Vurgun'un eserleri, Sovyetler Birliği'ndeki edebiyatın kurallarına meydan

okuyan, toplumsal bilinci arttıran ve halkı özgürlük mücadelesine çağıran güçlü eserler olarak önemli bir yere sahiptir (Rəsulzadə, 1991:70).

Resulzade eserinde, C.Cabbarlı ve S.Vurğun'u kesinlikle suçlamaz. Aksine, Sovyet toplumunda ve sosyalist realizminin baskıları altında eser veren bu sanatçılara karşı büyük bir anlayış ve saygı gösterir. Onları, yalnızca kendi dönemlerinin ve koşullarının etkisi altında eser veren, ancak derin bir vatan ve halk sevgisi taşıyan sanatçılar olarak değerlendirir. O, Sovyet ideolojisiyle şekillenen edebiyatın içinde bile, sanatçıların ulusal kimliklerini ve bağımsızlık duygularını dışa vurabildiklerini fark eder.

Resulzade, bu sanatçıların Bolşevizm ile bağlantılı dışa yansıyan ideolojik biçimlerinin ardında, yazarların halklarına olan derin sevgi ve vatanlarına olan bağlılıklarının varlığını görür. Bu yazarların eserleri Sovyet ideolojisiyle sınırlı kalmaz; Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine ve kültürel kimliğine hizmet eden birer araçtır. Bu bağlamda, Sovyet edebiyatının sıkı kuralları içinde bile, yazarlar ulusal bir direnişi, halklarının özgürlüğüne duydukları özlemi ve millî bilinci vurgulamaktan geri durmamışlardır.

Resulzade'nin bakış açısı, Sovyet edebiyatının baskıcı ortamında bile sanatçıların ve yazarların nasıl ulusal bir direnişi simgeleyen bir dil oluşturabileceğini gösterir. Sosyalist realizminin zorlayıcı koşullarında, sanatçılar çeşitli semboller ve dolaylı anlatımlarla bağımsızlık ideallerini korumayı başaramışlardır. Bu, Resulzade'nin edebî analizinde, özellikle de C.Cabbarlı ve S.Vurğun'un eserlerinde, dönemin siyasi baskılarına karşı bir tür sanatsal direniş olarak ön plana çıkar. Resulzade, bu direnişin önemli bir simgesi olarak, her iki sanatçının da eserlerinde özgürlük ve bağımsızlık arzularının güçlü bir şekilde var olduğunu vurgular.

Resulzade, C.Cabbarlı ve S.Vurğun'u Sovyet edebiyatı içinde yaşayan, ulusal değerleri ve halklarını savunmak için dolaylı yollarla mücadele eden sanatçılar olarak görür. Onları yargılamaz; aksine, tarihsel bağlamları ve edebî üretimlerinin içindeki ulusal duyguları takdir eder. Bu, Resulzade'nin sadece edebiyat eleştirmeni olarak değil, aynı zamanda bir milletin kültürel hafızasına saygı gösteren bir düşünür olarak da ne denli derin bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir.

Resulzade, dramatik eserlerdeki sembollerini derinlemesine incelediği analizlerinde, Samed Vurğun'un "Vagif" (1937) adlı eserine özel bir ilgi gösterir. Resulzade, bu eserin Azerbaycan milliyetçiliği açısından taşıdığı önemi vurgulayarak, "Vagif"i çağdaş Azerbaycan sahnesinin en başarılı ve anlamlı eserlerinden biri olarak nitelendirir. Özellikle, S.Vurğun'un şairlik gücüne ve vatan anlayışına dair yaptığı çıkarımlar, onun edebiyatı ve halkına duyduğu bağlılığın derinliğini gözler önüne serer.

Resulzade, "Vagif" eserindeki Kacar ve Vagif arasındaki diyalogları, eserin sembolik yapısını ve milliyetçilik temasını ortaya koyan örnekler olarak ele alır. Bu diyaloglardan seçilen beyitlerle, Samed Vurğun'un sadece bir şair olarak değil, aynı zamanda halkının özgürlüğü ve bağımsızlığı için nasıl bir sanat mücadelesi verdiğini de açığa çıkarır. Kacar ve Vagif arasındaki konuşmalar, Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel bağımsızlık mücadelesinin bir simgesi olarak, vatan sevgisini ve millî kimliği savunan güçlü bir retorik oluşturur.

Resulzade, bu diyalogların bir yandan Azerbaycan'ın toplumsal ve kültürel yapısını anlatırken, diğer yandan da Sovyet yönetiminin baskıcı atmosferinde bile, sanatın ve edebiyatın ulusal direnişin aracı olarak nasıl bir güç taşıdığını gösterdiğini belirtir. Bu, S.Vurğun'un eserinin sadece edebî değil, aynı zamanda ideolojik bir değer taşıdığını da ortaya koyar.

Ayrıca, Resulzade, “Vagif” eserini sadece dramatik yapısı itibarıyla değil, sembolik anlam katmanlarıyla da değerlendirir. Bu bağlamda, “Vagif” sadece bir drama değil, aynı zamanda millî kimlik ve bağımsızlık ülküsünün sanatsal bir ifadesi olarak da kabul edilir (Rəsulzadə, 1991:75).

Resulzade, “Azerbaycan Edebiyatı” adlı eserinde, halkının bağımsızlık ve özgürlük mücadelesine duyduğu derin inanç ve bağlılıkla kaleme alınan çeşitli türdeki eserleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyerek, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi bağımsızlık ideolojisinin, açık ya da örtük bir biçimde, büyük bir yetenek ve vatanseverlik duygusuyla ifade edildiği 20-30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatını değerlendirmiştir.

Resulzade, 20-30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatını özetlerken, bu dönemin Azerbaycan'ın özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinin bir yansıması olduğunu belirtir. Azerbaycan, kaderini sadece kendi ulusal sınırlarıyla sınırlı tutmamış, aynı zamanda özgürlük arayışındaki tüm uluslar ve kültürlerle özdeşleştirerek evrensel değerlerle paralel bir mücadele yürütmüştür. Halkın yaşadığı acılar ve karşılaşılan zorluklar, özgürlük ve bağımsızlık için verilen mücadelenin, yalnızca Azerbaycan halkının değil, tüm insanlık tarihinin ortak bir değerine dönüşmesine katkı sağlamıştır. Azerbaycan, her türlü engellemeye rağmen, özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşacağına inanmış ve bunu halkının tarihsel hakkı ve doğasında bulunan bir zorunluluk olarak kabul etmiştir (Rəsulzadə, 1991: 86).

Bu analiz, 1920-30'lu yıllarda Azerbaycan dramaturjisinde istiklal düşüncesinin sembolik bir şekilde nasıl yansıtıldığını ve dönemin sosyal ve kültürel koşullarının bu eserlerdeki temalar üzerindeki etkisini göstermektedir. Resulzade'nin, Cafer Cabbarlı ve Samed Vurğun'un eserlerindeki radikal düşünceleri takdir etmesi, Sovyetler Birliği'ndeki sanatçılar için dışarıdan görünen sosyalist söylemlerin ardında derin bir milliyetçilik duygusunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan halkının özgürlük mücadelesinin ve millî kimliğinin dramatik eserler aracılığıyla sembolik bir dille dile getirildiği görülmektedir.

SONUÇ

Azerbaycan'da millî devletin kurucusu, siyasi lider, düşünür, yazar, gazeteci ve bilim adamı, Azerbaycan edebî ve sosyopolitik düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade, “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” adlı eserinde, adını anmış olduğu her bir edebî örneğin bağımsızlık ülküsüne hizmet eden ve halkın özgürlük mücadelesini yansıtan özelliklerini kısa ancak oldukça net ve güçlü bir hassasiyetle vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, onun edebiyat anlayışının yalnızca estetik değil, aynı zamanda ideolojik ve millî bir işlev taşıdığını göstermektedir. Resulzade, edebiyatın bir sanat olmanın ötesinde, halkın mücadelesinin ruhunu, millî bilincini ve bağımsızlık fikrini yaşatmak adına önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Eserlerinde, Azerbaycan halkının tarihsel ve kültürel mirasının ışığında, bağımsızlık idealinin nasıl şekillendiğine dair derin bir analiz yaparak edebiyatın

toplumsal bir sorumluluk taşıyan bir güç olduğunu savunmuştur. Resulzade'nin bu yaklaşımı, edebiyatın toplumsal değişim ve özgürlük mücadelesindeki rolünü büyük bir kararlılıkla ortaya koymaktadır.

1920-30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin özgürlük ve bağımsızlık ideallerine duyduğu derin sevgi ve inançla şekillenmiş, bu dönemdeki eserler toplumsal ve siyasi bir uyanışı yansıtmaktadır. Edebiyat, halkın bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinin bir aracı olarak kullanılmıştır.

Resulzade, “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” eserinde Azerbaycan'ın özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinin tarihsel sürecini vurgulamış ve halkının bu mücadelesindeki kararlılığını yansıtarak, Azerbaycan'ın nihayetinde hürriyet ve bağımsızlık amacına ulaşacağına olan inancını dile getirmiştir. Bu bakış açısı, dönemin edebî eserlerinde de sıkça işlenen bir tema olarak görülmektedir.

Azerbaycan edebiyatı, bu dönemde sadece edebî anlamda değil, aynı zamanda millî kimlik oluşturma ve halkı bilinçlendirme işlevi görmüştür. Edebiyatın, halkın özgürlük mücadelesine olan katkısı, yazarların ideolojik ve toplumsal sorumluluk anlayışlarıyla şekillenmiştir.

1920-30'lu yılların Azerbaycan edebiyatında, halkın mücadelesini simgeleyen çok sayıda eser ortaya çıkmıştır. Bu eserler, halkın özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerini yansıtırken, aynı zamanda halkın yaşadığı acıları, zorlukları ve umutları da güçlü bir duygusal anlatımla ifade etmiştir. Eserlerde sıklıkla işlenen özgürlük, bağımsızlık, millî bilinç, kültürel kimlik gibi temalar; halkın birliğini ve bütünlüğünü savunurken aynı zamanda zulme karşı direnişin de simgesi olmuştur. Bu temalar, dönemin edebî anlayışını belirlemiş ve edebiyatın toplumsal bir işlev görmesine olanak sağlamıştır.

1920-30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatı, halkının özgürlük mücadelesinin en etkili şekilde dile getirildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Edebiyat hem bireysel hem de toplumsal anlamda özgürlük ve bağımsızlık ideallerini savunmuş, Resulzade'nin de belirttiği gibi halkın kaderinin, özgürlük arzusunu taşıyan uluslar ve kültürlerle birleşeceği inancını pekiştirmiştir. Dönemin edebî mirası, Azerbaycan'ın modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve halkının özgürlük mücadelesini ulusal bir kimlik haline getirmiştir.

20. yüzyılın 20'li yıllarında Azerbaycan şairlerinin eserlerinde yer alan sembolik anlatımın, Sovyet sansürüne karşı etkili bir araç olduğu görülmektedir. Hüseyin Cavid'in “Peygamber” adlı eseri, dinî ve millî değerleri metaforik bir üslupla işleyerek bu fikirlerin yaşatılmasına olanak tanımıştır. Aynı şekilde, Cafer Cabbarlı'nın “Od Gelini” adlı eserinde yer alan kahramanlar, bağımsızlık mücadelesini cesur bir şekilde temsil etmiştir.

Resulzade'nin eleştiri ve analizleri, Azerbaycan edebiyatını millî fikirlerle zenginleştirme ve sanatçıların yaratıcılık özgürlüğüne katkıda bulunma açısından bir rehber olmuştur. Bu miras, edebiyat araştırmaları açısından yalnızca tarihsel bir ders niteliği taşımakla kalmayıp, gelecek nesiller için ideolojik ve kültürel bir referans kaynağı teşkil etmektedir.

Yazarlık katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma, derleme çalışması olduğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Axundov, M. F. (1962). *Əsərləri* (III cild). Bakı.
- Barmanbay, A. (2019). Doğumunun 150. Yılı Anısına: Celil Memmedguluzadə'nin *Anamın Kitabı* piyesinde Azərbaycan İdeali. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 83-114. <https://doi.org/10.24155/tdk.2019.112>
- Cavad, Ə. (1992). *Seçilmiş əsərləri* (I cild). Bakı.
- Cavid, H. (1984). *Seçilmiş əsərləri* (III cild). Bakı.
- Əhmədov, B. (2015). *XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı.
- Elçin. (1984). *Fikrin Karvanı. Görkəmli Azərbaycan tənqidçi və ədəbiyyatşünasları*. Bakı: Yazıçı.
- Əlioğlu M. (1975). *Hüseyn Cavidin romantizmi*. Bakı: Azərnəşr.
- Firdovsi, Ə. (2005). "*Şahnamə*" 2 cildə, I cild, Bakı: Nurlan.
- Hacıyev, D., Yusifli, X., Musayev, T., & Yusifli, A. (1999). *Dünya ədəbiyyatı tarixi* (Antik dövr). Kollektiv müəllifli nəşr. Bakı.
- Hüseynzadə, Ə. b. (2007). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı.
- İsayeva, B. P. (2022). Bədii mətnin mifopoetik aspekti (Hüseyn Cavidin "İblis" dramı). *Poetika.izm*, 2, 18-25.
- İsayeva, B. P. (2022). Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının semiotik aspekti. *Poetika.izm*, 1, 32-39.
- Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: biblioqrafiya /materialları toplayıb nəşrə haz., giriş sözün müə. və red. N. Yaqublu; transliterasiya red. S. Xalidoğlu. (2015). Bakı: Kitab Klubu.
- Musalı, V. (2023). Bağımsızlık Dönemi Azərbaycan Edebiyatında Klasik Geleneğin Devamı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(1), 771-826. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.29>
- Musalı, V. (2024). Bağımsızlık Dönemi Azərbaycan Şiirinde Mehmet Emin Resulzade İmajı. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9(2), 648-680. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1497889>
- Örs, D. (2009). Siyavuş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 308-309.
- Resulzade, M. Ə. (1990). *Azərbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyyət-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*. İstanbul: Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Derneği Yayınları.
- Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Elektron Məlumat Bazası. <https://anl.az/el/emb/M.E.Resulzade/kitablar.htm> (Erişim Tarihi: 12.10.2024)
- Sultanlı, V. (2014). *İstiqlal Sevgisi*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Yusifli, A. (2020). *XVII əsr Qərbi Avropa ədəbiyyatı*. Bakı: Elm və Təhsil.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 127-144, Spring 2025

Hüseyin Nihal Atsız'ın Şiirlerinde Emredici Üslup ve Emir Kipinin İşlevleri

The Functions of the Imperative Tense and Imperative Style in Hüseyin Nihal Atsız's Poems

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
10/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
20/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Öğr. Gör. Kasım Turgut
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve
Araştırma Merkezi
Türkçe Hazırlık Programı
kasimmturgutt@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1510-8749

Öz

Hüseyin Nihal Atsız, Türkçü kimliği ile ön plana çıkmış ve Türkçülük ideolojisinin oluşmasında, millî şuurun uyanık kalmasında etkisi büyük fikir adamlarımızdandır. Nihal Atsız'ın fikir adamlığı ve sanatçılığı dışında asker kimliği de bulunmaktadır. Askerî sistemde emir-komuta zinciri, nizam oldukça önemli bir yer tutar. Yolların Sonu adlı şiir kitabında emir kipli ifadelerin Nihal Atsız'ın asker kişiliği ile bağlantısı olup olmadığı ilişkisinin ortaya çıkarılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Emir kipli cümlelerin Nihal Atsız'ın üslubundaki yeri de bununla birlikte ele alınmıştır. Nihal Atsız'ın şiirlerindeki emir kipli cümlelerin niceliği, hangi işlevde olduğu, şiirin temasına göre bu işlevlerin değişip değişmediği çalışmada ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Nihal Atsız'ın edebî üslubunun oluşmasında ideolojisinin ve asker kimliğinin ne derece etkili olduğu eserde tanıklanan emir kipli cümleler üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yolların Sonu şiir kitabında emir kipli cümlelerin niceliksel fazlalığı dikkate değerdir. Metin analizi yöntemiyle Nihal Atsız'ın şiir kitabındaki emir kipli cümleler taranarak tanıklanan cümleler tablo şeklinde listelenmiştir. Türkiye'deki alan yazınında üslupla ilgili çalışmaların yapılmasına çok eğilim gösterilmediği tespit edilmiştir. Bir sanatçının üslubu onun hem yaşamı hem edebî şahsiyeti hem de fikir dünyasını anlayabilmek için oldukça önem arz etmektedir. Nihal Atsız'ın Yolların Sonu adlı şiir kitabında tanıklanan emir kipli cümleler analiz edilerek Nihal Atsız'ın dil ve üslup özelliği, edebî şahsiyeti, Türkçü kimliği, karakteri ile ilgili ilişkiler ve bu ilişkilerin arka planları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Emir, Nihal Atsız, Şiir, Türkçülük

Abstract

Hüseyin Nihal Atsız is one of our intellectuals who came to the forefront with his Turkist identity and had a great influence on the formation of the ideology of Turkism and the awakening of national consciousness. Apart from being an intellectual and artist, Nihal Atsız also has a military identity. In the military system, the chain of command and order has a very important place. The aim of the study is to reveal whether the imperative expressions in the poetry book *Yolların Sonu* are related to Nihal Atsız's military personality. The place of imperative sentences in Nihal Atsız's style is also discussed. The quantity of imperative sentences in Nihal Atsız's poems, their functions, and whether these functions change according to the theme of the poem are revealed in the study. In addition, the extent to which Nihal Atsız's ideology and military identity were effective in the formation of his literary style was tried to be revealed through the imperative sentences witnessed in the work. It is noteworthy that the number of imperative sentences in *Yolların Sonu* poetry book is remarkable. The imperative sentences in Nihal Atsız's poetry book were scanned by text analysis method and the witnessed sentences were listed in the form of a table. It has been determined that there is not much tendency to conduct studies on style in the literature in Turkey. The style of an artist is very important for understanding his/her life, literary personality and intellectual world. By analyzing the imperative sentences witnessed in Nihal Atsız's poetry book *Yolların Sonu*, Nihal Atsız's language and style, his literary personality, his Turkish identity, the relations related to his character and the backgrounds of these relations are discussed.

Keywords: Turkish Language, Order, Nihal Atsız, Poetry, Turkism

Atf Bilgisi / Citation Information

Turgut, K. (2025). Hüseyin Nihal Atsız'ın şiirlerinde emredici üslup ve emir kipinin işlevleri. *Asya Studies*, 9(31), 127-144. <https://doi.org/10.31455/asya.1615439>

GİRİŞ

Nihal Atsız, Türkolog ve tarihçidir. Orkun, Orhun, Atsız Mecmua, Ötüken gibi dergilerde Türk tarihi, Türk dili, Türk folkloru hakkında yazılar yayımlamıştır. Bununla birlikte Nihal Atsız: “Edebiyat hakikatlerin hayal ile süslenmesidir.” (Atsız, 2020). Diyerek edebiyatın böyle estetik bir tanımını ortaya koyan Türk milliyetçisi, önemli bir sanatçı ve fikir adamıdır. “Fransızca, Farsça ve Arapçayı iyi bilen Nihal Atsız, aynı zamanda usta bir şairdir. Şiirlerini genelde hece vezniyle yazan şair aruz ölçüsüyle, uzun yıllardır hafızalarda ve dillerde olan şiirler kaleme almıştır. Konu olarak önceliği Türk ülküsüne ve Türk kahramanlığına vermiştir. Aşk konusunu işlediği şiirleri azdır. Bazı şiirlerinde ise davasını anlattığı sırada yaşadığı yalnızlıktan ve karşılaştığı olumsuzluklardan bahsetmiştir. Üslup yönünden kuvvetli bir sanatçı olan Nihal Atsız, eserlerini akıcı, berrak ve lirik bir dille yazmıştır. Süsten ve özentiden uzak tabii ve canlı bir dilin peşine düşmüştür. Coşkun bir heyecanın çerçevelediği kuvvetli bir romantizm, onun şiir ve romanlarının karakteristik çizgileridir (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2024).” Aynı zamanda Nihal Atsız’ın şiirlerinde seslenme bildiren ifadeler, ünlem, emir cümlelerinin sık sık tercih edilmiş olması dikkat çekicidir. Şiirlere Nihal Atsız’ın kişilik özelliği göz önüne alınarak bakıldığında bu cümle türlerinin Atsız tarafından bilinçli olarak tercih edildiği veya hayatının doğrudan yansımalarının etkileri olduğu düşünülmektedir.

Nihal Atsız, yazmış olduğu eserleriyle Türklük bilincinin, millî şuurun uyanık kalmasında büyük katkılar sağlamıştır. Tataristanlı bir Tatar Türk’ü olan Profesör Sadri Maksudi Arsal’ın kızı büyükelçi rahmetli Adile Ayda, Nihal Atsız’ı şöyle tarif etmektedir: “Yüzyıllar geçse de ilham kaynağı olacak bir millî şuur abidesidir (Hacaloğlu, 2005).”

Nihal Atsız; askerlik, öğretmenlik, yayımcılık, kütüphane memurluğu mesleklerini yaşamı boyunca icra etmiştir. Türkçü mizacından taviz vermeyen Atsız, eserlerinden anlaşılacağı üzere görece kendi seviyesi çok daha yüksek meslekler icra etme kapasitesine sahip iken farklı alanlarda çalışmayı bir eksiklik olarak görmemiş, bunu vatana ve millete hizmet bilmiş; kibirden, gösterişten, çıkarıcılıktan, dalkavukluktan uzak bir yaşamı hep onurlu bir şeref nişanesi olarak görmüştür. Özellikle makalelerinde kullanmış olduğu üslup ve ifadeler bunun bir göstergesidir. *Türk Ülküsü* adlı eserinde geçen şu ifadeler Nihal Atsız’ın bu karakterde olduğunu ifade etmektedir: “Türkçü, gününü gün eden veya dalkavuk bir insan olamaz. Sert yaşamaktan hoşlanır ve en büyük sertliği de nefesine karşı gösterir (Atsız, 2021).”

Destanî unsurlar Nihal Atsız’ın eserlerine çok büyük bir zenginlik katmıştır. “Yeni sanat eserlerinin oluşturulmasında destanların zengin bir kaynak vazifesi göreceği şuuruna varan Nihal Atsız, edebî eserlerini Türk destanlarına ait unsurlarla bezemiştir. Onun eserlerinde sıkça tekrar edilen unsurlar ağırlıklı olarak Türk’ün tarihine, kültürüne ve epik anlatımlarında aittir (Keskin, 2020).” Nihal Atsız’ın buyruk işlevli emir cümlelerinde de ele alınan çalışmada destani-epik bir üslup göze çarpmaktadır.

Nihal Atsız’ın babası da askerdi. Kendisi de bir süre askerlik yapmıştı ve her bir Türk’ü ordu-millet anlayışının bir neferi olarak görmekteydi. Nihal Atsız için askeri nizam onun hayatı içerisinde olağan bir akış ve anlayıştı. Askeri sistemde emir-komuta oldukça önem arz etmektedir. Nihal Atsız’ın bu yönünün şiirlerindeki emir kipli ifadeler üzerinde etkisi olup olmaması ve etkisi varsa hangi işlevlerde etkisinin olduğu çalışmanın amacını kapsamaktadır. Nihal Atsız’ın söz varlığı ile ilgili tez çalışmasında en sık kullanılan fiillere bakıldığında

birincisi sırada ol- fiili, ikinci sırada et- fiili, üçüncü sırada gel- fiili, dördüncü sırada yap- fiili gelmektedir. (Yıldıran, 2020). Emir kiplerinin bu fiiller içindeki sayısı hakkında tez çalışmasında bir veri yoktur; fakat ol-, et-, yap- gibi fiiller emir kipleri ile sıklıkla kullanılan fiillerdendir.

Üslup çalışmaları üzerine Türkiye'deki alan yazınında çalışmaların nicelik olarak azlığı dikkat çekmektedir. Bir sanatçının üslubu onun hem yaşamı hem edebî şahsiyeti hem de fikir dünyasını anlayabilmek için oldukça önem arz etmektedir. Çalışma, Nihal Atsız'ın *Yolların Sonu* adlı eserindeki şiirlerde geçen emir kipli cümleler ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada metin analizi yöntemi ile Nihal Atsız'ın *Yolların Sonu* adlı şiir kitabındaki emir cümleleri taranmıştır. Tanıklanan emir kipli cümleler işlevlerine göre sınıflandırılarak tündengelim yöntemi benimsenmiştir. Bunun sonucunda Nihal Atsız'ın emir kipli cümlelerdeki işlev temayülünün ne olduğu ve emir kipli cümlelerin emredici üslupla ilişkisi ortaya konulacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Nihal Atsız'ın *Yolların Sonu* adlı şiir kitabında tanıklanan emir kipli cümleler analiz edilerek Nihal Atsız'ın dil ve üslup özelliği edebî şahsiyeti, Türkçü kimliği, karakteri ile ilgili ilişkiler ele alınmıştır.

Çalışma Materyali

Araştırmanın evrenini Hüseyin Nihal Atsız'ın *Yolların Sonu* adlı şiir kitabı oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini *Yolların Sonu* şiir kitabındaki emir kipleri oluşturmaktadır.

BULGULAR

Yolların Sonu şiir kitabında tanıklanan emir kipli cümleler aşağıda verilmiştir. Emir ifade eden fiiller italik olarak yazılmıştır ve karşılıklarına ise emir kiplerinin hangi işlevde kullanıldığı aşağıdaki tabloda bulgu olarak verilmiştir.

Metin	Kip	İşlev	Kişi
Yiğit Harbiyeliler! <i>Öğrenin</i> dersinizi	Emir	Buyruk	II. çoğul
Olan işler dimağınızı azıcık <i>yorsun!</i>	Emir	Buyruk	III. tekil
Biliyorum elbisemle eğleniyorsun			
Neyim? Bir hiç. İşe güce yaramaz topal...			
Sen sağlamsın, senin hakkın, dünyadan zevk <i>al.</i>	Emir	İstek	II. tekil
<i>Gülme</i> öyle bana, bakıp arsız arsız (...) Sana karşı haykıranı, <i>mecbursun, dinle.</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Anam, babam, karım, kızım eziliyorken	Emir	Buyruk	II. tekil

dağlar kadar yük altında... <i>Gel, cevap ver,</i> sen!		Buyruk	II. tekil
Bana anlat, anlat bana siz ne yaptınız? Köpek gibi oynastınız, fuhşa taptınız!	Emir	Buyruk Buyruk	II. tekil
Ey nankör kız, ey fahişe <i>unutma</i> şunu! Sizin için harb ederken yedim kurşunu.	Emir	Buyruk	II. tekil
Ey allıklı ve düzgünlü yosma <i>bil</i> şunu!	Emir	Buyruk	II. tekil
Hey arkadaş! <i>Sözünü bil</i> , hem <i>kendine gel</i> , Buna <i>katlan</i> , toprak için çünkü bu bir hak.	Emir	İstek	II. tekil II. tekil
Bu maziyle toprağa küfürden <i>sakın Kendi gel</i> , iradeni üstüne <i>takın</i> !	Emir	İstek Buyruk Buyruk	II. tekil II. tekil II. tekil
Hey arkadaş! Sapıtmışsın, <i>doğru yola gir</i> ; <i>Buyursunlar</i> , bizim için savaş düğündür;	Emir Emir	İstek İstek	II. tekil III. çoğul
Hem karadan hem denizden <i>ordular indir</i> !	Emir	Buyruk	II. tekil
<i>Olma</i> öyle sinsî çakal yahut engerek	Emir	İstek	II. tekil
Arkadaşlar, haydi artık <i>saflar dizilsin</i> !	Emir	Buyruk	III. çoğul
Bir çığ gibi yürüyelim gözler ileride Keder, elem her ne varsa <i>geride kalsın</i> .	Emir	İstek	III. çoğul
<i>Bak</i> , uzaktan çalınıyor bir zafer marşı, Er kişiyse görevin neyse <i>başar</i> . Zevke, eğlenceye hayvan da koşar.	Emir Emir	İstek Buyruk	II. tekil II. tekil
Kılavuz <i>yap</i> ebedi Gök Börü'yü. Çıkarıp Ergenekon'dan ulusu Türk'ü <i>kılsın</i> yine dünya ulusu.	Emir	Buyruk Buyruk	II. tekil III. çoğul
İzleyip Gök Börü'nün gölgesini Gezelim <i>gel</i> o kömen ülkesini. Kefenin: Vatan... Tabutun: Cihan... Düşünüp <i>övün</i> Yaşıyor ünün.	Emir	İstek	II. tekil
İstikbalim gitti diye <i>yaslanma sakın</i> ! O yalancı istikbale bir perde <i>indir</i> .	Emir	Buyruk Buyruk	II. tekil II. tekil
Kumandasız hazır olup onu <i>selamla</i> Gönlündeki yaraların kanını <i>dindir</i> .	Emir	Buyruk İstek	II. tekil II. tekil
Yetmiş gün bir öksüz gibi yaşadın, Annenin gittiği günü <i>unutma</i> , Senin için kendini harcayan kadın. Unutulmaz oğlum, onu <i>unutma</i>	Emir	İstek İstek	II. tekil II. tekil
İstersen dünyada her şeyden <i>el çek</i> , Bayrağı, ırkı, dünü <i>unutma</i> !	Emir	İstek İstek	II. tekil II. tekil
Gurbette tükenip dönmesem bile. <i>Unutma</i> oğlum hiç, beni <i>unutma</i>	Emir	İstek İstek	II. tekil II. tekil
Son ışık söneli nice zamandır Rüyalar! Yeniden önüme <i>düşün</i>	Emir	İstek	II. tekil
Ey zaman, ey dünya! Geri gelmemek üzere sizler de benimle <i>koşun</i>	Emir	İstek	II. çoğul

<i>Yatın</i> ümitlerim, uykuya <i>yatın!</i> <i>Bitin</i> hasretlerim, tükenip <i>bitin</i>	Emir	İstek	II. çoğul
		İstek	II. çoğul
		İstek	II. çoğul
		İstek	II. çoğul
İzdirap <i>çek, inleme...</i> Ses çıkarmadan <i>aşın</i> . (...) Ezilmekten <i>çekinme</i> , gerilemekten <i>sakın!</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Ölümlerden <i>sakınma</i> , meyus olmaktan <i>utan!</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Tanrı yolu uzaktır, erken <i>kalk</i> , sıkı <i>giyin</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Atandan kalmış kılıcı iyi <i>bile</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Kazanmanın sırrını bilmiyorsan <i>git, ara!</i> Doğru sözü Kül Tegin kitabesinde <i>ara!</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Mukadderat isterse seni yoldan çevirsin/Sen hele bu yollarda yıpranarak <i>aşın</i> da	Emir	İstek	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
İzdirabı kanına <i>kat</i> da göz kırpmadan <i>iç</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
<i>Gel</i> be dilber zevk edelim, Orda yalnız ne yatarsın?	Emir	İstek	II. tekil
		İstek	II. tekil
<i>Gel</i> bre hey, senin ile Mey içelim azar azar	Emir	İstek	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Haydi <i>durma, doldur!</i> Sağrağını <i>göğ</i> e <i>kaldır</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Dünyaya geldin <i>say</i> , yağız yere girince. Bildiğin neyse <i>unut</i> , Tanrı'ya kavuştun <i>tut</i>	Emir	İstek	II. tekil
		İstek	II. tekil
		İstek	II. tekil
Bilmezsen eğer geçmişi, toprakları <i>git, kaz</i>	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Lebler sücü bir tas <i>ver</i> hem neşe ve hem yas <i>ver</i> ,	Emir	Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Kalbin benim <i>olsun</i> diyorum, çünkü mukadder... Cismin sana yetmez mi? Çabuk kalbini <i>sök, ver!</i>	Emir	İstek	III. tekil
		Buyruk	II. tekil
		Buyruk	II. tekil
Öyleyse <i>bırak</i> , ruh bütün işkenceyi <i>çeksin</i>	Emir	İstek	II. tekil
		İstek	III. çoğul
Dışarıdan: Neymiş artık var, <i>hayal et</i>	Emir	İstek	II. tekil

Emir Kipi

Emir kipi, bir zaman gösterme özelliği taşımayan, gerçekleşmemiş olan fakat gerçekleşmesi emir (buyruk) şeklinde tasarlanan kiplerdendir. “Öteki kiplerde olduğu gibi emir kipinde de kipin dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev karışmaları dolayısıyla, istek, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik,

sitem, kabullenme, teslimiyet gibi çeşitli görevler tespit edilebilmektedir (Korkmaz, 2003).” “Emir kipinin istek, hayret, buyruk, dua ve yakarış olmak üzere üç işlevi vardır. Emir kipi, tasarlanan, yapılması istenen işi emir veya dilek biçiminde ifade eden, zaman ve şahıs kavramının aynı ekle verildiği tasarlama kipidir (Uçar, 2014).” Emir kipinin emir ifade etmesi kişinin sosyal konumuna, yaşına, cinsiyetine, bulunduğu zamana ve mekâna bağlı olarak değişmektedir. İstenen şeyin oldukça sert veya daha ılımlı olabilmesi de bu faktörlere bağlıdır (Uçar, 2014).” “Emir kipinin istek derecesi emirdeki diğer anlamlara nazaran daha yüksektir. Bilim adamlarının çoğu bu derecenin varlığına dikkat çekmiştir (Uçar, 2014).” “Emrin üst kipliği olarak yükümlülük ifade eden istek temeline odaklanır ve bu yükümlülüğün de konuşucunun en güçlü ifadesidir (Kerimoğlu, 2011).” Emir kipi emir, istek, gereklilik işlevleri dışında farklı farklı işlevler de ifade edebilir. Bu ifade ediliş cümledeki diğer kelimelere, vurguya, tonlamaya göre değişiklik göstermektedir (Gülsevin, 2007).

“Emredeninin sahip olduğu otorite ve buyurma gücü kişide her türlü cezalandırma yetkisi olduğunu hissettirir. Bu cezalandırma yetkisi buyuranın eyleyene yaptırmak istediği şeyleri sert veya keskin bir üslup ile aktarılmasına neden olur. Buyuranın gücünün yansımada etkin olan unsurlar: tonlama, jest ve mimikler, zaman, mekân, statü, ruh hali... Emirde hissedilen otoriteyi bu unsurlar etkiler. Bu sebeple emir kipinin işlevleri ve anlam sınırları belirlenirken yazılı metinlerde rastlanılan noktalama işaretleri oldukça önemlidir (Uçar, 2014).” Aynı zamanda birinci çokluk şahıs emir kullanımında belirli bir topluluğu yüreklendirerek cesaret verme işlevi söz konusudur. “Gidelim, yapalım” gibi örnekler bu işlevde gösterilebilir (Çiçek, 2014).

Türkler, ordu-millet anlayışı dolayısıyla asker meşrepli bir millet olduğundan dolayı kolektif bilinç dışında emir-komutaya aşinadılar. Birçok devlet kurarak daima aktif ve mücadele halinde olan Türk milleti başka milletlerin emri altında kalmaksızın yabancı buyruklara boyun eğmemiştir. Emir kipi kullanımı Köktürk Yazıtlarında da tanıklanmaktadır. Cevdet Şanlı'nın Köktürk Yazıtlarında emir kipleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmaya göre üç büyük yazıtta I. tekil şahıs 13, II. tekil şahıs 9, III. tekil şahıs 15; I. çoğul şahıs 8, II. çoğul şahıs 12, III. çoğul şahıs sıfırdır. Buna göre I. şahıslar 21, II. şahıslar 21, üçüncü şahıslarda 15 kez emir kipi tanıklanmıştır. I. ve II. şahıs emir kullanımının sayı bakımından eşit olduğu görülmektedir. (Şanlı, 1997). Köktürk Yazıtlarında emir ekleri şahıs çekimlerine göre aşağıdaki gibidir:

I. Teklik: -ayın, eyin, -yın, -yin

II. Teklik: -gıl, -gil ve eksik

III. Teklik: -zu, -zun, -çun

I. Çokluk: -lım, -lim, -elim, -alım

II. Çokluk: (-ı, -i, -u, -ü) (+) ng

III. Çokluk: -zun, -zün¹

Köktürk Yazıtlarında emir kipli kullanımlara bakıldığında I. Şahıslardaki kullanımlar dikkat çekmektedir. I. Şahıslarda emir işlevini bu dönemde henüz emir-istek şeklindedir, tam

¹ Üç büyük Köktürk Yazıtında Emir III. Çokluk şahıs kullanılmamıştır.

anlamıyla birbirinden ayrılmış değildir. Bu durum bugün Türkiye Türkçesinde emir kipli kullanımlarda istek anlamı işlevinin görülmesinin bir yansımasıdır.

Nihal Atsız'ın Şiirlerinde Emredici Üslup

Nihal Atsız: “Türk bir vafize için yaratılmıştır, o vazife kâinat güzelleştiği zaman biter (Hacaloğlu, 2005).” demektedir. Nihal Atsız'ın emredici ifadeleri Türk'e vazifelerini hatırlatmak ve buyruk vererek Türklük şuurunu canlı tutmakla ilişkilendirilebilir. Nihal Atsız'ın *Yolların Sonu* şiir kitabında emir cümlelerinin sıklıkla geçtiği tanıklanmıştır. Bunların hangi bağlamda geçtiği ve Nihal Atsız'ın üslubundaki yeri ortaya konulacaktır.

Nihal Atsız'ın *Yakarış* adlı şiirinin II. bölümünde harp okulu öğrencilerine seslenerek öğüt niteliğinde bir emir vermektedir:

“Yiğit Harbiyeliler! *Öğrenin* dersinizi

Kahraman göz kırpmadan düşmana saldırandır.” (Atsız, 2019).

Topal Asker adlı şiirinde ise millî şuurdan uzak bir kız tipine emir verilmektedir:

“Olan işler *dimağını azıcık yorsun!*

Biliyorum elbisemle eğleniyorsun.” (Atsız, 2019).

Millî mefhumlarını kaybetmiş bir ilgili çekici kız tipi total askerin elbisesi ile alay etmektedir. Bu kız tipi yalnızca dış görünüşü ile ön plana çıkıp bununla övünmektedir; oysa Nihal Atsız için önemli olan zihindir, ülküdür, fıkırdır. Bu nedenle dimağını azıcık yor, diyerek kıza emir cümlesi ile seslenmektedir. Aynı şiirin devamında yine bu gösteriş meraklısı kız tipine sitemli bir biçimde yalnızca onun dünyadan zevk almasını emretmektedir:

“Neyim? Bir hiç...İşe güce yaramaz total...

Sen sağlamsın, senin hakkın, *dünyadan zevk al.*” (Atsız, 2019)

“Nihal Atsız'ın eserlerinde kahramanların ülküsü yurdu yaşatmaktır. Yükselmek, yıldız olmak, ün yapmak değildir; ad san düşünmeden saldırmak ve dönmemektir. Atsız'ın romanlarında kahramanları da adsız sansız yaşamayı, fedakârlık ve ferâgati esas alan kahramanlardır (Ercilasun, 2019).” Dolayısıyla yozlaşmış tiplere karşı Nihal Atsız emredici bir üslupla sitemini dile getirmektedir. Çünkü Nihal Atsız'ın fikir dünyasında önemli olan asla gösteriş ve kibir değildir. Öyle ki yine *Yolların Sonu* adlı şiir kitabında adsız ve mezarsız olmanın asıl kahramanlık olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Millet için ölümü göze alabilecek kahramanlıkları ortaya koyabilmek kişiye ad, şan, şöhret olarak yetmesi gereken bir anlayıştır.

Kişinin öldükten sonra mezarı dahi olmasa yaptığı kahramanlıkların nesiller boyu sözlü veya yazılı olarak destanlarla, tarihi vesikalarla aktarılması, bağlı bulunduğu millete örnek bir kahraman olması kişiye ünvan olarak yeteceği anlayışı Nihal Atsız'ın ele alınan şiirlerinde adsızlık ve mezarsızlık fikri olarak motifleşmiştir. (Turgut, 2023). *Topal Asker* şiirinin devamında yine yozlaşmış kız tipine karşı Nihal Atsız çok daha sert bir üslupla seslenmektedir:

“*Gülme* öyle bana bakıp arsız arsız,
 Sen ey dışı güzel, içi çamur kız!
 Sana karşı haykıranı, *mecbursun, dinle;*
 Bugün hesap göreceğiz artık seninle.” (Atsız, 2019).

Topal Asker şiirinin devamında yine yozlaşmış kız tipine hesap soran Nihal Atsız, şiiri bu yozlaşmış, millî mefhumu olmayan salon tiplerini düşmanlarla aynı safta nitelendirerek kinimizin şiddetiyle gebereceksin nidasıyla şiiri bitirmektedir:

“Anam, babam, karım, kızım eziliyorken
 Dağlar kadar yük altında... *Gel, cevap ver, sen!*
 Bana *anlat*, anlat bana siz ne yaptınız?
 Köpek gibi oynastınız, fuhşa taptınız!
 Ey nankör kız, ey fahişe *unutma* şunu!
 Sizin için harbederken yedim kurşunu
 Ey allıklı ve düzgünlü yosma *bil* şunu!
 Bütün millet öğrenmiştir senin fuhşunu (Atsız, 2019).”

Aynı millettten olan ancak yozlaşmış olan bu tipleri artık düşman olarak gören Nihal Atsız, emredici cümle yapılarıyla sert bir şekilde bu yozlaşmış tiplere tepkisini ortaya koymaktadır. *Toprak-Mazi* adlı şiirinde vatan toprağının sevgiliden bile üstün olduğunu, asıl sevgilinin vatan toprağı olduğunu, asıl bahtıyarlığın ise vatan toprakları için can vermek olduğunu öğüt bağlamındaki emir cümleleri ile vermektedir:

“Hey arkadaş! *Sözünü bil*, hem *kendine gel*,
 Bahtıyarlıklara olmaz ölümler engel.
 Bir sevgili kızı senden aldıysa toprak
 Buna *katlan*, toprak için çünkü bu bir hak.” (Atsız, 2019).

Şiirin devamında bu emredici üslubun sitemle ve seslenmelerle birleştiği de göze çarpmaktadır, sitem, ünlem, soru cümleleri ile de emredici üslup anlamsal ve sessel olarak pekiştirilmektedir.

“Hey arkadaş! Sende insaf duygusu yok mu?
 Sana her şey veren, seni büyüten toprak
 Senden bir tek kız aldıysa acaba çok mu?” (Atsız, 2019).

Toprak-Mazi adlı şiirin devamında Nihal Atsız aslında tüm Türklere yanlış yola sapmamalarını, tarihe kulak vermelerini ve tarihten ilham almalarını, şanlı Türk tarihine bir borç olarak vatan topraklara için gerekirse canını vermelerini emir cümleleri ile bir komutan edasıyla millî duyguları iletmektedir.

“Bu maziyle toprağa küfürden *sakın*

Kendi gel, iradeni üstüne takın!

...

“Hey arkadaş! Sapıtmışsın, *doğru yola gir;*

Hakkı neyse ver maziyle kara toprağın.” (Atsız, 2019).

Bu noktada Türk milletinin her bir ferdine dosdoğru ülkü yolundan bir an bile sapmaması gerektiği yönünde telkinde bulunmaktadır; fakat yukarıdaki *Topal Asker* şiirindeki emir cümleleri ile *Toprak-Mazi* adlı şiirdeki emir cümlelerindeki üslupta bir farklılık göze çarpmaktadır. *Topal Asker*'de yozlaşmış tiplere ve düşmana karşı çok daha sert bir üslup varken *Toprak-Mazi*'de hey arkadaş! gibi ifadelerle daha yumuşak bir üslubun söz konusu olduğu görülmektedir. Yani *Topal Asker* şiirinde kin duygusu ile pekiştirilmiş bir emir cümlesi varken *Toprak-Mazi* şiirinde de ise daha çok öğütsel, yol gösterici bir anlayışla pekiştirilmiş emir cümleleri vardır. Nihal Atsız, millî şuurun uyanık olmasını çok önemsemiştir. Bundan dolayı buyruk işlevli emir cümlelerinin millî şuurun daima uyanık kalması isteğiyle de ilişkilendirmek mümkündür.

Davetiye adlı şiirde ise düşmana seslenen Nihal Atsız, kendinden emin bir şekilde düşmana karşı emretmektedir. Bunu yaparken de tarihten ilham ve güç aldığını da vurgulamaktadır. Böylece düşmana karşı üstünlük anlayışı vurgulanarak emir cümleleri pekiştirilmektedir:

“*Buyursunlar*, bizim için savaş düğündür;

...

Hem karadan hem denizden *ordular indir!*

Çarpışalım, en doğru söz süngülerindir!

...

Çağrı Beğ'le Tuğrul Beğ'in kurduğu devlet

İtalyalı melezlerden üstündür elbet.

...

Belki fazla bel bağladın şimal komşuna

Biz güleriz Cermenliğin kuduruşuna

Tanıyoruz Atila'dan beri Cermenî

Farklı mıdır Prusyalı yahut Ermeni?” (Atsız, 2019).

Davetiye şiirinin devamında yine düşmana emir cümleleri ile seslenilerek düşman bir sinsi çakal ve yılanı benzetilirken Türk askeri -ordu millet anlayışı ile tüm Türkler-bozkurta benzetilmektedir:

“Haydi! Hamle kafirindir, ilk önce sen *gel*,
Ecel ile zaman bize olmadan engel.”

...

“*Olma* öyle sinsi çakal yahut engerek,
Bozkurt gibi, kartal gibi döğüşmek gerek!” (Atsız, 2019).

Yarının Türküsü adlı şiirde Türk askerine -ordu millet anlayışı ile tüm Türk milletine- Arkadaşlar! diyerek daha yumuşak ve birleştirici bir anlayışla hitap eden Nihal Atsız, öğütsel nitelikte ve bağlamdaki emir cümleleriyle Türkçülere hitap ettiği anlaşılmaktadır:

“Arkadaşlar, haydi artık *saflar dizilsin!*

Uzak yakın ufuklardan koşup gelerek

...

Bir çığ gibi yürüyelim gözler ileride

Keder, elem her ne varsa *geride kalsın!*

...

Bak, uzaktan çalınıyor bir zafer marşı,

Yürüyelim şu doğmakta olan yarına.” (Atsız, 2019).

Bu şiirde gözler ileride, zafer marşı, yürüyelim gibi ifadelerle Nihal Atsız yine emrindeki Türk askerlerine seslenir gibi bir komutan tavrıyla Türk milletinin yarını için² öğütsel nitelikteki emirlerini dile getirmektedir. Nihal Atsız, *Kömen* adlı şiirinde yine soyu Türk olan her bir ferde görev niteliğinde emir cümleleriyle seslenmektedir:

“Hiç düşündün mü niçindir yaşamak?

Bir görev yapmak içindir yaşamak.

Er kişiyse *görevin neyse başlar*

Zevke, eğlenceye hayvan da koşar

Görüyorsun niye hayvan yığını

Ki yapar sadece hayvanlığını” (Atsız, 2019).

Hiç düşündün mü? ve düşün! Diyerek sık sık Türk milletini ve Türkçüleri düşünmeye sevk eden Nihal Atsız, özellikle düşünülmesi gerekenin vatanına bağlı ve vatani için can verecek bir er kişi olabilmek olduğunu vurgulamaktadır. Hiç düşündün mü niçindir yaşamak? Derken biçimsel olarak soru cümlesi olsa da derin yapıda emir cümlesi bağlamında bir soru cümlesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başar diye verilen emirse bir görevdir. Destansı ve bilge bir üslupla pekiştirilen aynı şiirin devamında emir cümlelerinin yinelenildiği görülmektedir:

² Türk milletinin bekâsı için.

“Kaplamış ruhunu çirkef yosunu,
Hiç umursar mı şehit ordusunu?
Var mıdır onca tivistin ötesi?” (Atsız, 2019).

“Adı üstünde: Köpek sosyetes!
Yok sayıp sen de bu ruhsuz sürüyü
Kılavuz yap ebedi Gök Börü’yü.
Çıkarıp Ergenekon’dan ulusu
Türk’ü *kılsın* yine dünya ulusu
İzleyip Gök Börü’nün gölgesini
Gezelim gel o kömen ülkesini.”³ (Atsız 2019).

Destansı bir söyleyişin olduğu bu dizelerde emir cümlelerinden önceki kısımlarda yozlaşmış tiplere karşı sert bir üslup takınan Nihal Atsız, dizelerin devamında bu yozlaşmış tipler gibi olunmaması gerektiğini bu sefer daha birleştirici bir dille Türkçülere seslenerek onlara görev addetmektedir. Türk cihan hakimiyeti ülküsü için neler yapılması gerektiği ile ilgili emir cümleleri ile bilge bir tavırla yol gösterilmiştir. Türk’ü kılsın ve gezelim gel emir cümlelerinde ise istek anlamı metnin derin yapısında ağır basan anlam olarak ön plana çıkmaktadır. *Kömen* adlı şiirin devamında ise buyruk niteliğinde emir cümlesinin kullanıldığı görülmektedir:

“Ebedi yiğit!
Adı yok şehit!
Kefenin: Vatan...
Tabutun: Cihan...
Düşünüp *övün*
Yaşıyor ünün.” (Atsız, 2019).

Diğerde kendini vatan toprağına adayan Türkçülere övünülmesi gerektiğini hatta övünülecek şeyin yalnızca bu olabileceğini vurgulamıştır. *Kömen* şiirinin devamındaki bentte ise soru cümleleri ve bildirme eki düşmüş ad cümleleri ile bu şekilde ol! Emri bu sefer metnin derin yapısında sezdirilmektedir:

“Damarında kan
Bir alev midir?
Yaşaman: Roman;
Ölümün: Şiir.

³ Türk cihan hakimiyeti ülküsünün isteğı.

Sana yok ne taş,
Ne de bir mezar.
Bu hayat: Savaş!
Ebedi uzar.” (Atsız, 2019).

Bir Türkçünün damarındaki kanın alev gibi olması gerektiğini ve yaşamının adeta bir roman, şiir, savaş gibi olması gerektiğini hem benzetme anlamları katarak hem de böyle olmasını farklı cümle yapılarıyla emrederek emir-istek anlamları ile söz konusu etmektedir. *Selam* adlı şiirinde ise vatanı için gençliğini feda edenlere teselli ve nutuk niteliği gösteren emir cümleleriyle seslenmektedir:

“Selam sana ey yılları heba olan genç!
İstikbalim gitti diye *yaslanma sakın!*
İstikbalin değil, ruhun Tanrı’ya yakın!
O yalancı istikbale *bir perde indir,*
Gerçek yarın unutma ki bir gün senindir.” (Atsız, 2019).

...

“Ufuklarda şanlı bir gün doğacak yarın,
Güzellikle, sıcaklıkla, ihtişamla
Kumandasız hazır olup *onu selamla*
Gönlündeki yaraların *kanını dindir.*
Yüzde yüz Türk olduğun gün cihan senindir.” (Atsız, 2019).

Unutma adlı şiir doğrudan oğula öğüt içeriğindedir. Nihal Atsız’ın öğüt içerikli yukarıdaki diğer emir cümlelerinde olduğu gibi bu şiirde de emir cümlelerinde şefkat hissi dikkat çekmektedir:

“Yetmiş gün bir öksüz gibi yaşadın
Annenin gittiği günü *unutma,*
Senin için kendini harcayan kadın.
Unutulmaz oğlum, onu *unutma*

...

İstersen dünyada her şeyden *el çek,*
Bayrağı, ırkı, dünü *unutma!*

...

Gurbette tükenip dönmesem bile
Unutma oğlum hiç, beni *unutma.*” (Atsız, 2019).

Bu dizelerde dikkat çeken hususlardan bir diğeri de bayrağı, ırkı, dünü unutma derken emir-komuta tarzında bir komutan söyleyişi ve hissi hakimken son satırda unutma oğlum, unutma dizesiyle his ve söylem kolektif millî duygulardan bireysel duygulara geçişin bir göstergesidir. Öyle ki Nihal Atsız; vatan, devlet, bayrak, Türklük söz konusu olduğunda ordu-millet anlayışı doğrultusunda her bir Türk ferdi bir asker telakki etmektedir. *Karanlık* adlı şiiri ise bireysel içeriklidir. Buradaki emir cümlelerinde ise geride bırakılan yılların insan üzerinde bırakmış olduğu yorgun bir ruh hali ile Nihal Atsız, bireysel isteklerini dile getirmektedir:

“Son ışık söneli nice zamandır

Rüyalar! Yeniden önüme düşün!”

...

“Ey zaman, ey dünya! Geri gelmemek

Üzere sizler de benimle koşun!” (Atsız, 2019).

Bekleyiş şiirinde de *Karanlık* şiirinde olduğu gibi yorgun duygulardan dolayı ortaya çıkan bezgin isteklerin emir cümleleri ile verilmiş olduğu görülmektedir:

“Yatın ümitlerim, uykuya yatın!

Bitin hasretlerim, tükenip bitin!” (Atsız, 2019).

Bütün Türk Gençliğine adlı şiirde millî bir içerik taşıdığından nutuk niteliğinde verilen canlı ve keskin bir üslupla verilen emirler göze çarpmaktadır:

“İzdirap çek, inleme... Ses çıkarmadan aşın.

Bir damlacık aksa da bir acizdir gözyaşın

Ezilmekten çekinme, gerilemekten sakın!

İradenle olmalı bütün uzaklar yakın

...

Ölümlerden sakınma, meysus olmaktan utan!

Bir kere düşün nedir seni dünyada tutan?

...

Yüz paralık kurşunla gider hayat dediğin,

Tanrı yolu uzaktır, erken kalk, sıkı giyin!

...

Atandan kalmış kılıcı iyi bile,

...

Kazanmanın sırrını bilmiyorsan git, ara!

Çanakkale ufkunda, Sakarya toprağında,

Siyasette muhabbet hepsi yalan, palavra.

Doğru sözü Kül Tegin kitabesinde *ara!*

...

Mukadderat isterse seni yoldan çevirsin

Sen hele bu yollarda yıpranarak *aşın* da

...

Izdırabı kanına *kat* da göz kırpmadan *iç!*" (Atsız, 2019).

Bütün Türk gençliğine emredici bir üslupla seslenen Nihal Atsız'ın bu dizeleri adeta bir nutuk metni niteliğindedir. Kül Tegin kitabesine vurgu yapılması aynı zamanda bunun bir göstergesidir. Millî temalı *Bütün Türk Gençliğine* şiirinde bazı dizeler birden çok emir ifadesinin olması ve nicelik bakımından bireysel temalı şiirlere göre daha çok emir ifadesinin olması da göze çarpmaktadır.

Bireysel içerikli *varsağı* nazım türünde olan başka bir şiirinde ise yine hayatın geçiciliği ve ölüme her an yaklaşma duyguları dolayısıyla hayattan bezginlik duygusunun gölgesinde *Bütün Türk Gençliğine* şiirindeki kadar canlı olmayan, insanın ölüme her an yaklaşma duygusu ve yaşlanmanın getirmiş olduğu dinginlikle ses tonu daha düşük emir cümleleriyle karşılaşılmaktadır:

"*Gel* be dilber zevk edelim,

Orda yalnız ne yatarsın?

...

Gel bre hey, senin ile

Mey içelim azar azar

Kahpe felek alnımıza

Ne dilerse onu yazar.

...

Haydi *durma*, *doldur!*

Sağrağını *göğ*e *kaldır*

Bu günlerin tadı baldır

Yarın kahpe felek bozar" (Atsız, 2019).

Dünyaya karşı kızgınlık ve bezginlik duygusunun emir cümlelerine de sirayet ettiğinin göstergesini oluşturan bu dizelerde feleğe çatılmasından hayattan bezginlik duyulması duygusunun varlığı anlaşılmaktadır. Ölüm temalı *Gel Buyruğu* adlı şiiri ele alınan konuyu doğrudan ilgilendiren bir şiirdir. Bu şiirde verilen buyruk Tanrı'nın insana vermiş olduğu ölüm buyruğudur. Yukarıdaki şiirde olduğu gibi hayattan bezginlik, ölüm duygusu içeren şiirlerinde olduğu gibi bu şiirde de ölümün ağırlığı ve yaşanılmış hayatın yorgunluğuyla yine ses tonu kısık emir cümleleri karşımıza çıkmaktadır:

“Dünyaya geldin say, yağız yere girince.

Bildiğin neyse *unut*, Tanrı'ya kavuştun *tut!*” (Atsız, 2019).

Millî içerikli *Hatıralar* adlı şiirde ise Türk tarihinin şanını ele alan Nihal Atsız, aynı dizide birden fazla emir ifadesi kullanarak canlı ve sesi yüksek emir cümleleriyle Türklere seslenmiştir:

“Can verdiğimiz şanlı vatan: Hatıralardır.

Bilmezsen eğer geçmiş, toprakları *git, kaz.*” (Atsız 2019).

Ay Yüzlü Güzel Konçuy şiirinde sevgiliye hitap eden şair, emredici bir üslupla sevgiliden istediğini almayı hedeflemiştir:

“Lebler sücû bir tas *ver* hem neşe ve hem yas *ver*,

Hançer mi o kirpikler ay yüzlü güzel konçuy?” (Atsız, 2019).

Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* adlı romanında geçen şu şiirde de sevgiliye karşı emredici bir üslupla sevgiliden karşılık talep etmesi durumu söz konusudur. Emir ifadesinin ardından da mutluluk ifade edilerek emir anlamı pekiştirilmiştir.

“Kalbin benim *olsun* diyorum, çünkü mukadder.

Cismin sana yetmez mi? Çabuk kalbini *sök, ver!*

Yoktur öte alemde de kurtulmaya bir yer

Mutlak seveceksin beni, bundan *kaçamazsın.*” (Atsız, 2019).

Emir-istek anlamlarının koşutlandığı başka bir şiir ise *Geri Gelen Mektup* şiiridir. Burada istekle beraber bir zorlamanın olması istek-emir koşutlanmasının olduğunun örneğidir:

“Pervane olan kendini gizler mi alevden?

Sen *istedin* ondan bu gönül *zorla* tutuştu.” (Atsız, 2019).

Yaşayan Türkçülere Ağıt şiirinde Türkçülere seslenen Nihal Atsız yine millî bir konuda emrini korkusuz olmak yönünde üst perdeden vermektedir:

“Meçhul kaderin çizdiği yoldan gideceksin,

Bilmem ki bu meçhulleri hep Tanrı mı yazmış?

Öyleyse *bırak*, ruh bütün işkenceyi *çeksin.*” (Atsız, 2019).

Yolların Sonu şiir kitabında son şiirler ölüm, kader konuları ile ilgilidir. Nihal Atsız'ın yaşlandıkça şiirlerinde ölüm temasını daha sık işlediği görülmektedir. Bununla ilgili olarak emir cümlelerindeki çağrışımlar ve sesleniş öncekiler kadar üst perdeden değildir:

“İçeriden: Bir ziyan olmuş ömürdür,

Dışarıdan: Neymiş artık var, *hayal et.*” (Atsız, 2019).

SONUÇ VE TARTIŞMA

1. Nihal Atsız'ın Yolların Sonu adlı eserinde bulunan şiirlerde emir kipli 77 cümle tanıklanmıştır.

2. Tanıklanan emir kipli cümlelerden 44'ü buyruk işlevli emir kipi iken 33'ü ise istek işlevli emir kipi'dir. Emir kipinin istek derecesi emirdeki diğer anlamlara nazaran daha yüksektir. Araştırmacıların birçoğu bu derecenin varlığına dikkat çekmiştir (Uçar 9). Ancak Nihal Atsız'da buyruk işlevli emir kiplerinin ağırlıklı olması bu bakımdan dikkat çekicidir.

3. Buyruk işlevli emir kipleri ağırlıklı olarak Türkçülük etkisiyle yazılmış millî temalı epik şiirlerde tanıklanmıştır. Bunda Nihal Atsız'ın asker kimliğinin etkisi açıkça görülmektedir. İstek işlevli emir kipli cümleler ise daha çok dünya hayatı, ölüm, kader temalı şiirlerde tanıklanmıştır.

4. Buyruk işlevli emir cümlelerde heyecan, cesaret duygularıyla destansı bir üslup söz konusudur. İstek işlevli emir cümlelerinde ise bilge bir üslupla ifade edilmiş öğüt verici - didaktik- bir anlayış hakimdir.

5. Buyruk işlevli emir kipli cümlelerde Nihal Atsız emir kipleriyle destansı bir üslup ortaya koyduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak Türkçülük anlayışıyla ele aldığı şiirlerde buyruk işlevli emir cümlelerini kullanması millî şuurun daima uyanık tutulmasını önemsemesiyle ve Nihal Atsız'ın asker kimliği ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda buyruk işlevli emir kipleriyle telkinlerde bulunarak dava adamı kimliği ile Türkçü propaganda yapmak amacındadır.

6. Tanıklanan emir kipli cümlelerde ağırlıklı olarak II. tekil şahsa -65'i- emir verildiği görülmektedir. Teklik II. Şahıs emir ifade eden asıl eklerdendir. İşlev olarak emir anlamını taşıyan bu ekler Eski Türkçeden günümüze farklı anlamlar taşıyarak gelmesine rağmen bu eklerin ilk anlamının emir (buyruk) olması sabittir. (Uçar, 2014). Nihal Atsız'da II. tekil şahıslara buyruk işlevi yüklenmiştir.

7. Aşk temalı şiirlerde geçen emir kipli cümlelerde ise aşkına kararlılıkla karşılık almak isteyen, tuttuğunu koparan erce bir söyleyiş belirgindir. Aşk temalı şiirlerdeki emir kipli cümlelerde emir kipinin buyruk işlevi ön plandadır. Nihal Atsız, sevgiliye buyruklar vererek sevgiliyi fethedilecek bir toprak hatta adeta bir kızılalma gibi görmektedir. Arkadaş veya ülküdaşlara seslenişteki emir ifadelerinde ise dostane bir üslup söz konusudur.

8. Emir kipinin temel olarak emir, istek, gereklilik işlevlerinin dışında Nihal Atsız; üslubunda kullanmış olduğu tonlamalar, vurgular, hitaplar ile cesaret verme gibi alt işlevlerle de kipin kullanımını zenginleştirdiği görülmektedir. Bu da sanatçının Türk dilini kullanmadaki ve ifade etmedeki gücünü ortaya koymaktadır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Atsız, H. N. (2019) *Yolların sonu*. Ötüken Neşriyat.
- Atsız, H. N. (2020). *Ruh adam*. Ötüken Neşriyat.
- Atsız, H. N. (2021). *Türk ülküsü*. Ötüken Neşriyat.
- Çiçek, A. (2014). Emir kipi üzerine. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 333-351. <http://dx.doi.org/10.17556/jef.54616>
- Ercilasun A. B. (2019). *Atsız Türkçülüğün mistik önderi*. Panama Yayıncılık.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Kurumu Yayınları.
- Hacaloğlu, Y. (2005). *Doğumunun 100. yılında Nihal Atsız*. Türk Ocakları Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik incelemeleri ve Türkçe*. Dinozor Kitabevi.
- Keskin, F. (2020) *Atsız'ın eserlerinde ortak hususiyetler*. Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003) *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şanlı, C. (1997). Göktürk Yazıtlarında emir kipinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve anlam yükleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 45, 237-244.
- Turgut, K. (2023). Hüseyin Nihal Atsız'ın şiirlerinde adsızlık ve mezarlılık motifi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31, 59-71. <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut552>
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. (2024). *Hüseyin Nihal Atsız*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/atsiz-huseyin-nihal> adresinden 25 Mayıs 2024 tarihinde erişildi.
- Uçar, M. (2014). *Türkçede emir kipinin işlevleri* (Tez No.: 358448) [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldıran, M. (2020). *H. Nihal Atsız'ın sözlüğü ve söz varlığı* (Tez No.: 608178) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 145-156, Spring 2025

Туркия Түркчөсүндө Грамерлешүү Алкагындагы Мүчөгө Айлануу Термини Боюнча Изилдөө Жана Мисалдар *Research and Examples of the Term "Affiliation", within the Scope of Grammaticalization in Turkish*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
18/11/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
10/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doktora Yusuf Gündüz
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türkoloji ABD
yusuf.gunduz@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-0039-6653

Мазмун

Ишибизде Туркия түркчөсүндө мүчөгө айлануу боюнча терминдин аталыштары, түрлөрү, мүчөгө айлануу процесси жана сөздөн чыккан мүчөлөр тууралуу маалыматтар берилген. Грамерлешүү - активдүү колдонулган тилдик бирдиктердин (сөздөрдүн) бара бара түпкү маанисинин солгундашы менен мүчө катары колдонула баштаганы болуп эсептелет. Бул боюнча сөздөрдүн куранды жана уланды мүчөгө айлангандары мурунку изилдөөлөрдүн негизинде берилген. Сөздөрдүн мүчөгө айлануусу көбүнчө этимологиялык маанайда болуп, белгилүү тепкичтерди талап кылат. Булар грамерлешүү процесси деп аталат. Кээ бир сөздөр мүчөгө айлануу процессин бүтүрүп, уланды жана куранды мүчө катары тилде колдонулса, кээ бир сөздөр толук мүчөгө айлана элек болуп, айлануу процесси баштаган болуп эсептелет. Алардын курамына кызматчы сөзгө айлануу, жардамчы этиш болуу сыяктуу терминдер кирет. Түркология тармагында жаңы багыт катары эсептелген бул тема боюнча, тарыхый аспектиде алсак, Махмуд Кашгари алгачкы маалыматты берген. Кийин батыштык окумуштуулардын биринчи жолу 1912-жылы термин катары колго алуусу менен билим дүйнөсүнө пайда болгон. Акыркы жылдарда түрк окумуштуулар тарабынан да изилдене баштаган. Грамерлешүү жана мүчөгө айлануу терминин алкагында Туркия түркчөсүндө ушул процессти аяктап уланды жана куранды мүчөлөргө айланган эш, ол-, ок/өк, эт//ат-, са-, бен, сен, ол, биз, сиз/сиз, олар, билен, эр-, тур-, ёры-, кил, аш сөздөрүнөн чыккан отуздан ашык мүчө боюнча маалымат берилген. Изилдөөдөгү негизги максатыбыз - бул терминди таанытуу, түрлөрүн байкоо болуп эсептелет. Макала аркылуу кыргыз тили боюнча түркология багыты үчүн практикалык пайда күтүлүүдө.

Ачкыч Сөздөр: Туркия түркчөсү, грамерлешүү, грамерлешүү процесси, уланды мүчө, куранды мүчө

Abstract

In our study: Information is given about the term grammaticalization in Turkish, types of grammaticalization, the process of grammaticalization and word-based grammaticalization. Grammaticalization is the gradual weakening of the meaning of actively used language units (words) and their use as suffixes. Research has been conducted on the basis of words that have transformed into derivational and inflectional suffixes, based on previous studies. Grammaticalization of words is a language event that requires certain processes, mostly of an etymological nature. This is called the grammaticalization process of words. Some words have completed the grammaticalization process and are used as derivational and inflectional suffixes. Some words have not completed the grammaticalization process, within the scope of affiliation. Auxiliary verbs, prepositions and conjunctions can be given as examples. Mahmut Kaşgari gave the first examples about this subject, which is a new field in the field of Turkology. Later, it was first used as a term in Western linguistics in 1912. In recent years, it has also started to be researched by Turkish scientists. Within the scope of grammaticalization term, The words that have completed this process in Turkish in Turkey and are used as derivational affix and derivational affix are as follows: eş, ol-, ok/ök, et//at-, sa-, ben, sen, ol, biz, siz/siz, olar, bilen, er-, tur-, yori-, kil, aş. Our main purpose in the study is to introduce this term, understand its types and obtain practical benefits for the field of Kyrgyz language turkology with this study.

Keywords: Turkish, Grammaticalization, Process of Grammaticalization, Inflectional Suffixes, Derivational Affix

Atıf Bilgisi / Citation Information

Gündüz, Y. (2025). Туркия түркчөсүндө грамерлешүү алкагындагы мүчөгө айлануу термини боюнча изилдөө жана мисалдар. *Asya Studies*, 9(31), 145-156.
<https://doi.org/10.31455/asya.1587336>

КИРИШҮҮ

Грамерлешүү (grammaticalization) терминин биринчи жолу 1912-жылы *француз тил илими окумуштуусу Антуан Мейе* (1866-1936) колдонгон жана тилде аналогиялык жаңылануудан башка бир процесстин да бар экенин, анын *эркин сөздүн* (mot autonome) граматикалык мүчөгө айланганын; аналогия жаңы формалар чыгарганда граматикалык системаны өзгөртпөйт, ал эми *грамерлешүү* жаңы граматикалык формалар, мурун болбогон жаңы категориялар өндүргөнүн жана бүт системаны өзгөрткөнүн белгилейт (Joseph, 2023). Андан мурун 19-кылымда *Бопп*, *Гумболд* жана *Габеленц* сыяктуу тилчилер бул боюнча сөз кылып, мисалдар келтиришкен. Бирок термин катары билим дүйнөсүнө кирүүсү *Мейе* аркылуу ишке ашкан (Tamir & Ercilasun, 2020: 38). *Эржиласун*, бул термин жок кезде *Махмуд Кашгаринин* +*са* жана +*ер* мүчөлөрүнүн *са-* жана *эр-* этишинен келип чыккандыгын белгилегенин айтып, бул маселе боюнча *Кашгаринин* биринчилерден болуп мисал бергенин айтат (Tamir, Ercilasun, 2020: 39).

Антуан Мейеден (1866-1936) күнүбүзгө чейин көптөгөн изилдөөчү термин боюнча аныктама берип, терминди түрдүү аспектиде колго алып, өндүрүшкөн: **Ёжи Курилович** (1965) “The Evolution of Grammatical Categories” аттуу макаласында *бир сөздүн лексикалык мейкинден граматикалык деңгээлге же азыраак граматикалык деңгээлден дагы көбүрөөк граматикалык деңгээлге жетүүсү менен ишке ашканын жана куранды мүчөнүн уланды мүчөгө айлануусун буга далил экенин айткан* (Çetin, 2016: 32).

Карлтон Т. Ходж “The linguistic cycle” (1970) тилдин тепкичтерин экиге бөлүп тилдин алгачкы тепкичинде синтаксис өйдө, морфология төмөн болсо, кийинки тепкичте, текерисинче, морфология өйдө, синтаксис төмөн орун ээлерин айткан. Жана, *бүгүнкү адамдын морфологиясы мурункунун синтаксиси* болгон деп, пикирин айткан (Çağ, 2016: 19).

Талми Гивон On Understanding Grammar (1979) аттуу изилдөөсүндө грамерлешүү боюнча, *сүйлөмдөн баштап синтаксиске карай өнүгүү* деп, аныктама берген. *Ходж* сыяктуу ал дагы, *бүгүнкүнүн морфологиясы мурункунун синтаксиси* деп айткан (Göktürk, 2022: 6). Грамерлешүүнүн бир өңчөй процесс экенин жана семантикалык жана фонологиялык жоготуулар натыйжасында пайда боло аларын айткан (Aygün, 2023: 9).

Бернд Гейне жана **Мехтильд Рех** Африкадагы тилдерди изилдөөгө алып (1984), мүчөгө айланууну – *тилдеги сөздөрдүн семантикалык жактан башаламандык, прагматикалык маани, синтаксистик эркиндик жана фонологиялык жоготууга учураган эволюциясы* деп, аныктама берген (Göktürk, 2022: 6).

Эйприл Мэри Скотт Макмахон грамерлешүү – *чоң лексикологиялык категорияда орун алган зат атооч жана этиштердин кичи граматикалык категорияда орун алган байламта, чакчыл, жардамчы этиш жана мүчөлөргө айлануусу* деп, чечмелеген (Baran: 2023: 4).

Элис Харрис грамерлешүүнүн эки башка аныктамасы бар экенин айтып, (1) *грамматиканын курамына кирүү, бир бөлүгү болуу же функциясы өзгөрүү*, (2) *сөздүн сөз айкашына, сөз айкашынын мүчөгө, мүчөнүн болсо, бөлөк морфеманын аныкталгыс мүчөсүнө айланган процесс* деп, аныктама берген (Çubukçuoğlu, 2019: 7).

Джордж Л. Кэмпбелл грамерлешүү термини – өзү ээ болгон күчтү чечмелей албайт, кызык жана реалдуу эмес факты деп, баа берген (Çubukçuoğlu, 2019: 8).

Бернд Гейне жана **Таня Кутева**, грамерлешүү боюнча – сөздүк бирдиктеринен грамматикалык бирдикке жана грамматикалык бирдиктерден дагы да терең грамматикалык бирдикке карай өнүгүү деп, аныктама беришкен (Çubukçuoğlu, 2019: 9).

Пол Дж. Хоннер жана **Элизабет Клосс Трауготт** грамерлешүү терминини эки башка аныктама менен түшүндүрүшөт: (1) грамерлешүү – тилдик кубулуштарды изилдеген курчоочу изилдөө тармагы болуп, тил илиминдеги грамматика, синтаксис, фонология сыяктуу терминдерге окшобостон, ошол дисциплиналардагы кубулуш-обектилердин эң жогору даражадагы термини болуп эсептелет. Тил илимдик өзгөрүүлөрдүн изилдөөсү менен алек болот. (2) грамерлешүү – өз алдынча тилдик кубулуш болуп, белгилүү тилдик бирдиктердин мезгилдин өтүшү менен андан ары грамматикалык маңызга айлана баштаган тепкичтери менен алектенет (Can, 2016: 31). Жалпы жана мечик деп, эки багытта аныктама беришкен. Ушул аныктама – термин көтөргөн жүктү жеңилдетүү максатын көздөгөн деп айтууга болот.

Демиржи, тилдердеги кээ бир сөздөрдүн жогору даражада өз маанисинен ажырап, структуралык жактан фосилдешип, калыптануусу жана тилде семантикалык милдетинен да грамматикалык милдети басымдуулук кылуусу *Dilbilgiselleşme* “грамерлешүү” деп аталат (Demirci, 2008: 133) деген аныктамасын берген. Грамерлешүү кубулушу эң аз аракет мыйзамынын тилдеги натыйжасы болуп эсептелет (Karaca, 2021: 325).

Сагынбаева изилдөөсүндө кыргыз жана түрк тилдеринин мисалында мүчөгө айлануу кубулушун изилдеп, аны сөздөрдүн эволюциясы катары баалаган. Жана мүчөлөрдүн пайда болуусунда бир гана сөздөрдүн мүчөгө айлануусу себеп эместигин; башка ыкмалар дагы бар экенин жана сөздөрдүн мүчөгө айлануусуна көбүнчө *фузия* кубулушу таасир эткенин белгилейт (2022: 89-96).

Чубукчуоглу магистрдик диссертациясында грамерлешүү термини боюнча изилдөө жүргүзүп, мындай аныктама берген: грамерлешүү – *байланыш керектөөсүнөн пайда болгон сүйлөмгө тил илим жана когнитивдик негиздүү түрткүлөр себептүү, грамматикалык функциясы жок тилдик бирдиктин: маанилик солгундоо (desemanticization), контексттин жалпылоо (contextgeneralization), декатегоризация (decatégorialization), эрозия (erosion) сыяктуу субпроцесстер натыйжасында грамматикалык функцияга ээ боло баштаганы же өнүмсүз грамматикалык функциясынын өнүмдүү грамматикалык функцияга жогорулашы болуп эсептелет* (2019: 95).

Жогоруда берилген аныктамалар боюнча, *грамерлешүү* термини толук калыбына келе элек болуп, термин боюнча карама каршы пикирлер айтылганын; терминдин чегин аныктала электигин; терминге оор маанилик жүк берилгенин көрүүгө мүмкүн.

Жөнөкөйлөштүрүп айтканда, *грамерлешүүнүн эң негизги мааниси - тилдик каражаттын өз учурундагы грамматикалык жана семантикалык маанисинин өйдө, ылдый же туурасынан жылуусу менен жаңы орунга ээ болуу кыймылы* болуп эсептелет.

Түрк тилинде *грамерлешүү* термини толук изилденип бүткөн тема болбогонуна байланыштуу бир нече термин ушул мааниде колдонулат. Булар:

- *Dilbilgiselleşme* “грамерлешүү” (Güzel, 2020: 281; Demirci, 2008: 131),
- *Gramerleşme* “грамерлешүү” (Gökçe, 2010: 84),
- *Ekleşme//Gramerleşme* “мүчөгө айлануу//грамерлешүү” (Temiz, 2024: 241 - 256).

Бул терминдин же тилдик кубулуштун карама каршы аталышы *sözcükleşme* “сөзгө айлануу” деп аталат (Keskin, 2019: 773).

Грамерлешүү > Мүчөгө айлануу процесси

Леманн, Хоннер жана *Трауготт*, *Мүчөгө айлануу* процессинин төмөндөгүдөй үч тепкичтен турганын айтышат:

- 1- маани жактан солгундоо;
- 2- категория/түркүм өзгөрүү;
- 3-фонетикалык дизенформация (Tamir ve Ercilasun, 2020: 39).

Гөкче, Гивондун мүчөгө айлануудагы граматикал процессти - айлануучу толкундар катары түшүндүргөнүн айтып төмөнкүчө берет:

Сүйлөм (discourse) → синтакс → морфология → морфо-фонема → нөл морфема (Gökçe, 2006: 87).

Холгер Диссель болсо, сөздөрдүн мүчөгө айлануусунун кээ бир ченемдери бар экенин айтат. Сөздөрдүн мүчөгө айлануусу – сырткы дүйнөдөгү угуучуну багыттоо үчүн колдонулган сырткы көрсөтүүчүлөрдөн белгилүү сөз тутумдук маанилерге кызмат кылган үзгүлтүксүз процесс. Бул процесс ишке ашкан учурда граматикалык сутруктурада кээ бир өзгөрүүлөр пайда болот. Бул өзгөрүүлөр төмөндөгүдөй:

Маанилик өзгөрүүлөр

Көрсөтүүчүлөрдөн өнүккөн граматикалык компоненттер сырткы дүйнөдөгү заттарга карай угуучунун көңүлүн буруу үчүн колдонулат.

Булардын салыштырылуусу белгилүү жер жана байланыш менен ишке ашырылбайт.

Сөз тутумундагы өзгөрүүлөр

Алардын пайда болуусу көбүнчө белгилүү сөз тутумдук алкак менен чектетилген.

Алардын тез тез белгилүү бир сөз тутумдук калып пайда кылуусу зарыл болот.

Морфологиялык өзгөрүүлөр

Алар көбүнчө байланыш борборуна алыс же байланыш борборуна даагы азыраак жакын болгон форма менен чектелүү болушат.

Уландылык касиэттерин жоготуштары мүмкүн болот.

Фонологиялык өзгөрүүлөр

Алар белгилүү фонетикалык кичирейүү процессине кабылган болуштары мүмкүн.

Башка эркин формалар менен ширешип калыштары мүмкүн (Gökçe, 2006: 91-92).

Түркчөдө мүчө булактары жана мүчөгө айлануу түрлөрү

Түрк тилинде жаңы мүчөлөрдүн булактары боюнча төртөө айтылат. Алар төмөндөгүдөй (İlhan, 2009: 1536-1537):

Кээ бир мүчөлөр сөздөрдүн *мүчөгө айлануусу*нан чыгат. Түркчөдө мүчөгө айланган сөздөр; ат атооч, кызматчы сөздөр, жардамчы этиштер. –*дур, сен < -сХн* ж.б.

Бир мүчөнүн ар кандай фонетикалык өзгөрүүлөр менен башка бир мүчөдөй жандуулугун улантуусу. –*га / +ка < +а / +е* ж.б.

Кээ бир мүчөлөр эки мүчөнүн биргелешүүсүнөн келип чыгат. –*мАдАн* ж.б.

Кээ бир жаңы мүчөлөрдүн пайда болуусу байыркы түркчөдөн бери бар мүчөлөрдүн түркчөнүн кээ бир сөздөрү менен ширешүүсүнөн келип чыгат. –*мач, +лейин* ж.б.

Жогорудагы булактардан *1 жана 4 сөздөрдүн мүчөгө айлануусуна кирет*. Ал эми мүчөгө айланган сөздөрдүн түрлөрү боюнча төмөнкүдөй классификация жасалган (İlhan, 2019: 153-159):

Атоочтон мүчөгө айлангандар;

Кызматчы сөз/байламтадан мүчөгө айлангандар;

Жардамчы этиштен мүчөгө айлангандар;

Жактама ат атоочтордон мүчөгө айлангандар.

Мындан сырткары бул тема боюнча *кызматчы сөзгө айлануу, жардамчы этиш болуу жана мүчөгө айланып кетүү* деген темачалар *gramatikleşme // dilbilgiselleşme* термини менен кээде катарлаш аталат. Биз болсо *мүчөгө айлануу* –деп сөздүн толук мүчөгө айланып кетүүсүн түшүнүшүбүз керек деген ойдобуз. Ал эми калгандары мүчөгө айлануу процесси жүргөн топ болуп калат да баары тең *грамерлешүүнүн* астында жайгашат. Башкача айтканда, бир сөз толук же кээ бир көрүнүштөрдө мүчөгө айланган бойдон колдонулса ал – мүчөгө айлануу болуп эсептелет. *Жардамчы этишке айлануу* же *кызматчы сөзгө айлануу* же болбосо *мүчөгө айлана элек көрүнүштөрдү* – мүчөгө айлануу процесси жүргөндөр деп эсептейбиз. Бул топтун ичинен кайсысы кийин мүчөгө айланаары белгисиз. Бул терминдердин *грамерлешүүнүн* астында жайгашуусун белгилеген изилдөөлөр да бар. Мисалы түркмөн тилиндеги –*соң* чакчыл мүчөсүнүн *мүчөгө айлануусун* изилдеген *Салан*, мындай эскертүү берген:

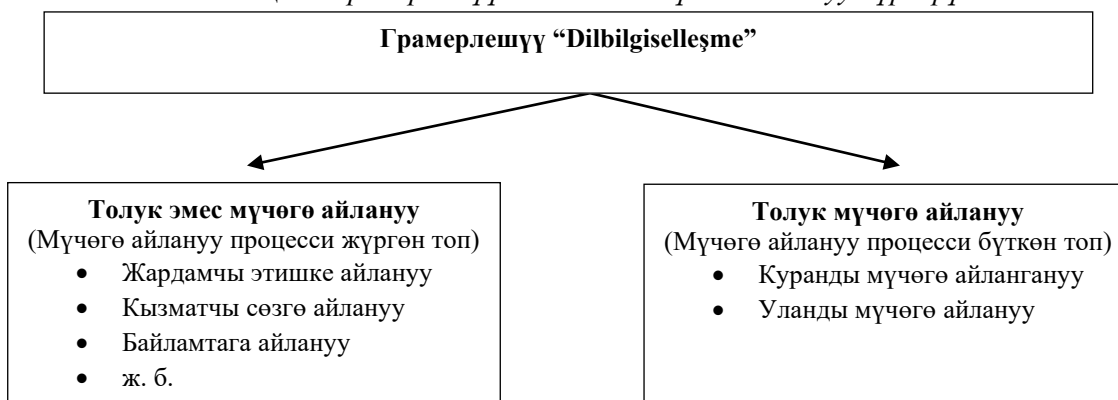
“*Gramerleşme / dilbilgiselleşme terimiyle, çalışmamızda gramerleşme örneklerinden biri olan ekleşmeyi ifade ediyoruz. Ancak gramerleşme olayı, sadece ekleşmeden ibaret değildir. Bunun yanı sıra edatlaşmanın da bir gramerleşme olduğunu belirtelim*” (2014: 98): Грамерлешүү термини деп, ишибизде грамерлешүүнүн бир түрү болгон мүчөгө айланууну түшүндүрөбүз. Бирок грамерлешүү бир гана мүчөгө айлануудан турбайт.

Ошол менен бирге жандоочко айлануу да грамерлешүүнүн бир түрү экенин айтыш керекпиз.

Бул эскертүү аркылуу *грамерлешүү* жана *мүчөгө айлануу* терминдерин бирдей мааниде түшүнүү коркунучу бар экенин байкаса болот.

Мындан башка, бөлөк жазылган жардамчы этиш же болбосо, кызматчы сөздөр¹ мүчө деп эсептелеби? деген суроо пайда болот. Бул суроонун жообу албетте орфографиялык эрежелер менен да каралыш керек. Бул башка изилдөө дө жооп берилчү суроо деп, негизги темага кайрылсак, биз ишибизде сөздүн мүчөгө айлануусу боюнча гана; 1- куранды мүчөгө айлангандар, 2- уланды мүчөгө айлангандар деп эки темачада *мүчөгө айлануу мисалдарын* берүүнү туура деп эсептедик. Буга ылайык таблица 1 түзүлгөн.

Таблица 1: Грамерлешүү Алкагында Мүчөгө Айлануу Түрлөрү

ТУРКИЯ ТҮРКЧӨСҮНДӨ СӨЗДӨРДҮН МҮЧӨГӨ АЙЛАНУУСУ БОЮНЧА МИСАЛДАР

I- Куранды мүчөлөр

Эш сөзүнүн мүчөгө айлануусу: -ДАш куранды мүчөсү –ДА жатыш жөндөмөсү менен эш сөзүнүн ширешинен келип чыккан. Карында+эш > карындаш > кардаш > кардеш; аркада + эш> аркадаш ж.б. (Gökçe, 2010: 101).

Ол- этишинин мүчөгө айлануусу: ол- этиши туркия түркчөсүндө бар болуу мааниси менен колдонулат. Ошону менен бирге, –Ал, -л атоочтон этиш жасоочу мүчө катарында да колдонулат (Alibekiroğlu, 2015: 203). Karaltı “каралты” < кара-л-ты (кара ол- > карал); incel- “ичкерүү” (инже ол- > инжел-) ж.б. (Türk, 2014: 188-189). Шекер, бол- этишин изилдеген макаласында -Ыл туюук мамиле жасоочу мүчөнү бол- этишинен келип чыкканын божомолдойт, б(ол)- > -Ыл (2023: 122).

Ок/өк сөзүнүн мүчөгө айлануусу: -ДЫк, -ДУк куранды мүчөсүнүн кызматчы сөздөн келип чыкканын *Илхан – Шинаси Текиндин*; тохарча *ма те / ма ти* “жок болсо, - беген сайын” менен *ок* сөзүнүн ширешүүсү аркылуу алгач *ма ти ок > мадук*

¹ Мисалы туркия түркчөсүндө дек//дегин кызматчы сөз катары колдонулат. Ал эми, кыргыз тилинде мүчөгө айлануу процесси бүткөн абалы –дай / -дей бар. Ошон үчүн дек жана дегин мүчөгө айланган деп эсептелбейт.

формасынын, кийин –манын бөлүнүп терс форманы берүүсү менен –дук мүчөсү пайда болгон деген түшүндүрмөсүн берет (İlhan, 2019: 154). Мундан башка, *Коркмаз –арак, -эрек* < *-ар ‘кенен чактык атоочтук’ + ок ‘кызматчы сөз’ / *-эр ‘кенен чактык атоочтук’ + өк ‘кызматчы сөз’ деп чечмелеген (Yetkin, 2005: 262).

Эт//Ат- жардамчы этишинин мүчөгө айлануусу: кээ бир сөздөрдөгү бул этиш этиштик касиетинен ажырап, мүчөдөй мааниге ээ болгон. *Gözet* “көзөт”, *yaşat* “жашат”, *ilet* “жеткир” ж.б (İlhan, 2019: 160).

Са- этишинин мүчөгө айлануусу: Йеткин, Бангдын пикири боюнча –сА, –сАр мүчөлөрүнүн да бул этиштен келип чыкканын белгилейт: *a sa-p* > -сар, -ы са-р > -сар (Yetkin, 2005: 283).

II- Уланды мүчөлөр

Жактама ат атоочтордун жак мүчөлөрдүн толук эмес түрүнө жана жактама ат атооч мүчөгө айлануусу: Байыркы түркчөдө этиштерде колдонулган -мен, -бен, -сен, -ол; -биз, -сиз, -сизлер, -лар / -лер < -олар, жактама ат атоочтордон келип чыккан (Korkmaz, 1995: 111-112). Байыркы түркчөдө өлтөчи сен, келей мен, барур ол формасындагы мүчөгө айлана элек формалар менен бирге теңриде болмыш, олуртум формасындагы мүчөгө айлануусу да колдонулган. Бул доордо келтечи сен менен келтечимиз сыяктуу колдонуулар мүчөгө айлануу процессинин бүтө электигин көрсөтүүсү жагынан маанилүү болуп эсептелет. Ушул сыяктуу колдонуу түрлөрү Караханий жана Хarezм доорунда да кездешет: *айтур мен, калур ол, билмезлер* ж.б. Жактама ат атоочтордун мүчөгө айлануусу боюнча төмөндөгүдөй түшүндүрмө берилет (Gökçe, 2010: 92-94):

бен > *мен* > *мин* (байыркы түркчө); *бен* > -вам/-вем > -ям/-йем, -йым/-йим > -ым/-им (анадолу түркчөсү);

сен > -сын / -син (байыркы түркчө > анадолу түркчөсү);

ол > Ø (анадолу түркчөсү > осмон тили);

биз > *миз* (байыркы түркчө); *биз* > -вуз/-вүз > -йүз/-йүз > -уз/-үз > -ыз/-из (анадолу түркчөсү > осмон тили);

сыз/сиз > -сыңыз, -сиңиз > -сын, -син (анадолу түркчөсү > осмон тили);

олар < -лар / -лер (анадолу түркчөсү > осмон тили).

Билен кызматчы сөзүнүн мүчөгө айлануусу: байыркы түркчөдөгү бул сөз туркия түркчөсүндө *билен* > *илен* > -лан, -лен > -ла, -ле формасында мүчөгө айланган (İlhan, 2019: 153).

Эр- этишинин мүчөгө айлануусу: байыркы түркчөдөгү эр- этиши биринчи жана экинчи жактын *bildirme* “баяндоочтук” мүчөлөрүнө айланган: *эр-үр бен* > -им; *эр-үр сен* > -син; *эр-үр биз* > -из; *эр-үр сиз* > -син-из (Gökçe, 2010: 98). Туркия түркчөсүндө эр- этиши – мундан башка, *эр-мек* > *и-мек* ~ Ø формасында татаал чактуу этиштерди түзүүнү (*gelmişim* “келген элем” ж.б.) жана атооч сөздөрдү баяндооч кылууну (*adamdı* “адам эле”) шарттайт (Gökçe, 2010: 99).

Тур- этишинин мүчөгө айлануусу: байыркы түркчөдөгү *тур-* этиши үчүнчү жактын *bildirme* (баяндоочтук мүчө) мүчөлөрүнө айланган: *тур-ур* > *дур-ур* > *-дур*; *тур-ур-лар* > *дур-ур-лар* > *-дурлер* (Gökçe, 2010: 98).

Ёры- этишинин мүчөгө айлануусу: учур чакта колдонулган *-ёр* байыркы түркчөдөгү *ёры-*, *ёр-* этишинен келип чыккан. Бул этиштин түпкү мааниси болгон *баруу* унутулуп, толук мүчөгө айланган (Dilâçar, 1989: 97).

Ок/ок кызматчы сөзүнүн мүчөгө айлануусу: *-АжАк* келер чактын мүчөсү боюнча, келер чактын негизги мүчөсү *-а*, бирок, мааниси солгундаган үчүн *-чак* деген жаңы мүчө менен ширешкен *-ачак* (*а+чак*) формасы пайда болгон. Ал эми *-чак*: < *ча – ок* тон чыккан. Ошондо *-АжАк* < *а+чак*; *-чак*: < *ча – ок* формасында өнүккөн (Kormaz, 1995: 197).

Кил сөзүнүн мүчөгө айлануусу: изилдөөчүлөр *+гил* мүчөсүнүн чувашча *үй-бүлө* маанисиндеги бул сөз менен тиешелүү экенин айтышкан (İlhan, 2019: 157).

Са- этишинин мүчөгө айлануусу: изилдөөчүлөр (Кузнецов) *-лар* мүчөсүнүн дайым, бүтүн, урмат кылуу маанисиндеги *са-* этишинен келип чыккан *саю* чакчылынынан пайда болгонун айтышат: *са-* > *са-й-у* > *сайы* > *-сары* > *-лары* > *-лар* формасын *йер саю* “жерден жерге” маанисиндеги сөз айкашы менен далилдөөгө аракеттешкен: *йер* (же *йир*) *саю* > *йер сайы* > *йер-сары* > *йер-лары* > *йер-лери* > *йер-лер* (İlhan, 2019: 158).

Аш сөзүнүн мүчөгө айлануусу: *-мач* мүчөсү тамак-аш аттары жасаган мүчө болуп *аш* сөзүнүн мүчөгө айлануусу менен пайда болгон: *doğramaş* “туурама аш” < *doğramaş* < *doğrama aş* (Ercilasun, 2012: 83-84). Бул мүчө сыяктуу эле *-лач* мүчөсү дагы *аш* сөзүнөн түптөлгөн деп айтылат: *Sütlaç* < *sütlü aş* (*-лу + аш* > *-лач*) (İlhan, 2019: 158).

ТАЛКУУ ЖАНА ЖЫЙЫНТЫК

Бул теманын курамына кирген мисалдарды биринчилерден болуп, *Кашкари* берген. Азыры күндө изилдөөлөрдүн кызуу мезгили болуп, бул боюнча толук жыйынтыктарга жетиле элек.

Термин боюнча бир сөз толук же кээ бир көрүнүштөрдө мүчөгө айланган бойдон колдонулса ал – *мүчөгө айлануу* болуп эсептелет. *Жардамчы этишке айлануу* же *кызматчы сөзгө айлануу* же болбосо мүчөгө айлана элек көрүнүштөрдү *мүчөгө айлануу процесси жүргөндөр* деп бөлүү туурараак деп эсептейбиз. Себеби, кээ бир изилдөөлөрдө *мүчөгө айлануу*, *грамерлешүү* маанисинде колдонулган. Даагы бир себеп, ар бир *грамерлешүү* кыймылы аягында мүчөгө айланууга тийиш деген негиз жок.

Хоппер жана *Трауготт* берген аныктамадагы сыяктуу *грамерлешүү* – *тил илими тармагындагы жалпы кыймылдардын эң жалпы аталышы*. Мисалы, зат атоочтордун сын атоочко айлануусу, этиштердин жардамчы этиш болуусу, мүчөлөрдүн сөзгө

айлануусу, *vardı* “бар эле” этишинин жандооч катары колдонулуусу² грамерлешүүнүн астындагы көрүнүштөр. Башкача айтканда, тилдин табигый өнүгүүсүндөгү кыймылдуулук болуп эсептелет. Мүчөгө айлануу болсо, сөз бирдиктеринин мүчөгө айланууга багыт алуусу натыйжасында мүчө болуп калган грамерлешүүнүн түрүн билдирүүчү атайын багыт болуп эсептелет. Карама каршы процесс – сөзгө айлануу да грамерлешүүнүн астында жайгашат. Демек, мүчөгө айлануу термини грамерлешүү “*dilbilgiselleşme*” катарында колдонуунун ордуна, анын астындагы термин катарында колдонулуусу туура. Андай колдонулбаган учурда, тилдеги кыймылдуулуктун же грамерлешүүнүн бир гана мүчөгө айлануу менен байланышы бар деген түшүнүк пайда болот да, калган кыймылдар сыртта калат.

Бирок, Ходж жана Гивон сыяктуу ар бир мүчө сөзсүз сүйлөмдөн чыгат деген пикирге Сагынбаева сыяктуу кошулбайбыз. Себеби, -первер; -баз сыяктуу парсы тилинен келген мүчөлөр мүчө бойдон киришет. Мейе айткандай аналогия жолу менен да пайда болот. Жана азыркынын синтаксиси мурункунун морфологиясы болушу мүмкүн. Себеби, тилде сөзгө айлануу процесси да бар. Мындан башка, Ходж жана Гивондун айтылып өткөн пикирлери – байыркы тилдерде мүчө колдонулган эмес деген пикирди даңазалайт. Бул теманын толук териштирилүүсү – бүт мүчөлөр сөздөрдөн чыкканбы? же башынан бери мүчөлөр жана сөздөр барбы? деген тил илимдик проблеманын чечилишине өбөлгө түзөт деп ойлойбуз. Мисалы, азыркы түрк тилдеринде –*ЛАр* көптүк мүчөсү арбын колдонулат, ал эми, байыркы түркчөдө -н, -з, -т, *ЛАр* колдонулганы маалым. Биз алгачкы үй-бүлө да сөз жана мүчөдөн түзүлгөн сүйлөмдөр аркылуу сүйлөшкөн деп ишенебиз. Себеби, тил байланыштын каражаты болсо, ошол каражат мүчөгө жана мүчө көтөркөн семантикалык мааниге муктаж деп ойлойбуз.

Туркия түркчөсүндө жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн терилген мисалдарда сөздөрдөн келип чыккан мүчөлөрдүн дээрлик көпчүлүгү уланды мүчөлөр жана алар, этиш жана атооч сөздөрдөн келип чыккан. Кээде бир сөздүн уланды мүчөгө да куранды мүчөгө да негиз боло алганын байкадык (ок, са- сөздөрү ж.б.).

Кызыктуу маселелердин бири – бул жардамчы этиштер; мисалы *yoket*- “жогот”- деген этиш сөздө мүчөгө айлануу бар дейбиз, бирок, *adam ol*- “адам бол”- этишинде толук мүчө катары эсептебейбиз. Бул жерде орфографиялык эрежелердин да мааниси чоң экенин байкоого болот. Демек, бир сөз айкашы жаңы грамматикалык мааниге ээ болгондо биргелешип жазылат да жардамчы этиш мүчөдөй көрүнө баштайт.

Түрк тилиндеги изилдөөлөргө карай **толук мүчөгө айланган** сөздөрдөн чыккан мүчөлөр –булар: -*ДАш*, -*Ал*, -*л*, -*ДЫк*, -*ДУк*, -*арак*, -*эрек*, -*эт//ат*, -*сА*, -*сАр*, -*ым/им*, -*сын* / -*син*, *Ө(ол)*, -*ыз*, -*сын*, -*син*, -*лар* / -*лер*, -*лан*, -*лен*, -*ла*, -*ле*, *Ө* (эрмектин нөл формасы), -*дир*, -*дирлер*, -*ёр*, -*АжАк*, -*гил*, -*лАр*, -*мач*, -*лач*. Ал эми бул мүчөлөргө негиз болгон төл сөздөр: *ш*, *ол*, *ок/өк*, *эт/ат*, *са*, *бен*, *сен*, *ол*, *биз*, *сыз/сиз*, *олар*, *билен*, *эр*, *тур*, *ёры*, *кил*, *аш*.

² Байыркы анаadolu түркчөсүндө үчүнчү жекелик жактагы *vardı* “бар эле” этиши жандооч катары колдонулган (Кагаса, 2022: 109-110).

Грамерлешүү өзгөчө батыш тил илиминде көп изилденген жана теориялык териштирилген темалардын бири. Бул темалар:

грамерлешүү жана тил илим теориясы,
методикалык темалар,
грамерлешүүнүн багыттары,
категория жана граматикалык формалардын грамерлешүүсү,
башка тилдердеги грамерлешүүнүн бөлөк жактары (Can, 2016: 27).

Изилдөө жана теориялардын көбү батыш тил илиминин көз караштарын, эреже жана дүйнө таанымынын негизинде түзгөндүктөн, түрк тилдери үчүн атайын теориялык аныктамалар берип, кийин, грамерлешүүнүн тепкичтери, этаптары, деңгээли сыяктуу маселелер боюнча изилдөө жүргүзүү керек деген ойдобуз. Себеби, *грамерлешүү* термини *Мейе* аркылуу өндүрүлүшүндө политикалык кызыкчылыктардын да түрткү болгону айтылууда (Joseph, 2023). Мындан сырткары бул кубулуш түрк тилинин өз табиятына жараша, алардын эмгектерин да жокко чыгарбастан изилденүүсү, түрк тилинин батыш тилдеринен этимологиялык маанайы, таарыхы, дүйнө таанымы жана башка өзгөчөлүктөрү менен бөлөк болгону үчүн керектүү деп ойлойбуз.

Этикалык комитет баяны

Туркия түркчөсүндө грамерлешүү алкагындагы мүчөгө айлануу термини боюнча изилдөө жана мисалдар аттуу изилдөө ишин жазуу процессинде илимий эрежелер, этика эрежелери жана цитата эрежелери сакталган. Чогултулган маалыматтар бурмаланган эмес, изилдөө жарыялоо үчүн башка академиялык басылмаларга жөнөтүлгөн эмес. Документациялык анализ ыкмасы колдонулган үчүн этика боюнча комитеттин уруксаты шарт эмес.

АДАБИЯТТАР

- Alibekiroğlu, S. (2015). Ol-fiilinin Türkiye Türkçesi standart dilindeki kullanımları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 193-206.
- Aygümüş, Ş. (2023). *Kazak Türkçesinde art fiillerin dilbilgiselleşmesi* (Tez No: 848064) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Baran, B. (2023). *Tuva Türkçesinde dilbilgiselleşme* (Tez No: 834920) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Can, M. (2016). *Dilbilgiselleşme ve eski Uygurca edatlar* (Tez No: 443560) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çetin, O. A. (2016). *Gramerleşme ve sözcükselleşme bağlamında eski Türk dilinde zarflar* (Tez No: 423559) [Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çubukçuoğlu, M. (2019). *Türkçede dilbilgiselleştirme: Bilişsel dilbilgisi çerçevesinde bir inceleme* (Tez No: 592547) [Yüksek Lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme üzerine bir inceleme. *Bilig*, 45, 131-146. https://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/kerim_demirci_dilbilgisellesme_uzerine.pdf
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 19, 83-145.
- Ercilasun, A. B. (2012). -Maç/-meç eki üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21(0), 83-88.
- Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde gramatikalleşme örnekleri üzerine. *Türkoloji Dergisi*, 17(1), 83-104. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000178
- Göktürk, N. (2022). *Türkçede gramerleşme: Gramerleşmiş zarf-fiiller* (Tez No: 752842) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Güzel, S. (2020). Çuvaşça kay- “gitmek” fiilinin dilbilgisel ve sözlüksel kullanımları üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 10(17), 279-297.
- İlhan, N. (2009). Türkçede ek+kök / kök+ek kaynaşmasıyla ortaya çıkan ekler. *Journal of Turkish Studies*, 4(8), 1535-1557. <http://dx.doi.org/10.7827/turkishstudies.1008>
- İlhan, N. (2019). Türkçede kelimelerin ekleşmesiyle ortaya çıkan ekler. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 75, 149-162. https://jasstudies.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=29128
- Joseph, J. E. (2023). Grammaticalization and the emotional evolution of Antoine Meillet, James McElvenny (Ed.), *The limits of structuralism: Forgotten Texts in the history of modern linguistics* (Oxford, 2023; Çevrimiçi Baskı, Oxford Academic, 20 Nisan 2023), <https://doi.org/10.1093/oso/9780192849045> Erişim Tarihi 10 Ocak 2025.
- Karaca, H. (2021). En az çaba yasasının dil alanlarında işleyişi. *Turkish Studies - Language*, 16(1), 359-370. <https://dx.doi.org/10.47845/turkishstudies.49272>
- Karaca, M. M. (2022). Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir dilbilgiselleşme örneği: “vardı” .*Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 10(30) 105-111. <https://doi.org/10.12992/turuk1245>
- Keskin, E. G. (2019). Kırgız Türkçesinde gramerleşme ve sözcükleşme örneği olarak emiş~ ımiş~ mış~ mış biçimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, (8)2, 770-789. <http://dx.doi.org/10.7884/teke.4457>
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk dili üzerine araştırmalar I*, Ankara: Tdk Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkçede ok/ök pekiştirme (intensivum) edatı üzerine, Türk dili üzerine araştırmalar. Birinci Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Özalan, U. (2015). Bildirme ek(ler)i olarak verilen unsurların türk dilinin ekleşme dizisindeki yeri. *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 67-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turuk/issue/27062/515901>
- Saginbayeva, B. (2022). Sözdördün evolitsiyası: Türk zhana Kırgız tilderinin misalında. *Nauka Obrazovanie Texnika*, 75(3), 89-97. https://doi.org/10.54834/16945220_2022_3_89
- Salan, E. (2014). Türkçede bir gramerleşme örneği: -soñ < soñ. *Dil Araştırmaları*, 14(14), 97-117.
- Şeker, E. (2023). Bol’ fiilinden ‘-Il’ biçim birimine Türkçe edilgen çatı biçim biriminin dilbilgiselleşme süreci. *Eren Dergisi*, 2(2), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eren>
- Tamir, N., & Ercilasun, A. B. (2020). Çağataycadan Özbekçeye gramerleşme (tur- ve yat-yardımcı fiillerinde). *Dil Araştırmaları*, 14(26), 37-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/60263/877273>

-
- Temiz, D. N. (2024). Ekleşen bir son çekim edatı: tapa>+dıva/ +duva. *Gazi Türkiyat*, 34, 241-256. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziturkiyat/issue/85775/1275065>
- Türk, V. (2014). İsimden fiil yapan -al/-el-; -l-ve-ar/-er-; -r- eklerinin kökeni. *İlmî Araştırmalar*, 21, 183-191. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/73572>
- Yetkin, B. (2005). *Türkiye Türkçesiyle yazılan makalelerdeki etimolojiler* (Tez No: 159361) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 157-172, Spring 2025

Siber Saldırı Temalarının ‘Leave the World Behind’ Filmi Üzerinden Analizi*

Analysis of Cyber Attack Themes through the Film ‘Leave the World Behind’

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
25/09/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
23/01/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Bahar Öztürk
İnönü Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Radyo, Televizyon ve
Sinema Bölümü

bahar.ozturk@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9470-9664

Cumhur Gelir
Yüksek Lisans Öğrencisi
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri ABD
cumhurgelir@hotmail.com
ORCID: 0009-0002-7471-2353

*Bu makale, İstinye Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından düzenlenen 4. Uluslararası Medya ve Toplum Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuş, bildiri özet kitabında özet olarak yayımlanmıştır.

Öz

Hızlı gelişen teknoloji, baş döndürücü seviyelere gelerek bu hızına her geçen gün yeni özellikler eklemektedir. İnternetin dünyaya yayılması hem bireysel hem ülkeler bazında iletişimi kolaylaştırmakta, istenilen hemen her şeye erişim imkânı sunmaktadır. Bu imkânlar bir taraftan hayatı kolaylaştırırken bir taraftan da risk faktörlerini beraberinde getirmektedir. İletişim sürecinde kullanılan kanalları kontrollü kullanmak her zaman mümkün olmamaktadır. Bu noktada, amacı farklı olan kişi ya da gruplar, tüm dijital imkânları kullanarak kendilerine tehlike yarattığını düşündüğü hedefi saldırı güdüsüyle sanal yollardan etkisiz hale getirmeyi amaçlayabilmektedir. Gerek geçmiş yıllarda gerekse günümüzde kişisel anlamda ya da ulusal boyutta ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda saldırılarda bulunarak hem bilgileri ele geçirmekte hem de düşman gördüğü hedefin sahip olduğu birtakım güçleri zayıflatılabilmekte hatta etkisiz hale getirebilmektedir. Hedeflenen alanlar ekonomik, siyasi, askeri başta olmak üzere birçok başlıkta görülebilmektedir. Bu tür saldırıların ilerleyen teknolojiyle birlikte artarak devam edeceğini söylemek mümkündür. Dijital dünyada yaşanan siber olaylar, ülkelerin geleceğini, bağımsızlıklarını ve toplumsal hayatı direkt etkilediğinden farklı alanlarda bir sorun olarak ele alınması da önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu tarz olaylar farklı platformlarda işlenmekle birlikte sinema alanında da filmlere konu olmaktadır. Bu bağlamda Netflix’te yayımlanan Leave the World Behind (Dünyayı Ardında Bırak, 2023, Sam Esmail) filmi, siber saldırılar konusunda son zamanlarda dikkat çeken bir film olduğundan bu çalışmada ele alınmıştır. Film, mevcut teknolojik imkânların hayatımızın merkezine yerleşmesiyle birlikte yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında canlıların çaresiz kalmasını ve bu durumun hayatta kalma mücadelesine dönüşmesini anlatmaktadır. Metinsel içerik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, filmde yaşanan siber saldırıların hangi yollarla yapıldığı, toplum üzerinde yarattığı etkiler ve bu etkilerin sonuçlarına yönelik analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber Saldırı, Dijitalleşme, Dünyayı Ardında Bırak, Siber Etki, Metinsel Analiz

Abstract

Rapidly developing technology reaches dizzying levels and adds new features to this speed every day. The spread of the Internet to the world facilitates communication on both individual and country basis and offers access to almost everything desired. While these opportunities make life easier on the one hand, they also bring risk factors. It is not always possible to use the channels used during communication in a controlled manner. At this point, individuals or groups with different objectives may aim to neutralise the target that they think poses a danger to them by using all digital means through virtual means with the motive of attack. Both in the past years and today, individuals or states can both capture information and weaken or even neutralise some of the powers of the target, which they see as an enemy, by making attacks in line with their own interests. The targeted areas can be seen under many headings, especially economic, political and military. It is possible to say that such attacks will continue to increase with the advancing technology. Since cyber incidents in the digital world directly affect the future of countries, their independence and social life, it is important to address them as a problem in different areas. Therefore, such events are covered on different platforms and are also the subject of films in the field of cinema. In this context, the film Leave the World Behind (Leave the World Behind, 2023, Sam Esmail), which was released on Netflix, was discussed in this study since it is a film that has attracted attention in recent years about cyber-attacks. The film depicts the helplessness of living beings in the face of the negative developments experienced with the placement of current technological possibilities at the centre of our lives and the transformation of this situation into a struggle for survival. In the study, in which textual content analysis method was used, the ways in which the cyber-attacks in the film were made, the effects on the society and the results of these effects were analysed.

Keywords: Cyber Attack, Digitalisation, Leave the World Behind, Cyber Impact, Textual Analysis

Atf Bilgisi / Citation Information

Öztürk, B., & Gelir, C. (2025). Bu kısmı doldurmayınız. Asya Studies, 9(31), 157-172.
<https://doi.org/10.31455/asya.1555361>

GİRİŞ

Teknolojideki gelişmeler, günden güne artmakta, mevcut verilere yeni özellikler eklenerek hizmete sunulmaktadır. Teknoloji, anlam itibarıyla geniş bir alanı kapsamaktadır. İletişim, güvenlik, sağlık, ulaşım, yapay zekâ ve bunlara benzer çok sayıda mecrada teknolojinin etkisini görmek mümkündür. Teknolojik gelişmeler, insanlığın varoluşundan bu yana yeni buluşlarla üstüne sürekli bir şeyler ekleyerek günümüze kadar gelmektedir. 2000’li yıllara kadar teknolojik gelişmeler belli bir ivme kazanmış ancak bu tarihten itibaren değişim ve gelişim katlanarak ilerlemiştir. Öyle ki uzun vadede hangi aşamada olunacağını tahmin etmek kolay olmamaktadır. Teknolojik ilerlemeler önce internetin ortaya çıkması, sonrasında bilgisayar, telefon, tablet gibi akıllı cihazların seri üretimi ve tüketimiyle birlikte daha da hız kazanmıştır. Bu sayede hem ülkelerin hem de bireylerin etkileşimi günden güne artmış, bilgiye erişim çok daha hızlı ve kolay olmuştur. Teknolojik anlamda olumlu gelişmeler yaşanırken, kişisel bilgilere erişim kolaylığı, devletlerin çeşitli alanlardaki gizli bilgilere erişme ihtimali gibi birçok olumsuz durum da risk oluşturmaktadır. Devletler, yeni dünya düzeninde ellerindeki dijital teknolojilerin imkânlarını sadece hayatı kolaylaştırmak için değil aynı zamanda geçmişten bu yana yaşanan fiziksel ortamdaki savaşları sanal dünyada devam ettirmek için de kullanılmaktadırlar. Bu yöntemin tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden biri, düşük maliyetle çok fazla bilgiye erişmenin mümkün olması ve hedefi etkisiz hale getirebilmesidir.

Dijitalleşmeyle birlikte siber kavramı ortaya çıkmış günümüzde sıkça kullanılan bir kelime olarak hafızalarda yer edinmiştir. Bu kavramdan televizyon, sinema ve sosyal mecralarda oldukça fazla söz edilmektedir. İçinde bulunduğumuz çağ, bilginin değerinin her geçen gün artması ile birlikte, bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır. Sürekli bir gelişim içerisinde olan internet ve bilgisayar teknolojileri, ihtiyaç olan bilgiye daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmaya imkân sağlamaktadır. İnterneti, dijital dünyanın bir kısaltması olarak kullanırken; aynı zamanda bu dünyanın ardında bir siber uzayın varlığından da bahsetmek gerekmektedir. Siber; oluşturulan, depolanan ve paylaşılan sayısallaştırılmış verilerden oluşan bir bilgi ortamıdır (Singer & Friedman, 2014: 13-14). Siber saldırılar, son dönemde sadece kişisel bilgisayarlara zarar vermemekte aynı zamanda ülkelerin bilgisayar sistemleri, haberleşme altyapıları, askeri üsleri ve silah sistemleri, ulaşım araçları ve altyapıları, enerji ve sağlık sistemleri gibi birçok kritik noktayı tehdit etmektedir. Bu açıdan siber tehditlerin önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacağını söylemek mümkündür (Aytekin, 2015:19).

Çalışmanın teorik kısmında, siber kavramı ve siber saldırılarla ilgili konulara değinilmiş, uygulama bölümünde ise metinsel içerik analiz yöntemiyle yapılan film analizine yer verilmiştir. Çalışma kapsamında analiz edilen *Leave the World Behind (Dünyayı Ardında Bırak)* filmi, siber saldırılar karşısında insanların nelerle karşılaşabileceğini ve bu durumla nasıl başa çıkabileceklerini ele almaktadır. Dijitalleşen dünyanın kötü amaçlar doğrultusunda kullanılması halinde, insan hayatını nasıl bir anda çaresiz bırakacağını farklı örneklerle göstermektedir. Filmde meydana gelen siber saldırıların aynı evde yaşamak zorunda olan iki ailenin üzerinde yarattığı etkiler gerilim dolu bir atmosferde anlatılmaktadır. Film boyunca izleyicide merak uyandıran ve zaman zaman gerilim-korku yaşatan sahneler görülmektedir. Filmin ağır işleyen bir akışı olmasına rağmen mekân değişimlerindeki bazı kamera geçişlerinin kesintisiz devam etmesi filmin sürükleyici olmasını sağlayan unsurlardandır. Başrol karakterlerinin olaylara yaklaşım tarzlarının farklı olması çatışma unsurunu göz önüne

sermektedir. Filmin izleyici üzerinde etki bırakmasının sebeplerinden biri benzer durumların gerçek hayatta yaşanabilme ihtimalidir. Bir diğer etkisi de ‘Ben orda olsaydım ne yapardım?’ sorusunu akıllara getirmesidir. Filmin analizi ile birlikte teknolojik bağımlılığın ve dijitalleşmenin hayatın merkezine yerleşmesinin doğuracağı olumsuz sonuçların açıklığa kavuşturulması ve siber saldırıların insanlar ve yaşam üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

DIJİTALLEŞMENİN ODAĞINDA SİBER KAVRAMI

İnternetin temelleri 1960’lı yılların sonlarına dayanmaktadır. İlk olarak üniversite ve askeri alanda kullanılmaya başlanan internet, gelişen teknolojiyle birlikte bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak 1980’li yıllardan itibaren daha çok gelişim göstermiştir. İnternet, 1990’lardan itibaren kamusal alanda yaygınlaşmaya başlamıştır. İnternet sadece iletişim teknolojisi konusunda bir yenilik yaratmakla yetinmemiş gerek akademik gerekse de popüler ilginin merkezinde yer almaya başlamıştır (Timisi, 2003: 121). Hızlı gelişen bu süreçte internet sadece bireysel kullanım ile sınırlı kalmayıp ticari sektörde de etkisini göstermiştir. Dizüstü bilgisayarların yaygınlaşması sonrasında cep telefonu ve tabletlerin de hayata girmesiyle birlikte artık önü alınamaz teknoloji çağı başlamıştır. Bugün Türkiye’de ve dünyada askeri alanda, kurumlarda, şirketlerde, neredeyse bütün evlerde teknolojik aygıtlar vasıtasıyla internet her yerde kullanılmaktadır. Milyarlarca kullanıcı veri transfer etmekte veya etkileşim içinde bulunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte sosyal medya platformlarının da ortaya çıkmasıyla akıl almaz boyutlarda bilgi akışı meydana gelmektedir. Bu süreç her geçen gün teknolojik imkânların artmasıyla katlanarak ilerlemektedir. Tüm bu imkânlar kullanılırken yaşanan veri akışında kullanılan fotoğraf, video, ses, dijital dokümanlar, gizli bilgi/belgeler veya buna benzer birçok veri erişime açık durumdadır. Böylece kaynak pozisyonunda bulunan kişi ya da kurumların bir anda hedef konumuna gelmesi mümkün olabilmektedir. Teknolojinin insanoğluna sağladığı imkân ve kolaylıklar kadar bir de bunun olumsuz, şüpheli ya da riskli tarafları da bulunmaktadır. Dijitalleşen dünyayla birlikte bu duruma ayak uydurmak zorunda kalan devletler de fiziki ortamda yapılan birçok işi dijitalle çevirmeye başlamıştır. Daha da önemlisi bağımsızlığın en önemli etkenlerinden olan askeri gücü en üst seviyede tutabilmek için devletler teknolojik alt yapıya sahip olmak ve bu durumu korumak zorundadırlar. Aksi takdirde siber saldırıya maruz kalınması durumunda önlem alınamazsa veya saldırılar en başından engellenemezse askeri, siyasi, ekonomik, sağlık ve bunun gibi hayati öneme sahip birçok alanda geri dönüşü zor sonuçlara sebebiyet verebilmektedir.

Türk Dil Kurumuna göre ‘siber’ sözcüğü, “Bilgisayar ağlarını içeren internete ait olan şeklinde ifade edilmektedir” (Türk Dil Kurumu, 2024). Ağ sistemlerinin oluşum ve gelişim sürecinden itibaren bu ağlar üzerinden konu içeriğine göre farklı türlerde tanımlamalar da ortaya çıkmaya başlamaktadır. Siber alan, siber uzay, siber dünya, siber ortam vb. adlar altında tanımlanan ağlar üzerinden birbirine bağlı sistemlerin ve hizmetlerin elektronik cihazlar ve bilgisayarlar vasıtasıyla kullanıcılarının internet üzerinde küresel anlamda etkileşimleri; söz konusu kullanıcıların giderek artan sayısına koşut olarak artış göstermektedir (Bilgiç, 2021: 33). Moore’a göre; bilgisayar suçu olarak da adlandırılan siber suç, bilgisayar ve bilgisayar ağları ile gerçekleşen bir suçtur, bazı durumlarda bilgisayar suçu işlemek için kullanılmış olabileceği

gibi suçun hedefi de olabilir (Moore, 2005: 17). Gordon ve Ford tarafından yapılan tanımda; bilgisayarlar, bilgisayar ağları veya donanım cihazları kullanılarak işlenen herhangi bir suçtur (Gordon & Ford, 2006: 16). Latha, siber suçların bilgisayar ortamında sürdürülen gerçek dünya suçlarından başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla siber dünyada ve gerçek dünyada suç tanımlamada hiçbir fark olmadığını belirtmektedir (Latha, 2008).

Dijitalleşen toplumsal yapıyla birlikte, geleneksel suçlar da dijital ortama taşınarak siber suçlar kategorisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Siber suçlar, bilgisayar korsanlığı, virüsler ve diğer istismar türlerindeki artışla birlikte artık büyük bir uluslararası sorun olarak kabul edilmektedir. Siber suçlarla ilgili terminolojiler benimsenmiş olsa da bu terimlerin gerçekte ne ifade ettiği yeterince anlaşılamadığı için etik sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Ağ bağlantılı bilgisayar sistemlerinin daha geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, dünyadaki suç ve taciz olayları da artış göstermektedir (Cengiz, 2021: 409). Dijital dünyadaki her yeni gelişme yeni kavramları da beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmeler sayesinde atılan her adım siber kavramının üzerine inşa edilmektedir. Siber; içerik itibarıyla çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu yüzden siberle ilgili yakın geçmişte veya bugün kullanılan kavramlara zamanla yenilerinin eklenmeye devam edeceği öngörülmektedir.

SİBER SALDIRI, ETKİ VE YÖNTEMLERİ

Siber dünyaya bağlı olarak ortaya çıkan bir başka kavram da ‘siber saldırı’ kavramıdır. ‘Siber saldırı’; bir veya birden fazla bilgisayardan başka bilgisayarlara veya ağlara veri çalmak, değiştirmek ya da yok etmek için çeşitli yöntemler kullanılarak yapılan saldırı eylemlerin bütünüdür (Türk Dil Kurumu, 2024). Dijital ilerlemelerle birlikte neredeyse tüm alanlarda her şey erişilebilir duruma gelmiş ve dolayısıyla bu durum, risk faktörlerini de beraberinde getirmiştir. Hem devletler arası hem de kişisel anlamda farklı amaçlar için hedefe ait tüm bilgi ve belgeler çeşitli yöntemlerle ele geçirilmeye çalışılmaktadır. Devletler, sahip oldukları teknolojik imkânlar doğrultusunda kendisine rakip ya da düşman gördükleri bir başka devlet ya da devletlere yönelik sızma/saldırı girişimlerinde bulunmaktadır. Buradaki amaç sadece bilgi elde etmek değildir. Devletlerin güvenlik, ekonomik, istihbari ya da can alıcı noktalarına yönelik saldırılarda bulunarak bu devletleri etkisiz hale getirmek ve itibarlarını düşürmek amaçlanmaktadır. Siber saldırılar, kişilere yönelik siber saldırılar, mülkiyete yönelik siber saldırılar, kurumlara yönelik siber saldırılar” şeklinde sınıflandırılmaktadır (Milhorn, 2007: 1-3). Kurum, kuruluş veya kişi odaklı saldırılarda genellikle finansal kazanç elde etmeye çalışılmaktadır.

Teknolojinin çok hızlı ilerlemesi siber saldırı alanlarının ve saldırı türlerinin her geçen gün genişlemesine neden olmaktadır. Siber saldırı yöntemleri mevcut imkânlar doğrultusunda her geçen gün değişkenlik gösterdiğinden belli başlıklarla sıralamak yeterli olmamaktadır. Bunlara karşın ülkeler yaptıkları siber saldırı karşısında savunma sistemleri kurmak ve geliştirmek durumunda kalmaktadır. Siber güvenlik, “siber hayatın güvenliğinin (gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik) sağlanması amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır (Uçar, 2011: 7). Bu alanda zafiyet gösterilmesi halinde sonuçları ağır olabilmektedir. Çünkü fiziksel anlamda güçlü bir savunma sistemi bulunan ülkeler, siber güvenlik anlamında da aynı bilgi ve beceriyi geliştiremezse siyasi, ekonomik, sosyal, psikolojik

gibi birçok disiplinde ağır sonuçlarla karşılaşabilmektedir. Dünyadaki ilk siber savaş olarak Rusya'nın Estonya'ya yaptığı saldırı örnek verilebilir. Aslında burada sorun yaşayan tek ülke Estonya ya da iki ülke arasında yaşanan bir olay gibi görünse de dolaylı yollardan başka ülkelerin etkilenmesi mümkündür. İletişim ve ulaşım araçlarının gelişimiyle ülkelerin birbirleriyle olan ticareti de hızlı ilerlemektedir. Küreselleşme kavramının içi daha dolu hale gelmektedir. Estonya'nın maruz kaldığı siber saldırı sonucunda zarar gören tüm alanların ticari ilişkileri sarsmasıyla ihracat yapılan ülkeler de bu durumdan etkilenebilmektedir. Saldırının etkisi sadece ekonomiyle sınırlandırılmamalıdır. Sağlık, haberleşme, genel kamu düzeni gibi faktörleri de etkilemektedir. Ek olarak bireysel anlamda psikolojik, özel hayatın gizliliği, kişisel veriler gibi başlıklarda kötü sonuçlar yaratmaktadır. Dijital ağlar üzerinden sisteme dahil olan her şey bu durumdan etkilenmektedir. Dünya dijital anlamda ilerlerken buna ayak uyduramamak güvenlik başta olmak üzere birçok alanda risk teşkil etmektedir. Öte yandan gelişmelere ayak uyduran ülkelerin de özellikle savunma alanında gerekli altyapıyı tesis etmesi ve sürekli kendisini güncellemesi gerekmektedir. Aksi takdirde saldırı olması veya buna benzer bir sorun yaşanması durumunda sonuçlarının tüm ülkeyi etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Siber saldırılar teknolojik gelişmelere bağlı olarak sürekli değişkenlik göstermektedir. Saldırı için kullanılan yöntemler amaca göre farklılıklar içermektedir. Belli başlı siber saldırı yöntemleri ise şu şekildedir; (Aslay, 2017: 2-3).

Bilgi ve veri aldatmacası (Data Diddling): Bilgisayara veri girilirken yanlış girilmesi, verileri saklarken özel yöntemlerle değiştirilmesi ya da bazı kayıtların silinmesi bu yöntemle yapılabilir.

Salam tekniği (Salami Techniques): Genellikle bankacılık sektöründe kullanılır. Hesaplardaki virgülden sonraki kısımların son rakam veya son iki rakam tutarı başka bir hesaba aktarılarak orada biriktirilmektedir.

Süper darbe (Super Zapping): Bilgisayar sistemlerindeki arızalar ile sistemin kilitlenmesi durumunda güvenlik kontrollerinin aşılması sistemin düzeltilmesi için geliştirilmiş programlardır. Bu durum kötüye kullanıldığında güvenlik devre dışı bırakılmaktadır.

Truva atı (Casus Yazılımlar): Bilgisayar korsanları Truva atları sayesinde sisteme arka kapıdan ulaşarak, bilgisayarın sistem yapısını değiştirebilir ayrıca kullanıcının şifrelerine ve diğer kişisel bilgilerine ulaşabilirler. Truva atı sisteme bulaştıktan sonra, sistemin açılmasıyla beraber kendisini hafızaya yükler ve sistem açıklarını kullanarak, programı yerleştiren bilgisayar korsanının istediklerini yapmasını sağlar.

Zararlı yazılımlar (Kötücül Yazılımlar): Virüs gibi belli bir amaca yönelik olarak hazırlanmış kod parçalarıdır.

Mantık bombaları (Logic Bombs): Bir programın içerisine istenen zararlı bir kod parçasının yerleştirilmesidir. Mantık bombası genellikle hedef alınan bilgisayar veya ağlardaki bilgileri tamamen yok etmek veya bir daha kullanılamaz hale getirmek için kullanılır.

Oltalama (Phishing): Genellikle sahte web siteleri kullanılmaktadır. Örneğin bir banka ya da alışveriş sitesinden kendisine e-posta geldiğini düşünen son kullanıcı; kredi kartı bilgilerini bu web sayfasına girerek ya da sadece e-postayı yanıtlayarak bu tuzağa düşebilmektedir.

Bukalemun (Chamelon): Normal bir program gibi çalışır fakat arka planda bir takım hile ve aldatmalar ile çok kullanıcıli sistemlerde kullanıcı adları ve şifrelerini taklit ederek gizli bir dosya içerisine kaydedip, sistemin bakımı için geçici bir süre kapatılacağına ilişkin bir (Yer Tutucu) uyarı verir. Bu sırada bukalemun programını kullanan kişi, bu gizli dosyaya ulaşarak kullanıcı adlarını ve şifrelerini ele geçirir.

İstem dışı alınan elektronik postalar (Spam): Tartışma platformlarından dağıtılan listelerden ve web sayfalarından elde edilen elektronik adreslere alıcının haberi olmaksızın ara sıra büyük hacimlerde gönderilen ve ticari amaç taşıyan e-postalar olarak tanımlanmaktadır.

Çöpe dalma (Scavenging): Sistem belleğinde bulunan ve artık ihtiyaç duyulmayan silinmiş bilgilerin gelişmiş yöntemlerle tekrar geri getirilmesidir.

Yerine geçme (Masquerading): Sistemde yapılacak hileler ile erişim imkânı kısıtlı ya da yetkisi hiç olmayan kullanıcıların, erişime yetkisi olan başka kullanıcıların bilgi ve yetkilerini kullanarak sisteme erişim sağlamasıdır.

Sistem güvenliğinin kırılıp içeri sızılması (Hacking): Hack kelimesi hacker topluluklarında kullanılan anlamıyla “teknolojinin orijinal, alışılmışın dışında ve özgün bir tarzda kullanılması” anlamına gelmektedir. Ayırt edici özelliği ise sadelik, ustalık ve yasa dışı oluşudur.

Hukuka aykırı içerik sunulması: Özellikle web sitelerine reklam amaçlı ya da hukuka aykırı içeriklerin eklenmesidir.

Web sayfası hırsızlığı ve yönlendirme: Web sitelerinin çalınarak kullanamaz hale gelmesi, web sitelerinde farklı içerikler sunulması, sayfa girişinde ya da içeriğinde başka sayfalara yönlendirilerek veri girişine zorlanmasıdır.

Sosyal mühendislik: Yalan söyleme ve karşı tarafı ikna etme üzerine kurulan bir bilgi toplama sanatıdır. Burada kişilerin güveni kazanılarak kendilerine güvenmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Siber saldırı yöntemleri, çeşitli teknikler ve stratejiler kullanarak bilgisayar sistemlerine, ağlara veya verilere zarar vermeyi amaçlayan eylemlerdir. Bu yöntemler, bilgisayar sistemlerine, bireylere veya kuruluşlara zarar vermek için kullanılabilir. Bu nedenle, güvenlik önlemleri almak ve farkındalık oluşturmak son derece önem arz etmektedir.

LEAVE THE WORLD BEHIND FİLMİNDE SİBER SALDIRILARIN GÖRÜNÜMÜ

Çalışmanın bu bölümünde siber saldırıların yoğun bir biçimde işlendiği, mesaj, metafor, sembol ve göstergelerin ağırlıklı olduğu *Leave The World Behind* filminin metinsel içerik analizine yer verilmiştir. Bir dijital platform olan Netflix’te yayınlanan, yönetmenliğini ve senaristliğini Sam Esmail’in üstlendiği *Leave The World Behind* filmi korku/dram türünde çekilen (25 Ekim) 2023 yapımı bir psikolojik gerilim filmidir. Film, Rumaan Alam tarafından yazılan, aynı adlı romandan esinlenilmiştir. Başrollerini Julia Roberts (Amanda), Mahershala Ali (George Scott) ve Ethan Hawke’in (Clay) paylaştığı film 141 dakika sürmektedir. Filmde;

New York'ta yaşayan bir ailenin hafta sonu tatili için kiraladıkları lüks bir eve gittikten sonra iletişim araçlarının arızalanmasıyla birlikte gelişen sıra dışı olaylar ve tanımadıkları baba-kız ile birlikte yolları kesiştikten sonra yaşananlara karşı verilen mücadele anlatılmaktadır.

Leave the World Behind (Dünyayı Ardında Bırak) Filminin Analizi

Filmin başlangıç sahnesinde geniş açıyla yatak odası gösterilirken duvarların huzuru temsil eden mavi renkte olması evde güveni temsil ederken, duvarda çatlakların olması filmin başrollerinde yer alan çiftin evliliklerinin yolunda gitmediği anlamına gelmektedir. Filmde evin fiziksel ortamına ve ailenin yaşadığı hayata ilişkin bilgilere yer verilmeden ailenin birlikte gidecekleri tatil yolcuğuna geçilmektedir. Yolculukta ilk olarak dört kişilik ailenin hepsinin dijital cihazlarla ilgilendiği görülmektedir. Amanda (anne) kulaklıkla telefonda görüşme yaparken, Clay (baba) araç radyosuyla ilgilenmekte, çocuklardan Archie kulaklık takılı şekilde telefonda oyun oynamaktadır. Kardeşi Rose de kulaklık takılı bir halde elindeki tablette *Friends* dizisini izlemektedir. Tatillerini geçirecekleri eve geldiklerinde Amanda ilk olarak internete bağlanmaya çalışmakta ve internet şifresinin karmaşık olduğunu dile getirmektedir. Ev sahibinin dijital güvenliğe önem verdiği görülmektedir. İnternete bağlanma sorunu ilk başlarda ciddiye alınmamakta, sıradan bir sorun olabileceği düşünülmektedir. Amanda'nın cep telefonuna gelen mesajlar (elektrik kesintisi haberi, olayların 'hacker'lerle ilgisi olduğu ve değişik sembollerden oluşan mesajlar) siber saldırı yöntemlerinden olan istem dışı ileti almaya örnek gösterilebilir. Amanda iki gün geçirecekleri tatil evindeki ihtiyaçlar için gittiği kasabadaki markette aldığı ürünleri araca koyarken başka bir kişinin de aynı ürünlerden çok fazla almış olması dikkatini çekmektedir. Bu durum gelecek tehlikenin habercisidir.

Aynı gün sahilde ailece güneşlenirken denizden kıyıya doğru gelen siyah renkli gemi ilk bakışta petrol gemisi düşüncesi yaratmaktadır. Ancak gemi kıyıya oturduktan sonra üzerinde 'WHITE LION' (Beyaz Aslan) yazısı görülmektedir. Bu yazının 1619 yılında Afrikalı zencileri Amerika kıtasına getiren gemideki yazıya atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Geminin kıyıya varması ile filmde ırk ayrımına yer verileceği öngörülmektedir. Diyaloglardan görsel tasarımlara kadar ırkçılığa vurgu yapılan filmin sonlarına doğru ırkçılığın ortadan kalktığı görülmektedir. Bu geminin kıyıya varmasından sonra yaşanan teknolojik olumsuzluklar (internet ve elektriğin kesilmesi, televizyonun bozulması, telefonların çekmemesi vb.) filmde karakterleri korkutmaya başlamaktadır. Ayrıca Archie'nin elindeki telefonla geminin kıyıya varuşunu kayda alması da teknolojiye bağımlılığın bir göstergesidir.

Görsel 1: White Lion Yazısı ile Yapılan Irkçılık Vurgusu

Aynı günün gecesinde duvardaki saatin gece yarısına yaklaştığını göstermesi ve saat üzerinde üzgün ifadesini barındıran şekillerin görülmesi olumsuz bir durumun habercisidir. Evin kapı ziline çalmasıyla kapıda beliren zenci baba-kızın, Amanda ve Clay'ı tedirgin ettiği görülmektedir. Kapı önünde geçen konuşma sırasında George'un evin kendisine ait olduğunu söylemesine Amanda ve eşi Clay'ın ilk başta tereddüt etmeleri ve Amanda'nın şaşkın bir şekilde "Bu ev sizin mi?" demesi zencilere karşı güven duymadıklarını, ayrıca zencilerin böyle lüks bir evde oturmalarına ihtimal vermeyerek onların ikinci sınıf insanlar olduğu düşüncesine gönderme yapmaktadır.

Görsel 2: Amanda ve Clay'ın George ve Kızı ile İlk Karşılaştıkları Sahne

Evin kapısında konuşma devam ederken George ve kızının eve girememesi ile devam eden sohbet sırasında gösterilen bu açıda Ruth ve Amanda'nın kollarını bağlayarak dışarıya kapalı olduğunu, George'un ise ellerini bağlayarak mahcubiyet duyduğunu simgelemektedir. Ayrıca iki ailenin de karşıt pozisyonları çatışma unsurunu göstermektedir. Yapısı itibariyle iyimser ve olumlu bir kişilik olan Clay ile her zaman dikkatli, şüpheli biraz da baskın bir karakter olan Amanda arasında, George ve kızının evde kalmak istemeleri konusunda yüzeysel ve kısa süreli tartışma yaşanmakta ancak George'un evin sahibi olduklarına yönelik ikna çabası başarıyla sonuçlanmaktadır. Aynı akşam televizyon ve bilgisayarın çalışmadığı ara ara gösterilmekte, sonrasında televizyonda verilen sesli mesajda "Ulusal Acil Durum" uyarısı yapıldığı görülmekte, sorunun ciddi boyutlarda olduğu anlaşılmaya başlanmaktadır. George, kaldığı evin yakınlarında komşularına bakmak için gittiği yerde araçtan inerken silahını almaktadır ve silahının altında The Bronx Philharmonic Orchestra (Bronx Filarmoni Orkestrası) yazılı kitapçık görülmektedir. George ve kızı eve ilk girdiklerinde Bronx'ta filarmoni orkestrasında olduklarını söylediğinde izleyicinin aklında oluşan soru işaretinin bu sahneyle cevaplandığı anlaşılmaktadır.

Görsel 3: ‘Amerika’ya Ölüm’ Yazılı Broşürler

Clay, bilgi almak için kasabaya giderken yol kenarında durduğu sırada kısa süreliğine radyo frekansı çalışmış ve anonsta siber saldırıların çevresel felaketlere yol açtığı ve hayvanların göç davranışlarını etkilediği söylenmiştir. Kısa süreli çalışan frekansın 1619 olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi 1619 sayısının Afrikalı zencilerin Amerika kıtasına getirildiği tarihe atıf yaptığı görülmektedir.

Görsel 4: Radyo Frekansı 1619**Görsel 5:** Tesla Araçlarının Kazası

GPS sinyallerinin çalışmaması nedeniyle Clay, evin yolunu bulmakta zorlanmıştır. Eve dönüş yolundayken gökyüzünde görünen drondan kırmızı renkli gaz bırakıldığı izlenimi verilmektedir. Ancak dron yaklaştıkça bu durumun üzerinde Arapça ‘Amerika’ya Ölüm’ yazılı kâğıtlardan ibaret olduğu görülmektedir. Bu sırada da Archie ve Rose evlerinin çevresindeki ormanda dolaşırken Rose’un çok sayıda geyik görmesi sıradan bir durum olmadığından seyircide merak oluşturmaktadır. George, komşusunun evine gittiğinde araçtan inmeden cep telefonunu kontrol etmekte ve mesajların hiçbirisinin iletilemediğini görmektedir. Araçtan inip eve doğru gittiğinde evin yakınında havada toplu halde uçan kuşların görülmesi, George’un terk

edilmiş evde bulduğu telsiz telefonu havaya kaldırarak çalışıp çalışmadığını kontrol etmesi ve telefonun çalışmadığını görmesi, sonrasında evin yakınlarındaki sahilde dolaşmaya devam ederken uçağın sahile çakılması ile izleyici de oyuncularla özdeşlik kurmaya başlamıştır. Filmde genel olarak izleyici, “Bizler aynı durumda olsak ne yapardık?” sorusunu kendilerine sorma ihtiyacı hissetmektedir. Geyik sürüsünün evlerin yakınlarına kadar gelmesi, kiraladıkları evin havuzuna flamingoların girmesi doğal düzenin bozulmasıyla hayvanların insanlara bir mesaj verdiğini ayrıca hayvanların yaşam alanlarının zorunlu olarak değiştiğine ve kaotik bir ortama işaret etmektedir. Archie ve Rose’un haberleşme sisteminin ve internetin çalışmamasına rağmen telefon ve tabletlerini yanlarından ayırmadıkları görülmektedir. Bu durum, teknolojik bağımlılığın bir başka sonucudur. Clay, eve geldikten sonra uçaktan atılan kırmızı fon üzerine Arapça harflerle yazılmış metni okumaya çalışır ancak anlayamaz. Archie’nin kâğıdın ön yüzünde “Amerika’ya ölüm” yazılı olduğunu ve bilgisayar oyununda aynı yazıyı gördüğünü söylemesi sanal dünyada yaşanan şeylerin gerçekleştiği mesajını vermektedir. Clay ve ailesi çözüm bulabilmek için evden ayrılıp yola çıktıklarında yüzlerce otomobilin kazaya karıştığını ve yolun ulaşımına kapandığını görmektedirler. Bu araçların plaka bölümünde Tesla yazısı göze çapmaktadır. Otomatik pilot sisteminin kaotik bir ortama sebebiyet verebileceğine ve Tesla markasının siber saldırı karşısındaki çaresizliğine vurgu yapılmaktadır. Devam eden sahnede şehrin uğradığı siber saldırı sonucu ne hale geldiği ilk defa geniş çerçeveden görülmektedir. Bu ana kadar tüm yaşananlar tatil için kiralanan evin çevresindeki olayları gösterirken izleyici artık tüm felaketlerden haberdar olmakta ve akıldaki soru işaretleri ortadan kalkmaktadır.

Yaşanan bu olaylara tanıklık eden Amanda ve Clay tekrar eve dönmek zorunda kalmışlardır. Mutfakta içki içerek sohbet eden George ve Amanda arasında alkolün de etkisiyle sıcak bir ortam yaşanmakta ve Amanda’nın filmin başından beri ön yargılı olduğu George’a karşı düşüncelerinin değiştiği görülmektedir. Hatta arşiv odasına gidip müzik eşliğinde dans etmeleri, durumu özetlemektedir. Sarhoşluğun vermiş olduğu etkiyle içinde bulunulan tüm olumsuz koşulları kısa süreliğine unutarak eğlenmektedirler. Aynı günün gecesinde George ve kızı yatakta sohbet ederken kızı, Sandford ailesine beyaz oldukları için güvenmediğini söyleyerek tıpkı filmin başlarında Amanda gibi ırkçı bir yaklaşım sergilemektedir.

George: Endişelenmene gerek yok, sana bir şey olmasına izin vermem.

Ruth: Sadece hatırlamanı istiyorum eğer dünya yok olacaksa hiç kimseye kolaylıkla güvenmememiz gerekiyor özellikle de beyazlara. Bu düşünceme annem bile hak verir.

George: Anladım.

Ruth: Öyle mi? Çünkü üst üste iki akşamdır kendi evimizin bodrumunda yatıyoruz. Onları tekrar

eve almamızın amacı neydi acaba?

George: Doğru olan buydu.

Ruth: Ben de bunu söylüyorum. Sonunda olan bize olacak.

Görsel 6: George ve Ruth'un Irkçılık Üzerine Yaptıkları Konuşma Sahnesi

Archie'nin sabah uyandığında dişlerinin kene ısırmasından dolayı düşmeye başlamasıyla yardım istemek için Clay ve George yakın çevredeki evlerden birinde oturan Danny'nin kapısını çalar ve Danny elinde tüfekle dışarı çıkar. Danny'nin evinde büyük bir Amerika Birleşik Devletleri bayrağı asılıdır. Bu sahnede Amerika'nın gücü ve yenilmezliğini vurgulamak adına bayrak ve tüfek birkaç kez aynı karede gösterilmektedir. Danny bu sohbet sırasında silahlı bir şekilde savunma sergilemekte ve meydana gelen saldırıların arkasında Kore ya da Çin'in olabileceğini dile getirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin gerçek hayatta da Kuzey Kore ve Çin ile yaşadığı gerilimin filmde de yer aldığı görülmektedir. Bunun üzerine George, Clay'e kendi varsayımını *"Amerika'da bir darbenin yaşandığını, bu yüzden güç pozisyonundaki insanların teknolojiyi bozarak ve kaosu besleyerek iç savaşa izin verdiklerini"* anlatıyor. Ayrıca filmde birkaç kez duyulan kulakları sağır edecek yükseklikte sesin bir tür radyasyon olduğu bilinmektedir. Şöyle ki; Küba'da yaşanan bu gerçek olay *"Havana Sendromu"* olarak literatüre geçmiş ve Küba'da ABD büyükelçiliğinde çalışan diplomatların bir tür beyin hasarı yaşadığı ve bunun kaynağının mikrodalga silahlar olabileceğine dair bazı ipuçları bulunmuştur. Daha sonra benzer sağlık sorunları Çin'deki Amerikan diplomatlarında da yaşanmıştır.

Bu sırada kaybolan Rose'u aramaya çıkan Amanda ve Ruth, bir barakaya rastlar ancak içerisinde kimse yoktur. O sırada geyik sürüsü ile karşı karşıya kalırlar ve çok korkarlar. Sürüyü başlarından ıçıklık atarak savmaya çalışmış ve başarılı olmuşlardır. Ardından ormanda yürürken ağaçların arasından Newyork şehrinin saldırı altında olduğunu gökyüzüne yükselen dumanlardan görmektedirler.

Görsel 7: Siyah ve Beyazların Birlik Olabileceğine Vurgu Yapılan Sahneler

Rose da terkedilmiş bir evde masanın üstünde bulduğu yiyecekleri yerken annesinin sesini duymaktadır. Kapıya yönelirken gözüne loş bir koridor çarpmakta ve koridorda yürümeye başlamaktadır. Merdivenlerden inerken duvarda asılı tabloda “Hope Begins in The Dark (Umut Karanlıkta Başlar)” yazmaktadır. Bu vurgu, Rose’un (yeni neslin) dijitalleşmenin kölesi olduğuna gönderme yapmaktadır. Ayrıca Rose’un içinde bulunduğu ruh halinin bir açığa vurumudur. Mutluluğun sadece dizi izlemek ve internette vakit geçirmekten ibaret olduğunu düşünen Rose, ailesine haber verme gereği bile duymadan sadece kendisini düşünmektedir.

Görsel 8: Duvarda Asılı Olan ‘Hope Begins in The Dark’ Yazılı Tablo Görseli

Rose, sığınaktaki bir odada bulunan bilgisayara gelen acil durum uyarılarından olan biteni artık öğrenmiştir. Duvarda yer alan film/müzik arşivinde *Friends* dizisinin cd kitapçığını bulup televizyona taktıktan sonra izleyemediği son bölümü izlemeye başlar ve film bu sahneyle sona ermektedir. Rose, aslında gerçek anlamda dünyayı ardında bırakmıştır. Yönetmen filmi açık uçlu bir sonla bitirerek filmin sonunu izleyenlerin kendi hayal dünyasına bıraktığını ya da filmin devamının gelebileceğini akıllara getirmektedir. Yönetmenin filmde çok sayıda mesaj verdiği göze çarpmaktadır. Ayrıca mesaj vermek istediği durumlarda sahne süresini zaman zaman uzun tuttuğu görülmektedir. Filmde dikkat çeken başlıklardan biri de kamera açıları ve

geçişleridir. İç mekândan iç mekâna ya da iç mekândan dış mekâna geçişi kesintisiz bir şekilde yansıtarak izleyiciye fiziken oradaymış duygusu hissettirildiği görülmektedir. Yaşanacak kötü olayların habercisi olarak zaman zaman ters açı kullanılmakta, bu teknik de izleyicide gerilim ve şaşkınlık etkisi yaratmaktadır. Özetle film, sinematografik ve teknik açıdan da senaryoyu desteklemektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmanın teorik kısmında da anlatıldığı üzere genel olarak siber saldırı, siber suçlunun yasadışı amaçlarla hassas bilgi ve verileri çalmak ve almak için, bilgisayar üzerinden internetten gerçekleştirdiği her türlü illegal eylemdir. Siber suçlular, herhangi bir bilgisayar kullanıcısını bir tuzağa düşürmek için farklı yöntemler ve yollar kullanmaktadır. Siber suç, küresel erişime sahip dünya çapında bir sorundur. Siber suçlar ulusal sınırlara saygı göstermez ve bu nedenle dünyanın herhangi bir yerinden faaliyette bulunabilirler. Siber suçlular dünyanın her yerinden saldırılar başlatabildiğinden, siber saldırılar artarak devam etmektedir (McGuire, 2020: 7). Siber saldırılar, günümüzde tartışmasız önemli bir konudur ve önümüzdeki yıllarda da ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürecektir. Kullanıcılar ve geliştiricilerin, teknolojilerin güvenliği konusunda eğitim alması büyük bir önem taşımaktadır. Siber ortamda faaliyet gösteren bireylerin hem siber savunma hem de siber saldırı yetenekleri hakkında sağlam bir anlayışa sahip olmaları gerekmektedir. Bir siber saldırının etkileri, zamanla büyük yankılar yaratabilir.

Günümüzde teknolojiye duyulan güvenin artmasıyla birlikte, toplumun her kesimi potansiyel tehlikelerle karşı karşıya kalabilmektedir. Finansal kurumlar, sağlık hizmetleri, eğitim kuruluşları, devlet hizmetleri, enerji sektörleri ve daha fazlası, küresel bağlantılı bir ağa dahil olmuştur. Bu nedenle, kritik hizmetlerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için kullanıcıların sürekli olarak siber saldırılar hakkında eğitilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Sürekli artan kaliteli teknoloji talebi, küresel güç dinamiklerinin işini kolaylaştırırken, aynı zamanda ulusların siber alana bağımlılığını da derinleştirmektedir. İnternetin yaygınlaşması ve teknolojinin ilerlemesi, kişisel ve hassas bilgilere sızan bilgisayar korsanlarının varlığıyla birlikte, toplumun her kesiminde, işletmelerde ve devlet kurumlarında endişe yaratmaktadır. Siber tehditlere karşı etkili bir koruma sağlamak için yasaların oluşturulması, güvenli ağ mimarilerinin tasarlanması ve tüm kullanıcılar için eğitim ve öğretim gibi çok yönlü önlemler almak büyük önem taşımaktadır (Hatipoğlu & Tunacan, 2021: 432).

Siber saldırılarla ilgili geçmiş yıllarda pek çok film çekilmiştir (The Great Hack, Snowden, Mr. Robot, CSI: Cyber, The Imitation Game: Enigma vb.). Bundan sonra da bu tarz filmlerin sayısı artmaya devam edecektir. Artık dijital dünyayla birlikte insanlar ister istemez hayatlarının hemen her noktasında teknolojiyle iç içe girmiş durumdadır. Teknolojik gelişmelerin güzel yanları kadar da ciddi problemler yaratabilecek karanlık tarafları da bulunmaktadır. Günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen internet, dijital cihazlar ve ağların kötü amaçlarla kullanıldığında hayatı nasıl etkileyebileceği bu filmde gözler önüne serilmektedir. Ülkelerin tüm sistemlerini devasa ağlara optimize ederek her türlü hizmetlerde kullanmalarının büyük riskleri de beraberinde getirdiği göz ardı edilemeyen bir gerçektir. Siber saldırıların özellikle enerji, istihbarat, iletişim ve kritik altyapı tesislerine yönelik yapıldığı görülmektedir. Bütün bunlar da ülkelerin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek etkenlerin başında

gelmektedir. *Leave the World Behind* filminde de iletişimin kesilmesiyle birlikte insanların gelişmelerden bihaber olduğu ve ülkelerinin işgal edilmiş olabileceğini dahi fark edemedikleri görülmektedir. Sonuç olarak toplumda kaos, iç karışıklık, hatta cinayetlerin ortaya çıkabileceği gibi mesajlar verilmektedir.

Geçmiş yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte insanlığın yerini robotların alması veya benzer gelişmelerin farklı açılardan ele alınarak filmlerin çekildiği hafızalarda hala yerini korumaktadır. Geçen zamanla birlikte bu filmlerin ne denli doğru mesajlar verdiği anlaşılmaktadır. Bu film de ilerleyen zamanlarda yaşanabilecek olaylarla ilgili uyarı sayılabilecek tarzda mesajlar iletmektedir. Bu noktada son sözü, filmin kahramanı George'un varsayımlarıyla yapmak gerekirse güçlü bir ülkeyi istikrarsızlaştırmanın o kadar da zor olmadığı aşıkardır. Son derece düşük maliyetli ve verimli bir şekilde istikrarı bozmak için üç adımlı bir teoriden bahsedilmektedir: “Birinci adım: **İzolasyon**. İletişim ve ulaşım yöntemlerini tamamen kapatmak. Böylece kimse olup bitenler hakkında bir şey öğrenemez ve aslında herkes kendi coğrafi konumunda umutsuzluk ve kafa karışıklığı içinde hapsolür. İkinci adım: **Senkronize Kaos**. Neredeyse her teknolojik aracın birbirine internetle bağlı olduğu bir ortamda başlatılacak siber atak bir pandemi gibi yayılabilir. Bu da her yerde karışıklık çıkmasını sağlar. Ek olarak filmdeki gizemli ses ve sivillere sessizce zarar veren ve dezenformasyon yapan kırmızı broşürler de bu karışıklığın yayılmasını kolaylaştırır. Üçüncü adım: **İç savaş**. Eğer insanlar karşılarında apaçık bir düşmanı bulamazlarsa, teorik ve “doğal olarak” birbirlerine saldırırlar. Şiddet de bir pandemi gibi yayılma potansiyeline sahiptir.”

Sonu açık uçlu bitirilen film aslında insanlığın sonunun nasıl geleceğine yönelik ipuçları verir niteliktedir. Sonuç olarak dijital çağa kendini kaptıran insanlık; birlik olmayı, güçlü bağlar kurmayı, önceliklerini ve başkalarını umursamayı öğrenemediği takdirde yok olmaya doğru ilerlemektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma iki yazarlı olup her yazar araştırma ve yazma aşamalarında %50’şer oranda katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma, doküman ve film incelemesine dayalı olması nedeniyle etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aslay, F. (2017). Siber saldırı yöntemleri ve Türkiye’nin siber güvenlik mevcut durum analizi. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 1(1), 24-28.
- Aytekin, A. (2015). *Türkiye’nin siber güvenlik stratejisi ve eylem planının değerlendirilmesi* (Tez No.: 392800) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bilgiç, A. (2021). Siber vatan ve siber güvenlik: Siber tehditlerle mücadele örgütlenmesinde Türkiye örneği. *İdarecinin Sesi*, 32-39.

-
- Cengiz, G. (2021). Siber suçlar, sosyal medya ve siber etik. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(3), 407-424.
- Gordon, S., & Ford, R. (2006). On the definition and classification of cyber crime. *Journal of Computer Virology*, (2), 13-20.
- Hatipoğlu, C., & Tunacan, T. (2021). Türkiye’de siber saldırı ve tespit yöntemleri: Bir literatür taraması. *BŞEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 8(1), 430-445.
- Latha, D. (2008). *Jurisdiction issues in cybercrimes*. <https://www.scconline.com> adresinden 01.10.2024 tarihinde alındı.
- McGuire, M. (2020). It ain’t what it is, it’s the way that they do it? Why we still don’t understand cybercrime. *The Human Factor of Cybercrime*, 3-28.
- Milhorn, H. T. (2007). *Cybercrime how to avoid becoming a victim*. Universal Publishers.
- Moore, R. (2005). *Identity theft: Tools and techniques of twenty-first century bandits*. *Cybercrime: Investigating high-technology computer crime*. Routledge Publishers.
- Singer, P. T., & Friedman, A. (2014). *Cyber security and cyber war: What everyone needs to know*. Oxford University Press. .
- Türk Dil Kurumu. (2024). <https://tdk.gov.tr/> adresinden 10.01.2024 tarihinde alındı.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Dost Kitapevi Yayınları.
- Uçar, O. (2011). Siber tehditler ve savunma yöntemleri. *Bilgi Güvenliği Akademisi*.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 173-188, Spring 2025

Synnada'dan Oinophoros Grubu Matara Biçimli Kap

An Oinophoroi Type Flask Shaped Vessel from Synnada

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
20/12/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
10/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Baytak

Dicle Üniversitesi

Tarih Bölümü

ismail.baytak@dicle.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4740-3504

Öz

Bu çalışma, Synnada Antik Kenti'nde yapılan yüzey araştırmalarında bulunan oinophoros grubuna ait kabartmalı matara biçimli bir kabı incelemektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kendini gösteren bu seramik grubu, phiale/patera ve skyphos gibi iki ana formda üretilmişlerdir. Üretim tekniği bakımından genel olarak, iki ya da daha fazla dişi kalıp kullanılarak yapılmış olan bu kapların bezeme repertuvarlarında Dionysos kültüyle ilişkili mitolojik anlatılar, pastoral sahneler, günlük yaşam ve gladyatör dövüşleri gibi temalar ön plana çıkmıştır. Oinophoroslar, Augustus Dönemi'nde Knidos, Pergamon, Iasos gibi bölgelerde üretilmiş ve zamanla yaygınlaşmıştır. Synnada'da ele geçen ve çalışmamıza konu olan örnek matara biçimli formu ile oinophoros seramiklerinin alt grubuna girmekte olup, MS 3-7. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Bu obje, Dionysiak bir ritüelle ilişkilendirilebilecek özellikler taşımasına rağmen, sahnelerin belirsizliği nedeniyle de kesin bir yoruma izin vermemektedir. Buna karşın bezeme tarzı ve üretim tekniği açısından ise analojisi yapılabilmektedir. Oinophoros, Pagan inançları ile Hristiyanlık arasındaki geçiş dönemine ait önemli bir obje olarak amphulla şeklinde de değerlendirilmektedir. Bu süreçte dini inançlardaki değişim, seramik üretiminde de belirgin farklılıklar yaratmıştır. Oinophoros seramikleri, Roma Dönemi'nin sanat ve zanaat özelliklerini yansıttığı gibi, dönemin kültürel ve ticari bağlantılarına dair önemli bilgiler sunmakta, sanatsal ve ticari ağlarının bir parçası olarak kentler arası etkileşimi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Synnada, Oinophoros, Matara, Kalıp yapımı seramik, Roma İmparatorluk Dönemi

Abstract

This study examines a relief-decorated amphora-shaped vessel from the Oinophoros group found during surface surveys at the ancient city of Synnada. This ceramic group, which emerged during the Roman Imperial Period, was produced primarily in two main forms: the phiale/patera and the skyphos. In terms of production technique, these vessels were generally made using two or more female molds, and their decorative repertoire prominently featured themes related to the Dionysian cult, including mythological narratives, pastoral scenes, daily life, and gladiatorial combats. Oinophoroi were produced in regions such as Knidos, Pergamon, and Iasos during the Augustan period and gradually spread. The example found in Synnada, which is the subject of this study, falls into the subgroup of amphora-shaped Oinophoroi ceramics and is dated to the 3rd-7th centuries AD. While this object may be associated with a Dionysian ritual, its scenes remain ambiguous, preventing a definitive interpretation. However, in terms of its decorative style and production technique, it can be compared to other examples. The Oinophoros is also considered an important object representing the transitional period between Pagan beliefs and Christianity, and it can be regarded as an amphulla. During this period, the changes in religious beliefs also led to distinct shifts in ceramic production. Oinophoros ceramics not only reflect the artistic and craft characteristics of the Roman Period but also provide significant information about the cultural and commercial connections of the time, demonstrating intercity interactions as part of artistic and trade networks.

Keywords: Synnada, Oinophoroi, Flask, Mold-made pottery, Roman Imperial Period

Atf Bilgisi / Citation Information

Baytak, İ. (2025). Synnada'dan Oinophoros grubu matara biçimli kap. *Asya Studies*, 9(31), 173-188.

<https://doi.org/10.31455/asya.1604975>

GİRİŞ

Synnada, Afyonkarahisar İli Şuhut ilçesi sınırlarında yer alan Hellenistik Dönem'den itibaren bölgede varlık göstermiş önemli bir kenttir (Baytak, 2024: 471 vd.) Antik kentte gerçekleştirilen yüzey araştırmalarının yanı sıra, bölgenin erken dönem kültürleri ile olan ilişkileri ve tespiti bağlamında höyük tipi yerleşimlerde de çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda kent ve yakın çevresinde Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait seramik üretim sahaları ile kültürel etkileşimleri de irdelenmektedir. Synnada teritoryumunda geniş bir yayılım alanına sahip ova kesiminde görülebilen yükseklikte, 1132 m rakıma sahip olan Keleşkuyu Höyük'te çalışmamıza konu olan oinophoros grubuna ait karakteristik özellikte bir adet etüdlük nitelikte kabartmalı pişmiş toprak kap ele geçmiştir. Bölgede yürütülen çalışmalar sonucunda, daha önce bilinen ve tarafımızca da saha çalışmaları yapılmış olan bu yer, 2022 yılında tescillenmiş ve aynı adla kaydedilmiştir. Höyük, günümüz Afyonkarahisar İli, Şuhut İlçesi'nin 5,2 km kuzeydoğusunda, Şuhut-Afyon kara yolunun sağ tarafında, Altıgöz Mahallesi sınırlarında, Çatalhöyük olarak bilinen alana 1 km mesafede yer almaktadır (**Harita 1**). Höyük, 220x230 m boyutlarında olup, 5,6 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Bölgedeki yüzey toplamaları, alanda yoğun olarak İTÇ ve Demir Çağı ve Hellenistik Dönem kültürlerine ait buluntulara işaret etmektedir. Bunu yüzey toplamalarıyla elde ettiğimiz seramiklerden anlayabilmekteyiz (**Res.1-3**). Saha taramaları sırasında, seramiklerin oldukça geniş bir alana yayıldığı ve burada yerleşim yoğunluğunu gösteren moloz taş öbeklerinin, duvar izlerinin yüksek miktarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Arkeolojik yüzey/saha araştırmaları, mevcut kazı alanları ve kültür gruplarından analogiler ile doküman analizleri yoluyla elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler aslına uygun şekilde çizim ve diğer belgelemeler yoluyla yorumlanmıştır. Bu çerçevede tespit edilen örnekler için dijital arşivler, kütüphaneler ve akademik makaleler ile kazı arşivlerinden faydalanılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Oinophoros Teriminin Kökeni

Oinophoros terimi, ilk kez 1907 yılında Baltimore John Hopkins Üniversitesi Arkeoloji Koleksiyonu'na katılan, iki kulplu, silindirik gövdeli ve kendine has özellikler taşıyan bir testi veya amphoranın kaidesinin alt kısmındaki “οἶνοφόρος” kelimesine dayanır. Bu kelime, "şarap taşıyan" veya "şarap testisi" anlamına gelmektedir (Robinson, 1909: 34, fig.3). Bu terim, ilk kez Robinson'un gerçekleştirdiği yayının ardından, bu tür tüp kapları tanımlamak için literatürde kullanılmaya başlanmıştır (Mandel, 1988: 3). Adından da anlaşılacağı üzere, oinophoros formu, şarapla doğrudan ilişkili bir kap türüdür (Şakar ve Ersoy, 2020: 216). Oinophoros, bu bağlamda, özellikle şarap taşıma amacına yönelik üretilmiş olan ve sıklıkla mitolojik ve kültürel anlamlar taşıyan kabartmalı bezemeleriyle bilinen bir seramik formudur.

İkonografi, Form ve Stil Özellikleri

Oinophoroslar, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait önemli kalıp yapımı seramik gruplarından biridir ve kendine özgü üretim teknikleri, form çeşitliliği barındırmaktadır. Bu tür seramiklerin üretimi, özellikle kalıp kullanımıyla yapılan işçilik açısından dikkat çekicidir. Oinophoros formunun, küresel gövdeye sahip örneklerinin yanı sıra silindirik ve köşeli gövde formlarına sahip örnekleri de bulunmaktadır. Bu form çeşitliliği, oinophorosların fonksiyonel ve estetik açıdan farklı kullanımlarına olanak tanımakta ve genellikle üzerlerinde mitolojik sahneler, bitkisel motifler ve geometrik desenler kabartma olarak işlenmiştir. Bu kabartmalar,

eserin süsleyici ve aynı zamanda kültürel anlam taşıyan bir işlevi olduğunu göstermektedir. Mitolojik sahneler, özellikle Dionysiak temalarla ilişkili figürler, tanrılar ve tanrıçalar, oinophorosların bezemelerinde sıkça karşılaşılan unsurlardır **(Res.8)**. Ayrıca, bitkisel motifler, özellikle üzüm salkımları ve asma yaprakları gibi Dionysos'a atıfta bulunan öğeler, bu tür eserlerde belirgin bir şekilde yer alır. Bu bezemeler, yalnızca estetik değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda dönemin dini ve kültürel anlayışlarına dair önemli ipuçları sunmuştur (Talloon and Poblome, 2019: 413-442).

Oinophoros seramikleri çeşitli form ve stilleriyle dikkat çeker. Oinophoros grubu seramikleri alt grup olarak da phiale / patera ve skyphos şeklinde iki farklı türde formu barındırmaktadır. Pelike benzeri amphoralar, pelikeler, yonca ağızlı testiler, phialeler, lagynoslar, skyphoslar, pateralar, askoslar, antropomorfik kaplar, plastik kandiller gibi çok çeşitli ve de farklı formlar bu gruba dahildir (Baldoni, 2003: plate.101:28; Doksanaltı, 2006: 433-434; Mandel, 1988: 250-251, Taf.29-32: K125,195-6,198,204,287,289; Nikolaou, 1989: 301-318; Pastutmaz, 2009: 45-49; Popescu, 2018: 20-22, plate.1:2a-d; 2:1a-e)

Kaplar genel olarak iki dişi kalıpla şekillendirilerek üretilmiştir. Knidos üretimi oinophoroslarının ayırt edici karakteristiklerinden biri, kalıpların birleşim noktalarında yer alan ince şerit çizgileridir. Kalıp birleşim noktalarındaki bu ince şeritler, Knidos'un özgün üretim tekniğini ve stilistik özelliklerini yansıtarak, bu tür kapların tanımlanmasında ve tarihsel bağlamda sınıflandırılmasında belirleyici bir işlev görmüştür (Doksanaltı, 2006: 430; Pastutmaz, 2009: 43; Pastutmaz, 2011: 97-105).

Oinophoros grubu seramiklerde, bezeme repertuarı son derece geniş ve çeşitliliktedir. Dionysos kültü (Parrish, 1995: 307-332) ile bağlantılı üzüm bağları, Eros figürleri, pastoral sahneler, araba yarışları, gladyatör dövüşleri, günlük yaşamdan kesitler gibi birçok konu işlenmiştir (Mandel, 1988: 43-89,62,133-176). Mitolojik sahnelerin yanında hastalıklı ve sakat figürler, erotik tasvirler, satıcılar ve üzüm salkımları gibi betimlemeler de mevcuttur (Pastutmaz, 2009: 71-123). Dini motifler ve özellikle Hristiyan hacı şişelerinin üzerindeki ikonografik unsurlar da dikkate değerdir.

Oinophoros seramikleri genellikle içki veya sofr a kabı olarak kullanılmış; ancak bazı formların kültürel, hatta sepulkral (ölü kültü/mezar) amaca hizmet ettiği de düşünülmüştür (Doksanaltı, 2006: 430-431). Son dönem kazı ve araştırmaları ve dolayısıyla yayınlarda ortaya konan öneriler, bu kapların günlük kullanım için de üretildiği ihtimalini gündeme getirmiştir (Pastutmaz, 2009: 55).

Ticari ve Kültürel Bağlantılar

Bezeme stili, hamur ve astar özellikleri bakımından pişmiş toprak Synnada örneği bu oinophoros, iç kısımlardaki kentlerden Sagalassos ile yakın ilişki içerisinde, ticari bağlantılar hakkında önemli bilgiler sunmakta ve kayda değer ipuçları barındırmaktadır. Bu yönüyle bu seramiklerin yayılımı ve kullanım amacı hakkında Sagalassos gibi merkezlerle ticari bağlantılara ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, Synnada gibi merkezlerde ele geçen buluntular, Geç Antik Çağ'ın hem kültürel hayatı hem de siyasi yapısını aydınlatmaya yardımcı olmuştur. Bulunduğu bölgede, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde önemli kentlerden biri olan Synnada, çağdaşı olan pek çok kent gibi Geç Antik Çağ'da (MS 3-7.yüzyıl) siyasi ve kültürel bir

dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde, Erken Hristiyanlık kültürünün yayılım göstermesinin yanı sıra pagan geleneğin de devamlılığını henüz kalkmadığını göstermesi açısından önemlidir (Öz, 2022: 223).

Üretim Merkezleri ve Kronolojik Gelişim:

Oinophorosların ilk olarak üretim tekniği ve stili bakımından benzerlik gösterdiği Mısır İskenderiye'si (Hausmann, 1954/55: 140-143) ve Anadolu Knidos'unda üretildikleri anlaşılmıştır. Bu kapların Knidos'taki atölyelerde üretildiği düşünülmekte olup, bu tür seramiklere “Knidos Kalıp Yapımı Kabartmalı Kaplar” veya “Knidos Kabartmalı Kaplar” olarak atıfta bulunulmuştur (Bailey, 1972/73: 11-25; 2008: *plate*.80-81, *no*.3444-3458; Mandel, 1988: 99-191; Hayes, 1997: 72 vd.; Öz, 2022: 222). Daha sonrasında Augustus Dönemi'nde kalıp yapımı kabartmalı kaplar olarak ortaya çıkmış, MS 1. yüzyılda, Pergamon (Pastutmaz, 2009: 29), Iasos ve çevresinde yaygınlaşmıştır (Mandel, 1988: 99 vd.) Böylelikle seri şekilde üretilmeye başlandığı tespit edilmiş ve hatta farklı lokasyonlarda da Sagalassos (Baldoni, 2003: 165-169), Tripolis (Duman, 2018: 667-674) gibi yerel üretim yapan yerel merkezlerde de benzer üretimler olduğu görülmüştür. Bu kapların üretim noktalarının bir diğer önemli örneği ise Sagalassos Çömlekçiler Mahallesi'nde Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen üretim işliklerinde bulunmuş ve MS 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Özkönü, 2006: 1-16). Bu üretim merkezleri dışında ayrıca, bu çalışmada Patara (Şahin, 2021: 121-143) Smyrna Agorası (Şakar ve Ersoy, 2020: 214, *foto*.1) da benzer örnekleriyle değerlendirmeye alınmıştır (**Res.7**).

Synnada Matara biçimli Oinophoros'u:

Matara biçimli, küçük ölçekli oinophoros tanımlamasına giren bu eser üretim tekniği bakımından bilindik ve basit bir şekilde eserin gövdesinin, kalıplama yöntemiyle şekillendirilmiş yassı iki diskin birleşimiyle oluşturulmuştur (**Res.5-6**). Her iki yüz için aynı kalıp kullanılmış, ancak kalıptan çıktıktan sonra bir yüzeyde bazı süsleme unsurlarının ilave edildiği gözlemlenmiştir. Bu süslemeler, eserin detaylarını zenginleştiren ve görsel etkisini artıran unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Boyun ve kulplar, eserin kalıp ile üretilmiş olan gövdesine, elde şekillendirilerek eklenmiş ve bu işlem, eserin genel formunun tamamlanmasına katkı sağlamıştır. Mataranın yüzeyinde görülen küçük çapaklar, eserin üretiminde alçı kalıp kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu tür kalıp izleri, üretim sürecinin teknik özelliklerine dair değerli bilgiler sunmasının yanı sıra, eserin yapımında kullanılan malzeme ve üretim yöntemine dair hem işçilik hem de estetik açıdan önemli ipuçları sağlamaktadır. Oinophoros'un her iki yüzünde dört adet halka şeklinde bezeme bulunmaktadır (**Şek.1-2**). Detaylı inceleme sonucunda, her iki yüzeyde de merkezde, kabartma şeklinde, çok belirgin olmayan (muhtemelen Dionysiak) sahneler, figürler ve semboller yer almaktadır. Ancak, merkezi ana figürün konturları belirgin değildir ve tanımlanması güçtür; ayrıca, kabartmalar tahribat nedeniyle kısmen yıpranmıştır. Merkezdeki ana motif, etrafını çevreleyen daha küçük figürlerden oluşan bir frizle çevrilmiştir. Bu friz, ana motifi çevreleyen figürlerin bir araya geldiği bir süsleme unsuru olup, tüm kompozisyonun anlamını ve görsel düzenini güçlendirir. Figürler, hem merkezi motifin hem de çevresindeki detayların izleyiciye sunulmasında önemli bir rol oynar ve kompozisyonun dengeli bir şekilde düzenlenmesini sağlar. Bir yüzeyde, merkezde sola dönük bir at figürü (?) yer alırken, diğer yüzeyde merkezde belirsiz bir kabartı bulunmakta ve çevresindeki halkada yedi adet belirlenemeyen sembol veya harfler

görülmektedir. Eserin özelliklerine baktığımızda 11.9 cm yüksekliğinde, 9.3 cm genişliğinde ve matara biçimli olup 4.6 cm kalınlıkla basık bir forma sahiptir. Dudağı dışa açık, hafifçe yuvarlatılmış şekilde ağızlıdır, kalınca dudaklı ve dar bir boyna sahiptir. Eserin ağız dış çapı 3 cm, iç çapı ise 1 cm olup, sonrasında boyun kısmı oldukça daralmaktadır. Boyun üzerinde, ince bir alet yardımıyla basit yivler açılmıştır. Ağızın her iki yanından boyundan çıkıp yanlara doğru bombe yaptıktan sonra, aşağıya doğru omuzlarda birleşen karşılıklı iki adet, 1.2 cm kalınlığında yuvarlak elips kesitli iki dikey kulp vardır. Dar bir boyundan sonra, yeniden açılarak 8.9 cm genişliğe ulaşan gövde (4.6 cm kalınlık) yeniden daralmakta ve kaidesiz, yumuşak bir dip ile sonlanmaktadır. Çok az gözenekli, oldukça küçük taşçık, mika ve kum katkılı, açık kırmızımsı kahverengi kilden hamur rengi ve kırmızı kilden üretilmiş açık kırmızı astar rengi ile kaplı olan oinophorosun yüzeyi mat/pürüzlü haldedir. Tarihlendirmede yalnızca yüzeysel verilerle sağlanan tabakalanma bilgileri, keskin stratigrafik sınırların belirlenmesini engellemektedir. Buna rağmen, oinophorosun bulunduğu bağlam, gösterdiği teknik özellikler ve stil analizleri, eserin tarihini belirlememize olanak tanımaktadır. Alandaki yapılaşma ve tespit edilebilen evreler ile birlikte bulunan seramik malzemeler, bu eserin tarih aralığını belirlemede yardımcı olmaktadır (**Res.4**). Keleşkuyu Höyük'te yapılan yüzey çalışmaları, bölgenin İlk Tunç Çağı (İTÇ) döneminden başlayarak, Geç Roma ve hatta Orta Çağ'a kadar yerleşim görmüş olduğunu göstermektedir. İncelenen oinophoros, formu ve üzerinde görülen Pagan geleneklerine ait figür ve motiflerle birlikte, en erken olarak MS 3. yüzyıl olarak tarihlenebilir. Eserin üzerinde Hristiyanlıkla ilgili bir tarihlendirmeye olanak veren iz görülmediğinden bu tarihlendirme yerindedir. Ancak Hristiyanlığın erken dönemlerinde de kullanılan formlar arasında özellikle matara biçimli kaplarda ve amphulla örneklerinde de görülebilmesi açısından bu tarihlemeyi MS 7. yüzyılın ilk yarısı arasına kadar götürebilmektedir (**Kat.1**).

Matara, Hristiyanlıkta kutsal kabul edilen sıvıların taşınmasında kullanılan, genellikle "pilgrim-flask" (hacı şişeleri) olarak da adlandırılan, dairesel gövdeye sahip, uzun bir boyun ve dar bir ağız yapısına sahip kap türüdür. Bu kaplar, gövdenin yanları ile ağız kısmına iştirilmiş tek veya çift dikey halka kulplara (Öz, 2020: 135-6) sahip olup, genellikle bir ip yardımıyla boyna asılabilecek şekilde tasarlanmışlardır (Fırat, 1999: 88 vd.). Hacılar tarafından kutsal yerlerden toplanan su, yağ veya benzeri sıvıların taşınmasında kullanılan bu tür mataralar, dini bir anlam taşıyan ve taşınabilirlik açısından fonksiyonel olan objelerdir. Matara formu, hem estetik hem de sembolik açıdan önemli bir kültürel ve dini öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oinophoros grubuyla çok da benzer görülme de, MS 5-7. yüzyıl arasında özellikle Hristiyanlık sembelleri taşıyan ampulla formu da kendini göstermektedir (Köroğlu, 2015: 163-168). Erken Hristiyanlık döneminde bu form, Doğu Akdeniz kıyı kesiminde birçok merkezde üretilmiş, hafif torba biçimli gövde ve yine gövdenin uzantısı şeklinde görüntü veren boyun ile kulplara sahiptir. Smyrna'da ele geçen bir oinophoros, bu hacı ampullalarıyla sadece form açısından değil, üzerinde yer alan figürlerin konturlarının belli-belirsiz olması, ayrıca stilize ve detaylardan yoksun işlenişleriyle de benzerlik göstermektedir. Bu sebeple, eserlerin aynı dönemde üretilmiş olduğu sonucu çıkmakla birlikte, stilistik ve teknik özellikler doğrultusunda daha erken bir tarihlendirme de yapılabilir. 8-10 cm yüksekliğinde olan bu amphulla formu kaplar (Geç Antik Çağ unguentariumları gibi, bunlar bir nevi hacı şişecikleridir) Hristiyan dünyasına aittir. Kutsal kişilerin (azizler ve martirler) tasvir edildiği özellikle de Erken Hristiyanlık ve Bizans Dönemi Menas ampullaları bölgeler arası kült yerleri ve hac merkezleri arasındaki

ilişkiyi yansıtabilmektedir. Menas ismi Hristiyanlıkta oldukça önem arz eden MS 295 yılında Phrygia'da Hristiyan olan ve orada şehit edilen bir isimdir. Sonrasında naaşı Mısır'a götürülmüş MS 4-6. yüzyılda Hac noktaları arasında gösterilmiştir (Aydın, 2015: 290, 296).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu ve Mısır'daki çeşitli merkezlerde üretilen, tam yuvarlak şekliyle dikkat çeken, boyun ve ağız kısımları çarkta titizlikle şekillendirilmiş olan erken dönem oinophoros örnekleri bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmı, üzerlerine kırmızı astar kaplanarak daha belirgin hale getirilmiştir. "Sagalassos Kırmızı Astarlı Keramik Grubu" (Hamur 1), Sagalassos'ta üretilen farklı seramik grupları arasında yer alan ve ekonomik açıdan en önemli gruplardan biri olarak kabul edilen mataralar (oinophoroi) grubunu da içermektedir (**Res.9-10**). Bu grup, özellikle Geç Antik Çağ'da, bölgedeki ekonomik faaliyetlerde önemli bir yer tutmuş ve Sagalassos'un seramik üretiminde öne çıkan bir ürün olarak dikkat çekmiştir. Mataralar hem fonksiyonel hem de ritüel kullanım amaçlarıyla, bu dönemdeki ticaret ağlarında değerli bir yer edinmiştir (Özkönü, 2006: 12). MS 5-7. yüzyıllar arasına tarihlenebilecek oinophorosları incelediğimizde Sagalassos'taki örneklerle karşılaştırma yaparak daha dar bir tarih aralığına yerleştirebiliriz. Ayrıca, Sagalassos'tan gelen ve Mısır'a ihraç edilmiş olduğu düşünülen bir oinophoros, özellikle dikkat çekicidir. Kahire Müzesi'nde korunan bu eser, arka yüzündeki asma yaprakları, kemerli kompozisyon içindeki Maenad figürü ve üzüm kompozisyonu ile İzmir Altınpark'taki figürlerle paralellik gösteren bir kompozisyona sahiptir (Poblome, 1998: 205-206, *plate.1:2,2*). Eserin figürleri, stilize yaprak ve üzüm salkımları ile çevrilmiş olup, işleniş ve duruş açısından önemli benzerlikler taşımaktadır (**Res.9-10**). Tüm bu veriler ışığında, oinophorosun MS 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın başları arasında tarihlendirilmesi mümkündür (Şakar ve Ersoy, 2020: 218-219).

Seleukeia Sidera oinophoroslarına baktığımızda MS 4-7. yüzyıllar arasına tarihlenen, Geç Roma dönemi kırmızı astarlı çanak çömlekleriyle benzer bileşime sahip olduğu, yapılan detaylı araştırmalar ve analizler sonucunda ortaya konmuş ve bu benzerlik, bölgedeki seramik üretimi ve ticaretin birbirine yakın dönemlerdeki gelişimini anlamamıza katkı sağlamıştır (Lafli, 2004: 125-136; Sönmez, 2023: 219-234).

Makaleye konu bir diğer önemli örnek olan Smyrna Agorası oinophorosu ile karşılaştırıldığında, form benzerliği olsa da kabartmalardaki ve sahnelerdeki durum farklılık göstermektedir (**Res.7**). Ana figürün etrafını çevreleyen ve daha küçük olan frizde yedi figür betimlenmiştir. Bu figürler arasında yaprak motifleri ve stilize edilmiş üzüm salkımları yer alır. Frizdeki figürlerin konturları belirsiz olup, oldukça stilize bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca, bu figürlerin tümü hareket halindedir ve ellerinde yuvarlak objeler tutmaktadır (Şakar ve Ersoy, 2020: 215, *foto.1, şekil.3*). Örneğin, ilk figür çıplak bir erkek, ikinci figür uzun etekli bir figür, üçüncü figür daha küçük ölçekli çıplak bir erkek, dördüncü figür ayakta ve uzuvları belirgin bir figürdür. Ardından, panflüt çalan bir figür yer almakta ve son olarak stilize üzüm salkımları figürlerle ilişkilendirilmiştir. Oinophoros üzerinde betimlenmiş olan halkalar etrafında dağınık halde belli bir düzen olmadan, sahnede kullanılan halkalar etrafındaki stilize yaprak motifleri, doğallıktan uzak halde şematik çizgilerle verilmiştir. Merkezde kullanılan figür belirsiz olup hemen altında üzüm salkımı kendini göstermektedir. Doğa, asma ve üzüm ile ilişkilendirilen

motifler, Dionysiak ikonografide en erken dönemlerden itibaren belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu kompozisyon içerisinde asma ve üzüm gibi doğayla ilişkilendirilen sembollerin yer alması hem mitolojik hem de kültürel bağlamda, beklendik ve anlamlı bir tercih olarak değerlendirilebilir (Şakar ve Ersoy, 2020: 216-8).

Makaleye konu olan Synnada matara biçimli oinophorosundaki sahneler belirsiz olsa da analogi yaparken benzer örneklerde (Mandel, 1988: *taf.36*, F17) her iki yüzeyde de Dionysos temalı kabartmaların olduğu örneklerin bulunması oldukça yaygındır. Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan, MS 3. yüzyıl tarihli Batı Anadolu kökenli pişmiş toprak oinophoros örneği, bu tipin Batı Anadolu kökenli olduğunu ispatlar niteliktedir **(Res.8)**. Üzerindeki kabartmalı sahneler, Pergamon'da üretilmiş örneklerle benzerlik göstermektedir. Bir yüzünde, oturur pozisyonda betimlenen Dionysos, sağ elinde bir kantharos tutmakta, sol elini ise yanındaki pantere doğru uzatmaktadır. Diğer yüzeyde ise ayakta bir satyros ve yanında bir meanad yer almaktadır. Her iki sahne, atlamalı bukranon ve çam kozalağı benzeri bitkisel motiflerle çevrelenmiştir (<https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/koleksiyon/pismis-toprak>).

Synnada teritoryumunda bulunan oinophoros, büyük olasılıkla MS 5. yüzyılda yaşamış kent sakinlerine ait bir kişisel eşya olarak yorumlanmaktadır. Eserin üzerindeki motifler ve süslemelerden ötürü Dionysiak bir ritüelle doğrudan ilişkili olması olasılığı da yüksektir, ancak üzerindeki sahnelerin belirginlikten yoksun olması ve detayların net bir şekilde tanımlanamaması, bu ilişkinin kesin olarak ortaya konulmasına engel teşkil etmektedir. Benzer örnekler ve özellikle Dionysiak temalar göz önünde bulundurularak, bu objenin eğlence, ritüel ve dinsel sahnelerle ilişkilendirilmesi mümkündür. Oinophoros, hem Pagan dönemi inançlarının hem de Hristiyanlıkla birlikte ortaya çıkan yeni dini anlayışların izlerini taşıyan bir geçiş dönemi objesi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da gelişen pişmiş toprak figürin üretim geleneği, özellikle Smyrna, Pergamon, Knidos ve Sagalassos gibi önemli atölyelerde şekillenmiş olup, bu gelenek Geç Antik Çağ'a kadar devam etmiştir. Bu süreçte inançların değişimi ve taleplerin dönüşümü, teknik ve stilistik alanda bazı belirgin değişikliklere yol açmış ve bu değişiklikler, dönemin seramik üretiminde görülen farklılıklarla kendini göstermiştir. Bu bağlamda, Keleşkuyu Höyük'te bulunan oinophoros, dönemin kültürel ve dini dönüşümüne tanıklık eden önemli bir eser olarak değerlendirilmeli ve Synnada buluntusu tipolojik analogiye göre MS 5-6. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir. Sonuç olarak, Oinophoros grubu seramikler hem üretim teknikleri hem de ikonografik zenginlikleri ile Roma Dönemi'nin sanat ve zanaat özelliklerini yansıtmaktadır. Bu seramikler üzerinden yapılan incelemeler, üretim merkezleri arasındaki etkileşim ve ticari bağlantıları anlamak için de önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Oinophoros seramikleri, Geç Antik Çağ'daki kültürel çok katmanlılığı ve dönemin dini-sosyal dinamiklerini ortaya koyması açısından önemli bir çalışma alanı sunmuştur.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür. Fikir; İ.B. - Tasarım; İ.B. - Denetleme; İ.B. - Finansman; İ.B. - Materyaller; İ.B. - Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; İ.B. - Analiz ve/veya Yorum; İ.B. - Literatür Taraması; İ.B. - Yazıyı Yazan; İ.B. - Eleştirel İnceleme; İ.B.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmada etik kurul onayına ihtiyaç yoktur. Bu çalışmanın verileri, doküman incelemesine dayalı olarak toplanmış olup Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, izinleri doğrultusunda yürütülen bir proje içerisinde tarafımıza araştırma müsaadesi vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2015). Aziz konon tasvirli bir menas ampullası, *Adalya*, 18, 289-302.
- Bailey, D. M. (1972). Cnidian relief ware vases and fragments in the british museum 1, lagynoi and head-cups, *ReiCretActa*, 14, 11-25.
- Bailey, D. M. (2008). *Catalogue of the terracottas in the british museum, volume iv ptolemaic and roman terracottas from egypt*. The British Museum Press.
- Baldoni, D. (2003). *Vasi a matrice di età età imperiale a Iasos, Missione archeologica Italiana di Iasos III*. Archaeologica 139, Rome.
- Baytak, İ. (2024). Synnada ve çevresi yüzey araştırması 2022 (ilk sezon), *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 39(2), 471-488.
- Doksanaltı, M. E. (2006). *Knidos kap krio kazı alanı* (Tez No.: 189312) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Duman, B. (2018). The first evidence of round oinophoros workshop in late roman tripolis. *Rei Cretariae Romanæ Fautorum, Acta*, 45, 667–674.
- Fırat, N. (1999). *Perge konut alanı keramiği* (Tez No.: 92358) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hausmann, U. (1954/55). Oinoφopoi. *Athenische Mitteilungen*, 69/70, 125-146.
- Hayes, J. W. (1997). *Handbook of mediterranean roman pottery*. British Museum Press.
- Köroğlu, G. (2015). Anadolu’da erken bizans dönemi hacı ampullaları ve smyrna buluntuları. A. Ersoy ve G. Şakar, (Ed.), *Smyrna/ İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri*, (s. 155-170). Ege Yayınları.
- Lafli, E. (2004). Dionysiac scenes on sagalassian oinophoroi from seleuceia sidera in pisidia (southwestern turkey). In S. Bell and G. Davies (Ed.). *Games and Festivals in Classical Antiquity, Proceedings of the Conference* (Edinburgh: 10-12 June 2000) (BAR International Series 1220) in (pp. 125–136). Oxford, BAR Publishing.
- Mandel, U. (1988). Kleinasiatische reliefkeramik der mittleren kaiserzeit. *Die ‘Oinophorengruppe’ und Verwandtes*. Deutsches Archäologisches Institut: Pergamenische Forschungen, 5. Walter de Gruyter.
- Murphy, E. A., & Poblome, J. (2016). A late antique ceramic workshop complex: evidence for workshop organisation at Sagalassos (southwest Turkey). *Anatolian Studies*, 66(2016), 185-199.
- Nikolaou, I. (1989). Les bouillottes thérapeutiques de paphos et leurs parallèles hors de chypre. *Bulletin De Correspondance Hellénique*, 113(I), 301-318.
- Öz, C. (2020). *Myra ve andriake geç roma dönemi seramikleri* (Tez No.: 648269) [Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

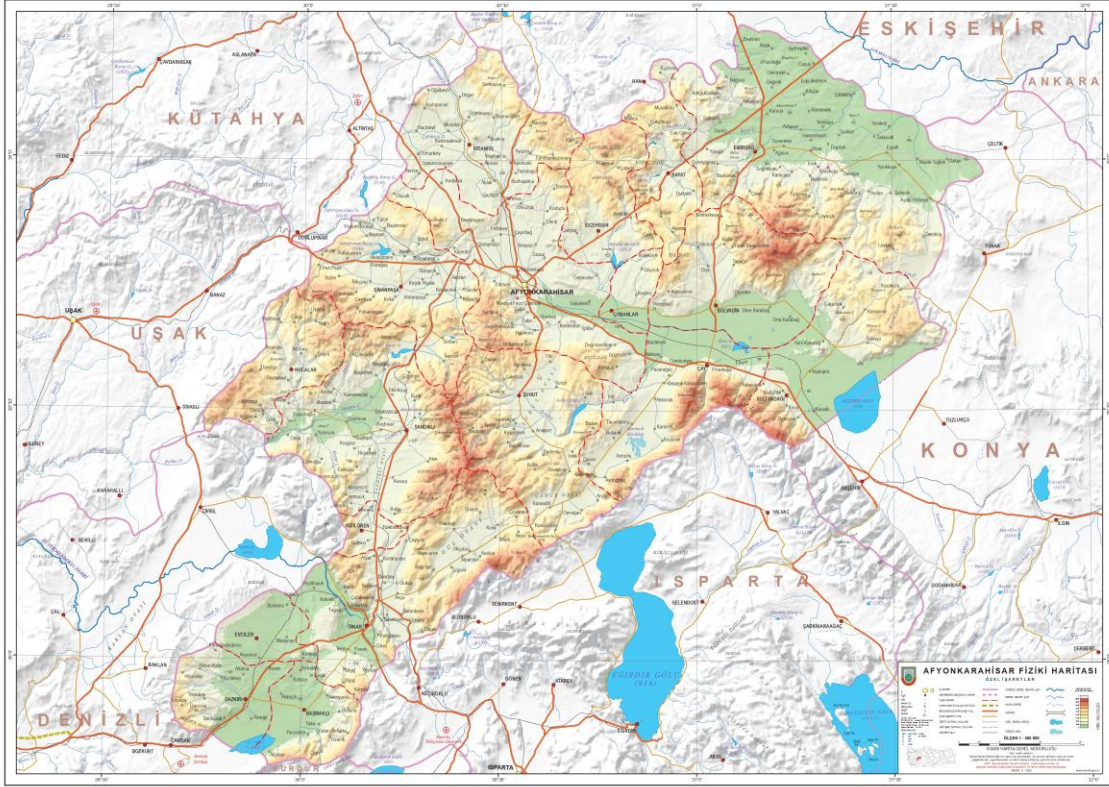
- Öz, C. (2022). Andriake'den oinophoros cinsi iki kabartmalı seramik ve düşündürdükleri, *Sefad*, 47(2022), 219-234. <https://doi.org/10.21497/sefad.1128581>
- Özkönü, Y. (2006). *Sagalassos'un kalıp yapımı kandilleri* (Tez No.: 215049) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Parrish, D. (1995). A mythological theme in the decoration of late roman dining rooms: dionysos and his circle. *Revue Archéologique, Nouvelle Série, Fasc. 2 (1995)*. In (pp. 307-332) (26 pages). Published By: Presses Universitaires de France
- Pastutmaz, D. (2009). *Knidos üretimi kabartmalı seramikler* (Tez No.: 249941) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Pastutmaz, D. (2011). Die Ikonographie des Dionysos auf knidischen Oinophoroi. *Asia Minor Studien* 66, 97-105
- Poblome, J. (1998). "Dionysiac oinophoroi from sagalassos found in egypt", In W. Clarysse, A. Schoors and H. Willems (ed.), *Egyptian Religion the Last Thousand Years, I. Studies Dedicated to the Memory of Jan Quaegebeur, Orientalia Lovaniensia Analecta 84*, (pp. 205–225), Leuven, Peeters Publishers.
- Popescu, M. C. (2018). Oinophora reflected in the production of geto-dacian pottery workshops during the 1st century ad. *Acta Musei Napocensis*, 55(I), 9-24.
- Robinson, D. M. (1909). An oenophorus belonging to the johns hopkins university. *AJA*, 13(I), 30-38.
- Sönmez, B. (2023). Oinophoroi of seleukeia sidera, *Acta*, 47(2023), 219-234. <https://doi.org/10.32028/9781803275017-15>
- Şahin, F. (2021). Patara'dan bir grup Oinophoros: üretim ve ikonografi üzerine gözlemler. *Arkeoloji Dergisi*, 26(I), 121-143. <https://doi.org/10.51493/egearkeoloji.880463>
- Şakar, G., & Ersoy, A. (2020). Geç antik çağ smyrnası'ndan bir oinophoros / an oinophoros from late antique smyrna, *Tüba-ked*, 21(2020), 209-221, <https://doi.org/10.22520/tubaked.2020.21.012>
- Talloon, P., & Poblome, J. (2019). The age of specialization. dionysus and the production of wine in late antiquity: a view from sagalassos (sw turkey). *Olba*, XXVII, 413-442, 425-428.

EKLER

ŞUHUT SYNNADA YÜZEY ARAŞTIRMASI 2024 YILI ETÜDLÜK ESER FİŞİ		
Yüzey Envanter No: Env. 1		
Eserin Adı: Matara biçimli Oinophoros		
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak		
Eserin Devri: MS 3-7. yüzyıl		
Eserin Ölçüleri: Yük:11.9 Gen:8.9 (9.3) Kal:4.6 Ağız Çap İç:1 cm Ağız Çap:3 cm		
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Şuhut – Merkez Altıgöz Mahallesi Keleşkuyu Höyük		
Eserin Durumu: Eserin dudak kısmı ve her iki kulbu kırık durumdadır. Bu kırılmalar eserin orijinal yapısını önemli ölçüde bozan bir hasar oluşturmuştur. Yüzey ve birleşim yerlerinde ise ciddi tahribat gözlemlenmektedir; bu bölgeler, zamanla aşınma ve tahrip nedeniyle pürüzlü bir hal almıştır.		
Ön Yüz: Merkezde sola dönük şekilde bir at figürü (?) Arka Yüz: Merkezde belirsiz bir kabartı var. Bu kabartının çevresindeki halkada yedi adet belirlenememiş sembol/harf görülmektedir.		
Eserin hamur katkısı ve astar özellikleri: Çok az gözenekli, oldukça küçük taşçık, mika ve kum katkılı, açık kırmızımsı kahverengi kilden hamur renginde “Munsell 7,5 YR 7/3 – light reddish brown” ve yüzeyi kırmızı kilden üretilmiş açık kırmızı astar renginde “Munsell 2,5 YR 6/6 – light red” kaplı olan oinophorosun yüzeyi mat/pürüzlü haldedir.		
Tanım: Oinophoros, Boyundan çıkıp omuzda birleşen, karşılıklı iki dikey kulbu vardır. Oinophoros’un iki yüzünde de dört adet halka şeklinde bezeme yiv içerisinde kabartma şeklinde sahne yer almaktadır. Kabartmalar tahribattan dolayı yıpranmıştır. Bir yüzünde merkezde sola dönük, bir at figürü (?), diğer yüzünde merkezde belirsiz kabartı var olup, çevresinde ki halkada yedi adet belirlenememiş sembol/harf görülmektedir.		
GPS verileri: Koordinat ED50(UTM6) Enlem 38,5604 Boylam 30.5907 Rakım: 1132 m. (Altıgöz Mah.)		
Mevkii: Çatalhöyük – Pafta: K.25.D.17.C.3 – Ada: 651, Parsel: 24-30		

RESİMLER

Harita 1: Afyonkarahisar İl Haritası Şuhut
(<https://www.harita.gov.tr/urun/afyonkarahisar-fiziki-il-haritasi/466>)

Resim 1: Keleşkuyu Höyük Genel Görünümü Ova Seviyesinden (İ.Baytak Arşiv)

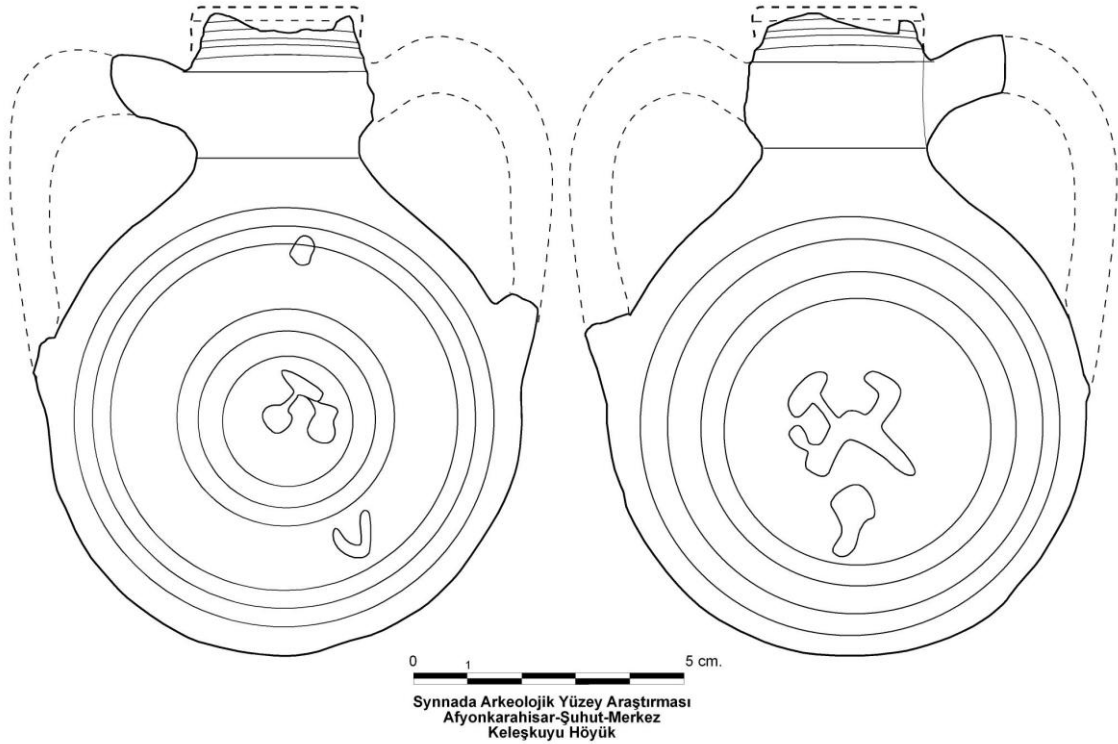

Resim 2: Keleşkuyu Höyük Arazi Hava Foto Drone Doğudan (İ.Baytak Arşiv)**Resim 3:** Keleşkuyu Höyük Arazi Taraması Synnada Ekibi (İ.Baytak Arşiv)**Resim 4:** Keleşkuyu Höyük Buluntuları (İ.Baytak Arşiv)

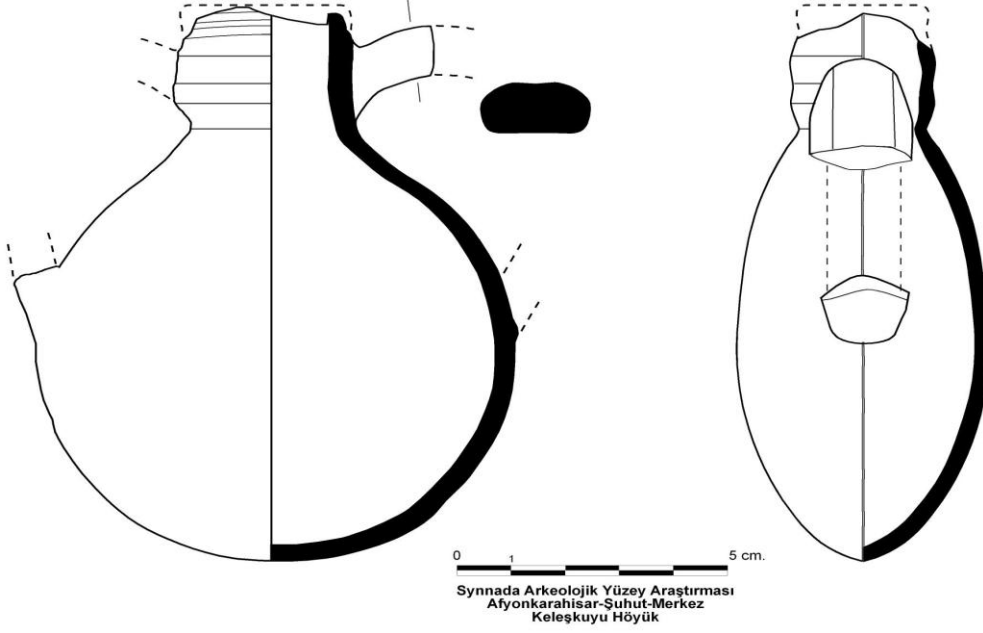
Resim 5: Keleşkuyu Höyük Oinophoros Resmi (İ.Baytak Arşiv)

Şekil 1: Keleşkuyu Höyük Oinophoros Çizimi (İ.Baytak Arşiv)

Şekil 2: Keleşkuyu Höyük Oinophoros Çizimi Kesit Görünümleri (İ.Baytak Arşiv)

Resim 6: Keleşkuyu Höyük oinophoros Çizimi (İ.Baytak Arşiv)

Resim 7: Smyrna oinophorosu Altınpark (Şakar ve Ersoy, 2020, 21, foto.1)

Fotoğraf 1. Oinophoros ön ve arka yüz / *Front and back sides of the oinophoros (Ancient Smyrna Excavations Archive)*

Resim 8: VKoç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi (SHM 6346: Roma İmp Dön. MS 2-3. Yüzyıl)
<https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/koleksiyon/pismis-toprak>

Resim 9-10: Sagalassos Oinophoros with Dionysiac Imagery (Murphy & Poblome, 2016: 194 Fig.6)

<https://interactive.archaeology.org/sagalassos/find07/5.html>

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 189-202, Spring 2025

Çorum/Dodurga Mehmet Dede Obruk Köyü Cami ve Süslemeleri

Çorum/Dodurga Mehmet Dede Obruk Village Mosque and Decorations

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
12/11/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
17/01/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Doğan Koşan
Hitit Üniversitesi
Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
dogankosan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1506-7246

Öz

Çorum ili Dodurga ilçesine bağlı Mehmet Dede Obruk köyü, 13. yüzyılda Kızılırmak kenarına kurulmuş Türkmen köyüdür. Mehmet Dede, Horasan erenlerinden olup, köyün bulunduğu alana yerleşmiş ve köye adını vermiştir. Köy meydanında kitabesi olmayan Osmanlı döneminde yapılmış cami bu çalışmanın konusudur. Çalışmada caminin tarihlendirilmesi, mimari ve süsleme özellikleri araştırılmıştır. Minaresi bulunmayan cami, açık revaklı son cemaat yeri ve kare planlı harim bölümü ile tipik Osmanlı cami planındadır. Harim, kalın yığma taş, son cemaat yeri ise ağaç direkler üzerine bağdadi duvarlıdır. Minaresi bulunmayan cami kırma çatı ile örtülüdür. Malzeme, teknik ve plan olarak benzer örnekler, 19. yüzyıl sonlarında (1890-1895) yörede sıklıkla başka camilerde de kullanılmıştır. Cami, kapı, pencere, mahfil gibi detay öğeleri ile estetik bir mimariye sahiptir. Harim ve son cemaat yeri duvarlarına, 1955 yılında, stilize edilmiş bahar dalları, çiçekler ile mimari tasvirin olduğu kalem işi süslemeler eklenmiştir. Süslemeleri yapan gezici sıvacı ve nakkaş sanatçıları, 19. yüzyıl geleneğinin devamı olarak, şehirlerdeki süsleme üslubunu 20. yüzyılda köylere taşımışlardır. Sanatçılar, kalem işi süslemeleri Çorum ve çevresinde birden fazla yapıda benzer üslupta uygulamışlardır. İç mekânda tavan göbeği, mahfil ve minber gibi ahşap elemanlar; oyma, çıta işi, eğri kesim ve ajur tekniği ile süslenmiştir. Bunların içerisinde en dikkat çekici süsleme, mahfil korkuluklarındaki selvi ağacı tasviridir. Caminin duvarları sonradan boyandığı için kalem işi süslemelerin büyük bölümü boya altında kalmıştır. Kapsamlı bir bakım ve onarım çalışması ile yok edilmeden süslemelerin açığa çıkarılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum/Dodurga, Cami, Kalem İşi, Süsleme, Bağdadi

Abstract

Mehmet Dede Obruk village in Dodurga district of Çorum province is a Turkmen village founded on the banks of Kızılırmak in the 13th century. Mehmet Dede, one of the Khorasan saints, settled in the area where the village is located and gave his name to the village. The mosque built during the Ottoman period without an inscription in the village square is the subject of this study. In the study, the dating, architectural and decoration features of the mosque were searched. The mosque has a typical Ottoman Mosque plan with an open porticoed late prayer hall and a square-planned sanctuary section. It does not have a minaret. The sanctuary has thick masonry stone walls; the late prayer hall has a flat roof with baghdadi walls on wooden pillars. Similar examples in terms of material, technique and plan were applied in the Çorum region in the late 19th century (1890-1895). It has an aesthetic architecture with detail elements such as doors, windows and loggias. The mosque's decorations are concentrated in the late prayer hall. In 1955, stylized spring branches, flowers and architectural depictions were added to the walls of the sanctuary and late prayer hall. The traveling plasterers and muralists who made the decorations carried the decorative style from the cities to the villages in the 20th century as a continuation of the 19th century tradition. The artists applied the decorative style in Çorum and its surroundings in a similar style to more than one structure. The wooden elements such as the ceiling navel, gallery and pulpit in the interior are decorated with carving, lath work, curved cutting and openwork techniques. The most striking decoration among these is the cypress tree depiction on the gallery railings. Since the walls of the mosque were painted later, most of the decorative style remained under the paint. It is necessary to reveal the decorations without destroying them with comprehensive restoration and protection work.

Keywords: Çorum/Dodurga, Mosque, Wallpainting, Ornament, Baghdadi

Atıf Bilgisi / Citation Information

Koşan, D. (2025). Çorum/Dodurga Mehmet Dede Obruk Köyü cami ve süslemeleri. *Asya Studies*, 9(31), 189-202. <https://doi.org/10.31455/asya.1584031>

GİRİŞ

Çorum ili Dodurga ilçesine bağlı Obruk köyü (Mehmet Dede Obruk köyü), Kızılırmak kenarında, iki tepe arasındaki hafif eğimli arazi üzerine kurulmuştur. Köyün üç kilometre batısındaki Tekke köyü (Mehmet Dede Tekke köyü) ile tarihsel bir birlikteliği vardır. İki kilometre güneyinde yer alan Kızılırmak üzerine kurulan Obruk barajı, adını bu köyden almıştır. Kızılırmak suları köyün arazileri içerisinde geçmektedir.

Çorum yöresi, 13. yüzyıldan itibaren Türkmen grupların yerleştiği sahadır. Alevi ve Bektaşî inanç-düşün sisteme bağlı olarak erken dönemden itibaren örgütlendiği bir bölgedir. Aynı dönemde Horasan'dan gelen Türkmen dede ve babaları, Çorum'da ocak ve tekkeler kurarak Hacı Bektaş Veli düşüncesinin yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır (Özdemir, 2007: 207, Bekki, 2008). Köyün kuruluş tarihi, Anadolu'nun ilk Türkleşme sürecinde (13. yüzyıl) Türkmen grupların bölgeye yerleştiği döneme kadar uzanmaktadır. 1649 yılında köyü ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre: Mehmet Şah Dede (Mehmet Dede), Bektaş-ı Veli ile Horasan'dan gelenlerdendir ve Kızılırmak kenarındaki dar geçide yerleşmiştir. Mehmet Şah Dede Yıldırım Bayezid Han zamanında vefat etmiş ve köyde (Tekke köyü) büyük bakımlı türbesi bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2008: 545). 387 numaralı Muhâsebe-İ Vilâyet-İ Karaman ve Rûm Defteri'nde 1530 yılı Çorum köyleri haritasında, Tekke ve Obruk köylerinin adı geçmektedir (Çorum Hakimiyet Gazetesi, 1999). Köyün adı 1925 yılında dahi Obruk olarak kullanılmaktadır. Daha sonra "Mehmet Dede Obruk köyü" olarak değiştirilmiştir. Günümüzde halen Mehmet Dede etrafında oluşan rivayetler devam etmekte ve Tekke köyünde türbesi ziyaret edilmektedir.

Obruk köyü içerisinde kerpiç ve ağaç kullanılarak yapılmış geleneksel ev, ambar, ahır, samanlık gibi yapılar, köyün tarihi değerini yansıtmaktadır. Bu yapılar içerisinde köy meydanında oldukça iyi korunmuş cami bulunmaktadır. Ayrıca bu cami Dodurga ilçesinde bulunan tescilli tek mimari taşınmaz kültür varlığıdır. Cami, 1998 yılında tescil edilmesine rağmen günümüze kadar hiçbir araştırma ya da akademik çalışma yapılmamıştır. Ayrıca caminin koruma altına alınmış olması hatalı müdahalelere engel olamamış, özgün dokusu yanlış müdahalelere maruz kalmıştır. Bu çalışmada caminin mimari ve süsleme özellikleri tanımlanarak kendi dönemindeki benzerleri ile karşılaştırılması, tarihlendirilmesi, üslup özellikleri açısından yeri belirlenmiştir. Caminin kalem işi süslemelerini yapan sanatçıların Çorum ve çevresinde, yakın tarihlerde birden fazla yapıda çalışmış olması, dönemin süsleme anlayışının (sanatçıların teknik, kompozisyon ve üslup özellikleri) ortaya konulması bakımından önemlidir. Yani caminin süslemeleri tek yapı ölçeği dışında bir bütünün parçasıdır. Son olarak çalışmanın sonuç bölümünde caminin özgün durumunun korunması ve yabancı eklerinden arındırılması ile ilgili öneriler sıralanmıştır.

Mimari Özellikleri

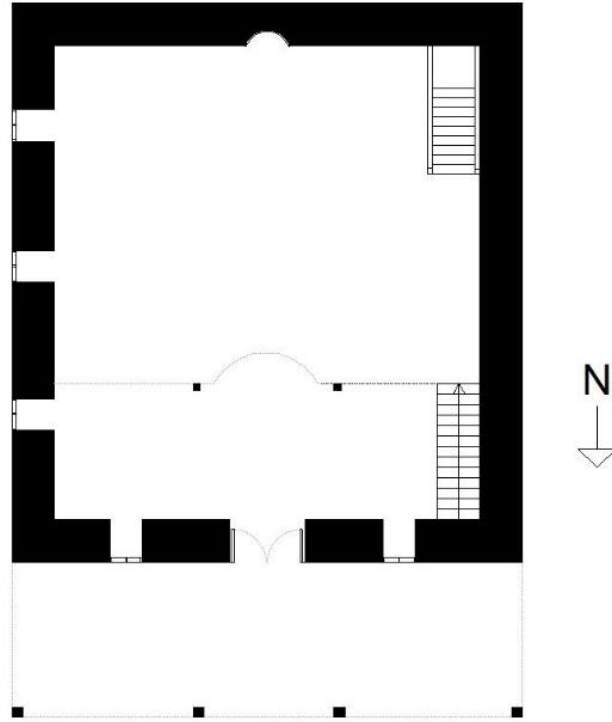
Caminin kitabesi ya da vakfiyesi yoktur. Bu yüzden yapım tarihi bilinmemektedir. Harim giriş kapısının üzerinde hicri 1271 tarihi yazılıdır. Fakat bu tarih sonradan sıva üzerine boya ile yazılmış, kalem işi süslemelerin camiye eklendiği tarihtir.

Cami, kareye yakın harim ve açık revaklı son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 1). Harim beden duvarları doksan santimetre kalınlıkta kaba yonu yığma taş olarak inşa edilmiştir.

Duvar köşeleri, kapı, pencere açıklıkları ile saçaklar düzgün kesme taştır. Bağlayıcı olarak kireç harcı kullanılmıştır. Son cemaat yeri ise ahşap direklerle taşınmakla birlikte, kemerlerin üst bölümü çatıya kadar bağdadi teknikle inşa edilmiştir. Son cemaat yerinde saçaklar, daha geniş olup, kirpi saçak formundadır. Çorum yöresinde bağdadi tekniği özellikle kubbelerde, çıkmalarda ve hafif taşıyıcı duvarlarda 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar yaygın olarak uygulanmıştır.

Cami, güneybatısındaki küçük bir tepenin önüne, hafif eğimli arazi üzerine kurulmuştur. Bu yüzden güney ve batı cephesinin bir kısmı toprak kotunda kalmıştır. Doğu ve kuzey cephesi ise bahçe içerisinde yer almakta, bahçenin etrafı taş duvar ile çevrelenmektedir. Caminin cephe duvarlarının tamamı sıvasızdır. Çatı ise sonradan onarım görmüş dört yüzeyli kırma çatıdır. Caminin tüm mekânını tek bir çatı kapatmaktadır.

Çizim 1: Obruk Köyü Cami Planı

Caminin kuzey cephesi hariç diğer cepheleri çıkmasız, sade ve düzdür (Şekil 1). Doğu cephesinde, iki sıra, üçer adet pencere bulunmaktadır. Her biri simetrik yerleştirilmiş yuvarlak kemerli pencerelerin alt sıradakileri daha büyüktür. Cephenin son cemaat yerinde kalan yüzü açıktır. Ahşap direk ile taşınmış, Bursa kemer ile geçilmiştir (Şekil 2). Batı cephesinin bir kısmı toprak kotunda kaldığı için üç adet tek sıra pencere düzeni bulunmaktadır. Doğu cephesindeki pencerelere benzer, her biri eşit ölçülerde, simetrik ve yuvarlak kemerlidir. Batı cephenin son cemaat yerinde kalan açık kısmı sonradan (muhtes) tuğla ile kapatılmıştır (Şekil 3). Güney cephesinde pencere açıklığı bulunmamakla birlikte cephenin büyük bölümü sağırdir (Şekil 4). Caminin tüm cephelerinde çatının oturduğu saçaklar dışa doğru taşmış profilli taş silmelerden oluşmaktadır. Buradaki silmelerin özgün olmadığı, sonradan yapıldığı ya da onarım gördüğü çimentolu katkıli harç kullanımından anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Cami Kuzey Cephesi, 2023

Şekil 2: Cami Doğu Cephesi, 2023

Şekil 3: Cami Batı Cephesi, 2023

Şekil 4: Cami Güney ve Doğu Cephesi, 2023

Caminin kuzey cephesindeki son cemaat yeri açık ve revaklıdır. Son cemaat yeri zemini bahçe içerisinde iki basamak ile yükseltilmiştir. Zemin sonradan çimento ile kapatılmıştır. Üst örtüsü, zeminden iki sıra düzgün kesme taş duvar üzerine dört ağaç direk ile oturmaktadır. Direkler, zeminden bir metre kare planlı iken üst bölümü dairesel yapılmıştır. Açıklıkların üstü, iki yanda, üç önde olmak üzere beş adet bursa kemeri ile geçilmiştir (Şekil 1,5). Giriş aksında bulunan orta kemer diğer kemerlerden daha dardır. Kemerlerin üzeri çatıya kadar bağdadi tekniğiyle yapılmış, üzeri sıvalıdır (Şekil 6). Son cemaat yeri ile harim arasındaki harim kuzey duvarı üzerinde, beş adet pencere ve harim giriş kapısı yer almaktadır. Kemerlerin formu cephe pencerelerine benzer şekilde yuvarlaktır. Üsteki pencereler boyut olarak daha küçüktür. Diğerlerinden farklı olarak kuzey cephe duvarı sıvalıdır.

Çorum yöresinde bağdadi sistemin kullanıldığı açık revaklı son cemaat yeri düzenlemesi oldukça yaygındır. Fakat bu sistemde kullanılan malzeme uzun ömürlü olmadığı için, yapıların büyük çoğunluğu sonradan yıkılarak yerine yakın tarihlerde eklenmiş kapalı bir son cemaat yeri mevcuttur. Az sayıda da olsa Obruk köyü camii son cemaat yeri gibi özgün kalabilen örnekler; Çorum/Merkez Hıdırlık (1889) camii (Dündar, 2004: 69, 275), Çorum/Merkez Üçköy (1897) camii (Karaçay, 2019), Amasya/Göynücek Şeyhler köyü (1890) camii (Koşan, 2023b), Samsun/Havza Sivrikese köyü (1887-1903) camisidir (Bayraktar, 2005: 781).

Şekil 5: Cami Son Cemaat Yeri, 2023

Şekil 6: Cami Son Cemaat Yeri Kemer, 2023

Camideki tüm pencereler boyut olarak farklı olsa da form olarak aynıdır. Düzgün kesme taş söveli, yuvarlak kemerli, hafif dışa taşkındır. Pencere açıklıkları harime bakan iç kısımda biraz daha geniş tutularak bir nevi niş işlevi verilmiştir. Pencereler kanatları içe doğru açılan iki kanatlı, kırmadır. Yatay ve dikey tek kayıttan oluşmaktadır. Kanatların üstü, açıklığın formuna uygun yuvarlak kemerlidir. Pencereler, iki yatay, üç dikey delik işi geçme demir korkulukludur (Şekil 7). Ayrıca camideki pencerelerin tamamı özgün olup, sonradan üzerleri boyanmıştır.

Şekil 7: Cami Pencere Tipleri, 2023

Camiye çift kanatlı sade bir kapıdan girilmektedir. Her bir kanadında üçer aynalığı bulunan kapı sonradan boyanmıştır. Kare planlı harim, düz ahşap tavanla örtülüdür (Şekil 8). Çatı duvarlar üzerine boydan boya atılan kalın ağaç kirişlerle taşınmaktadır. Kirişlerin altı tahta kaplanmıştır. Tahta kaplamanın birleşim yerlerine ince çitalar çakılmıştır. Harimi ve mahfili boydan boya kaplayan sade tavan, ortasındaki çıta işi yedigen bir tavan göbeği ile hareketlenmektedir. Harim güney duvarının tam ortasında bulunan mihrap nişi sade olup oldukça dardır. Açıklığı yuvarlak kemerle geçilmiştir. Minber ise batı duvarına dayanmış, tamamen ahşaptan yapılmıştır. Yan aynalığı karelere bölünmüş tablalardan oluşmaktadır (Şekil 9). Camide vaaz kürsüsü bulunmamaktadır.

Şekil 8: Cami Harimi Mihrap ve Minber, 2023**Şekil 9:** Cami Ağaç Minber, 2023

İki ağaç direk taşıyan mahfil katı tamamen ahşaptan yapılmıştır. Direkler, boydan boya atılan kirişleri yastıklarla birlikte desteklemektedir. Kirişlerin altında kaplama yoktur. Girişin sağındaki batı duvarından korkuluksuz dar bir merdivenle mahfile çıkılmaktadır. Mahfil katı, doğu batı yönünde boydan boya uzanmaktadır. Kuzey duvarına bağlandığı yerde oturma sekisi bulunmaktadır. Mahfil orta bölümünden harime doğru dairesel bir çıkma yapmaktadır. Bu bölüm eğri kesim korkuluklarla zenginleştirilmiştir. Mahfilin harime bakan ön yüzü sonradan yeşil renge boyanmıştır (Şekil 9,10).

Şekil 10: Cami Ağaç Mahfil Katı, 2023**Şekil 11:** Cami Mahfil Katı, 2023

Caminin çatısı yakın tarihte onarım geçirmiştir. Bu onarımlarda duvarların üst bölümü tamir edilmiş, kuzey doğu köşesine sonradan müstemilat eklenmiştir. Bu eklemeler dışında cami özgündür.

Süsleme Özellikleri

Camide taş, ahşap ve boya malzeme kullanılarak ince işçilikler ve süslemeler yapılmıştır. Süslemelerin en yoğun kullanıldığı yer son cemaat yeridir. Son cemaat yerinin kemer alınlığı sıva üzerine kalem işi ile süslenmiştir. Sağ sol simetri ile oluşturulmuş S ve C kıvrımlı bahar dalı, başak ve çiçeklerden oluşan stilize edilmiş bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Sarı, kahve ve mavi renkler kullanılmıştır. Kompozisyonun köşelerinde vazodan çıkan yaprak ve çiçek tasviri işlenmiştir (Şekil 12). Ortasında ise siyah renk ile “maşallah”

yazılıdır (Şekil 13). Kompozisyonlar şablon kullanılmadan duvar yüzeyine göre serbest çizilip boyanmıştır. Duvar boyunca devam eden kalem işi süslemelerin bir kısmı kireç boya ile kapatılmıştır. Bu yüzden tespit edilememiştir. Bu kompozisyonun aynı ustanın elinden çıkmış kadar benzerleri İskilip Örübağ köyü (kalem işi 1963) cami (Koşan, 2023a), Amasya Çavuş köyü (kalem işi 1949) cami (Korkmaz, 2016, 93), Çorum Mecitözü Alören köyü (kalem işi 1942) cami (Çerkez, 2019), Çorum Mecitözü Doğla köyü (kalem işi 1946) cami (Karaçay, 2021), Mecitözü Elvan Çelebi köyü cami (Eyice, 1969), Çorum Merkez ilçe Ulu cami şadırvanı (Dündar, 2004, s. 295) süslemelerinde birbirlerine yakın tarihlerde uygulanmıştır (Şekil 14). Adı geçen camilerin duvarlarını süsleyen kalem işi süslemeler; motif, desen ve kompozisyon düzeni, üslup ve teknik özellikleri, malzeme ve renk kullanımı ile aynı kişiler tarafından yapıldığı aşikardır.

Şekil 12: Cami Son Cemaat Yeri Kalem İş, 2023

Şekil 13: Cami Kalem İş Detay, 2023

Şekil 14: Kalem İş Detay Sırasıyla; Amasya Çavuş köyü cami, İskilip Örübağ Köyü Cami, 2023

Cami giriş kapısının çevresi kalem işi süslemelerin olduğu bir başka yerdir. Son cemaat yeri alınlığında olduğu gibi süslemeler sıva üzerine mavi, sarı ve kahve renk ile uygulanmıştır. Kapının iki yanı mimari sütun şeklinde tasvir edilmiştir (Şekil 15). Sütunların üzerine iç içe üç farklı renkte iki ucu helezonik (spiral) şekiller dolanmaktadır. Aynı ölçülerde beş adet yapılan helezonların her biri birbirine ters yönde bakmaktadır (Şekil 16). Kompozisyonun büyük kısmı

sonradan yapılan kireç boya altında kalmıştır. Duvardaki izlerden süslemelerin duvar yüzeyi boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır. Mimari sütun ve üzerindeki helezonik kompozisyonun oldukça benzeri süslemelerin yapıldığı tarihten sekiz yıl sonra İskilip Örübağ köyü camisinde yapılmıştır (Koşan, 2023a). Amasya Çavuş köyü camii (Korkmaz, 2016), Çorum Mecitözü Doğla köyü (Karaçay, 2021) camisinde birkaç yıl arayla yine benzer temalar işlenmiştir (Şekil 17). Bu örneklerin şablon kullanmış kadar birbirlerine benzemesi, aynı sanatçılar tarafından yapılmış olduklarını, gezici sanatçıları işaret etmektedir.

20. yüzyılın ortalarında kalem işi süslemelerin uygulandığı; Trabzon Arsin-Çatak büyük (kalem işi 1948) camii (Yavuz, 2009), Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri camii (kalem işi 1949), Kastamonu Daday Elmayazı köyü (kalem işi 1955-60) camii (Bilgen & Güven, 2020), Denizli Çameli Güzelyurt Tahtalı köyü (kalem işi 1956) camii (Cömertler, 2021), Ankara Beypazarı Mikail köyü camii (kalem işi 1960) kalem işi süslemeleri benzer örneklerdendir (Yancı, 2022). 19. yüzyılda sayıca fazlalaşan nakkaşlar, şehirlerde uygulama sahası kalmayınca köylere yönelmişler, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar çalışmalarını devam ettirmişlerdir (Eyice, 1981).

Şekil 15: Cami Son Cemaat Yeri Kalem İş, 2023

Şekil 16: Cami Kalem İş Detay, 2023

Şekil 17: Kalem İşi Detay Sırasıyla; Dodurga Obruk köyü Cami, Amasya Çavuş Köyü Cami, İskilip Örübağ Köyü Cami, 2023

Caminin kalem işi ile birlikte son cemaat yerindeki taş işçiliği de özenlidir. Harim beden duvarlarının kuzey ve doğu cephesinin birleştiği yerde, hafif dişli köşebentler ile şaşırtmalı bir taş örgüsü yapılmıştır. Son cemaat yeri dışındaki cephelerde köşebentler yoktur. Harimin son cemaat yerine bakan kuzey cephe taş duvarları sonradan sıvanmıştır. Bu cephede, köşebentler ile pencere sövelerinin derz yerleri, kalem işi ile boyanarak bir nevi özgün deseni vurgulanmıştır (Şekil 1, 5). Harim giriş kapısı üzerindeki kilit taşında kabartmalı olarak ay ve yıldız tasvir edilmiştir. İnce yivli oymalar da kilit taşı öne çıkarılmıştır (Şekil 16).

İç mekân kalem işi ve ahşap süslüdür. Harim doğu, batı ve güney duvar yüzeylerinde kalem işi süslemelerin izleri mevcuttur. Süslemelerin üzeri ince bir kireç tabakası ile kapatıldığı için kompozisyonlar belirlenememiştir. Tavan, minber ve mahfilde; oyma, çıta işi, eğri kesim ve ajur tekniği ile yapılmış ahşap süslüdür. Tavan göbeği, ince çıtalarla kare, üçgen ve çokgen gibi farklı geometrik biçimlerde şekillendirilmiştir (Şekil 18). Göbeğin kenarları eğri kesim taşırmalar ile çevrenmiştir. Caminin özgün minberi ise genel olarak sadedir. Yan aynalığı ince yivlidir. Kapı tacında ise eğri kesim ile şekillendirilmiştir. Üzeri sonradan beyaz yağlı boya ile boyanmıştır (Şekil 9).

İç mekânda diğer ahşap detay işçiliği mahfil üzerindedir. Mahfil taşıyan direklerin kare formdan dairesel forma geçişleri, yivli ve kıvrımlı kesim ile son derece estetikdir. Mahfilin harime doğru yarım daire çıkma yapan orta bölümünde, eğri kesim tekniği ile selvi ağacı tasvir edilmiştir (Şekil 19). Türk sanatında kozmik anlamları olan selvi ağacı tasvirinin benzerleri Samsun/Havza Sivrikese köyü cami (Bayraktar, 2005: 783) mahfil korkulukları ile Göynük Şatıroğlu konağı sofa merdiven korkulukları üzerinde uygulanmıştır (Aktaş Yasa, 2013).

Şekil 18: Cami Harim Tavan Göbeği, 2023**Şekil 19:** Cami Mahfil Ahşap Detayı, 2023

Tarihlendirme

Mehmet Dede Obruk köyü camisinin mevcut kitabe ya da vakfiyesi yoktur. Bu yüzden tarihi bilinmemektedir. Caminin giriş kapısı üzerinde sıva üzerine boya ile hicri 1271 (miladi 1854) yazılıdır. Fakat bu tarih caminin yapım tarihinden ziyade kalem işi süslemelerin yapılış tarihi olması muhtemeldir ve yanlış yazılmıştır. Caminin kalem işi süslemelerini yapan sanatçılar, aynı tarihlerde Çorum'da onlarca cami ve türbede benzer motif, desen ve kompozisyon ile kalem işi süslemeler uygulamışlardır. Süslemeleri yapan sanatçıların kitabeleri acemice yazdığı görülmektedir. Çalışma konusu olan Çorum Dodurga Mehmet Dede Obruk köyü cami ile süslemeleri aynı sanatçılar tarafından yapılan Çorum İskilip Örübağ köyü ve Çorum Mecitözü Alören köyü camisinde de benzer tarih hatası vardır. Örübağ köyü cami süslemelerini yapan sanatçılar, kitabelerinde yazdığı miladi 1963 tarihinin yanında hicri 1279 yılının yazılı olduğu, tarihin 1379 tarihi yerine yanlışlıkla 1279 tarihinin yazıldığını görülmektedir (Koşan, 2023a). Aynı şekilde Mecitözü Alören köyü camisinin kalem işi süslemelerini yapan sanatçılar, miladi 1942 tarihinin yanına (684 çıkartılarak) hicri 1258 tarihini eklemiştir (Çerkez, 2019). Bu örneklerden yola çıkarak kilit taşı üzerindeki boya ile yazılmış hicri 1271 tarihinin miladi 1955 yılını ifade ettiği açıktır. Ayrıca son cemaat yerinde sonradan boyanan pencere kenarındaki boyanın rengi ile kilit taşının içerisine yazılan tarihin rengi aynıdır. Caminin kalem işi süslemelerini yapan sanatçılar, 1947 yılında köyün üç kilometre batısında bulunan Mehmet Dede Tekke köyü Mehmet Dede türbesinin kalem işi süslemelerini de yapmıştır.

Obruk köyü camisinin kalın yığma taş duvarlı harim ile ahşap direklerle taşınan bağdadi son cemaat yerinin Çorum yöresindeki benzer örnekleri; Çorum/Merkez Hıdırlık (1889) cami (Dündar, 2004: 69, 275), Çorum/Merkez Üçköy (1897) cami (Karaçay, 2019), Çorum/Alaca Ömer Paşa cami, Çorum/Sungurlu Yörüklü köyü Ergüllü Baba (onarım 1886) cami (Ekin, 2023), Amasya/Göynücek Şeyhler köyü (1890) cami (Koşan, 2023b), Samsun/Havza Sivrikese köyü (1887-1903) camisidir (Bayraktar, 2005: 781). Bu örneklerdeki malzeme-teknik ve plan benzerlerinden yola çıkarak Obruk köyü camisinin 19. yüzyıl sonlarına tarihlendirmek yerinde olur. Harim kapısında kilit taşı üzerine işlenmiş ay-yıldız arması, caminin tarihi ile ilgili fikir verebilir. Hilalle birlikte beş kollu yıldız arması Osmanlı'da 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Kılıçkaya, 2007: 139-142).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çorum/Dodurga ilçesi Mehmet Dede Obruk köyü cami 19. yüzyılda yapılmış kendine has özellikleri olan bir yapıdır. Günümüze kadar özgün olarak gelmiş geç dönem halk mimarisinin önemli bir eseridir. Cami beden duvarları yöre mimarisi olan ahşap ve kerpiçten ziyade taş olarak inşa edilmiştir. Son cemaat yeri ise ağaç direklerle taşınan bağdadi duvarlıdır. Benzerleri Çorum yöresinde anıtsal yapılarda 19. yüzyıl sonlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Obruk köyü cami kalem işi süslemeleri sadece tek yapı ölçeğinde değil, yapıldığı dönemin ve yörenin üslup özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Şehirlerde atölyeler kurup aktif şekilde üreten “sıvacı, nakkaş ve kalemkar cemiyeti” sanatçıları 19. yüzyılda yaygınlaşan mimari süsleme sanatının uygulayıcısı olmuşlardır (Elemana, N. ve Elemana, H., 2022). Bu cemiyetine yetiştirdiği sanatçıların son temsilcileri 20. yüzyılın ortalarında şehirlerde modası geçin süsleme anlayışını kırsala taşımışlardır. Köy köy gezerek birden fazla yapıda teknik, kompozisyon ve üslup özellikleri benzer eserler bırakmışlardır. Dodurga Obruk köyü cami süslemelerini yapan sanatçılar İskilip Örübağ köyü cami, Amasya Çavuş köyü cami, Çorum Mecitözü Alören köyü cami, Çorum Mecitözü Doğla köyü cami, Mecitözü Elvan Çelebi köyü cami, Çorum Merkez ilçe Ulu cami şadırvanı süslemelerinde aynı teknik, motif, kompozisyon ve üslupta uygulamışlardır.

Obruk köyü cami Dodurga ilçesinin tek tescilli mimari mirasıdır. Gerek mimarisi gerek ise süslemeleri ince işçiliklidir. Fakat cami ile ilgili bu zamana kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bununla birlikte caminin estetik değerini arttıran kalem işi süslemelerin de üzeri 2000’li yılların başında kireç ile kapatılmıştır. Caminin uzman eller tarafından koruma altına alınarak özgün kalem işi süslemelerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ahşap yapı elamanları birkaç katman boya ile kapatılmış olduğundan boyanın altında araştırma raspası yapılarak varsa bezemeler ortaya çıkarılmalıdır. Çeşitli rivayetlerle birlikte inanç merkezine dönüşen “Mehmet Dede Obruk ve Mehmet Dede Tekke” köyleri, Obruk köyü camisi gibi mimari miraslarıyla birlikte turizme cazip hala gelecektir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir

KAYNAKÇA

- Aktaş Yasa, A. (2013). *Göynük’te geleneksel ahşap işçiliği [Tam metin bildirisi]*. Göynük El Sanatları Paneli ve Çalıştayı Bildirileri, Göynük Belediyesi Yayını, No:2. Bolu- Türkiye
- Bayraktar, M. S. (2005). *Samsun ve ilçelerinde Türk mimari eserleri* (Tez No: 163055) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi], Ulusal Tez Merkezi.
- Bekki, S. (2008). Çorum-Dodurga’da bir inanç merkezi: Mehmetdedetekke köyü ve at kurbanı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (47), 93-110. <https://openaccess.ahievran.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12513/150> adresinden 11 Kasım 2024 tarihinde erişildi.

- Bilgen, M., & Güven, N. (2020). Daday Elmayazı köyü camii kalem işleri ve mevcut korunma durumu üzerine bir değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(4), 835-853. <https://doi.org/10.14230/johut913>
- Cömertler, E. A. (2021). 20. yüzyılın ortalarında kalemişi süslemeli cami geleneği: Denizli Çal Belevi eski pazaryeri camii. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 165-177. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/67386/938157> adresinden 12 Kasım 2024 tarihinde erişildi.
- Çerkez, M. (2019). Mecitözü'nde mütevazı bir külliye: Alören köyü külliyesi, *History Studies*, 11(2), 495-533. <https://doi.org/10.9737/hist.2019.728>
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2014). H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK.TTd.54 numaralı defter-i mufassal-ı liva-i Çorum, (2 Cilt, Tıpkıbasım), Ankara
- Çorum Hakimiyet Gazetesi (5 Ocak 1999). 1530 tarihinde Çorumlu livası, 6
- Dündar, A. (2004). *Çorum camii ve mescitleri*, Motif Yayınları
- Ekin, C. (2023). Sungurlu'nun Yörüklü köyündeki Ergülü Baba (Sahra) camisi (zâviyesi) ve bütüncül koruma önerileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1635-1658. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1153475>
- Elemana, N., & Elemana, H. (2022). İttihat ve Terakki dönemi bir esnaf cemiyeti: nakkaş, kalemkâr ve sıvacı esnafı cemiyeti nizamnamesi. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 83-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hed/issue/74471/1171714> adresinden 10 Ekim 2024 tarihinde erişildi.
- Evliya Çelebi (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (Çev., Y. Dağlı ve S. Kahraman), 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1968). Çorum'un Mecitözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi zâviyesi, *Türkiyat Mecmuası*, 15, 211-244.
- Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (9-10), 163-190. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34329/380335> adresinden 10 Ekim 2024 tarihinde erişildi.
- Karaçay, Ç. (2019). Çorum Üçköy köyü camii: mimari ve süsleme özellikleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 521-538. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.608720>
- Karaçay, Ç. (2021). Gelenekçi duvar resminde kültürel kodların çözümü: Doğla camii Örneği. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20(2), 589-622. <https://doi.org/10.14395/hid.952747>
- Kılıçkaya, M. (2007). *İstanbul Deniz müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi sancakları* (Tez No: 206879) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi], Ulusal Tez Merkezi.
- Koşan, D. (2023a, 22-24 Eylül). *Geç dönem kalem işi süslemeleri bir cami Örubağ köyü camii [Tam metin bildirisi]*. Ege 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 778-791. İzmir Türkiye
- Koşan, D. (2023b). Amasya Şeyhler (Şihlar) köyü eski ağaç camii ve süslemeleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 3163-3182. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1248637>

-
- Özdemir, N. (2007). Çorum'dan bir Türkmen dedesi Mehmet Dede. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (42) 207-215.
- Yancı, S. (2022). Martköylü Ahşap Sanatçısı Veyis Mahir. *Şehir ve Kültür Dergisi*, (101), 50-68
- Yavuz, M. (2009). Doğu Karadeniz köy camilerinde bezeme anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 306-322.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 203-222, Spring 2025

Türkiye’de Sanat Eğitiminin İşleyişi ve Gelişimi İçin Öneriler Suggestions for the Functioning and Development of Art Education in Turkey

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
07/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/02/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Gökhan Erdoğan
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Müziği ABD
gokhanerdogan.86@gmail.com
ORCID: 0009-0006-2261-5905

Öz

Sanat eğitimi; bireysel yaratıcılık, estetik algı, empati ve iletişim becerilerini geliştiren çok boyutlu bir süreci barındırmaktadır. Görsel ve işitsel sanatlar gibi sanat dallarıyla sanatın farklı disiplinleri vasıtasıyla bireylerin kültürel gelişim ve özgün düşünme yetileri desteklenmektedir. Güzel Sanatlar ve Eğitim Fakültelerinde verilen teorik, pratik ve pedagojik eğitimler ile kişisel ve toplumsal katkı sağlayacak niteliklerin sahiplenilmesi hedeflenmektedir. Sanat eğitimi programlarının çağın standartlarına uygun niteliklerde oluşturulması birey ve toplumun gelişimine katkı sunması açısından incelemeye değer bir konu olduğu düşünülmektedir. Sanat eğitimi, kültürel değerlerin korunması ve bireyin kendini ifade etme becerisinin geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu maksatla çalışmada sanat eğitimi, görsel sanatlar ve müzik eğitiminin tanımı, kavramsal çerçevesi, amacı ve tarihsel gelişim sürecine yer verilmiştir. İlerleyen çalışmalara yönelik bütüncül bir kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup ilgili literatür taranarak analizi yapılmıştır. Analiz sonucu yorumlanarak bütünlendirici bir literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada sanat eğitiminin gelişimine yönelik iyileştirilmesi gereken alanlar üzerinde durularak buna yönelik öneri ve tavsiyeler verilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda bireylerin farkındalıklarının artırılması, toplumsal yapının iyileştirilmesi, teknolojik ilerlemelere uyum sağlanması, ekonomik koşulların iyileştirilmesi, yerel idarelerin sanata yönelik tutumlarının iyileştirilmesi ve yeterli seviyede atölye çalışmalarına imkân tanınarak sanat eğitiminin gelişmesi yönünde adımlar atılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanat Eğitimi, Görsel Sanatlar, Müzik, Müzik Eğitimi

Abstract

Art education is a multidimensional process that enhances individual creativity, aesthetic perception, empathy, and communication skills. Various disciplines, such as visual and auditory arts, support the individual's cultural development and capacity for original thinking. Theoretical, practical, and pedagogical training in Faculties of Fine Arts and Education aim to equip individuals with qualities that contribute to both personal and social development. Establishing art education programs in line with contemporary standards is considered essential for the development of individuals and society. Art education is crucial for preserving cultural values and enhancing self-expression skills. In this context, the definition, conceptual framework, purpose, and historical development of art education, along with visual arts and music education, are examined. The study employed a qualitative research method, reviewing and analyzing relevant literature. The results were interpreted through an integrative literature review. The findings highlight the need to improve individual awareness, strengthen social structures, adapt to technological advancements, enhance economic conditions, improve local administrations' attitudes toward art, and increase opportunities to support the development of art education.

Keywords: Art, Art Education, Visual Arts, Music, Music Education

Atıf Bilgisi / Citation Information

Erdoğan, G. (2025). Türkiye’de sanat eğitiminin işleyişi ve gelişimi için öneriler. *Asya Studies*, 9(31), 203-222. <https://doi.org/10.31455/asya.1635687>

GİRİŞ

Eğitim; bireylerin bilgi, beceri ve değer kazanmasını sağlayan sistematik bir süreçtir. Sanat eğitimi ise bireylerin duyuşal ve duygusal algılarını geliştirerek yaratıcılık ve estetik beceriler kazanmalarına yardımcı olmaktadır (Bilirdönmez ve Karabulut, 2016:344-345). Sanat eğitimi, bireylerin benliklerini ve çevrelerini tanımalarını sağlamakta ve kişisel gelişimlerini desteklemektedir. Ayrıca bireylerin duyarlılık, empati, estetik anlayış ve iletişim becerilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu süreçte sanat, bireylerin içsel dünyalarını ifade etme ve yaratıcılıklarını ortaya koyma aracı olarak kullanılmaktadır (Ülger, 2015:136). Sanat eğitiminin temel amacı ise bireyleri özgüvenli, yaratıcı ve estetik açıdan duyarlı bireyler haline getirmektir (Elyagutu, 2016:244).

Sanat eğitimi, geleneksel çizim tekniklerinden başlayarak ilerlemesini sürdürmüştür. Günümüzde bireylerin psikolojik ve sosyal gelişimini destekleyen çok boyutlu bir araç haline gelmiştir. Çocukların hayal gücünü geliştiren temalar ve çizimler aracılığıyla yaratıcılıkları desteklenirken bireylerin ruhsal durumlarını anlamada da sanat tercih edilebilmektedir. Estetik duyarlılığı artıran ve bireylerin özgün düşünme yetilerini geliştiren sanat eğitimi, bireylerin entelektüel ve kültürel birikimlerini de güçlendiren bir eğitim yaklaşımı olarak önem kazanmaktadır (Bilirdönmez ve Karabulut, 2016:345-346).

Bireylerin yaratıcı ve farklı yönlerini görsel sanat dalları, müzik, tiyatro ve dans gibi güzel sanatlar alanı içerisinde barındıran sanat eğitimi, insanlardaki ruhsal ve kültürel boşluğu kapatarak farklı olanı ortaya çıkarmaya çalışan önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Sanat eğitime başlamak için herhangi bir yaş grubu bulunmamaktadır. Hayatın her döneminde ve her anında öğrenilebilecek bir kavram olduğu bilinmektedir. Sanat eğitimi, akademik düzeyde öğrenilebileceği gibi hobi amaçlı da görülebilmektedir. Günümüzde sanat eğitiminde kişiler daha çok hobi amaçlı kurslara yönelmekte ve yeteneğinin olduğu sanat dalına ilgi duymaktadırlar.

Uluslararası bilimsel araştırma sonuçlarına göre öğrenilenlerin % 83'ü görme, % 11'i işitme, % 3.5'i koklama, %1.5'i dokunma ve % 1'i tatma yolu ile öğrenildiği ifade edilmektedir (Demirel ve Altun, 2010). Bu da görsel sanatların ve görsel sanatlar eğitiminin büyük oranda önemini ve farkını ortaya çıkarmaktadır. Sanat eğitiminin kişiye sağladığı önemli katkılardan bazıları; karar verme yetilerini geliştirme, görsel öğrenme, iş birliği ve takım çalışmasına yatkınlık, olumlu ve iyi alışkanlıklar kazandırma, yaratıcılığı artırmadır (Sunassee ve Diğerleri, 2021:214-215).

Sanatın ve sanat eğitiminin önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır (Neumann ve Diğerleri, 2023:29). Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için sanat kavramı, sanat eğitimi, görsel sanatlar ve müzik eğitimi, sanat eğitiminin önemi ve amacı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde sanat eğitimi alanında yerli ve yabancı literatürde yapılmış çalışmalara yer verilmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye'de sanat eğitiminin tarihsel gelişimine yönelik bilgilere yer verilmektedir. Son olarak ise çalışmanın da asıl amacı olan bulgulara yer verilerek sanat eğitiminin iyileştirilmesi için ilgili çalışmalar incelenerek çıkarım ve öneriler yapılmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın bir diğer amacı ise sanat eğitime yönelik araştırmalara kaynak teşkil etmektir. Her ne kadar sanat eğitimi alan yazınında detaylı çalışmalar bulunsa da

sanat eğitiminin güncel durumu ve gelişmesine yönelik adımları bir bütün olarak ele alan çalışmalara pek rastlanılamamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup ilgili literatür taranarak analizi yapılmıştır. Analiz sonucu yorumlanarak bütünleştirici bir literatür incelemesi yapılmak istenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sanat kavramı, insanlık tarihinin gelişimiyle paralel bir gelişim seyri izlediği ve kökeninin insanlık tarihi kadar eski bir kavram olduğu bilinmektedir. Akademik anlamda ilk bulguların tarih öncesi çağ dönemi olarak bilinen Paleolitik döneme kadar uzandığı bilinmektedir (Kay, 2010:128). Bahsedilen dönemde yaşayan ve Homo Sapiens’in alt grubu olan Cro-Magnon insanların hayvan kemiklerinden pipo ve flüt gibi müzik aletleri yaparak melodiler oluşturdukları, mağara duvarlarına çeşitli figürler işledikleri, ellerinin izlerini duvara çıkardıkları, çevrelerinde gördükleri olayları ve nesneleri somutlaştırarak figürinler biçiminde ilk sanatsal eserleri ürettikleri bilinmektedir (Killin, 2018). Sanatsal faaliyetlerin başlangıç tarihi tartışmaya açık olmakla birlikte MÖ 50.000 civarına kadar vardı ve aslında insanlık tarihiyle paralel kabul edilmesi gerektiği söylenilebilir (Aydıngün, 2006:12).

Ünlü filozoflardan olan Diderot ve Kant’a göre sanat sınırsız bir döngü içerisinde bireyin algıladığı şeyleri tecrübe etmesine olanak veren bir olgudur. Sanat sadece bilimsel bilgi veya zihinsel süreçlerle ifade edilemeyecek kadar öte bir konumdadır. (San, 2004:77-78). Sanatı değerli kılan niteliklerden biri genelin öze indirgenerek somutlaştırılmasıdır. Her insanda ayrı bir evren bulunduğu kabul edilmektedir. Buna göre bireylerin zihin dünyaları, geçmiş yaşantıları, sosyo-kültürel faktörleri ve hatta genlerin bile olayları farklı gözlemleyerek ayrı ayrı somut gerçeklikler oluşturulabileceğini ifade etmektedir (Sarı, 2018:131-140).

Sanatın bireyin kendisine sunabileceği en büyük mutluluk olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Bireyin kendisini her defasında yeniden ve en iyi versiyonuyla inşa etmesi aşamasında sanat önemli bir adım olarak görülmektedir (Doğan, 2004:152-153). Sanatın zaman içerisinde farklı dil ve düşünceler ile farklı şekillerde yorumlanarak dönüşüme uğradığı bilinmektedir. Sanatı tam bir tanım olarak kavramaya çalışmaktansa faydalarını inceleyerek bakmak insanlık gelişimi adına daha faydalı olacağı söylenilebilir. Sanat insanlara gerçeğin bir replikasını sunmaktadır. Sanatçı var olan nesnenin görüntüsünü kendi algı düzeyi ve gerçekliği ölçüsünde yeniden üretmektedir. Sanatın bir sezgi olduğu ve sezginin de sanatın biricik olmasındaki en önemli etken olduğu ifade edilebilmektedir (Ersoy, 2002:6-8).

Sanatçının duygularını izleyicilere aktardığı an sanatın da varlık kazandığı ve sanatsal aktarımın yapıldığı andır. Sanatın; çizgi, renk, hareket, ses, sözcük ya da imgeler aracılığıyla bir duygu aktarımı gerçekleştirdiği ve bu duyguların izleyicide aynı veya benzer hisleri uyandırdığı ya da daha önce yaşanmış duyguları hatırlattığı ifade edilmektedir (Wang ve Diğerleri, 2023:2-7). İzleyenler bir sanat eserini incelediğinde kendi iç dünyaları ile eser arasında bir bağ kurmaya meyillidirler. Bahsedilen bağ ile hoş çağrışımlar uyanmakta ve hayal ettikleri görüntüleri hatırlayarak eserin güzelliğinin algılanmasını artırmaktadırlar. Sanat eserleriyle kurulan bağ, bireyin ruhsal dünyasına dokunurken aynı zamanda geçmiş medeniyetlerin kültürel ve dini inançlarına dair ipuçları da sunmaktadır (Işık, 2017:230-232).

Eğitim, en genel ifade ile bilgi kazanımı ile bireylerin davranışlarında değişim oluşturma arasındaki ilişkiyi barındıran bir süreçtir. Tüm eğitim modellerini de kapsayacak şekilde ifade edilirse eğitim, yaşantılar aracılığıyla bireyde istenen davranışları oluşturma süreci olarak tanımlanabilir (Ünver, 2016:867). Sanat eğitimi, sanatçı ve sanat öğretmenlerinin yetiştirilmesi için gerekli teorik bilgi ve mesleki eğitimi kapsayan bir bütündür. Bunun da ötesinde topluma, özellikle de genç nesillere yönelik olarak sanatın ve sanatçı kimliğinin çok yönlü bir şekilde kavranmasını, sanat alanındaki değerlerin öneminin anlaşılmasını ve düşünce ile yaratıcılığı geliştirilmesini hedefleyen eğitim sisteminin bir bütünü olarak ifade edilmektedir (İlhan, 1994:10). Günümüzde ise sanat eğitimi, yaratıcı düşünceler üretebilen, özgün zevkler ve algılar oluşturabilen çağdaş ve yenilikçi bireyler yetiştiren bir zihinsel faaliyet olarak görülmektedir (Kahraman, 2007:4).

Sanat eğitiminin amacı; öğrencilerin özgüvenli, bağımsız, özgür, kendi potansiyelini keşfeden, becerilerini etkin bir şekilde kullanabilen hem kendisinin hem de çevresinin farkında olan, dış dünyaya ve bireysel deneyime açık, saygılı, yaratıcı, hevesli, dengeli, zekâ seviyesi yüksek, duyarlı, duygusal ve psikolojik açıdan gelişmiş bireyler olarak yetişmelerini sağlamaktır (Ülger, 2018:1176). Ayrıca sanat eğitiminin öğrencilerin estetik değerler ve algısal duyarlılıklarını geliştirmelerine, görsel ve işitsel sanatları daha iyi anlamalarına ve öğrenmelerine, var olan yeteneklerini ve yaratıcılıklarını ortaya koymalarına, kişisel ve sosyal iletişim becerilerini artırmalarına katkı sağladığı belirtilmektedir (San, 1984:6).

Nesnelerin ve olayların sınıflandırılmasıyla bilimsel bilgi şekillenmektedir. Bu bağlamda sanat eğitiminin okul öncesi dönemlerden başlayarak daha fazla önem kazandığı görülmektedir (Kale ve Diğerleri, 2024:20). Sanat eğitimi temel anlamda iki grupta incelemek mümkündür. Bunlar görsel sanatlar eğitimi ve müzik eğitimidir.

Görsel sanatlar eğitimi, öğrencilerin akademik ve sosyal yaşamlarında kazandıkları bilgi ve becerileri anlamlı bir şekilde birleştirerek bütünsel düşünme kabiliyetini geliştiren kapsamlı öğrenim süreçlerinden biri olarak ifade edilmektedir (Alakuş ve Mercin, 2009:16). Bu türden bir eğitim, bireylerin yaratıcı düşüncelerini aktif hale getirerek keşfetmelerine ve eleştirel bir yaklaşımla öğrenmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca öğrenme sürecinin eğlendirici ve sakinleştirici bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir (Özsoy, 2006:19). Sanat eğitimi, bireyin kendini ifade etme yeteneğini geliştirirken; estetik değerlere olan duyarlılığını artırmakta, empati becerisini geliştirmekte, yaratıcı düşünme ve tasarım yapabilme kapasitesini güçlendirerek toplumsal olaylar karşısında daha fazla hassasiyet geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Görsel sanatlar eğitimi ise sanat eğitiminin içinde kendine özgü bir alanı temsil etmektedir (Mercin ve Diksoy, 2019:295).

Müzik eğitimi; müzik tarihi, teori, çalgı çalma, vokal performans ve genel müzik becerileri gibi çeşitli alanlarla çevrelenmiş bir öğrenim sahasıdır. Bu eğitim, müziğin öğrenildiği ve aktarıldığı akademik bir disiplin olarak kabul edilmektedir (Çuhadar, 2016:219). Diğer sanat türlerindeki gibi müziğin de iletme istediği bir mesajı vardır ve duyular aracılığıyla zihne hitap etmektedir. Ancak diğer sanat dallarından farklı olarak müzik, tınılar aracılığıyla ifade edildiği için bu yönüyle kolayca anlaşılamamakta ve yalnızca duygulara hitap ettiği düşünülmektedir (İpşiroğlu, 1998:41).

Sanat eserleri insan yaşamının belirli bir zaman dilimine tanıklık etmekte ve temsil etmektedirler (İpek, 2018:244). Bireylerin mevcut yaşamlarını kaydetmelerine olanak tanımaktadırlar. Bir tablonun ilk kez görüldüğü ya da bir müziğin ilk dinlendiği an beyin sanat eserini simgesel bir hale getirerek anı olarak kaydetmektedir. Aradan yıllar geçmesine rağmen aynı sanat eseri tekrar dinlendiğinde zihin ilk günkü imgesine gitmekte ve orada yaşanan anılar hafızada yeniden canlandırılmaktadır. Bu deneyim tıpkı koku hafızasında olduğu gibi sanat eserlerinin yinelenmesi aşamasında da gerçekleşmekte ve sanat eserleri bireylerin yaşamlarında kesitler halinde kayıt tutulmasına eşlik etmektedirler.

İnsan ve toplum yaşamına sunduğu katkılardan dolayı sanat eğitiminin incelenmesi ve gelişimine yönelik izlenecek adımlar çıkarılması önem arz etmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın üçüncü bölümünde sanat eğitimi ile ilgili yapılmış çalışmalara yer verilmektedir. Aral (1999) çalışmasında sanat eğitimi gören ve görmeyen gençler arasında yaratıcılık açısından cinsiyetin ve sınıfın etkilerinin olup olmadığını araştırmıştır. Buna göre sınıfın anlamlı bir farka neden olduğu cinsiyetin ise etkisiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. San (2001) çalışmasında sanat eğitimi kavram olarak açıklamaktadır. Batılı ülkelerdeki sanat eğitime değindikten sonra Türkiye’deki sanat eğitimi hakkında bilgiler vermektedir. Sanat eğitmeni yetiştirilmesine dair öneriler sunarak açıklayıcı bilgiler vermektedir. Uysal (2005), sanat eğitiminin bireylerin yaratıcılık, özgüven ve üretkenliklerini geliştirdiğini, çevresel değişimlere uyum sağlayarak bireyleri olumlu yönde dönüştürdüğünü vurgulamaktadır. İlköğretim düzeyinde (6, 7, 8. sınıflar) sanat eğitiminin etkilerini ele alan çalışma, uygulamalı çalışmaların yaratıcılığı desteklediğini ifade etmektedir. Altınkurt (2005) çalışmasında Türkiye’de sanat eğitiminin gelişimini incelemiş ve Cumhuriyet dönemi boyunca ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir. Dikici (2006), sanat eğitiminin yaratıcılık üzerindeki etkilerini incelemiş ve lise son sınıf öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerini karşılaştırmıştır. Bulgular, sanat eğitimi alan öğrencilerin yaratıcı düşünme düzeylerinin sanat eğitimi almayanlara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Mercin ve Alakuş (2007) araştırmasında sanat eğitiminin toplum için gerekliliklerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Araştırma, literatür taraması ve yazarların deneyimlerinden yararlanılarak yapılmıştır. Sonuç olarak sanat eğitiminin herkes için vazgeçilmez olduğu belirlenmiştir. Ülkü (2008) çalışmasında Köy Enstitüleri’nin (KE) Erken Cumhuriyet Dönemi’nde sanat eğitimi alanındaki ilerlemelere etkisini incelemektedir. Özsoy ve Şahan (2009), Çok Alanlı Sanat Eğitimi Yöntemi ile uygulanan üç boyutlu biçimlendirme merkezlerinin ve dünyanın sanata yönelik tutumlarını incelemişlerdir. Ayaydın (2009), 21. yüzyılda görsel sanatlar eğitiminin sınırsız yaratıcılığı ve dayanıklılığı artıracaklarını vurgulamış ve resim-iş eğitimi için öneriler sunmuştur. Şen (2010), sanat eğitiminin bireylerin hayatlarını anlaması ve arzularını özgürce ifade etmeleri için gerekli olduğunu vurgulamış ve bu alandaki bilimsel araştırmaların önemine dikkat çekmiştir. Kurbanov (2010), çağdaş eğitimde sanat eğitiminin gelişiminin arttığını, teknolojik ilerlemeyle sanat türlerinin eğitim sistemine entegre edilmesinin yaratıcı beceriler kazandırdığını belirtmektedir. Kaplan (2014), Bauhaus’tan ilhamla oluşturulan sanat eğitimi modelinin Türkiye’deki güzel sanatlar fakültelerinde ve sanat merkezlerinde görsel kaynak kullanma becerisi kazandırılmasına yardımcı olduğunu

vurgulamaktadır. Küçüktepepınar (2014), sanat eğitiminin gelişimi, farklı öğretim yöntemleri ve sanat eğitimi programları üzerine yapılan değerlendirmelerle sanat eğitiminin sağlanması için uluslararası iş birliklerinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Ünver (2016), sanat eğitiminin bireysel ve toplumsal gelişime katkı sağladığını, analitik düşünme ve sorgulama yetilerini geliştirdiğini ve bilimin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bilirdönmez ve Karabulut (2016), sanatın öğrenme aracı ve ruhsal bir eğitim yolu olarak özgür düşünceyi ve karar verme yeteneğini geliştirdiğini ve toplumsal faktörler nedeniyle sanat eğitiminin gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Başbuğ ve Başbuğ (2016), sanatın toplumla birlikte evrimleşen bir olgu olduğunu, sanat eserlerinin toplum tarafından anlaşılmasını ve görsel sanatlar eğitiminde eksikliklerin giderilmesi için teknolojik yaklaşımların kullanılması gerektiğini ifade etmektedirler. Yılmaz ve Şahan (2016), sanat eğitiminin bireylerin üzerinde bir etkisinin olduğunu ve öğretmen adaylarının kişisel ve estetik gelişimine katkı sağlaması açısından önem arz ettiğini ifade etmektedirler. Akdeniz ve Çarıkcı (2017) çalışmasında konservatuvar öğrencilerinin sanat eğitime yönelik metaforik algılarını incelemişlerdir. Sonuç olarak 52 farklı metafor üretilmiş ve bunlar beş ana kategoride toplanmıştır. Dilmaç ve Topuz (2017), sanat eğitiminin bireylere toplumsal değerler kazandırmada önemli bir rol oynadığını; özellikle kültürel değerler, empati ve hoşgörü gibi kavramların öğretim programlarına dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Akkurt ve Boratov (2018), görsel sanatlar eğitiminin psikomotor, terapik ve duysal gelişimlerine katkı sağladığını, eleştirel düşünme ve ilişkilerin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynadığını belirterek sanat eğitiminin pedagojik, kültürel ve toplumsal faydalarını ortaya çıkarmaktadırlar. Buyurgan ve Buyurgan (2020), sanat eğitiminin verimliliği ve estetik bilinci geliştiren bir olgu olduğu, teorik ve uygulamalı boyutların temelinde olması gerektiği ve kültürel gelişime katkı sağladığını ifade etmektedirler. Çağlayan (2018), Türk eğitim sistemindeki sanat eğitimi programlarını inceleyerek zihinsel engellilerle ilgili lisansüstü tezlerde konu çeşitliliğinin oluşturulması ve bilimsel araştırmaların çoğaltılması yöntemini önermektedir. İlhan (2019), Türkiye'deki sanat ve sanat eğitimi programları arasında değişiklik yapılarak özellikle Güzel Sanatlar Fakülteleri ve Eğitim Fakültelerinde son yıllarda sanat derslerinin azalmasının güncel sanat ve bilim merkezlerinin yeterince yer almamasına neden olduğunu belirtmektedir. Hiçyılmaz ve Adanır (2019), sınıf öğretmenleri ve okul öncesi öğretmenlerinin sanat terimlerine yönelik algılarını inceleyerek öğretmen adaylarının çeşitli ifade araçlarını nasıl tanımladıklarını ölçmüşlerdir. Sağer (2021), COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan sanat eğitiminin kavramlarını ve kayıtlarını inceleyerek teorik derslerde başarının sürdürülmesine rağmen uygulamalı derslerde teknolojik altyapı eksiklikleri ve geri bildirim sorunlarının öne çıktığını ortaya koymaktadır. Altındağ (2021), Paul Klee ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun sanat eğitimi ve yenilik konusundaki benzer yaklaşımlarını inceleyerek her iki sanatçının eğitimciliğinin sanat eğitimi literatürüne önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Heaton (2021), sanat eğitiminin teorik yönlerine odaklanarak öğretmenlerin deneyimlerinden hareketle terapileri artıracak bir kavramsal çerçeve sunmakta, sanat eğitiminde bilişin yerini sorgulamakta ve eğitimin karmaşıklığı ile üretkenliğini vurgulayan stratejiler önermektedir. Yolcu (2022), sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimine yönelik olarak hazırlanan çalışmada eğitim fakültelerindeki sınıf öğretmenliği ve resim-iş eğitimi programlarına rehberlik etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Mollaoğlu ve Çakır İlhan (2022) çalışmasında sanat eğitimi alan öğrencilerde sanat okuryazarlığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar analize dâhil edilen üniversite öğrencilerinde sanat okuryazarlığının

orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Akbaş (2023) çalışmasında Türkiye’de sanat eğitiminin tarihsel gelişimini ve 2000’li yıllarda bu alanda yaşanan değişiklikleri incelemiştir. Zengin ve Güllühan (2023) çalışmasında sanat eğitiminin tarihsel gelişimi ve eğitim sistemindeki rolünü incelemişlerdir. Adar Can (2024), üniversite öğrencilerine yapılan anket sonucunda öğrencilerin görsel sanatlar derslerine yeterince odaklanmadığı ve bu dersleri genellikle diğer temel derslere yardımcı ders olarak kullandıklarını tespit etmiştir. Ateş ve Yılmaz (2024) çalışmalarında "Nesi Var, Nasıl?" Görsel Algı Eğitimi Yöntemi'nin okul öncesi çocukların resimlerine etkisini incelemişlerdir. Bulgular, "Nesi Var, Nasıl?" yönteminin görsel algıyı geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir. Güven ve Kaya (2024) çalışmalarında toplumsal cinsiyet rollerinin sanat eğitimi ile ifade edilişi ve bu algıların demografik özelliklere göre nasıl şekillendiğini incelemişlerdir. Tınaliyeva (2024) çalışmasında çağdaş sanat eğitiminin öğrencilerin eleştirel düşünme, bağımsız düşünme ve yaratıcı araştırmalar yapabilme yeteneklerini geliştirmeyi amaçladığını vurgulamaktadır. Gömleksiz ve Pullu (2024), çocuk gelişim programı öğrencilerinin sanat eğitime yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlayan bir araştırma yapmışlardır. Öğrencilerin sanata yönelik tutumları, cinsiyet, sınıf düzeyi ve üniversite gibi değişkenler açısından analiz edilmiştir. Sarıbaş (2024) araştırmasında görsel sanatlar eğitiminde toplumsal farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Analiz sonuçlarına göre öğretmenlerin empati kurmada istekli oldukları ve toplumu ilgilendiren konuların sanat derslerinde ele alınmasının gerekliliğini vurguladıklarını bulmuştur. Parsıl ve Kılıç (2024) çalışmalarında sanat eğitiminin bireysel yaratıcılığı geliştirmedeki rolü ve farklı yöntemlerin kullanımının önemi vurgulamaktadırlar. Araştırmada çağdaş eğitim felsefesi çerçevesinde sanat eğitimi sürecinde kullanılan yöntemlerin daha etkili hale gelmesi için eğitim sistemlerine yeni yöntemlerin dâhil edilmesi gerektiği savunulmaktadır.

TÜRKİYE’DE SANAT EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sanat eğitimi; görsel algısı ileri düzeyde olan, sanatsal yöntemlerle kendini ifade edebilen, kültürünü tanıyıp gelecek nesillere aktarma bilincine sahip, dünya kültürel mirasına duyarlı, yaratıcı ve üretken bireylerin yetiştirilmesini hedeflemektedir. Bu amaca ulaşabilmek için sanat eğitiminin, eğitimin tüm kademelerinde kesintisiz şekilde ve seviyeye uygun programlarla yer alması büyük önem taşımaktadır (Buyurgan ve Buyurgan, 2020:1). Sanat eğitimi, hayat boyu süren bir süreç olması gerekmektedir. Sanat eğitimi ile bireyler bilgilendirilmekte ve düşünmeye sevk edilmektedir (Kırısoğlu, 2015:3). Bu bağlamda sanat eğitiminin sanat olarak nitelendirilen tüm disiplinleri kapsamaması gerekmektedir (Mazlum, 2024: 346-347).

Sanat eğitimi, antik çağlardan itibaren insan yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Platon, sanatı insanı düşüncesele olarak entelektüelliğe ve tinselliğe yükselten bir aracı olarak görmüş ve sanatın insanı bilgi yoksunluğundan kurtaran bir rolü olduğuna inanmıştır. Antik çağda sanat, bireysel eğitimin bir parçası olup profesyonel sanatçılar için bir uğraş ve toplumda seçkinler sınıfının yaşamını tamamlayan bir öğe olarak görülmektedir (Kılıç ve Sayın, 2020:89). 1890’larda Almanya’da sanat ve iş eğitimi anlayışının gelişmesiyle birlikte 20. yüzyılda sanat daha bilimsel ve pedagojik bir içerikle okul programlarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde sanat eğitimi, özgün bir eğitim etkinliği olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Sanat eğitimi, bireylerin duygu ve düşünceleri arasındaki bağlantıyı kurarak eğitim sürecine katkı sağlamaktadır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren Batı toplumları, okul anlayışını modernleştirerek sanat eğitiminin toplumsal gelişimle uyumlu şekilde evrilmesini sağlamıştır (Dilay, 2021:284). Bu dönemde eğitimciler ve psikologlar, çocuk ve genç psikolojisini inceleyerek yeni bulgular ortaya koymuş ve eğitimde sanatın rolünü vurgulamışlardır. 19. yüzyılda Endüstri Devrimi'nin etkisiyle sanat dersleri okullarda yer almaya başlamış; özellikle endüstriyel tasarım ihtiyacı sanatın okullarda ders olarak yer almasını sağlamıştır (Mazlum, 2024:352-353). 19. yüzyıl sonlarında sanat eğitiminin amacı, estetik yargı yetisini geliştirmeye kaymaktadır. Okul duvarlarına ünlü tablolar asılmakta doğa ve çevre incelemeleri yapılmakta ve bu süreçte estetik ilgi gelişmektedir (Kırıçoğlu 2002:15-17).

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki teknolojik gelişmeler, sanat ve bilim alanlarında yenilikçi bir estetik anlayışının temelini atmıştır. 1919-1933 yılları arasında Almanya'da kurulan Bauhaus Okulu, toplumsal ifadelere odaklanarak sanat, mimari ve tasarımda yeni yaklaşımlar geliştirmiştir (Kalyenci ve Arı, 2024:12). Bauhaus'un temel prensibi, güzel sanatlar ile uygulamalı sanatlar arasındaki sınırları kaldırarak sanat ve zanaat kavramlarını birleştirmeye dayalıdır. Bu okul, sanatçılar ve zanaatçılar arasında eğitim ve üretim işbirliğini teşvik eden bir sistem sunmuştur. Bauhaus'un etkisi, günümüzde birçok sanat ve tasarım okulunun temel ilkelerini şekillendirmeye devam etmektedir. Kandinsky ve Paul Klee gibi sanatçılar, Bauhaus okulunun ilk eğitimcileri olarak bireylerin yaratıcı potansiyellerini keşfetmelerine büyük önem vermişlerdir (Dilay, 2021:285).

Ülkemizde sanat eğitiminin okullarda hayata geçirilmesi 18. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da 18. ve 19. yüzyıllardan önce de sanat eğitimi faaliyetlerinin var olduğu bilinmektedir. Özellikle Batılıların İstanbul'un fethi sonrası kente duyduğu hayranlıkla 16. yüzyılın ilk yarısında Fransız elçilerin yanlarında Rönesans kültürüyle yetişmiş ressamaları getirmesi sanat eğitiminin temellerini oluşturmuştur. Bu sanatçılar, Osmanlı sultanlarının portrelerini ve İstanbul'un görkemli manzaralarını döneminin sanatsal kurallarına uygun şekilde resmettiği bilinmektedir (Kılınç, 2021:84). Bu etkileşimlerin sonucunda sanat eğitimi sürekli bir gelişim göstererek günümüze kadar ulaşmıştır. Resim derslerinin ilk olarak yer aldığı kurum ise III. Selim döneminde 1795 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun olarak bilinen Mühendis Okulu'dur. Batılı tarzda resim derslerinin başladığı dönem ise 1834 yılında açılan Harp Okulu'dur (Akansel, 2011:162).

18. yüzyılda İmparatorluk yönetiminin desteğini almaya başlayan resim sanatı, toplum üzerinde çeşitli değişimlere yol açmıştır. Sanat, yalnızca askeri eğitimlerde öğretilmekle sınırlı kalmamış; 1827 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de geometrik şekiller, basit çizimler, bitki motifleri ve arabesk desenleri de içeren mesleki ve endüstriyel resim dersleri müfredata dâhil edilmiştir (Telli, 1990:9).

Bahsedilen okullarda eğitim gören öğrenciler, derslerde öğrendikleri çizim tekniklerini sanatsal çalışmalara dönüştürmeye başlamışlardır. Osmanlı döneminde sanatın ilerlemesi büyük ölçüde askeri okulların katkılarıyla gerçekleşmiştir. Türkiye'de resim sanatının gelişimi 18. yüzyılın sonlarına doğru sarayın doğrudan talepleriyle ve ressam olan prenslerin önderliğinde geleneksel sanat alanına dâhil edilmesiyle hız kazanmıştır (Akansel, 2011:164). Birçok okul kurulmuş ve başta İngiltere olmak üzere Batı ülkelerine eğitimlerini tamamlamak amacıyla genç

ressamlar gönderilmiştir. Sanat eğitimi için Avrupa'ya yapılacak seyahat, eğitimdeki gelişmelerin önemli bir adımı halini almıştır. Askeri okulların yanı sıra öğretmen ve memur okullarında da sanat eğitimine daha fazla önem verilmeye başlanması bunun en açık göstergesi olmuştur (Dilmaç, 2010:64-65).

Bir gelişim süreci yaratabilmek amacıyla 1850 yılında Darülmâarif adıyla bir okul açılmıştır. Bunun yanı sıra 1862’de kurulan Galatasaray Lisesi ve 1868’de açılan Darüşşafaka Lisesi müfredatlarında resim derslerine yer verildiği bilinmektedir (Şimşek, 2023:1067).

Bu süreçte öğrenci kadrolarını büyük ölçüde azınlıklar oluşturmuş ve öğretmen kadroları dışa bağımlı hale gelmiştir. Hem genel eğitim hem de sanat eğitiminin yetersizliği ve sanatçı yetiştirme konusundaki sıkıntılar devam ettiği için Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı ressamların katkılarıyla Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuştur (Gençel, 2024:567). Batılılaşma hareketi, diğer alanlarda olduğu gibi sanat eğitiminde de Meşrutiyet döneminde hız kazanmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında sanat kendi yerini bulmuş ve dönemin koşullarını yansıtan eserler ortaya çıkmaya başlamıştır (Şimşek, 2023:1067).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte modern Türk kültürünün temellerinin atıldığı bir süreç yaşanmıştır. Kültürel alandaki ilerlemelerle birlikte sanat sahasında da önemli gelişmeler yaşanmış ve bu süreç yeni sanat akımlarının, sanatçıların ve eserlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır (Ciddi, 2019:64). Ayrıca sanat eğitimi için yurtdışına öğrenci gönderme süreci de devam etmiştir. Almanya'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin dönüşüyle birlikte Gazi Üniversitesi Resim Bölümü (1932) açılmıştır. Gazi Resim Bölümü'nde eğitim alarak mezun olan öğretmenler, ilerleyen yıllarda kurulan Güzel Sanatlar Fakültesi'nin temellerini atmışlardır. Böylece 1927 sonrasında resim öğretmeni yetiştiren tek kurum olarak Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) öne çıkmıştır (Gençel, 2024:567).

Türkiye’de sanat eğitime dair dönemin pek çok uzmanı çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Dewey’in raporu doğrultusunda ilkokul, ortaokul ve lise müfredatlarında resim ve çizim derslerine yönelik değişiklikler yapılmıştır. Okullarda özel resim odaları ve atölyeler kurulmuş; böylece sanat eğitiminin altyapısı güçlendirilmiştir (Kırıçoğlu, 2002:36). 1924’te “Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu” kabul edilmiştir. El sanatları eğitime ağırlık verilerek akademik kurallara uygun bir şekilde renk, çizgi, süsleme gibi Türk geleneksel sanatlarının dışındaki alanlarda çalışmalar yapılmış ve temsili sanat eserleri üretilmiştir (Şimşek, 2023:1068).

Kültürel anlamda en önemli gelişmelerden biri de Cumhuriyet döneminde kurulan Köy Enstitüleri’dir. Bu enstitüler, köylerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını hedeflemiş, iş eğitimi ve sanat faaliyetlerini desteklemiş önemli kurumlar olmuştur. Batı’daki Bauhaus tarzı eğitim modeli gibi bu enstitüler de 1947 yılında kapatılmıştır (Ünver, 2002:20).

Günümüzde ise 2023-2024 öğretim yılı MEB istatistiki verileri incelendiğinde 105 Güzel Sanatlar Lisesi olduğu görülmektedir. Öğrenim gören toplam öğrenci sayısı 18.166 olmakla birlikte bunların 5.305’ü erkek, 12.861’i kadın öğrenci olduğu görülmektedir. 2.527 öğretmenin sanat eğitimi verdiği bilinmektedir. Son yıllarda ilginin yoğunlaştığı Müzik ve Sahne Sanatları Lisesi 14 okulda eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmektedir. Bahsedilen liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı ise 786’dır. Günümüzde sanat eğitime verilen önemin artırılması

gerektiği verilerden de görülmektedir. Cumhuriyet döneminden öncesinde başlayan sanat eğitime yönelik ilgi Cumhuriyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda güncel verilerden de anlaşılabacağı üzere sanat eğitime verilen önemin artırılması gerektiği görülmektedir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

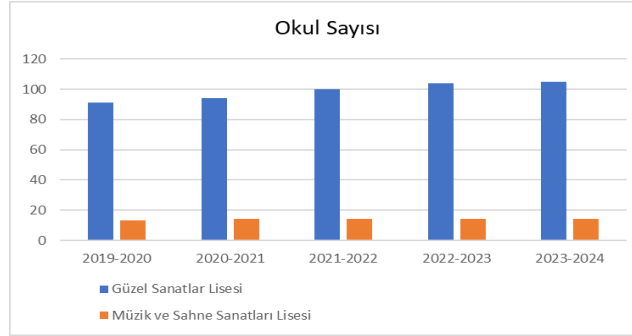
Bu çalışmanın amacı sanat eğitiminin kavramsal açıdan ele alınarak daha iyi bir hale gelmesi adına öneriler sunmak ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlamaktır. Araştırma için gerekli incelemeleri yapabilmek amacıyla ulusal ve uluslararası literatürden yararlanılmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili olduğu düşünülen makaleler, toplantılar, tezler ve konferanslar taranarak sanat eğitimi ile ilgili mevcut veriler, eksiklikler ve bu eksiklikleri gidermeye yönelik çıkarımlar sunulmak istenmiştir. Bu amaçla elde edilen veriler ve bilgiler çalışma kapsamına dahil edilmiş olup çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bütüncleştirici literatür taraması yöntemi kullanılmıştır (Callahan, 2014; Torraco, 2005). Nitel araştırma yöntemi gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı ve olayların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ele alındığı bir araştırma sürecini kapsamaktadır. Nitel araştırma ile araştırma problemi bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak yorumlayıcı bir araştırma benimsenmektedir (Karataş, 2015:63).

Araştırma deseni kapsamında sanat eğitimi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Veriler Google Scholar, DergiPark gibi platformlar üzerinden elde edilen makaleler taranarak bir sistematik geliştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel veriler toplanırken literatür taraması yapılan makaleler incelenmiş ve incelenen makalelerin kaynakçalarından faydalanılarak kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden biridir. Bu yöntem ile çalışma konusuyla ilgili bir referans seçilmekte ve bu referans aracılığıyla diğer kaynaklara ulaşılması hedeflenmektedir. Süreç zorunlu olarak tekrarlandığından dolayı örneklem artarak büyümektedir. Bundan dolayı da “kartopu etkisi” şeklinde ifade edilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018:5).

Bu bağlamda çalışmanın verileri analiz edilirken literatür taraması ve ilgili çıkarımlar eş zamanlı sürdürülmüştür. Bu süreç çalışma tamamlanıp gerekli sonuçlar elde edilene kadar devam etmiştir. Elde edilen verilerin analizinde nitel yöntemlerde olduğu gibi yorumlayıcı bir yaklaşım takip edilmiştir. Literatür incelendiğinde bu çalışmaya benzer şekilde Şencan ve Bingöl (2023), Yüce (2021), Sürücü (2021), Coşkun (2015), Gökoğlan ve Diğerleri (2022), Callahan (2014), Torraco (2005) çalışmalarında da literatür taraması yöntemi kullanılarak verilerin analiz edilip yorumlandığı görülmektedir.

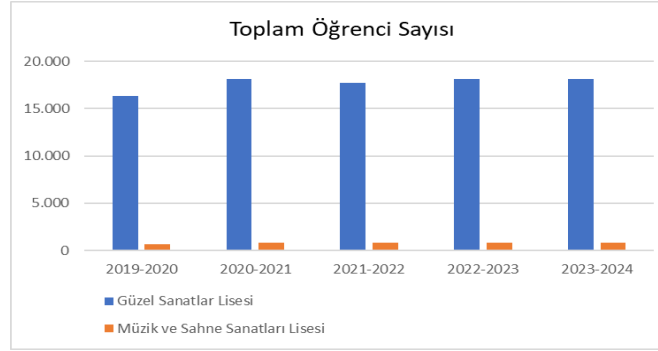
Bulgular

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan yıllık periyotlar halindeki resmi istatistiklerindeki verilerden hareketle son 5 yıla ait sanat eğitime yönelik bulgular aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Son 5 Yıla Ait Sanat Eğitimi ile İlgili Okul Sayısı

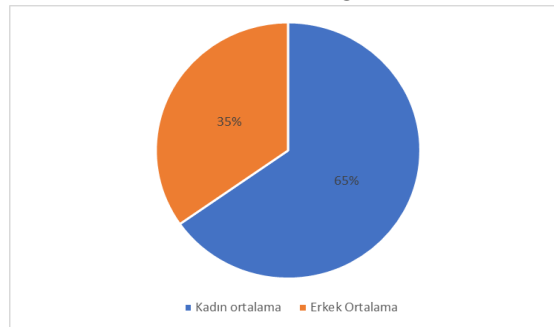
Kaynak: MEB istatistiki verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 incelendiğinde 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılında güzel sanatlar lisesi okul sayısı 91 iken 2023-2024 eğitim öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 105’e yükselmiştir. Müzik ve sahne sanatları lisesi 13’den 14’e yükseldiği görülmektedir.

Şekil 2: Son 5 Yıla Ait Sanat Eğitimi ile İlgili Toplam Öğrenci Sayısı

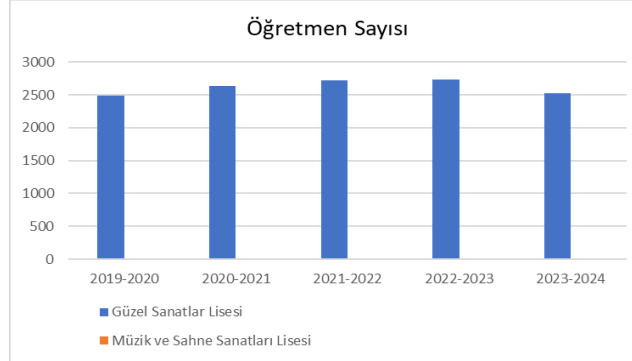
Kaynak: MEB istatistiki verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2 incelendiğinde 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılında güzel sanatlar lisesi toplam öğrenci sayısı 16.351 iken 2023-2024 eğitim öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 18.166’e yükselmiştir. Müzik ve sahne sanatları lisesi 670’den 786’ya yükseldiği görülmektedir.

Şekil 3: Kadın-Erkek Öğrenci Yüzdesi

Kaynak: MEB istatistiki verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3 incelendiğinde sanat eğitimi ile ilgili okullarda öğrenim gören toplam öğrenci sayısının %65’inin kadın, %35’inin erkek öğrenci olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Son 5 Yıla Ait Sanat Eğitimi ile İlgili Öğretmen Sayısı

Kaynak: MEB istatistiki verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4 incelendiğinde 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılında güzel sanatlar lisesi toplam öğrenci sayısı 2.491 iken 2023-2024 eğitim öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 2.527'e yükselmiştir. Müzik ve sahne sanatları lisesi 0'dan 1'e yükseldiği görülmektedir.

Bulgular incelendiğinde 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılı itibariyle örgün eğitimde toplam 12.506 okul olduğu görülmektedir. Bahsedilen dönemde toplam öğrenci sayısının 5.796.881 olduğu belirtilmektedir. Buna göre toplam öğrenci sayısının sadece binde 3,14'ü sanat eğitime yönelik öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Yıllar itibariyle incelendiğinde sanat eğitiminin bahsedilen önemlerinden de hareketle bu sayının yetersiz olduğu ülkemizde hala gelişmesi gereken bir alan olarak yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle sanat eğitiminin gelişmesine yönelik izlenecek adımların sunulması önem arz etmektedir.

Tartışmalar

Türkiye'de sanat öğretmenleri Eğitim Fakültesi'nin Resim-İş eğitimi, Sanat, İşletme ve Mesleki Eğitim bölümleri ile birlikte Güzel Sanatlar Fakülteleri'nde yetiştirilmektedir. Bu dört yıllık programlarda eğitim alan bireyler, pedagojik formasyon eğitimi alarak öğretmen unvanı kazanmakta ve okullarda öğretmenlik yapabilmektedirler. Öğrenciler, üniversite programlarında konferanslar, seminerler, atölye çalışmaları, teorik dersler ve okullarda yapılan stajlar ile eğitimlerini tamamlamakta ve mesleki unvan kazanmaktadırlar (Aslan ve Diğerleri, 2015:98).

Sanat eğitimcilerinin kendi disiplinlerinde derin bir uzmanlığa sahip olmaları beklenmektedir. Sanatın tarihsel gelişimini ve evrimini iyi bilmeli ve bu bilgileri çağın gereksinimlerine uygun bir şekilde uygulamalıdır. Bu niteliklere sahip sanat eğitimcilerinin yetiştirilmesi, sanat eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının sunduğu programların yeterliliğiyle doğrudan ilişkilidir (Beykal, 2002:317).

Sanat eğitiminin ülkemizdeki tarihsel gelişimi ve işleyişine dair bilgiler verildikten sonra bulgulardan yola çıkılarak nasıl olması gerektiğine dair öneriler sunulmaktadır. Bunlar maddeler halinde açıklanacaktır (Mercin ve Alakuş, 2007:15-17; Azılıoğlu ve Yılmaz, 2021: 449-451; Uysal, 2019:783-784):

- İlk olarak sanat eğitimi verilirken bireylerin farkındalıklarını artırmak amaçlanmaktadır. Lisans ve lisansüstü eğitim seviyelerine gelindiğinde sanat eğitimcilerini yetiştirmek ve toplumun aydınlatılması gibi misyonlar yüklenmektedir. Buradan hareketle sanat

eğitmeni olarak bireylerle iletişim kuracak kişilerin kişisel sorunlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Çevresel koşullar, ekonomik faktörler, sağlık durumları gibi etkenler başarı üzerinde önemli etkiye sahiptir. Okul aktivitelerinin yanı sıra sosyo-ekonomik durum, aile yaşantısı ve kişisel deneyimlerinde iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sanat eğitimi verecek kişilerin yenilikçi, modern, hukukun üstünlüğünü savunan, toplumun etik değerlerine saygılı, insan haklarını gözeten, iletişim becerileri güçlü bireylerden seçilmeleri gerekmektedir.

- Toplumsal yapıdan kaynaklanan sorunların tarih boyunca sanat eserlerini etkilediği görülmektedir. Bu nedenle toplumsal yapının da iyileştirilmesi sanat eğitimi açısından önem arz etmektedir. Toplumun kültürel ve ekonomik kalkınma düzeyi ve eğitim seviyesindeki gelişmişlik sanata olan bakış açısını değiştirmektedir. Bundan dolayı toplumsal olarak da bir ilerlemenin kaydedilmesi sanat eğitimi açısından önem arz etmektedir.

- Küresel teknolojik ilerlemeler diğer alanlardaki gibi sanat eğitiminde de varlığını göstermektedir. Bilim ve teknoloji hızla ilerleyerek insan yaşamında hızlı ve önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Sanat eğitimi alanında da kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Teknolojik yeniliklere açık, hıza uyum sağlayacak bireylerin yetiştirilmesi sanat eğitiminin ilerlemesine katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

- Sanat eğitimi sürecinde ekonomik koşulların yetersiz olması verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Mekânsal şartların eksikliği, donanımsal noksanlık ve teknik altyapı yetersizliği sanat eğitiminin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen unsurlardandır. Bundan dolayı sanat eğitimi veren kurumlara gerekli maddi destek sağlanarak ihtiyaç duyulan kitap ve görsel materyaller gibi ders kaynakları ile desteklenmelidir.

- Bir ülkenin eğitim politikalarının şekillenmesinde o ülkenin yöneticilerinin hâkim olduğu siyasi politika önem arz etmektedir. Buna göre siyasi yapı, sanatı doğrudan etkileyecek kararlar alacağından dolayı siyasi yapının sanata olumlu bakışı gerekmektedir. Sanat eğitimi de ülkenin siyasi yapısına göre şekilleneceğinden dolayı sanat ve sanatçılara önem ve destek veren bir siyasi yapının seçilmesi eğitim sürecindeki ilerlemeleri artıracığı söylenilebilir.

- Kültürel ve sanatsal etkinliklerin yönetim birimleri tarafından planlandığı ve gerçekleştirildiği bilinmektedir. Merkezi veya yerel idareler tarafından sanatsal ve kültürel faaliyetler için daha fazla kaynak ayrılması bu alanda çalışmak isteyen kişiler için durumu daha cazip hale getirecek unsurlar arasındadır. Sanat eğitimi için ihtiyaç duyulan fiziksel olanakların ve teknik donanımların temin edilmesi, çeşitli kültürel ve sanatsal etkinliklerin planlanarak desteklenmesi idari yapıların sorumlulukları arasındadır. Sanat eğitiminin ilerlemesine ve tercih edilmesine katkı sunacak unsurlar olarak değerlendirilebilmektedir.

- Sanat eğitiminin gerçekleştirildiği ortam eğitimin kalitesini doğrudan etkilediği bilinmektedir. Eğitimin etkin bir şekilde yapılabilmesi için eğitim ortamının koşullarının da eğitime elverişli hale getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sanat eğitimi verilen kurumların fiziki koşullarının da eğitime elverişli hale gelmesi gerekirse ses yalıtımı gibi önlemler alınarak çevre ile dost bir eğitim anlayışının benimsenmesi sanata ve sanat eğitimine olan ilgi ve saygıyı artıracaktır.

• Yükseköğretim düzeyindeki sanat eğitimi, öğretmen adaylarını yetiştirmektedir. Bu eğitim programlarının çağın ihtiyaçlarını görerek yanıt verebilecek, donanımlı ve nitelikli öğretim elemanlarını yetiştirmesi temel amaç olmalıdır. Küresel düzeyde hızla gelişen dünyaya entegre olmuş müfredatın güncellenerek dünya standartlarını yakalamaya çalışması sanat eğitiminin güncelliğini koruması adına önem arz etmektedir.

• Sanat eğitimi programlarını dair bilgiler ilgilenen herkesin erişebileceği şekilde yayımlanmış olması gerekmektedir. Programın içeriği ve çıktıları hakkında sağlanan bilgi katılmayı düşünenlerin eğitim hakkında önceden bilgi almalarını sağlayacaktır.

• Sanat eğitimi gören adayların teorik bilgilerin yanı sıra yeterli derecede atölye çalışması gibi pratik bilgilerle de desteklenmiş olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra eğitici olarak devam edecek öğrencilerin pedagojik formasyon eğitimi alması sağlanarak donanımlı bir şekilde mezun olması için gerekli olanakların sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Sanat eğitimi, kişilerin estetik duyarlılıklarını, yaratıcılıklarını ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi hedefleyen disiplinler arası bir öğrenme sürecidir. Bahsedilen süreç bireylerin sanat eserlerini anlaması, yorumlaması ve üretmesine yönelik bilgi ve becerilerle entegre olmasını gerektirmektedir. Sanat eğitimi ile bireyler teknik becerilerin yanı sıra kültürel, sosyal ve duygusal olarak da gelişme gösterdikleri görülmektedir. Bireylerin kültürel kimliklerini keşfetmeleri ve toplumun sanat karşısındaki farkındalığını artırmak açısından sanat eğitimi önemli bir rol üstlenmektedir.

Nitelikli bir sanat eğitimi sayesinde teori ve uygulama arasında bir denge kurulmuş olacaktır. Bireylerin estetik ve yaratıcı düşünme becerileri gelişirken eleştirel bir bakış açısı kazanmalarını sağlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca sanat eğitimi ile bireylerin kültürel, bilimsel ve teknolojik yenilikleri birleştirerek daha geniş bir perspektiften hayata bakmaları amaçlanmaktadır. Bireylerin üzerinde yarattığı etki ile toplumsal olarak da estetik bilincinin gelişmesine katkı sağlanmaktadır. Bu nedenle etkili bir sanat eğitimi politikası oluşturmak, eğitimin ulusal hedeflerle uyumlanmasını sağlamak ve süreci idari yapılar tarafından desteklemek eğitimin kalitesi ve sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmada “sanat eğitimi nedir?” ve “nasıl olmalıdır?” sorularına cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Bahsedilen konu ile ilgili çok sayıda yerli ve yabancı literatür taranarak bir yargıya varılmaya çalışılmıştır. Buna göre sanat eğitimi, toplumun ihtiyaçlarına ve çağın gerekliliklerine uygun olarak güncellenmesi gereken alanlardan biridir. Sanat eğitiminin verimli bir şekilde aktarılabilmesi için teorik bilginin yanı sıra yeterince uygulama ile de desteklenmesi gerekmektedir. Öğrencilere teknik becerilerin yanı sıra eleştirel düşünme, estetik duyarlılık ve yaratıcılık kazandırmanın yanı sıra sanat tarihi, estetik ve kültürel eleştiri gibi yaratıcılıklarını artırmaya yönelik teorik derslerle program zenginleştirilebilmektedir. Bunun yanı sıra teknolojiyle uyumlanmak ve çağın gerisinde kalmamak adına dijital sanat araçlarının ve yazılımlarının kullanımı desteklenmelidir. 3D modelleme ve video prodüksiyonu gibi dijital becerileri geliştiren eğitimler ile bireylerin teknolojik hıza uyumlanması sağlanmalıdır. Kaynaklara çevrimiçi erişim kolaylığı sağlanarak bilgiye hızlı ulaşım ile eğitime entegre

edilmesi sağlanmalıdır. Sanat eğitime ayrılan bütçe artırılarak modern atölyelerin, stüdyoların ve gerekli materyallerin eksikliğinin giderilmesi önem arz etmektedir. Özellikle sanat kitapları, görsel arşivler ve teknik ekipman sağlanarak öğrencilerin kullanımına sunulması teknik becerilerin pekiştirilmesi ve yaratıcılıklarına katkı açısından oldukça önemlidir. Toplumun her kesimini sanatsal kucaklamak adına kırsal bölgelere de taşınabilir sanat atölyeleri ve mobil eğitim araçları gönderilmesi toplumsal gelişmişliği ve estetik bakış açısını pozitif yönde etkileyecektir. Sanat eğitimi, bireylerin farkındalıklarını artırmayı hedeflerken öğretmenlerin etik değerlere saygılı, yenilikçi ve güçlü iletişim becerilerine sahip olmalarını ve başarıyı etkileyen çevresel, ekonomik ve sağlık koşullarının iyileştirilmesini gerektirmektedir.

Toplumsal yapıdaki sorunların sanat eserleri ve eğitimi üzerindeki etkisi göz önüne alındığında toplumun kültürel, ekonomik ve eğitimsel gelişimi sanat eğitiminin etkinliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Küresel teknolojik ilerlemeler, sanat eğitimi alanında da kitle iletişim araçlarının etkin kullanımını sağlayarak teknolojik yeniliklere uyumlu ve hızla gelişen bireylerin yetiştirilmesini gerekli hale getirmektedir. Sanat eğitiminin etkinliğini artırmak için ekonomik koşulların iyileştirilmesi, mekânsal ve donanımsal eksikliklerin giderilmesi ve eğitim materyallerinin temin edilmesi önemli olduğu gibi olumlu bir siyasi ortamın da önemini vurgulanmaktadır. Sanat eğitiminde ilerleme için idari birimlerin sanatsal etkinlikleri desteklemesi, fiziksel ve teknik olanakları sağlaması ve bu alana yeterli kaynak ayırması kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca sanat eğitiminin kalitesini artırmak için eğitim ortamlarının fiziki koşullarının iyileştirilmesi ve çevre dostu düzenlemelerin yapılması, sanata ve sanat eğitime olan ilgi ve saygıyı desteklemektedir. Yükseköğretim düzeyindeki sanat eğitimi, küresel standartlara uyum sağlayacak şekilde müfredatını güncelleyerek çağın ihtiyaçlarına yanıt verebilen nitelikli öğretmen adayları yetiştirmeyi amaçlamalıdır. Sanat eğitimi programlarının içeriği ve çıktılarının herkese açık şekilde olması, katılımcıların eğitim hakkında önceden bilgi edinmelerine olanak sağlamaktadır. Sanat eğitimi alan öğrencilerin teorik bilgilerin yanı sıra pratik deneyimlerle desteklenmesi ve pedagojik formasyon eğitimi alarak donanımlı bireyler olarak mezun olmalarına imkân verilmesi gerekmektedir. Sanat eğitimi, ülkenin eğitim politikalarına dâhil edilerek uzun vadeli planlamalar doğrultusunda politikalar geliştirilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, Altınkurt (2005), Mercin ve Alakuş (2007), Ayaydın (2009), Akbaş (2023), Zengin ve Güllühan (2023) çalışmaları ile benzer şekilde Türkiye’de sanat eğitiminin önemi ve geliştirilmesi gereken alanlara yönelik öneriler sunarak literatüre katkı sunması beklenmektedir. Türkiye’de sanat eğitiminin geliştirilmesi, eğitim politikalarından teknolojik yeniliklere kadar çok boyutlu bir yaklaşım gerektiren bir süreçtir. Sanat eğitimi, bireylerin sanatsal ve estetik becerilerini geliştiren bir süreç olmasının yanı sıra toplumsal bilinç ve kültürel zenginlik yaratmanın önemli bir aracı olarak değerlendirilmeli ve bu doğrultuda yapılandırılmalar gerçekleştirilmesi gerektiği söylenilebilmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Adar Can, S. A. (2024). Sınıf öğretmeni adaylarının staj programında görsel sanatlar derslerinin yürütülmesiyle ilgili görüşleri üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 9(29), 777-789.
- Akansel, İ. (2011). Osmanlı dönemindeki batı tipi sanat dallarının Osmanlı modernleşmesine etkisinin yapısalcı bir bakışla değerlendirilmesi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (2), 159-175.
- Akbaş, S. (2023). 2000 sonrası Türkiye’de sanat eğitiminin gelişimi. *International Social Sciences Studies Journal*, 9(111), 7055-7064. <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.70058>.
- Akdeniz, A., & Çarıkcı, E. (2017). Konservatuvar öğrencilerinin 'sanat eğitimi' kavramına ilişkin metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(40), 59-85.
- Akkurt, S., & Boratav, O. (2018). Neden sanat eğitimi? *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 1(1), 54-60.
- Alakuş, A. O., & Mercin, L. (2009). *Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi (1.baskı)*. Pegem Akademi.
- Altındağ, E. (2021). Eğitimci yönleriyle Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Paul Klee: yaratıcılık ve sanat eğitimi üzerine görüşlerinin karşılaştırılarak incelenmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (30), 173-185.
- Altınkurt, L. (2015). Türkiye’de sanat eğitiminin gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12).
- Aral, N. (1999). Sanat eğitimi-yaratıcılık etkileşimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15).
- Aslan, M., Türker, İ. H., & Çokokumuş, B. (2015). Eğitim fakülteleri güzel sanatlar eğitimi bölümü resim-iş eğitimi programında özgün baskı dersinde karşılaşılan sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 92-108.
- Ateş, A., & Yılmaz, M. (2024). Sanat eğitiminde görsel algının geliştirilmesine yönelik bir yöntem önerisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(2), 1577-1600. <https://doi.org/10.37217/tebd.1486038>
- Ayaydın, A. (2013). Güzel sanatlar eğitimi resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının sorunları ve çözüm önerileri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 30(30), 31-45.
- Aydın, Ş. G. (2006). *Tunç Çağı’nın gizemli kadınları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Azılıoğlu, K., & Yılmaz, M. (2021). Toplumsal ve kültürel değişimlerin sanat eğitimine yansımaları. *JRES*, 8(2), 443-461. <https://doi.org/10.51725/etad.1034600>
- Başbuğ, F., & Başbuğ, Z. (2016). Görsel sanatlar eğitimi üzerine notlar. *Akdeniz Sanat*, 9(18).
- Beykal, F. (2002). *Günümüz koşullarında sanat (resim-iş) eğitimcisinin özellikleri nelerdir ve hangi niteliklere sahip olmalıdır?* [Tam metin bildirisi]. Gazi Üniversitesinin Eğitimde 75. Yılı Sanat Eğitimi, Ankara, Türkiye.
- Bilirdönmez, K., & Karabulut, N. (2016). Sanat eğitimi süreç ve kuramları. *EKEV Akademi Dergisi*, (65), 343-356.
- Buyurgan, S., & Buyurgan, U. (2020). *Sanat eğitimi ve öğretimi (7. baskı)*. Pegem Akademi Yayıncılık.

- Callahan, J. L. (2014). Writing literature reviews: a reprise and update. *Human Resource Development Review*, 13(3), 271-275. <https://doi.org/10.1177/1534484314536705>
- Ciddi, M. L. (2019). Türkiye’de Cumhuriyet öncesi ve sonrası resim eğitiminin gelişimi. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 3(2), 62-68.
- Coşkun, S. (2015). Kamu hizmetleri motivasyonu kuramı: bir literatür taraması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 61-74.
- Çağlayan, N. (2018). Türkiye’de zihinsel engellilerde sanat eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 403-418. <https://doi.org/10.18039/ajesi.454586>
- Çuhadar, C. H. (2016). Müzik ve müzik eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 217-230.
- Demirel Ö., & Altun E. (2010). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Pegem Akademi.
- Dikici, A. (2006). Sanat eğitimi ve öğrencilerin yaratıcılık düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 31(139).
- Diksoy, İ., & Mercin, L. (2019). Görsel sanatlar dersi öğretim programındaki grafik tasarım kazanımlarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 293-319.
- Dilay, S. (2021). Geçmişten günümüze sanat ve eğitim anlayışlarının ilişkisel boyutta irdelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(120), 280-291.
- Dilmaç, O. (2010). 1914-1940 yılları arasında Avrupa’da eğitim alan sanatçılarımızın ülkemizdeki sanat eğitimine katkıları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (23), 55-77.
- Dilmaç, O., & Topuz, B. (2017). Erken çocukluk döneminde değerlerin öğretilmesinde sanat eğitiminin rolü, *International Journal of Social Science*, 63, 39-49, <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7368>
- Doğan, İ (2004). *Toplum ve eğitim sorunları üzerinde felsefi ve sosyolojik tahliller*. Pegem Akademi.
- Elyagutu, D. C. (2016). Importance of art education, *Art - Sanat*, (6), 243-47.
- Ersoy, A. (2002). *Sanat kavramlarına giriş*. Yorum Sanat Yayıncılık.
- Gençel, Ö. (2024). 1882-1908 yılları basınında sanayi-i nefise mektebinin temsili ve temsil ettikleri. *Sanat Yazıları*, (51), 566-579. <https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1533810>
- Gökoğlu, K., Bilen, A., & Atalan, İ. (2022). Denetim kalitesi: bir literatür taraması (2019-2022). *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 7(1), 127-150. <https://doi.org/10.24013/jomelips.1107867>
- Gömlüksiz, M. N., & Pullu, E. K. (2024). Çocuk gelişim programı öğrencilerinin sanat eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (22), 174-186.
- Güven, G., & Ekiz Kaya, M. (2024). Sanat eğitiminde toplumsal cinsiyet algılarının görsel ifadesi. *Enderun*, 8(2), 171-203. <https://doi.org/10.59274/enderun.1544464>
- Heaton, R. (2021). Cognition in art education. *Br. Educ. Res. J.*, (47), 1323-1339. <https://doi.org/10.1002/berj.3728>
- Hiçyılmaz, Y., & Adanır, Y. (2019). Sanat eğitimi dersi alan öğretmen adaylarının sanat kavramına ilişkin sahip oldukları algıların metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 19-23. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.52123>
- Işık, M. (2017). Sanat ve medeniyet arasındaki bağlantı. *The Journal of Social*, 4(11), 228-234.

- İlhan, A. Ç. (1994). Çocuk kitaplarındaki resimlerin çocuğun yaratıcılığına etkisi. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 36, 27-29.
- İlhan, Çakır A. (2019). Üniversitelerde sanat eğitiminin gerekliliği. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 27(1), 173-183. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000443
- İpek, A. (2018). Sanat eserine dönüşen hafıza, *Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Yayını, Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(4), 243-257.
- İpşiroğlu N. (1998). *Sanattan güncel yaşama*, Pan Yayıncılık.
- Kahraman, A. D. (2007). Sınıf öğretmenlerinin görsel sanatlar dersi programının uygulamasında karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri ve çözüm önerileri. *Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Kale, Z., Akçin, S., Başoğlu, F. & Başoğlu, Ü. (2024). The relationship between teachers' decision-making and professional autonomy behaviors within the scope of 21st century skills. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Education & Literature Journal*, 19, 18-37. <https://doi.org/10.17740/eas.edu.2024-V19-02>
- Kalyenci, D. A., & Arı, S. (2024). Bauhaus Dessau binasının Bauhaus'un idealleri çerçevesinde incelenmesi, *Mekansal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 11-24.
- Kaplan, S. (2014). Doğal yoldan temel sanat eğitimi doğanın atölyesi. *Akdeniz Sanat*, 7(14).
- Karabulut, N., Bilirdönmez, K., & Ayduşlu, N. (2010). Sanat eğitiminde bir alt disiplin olarak sanat öğretimi alanı, içerikleri ve yöntemi. *Ekev Akademi Dergisi*. 14 (44).
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kay, M. G. M. (2010). The evolution of human artistic creativity. *J Anat*. 216(2), 158-76. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7580.2009.01160.x>
- Kılıç, E., & Sayın, E. (2020). Antik Çağ'da sanatta bireysellik. *Anasay* (11), 87-104. <https://doi.org/10.33404/anasay.672730>
- Kılınç, Ü. (2021). Osmanlı padişah portrelerine dair bir değerlendirme. *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 20, 81-95.
- Kırıçoğlu, O. T. (2002). *Sanatta eğitim görmek anlamak yaratmak*. Pegem Yayınevi.
- Kırıçoğlu, O. T. (2015). *Sanat kültür yaratıcılık görsel sanatlar ve kültür eğitimi- öğretimi*. Pegem Akademi.
- Killin, A. (2018). The origins of music: evidence, theory, and prospects. *Music & Science*, 1. <https://doi.org/10.1177/2059204317751971>
- Kurbanov, B. (2010). Sanat eğitimi ve problemleri üzerine düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-72.
- Küçüktepepınar, C. (2014). Sanat eğitimi ve uluslararası uygulamalar. *Erciyes Sanat*, (2).
- Mazlum, H. (2024). Çağdaş sanat eğitiminde dijital teknolojinin rolü. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 345-358.
- Mercin, L., & Alakuş, A. O. (2007). Birey ve toplum için sanat eğitiminin gerekliliği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 14-20.
- Mollaoğlu, S., & Çakır İlhan, A. (2022). Sanat eğitimi ile ilgili bölümlerde öğrenimini sürdüren öğrencilerde sanat okuryazarlığının değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(4), 604-613. <https://doi.org/10.30703/cije.1072411>

- Neumann, M., M. Rauschenberger, E., & Schön, M. (2023). *We need to talk about chatgpt: The future of ai and higher education*, IEEE/ACM 5th International Workshop on Software Engineering Education for the Next Generation (SEENG), 29-32.
- Özsoy, V. (2006). *Görsel sanatlar eğitiminde uygulamalar*. Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları.
- Özsoy, V., & Şahan, M. (2009). Çok alanlı sanat eğitimi yönteminin ilköğretim 6. sınıf resim-iş dersinde öğrenci tutumuna etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 205-227.
- Parsıl, Ü., & Kılıç, A. G. (2024). Sanat eğitimi öğrenme sürecinde kullanılan yöntemler. *Pearson Journal*, 8(28), 1196–1211. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11575817>
- Sağır, T. (2021). Pandemi döneminde sanat eğitimi. *Medeniyet Sanat Dergisi*, 7(2), 214-226. <https://doi.org/10.46641/medeniyetsanat.1027880>
- San, İ. (1984). Çağdaş sanat eğitimi. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, 41, 6-9.
- San, İ. (2004). *Sanat ve eğitim yaratıcılık temel sanat kuramları sanat eleştirisi yaklaşımları*. Ütopya Yayınevi.
- Sarı, E. (2018). Sanat olgusunun tarihsel süreçte değişen tanımı, işlevi ve değeri üzerine, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(45), 131-154.
- Sarıbaş, S. (2024). Görsel sanatlar öğretmen eğitiminde toplumsal konuların sorgulanması. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 14(2), 524-547. <https://doi.org/10.18039/ajesi.1414392>
- Sunasee, A., Bokhoree, C., & Patrizio, A. (2021). Students’ empathy for the environment through eco-art place-based education: a review. *Ecologies*, 2, 214–247. <https://doi.org/10.3390/ecologies2020013>
- Sürücü, L. (2021). Lider üye etkileşimi: literatür taraması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 257-277. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.902223>
- Şen, Ü. S. (2010). Sanat eğitiminde bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 343-360.
- Şencan, S., & Bingöl, T. (2023). Feminist terapi literatür taraması. *Journal of Sustainable Education Studies*, (Özel Sayı), 34-44.
- Şimşek, T. (2023). Osmanlı devleti son dönemi öğretmen okullarına bir bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(238), 1065-1088. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1107512>
- Telli, H. (1990). *Türkiye’de resim-iş öğretimine genel bir bakış, ortaöğretim kurumlarında resim-iş öğretimi ve sorunları*, TED Yayınları.
- Tinaliyeva, G. (2024). Çağdaş sanatta sanat eğitimi. *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 46-57.
- Torraco R. J. (2005). Writing integrative literature reviews: Guidelines and examples. *Human Resource Development Review*, 4, 356-367.
- Uysal, A. (2005). İlköğretimde verilen sanat eğitimi derslerinin yaratıcılığa etkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 41-47.
- Uysal, H. (2019). Millî Eğitim Bakanlığı yönetici ve uzmanlarının görüşlerine göre Türkiye’de eğitim politikalarını geliştirme sürecinin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 782-802. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.560146>
- Ülger, K. (2015). Sanat eğitiminin düşünme becerileri üzerine etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(206), 135-147.

- Ülger, K. (2018). The role of art education on the creative thinking skills of students in music and visual arts education: A comparison from the perspective of the music education. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1175-1195.
- Ülkü, C. (2008). Sanat eğitimi, sanat ve köy enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Ünver, E. (2002). *Sanat eğitimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ünver, E. (2016). Neden ve nasıl sanat eğitimi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(23), 865-878.
- Wang J.Z., Zhao, S., Wu, C., Adams, R.B., Newman, M.G., Shafir, T., & Tsachor, R., (2023). Unlocking the emotional world of visual media: an overview of the science, research, and impact of understanding emotion: drawing insights from psychology, engineering, and the arts, this article provides a comprehensive overview of the field of emotion analysis in visual media and discusses the latest research, systems, challenges, ethical implications, and potential impact of artificial emotional intelligence on society. *Proc IEEE Inst Electr Electron Eng.* 111(10), 1236-1286.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yılmaz, O., & Şahan, G. (2016). Öğretmen adaylarının sanat eğitimi ihtiyacına yönelik görüşlerinin belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 717-729. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2016.16.2-5000194951>
- Yolcu, E. (2022). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri (5. baskı)*, Pegem Akademi.
- Yüce Ekmekci, M. (2021). Paradoksal düşünme: Literatür taraması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 121-135.
- Zengin, A. N., & Güllühan, N. Ü. (2023). Sanat eğitiminin tarihsel gelişiminin incelenmesi. *International Science and Art Research Center*, 634-652.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 223-234, Spring 2025

II. Süleyman'ın Annesi Dilaşub/Aşube Valide Sultanın Muhallefatından Enderun Hazinesine Aktarılan Bazı Mücevherleri ve Eşyaları

*Some Jewels and Items Transferred to the Treasury of Enderun from the Estate of II.
Süleyman's Mother Dilaşub /Aşube Valide Sultan*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
18/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
20/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Gülser Yardım
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
gulseryardim@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-5982

Öz

Osmanlı Devleti'nde ölen bir devlet görevlisinin mal varlığının çeşitli durumlarda hazineye aktarılması olağan bir durum idi. Hatta bu durum zamanla geleneksel bir hal almıştır. Süreklilik arz eder olmuştur. Aynı durum hanedan mensupları tarafı için de söz konusu olmuştur. Padişah kadınlarının, kızlarının; valide sultanlar ya da şehzadelerin ölümü durumunda bazı eşyaları hazineye aktarılmıştır. Bu çalışma da II. Süleyman'ın annesi olan ve Sultan İbrahim'in üçüncü hasekisi olduğu düşünülen Saliha Dilaşub (Aşub, Aşube) Sultan'ın ölümü sonrasında Enderun Hazinesine aktarılan bazı mücevher ve değerli eşyaları ele alınmıştır. Çalışma T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan TS.MA.d. 1071 numaralı defter kaynaklığında yapılacaktır. Defterle ilgili 13 mikrofilm görüntüsü mevcuttur. Valide sultanın muhallefatından aktarılan mallar 9b, 10a ve 11a sayfalarında kayıtlıdır. Esasen defter, II. Süleyman'ın tahta çıkıp saltanatının bittiği 1099-1102 (1687-1691) yıllarını kapsamaktadır. Defterin padişahın özel hazinesine pek çok sebepten (satın alma, pişkeş, muhallefattan aktarılanlar gibi) aktarılan mallarının neler olduğunu kaydetmek amacıyla tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu malların içinde de 1101 yılında ölen valide sultanınkiler de vardır. Sabiha Dilaşub/Aşube Sultan'ın Enderun Hazinesi'ne aktarılan mücevher ve bazı eşyalarını ele alan bu çalışma sayesinde bir valide sultanın hayatına dair izler sürülecektir. İncelenen defterde bu malların pek çoğunun sonrasında başka kişilere ihsan edildiği görülmüştür. Bu sayede Osmanlı hazinesindeki hediye sunma gerekçesiyle yaşanan "dönüşümün" de izleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Valide Sultan, Dilaşub/Aşub/Aşube Sultan, Muhallefat, II. Süleyman, Enderun Hazinesi

Abstract

In the Ottoman Empire, it was common for the assets of a deceased state official to be transferred to the treasury under various circumstances. In fact, this situation became traditional over time. It became continuous. The same was also the case for members of the dynasty. In the event of the death of the sultan's wives, daughters, valide sultans or princes, some of their belongings were transferred to the treasury. In this study, some jewelry and valuables transferred to the Enderun Treasury after the death of Saliha Dilaşub (Aşub, Aşube) Sultan, who is thought to be the mother of Süleyman II. and the third hasekis of Sultan İbrahim, will be discussed. The source of the study will be the ledger numbered TS.MA.d. 1071 in the Presidential Ottoman Archive of the Republic of Turkey. There are 13 microfilm images related to the ledger. The property transferred from the Valide Sultan's estate is recorded on pages 9b, 10a and 11a. In fact, the ledger covers the years 1099-1102 (1687-1691), when Süleyman II. ascended to the throne and his reign ended. It is understood that the ledger was kept to record the sultan's property that was transferred to his private treasury for various reasons (such as purchases, pişkeş, and transfers from the muhallefat). Among these properties are those of the valide sultan, who died in 1101. This study on Sabiha Dilaşub/Aşube Sultan's jewelry and some of her belongings transferred to the Enderun Treasury will trace the life of a valide sultan. The analyzed ledger shows that many of these goods were later bestowed to other people.

Keywords: Valide Sultan, Dilaşub (Aşub, Aşube) Sultan, Pudding, Süleyman II., Enderun Treasury

Atf Bilgisi / Citation Information

Yardım, G. (2025). II. Süleyman'ın annesi Dilaşub/Aşube Valide Sultanın muhallefatından enderun hazinesine aktarılan bazı mücevherleri ve eşyaları. *Asya Studies*, 9(31), 223-234.
<https://doi.org/10.31455/asya.1642336>

II. SÜLEYMAN'IN ANNESİ DİLAŞUB/AŞUBE VALİDE SULTANIN MUHALLEFATINDAN ENDERUN HAZİNESİNE AKTARILAN BAZI MÜCEVHERLERİ VE EŞYALARI

Muhallefât ve terekeler, ölenin ardında kalan mal ve eşyalar olarak tanımlanmıştır (Parlatır, 2006: 1116). Bu çalışmada da II. Süleyman'ın annesi Aşube Sultan'ın ölümünden sonra Harem-i Hümayûn'a aktarılan bazı eşyaları konu alınacaktır. Esasen Osmanlı hanedan mensubu bir kişinin mallarının hazineye aktarılması, Osmanlı Devleti'nde yapılagelen bir uygulama idi. Bunun örnekleri bazı çalışmalarda ele alınmıştır (Küpeli, 2016: 163-175; Oğuz, 2018: 350-359; Arı, 2018: 177-187; Ustaoglu, 2021: 468-477; Sağır, 2016: 265-328; Oğuz, 2018: 248-274). Bir kişinin hayattayken sahip olduğu tüm maddi unsurların kaydını oluşturması hasebiyle bu veriler, çok farklı başlıklar altında ele alınabilmektedir. Bunlar mücevherlerden giyim unsurlarına, silahlardan, kitaplara ve ev içi unsurlara kadar çok farklı kalemlerden oluşmaktadır. Bu kayıtların bahsi geçen kişinin tüm mal varlığını kapsamıyor olabileceği de araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Bu durum bizim çalışmamız için de geçerlidir. Bu çalışma için incelenen defterdeki verilerin son derece sınırlı olduğu düşünülmektedir. Bu sınırlılık da çalışmanın önemini ayrıca artırmaktadır. Çünkü hayatına dair az kayıt bulunan tarihi bir şahsiyetin, sınırlı izleri bu önemi artırmaktadır.

Çalışmanın yapılabilmesi için kullanılacak olan defter T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Künyesi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri (BOA, TS.Mad), kutu/Gömlek 1071'dir. Defter esasen II. Süleyman'ın saltanatı yıllarında Harem-i Hümayûn'a giren malları kaydetmek maksadıyla tutulmuştur. Bu mallar arasında II. Süleyman'ın annesi Aşube Sultan'ın muhallefatından gelen bazı eşyalar da bulunmaktadır. Aşube Sultan'a dair veriler, defterin 9b, 10a ve 11a sayfalarında bulunmaktadır. Bu sayfalardan 9b, 12 Rebi'ül-evvel 1101 (24 Aralık 1689) olarak tarihlendirilmiştir. 10a ise 21 Rebi'ül-ahir 1101 (1 Şubat 1690), 11a ise 13 Cemaziye'l-ahir 1001 (24 Mart 1690) tarihliidir.

Aşube Sultan'ın ismiyle ilgili farklı görüşler vardır. Saliha Dilaşub, Aşub ve Aşube onunla ilgili kullanılan isimlerdir (Uluçay, 1985: 59; Emecen, 200: 280; Özcan, 2010: 75; Sakaoğlu, 1999: 288). Bizim incelediğimiz belgede de ismi Aşube olarak geçmektedir (BOA, TS.Mad. 1071:9b). Aşube Sultan'ın, Sultan İbrahim'in üçüncü hasekisi olduğu sanılmaktadır. Şehzade Süleyman'ı 1642 yılında dünyaya getirmiştir. 1648 yılında kocası tahttan indirildiği için Eski Saray'a gönderilmiştir. 39 sene burada kaldıktan sonra IV. Mehmed'in yerine oğlu şehzade Süleyman başa geçince 1687 yılında Topkapı Sarayı'na gelmiş ve valide sultan olmuştur. İki yıl valide sultan olduktan sonra 1689 yılında vefat etmiştir. Kişilik olarak "safdil ve meczup meşrep" olarak tanımlanmıştır (Uluçay, 1985: 59-60).

Aşube Sultan'ın öldükten kısa süre sonra bazı eşyalarının Harem-i Hümayûn'a aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bunların genelde takılar, saatler, giyim unsurları ve kap-kacaklardan oluştuğu görülmüştür. Takıların mücevherlerle bezeli olduğu ve bu sebeple çok değerlidir.

Kuşaklar

Kuşak, bele bağlanan enli veya ensiz kumaş anlamını taşımaktadır (Ayverdi, 2010: 719). Aşube Sultan'ın muhallefatı içinde dört adet kuşak tespit edilmiştir. İlk üç kayıt, 12 Rebi'ül-evvel 1101 tarihliidir. Bunlardan biri "beyaz ve siyah ve kırmızı minakarî vasat ve sağır

ve hurda seksan beş elmas ile murassa üç/üç kapası? müşebbek çengâl kuşak kıt'a bir" şeklinde tanımlanmıştır. Bu kuşak, 21 Rebiü'l-ahir 1001 tarihinde Hatice Kadın'a¹ ihsan olmuştur. Bir diğerine dair kayıt "kırmızı ve gülünî ve yeşil ve pervazı beyaz ve siyah ve gülünî minekarî vasat ve sagîr ve hurda 137 elmas ile murassa kuşak kıta 1" şeklindedir. Bu kuşağın 21 Rebiü'l-ahir 1001 tarihinde kilerci ustaya ihsan olduğu notu düşülmüştür. "Zenkarî ve siyah ve beyaz minekarî vasat ve sagîr ve hurda 243 elmas ile murassa gül resimli çengâl kuşak kıta 1" şeklinde kaydedilen kuşak da "ketküda kadın odalısı" şeklinde tanımlanan bir kadına ihsan olunmuştur (BOA, TS.Mad. 1071:9b). 12 Rebiü'l-evvel tarihinde hareme gelen bu kuşaklar görüldüğü gibi geldikten yaklaşık bir ay sonra başka birilerine ihsan olunmuştur. Bu da Harem-i Hümayûn'daki eşyaların el değiştirmesi durumuna güzel bir örnektir.

Son olarak 3 Cemaziye'l-ahir 1101 tarihli "kırmızı ve yeşil ve beyaz, siyah ve pervazları yeşil ve beyaz ve siyah minekarî resm-i firengil üç güllü vasat ve sagîr hurda 102 elmas ile murassa çengâl altın kuşak aded bir" kaydı mevcuttur. Bu kuşak altından yapılmıştır. Diğer kuşaklar gibi herhangi birine ihsan olmamıştır (BOA, TS.Mad. 1071: 11a).

Aşube Sultan'ın muhallefatından aktarılan eşyalar içinde bir adet giyim kuşam unsuru olarak kürke rastlanılmıştır. O da bir aded "semmûr tahte" kürktür (BOA, TS.Mad. 1071:10a).

Takılar

Takı yüzyıllar boyu insanların süslenmek güzel görünmek maksadıyla kullandığı ve giyim kuşamı tamamlayan unsurlardan biri olmuştur. Özellikle kadınlar için takılar son derece önemlidir ve kıymetlidir. Aşube Sultan'ın da eşyaları içinde değerli madenlerden yapılan ve kıymetli taşlarla süslenen takılarının bulunduğu görülmüştür. Bunlardan ilki 12 Rebiü'l-evvel'de hareme Aşube Sultan'ın muhallefatından gelen mallar, içinde yer alan sorguçtur. Başa takılan çelenk olarak tanımlanan sorguç (Parlatır, 2006: 1525), 12 Rebiü'l-ahirde Behzad Kadın'a² ihsan olunmuştur. "Frenk işi vasat ve sagîr on dokuz elmas ile murassa çiçek sorguç kıt'a 1" şeklinde tanımlanmıştır (BOA, TS.Mad. 1071: 9b).

12 Rebiü'l-evvel'de gelen eşyalar içinde yer alan takı çeşitlerinden bir diğeri bileziklerdir. Bu tarihte elmaslarla bezenmiş iki bilezik gelmiştir. Bunlardan biri "24 kebîrce ve 66 hurda elma ile murassa bilezik çift bir" şeklinde tanımlanmıştır. "11 Rebiü'l-ahir 1101 kethüdasına ihsân" notu düşülmüştür ki bu kişi Aşube Sultan'ın kethüdası olmalıdır. Ayrıca "hurda elmaslardan bir nakısdır" açıklaması da bulunmaktadır. Bu nattan elmaslardan birinin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer bilezik, "48 vasat ve 132 hurda elmas ile murassa çifte bilazik çift" şeklinde tanımlanmıştır ve 20 Rebiü'l-ahir 1101'de bu da Behzad Kadın'a ihsan edilmiştir (BOA, TS.Mad. 1071: 9b).

Aşube Sultan'ın takıları içinde küpeler de bir hayli dikkat çekicidir. 6 çift küpe tespit edilmiştir. Bunlar da 12 Rebiü'l-evvel 1101 tarihinde hareme gelmiştir. Biri "Sim pervazlı yarım abdest küpesi çift bir" şeklinde kaydedilmiştir. 16 Rebiü'l-ahir'de Behzad Kadın'a ihsan olmuştur. Diğer "Birer ayaklı kebîr incü abdest küpesi çift bir" şeklinde kayıtlıdır ve 17 Rebiü'l-evvel 1101'de valide sultan çamaşırcısına ihsan edilmiştir. "Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 109 incülü birer ayaklı kebîr lal küpe çift bir" açıklaması bulunan küpe ise

¹ II. Süleyman'ın baş kadınıdır (Uluçay, 1985: 70).

² II. Süleyman'ın kadınlarından (Uluçay, 1985: 71).

görülen o ki parçalanmıştır. Çünkü yapılan açıklamaya göre 20 Rebiü'l-ahir 1101 yalnız küpesi Süğlün Kadın'a ihsan olurken, askıları kopçaları Behzad Kadın'a 16 Rebiü'l-ahir 1101'de verilmiştir. Bir başka küpesi de zümrüttür. "Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 93 incülü ve küpehaneleri birer vasat elmas ile murassa birer ayaklı" olan bu zümrüt küpenin de parçalanıp saraydaki kadınlara dağıtıldığı "(kopçasız birinin askı 45 dane incülü olmak üzere hazinedar? Zeyneb'e ihsan fi 7 Rebiü'l-evvel 1101 ve askının bir teki 48 dane küpesi Behzad Kadın'a ve tahir? fi 16 Rebiü'l-ahir 1101 ve ma'a kopça)" notundan anlaşılmaktadır. Elmas küpesi de "Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 91 incülü ortalarında birer vasat elmas on bir ayaklı çift bir" şeklinde tanımlanmıştır. Rebiü'l-ahirde inci askı ve kopçaları ile Behzad Kadın'a ihsan olunmuştur. Son olarak "Kopçaları birer sagîr elmaslı ve askıları yüz on bir incülü ve küpehaneleri birer vasat elmaslı beşer ayaklı kebir incü küpe"si de 18 Rebiü'l-ahir 1101'de kethüda kadına verilmiştir (BOA, TS.Mad. 1071:10a).

Hatem, yüzük ve mühür anlamlarına gelen bir takı çeşididir (Parlatır: 2006: 597). Aşube Sultan'a ait bir adet hatem kaydı vardır. "Vasatça elmas hatem" olarak tanımlanmıştır. Bu takının da 21 Rebiü'l-ahir 1101 tarihinde İbrikdar Rukyye Hatun'a verildiği anlaşılmaktadır (BOA, TS.Mad. 1071:10a).

Aşube Sultan'ın muhallefatından aktarılan bu takıların II. Süleyman'ın kadınları ve bazı saray kadınlarına ihsan edilmesi incelediğimiz defter aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Uluçay'ın belirttiği üzere II. Süleyman bunu başka hanedan mensubu kadınlar öldüğünde de yapmıştır. Örneğin sonrasında yerine padişah olacak olan II. Ahmet'in annesi Muazzez Sultan ölünce onun takılarını kadınlarına ihsan etmiştir. Sonrasında II. Ahmet tahta geçince bunları geri almış ve kendi kadınlarına ihsan etmiştir (Uluçay, 1985, 71).

Saatler

Saat zamanı tayin etmeye yarayan ve yüzyıllarca bazen çeşidine göre evleri süsleyen ve bazen de insanların takı olarak kullandığı objelerden biridir. Osmanlı saray mensupları arasında da bir hayli önem atfedilen eşyalardandır. Aşube Sultan için de durumun aynı olduğu görülmektedir. Altı adet saat vardır ve bunlar koyun saati, kalkan saat ve çekmece saati şeklinde tanımlanmıştır. Bunların hareme gelişleri 14 Rebiü'l-evvel 1101 tarihinde olmuştur.

Koyun saati üç tanedir. İlki "serapa yakut ile murassa baklava resimli akrep koyun saati" şeklinde, diğeri de "zarfı iki sıra yakut ile ve serepa elmas ile murassa akrep koyun saati" şeklinde tanımlanmıştır. Sonuncusu "beyaz ve siyah yazma minekarî vasat ve sagîr ve hurda altmış iki elmas ile murassa akrep koyun saat"idir. Bu saatin 15 Rebiü'l-evvel 1101'de padişahın kendi kullanımı için ayrılıp saat defterine kaydedildiği belirtilmiştir. "Sagîr pervazı hünkarî bir kalkan saat"i ve "pervazı sim pirinçli aylı ve günlü" şeklinde tanımlanan kalkan saati padişahın nefsi için ayrılmıştır. Çekmece saati bir adettir ve "elmas işi pirinç çalar saat" diye kaydedilmiştir. Bu saati de padişah kendi kullanımına almıştır (BOA, TS.Mad. 1071:10a).

Kap-Kacaklar

Osmanlı sarayında hanedan mensuplarının pek çok kap kacağının altın gümüş gibi madenlerden yapıldığı ve bunların da mücevherlerle süslendiği bilinmektedir. Bu durum Aşube Sultan için de geçerlidir. Dört parça kap-kacağı 14 Rebiü'l-evvel 1101'de Harem-i Hümayûn'a dâhil olmuştur. Bunlardan biri "sû ve ma'i burma billur bardak ma'a kapak'tır. Bir tane daha bardak ve kapak vardır. Bu da "kapağı ve ortası ve dibliği altun hurda yakut ve zümrüd ile

müzeyyen arûsek³ olarak yazılmıştır. Diğerleri altın maşraba ve kapaktır. Bu kap, yeşim üzere zernişanlı, hurda zümrüt ve yakut ile murassadır. Son olarak babagori⁴ sagîr yekmerdi bulunmaktadır (BOA, TS.Mad. 1071:10a).

SONUÇ

Aşube Sultan, Sultan İbrahim'in kadını II. Süleyman'ın da annesidir. Öldüğünde yaklaşık iki yıldır valide sultanlık yapmaktaydı. Şüphesiz geride pek çok eşya bırakmıştır. İncelenen defterde bu eşyalardan bazıları tespit edilmiştir. Bunlar da II. Süleyman'ın Harem-i Hümayûn'una aktarılanlardır. Geri kalanına dair bir kayıt bulunamamıştır.

Aktarılan bu malların takı, saat, kap kacaklardan oluştuğu görülmüştür. Bunların bazıları padişahın şahsına ayrılmıştır. Bir kısmı da özellikle takılar II. Süleyman'ın kadınlarına ya da sarayda görevli kadınlara ihsan edilmiştir. Bu eşyaların her birinin nadide parçalar olduğu tahmin edilebilmektedir. Zira takılarının değerli madenlerden yapıldığı ve kıymetli taşlarla süslendiği görülmüştür. Bazı takılar da parçalara ayrılarak II. Süleyman'ın kadınları ya da saray kadınları arasında pay edilmiştir. En çok bu takılardan alan kişi Behzad Kadın'dır. Takı çeşitleri arasında sorguç, hatem, küpe, bilezik vardır.

Saatler de çok değerlidir ve birkaçı padişahın şahsı için ayrılmıştır. Koyun saati, çekmece saati ve kalkan saat tespit edilen türlerdir. Saatlerin mücevherlerle bezeli olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde kap-kacakları da değerli mücevherlerle bezelidir. Billur, altın bu kapların yapıldığı malzemedir. Bardak ve kapaklar, maşraba, yekmerdi kap kacak çeşitleridir.

Aşube Sultan'ın muhallefatından aktarılan mallar içinde giyim kuşam unsuru olarak dört tane kuşak ve bir tane kürk bulunmaktadır. Kuşaklardan üçü çengal biri altın olarak açıklanmıştır. Her biri değerli mücevherlerle süslenmiştir. Bazıları da yine saray kadınlarına ihsan olunmuştur. Toparlamak gerekirse Aşube Sultan'a dair veriler son derece kısıtlıdır. Yalnız bir Valide Sultan'ın yaşayışına dair bu kısıtlı veri, çalışmanın önemini artırmaktadır. Diğer yandan da Osmanlı Arşivi'nin sunduğu sınırlı veriler buna rağmen bir padişah eşinin ve annesinin zarif ve şatafatlı hayatı hakkında fikir vermektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

Arı, F. (2018). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan'ın muhallefat defteri. *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*. Ed. İlyas Gökhan vd. Kömen Yayınları, 177.187.

³ Gelincik veya süslü sedef (Parlatır, 2006: 102).

⁴ Bir tür taş. (Kalafat, 1997: 74).

- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı.
- Emecen, F. (2000). İbrahim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 274-281.
- İsmail Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Kalafat, Y. (1997). Vatan-İran-Turan hattı ve Caferi Türklerinde halk inançları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 108, 33-100.
- Küpel, Ö. (2016). IV. Murad'ın torunu Fatma Hanım Sultan'ın Muhallefatı. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, II/2, 163-175
- Oğuz, G. (2018). Osmanlı hanedan mensuplarından geriye kalanlar. *Tidsad*, 16, 350-359.
- Oğuz, G. (2018). Bir sultanın giyiminden kesitler: Fatma Sultan. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), 248-274.
- Özcan, A. (2010). II. Süleyman. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 75-80.
- Sağır, Y. (2016). Valide Turhan Sultan'ın muhallefatı. *Çanakkale Araştırmaları Dergisi*, 20, 265-328.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Bu mülkün sultanları*. Oğlak Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, Fon no 1071, s. 9b, 10a, 11 a.
- Uluçay, Ç. (1985). *Padişahların kadınları ve kızları*. TTK.
- Ustaoglu, Z. (2021). Osmanlı'nın modern kadını Hatice Sultan'dan geriye kalanlar. *Sosyal Bilimler Dergisi / Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 54, 468-477.

EK: BELGENİN TRANSKRİPTİ

Sayfa 9b

*Mâh-ı mezbûrun fî 12 merhûme ve miğfir'ül-ha Aşube Valide Sultan tâb --- hazretlerinin muhallefâtından gelme murassaattır ki beyân olunur.

-Frenk işi vasat ve sagîr on dokuz elmas ile murassa çiçek sorguç kıt'a 1 (Behzad Kadın'a ihsân 12 Rebiülahir)

-Beyaz ve siyah ve kırmızı minakarî vasat ve sagîr ve hurda seksan beş elmas ile murassa üç/uç kapası? Müşebbek çengâl kuşak kıt'a bir (? kadına ihsan 21 Rebiülahir 1102)

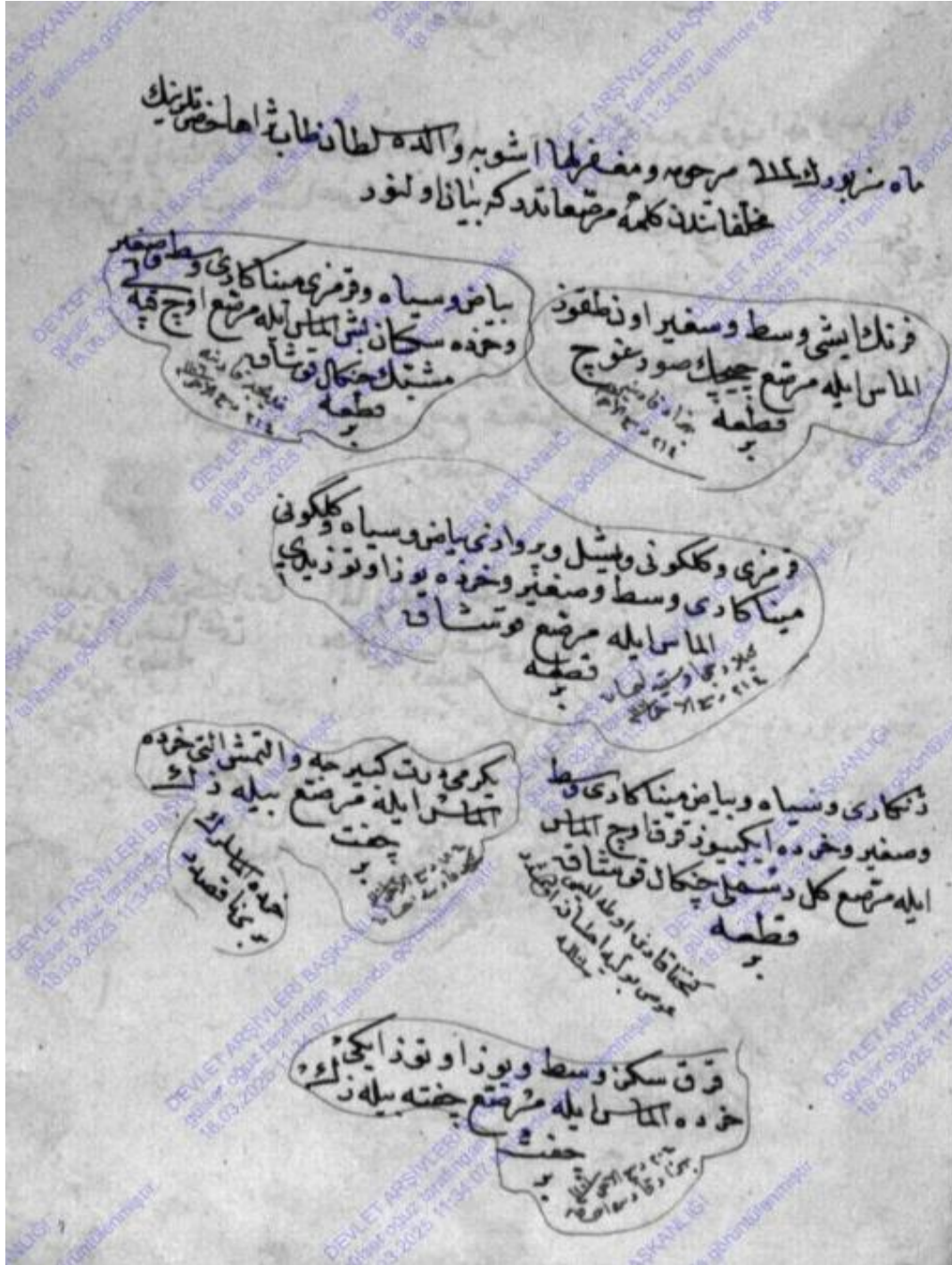
-Kırmızı ve gülgunî ve yeşil ve pervazı beyaz ve siyah ve gülgunî minekarî vasat ve sagîr ve hurda 137 elmas ile murassa kuşak kıt'a 1 (kılarcı ustaya ihsan 21 Rebiülahir 1101)

-Zenkarî ve siyah ve beyaz minekarî vasat ve sagîr ve hurda 243 elmas ile murassa gül resimli çengâl kuşak kıt'a 1 (ketküda kadın odalısı --- kadına ihsan olunmuştur)

- 24 kebirce ve 66 hurda elma ile murassa bilezik çift bir (111 Rebiülahir 1101 kethüdasına ihsân (hurda elmaslardan bir nakısdır)(fî 11 rebiülahir sene 1101 – kadına ihsandır)

-48 vasat ve 132 hurda elmas ile murassa çifte bilazik çift (20 Rebiülahir 1101 Behzad Kadın'a ihsân)

Görsel 1: 9b Sayfası

Sayfa 10a

-Vasatça punta/ponta? elmas hatem bir kıta (ibrikdar Rukiyye – ihsân fi 21 Rebiülahir 1101)

-Sim pervazlı yarım abdest küpesi çift bir (fi 16 rahir Behzad Kadın'a ihsân)

-Birer ayaklı kebîr incü abdest küpesi çift bir fi (17 Rebiülevvel 1101 Valide Sultan çamaşırcısına ihsân)

-Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 109 incülü birer ayaklı kebir lal küpe çift bir (fi 20 Rebiülahir 1101 yalnız küpesi Songül Kadın'a ihsân, askıları kopçaları yalnız Behzad Kadın'a ihsân fi 16 Rebiülahir 1101)

-Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 93 incülü ve küpehaneleri birer vasat elmas ile murassa birer ayaklı kebir zümrüd küpe çift bir (kopçasız birinin askı 45 dane incülü olmak üzere hazinedar – Zeyneb'e ihsân fi 7 Rebiülevvel 1101, ve askının bir teki 48 dane küpe küpesi Behzad Kadın'a ve tahir --- fi 16 Rebiülahir 1101 ve ma'a kopça)

-Kopçaları birer vasat elmaslı ve askıları 91 incülü ortalarında birer vasat elmas on bir ayaklı elmas küpe çift bir (sene 1101 Rebiülahir incü askı ve kopçaları ile Behzad Kadın'a ihsan olunmuştur.)

-Kopçaları birer sagir elmaslı ve askıları yüz on bir incülü ve küpehaneleri birer vasat elmaslı beşer ayaklı kebir incü küpe çift bir 18 Rebiülahir 1101 kethüda kadına ihsân)

Minvâl-i meşruh üzere harem-i şerif tarafından darüssaade ağası marifetiyle teslim olmuştur.

*Mâh-ı mezbûr'un fi 14 def'a merhuma Aşube Valide Sultan muhallefatından Darüssaade Ağası Mustafa Ağa tarafından Kuşcu Kara Hüseyin yedleriyle silahdar ağaya gelüb anlar dahi has odalı marifetleriyle Mutafta -Ağa yediyle dâhil-i hazine olmuştur.

-Sû ve mai burma billûr mardak ma'a kapak kıta bir

-Yeşim üzerine zernişanlı hurda zümrüd ve yakut ile murassa altun maşraba ma'a kapak kıta bir

-Babagori sagîr yekmerdi kît'a bir

-Semmur tahte kît'a bir

-Kapağı ver ortası ve dibliği altun hurda yakut ve zümrüd ile müzeyyen arusek bardak maa tabak kît'a bir

-Ser-â-pâpa yakut ile murassa Frenkkârî baklava resimli akreb koyun saati kît'a bir

-Zarfı iki sagîr yakut ile ve ser-â-pâ punta? elmas ile murassa akreb koyun saati kî'ta bir

-Beyaz ve siyah yazma minakârî vasat ve sagîr ve hurda altmış iki elmas ile murassa akreb koyun saati kît'a bir

(Bu üç saat musahib ağa yediyle gelüb kayd olunduktan sonra istimâl-i nefsi-i hümayûn için saad defteribe kayd olunun yine süleyma ağaya teslim olunmuştur. Fi 15 Rebiülevvel sene 1101)

-Sagîr pervazı hünkarî bir kalkan saat kıta bir (İstimâl-i Hümayûn için Süleyman Ağa'ya teslim)

-Elmas işi piriç çalar çekemce saati

-Pervazı sim piriçli aylı ve günlü kalkan saat kıta bir (Fi 23 Süleyman Ağa'ya teslim sene 1101.)

(Bu üçü dahi defa musahib Süleyman Ağa yediyle gelüb tekrar mezkûr piriçli kalkan saatine İstimâl-i Hümayûn için kensine teslim olunmuştur.)

Görsel 2: 10a Sayfaları

Sayfa 11a

*Şehri Cemaziülahır fî 3 darüssaade ağası marifetiyle merhum Âşube Valide Sultan muhallefatından olmak üzere haremi şerifinden gelüb teslim olunan

- Kırmızı ve yeşil ve beyaz siyah ve pervazları yeşil ve beyaz ve siyah minekari resm-i Firengil üç güllü vasat ve sagîr hurda 102 elmas ile murassa çengal altun kuşak aded bir

Görsel 3: 11a Sayfası

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 235-248, Spring 2025

Giresun'da Sinema Faaliyetleri (1914-1980)*

Cinema Activities in Giresun (1914-1980)

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
27/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Ali Yılmaz
Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü
yilmazali2828@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8907-0248

*Bu makale yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Bu araştırmada, Giresun'da 1914-1980 yılları arasında sinema alanındaki gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Giresun'da sinema faaliyetlerine, ilk olarak Gayrimüslimler tarafından 1914 yılında Pavlidis sinemasının açılmasıyla başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Giresun merkez ilçesinde bu sinema ile sinemacılık sektörü tek elden yürütülmüştür. Ardından 1949 yılında İnci sinemasının faaliyet göstermesiyle birlikte merkezdeki sinema sayısı ikiye ulaşmıştır. 1950 yılından itibaren gerek merkez ilçede ve gerekse Giresun'un diğer ilçelerinde sinemalar artmaya başlamıştır. Özellikle merkez ilçede sırasıyla İnci, Yeni, Park, Yıldız, Sahil, Şehir ve Uğur sinemalarının hizmete girmeye başlamasıyla kentte sinemaya olan rağbet giderek artmaya başlamıştır. Bilhassa modern anlamda Şehir sinemasının faaliyete girmesiyle birlikte bu dönem itibarıyla kentte sinema sektörü zirveye ulaşmıştır. Bu sinemalar kentte sadece sosyal ve kültürel alanda kalkınmayı sağlamak ile beraber aynı zamanda dönemin siyasi ve ekonomik gelişmelerinin de odak noktası olmuştur. Halk tarafından 1960'lı ve 1970'li yıllarda sinemalara olan ilgi 1970'li yılların ortalarından itibaren TV'nin gelişi, sinemalarda gayri ahlaki filmlerin gösterimi ve sinema salonlarının başka amaçlarla da kullanılması gibi nedenlerden dolayı sinemalara olan ilgi azalmıştır. Bilhassa merkez ilçe dışındaki diğer sinemalarda salonlar, sinema filmlerinden çok düğün ve eğlencelerin yapıldığı mekânlar hâline gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ile birlikte kentin kültürel kalkınmasına önemli derecede etken olan sinemalar, 1980'li yılların başından itibaren tek tek kapanmaya başlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Sinema, Pavlidis, Uğur, İnci

Abstract

This research aims to reveal the developments in the field of cinema in Giresun between 1914 and 1980. Cinema activities in Giresun first began with the opening of the Pavlidis Cinema in 1914 by non-Muslims. In the early years of the Republic, the cinema sector was carried out by a single source in the central district of Giresun with this cinema. Then, with the opening of the İnci Cinema in 1949, the number of cinemas in the center reached two. From 1950 onwards, cinemas began to increase both in the central district and in other districts of Giresun. Especially with the opening of the İnci, Yeni, Park, Yıldız, Sahil, Şehir and Uğur cinemas in the central district, the demand for cinema in the city began to increase gradually. Especially with the opening of the Şehir Cinema in the modern sense, the cinema sector in the city reached its peak as of this period. These cinemas not only provided social and cultural development in the city, but also became the focal point of the political and economic developments of the period. The interest in cinemas by the public in the 1960s and 1970s decreased in the mid-1970s due to reasons such as the advent of TV, the screening of immoral films in cinemas, and the use of cinemas for other purposes. Especially in other cinemas outside the central district, the halls began to become places where weddings and entertainments were held rather than movies. With these developments, cinemas, which were an important factor in the cultural development of the city, began to close down one by one from the beginning of the 1980s. In accordance with the purpose of the research, the document review method, a qualitative research method, was used.

Keywords: Giresun, Cinema, Pavlidis, Uğur, Pearl

Atıf Bilgisi / Citation Information

Yılmaz, A. (2025). Giresun'da sinema faaliyetleri (1914-1980). *Asya Studies*, 9(31), 235-248.
<https://doi.org/10.31455/asya.1627729>

GİRİŞ

Giresun'un sinema faaliyetleri konusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Cumhuriyet dönemi ile birlikte şehrin önemli kaynaklarından Güzel İstanbul Matbaası tarafından yayınlanan Giresun 1967 İl Yıllığı ile Giresun Valiliği tarafından yayınlanan Cumhuriyetin 50. Yılında Giresun 1973 İl Yıllığı adlı çalışmalar önem arz etmektedir. Modern anlamda ise Mehtap Özsoy'un Pavlidis'ten Uğur'a Giresun'da Sinemanın Toplumsal Tarihi (1914-1990)-Yeni Sinema Tarihi Çalışmaları, Yöntemler-Yaklaşımlar, Sadık Sarısan'ın Giresun Basınına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat ve Aydın Gülşen'in Giresun'da Sosyal, Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Yaşam (1945-1960) adlı çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Nazım Elmas'ın Giresun'da Kültür ve Sanat ve Hüseyin Gazi Menteşeoğlu'nun Giresun'da Kültürel Kurumlar adlı çalışmaları da kentin sinema tarihine ışık tutmuştur. Bu araştırmada ise adı geçen eserlerin yanında Giresun'un yerel gazeteleri incelenerek, mevcut bilgilerin yanı sıra farklı verilerin ilk kez ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, kentin sinema ile ilgili diğer çalışmalardan, yerel gazetelerden elde edilen veriler sayesinde farklılık göstermiştir. Dolayısıyla çalışma, yerel gazetelerin ve diğer kaynakların derlemesinden teşekkül etmiştir.

Giresun; sinema ile tanışmada tiyatrodaki olduğu gibi ilk sıralarda yer almıştır. Bu faaliyetler, şehrin Tepebaşı mevkiinde azınlıkların ön ayak olması yoluyla kent yaşamına girmiştir (Elmas, 2023: 196; Menteşeoğlu, 2023: 204, 219; Özsoy, 2023: 84). Giresun'a ilk sinemanın Balkan Savaşları döneminde 1912 yılında geldiği rivayet edilmekle birlikte, şehirde bu faaliyetler esaslı olarak 1914 yılında başlamıştır. Giresun'da açılan ilk sinema; Pavlidis İstiklal/Lale Sineması'dır (Balci, 2012: 136; Elmas, 2023: 196; Giresun Valiliği, 1974: 88; Gülşen, 2014: 71; Gürsoy, 2000: 8; Menteşeoğlu, 2023: 219-220; Özsoy, 2023: 9-10, 48, 82-84). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sinema kentte olabildiğince rağbet görmeye başlamıştır. Başlangıçta kadınlar ve erkekler ayrı bir şekilde sinemaya giderken, bu dönemde Cumhuriyetin değerlerine uygun olarak sinemada birlikte yer almaya başlamışlardır. Böylece Giresun sosyal hayatında sinema her kesimden insanın ilgi duyduğu, kaynaştığı nezih bir eğlence mekânı hâline gelmiştir. Kentte sinema özellikle Pazar günlerinde pazar pidesi, simit ve Talat Varol gazozlarıyla özdeşleşmiştir. Ancak sinema ilk dönemlerinde dinamik bir işleyişe sahip olmamakla birlikte, kentte sadece bir sinema faaliyet göstermiştir. Bu sinema ise mekânsal olarak birinci ve ikinci sınıf loca, birinci ve ikinci mevki şeklinde dört bölüme ayrılmıştır. Küçük salonlarda başlayan faaliyetler, 1950'li ve özellikle 1960'lı yıllarda büyük salonlara taşınmıştır. Böylece sinemalar kurumsal hâle getirilmiştir (Elmas, 2023: 197; Giresun Valiliği, 1974: 88; Gülşen, 2014: 71; Menteşeoğlu, 2023: 219; Özsoy, 2023: 9,41, 78-79, 113-114, 163-164, 172-173).

Giresun'da 1950'li yıllardan 1970'li yıllara değin radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmadığı ve insanların bir araya gelip sosyalleşebileceği mekânların oldukça kısıtlıdır. Bu dönemde sinema, kent hayatının monoton dünyasından seyirciyi çekip başka dünyalara taşıyan heyecan verici bir pratik ve tutku olmaya başlamıştır. Özellikle 1950'lerde elektriğin yaygınlaşmasıyla, 1960'larda fabrikaların kurulmasıyla, kısmen de olsa kasaba ve kent merkezlerine doğru yaşanan göç gibi nüfus dinamikleriyle birlikte şehirde sinema salonları giderek artmaya başlamıştır. Bu yıllarda Park, Yıldız, Sahil, Saray, Yeni ve Şehir sinemaları kent merkezinde hizmete girmiştir (Giresun Valiliği, 1974: 88; Güzel, 1968: 263; Özsoy, 2023:

10, 37, 132, 134, 136, 149, 248, 284). Giresun'da sinemanın gelişimi ve salon sayılarındaki bu artış, 1960'larda kentte nüfus artışı, kentleşme, ulaşım yolları, elektrik apartmanlaşma, memur ve işçilerden oluşan kentli sınıfın artması gibi yaşanan kimi dönüşümlerle yakından ilişkili olmuştur. Şehir merkezinde 1960'lı ve 1970'li yıllarda kentleşmenin de etkisiyle sinema işletmecileri arasında rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda işletmeciler arasında giderek rekabet keskin hâle gelerek, mahalleler ile iç içe olan sinemalarda film reklamları, afişler ile bu mekânların tanıtımı yapılmıştır (Özsoy, 2023: 132, 134, 136, 145, 284).

Giresun'da sinemalar 1970'li yıllarda da kentin en önemli ve dinamik yaşam alanı olmaya devam etmiştir. Dolayısıyla 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında kent merkezinde lojmanlar, işçi konutları, PTT binaları, oteller, gazinolar, pasajlar ve elektrik santral binaları gibi modern yapıların inşa edilmiştir. Dolayısıyla kentteki bu dönüşümden sinemalar da etkilenmiştir. Öncelikle iki kat olan sinema binaları, çok katlı olarak işletilmeye başlanmıştır. 1970'li yılların sonuna kadar, küçük bir kent olan Giresun'un neredeyse tek eğlencesi sinema olmuş, sinema salonlarında tiyatro gösterimleri ve konser etkinlikleri düzenlenmiştir. Bir taraftan bu salonlarda dönemin ünlü tiyatro oyuncularından sahnelenen tiyatro oyunlarının yanı sıra çeşitli tiyatro grupları tarafından oynanan oyunlar da sergilenmiştir. Diğer yandan ise sinema konser etkinliklerinde Giresun Musiki Derneği ile Grup Medler önemli rol üstlenmişlerdir (Giresun Valiliği, 1974: 88; Özsoy, 2023: 37, 137-138, 171, 174-177, 273, 291).

Bu sinema salonları, 1970'li yılların sonlarına doğru kente TV'nin gelişi, Yeşilçam kaynaklı pornografik filmler, videokasetlerin yaygınlaşması ve nihayetinde darbe ile birlikte, mahalle ile bağıni zayıflatmıştır. Bu durum sinemaların halktan rağbet görmemesine neden olmuştur. Özellikle pornografik film gösterimleri, sinemanın bir parçası olan ailenin bu mekânlardan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Uğur sinemasına dönüşen tarihi Pavlidis/Lale sineması bu filmlerin en bariz örneğini teşkil etmiştir. Böylece insanlar film izlemek, konsere gitmek yerine TV'nin de etkisiyle evlerde toplanmaya başlamıştır. Buna karşın sinema salonlarında, bu dönemin sonundan 1980'li yılların başına değin hem halkın sinemaya ilgisini arttırmak ve hem de başka etkinliklerle kazanç sağlamak adına düğün ve kına gecesi gibi eğlenceler için de kiraya verilmiştir. Ancak bu önlemlere rağmen salonların çoğu 1980'li yılların ortalarında yıkılarak kentte mekânsal dönüşüm yaşanmıştır. Sinema Caddesi olarak bilinen Sokakbaşı ve çevresindeki dükkânlar, salonlar kapatılarak, özellikle 1970'li yıllarda başlayan sinemadaki canlılık dönemi 1980'li yılların başında sona ermiştir (Güzel, 1968: 263; Özsoy, 2023: 10, 178, 180-181, 260-261, 263, 265-267, 273-274, 291).

Giresun'da sinemalar 1960-1980 yılları arasında sadece film izleme, eğlenme ve sosyalleşme mekânları olmayıp, aynı zamanda siyasi gelişmeler ile çatışmaların yaşandığı mekânlar da olmuştur. Bu bağlamda hem 1960 hem de 1980 darbesi yani bu iki darbe arasındaki dönemde özellikle sağ-sol kutuplaşması, sendikal mücadelelerin yoğunlaşması gibi nedenlerden dolayı Giresun'da sinemalar, önceki dönemlere kıyasla politik olmaya başlamışlardır. Öncelikle kentte 1960'lı yıllarında radyo yeterince yaygınlaşmadığından dolayı radyonun görevini sinemalar üstlenmiştir. Dolayısıyla ülkede gelişen politik olaylar sinema vasıtasıyla halka duyurulmuştur (Özsoy, 2023: 205, 210, 267-268, 285-287). Özellikle 1960 yılında Yassıada gelişmeleri, sinema salonlarından takip edilmiştir. Yassıada Saati olarak bilinen radyo yayınları, filmlerden önce Giresun'daki sinema seyircisine dinletilmiştir. Akabinde 1960'lı ve 1970'li yıllarda sinemalar çoğalmaya başlayarak, o dönem sendikalaşma

ve dernekleşmenin de etkisiyle, sinema salonları, kimi zaman siyasi grupların, derneklerin, partilerin ve sendikaların etkinlikleri için kiraya verilmiştir. Bu bağlamda TÖB-DER üyesi öğretmenlerin oyunları sinemalarda sahnelenmiştir. Ardından 1970'li yıllarda Dev-Genç grubu Giresun sinemalarında etkinlik düzenlemişlerdir. Bu arada SEKA ve Fiskobirlik'te çalışan işçiler ve memurlar da sinemalara rağbet ederek, bu kesimden insanlara sinemalarda siyasi ağırlıkta filmler gösterilmiştir (Gül, 2019: 128; Özsoy, 2023: 132-135, 205, 210, 217, 267-268).

Bu dönemde şehirdeki sinemalar siyasi gruplara göre de şekillenmeye başlamıştır. Saray sineması daha çok ülkücülerin, Şehir sineması ise sol grupların tercih ettiği sinemalar olmuştur. Öte yandan sinemalar, her kesimden insanın bu mekânlardan istifade etmek için taktiksel yöntemlere başvurdukları bir mekân hâline de gelmeye başlamıştır. Çocukların biletçilere görünmeden sinemaya girmek, bedava film izlemek için çabalamaları, Dalton kardeşler öncülüğünde sinema biletlerinin türlü oyunlarla karaborsaya düşmesi faaliyetleri, sinemaya gizli bir şekilde alkollü içeceklerin sokulması, sevgililerin gizlenme ve buluşma mekânı olması gibi nedenlerle de bu dönemde sinemalar taktiksel mekân olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde sinemalar arası rekabetin olmasından dolayı da sinema işletmecileri tarafından taktikler geliştirilmiştir. Bir sinema işletmecisi, filmleri iki parça hâlinde bobinlere sararak, aseton aracılığıyla filmleri kesintisiz oynatmıştır. Bu durum ise bir sinemanın diğer sinemaya göre daha çok tercih edilmesine sebebiyet vermiştir (Özsoy, 2023: 142, 184, 186, 210, 225, 227-228, 231-232, 234, 236, 267-268, 285-287).

Bu çalışmada Giresun ilindeki sinema faaliyetlerinin 1914 ile 1980 yılları arasındaki gelişimini incelemek amaçlanmıştır. Öncelikle yerel gazetelerden elde edilen verilere göre çalışmanın şekillenmesi önemli ölçüde sağlamıştır. Giresun'da sinema faaliyetlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik olan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Giresun'da Cumhuriyetin ilk yıllarından 1980 yılına kadarki süreçte kentteki sinema hizmetleri nasıl bir seyir izlemiştir?
2. Giresun ilinde sinema alanındaki gelişmelerde Giresun halkının nasıl bir katkısı olmuştur?
3. Giresun'da Cumhuriyetin ilk yıllarından 1980 yılına kadar faaliyet gösteren sinemalar kentin kültürel, sosyal ve siyasi yaşamına yeterli derecede etkili olmuş mudur?
4. Giresun ilinde Cumhuriyetin ilanından 1980 yılı arasında sinema alanındaki gelişmeler bir sonraki döneme nasıl bir zemin hazırlamıştır?

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden biri olan Betimsel tarama yöntemine uygun bir metot kullanılmıştır (Alaca, 2024: 3; Yılmaz, 2024: 250). Bu bağlamda Giresun merkez ilçesinde yer alan Pavlidis, İstiklal, Lale, İnci, Şehir, Saray ve Uğur gibi sinemalar o dönemin koşullarına uygun bir şekilde yerel gazetelerden elde edilen bilgilerle şekillenmeye çalışılmıştır. Özellikle sinemaların kuruluşu, gelişimi ve faaliyetlerinin sona ermesi bu yöntem esas alınarak derlenmesine özen gösterilmiştir. Böylelikle incelenmiş olan

kitap, yıllık, tez ve yerel gazetelerden elde edilen veriler karşılaştırılarak Giresun ilindeki sinema faaliyetlerinin gelişimi analiz edilmeye çalışılmıştır. İçerik ve kapsam açısından incelenen Giresun'daki sinema faaliyetleri çalışması; “Kuruluşundan 1980 Yılına Kadar Giresun Merkez İlçesindeki Sinemalar”, “Giresun’un Diğer İlçelerindeki Sinemalar (1949-1980)” olmak üzere 2 temel başlığa ayrılarak incelenmiştir.

Bu temel başlıklardan “Kuruluşundan 1980 Yılına Kadar Giresun Merkez İlçesindeki Sinemalar” adlı başlık “Pavlidis Sineması”, “Lale (İstiklal/Giresun) Sineması”, “İnci Sineması”, “Yeni Sineması”, “Park Sineması”, “Yıldız Sineması”, “Sahil Sineması”, “Saray Sineması”, “Şehir Sineması” ve “Uğur Sineması” olmak üzere on altı başlık olarak çalışmada yer almıştır. Bu alt başlıklar içerisinde “Lale (İstiklal/Giresun) Sineması” adlı başlık “Yazlık Lale Sineması” ve “Yeni Sinema” adlı başlık ise “Yeni Sinema Yazlık Aile Bahçesi” olarak kendi alt başlıklarına ayrılmıştır. “Giresun’un Diğer İlçelerindeki Sinemalar (1949-1980)” adlı başlık yukarıdaki başlıklardan ayrı olarak tek alt başlıkta incelenmiştir.

Giresun’sa sinema faaliyetlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve şehre olan katkısına ilişkin kaynak taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler derlenerek bir araya getirilmiştir. Literatür tarama sürecinde sinema faaliyetleri ile ilgili bildiriler, kitaplar ve yerel gazetelerden istifade edilmiştir. Çalışmada Ankara Millî Kütüphanesi, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi, Giresun Üniversitesi Hüseyin Hüsnü Tekişik Kütüphanesi ve Bulancak 75. Yıl İlçe Halk Kütüphanelerinden faydalanılmıştır. Araştırmada özellikle Giresun İl Halk Kütüphanesi, Giresun Üniversitesi Hüseyin Hüsnü Tekişik Kütüphanelerindeki kitaplar, Sempozyum bildirileri ile İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde yer alan Giresun ile ilgili yerel gazetelerdeki haberlerden istifade edilmiştir.

BULGULAR

Elde edilen bulgulardan hareketle, ildeki sinema faaliyetleri ile ilgili yerel gazeteler, bildiriler ve kitaplar esas alınarak konular dönemlerine ayrılmıştır. Dönemlerde sinema faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ve kurulan sinemaların kentin kültürel durumuna etkisi ağırlıklı tema olarak işlenmiştir.

Kuruluşundan 1980 Yılına Kadar Giresun Merkez İlçesindeki Sinemalar

Pavlidis Sineması

Giresun’da açılan ilk sinema; Rum bir aile olan Pavlidis ailesi tarafından hizmete giren, İyonya tarzı bir mimariyle büyük çevre yolu olan Yeni Yol’un Mezarlık yoluyla kesiştiği köşede Yorgios Pavlidis tarafından 1914 yılında inşa edilmiş, bir sinema binası olan “Kerassunde” olarak da adlandırılan Pavlidis (İstiklal/Lale) Sineması’dır. Sinematograf Dairesi ya da Madam Pavlidis Sineması olarak da bilinen bu sinemanın şehir tarihindeki tek kadın işletmecisi ve aynı zamanda Kaptan Yorgi Paşa’nın kızı olan Madam Herakliya Pavlidi’dir (Balcı, 2012: 136; Gürsoy, 2000: 8; Özsoy, 2023: 9-10, 48, 82, 84-87, 90, 283). Bu sinemanın makineleri Marsilya’dan Pisani Yorgi aracılığıyla, makinisti ise Fransa’dan getirtilmiştir (Menteşeoğlu, 2023: 219; Özsoy, 2023: 84).

Giresun'daki ilk sinema salonu işletmecisinin bir kadın olmasına rağmen 1920'li yılların başlarından 1970'li yılların sonuna kadar sinema işletmeciliği erkekler tarafından yürütülmüştür. Sinemada gösterilen filmler Müslüman ve Gayrimüslim halk tarafından beraberce izlenmiştir. Ancak sosyal hayatın bir parçası olan bu sinema, savaşlar dolayısıyla her iki unsurun da çatışma mekânı hâline gelmeye başlamış, işletilmesi sekteye uğramış, kısa bir zaman sonra âtil hâle gelmiştir. Şehirdeki Rum kabadayıları ve Osman Ağa'nın adamları arasında geçen "sinema baskını" olayı bu çatışmanın kentteki bariz örneğini teşkil etmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise bu sinema aksak bir şekilde işletilmiştir. Bu yıllarda sinemanın kontrolü Rumlardan Türklere geçerek, Pavlidis sinemasının adı İstiklal sineması olarak anılmaya başlamıştır (Balcı, 2012: 137; Özsoy, 2023: 9, 85, 88-91, 197, 202-203, 286, 288; Sarısan, 1998: 75).

Lale (İstiklal/Giresun) Sineması

Cumhuriyetin ilk yıllarında Giresun'un ilk ve tek sineması olan Pavlidis Sineması; "İstiklal Sineması" adıyla anılmaya başlamıştı. Bu dönemde özellikle Işık gazetesinin 1923 yılı sayılarında yer alan haberlerde bu yıllarda sinemada seyyar film gösterilerinin olduğu, herhangi bir görsel imaj kullanılmadan film reklamlarının yapılmaya başlandığı, sinemanın halkın istifadesine sunulduğu dile getirilmiştir (Elmas, 2023: 197; Özsoy, 2023: 83, 90, 93, 96, 106, 119-120, 143; Sarısan, 1998: 75). Buna karşın İstiklal sinemasının, sinemaya özgü niteliklerini yerine getiremediği, bu dönemde düzensiz bir şekilde işletildiği ve bu nedenle halkı yeterince tatmin etmediği de belirtilmiştir (Özsoy, 2023: 91, 109). 1926 yılında Hüseyin Yılmazok, bu sinemayı birkaç yıllığına kiralamıştır. Sinema 1930 yılında Feridunzade Mehmet Bey'in ailesi ile Dizdarzade Rıza Bey'in kızı Nebile Hanım'ın ve Selanik mübadillerinden Nazife Hanım'ın kontrolünde olmuştur. 1931 yılının Mart ayında ise sinemanın işletmeciliğini Vaizogulları almıştır. Bu tarihten sonra "Gireson", "Memleket" veya "İstiklal" sinemasının adı "Vaizoglu Sineması" veya "Lale Sineması" olarak değiştirilmiştir. Ardından 1933-1934 yıllarında ise sinema salonunda tadilat yapılmıştır (Menteşeoğlu, 2023: 220; Özsoy, 2023: 90, 121, 240; Şengül, 1998: 323-324).

Lale Sineması giderek, özellikle de 1930'larla birlikte daha hareketli bir sürece girmeye başlamıştır. Bu dönemde Giresun'un tek sineması olan Lale Sinemasında "Hollywood Filmleri" gösterime girerek, sinemada sıklıkla tiyatrolar, konserler düzenlenmiş, "dünya havadisleri" başlığı ile güncel olaylara dair filmler gösterime girmiştir. Sessiz filmlerin yanında sesli filmler de kentte ilk kez 1933 yılından itibaren gösterime girmeye başlanmıştır. Aynı yıl şehre "Türk Filmleri" de girmeye başlamış ve sessiz filmler bir süre daha devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde radyonun yeterli ölçüde yaygın olmamasından dolayı Lale Sineması'nda; haber filmleri, anlatı filmleri, belgesel spor yayıncılığı türü filmler, sosyal ve politik olaylarla ilgili filmler, sesli film gösterileri ve maçlar izlenmiştir (Menteşeoğlu, 2023: 220; Özsoy, 2023: 94, 96, 100, 102-108, 120, 144). Giresun kültür tarihinde kurumsal sinema olarak yer edinen Lale sineması, 1960'lı yılların başında da 600 kişilik kışık kapasitesi ile faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde 1960 ihtilaliyle birlikte kentin eski sineması olan Lale sineması dışında, DP'ye yakınlığıyla bilinen Muzaffer Güvenç'e ait sinemalar da dâhil tüm sinemalar kapatılmıştır. Bir süre sonra kentte modern anlamda birçok sinemanın açılmasıyla birlikte Lale sineması, sinemalar arası rekabetin bir parçası hâline gelmiş ve zamanla önemini kaybetmeye başlamıştır. Ardından bu sinemayı 1973 yılında Kaya Büyüktaş, Ali Aslan ve bir kişi daha

olmak üzere üç ortak devralarak, sinemasının adını Uğur Sinemasına çevirmişlerdir (Elmas, 2023: 197; Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 203, 232, 263; Menteşeoğlu, 2023: 222; Özsoy, 2023: 127, 206).

Yazlık Lale Sineması

Giresun'da yazlık sinema ilk olarak 1936 yılında Millet Bahçesi'nde o dönem Lale Sinemasının işletmecisi olan Mehmet Faiz Bey tarafından açılmıştır. Aynı zamanda Lale Sinemasının yazlık aile bahçesi olan bu sinema, faaliyete geçmesiyle birlikte yıl boyunca kesintisiz bir şekilde işlemeye başlamıştır. Dolayısıyla kışlık sinemaya göre mahalle kültürüne daha yakın olmuştur (Güzel, 1968: 203, 232; Menteşeoğlu, 2023: 222; Özsoy, 2023: 115, 117). Lale sinemanın 1960'lı yıllarda yazlık kapasitesi 600 kişilik olup, bu sinema 1965 yaz sezonunda, yazlık Tepebaşı'ndaki bahçeye taşınmıştır. Perdesi caddeye paralel olan bu yazlık sinemanın aynı zamanda masaların sıralandığı birinci mevkiinin üstü de kapalı konumda olmuştur. Akabinde 1968 yaz sezonunda, yazlık aile bahçesini Vaizogulları kendi bahçesine taşımıştır. Nihayetinde yazlık bahçe birkaç yıl çalıştırıldıktan sonra kapanmıştır (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263; Menteşeoğlu, 2023: 222).

İnci Sineması

Samsunlu Muzaffer Güvenç, 1940'lı yılların sonunda Giresun'da yeni bir sinema açma girişimlerinde bulunarak, Fevzi Paşa Caddesi'ndeki Konferans Salonu'nu sinema binası olmaya uygun görmüş ve binayı Özel İdare'den kiralamıştır. Ardından salonun sinema olarak düzenlenmesini yaptırmıştır. Nihayetinde 1949 yılı başlarında, binayı "İnci Sineması" adıyla hizmete sokmuştur. Bu sinemanın hizmete girmesiyle birlikte kentte Lale sineması ile rekabet ortamı oluşmuştur (Menteşeoğlu, 2023: 220; Özsoy, 2023: 123-124). Sinema açılışından yedi, sekiz ay sonra, sinema yangın tehlikesi geçirmiş ve yangına önlem olarak, makine dairelerinde çubuk duş bulundurulmasını belediye şart koşmuştur. Sinemada duş tavandan üst bobinle irtibatlı bir şekilde olup, vanası makiniste en yakın yerde konumlanmıştır. Bu vana filmin yanması hâlinde açılıp, söndürülme işlevi görmüştür. Ardından Muzaffer Güvenç, bu kısa süreli olan sinemanın yerine 1950'de yeni bir sinema açılması için girişimlerde bulunmuştur (Menteşeoğlu, 2023: 220-221; Özsoy, 2023: 125).

Yeni Sinema

Giresun'da 1949 yılı sonunda Muzaffer Güvenç tarafından İnci Sineması Özel İdare'den devralınmıştır. Mülkiyeti sadece Özel İdare'nin kontrolünde olan bu sinema restore edilip, daha cazip ve modern hâle getirilerek, 1950 yılında Sinemalar Caddesi olarak da bilinen Çınarlar Mahallesi'nden Sokakbaşı'na inen cadde üzerinde Yeni Sinema olarak faaliyete geçirilmiştir. Sinemanın idare müdürlüğünü ise Mustafa Sayın yapmıştır. Ardından sinemaya İstanbul'dan yeni bir makine sipariş edilmiştir. Sinemanın ilk makinisti olan Arman ise makinenin monte edilmesi için müessese tarafından gönderilmiştir. Akabinde monte işleri tamamlandıktan sonra Arman, makinistliği Yusuf Seymen'e devretmiştir (Giresun Valiliği, 1974: 88; Güzel, 1968: 203, 232; Menteşeoğlu, 2023: 221; Özsoy, 2023: 125, 143, 149, 244; Yılmaz, 2019: 195).

Bu sinema özellikle fındık mevsimlerinde Giresun tiyatro ve konser topluluklarının akınına uğramış, toplulukların tercihlili yeri hâline gelmiştir. Buraya gelen sanatçılar, Güvenç'in

yakın ve samimi dostları olup, sinema aynı zamanda Muzaffer Güvenç'in sinemayı ve sinema kültürünü Giresun'a benimsetmesinin ilk adımı olmuştur. Dolayısıyla Güvenç, yeteneği, disiplini ve becerisiyle, Giresun'da halk tarafından kendisine "Sinemacılar Kralı", "Sinema Patronu" ve "Kentin Babası" denilmiştir (Menteşeoğlu, 2023: 221; Özsoy, 2023: 166-167,290). Giresun'da 1960'lı yılların başında Lale sinemasının yanı sıra bu sinemanın kışlığı da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu sinemanın kışlığı 580 kişilik kapasiteli olmakla birlikte, Lale sinemasında Türk filmleri gösterilirken bu sinemada yabancı filmler ağırlıkta gösterilmiştir. Bu yıllarda Yeni sinemanın biletcisi lakabı Emin Ağa olan Emin Özkundakçı olup, burada Rıfkı Turan da görev yapmıştır. Bir süre sonra Fevzi Paşa Caddesi'nin genişletilmesi için yapılan istimlaklerde, sinema istimlak alanına giriyordu. Zira istimlak nedeniyle sinema 1975 yılında kapanmıştır (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263; Menteseoğlu, 2023: 221; Özsoy, 2023: 144, 195, 272).

Yeni Sinema Yazlık Aile Bahçesi

Yeni Sinemanın yazlığı, Çınarlar Mahallesi kışlık sinemanın bitişiğindeki Çocuk Esirgeme Kurumu'na ait bahçede 1950 yılında açılmıştır. Sinemanın gişesi ve giriş kapıları çınar ağaçlarının bulunduğu bahçede olup, sinemada birinci, ikinci ve üçüncü mevkilere açılan üç ayrı giriş kapısı yer almıştır. Makine dairesi ile masalar ve koltuklar caddeye bakan yüzde sıralanmış, birinci mevkiinin üstü kapalı konumda olmuştur (Elmas, 2023: 197; Güzel, 1968: 203, 232; Menteseoğlu, 2023: 222). O dönem 38 masa ve dört kişilik bir locası olan sinemada birkaç yıl sonra yeni düzenlemelere gidilerek, perdesi kışlık sinemanın duvarına yerleştirilmiştir. Gişe ve giriş kapısı da cadde üzerine alınarak, bahçeye de kışlığın antresinden girilmiştir. Akabinde 1970'li yılların ortalarında kısa bir süreliğine kentin tek yazlık bahçesi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Nihayetinde 900 kişilik kapasitesi olan bu yazlık aile bahçesi, 1977 yılının yaz sezonundan hemen sonra kapanmıştır (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263; Menteseoğlu, 2023: 221-222; Özsoy, 2023: 256, 258).

Park Sineması

Bu yazlık sinema, Millet Bahçesi'nde 1960 yılında hizmete açılmıştır. Sinema; profesyonel eleman eksikliği, donanım yetersizliği ve kentteki diğer büyük sinema salonlarıyla rekabet edememe gibi nedenlerden dolayı kısa bir süre sonra 1960 yılı sonunda kapanmıştır (Özsoy, 2023: 136, 149-150).

Yıldız Sineması

Bu yazlık sinema, Millet Bahçesi'nde daha önce Park sineması olan sinemanın yerine Ekim 1960'da kurulmuştur. Bu sinema, Tüccar Remzi Eminoğlu ve Fiskobirlik eski memurlarından H. Karaca tarafından işletilmiştir (Karadeniz Postası, 1960: 3; Özsoy, 2023: 136, 149, 151, 153). Ardından Giresun halkı tarafından Dominik Hasan lakabı verilen Hasan Gedik, evini satarak bu sinemaya ortak olmuştur. Ancak bu sinema da tıpkı Park sineması gibi büyük salonlarla rekabet edememiş ve iki sezon ayakta kaldıktan sonra kapanmıştır (Özsoy, 2023: 136, 149, 151).

Sahil Sineması

Sahil sineması, 1962 yılında yazlık sinema olarak üç ortak tarafından Hafız Avni Ögütçü Sokak'ta açılmıştır. Bu sinema aynı zamanda kışlığı açılmadan önce faaliyete geçirilen

yazlık sinema özelliği göstermiştir. Ardından 1963 yılında önceleri han olan binada sinemanın kışlığı da faaliyete geçirilmişse de ancak 1964 yılında kapatılarak, sinemanın işletmeciliğini Muzaffer Güvenç ve Eyüp Güvenç almışlardır (Elmas, 2023: 197; Menteşeoğlu, 2023: 221-222; Özsoy, 2023: 136, 149).

Saray Sineması

Kısa süre faaliyet göstermiş olan Sahil sineması, 1964 yılında kapatılarak işletmeciliğini Muzaffer Güvenç ile Eyüp Güvenç almışlardı. Bu sinemanın yerine aynı yıl içinde adı geçen kişilerce “Saray Sineması” adıyla yeni bir sinema hizmete açılmıştır. Ancak 1967 yılı yaz sezonu sonunda sinemanın yazlığı kapatılmıştır (Elmas, 2023: 197; Giresun Valiliği, 1974: 88; Menteşeoğlu, 2023: 221-222; Özsoy, 2023: 149; Yılmaz, 2019: 195). Böylelikle bu tarihten itibaren Saray sineması sadece 700 kişilik kapasitesiyle kışlık sineması özelliği göstermiştir (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 203, 263).

Bu dönemde pahalı olmamasından dolayı Saray sineması, daha çok esnaf ve köylüler tarafından tercih edilmiştir. Bu sinemada ağırlıklı olarak Türk ve macera filmleri gösterilmiştir (Özsoy, 2023: 142-143). Nihayetinde bu kışlık sinema, Muzaffer Güvenç’in halefleri Birsan Güvenç ve Oğulları Kolektif Şirketi adına 1982 yılına kadar işletilmiştir (Elmas, 2023: 197; Menteşeoğlu, 2023: 221; Özsoy, 2023: 273). Ardından bu sinemanın olduğu yere bir cami inşa edilmiştir (Özsoy, 2023: 272).

Şehir Sineması

Giresun'da 1967 yılında Hacı Hüseyin Mahallesi Sokakbaşı mevkiinde bulunan tamirhane arsasına yani Özel İdare Kültür Sitesi'nin olduğu alanda modern anlamda bir sinemanın yapılmasına karar verilmiştir. Bunun için binanın elektrik, kalorifer ve sıhhi havalandırma projeleri, Bayındırlık Müdürlüğü elemanları tarafından hazırlanmıştır. Ancak Giresun Valisi Ali Rıza Aksu'nun yan arsanın satın alınarak sinema arsasına dâhil edilmesini istemesi, sinema arsası yanından geçen yolun daraltılmaması için talimatlarda bulunması ve arsanın kamulaştırılamaması gibi nedenlerden dolayı sinema inşaatı bir yıl gecikmeye uğramıştır. Bu süreç içerisinde sinemanın inşaatına başlanmış olunmasına rağmen maddi imkânsızlıklardan dolayı çalışmalar yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Belediyeye külfet oluşturan bu sinema inşaatı için başka yöntemler denenmiştir. Bu bağlamda sinemanın otel ve turistik tesis olması için Turizm Bakanlığı ile temasa geçilmiştir. Sinema inşaatının başlatılması ile birlikte, son kısım inşaat çalışmaları ihale edilerek, 1968 yılında sinema binasının tamamlanması amaçlanmıştır (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 248; Gündüz, 1967: 1; Menteşeoğlu, 2023: 221).

Dr. Ali Naci Duyduk'un Belediye Başkanlığı döneminde belediyenin 1968 yılında sinema binası için 125 826 lira masraf yapmasına rağmen sinemanın tamamlanması 1969 yılına aksamıştır. Bu yıl içerisinde sinema olarak kullanılan ve Sokakbaşı'nda bulunan bina ise Aralık 1966'dan beri Belediye ve İl Özel İdaresi'nin ortak malı idi (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263, 269; Giresun Valiliği, 1974: 88; Gündüz, 1966: 1; Gündüz, 1970: 1; Menteşeoğlu, 2023: 221; Yılmaz, 2019: 195). Bu tarihte mevcut olan sinema binası, Vali Atıf Sefa Tahıl'ın Belediye Başkanlığı vekâletinde bulunduğu sırada inşa edilmişti. Bunun yanı sıra sinema binasının bazı eksiklikleri bulunmakta idi. Bu eksiklikleri gidermek için Belediye'nin binaya 500 bin lira

ödenek aktarması gerekiyordu (Gündüz, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 195). Bu yüzden belediye, 1969 yılı Şubat ayı başında bütçe sıkıntısı dolayısıyla sinema binasında olan hisselerini Özel İdare'ye satmayı planlamıştır (Gündüz, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 195). Ancak 13 Şubat 1969 tarihinde Belediye Encümeni'ndeki Naci Çimşid ve üyelerin "Belediye'nin parası yoksa elindeki arsaları satsın" şeklindeki (Gündüz, 1969: 1) konuşmaları dolayısıyla Belediye Meclisi, sinema binasının Özel İdare'ye satışına onay vermemiştir (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 269; Gündüz, 1969: 1; Yeni Giresun, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 195-196).

Belediye Meclisi'nde tartışmalara konu olan sinema binasının sinema makineleri dışındaki tüm eksiklikleri, Kasım 1969'da tamamlanmıştır. İhaleye çıkartılmış olan yazlık ve kışlık sinema salonu, düğün ve pasta salonları bulunan binanın makinelerini, ihaleyi alan firmanın kurması şartını koşturmuştur. Bina için isim arayışlarına girilerek, bir yerel gazete tarafından düzenlenmiş kampanyada isminin şehir sineması olması halkoyu ile belirlenmiştir (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263; Gündüz, 1969: 1; Yeni Giresun, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 196). Bu sinema binası 700 kişilik kapasitesi olup, bina içerisinde kalorifer ve soğuk hava tertibatı mevcut olmuştur. Ayrıca sinemasının teras katı sinemanın yazlığı olup, arka planda localar yer almış ve salon ile balkon maroken koltuklu özellik göstermiştir. Ancak sinemanın yazlığı faaliyete geçirilmemiştir. Bu sinema binasının 2 dükkân da dâhil olmak üzere tüm alanı 90 000 lira muhammen bedel ile (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263; Gündüz, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 196) 13 Aralık 1969 tarihinde açık arttırma ile kiraya verilmesi planlanmıştır (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263; Gündüz, 1969: 1; Yılmaz, 2019: 196).

Yapılan açık arttırmada ise en yüksek fiyatı, sinema işletmeciliği konusunda deneyimli olan Muzaffer Güvenç vermiştir (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263; Gündüz, 1969: 1; Menteşeoğlu, 2023: 222; Yılmaz, 2019: 196). Sinemanın ekran ve perdesi için 22 Ocak 1970 tarihinde 33 000 lira muhammen bedeli zarf usulü ihale edilmiştir. Bu yöntem ile ihale edilmiş olan sinema binasının Mayıs 1970'de açılması planlanmıştır (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 263; Gündüz, 1970: 1; Yılmaz, 2019: 196). Nihayetinde sinema binası 2 Mayıs 1970 tarihinde modern, lüks ve şık sinema olarak da nitelendirilen "Şehir Sineması" olarak hizmete girmiştir. Sinemanın açılış gününde "Kara Güneş" adlı bir Amerikan filmi gösterime girerek, bu şekilde açılmış olan sinema binası, Giresun halkı tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Bu sinemanın açılmasıyla birlikte kentteki sinemalar arasında rekabet ortamı hızlanmıştır (Gündüz, 1970: 1; Özsoy, 2023: 139-141, 149; Yılmaz, 2019: 196).

Bu rekabet ortamı bağlamında Şehir sineması, Saray ve Lale sinemalarına nazaran daha pahalı ve lüks olmasından dolayı ağırlıklı olarak elit, zengin insanların tercihi olmuştur. Sinemada o dönem 18.30 matinesi en seçkin matine olup, genellikle yabancı filmler gösterilmiştir. Bu arada Muzaffer Güvenç'in 1972 yılında ölümünden sonra sinemanın işletilmesi halefleri Birsan Güvenç ve Oğulları Kolektif Şirketi adına sürdürülmüştür. Sinemanın müdürlüğünü ise yıllardır sinemaya hizmet vermiş olan Muzaffer Uzun yürütmüştür. Sinemanın 12 Eylül 1980 askeri darbesinden hemen sonra dönemin valisi Fehmetin Altun tarafından kültür sitesine dönüştürülmesi gündeme getirilmiştir. Her ne kadar bu duruma sinema işletmecileri karşı çıkmışlarsa da Kültür Sitesi açılacağı gerekçesiyle sinema 1990 yılında kapatılmıştır. Bu durum kent halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sinemanın olduğu yer bir süre Kültür Sitesi olarak faaliyet göstermiştir. Günümüzde ise bir otopark yeri olarak kullanılmaktadır (Menteşeoğlu, 2023: 221-222; Özsoy, 2023: 141-142, 269-272).

Uğur Sineması

Giresun'da 1973 yılında Lale Sinemasını üç ortak devralmış ve bu sinemada isim değişikliğine gidilerek adı Uğur Sinemasına çevrilmişti (Elmas, 2023: 197; Menteşeoğlu, 2023: 222; Özsoy, 2023: 127). Ardından sinemanın mülkiyeti Yalçın Hattat'a geçmiştir. Daha sonra binayı Fatih Mehmet Kitapçı devralmıştır (Menteşeoğlu, 2023: 222). Bu dönemde Giresun'daki sinemalar toplumsal ve kültürel anlamda hızla değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla TV'nin gelişi, 12 Eylül 1980 darbesinin öncesi ve sonrasında yaşanan baskı ve çatışma ortamı, pornografik film furyası gibi nedenlerle sinemalar atıl hâle gelmeye başlamıştır. Bu durumdan Uğur sineması da etkilenmiştir. Zira sinemada pornografik filmler gösterilmiş ve halk sinemaya rağbet etmemeye başlamıştır (Özsoy, 2023: 127-128, 263).

Bu sinemanın yazlığı, Yeni yol üzerindeki Tekel binasının karşısındaki bahçede 1976 yılında hizmete açılmıştır (Menteşeoğlu, 2023: 222; Özsoy, 2023: 258). Yazlık sinemada Hababam Sınıfı serisi gösterime girmiştir (Özsoy, 2023: 158). Ancak yazlık da birkaç yıl çalıştırılabilmiştir. Ayrıca yazlık, kentte hizmet veren son yazlık sinema olması bakımından önem arz etmiştir. Böylece yazlığın kapatılmasıyla kentte yazlık sinemalar tarihe karışmıştır (Menteşeoğlu, 2023: 222-223). Nihayetinde ilk adıyla Pavlidis/İstiklal/Lale ve en son adıyla Uğur sineması olan kentin ilk sinema binası, tüm fonksiyonları ile 1998 yılında kapanmıştır (Menteşeoğlu, 2023: 222; Özsoy, 2023: 263, 275, 280). Bir süre sonra Poyraz AVM olarak yeniden faaliyete geçirilmiştir. Günümüzde ise bu bina, Sinema AVM olarak kent hayatında yerini almıştır (Özsoy, 2023: 280).

Giresun'un Diğer İlçelerindeki Sinemalar (1949-1980)

Giresun'da merkez ilçesinin dışında diğer ilçelerde de birçok sinema hizmete girmiştir. Öncelikle 1949 yılında Tirebolu'da Ali Bektaş tarafından yazlığı ve kışlığı 500 kişilik kapasiteli İpek Sineması adında bir sinema hizmete girmiştir. Ardından yine Tirebolu'da aynı yıl Şakir Kozluca tarafından yazlık ve kışlığı 600 kişilik kapasitede olan Harşit Sineması faaliyete geçirilmiştir (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263; Özsoy, 2023: 129, 131, 180). Tirebolu'dan sonra Bulancak'ta 1950 yılında Ahmet Özcan tarafından bir yazlık sinema işletilmiştir. Akabinde bu yazlık sinemanın bulunduğu arsa üzerine bir sinema binası inşa edilmiştir. 1960'lı yıllarda merkezde olduğu gibi sinema salonu olmayan ilçelerde de sinema salonları artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda inşa hâlindeki Bulancak Sineması 1963 yılında kışlığı ve yazlığı 500 kişilik kapasitesiyle hizmete girmiştir (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263; Özsoy, 2023: 131, 134, 138, 180). 1965 yılına gelindiğinde merkez ilçede yazlık ve kışlık olarak çalışan üç sinema ile birlikte, ilçelerdeki sinemalar da eklendiğinde Giresun sınırları içerisinde toplam 9 adet sinema daha faaliyet göstermiştir (Güzel, 1968: 232, 263; Özsoy, 2023: 134, 154). Bu dönemde Espiye'de Yeni ve Emek Sineması olarak iki sinema mevcut iken, Keşap'ta bir kümes sinemaya çevrilmiş ve 1969'da Alucra'da Turgut Çıtıröğlu tarafından Belediyeye ait Arzu Sineması (Sinema Turgut) faaliyete geçirilmiştir (Özsoy, 2023: 138, 154-155, 213).

Giresun'un ilçelerinde 1970'li yılların hemen başında Tirebolu'da Taner Kademoğlu tarafından modern anlamda Renk Sineması, Dereli'de Sinemacı Aziz Bayrak tarafından Aksu Sineması hizmete açılmıştır (Özsoy, 2023: 139, 157, 181, 193, 213). 1973 yılı itibarıyla Bulancak, Tirebolu ve Espiye ilçelerinde ikişer, Keşap hariç diğer ilçelerde birer sinema mevcut olmuştur (Giresun Valiliği, 1974: 88; Gülşen, 2014: 71). Bunlardan birisi de

Şebinkarahisar'daki 350 kişilik kapasiteli kışlık sinema olup, o dönemde Görele'de 150 kişilik kışlık ve Dereli'de 800 kişilik kışlık sinemaları Belediyeye ait olmuştur (Gülşen, 2014: 71; Güzel, 1968: 263). 1974 yılında ise Bulancak ve Keşap belediyeleri tarafından iki yeni sinema daha faaliyete geçirilmiştir. Bu ilçelerdeki sinemaların çoğu 1980'li yıllara kadar faaliyetlerine devam etmekle birlikte, düğün salonu olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 88; Özsoy, 2023: 180-181, 213). Genel olarak merkeze uzak ilçelerdeki sinema salonları ile merkezdeki sinema salonlarının işleyiş biçimi teknik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle farklılıklar göstermiştir (Özsoy, 2023: 193, 213).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada, Giresun ilinde 1914-1980 yılları arasındaki sinema alanındaki gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada tezler, bildiriler ve özellikle yerel gazetelerden elde edilen verilere göre Giresun'da başlangıçta zor koşullarda gelişen sinema faaliyetlerinin zamanla iyi duruma getirildiği, kentte modern anlamda sinemaların kurulduğu ve sinemaların modernleştirilmesi için önemli ölçüde mücadele edildiği sonucuna varılabilir. Bu doğrultuda Giresun; sinema ile 20. yüzyılın başında azınlıkların öncülüğünde tanışmaya başlamıştır. Yine sinema, Giresun'da Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilgi görmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren sinema salonlarında artış görülmüştür. Bu artışın arkasında ise şehirde gelişen ulaşım ağı, kentleşme, fabrikalaşma ve sendikal faaliyetlerin artması doğrudan ilişkili olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmeler sinemadaki rekabet ortamını da tetiklemiştir. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren şehrin tek eğlence mekânı neredeyse sinemalar olmuştur.

Giresun'da; 1914-1950 yılları arasında merkez ilçesinde tek sinema hâkim iken, 1950-1980 yılları arasında sinema sayılarında önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. Zira merkez ilçede klasik Lale sinemasının yanında İnci, Park, Yıldız, Sahil, Şehir ve Uğur gibi modern anlamda sinemalar hizmete girmiştir. Diğer ilçelerde ise İpek, Harşit, Bulancak, Yeni, Emek, Arzu, Renk ve Aksu gibi sinemalar açılmıştır. Ancak her ne kadar bu artışlara karşın maddi imkânsızlıklardan ötürü Giresun'un gerek merkez ilçesinde ve gerekse diğer ilçelerinde sinema yapımı ve çalışmaları yavaş bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Bir başka açıdan merkez ilçedeki sinema salonlarının ve merkeze uzak ilçelerdeki sinema salonları arasında ekonomik ve teknik sorunlar nedeniyle işleyiş biçimi açısından farklılıklar gözlemlenmiştir.

Giresun'da 1960'lı ve özellikle 1970'li yıllar boyunca sinemalar sosyalleşmenin dışında siyasi gelişmelerin de odak noktası hâline gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda bu yıllarda Giresun sineması sendikal mücadelelerin, sağ-sol çatışmalarının odağı hâline gelerek, sinemalarda bu dönem boyunca politik filmler gösterilmeye başlanmıştır. Böylelikle sinemalarda siyasallaşma süreci hızlanmıştır diyebiliriz. Bu dönemde şehirdeki sinemalar siyasi gruplara göre de şekillenmiştir. Özellikle Saray sineması köylülerin, esnafların ve ülkücülerin rağbet ettiği mekân iken, Şehir sineması ise elit, varlıklı kesimin ve sol grupların tercih ettiği sinema mekânı olmuştur. Öte yandan Giresun'daki sinema salonları, 1970'li yılların sonlarına doğru Televizyonun gelişi, pornografik filmlerin ve videokasetlerin yaygınlaşması şehirdeki sinema-toplum ilişkisini zayıflatmıştır. Bu tür gelişmeler hâliyle sinemanın şehirdeki etkinliğini azaltmaya başlamıştır. Giresun halkı bu dönem itibarıyla eğlence ve sosyal faaliyetlerini

sinemalardan ziyade özellikle de televizyonun yaygınlaşmasıyla evlerde geçirmeye başlamıştır. Her ne kadar halkın sinemaya olan ilgisini arttırmak için sinema salonlarında düğün ve kına gecesi gibi sosyal amaçlı faaliyetler yapılmaya başlanmışsa da 1980'li yıllardan itibaren hem sinema sayılarında hem de sinemaya olan ilgilerde olabildiğince azalma gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak; Giresun'da sinema faaliyetleri Cumhuriyet dönemi ile gelişmeye başlamıştır. Bu dönemin ilk yıllarından 1960 yılına değin sinema hizmetleri modern hâle getirilmesi için uğraş verilmiştir. Ancak esaslı gelişmeler 1960-1980 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönem itibarıyla her ne kadar bina, yer ve istimlâk sorunları belirgin bir şekilde görülmüş ise de Giresun'a çok sayıda sinema salonu kazandırılmıştır. Bu sinemaların artışı ve buradaki faaliyetler sayesinde Giresun; sosyal, kültürel ve hatta siyasi sahada önemli bir il hâline gelmeye başladığı söylenebilir. Bu dönem, 1980 sonrası Giresun'daki sinema faaliyetlerinin laboratuvarını teşkil etmiştir. Ancak gerek 1980 ve özellikle 1990 yıllarında Giresun'daki bu faaliyetler, 1960-1980 yılları arasındaki dönem kadar canlılık gösterememiştir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Bu araştırma yerel gazetelerden ve bazı eserlerden elde edilen bilgilere göre hazırlandığından dolayı yeni kaynaklara ulaşıldıkça benzer çalışmalar yapılabilir.
- Araştırma birtakım kaynaklardan elde edilen verilerin bir araya getirilmesi ile ele alındığından, sinema yönü ile Giresun'un bu dönemine ilk kez değinildiğinden dolayı yeni bilgilerin elde edilmesiyle birlikte ildeki sinema alanında daha kapsamlı araştırmaların yapılması, konunun genişlemesi açısından tavsiye edilebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alaca, E. (2024). Türkiye'de imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde ortaöğretim programları üzerine bir değerlendirme. *Asya Studies*, 8(29), 1-14. <https://doi.org/10.31455/asya.1494151>
- Balcı, S. (2012). *Giresun rumları ve gayrimüslim bir belediye başkanı: kaptan yorgi konstantinidi paşa*. Libra Yayınları.
- Dervişoğlu, T., & Kabacaoğlu, M.G. (2019). *Giresun belediyesi ve başkanları (1869-2014)*. (Ed. S. Balcı & G. İltar). Giresun Belediyesi Yayınları.
- Elmas, N. (2023). Giresun'da kültür ve sanat (Ed. O. Karaman & M. Fatsa). *Cumhuriyetin 100. Yılında Giresun (Merkez İlçe)* İçinde (s. 194-203). Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.
- Giresun Valiliği Yayınları. (1974). *Ankara: Cumhuriyetin 50. yılında Giresun 1973 il yyllığı*.
- Gül, Z. (2019). *Giresun yol hikâyeleri*. Ayrıntı Yayınları.

- Gülşen, A. (2014). *Giresun'da sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yaşam (1945-1960)* (Tez No.: 375249) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gündüz (1966). "Sokakbaşı'ndaki sinema inşaatına özel idare ortak oluyor". 5 Aralık 1966, 4309.
- Gündüz (1969). "Belediye sinema inşaatının ikmal için 500 bin lira daha lazım!". 6 Şubat 1969, 4976.
- Gündüz (1969). "Belediye sinema inşaatının özel idare'ye devredilmek istenmesi günün konusu oldu". 7 Şubat 1969, 4977.
- Gündüz (1969). "Belediye'nin başladığı sinema binası inşaatı özel idare'ye mi devredilecek?". 3 Şubat 1969, 4973.
- Gündüz (1969). "Sinema güvenç'e ihale edildi". 17 Aralık 1969, 5236.
- Gündüz (1969). "Sinema inşaatındaki belediye hissesinin özel idare'ye satılmasından vazgeçildi". 12 Şubat 1969, 4981.
- Gündüz (1969). "Sinema-düğün salonu kiraya veriliyor". 1 Aralık 1969, 5225.
- Gündüz (1969). "Sokakbaşı'ndaki sinema binası kiraya veriliyor". 20 Kasım 1969, 5216.
- Gündüz (1969). "Şehrimizde inşa edilen sinema kiraya veriliyor". 15 Kasım 1969, 5212.
- Gündüz (1970). "Şehir sineması ilgi gördü". 4 Mayıs 1970, 5350.
- Gündüz (1970). "Şehir sineması açılışı gecikti". 20 Mart 1970, 5312.
- Gündüz (1970). "Şehir sineması açılıyor". 21 Nisan 1970, 5339.
- Gündüz (1967). "Belediye sinemasının diğer kısım inşaatlarının projesi hazırlanıyor". 2 Mayıs 1967, 4429.
- Gürsoy, A. (2000). *Tek parti döneminde Giresun'da eğitim (1923-1950)* (Tez No.: 94078) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Güzel İstanbul Matbaası. (1968). *Ankara: Giresun 1967 il yillığı*.
- Karadeniz Postası. (1960). "Müjde! müjde! yıldız sineması açılıyor". 19 Ekim 1960, 454.
- Menteşeoğlu, H. G. (2023). Giresun'da kültürel kurumlar (Ed. O. Karaman & M. Fatsa). *Cumhuriyetin 100. Yılında Giresun (Merkez İlçe)* İçinde (s. 204-224). Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özsoy, M. (2023). *Pavlidis'ten uğur'a giresun'da sinemanın toplumsal tarihi (1914-1990)-yeni sinema tarihi çalışmaları, yöntemler-yaklaşımlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarısaman, S. (1998, 30-31 Mayıs). *Giresun basınına göre cumhuriyetin ilk yıllarında giresun'da sosyal, kültürel ve ekonomik hayat*. Giresun Kültür Sempozyumu Bildiriler II, İstanbul, Türkiye.
- Şengül, A. (1998, 30-31 Mayıs). *Türk kültür tarihi çerçevesinde Giresun'un sosyal hayatında tiyatro faaliyetleri (1923-1933)*. Giresun Kültür Sempozyumu Bildiriler II, İstanbul, Türkiye.
- Yeni Giresun (1969). "Belediye meclisi özel idare'nin talebini kabul etmedi". 13 Şubat 1969, 10862.
- Yeni Giresun (1969). "Yeni inşa edilen sinema kiraya veriliyor". 15 Kasım 1969, 11233.
- Yılmaz, A. (2019). *Dr. Ali Naci Duyduk'un hayatı ve faaliyetleri* (Tez No.: 563294) [Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, H. (2024). Cumhuriyet dönemi bulancak'ta eğitim faaliyetleri (1923-1960). *Asya Studies*, 8(30), 249-262. <https://doi.org/10.31455/asya.1582947>

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 249-260, Spring 2025

Moğollar ve Timurlular Devrinde Andican

Andijan in the Mongol and Timurid Period

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
21/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Bilen Yılmaz

bilenyilmaz111@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0310-6930

Öz

Türklerin en eski yerleşim yerlerinden olan Türkistan'da siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yönleriyle stratejik öneme sahip birçok yerleşim birimi kurulmuştur. Geçmiş yaklaşık olarak üç bin yıl öncesine kadar gitmekle birlikte, bu şehirlere yüklenen tarihsel misyon VII-X. yüzyıllarda İslam dünyası ile gayri Müslim Türk-Moğol kabileleri arasındaki sınırın muhafazasına atıf yapar. Andican, XIII. yüzyıldaki ilk Moğol saldırılarıyla büyük bir yıkım yaşasa da Ögedey ailesinden Kaydu'nun talimatı ve Çağatay ailesinden Duva'nın çabasıyla yeniden canlandırılıp, planlı bir iskân politikasıyla, çoğunluğu Türk ve Moğolların oluşturduğu kozmopolit bir şehre dönüşmüştür. Çağataylılar ve Timurlular devrinde zaman zaman hanedan içi çekişmelerde ağır tahribata uğrasa da mevcut stratejik değerini korumayı başarmış; İpek Yolu'nun önemli duraklarından biri olma özelliğini ise hiç kaybetmemiştir. XIII. yüzyılda gördüğü yıkıma rağmen gelişen ekonomisiyle birlikte, Emir Timur devrinde doksan bin asker çıkaracak kadar büyüyen, Semerkant'ın yanı sıra ikinci başkent olma hüviyeti kazanan Andican, Türk bir baba ve Moğol bir anneden olan Babür Şah'ın da doğup büyüdüğü şehirdir. Makalemizde, Türkistan ve daha dar kapsamda Fergana Vadisi ile konumlandırılan Andican'ın adı üzerine bir değerlendirme yaptıktan sonra, Moğol öncesi, Moğol evresi ve Timurlu evresi olarak üç başlık altında konuyu incelemeyi uygun gördük. Kaynak kullanımında ise Moğol ve Timurlu tarihinin önde gelen eserlerinden faydalanmaya özen gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Andican, Moğollar, Timurlular, Türkistan, Fergana Vadisi

Abstract

Many settlements of strategic importance in terms of political, social, economic, and military aspects have been established in Turkestan, one of the oldest settlements of the Turks. Although its history goes back approximately three thousand years, the historical mission assigned to these cities dates back to the 7th-10th centuries. It refers to the preservation of the border between the Islamic world and non-muslim Turkic-Mongolian tribes in these centuries. Although Andijan suffered great destruction with the first Mongol attacks in the 13th century, it was revitalized with the instructions of Qaidu from the Ögedei family and the efforts of Duva from the Chagatai family. With a planned settlement policy, it turned into a cosmopolitan city, mainly composed of Turks and Mongols. Although it suffered heavy damage from time to time due to intra-dynastic conflicts during the Chagataid and Timurid periods, it managed to preserve its current strategic value; It has never lost its feature of being one of the important stops of the Silk Road. Andijan, with its economy that developed despite the destruction it suffered in the 13th century, grew enough to recruit ninety thousand soldiers during the reign of Amir Timur and became the second capital after Samarkand. It is also the city where Babur Shah, who had a Turkic father and a Mongolian mother, was born and raised. In our article, after evaluating the name of Andijan, which is positioned with Turkestan and, to a lesser extent, the Fergana Valley, we deemed it appropriate to examine the subject under three headings: pre-Mongol, Mongolian phase, and Timurid phase. When using sources, we took care to benefit from the distinguished works of Mongol and Timurid history.

Keywords: Andijan, Mongols, Timurids, Turkestan, Fergana Valley

Atf Bilgisi / Citation Information

Yılmaz, B. (2025). Moğollar ve Timurlular devrinde Andican. *Asya Studies*, 9(31), 249-260.

<https://doi.org/10.31455/asya.1644081>

GİRİŞ

Şehirleri yok eden korkunç şöhretlerine rağmen Moğolların Türkistan şehirciliği üzerindeki etkisi, dikkate değer önemde ve çok yönlüdür. Moğollar tarafından inşa edilen şehirlere, özellikle de Karakurum, Şangdu (Xanadu-yazlık başkent) Dadu (Hanbalık, Pekin-kışlık başkent), Sultaniye ve Saray (Saray el Mahrusa-Saray el Cedidi) gibi başkentler, tarihsel süreçlerinde büyük ilgi görmüşlerdir. Ancak Moğol Türkistan'ı çoğu zaman ilgi odağı olmaktan uzak kalmıştır. Bunun nedeni yalnızca bu bölgenin kendisinden kaynaklanan göreceli eksikliği değil, aynı zamanda Moğolların Türkistan'da hiçbir zaman diğer akraba hanlıklarına eşdeğer büyüklükte ve önemde bir başkent kurmamış olmalarıdır (Biran, 2013: 257). Bununla birlikte, Çağatay ve Ögedey Ulusları Türkistan şehirciliği üzerinde dikkate değer ve karmaşık bir etkiye sahiplerdi (Kafalı, 2005: 117-118). Bu, bir yandan Çağatay Hanlığının doğu kesimlerinde şehir hayatını olumsuz etkilerken, batı kesimlerinde büyük şehirlerin birer metropole dönüştüğü; ama aynı zamanda doğu-batı sınırında, stratejik öneme sahip yeni şehirlerin kurulmasıyla ilerleyen bir süreçtir.

Moğol imparatorluğu XIII. yüzyılın ikinci yarısında dağıldığında, yeni oluşturulan hanlıklar için hem zenginlik kaynağı hem de otorite sembolü olarak şehirlerin önemi çarpıcı biçimde arttı. Ancak Türkistan'da iç karışıklıklar şehir yaşamının yeniden canlanmasını engellemeye devam ediyordu. Büyük Kağan Mengü'nün 1259 yılındaki ölümünden sonra, Kubilay ve Hülegü ailelerine Çağatay ve Ögedey ailelerinin iyi bir başlangıç yapma fırsatı olmamıştı. 1251'de kağanlığın Ögedeylerden Toluylara geçmesiyle esasen her ikisi de ciddi şekilde zarar görmüştü. Ögedey ulusu dağılmış ve kıdemli üyelerinin çoğu ortadan kaldırılmıştı. Çağataylıların destekçileri de önemli ölçüde azalmış ve Çağatay ulusu dağılmamasına rağmen, asli topraklarının büyük kısmı Altın Orda tarafından ele geçirilmişti. Her iki ulus da servetlerini yeniden kazanmak için imparatorluğun dağılmasından yararlanmaya çalışıyordu. Bu ilk olarak, sadakatini Arık Böke'den Kubilay'a kaydırarak Türkistan'ı ele geçirmeyi ve Altın Orda ve Ögedeyler pahasına onu genişletmeyi başaran Çağatay Hanı Algu tarafından yapıldı.(Barthold, 1990:535-536) Ancak onun hükümdarlığı sırasında ve sonrasında, Ögedeyler davasını yeniden canlandırmaya çalışan Kaydu, Çağataylılara meydan okudu. 1271'den 1301'deki ölümüne kadar Kaydu, Çağataylıların derebeyiydi; fakat han resmî olarak Çağatay ailesinden seçiliyordu. Çağatay Hanlığının esas kurucusu olarak da değerlendirilen Duva (Kafalı, 2005: 71), Kaydu ile samimi bir iş birliğine gittiğinde, Türkistan'ın genel itibarıyla Moğol atları için meraya dönüştürülmüş olan doğu kesimleri yeniden hayat bulmaya başlamıştı. Andican, bu işbirliğiyle, merkezileşme çabasına girişen Çağatay Hanlığının sembol şehirlerinden biri olarak adeta yeniden inşa edilip, tarih sahnesine geri dönmüştü.

Andican Adı Üzerine

Bilindiği gibi yer adları üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsinde doğruluğu ispat edilemeyen; fakat yakın tarih ile anlamlı bağlar kurabilecek nitelikte efsanevi ve mitolojik kayıtlarla konuya bir giriş yapılmaktadır. Andican şehri de böylesi kayıtlardan mahrum değildir. Nitekim bu doğrultuda yapılmış önemli bir çalışma olan ve Ergashev tarafından kaleme alınan makalede, Andican adının nereden geldiğine dair oldukça fazla malumat bulunur:

Bir efsaneye göre Turan'ın eski kralı Afrasiab'ın kızı Adinajon ağır bir hastalığa yakalanmış ve tedavisi için şimdiki Andican şehrinin olduğu topraklara getirilmişti. Afrasiab

burada kızı için büyük bahçeler inşa ettirmişti. Bu bahçeler etrafında kurulan ve gelişen şehir, kızının adıyla anılmaya başlarken, kısa süre sonra Turan ülkesinin başkenti olmuştu. Bir diğer efsaneye göre bu antik kenti ilk inşa edenin adı "Andi" idi ve kurucusunun adına ithaf olarak "jan" kelimesi, yani "adamak" anlamına gelen kelime ile birleştirilmişti. Andijan kelimesinin and (yemin) köküyle bağlantısı olduğunu belirten kayıtlar da vardı. And-i jon kelimesi ise "can, hayat yemini, hayat üzerine edilmiş yemin" anlamını barındırıyordu. Başka bir efsanede ise kaynaklarda Kuzey Yolu olarak anılan İpek Yolu'nda, korsanların saldırısı sonucu hayatlarını kaybeden on kişi (on-can) ile bağlantı kurulmaktadır. Diğer taraftan şehrin etnik bir adla ilişkilendirildiği de görülmektedir. Eski çağlarda bu kadim topraklarda Andiler yani Hintliler yaşıyordu ki; şehir yakınlarındaki Hint mezarlığıyla bu efsane de doğrulanmak istenmiştir. Benzer şekilde Andi adlı bir Özbek halkından da bahsedilmektedir (Ergashev, 2021: 124). Fakat bizce bu noktada Özbek etnosundan bahsetmek için XV. yüzyıl sonrasını beklemek durumundayız. Ayrıca, Andican adının X. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde geçiyor olması bu tezi çürütür.

Tarihçi Muhammadjanov'a göre, Andican toponimi "andu" veya "andi"nin ana kökü oluşturan bir bileşen-morfem olarak terime eklenmiştir ve ikinci kök "kon, gon ve jon" telaffuzundaki sözcük birimleridir. Andican morfeminde bu eşanamlı yer adlarını oluşturan ana alt katman aslında Soğdca "kazmak" ve "oymak" anlamına gelen "kanta" veya "kanda" kelimesinden türetilmiş bir sözcük birimidir. Bu katman genellikle "kan" ve "kon" biçiminde ifade edilir ve bazı durumlarda "k" yerine "g" veya "j" sesleri alır. Bu nedenle Orta Asya'nın nehir vadileri ve tarımsal vahalarından oluşan tarihi coğrafyada "kon, gon ve jon" terimi morfem veya topo-formant olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. Özellikle, Zereşan vadisinin, Buhara vahasının yer adları ve hidronim bileşen sisteminde bunlar "kon", "kan", "kom", "kal", "gon", "gan" formlarında kaydedilmiştir. Örneğin Konimek, Kumuşon, Karamkon, Karkon, Mugan, Vobkan, Somjan, Jandar, Arbincon, Abijan, Kajjan bu adlardır. Andican yer adının temelini oluşturan kon, gon ve jon kelimeleri, nehir ve dere gibi tek bir kavramı ifade eden eşanamlı sözlüklerdir. Böylece Andican şehrinin adı, "andi" kelimesinin bağlandığı su, nehir veya dere adıyla ilişkilendirilmektedir.

Diğer bir teori ise Moğolca "anda" sözcüğünden yola çıkarak "dost, kardeş, kan kardeş" anlamıyla bağlantılı olarak "yakın" anlamını barındırır. Böylece su, nehir veya dere anlamına gelen "kon", "gon" ve "jon" gibi morfemlerin birleşiminden "suya yakın" veya "su kenarı", "nehre yakın" veya "nehir kıyısı" anlamında kullanılmış olabilir. Örneğin Orta Çağ'da Urgut kentine suya yakın yer anlamına gelen "Andak" adı verilmiştir (Muhammadjanov, 2002: 34-35). Coğrafyacı Ahmadaliyev (1997: 25)'e göre de "andi" kelimesi arkadaş, erkek kardeş veya tutingan (kan kardeş) anlamına gelmektedir. Nitekim M. Tadjibayev, *Şeybani Devon'un Kelime ve Gramer Tahlili* adlı tezinde, "andi" kelimesinin Moğolca "dost" kelimesinden (anda) türediğini belirterek, Moğolların yıkarak ele geçirdikleri şehri el birliğiyle yeniden inşa ettiklerini belirtirken; "yok ettiler ve burayı Andigon (Dostlar Şehri) olarak yeniden adlandırdılar" şeklinde kaydetmiştir (Ahmadaliyev, 1997, aynı yer).

Ergashev (2021: 124) de Moğolcadaki "anda" kelimesinin en güçlü bağlantı olacağına inanmaktadır. Ancak kelime Türk-Moğol karışımı bir ulus olma yolundaki Özbeklerin tarihsel deviniminde yakın anlamlar türetmiştir. "Özbekçe İsimlerin Anlamları" adlı kitapta "andi" sözcüğü, "jajji" (sevimli) ve "kenja" (küçük) sözcükleriyle ilişkilendirilmiştir. Andaboy,

Andagul, Andom, Andahon (güzel kız). Yani kelime eski Türkçe-Moğolca olup erkek kardeş, kız kardeş, sadık dost, müttefik, kardeş gibi anlamlarla bağlantılıdır.

Andican topraklarında eski çağlardan beri farklı etnik gruplardan insanlar yaşamaktadır ve tarihçiler, bunların yalnızca İran dili konuşan etnik gruplardan değil, aynı zamanda Türk dilinin farklı lehçelerini konuşan büyük bir insan grubundan da oluştuğunu belirtmektedir. Daha doğrusu, bu bölgelerde İlk Çağ'dan ve Orta Çağ'ın başlarından beri meydana gelen sosyo-ekonomik, kültürel ve etno-dilsel aktivitede rol alanlar Türkçe-Moğolca konuşan halklardır. Elbette etno-linguistik süreçler etno-genetik ve etno-toponimik süreçlerle bağlantılıdır. Belirli bir etnos başka bir etnosla temas ettiğinde, öncelikle bu ilişkinin bir sonucu olarak bu onların diline yansır. Dil taşınırken yer isimleri de taşınır (Ergashev, 2021: aynı yer).

Günümüzde Çin sınırları içinde yer alan bir Uygur yerleşim birimi olan Encan ile Özbekistan sınırları içinde kalan Andican arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Çince adıyla Dazhuangzi 大庄子 Köyü'nün bir kısmı için Huangxing Xiyu Tuzhi'da, Yargol havalisindeki Yemşi'nin 5 li (2.5 km) batısında olduğu ve buradan doğudaki Piçan'a 373 li sonra varıldığı kaydedilmektedir. Bir kısım yerli halk buraya Encan adını vermiştir ki, Hsi Yü T'ung Wen Chih'da burası Anci-yan (Çince: Anjiyan 安濟彦; Moğolca: Anjiyan) adıyla geçmektedir ve kaynaktaki rivayete göre Anjiyan halkı burada yaşamıştır. Buradaki Anjiyan, Andican veya Endican olmalıdır. Bugünkü Çince Özbekistan'ın Andican Şehri hâlâ Anjiyan 安集延 adıyla yazılmaktadır (Yıldırım, 2015: 102, 325; Yıldırım, 2017: 90).

Moğollardan Önce Andican

Orta Asya'nın en büyük tarihi şehirlerinden biri olan Andican, önemli ticaret ve kültür merkezlerini barındıran Büyük İpek Yolu üzerinde bulunuyordu. Çin kaynaklarında Kuzey Yolu olarak geçen İpek Yolu, Terakdavan ve Tau Murun geçitleri üzerinden Kaşgar'ı Fergana Vadisi, Semerkant ve Buhara'ya bağlıyordu. Çinli seyyah Zhang Jiang, MÖ II-I. yüzyıllarda Fergana Vadisi'nde yetmişen fazla küçük kasabanın bulunduğunu ve Büyük İpek Yolu'nun belirginleşmeye başladığı bir tarihte Andican'ın kurulduğunu belirtmektedir (Kayumov, 2008: 4). Arkeolojik bulgular ise MÖ IX-VIII. yüzyıllarda burada belirgin bir yerleşim varlığına işaret eder (Abduhalimovich, 2021: 101). İlk sakinleri Sartlar olan (Türkmen, 2023: 375) Fergana Vadisi sırayla Hun, Akhun ve Göktürk idaresinde bulunmakla birlikte, burada İpek Yolu üzerinde ticaret yapmayı sürdüren Soğdlu tüccarların da etkin olduğu bir bölgeydi. Ülkenin batı kısmından sorumlu olan İstemi Yabgu'nun bu bölgeye ve ticaret düzenine özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır (Taşağıl, 2003: 32). Bölge, Göktürklerle bağlı bir boy olan ve daha sonra İslamiyet'i kabul eden Karlukların uzun vadeli yerleşim yeri haline gelirken; Karlukların buradaki varlıkları Uygurlar, Samaniler ve Karahanlılar devrinde de sürmüştür. Karluklar, Karahıtayların baskı rejiminde zorlu bir dönem geçirdikten sonra Moğollar çağında beylik statüsü alarak yaşamlarına devam etmişlerdir.

Şehrin adının ne zaman tam olarak Andican kelimesiyle kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmese de İslam etkisinde yazıldığı anlaşılan Türk destanlarında geçtiği görülür. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda ve Reşidüddin'in Oğuzname'sinde geçmese de Kazan nüshasında geçer. Örneğin, Oğuz Kağan batı seferine çıktığında, oğulları Andican ve Türkistan'ı alıp, daha sonra babalarına katılmışlardır (Demir, 2016: 98-99). Kırgızların kültür ve

milli benliklerinde önemli yeri olan Manas Destanı'nda da Andican adı sık geçer. Destan kahramanı Manas, Andican elmaları yiyerek büyümüştür (Bala, 1988: 269).

Efsanelerden tarihsel kayıtlara geçildiğinde şehir hakkındaki en net bilgilerin X. yüzyıl Arap coğrafyacılarının eserlerinde olduğu görülür. İbn Havkal ve Mukaddesî'de şehrin adı "Andican, Andikan, Andikon" olarak geçmektedir. İbn Havkal da Kitâbü Sûreti'l-Arz adlı eserinde burayı köy olarak tarif ederken ismini "Endegân" olarak verir (Şeşen, 2017: 234). Sem'anî (1988: 217) ve Hemevî (1977: 261)'de ise şehrin adı "Endükân, Endigân, Endügân, Andugân" olarak geçmektedir.

X. yüzyıl Arap coğrafyacılarının eserlerinde Andican'ın da içinde yer aldığı Fergana bölgesinin güney kısımlarının Nesyâ adıyla geçtiği de görülmektedir. Mukaddesî (1906: 272), Aşağı Nesyâ bölgesinde bulunan şehirlerden Zenderâmş, Merginan, Bereng, Uştikân ve Andükân adlarını verirken, bunlardan ilk üçünün yakut (küçük) şehirler olduğunu belirtmiştir ki bu da Andican'ın bu dönemde görece daha büyük bir yerleşim olduğu anlamına gelmektedir. Fakat Hemevî (1977: aynı yer) burayı bir köy olarak kaydetmiştir. Ebü'l-Fida'nın (1330: 561) İbn Havkal'dan aktardığına göre şehir çevresinde demir, kömür, kalay, petrol ve firuze çıkarılıyordu. Kömürün yanmasından sonra arda kalan kül ise elbiselerin ağırtılmasında kullanılıyordu.

Abbasilerin VIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'a yaptıkları saldırılara karşı başarılı bir savunma yapan fakat neticede direnemeyen Karluk ülkesinde (Fergana) bulunan Andican'ın bu yıllarda köy veya kasaba olduğu anlaşılmaktadır. X. yüzyıl başlarında yeniden Karlukların eline geçen Andican, sırasıyla Karahanlıların ve Melikşah devrinde (1090) Büyük Selçukluların eline geçmiştir (Kafesoğlu, 1992: 184). Ergashev (2021: 122), Büyük Selçuklular devrinde kaleme alınan Divan-ı Lügati't-Türk'te geçen ve Kaşgarlı'nın bir yer adı olarak açıkladığı "Adhğış" (Kaşgarlı, 1985: 96) adının Andican ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Şehir, XII. yüzyılda Fergana'nın merkezi olurken¹; Katvan savaşı sonrasında Karahıtay egemenliğine girmiştir. 1210'da Karahıtayları yenen Muhammed Harezmsah, Andican ve çevresine hâkim olmuş; fakat bölge çok geçmeden bu kez Cengizli Moğollarının saldırısına uğramıştır² (Konukçu, 1995: 192).

Moğollar Devrinde Andican

Cengiz Han'ın ölmeden evvel açıkladığı vasiyetinde, oğlu Çağatay'a bıraktığı bölgeler içinde kalan Andican'ın kısa sürede yoğun Moğol göçüne uğradığı görülür. Aileleriyle birlikte Çağatay'ın hizmetine giren binbaşı rütbesindeki noyanlar arasında Celayirli Müngge de bulunuyordu ki Andican'a ilk olarak yerleşenler bunlar olmuştu (Kafalı, 2005: 60-62). Ne var ki Ögedey ve Çağatay ailesine bırakılan toprakların sınırları net olmadığı gibi, vaktiyle iki kardeş arasında yaşanan gerginliklerin yeni nesillere de aktarılmış olması, bölge şehirleri açısından sürekli bir yıkım getirmiştir. Kurulan şehirlerin hiçbirisinde han sarayı inşa edilmemiş; han ordaları genellikle hareket halinde olmayı tercih etmişti. Fergana bölgesindeki birçok yerleşim yeri gibi Andican da bu politika doğrultusunda restore edilmiş şehirlerdendir. Hanların hareket

¹ 9. yüzyılda Fergana bölgesinin merkezi Ahsiket (Ahsikes, Ahsi) şehriydi (İstahrî, 1967: 333); Kurulay, 2007: 101). Babür döneminde (16. yüzyıl başları) ise Andican'dan sonra ikinci büyük Fergana bölgesi şehriydi (Arat, 1970: 4).

² Harezmsahlar ile Karahıtaylar arasındaki savaş Andican yakınlarındaki Lamiş kasabasında gerçekleşmiştir (Cuveynî, 1912: 77).

tarzını, ticaret yollarının güzergâhları da belirlediği için, Almalık, Taraz, Andican gibi şehirler gelişirken; Balasagun gibi köklü şehirler tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştı (Biran, 2013: 278).

Moğol saldırılarının en şiddetlilerine maruz kalsa da paradoksal olarak yıkım, yapım, teslim ve kurtuluş dikotomisinde sıkışıp kalan Fergana bölgesi şehirlerinin sosyo-ekonomik ve demografik durumu da bu bağlamda karmaşıktır. Zira uzun süre Karahıtayların dinî baskıları altında ezilen yerleşik Müslüman kitle, Cebe Noyan komutasında bölgeye giren Moğol askerlerini sevinçle karşılamıştı (Devlet, 2010: 214). Yani bölgenin dinî hassasiyetleri oldukça yüksekti. Moğol tarihinin ilk eserleri arasında olan Cemal Karşî'nin Mulhakat bi's-Surah'ında (2005: 150) Endigan adı ile geçen şehrin ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin, İslami refleksleri kuvvetli ilim erbabı çıkardığı kaydedilmiştir. Nitekim Safevîlerin, Özbeklere galip gelmesinin ardından çok sayıda Sünni âliminin Andican ve çevresine göçtüğü anlaşılmaktadır (Duğlat: 386). Şehrin inanç temelli misyonunun XVII-XVIII. yüzyıllarda Moğol Cungarlara ve sonrasında Ruslara karşı da devam ettirildiği anlaşılır (Saparaliyev, 2005: 60).

Çağatay hanları Duva ve Kaydu, Kaşgar ticaret yolunu kontrolleri altında tutmak için Andican'a büyük önem veriyorlardı. Doğal olarak şehrin güvenliği için Moğol göçebelerini buraya taşımaya gayret ettiler. Moğollar ilk olarak şehrin çevresindeki verimli sulak alanlara yerleşmişlerdi. Bunun yakın zamanlı bir sonucu olarak da Andican çevresinde Moğol etnik adlarıyla ilişkilendirilen yer adları ortaya çıktı. Naiman, Sulduz, Uyshin, Ayranchi, Argın, Akhtachi, Darkhan, Jevachi gibi Moğol kabileleri şehri bir halka gibi çevreleyerek genişletiyorlardı. Daha sonra yöre halkının arasına karışıp onların bir parçası oldular ve şehir merkezine yaklaşmaya başladılar (Kayumov, 2008: 4). Aslında bu dönemde tüm Çağatay ülkesinde olduğu gibi, Andican'ın da imar işleri Mesut Yalavaç eliyle yürütülüyordu. Onun ölümünden sonra aynı işlere, Kaydu tarafından görevlendirilen oğlu Ebubekir bakmaya devam etti. Onun vefatından sonra ise görevi kardeşi Satılmış devraldı (Kafalı, 2005: 117-119). Barthold (2015a: 206) bu dönemde Çağatay, Yuan ve Ögedey aileleri arasında süren uzun savaşlar sırasında büyük oranda tahrip edilen tarım arazilerine daha fazla zarar gelmemesi amacıyla alınan önlemler çerçevesinde Andican'ın kurulmuş veya restore edilmiş olduğunu düşünmektedir. Barthold bir başka eserinde ise (2015b: 9) Andican'ın, İslam medeniyetinin Türkistan'ın doğu bozkırlarında yerleşebilmesi için seçilmiş ve bizzat Moğol hanlarının da desteğiyle restore edilmiş bir şehir olduğunu belirtmektedir. Shagdariin Bira (1998: 270)'ya göre Andican Moğollar devrinde sadece restore edilmişti. Yani zaten bir şehir temeli bulunuyordu. Biran (2013: 268) ise şehrin, Moğol orijinli tebaa için kurulduğunu; fakat büyük hızla büyüyüp kozmopolit bir hale büründüğünü belirtmektedir. Nitekim Karahanlılar ve Karahıtaylar devrinde kağan hazinesi Özkent'te korunurken; Çağataylar devrinde (Duva Han devri) Andican bu görevi üstlenmişti (Sinor, 1998: 270). Timurlular devrinde de Andican'da bir darphane işler vaziyetteydi (Davidovich, 1998: 414).

Andican'da, Moğol devrinin önemli şehirlerinde var olan han saraylarına rastlanmaz. Barthold (2015a: 166)'a göre bu, şehrin sadece halk için inşa edilmesinden kaynaklanır. Moğol hanları arasında kabul görmeye başlayan İslamiyet'in de Fergana Vadisi şehirlerinin ve hatta Doğu Türkistan'ın tamamında kaydedeceği gelişimde büyük payı olduğunu da belirtmek gerekir. Mübarekşah, Barak, Tarmaşirin gibi Çağatay hanlarının bu eğilimi, esasen Cengiz Han'ın yıkıma çalıştığı kabilecilik anlayışının bu kez farklı şekilde dirilmesine vesile olacaktır

(Arıcanlı, 1988: 4). Müslüman Moğol beyleri başta Doğu Türkistan olmak üzere hemen her bölgede güçlenmeye başlamış, Barlas, Duğlat gibi boylar belirli güç merkezlerinde toplanıyorlardı. Hiç şüphesiz İslami yaşam tarzı yerleşik düzene geçmeyi ve şehirleşmeyi önceliyordu. Ancak yine de Doğu Türkistan'daki şehirleşme oranı, Maverâünnehir ve İran coğrafyasına oranla gerideydi. Üstelik Doğu Türkistan'daki siyasal eğilim, Kubilay devrinde yoğunlaşan merkezîyetçi yönetim anlayışına tepki olarak başlayan ve göçebe bozkır kültürünün asaletine yapılan vurguyla bir ayrışmayı, kırılmayı beraberinde getirmişti. Bu durum, Cengiz Han gibi merkezîyetçiliğe önem veren Emir Timur'un işine gelmiyordu (Arıcanlı, 1988: 10).

Timurlular Devrinde Andican

Timur'un siyaseten tarih sahnesine çıktığı dönemde Andican, Doğu Çağatay Hanlığının merkezi konumundadır. Batıda Çağatay Hanlığından kalan toprakların idaresi Timurlular eliyle, Semerkant üzerinden yapılıyordu. Doğu Çağatay Hanlarından Yunus Han, Mahmud Han ve ardından gelenlerin Andican'a büyük önem verdikleri görülür. Timurluların eline geçtikten sonra da Andican'ın hem Moğollara hem de Timurlulara uzak mesafede kalması nedeniyle buradaki yöneticilerin kolaylıkla taraf değiştirebildikleri bir şehir ve askeri üs olduğu görülmektedir (Şâmî, 1987: 86-87). Bu nedenle şehir her el değiştirmesinde kısmen veya büyük oranda tahrip ediliyordu.

Tarih-i Reşîdî'de Andican'dan ilk olarak Mirza Haydar Duğlat'ın son Çağatay hanı İsen Buka'nın oğlu olarak rivayet ettiği Tuğluk Timur'un tahta çıkışı anlatısında bahsedilir. Doğu Türkistan'da Aksu civarında hüküm sürmekte olan Moğol Duğlat kabilesi reisi Emir Bulacı, Taşkent, Hoten, Yarkent, Ahsiket ve Andican'a hükmediyordu (Duğlat, 167-168).

Emir Timur zamanında Andican her konuda çok gelişti. Timur devri şehir mimarisi olarak kayıtlara geçen dört köşe şehirlerden birisi de Buhara, Herat, Merv, Karşi, Hokant, Taşkent gibi Andican'dır (Shaydulovich, 2020: 77). Arabşah (2012: 56) Timur devrinde Andican'ın 9 tümen (90.000) asker çıkararak bir şehir olduğunu belirtir. Ayrıca Semerkant'ın 7 tûmenden ibaret olduğu düşünülürse Andican'ın en azından nüfus olarak bir hayli büyümüş olduğu anlaşılar. Şehrin nüfus yoğunluğuna dair bilgiler Natanzî'nin İskender Anonimi'nde de mevcuttur. Eserde, "Endekan" ve "Kubbetü'l-İslam" adlarıyla geçen Andican'ın her çeşit halktan göç aldığı, her kavmin ve boyun kendi mahallesi olduğu bilgisinin yanı sıra, Timurlular ile Moğollar ve özellikle de Kamerüddin arasında geçen savaşlarda sürekli el değiştirdiği de anlatılır (Natanzî, 2023: 117, 314, 321). Nitekim Timur ile Kamerüddin arasında 1375 yılında meydana gelen savaşta şehir büyük oranda tahrip edilmişti. Türkler ve Moğollar arasında sık sık el değiştiren şehir hakkında Çin kaynaklarında "Doğu'ya haraç veren şehirlerden" olduğu bilgisi de geçer (Konukçu, 1995: 190) ki doğudan kast edilenin Moğollar olduğu anlaşılar.

Şerafüddin Ali Yezdî eserinde (1997: 379) 1376 olaylarını anlattığı kısımda Andican şehrinin, Timur'un atadığı Emir Hamdi tarafından idare edilmekte olduğunu kaydeder. Timur ise Tüzükât (2010: 111) adlı eserinde, Tuğluk Timur'a karşı mücadelesinde kendi tarafına geçen Mengli Boğa, Haydar Andahoyi ve Emir Ebu Said arasında paylaştırdığı yerler arasında Andican'ın da olduğunu belirtmektedir. Timur, 1377 yılında Fergana'daki Moğol hâkimiyetine son verirken; buraların yönetimini oğlu Ömer Şeyh'e vermiştir. O da babası gibi bölge şehirlerinin imarına büyük önem veriyordu. Kentin çevre duvarlarını güçlendirmiş, ekilebilir araziye genişletmiş ve şehir çevresine meyve bahçeleri diktirmişti. Bu bahçelerin sulanması için

su kanalları da inşa ettirmişti. Babür'ün Hatıratında (Arat, 1970: 4) adı geçen “Dokuz Tarnov” (arık) bu dönemde inşa edilmiştir (Kayumov, aynı yer). Ömer Şeyh burayı Moğolistan'dan (Kâfiristan) gelen çetelere karşı korumaya gayret etmiştir (Yezdi, 2019: 164-165). Ne var ki Şehzade Ömer Şeyh, babası Timur'dan önce ölünce Andican hâkimiyeti oğlu İskender Mirza'ya geçmişti (Yezdi, 2019: 325).

Timurlular devrinde şehrin, askeri üs olarak öne çıktığı görülür (Aka, 2014: 22-23). Şehir aynı zamanda Türk dünyasının Moğollarla arasındaki sınırı temsil ediyordu (Aka, 2014: 43). Esasen Andican, Timur'un farklı eşlerinden olan oğulları arasında sık sık el değiştirmiştir. Ömer Şeyh'in ölümünün ardından oğulları İskender ve Ahmed arasındaki çatışmalar Andican ve çevresinde gerçekleşirken; kısa süreliğine denetimi ele geçiren İskender Mirza da burada tutunamayınca, hâkimiyet Miranşah'ın oğlu Halil'e geçmişti. Halil, şehrin talan edilmesine göz yummuştu. Tacü's-Selmânî (1999: 98) bu olayı “Öyle ki, o gün orada bayındır bir yer ve eser bulmak imkânsız oldu” şeklinde ifade etmiştir. Fakat Halil'in hükmü de uzun sürmeyerek şehrin denetimi bu kez de Şahruh'un oğlu İbrahim'in eline geçer (Aka, 2014: 43-44).

Andican yalnızca şehzadeler için bir mücadele alanı olmayıp, Timurlu ailesine hizmet eden emirlerce de isyan edilebilecek bir noktada bulunuyordu. Örneğin Şahruh'un, Halil Sultan'ın emrine ajan olarak verdiği Emir Nureddin, kendisinden bekleneni yapmadığı gibi, Emir Hûdaydâd ile birlik olup Andican'ı ele geçirmiştir (Aka, 2014: 71). Uzun mücadeleler sonucunda tüm Timurlu saltanatına hâkim olan Şahruh, şehrin denetimini oğlu Uluğ Bey'e bıraktığında (Aka, 2014: 80) da Andican Timurlular ve Moğollar (Doğu Çağatay Hanlığı) arasında el değiştirmeye devam ediyordu (Hasan-ı Rumlu, 2006: 105). Neticede Andican'daki Moğol varlığına büyük oranda son verilmişti. Uluğ Bey'in ölümünden (1449) sonra, Ebu Said Mirza, Maveraünnehir'de yönetimi ele geçirirken; Fergana'nın ve Andican'ın yönetimini de oğlu Ömer'e vermişti. Bu esnada Tian Shan (Tanrı Dağları) tarafında hüküm süren Moğollar, Kaşan ve Ahsi'den Fergana topraklarına sık sık saldırıyorlardı. Hatta bu saldırılardan birinde Ahsi düşmanın eline geçmişti. Bu tarihten itibaren (1468-1469) yönetim merkezi, görece daha güvenli olan Andican'a taşınmıştı. Ömer'in, Moğol Hanı Yunus'un kızı Kutlug Nigar ile evlenmesinden sonra saldırılar kısmen azalmış ve Andican başkent olarak daha müreffeh hale gelmeye başlamıştı; fakat son Timurlu hükümdarı Ebu Said'in torunları olan Zahirüddin Muhammed Babür ve Mirza Cihangir arasındaki mücadeleler de ilk olarak Andican'da başlamıştı (Duğlat, 2006: 322). İki kardeşin mücadelesi sürerken babalarının (Ömer) hizmetinde bulunan Ahmed Tembel de Andican'daki karışıklıktan faydalanıp isyan etmiş ve şehrin denetimini eline geçirmişti (Duğlat, 2006: 327). Babür ise daha büyük bir kazanç umuduyla, karışıklık içindeki Semerkant'ı, Özbeklere karşı koruyamayan amca çocukları Baysungur ve Ali Mirza'nın elinden almak için sefere çıkmış ve başarılı olmuştu. Andican 1514 yılında Özbeklerin saldırılarına uğrarken (Duğlat, 2006: 299), Tembel'in Andican'da devam ettirdiği eziyeti duyan Babür, tekrar Andican'a sefer düzenlediğinde ise hem Semerkant'ı hem de Andican'ı kaybetmiş ve amcası Sultan Mahmud Han'a sığınmıştır (Duğlat, 2006: 344-345). Daha sonra tekrar Semerkant'ı almaya kalktıysa da Şahi Beg Han'ın (Şeybanî Han) eline düşmüş ve kurtulabilmek için kız kardeşi Hanzâde Begüm'ü teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu esnada Andican'ı ele geçiren Şahi Beg, vakit kaybetmeden Tembel'i idam ettirmiştir (Duğlat, 2006: 349).

Şubat 1483'te Ömer ve Kutlug Nigar'ın oğulları olarak Andican'da dünyaya gelen Zahirüddin Muhammed'e, sağlıklı, güçlü (kaplan gibi) ve son derece uyanık olduğu için Babür adı da verilmişti. 12 yaşında yönetimi devralan Babür, burada tutunamayıp Hindistan ve Afganistan'da yeni bir hanedanın temelini atmışsa da Andican şehrine duyduğu sevgi ve özlem, hatıratında geniş bir yer bulmuştur. Babür, eserinde şunları kaydediyordu:

“Endican, cenup tarafındaki kasabalarından biri olup, ortadadır ve Fergana vilâyetinin payitahtıdır. Hububatı çoktur, meyvası boldur; kavun ve üzümü iyidir. Kavun zamanında tarladan kavun satmak âdet değildir. Endican naşpatisinden daha iyi naşpati (armut) bulunmaz. Maverâünnehir'de, Semerkand ve Keş kurganlarından sonra bundan daha büyük kurgan yoktur. Üç kapısı vardır. Erki cenup tarafındadır. Şâyân-ı hayrettir ki, buraya dokuz arık (tarnav) su girdiği hâlde, hiç bir yerden çıkmaz. Kalenin etrafındaki hendeğin dışında, taş döşeli büyük yol bulunmaktadır. Kalenin etrafı mahalleler ile çevrilmiştir. Bu mahalleler kaleden bu hendek ve onun yanından geçen büyük yol ile ayrılırlar. Av ve kuşu da çoktur. Sülünü pek semiz olur. Bir sülünün budunu dört kişi yese, bitiremezmiş. Ahalisi Türk'tür. Şehir ve pazarda Türkçeyi bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Nitekim Mîr Ali Şîr Nevaî'nin eserleri, Herat'ta neşv-ü nema bulduğu hâlde, bu dil ile yazılmıştır. Ahalisi arasında güzeller çok bulunur. Musikide meşhur olan Yusuf Hoca, Endicanlıdır. Havası sıhhate muzırdır ve sonbaharda sıtma çok olur.” (Arat, 1970: 4).

Babür Mirza, Çağatay şairi Ali Şîr Nevaî'nin eserlerinde kullandığı dilin, Fergana ve Andican halkının kullandığı dil olduğunu düşünse de Radlof'a göre Çağatayca halk tabanlı bir dil olmayıp yalnızca edebi bir dildi (Barthold, 2015a: 161). Naseem (2016: 34-36) günümüz Özbek edebi dilinin temellerinin Fergana (Karluk) lehçesine dayandığını ve bunun içinde Andican diyalektinin müstesna bir yeri olduğunu belirtir.

SONUÇ

Eski sakinleri İranî topluluklar olan Andican şehrinin gelişim evreleri, tarihî İpek Yolu'nun ticaret duraklarından biri üzerinde bulunmasıyla şekillenmiştir. V. yüzyıldan itibaren bir Türk yurdu haline gelen Fergana Vadisi, verimli topraklarıyla bir tarım merkezi olarak da önem taşıırken; İslam fetihleri sırasında ulaşılan son nokta olması nedeniyle simgesel bir değere daha kavuşmuştur. Bu esasen stratejik önemle örtüşüyordu. X. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde ticari hareketliliğin yanı sıra yeraltı zenginlikleri ile de öne çıktığı görülen Andican'ın, Müslüman Türkler ile putperest dünya arasındaki sınırı belirlediği görülmüştür.

Karluk Türklerinin yoğun olarak yerleştikleri bölgede, Moğol kökenli Karahıtay ve Nayman baskısı artarken; yine Moğolların, bu kez Cengiz Han liderliğinde bölgeye girişi paradoksal bir sevinç yaratmıştır. Moğol akınlarında büyük hasar alan şehirlerden olan Andican, bu kez Çağatay ve Ögedey ailelerinden hanlarca yeniden restore edilerek, sistemli bir göç politikasına tabi tutulmuş ve böylece kozmopolit bir yapıya kavuşmuştur. Ne var ki Cengiz Han'ın askerî merkezîyetçiliğine verilen tepki olarak yeniden güçlenmeye başlayan geleneksel bozkır kabileciliği, Andican ve çevresinde de etkili olmaya başlamıştır. Bu siyasal iklimde Maverâünnehir'de ortaya çıkan Timur, yeni bir merkezîyet düzeni kurmak için doğu sınırlarını genişletmek ve sağlamlaştırmak üzere, kendisi gibi güçlenmekte olan Moğol kabileleri üzerine

yürümüştür. Moğol Duğlat reisi olan Kamerüddin ile yaptığı uzun savaşlarda sürekli el değiştiren ve yıpranan Andican neticede Timurluların elinde kalmıştır. Daha önce Ahsiket olan Fergana'nın merkezi, Timurlular devrinde Andican olurken; şehir Semerkant'tan sonra doğu sınırındaki ikinci başkent konumuna yükselmiştir. Nitekim son Timurlu ve ilk Babürlü hükümdarı Zahirüddin Muhammed burada doğmuş; onun döneminde şehir kültürel açıdan hayli gelişmiş, Çağatayca'nın önemli şair, yazar ve sanatçıları yine bu dönemde yaşamıştır. Andican, tüm bu özellikleriyle hem Türklerin hem de Moğolların tarih belleğinde simge bir şehir olmayı başarmıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri, doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abduhalimovich, H. A. (2021). From the history of ancient cities of the Fergana Valley (In the example of Mingtepa-Ershi). *European Scholar Journal*, 2(5), 100-103.
- Ahmadaliyev, Y. (1997). "Andi" tutingan demek. <https://doi.org/10.51699/pjcle.v9i.99>
- Aka, İ. (2014). *Timur ve devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim (2016). *Oğuz Kağan destanı* (Haz.: N. Demir). Ötüken Neşriyat.
- Arat, R. R. (1970). *Baburnâme*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arıcanlı Togan, İ. (1988). Moğollar ve Timurlular devrinde Doğu Türkistan. <https://turkistanilibrary.com/sites/default/files/mogollar-vetimurlar-devrinde-dogu-turkistan.pdf> adresinden 2 Şubat 2025 tarihinde erişildi.
- Bala, M. (1988). Endican. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 268- 270). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan* (Haz.: H. D. Yıldız). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barthold, V. V. (2015a). *Orta Asya Türk tarihi* (Çev.: H. Dağ). Divan Kitap.
- Barthold, V. V. (2015b). *Uluğ Beg ve zamanı* (Çev.: İ. Aka). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bira, S. (1998). *The Mongols and theirs state in the Twelfth to the Thirteenth Century*. https://en.unesco.org/silkroad/sites/default/files/knowledge-bank-article/vol_IVa%20silk%20road_the%20mongols%20and%20their%20state%20in%20the%20twelfth%20to%20the%20thirteenth%20century.pdf adresinden 5 Şubat 2025 tarihinden erişildi.
- Biran, M. (2013). Rulers and city life in Mongol Central Asia (1220-1370). D. Durand (Ed.), *Turko-Mongol rulers, cities and city life* (s. 257-283). Brill.
- Davidovich, E. A. (1998). Central Asia. M. S. Asimov & C. E. Bosworth (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* (s. 395-417). Unesco Publishing.
- Devlet, N. (2010). *Asya fatihi: Cengiz Han*. Başlık Yayınları.

- Djamal al- Karşı (2005). *Al-mulhakat bi's- surah* (Çev.: Ş. H. Vohidova & B. B. Aminova). Dayk Press.
- Ebû İshâk el-Fârisî el-İstahrî. (1967). *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* (Thk.: M.J. Goeje). Brill.
- Ebu S'ad Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'anî (1988). *El-ensâb*. Dâru'l-fikr.
- Ebü'l-Fidâ (1930). *Takvîmü'l -büldân* (Trc.: A. Ayetî). Tahran.
- Ergashev, A. (2021). About the toponymy of Andijan. *Literature and ELT*. 9, 119-126.
- Hasan-ı Rumlu (2006). *Ahsenü't-tevârih* (Çev.: M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l-makdûr* (Çev.: A. Batur). Selenge Yayınları.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı*. Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Harzemşahlar Devleti tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi* (Çev.: B. Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayumov, A. (2003). Turkic literature. C. Adle (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* (s. 720-728). Unesco Publishing.
- Konukçu, E. (1995). Endican. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 190-192). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mirza Haydar Duğlat (2006). *Tarih-i Reşidî* (Çev.: O. Karatay). Selenge Yayınları.
- Mu'ineddîn Natanzî (2023). *Müntehabü't-tevârih-i Mu'înî (İskender anonimi)* (Çev.: Ahmet Özturhan vd.). Bilgeoğuz Kitap.
- Muhammadjanov, A. P. (2002). Andikon, Andigon ve Andican toponimleri. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/99> adresinden 5 Şubat 2025 tarihinden erişildi.
- Muhammed b. Muhammed Cuveynî (1912). *Târîh-i cihân-guşâ* (Thk.: M. Kazvînî). Brill.
- Naseem, M. H. M. (2016). *Çağatay, Özbek ve yeni Uygur Türkçelerinde fiil işletimi* (Tez No.: 648374) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Emîr Timur* (Çev.: N. Lugal). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhan Kurulay, S. (2007). *Hudûd el-âlem'e göre 10. asırda Türk boyları* (Tez No.: 209743) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu (2010). *Timur'un günlüğü -Tüzükât-ı Timur* (Haz.: K. Şakirov & A. Aslan). İnsan Yayınları.
- Saparaliyev, D. (2005). Kırgızistan'ın kale ve şehirleri (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Erdem*, (42), 59-76.
- Shaydulovich, M. T. (2020). Genesis and evolution of ancient cities in Central Asia. *International Journal of Scientific Engineering and Science*, 4(7), 74-82.
- Sinor, D. (1998). Central Asia under the rule of successors. M. S. Asimov & C. E. Bosworth (ed), *History of civilazitions of Central Asia*. (s. 265-272). Unesco Publishing.
- Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed Mukaddesî (1906). *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-akâlîm* (Thk. M. Goeje). Brill.
- Şerefüddin Ali Yezdî (2019). *Emîr Timur* (Çev.: A. Batur), Selenga Yayınları.
- Şeşen, R. (2017). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şihabüddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hemevî (1977). *Mu'cemu'l-buldân*. Dâru's-Sadr.
- Tacü's-Selmânî (1999). *Tarihnâme* (Çev.: İ. Aka). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşgıl, A. (2003). *Gök-Türkler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

-
- Türkmen, İ. (2023). Göçebe ve kent kültürünün etkileşimine bir örnek olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Fergana Vadisi. *19. Türk tarih kongresi bildiriler kitabı* (s. 373-386). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015). *Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Gök-Türkler döneminde Türkistan'ın tarihî coğrafyası* (Tez No.: 391429) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, K. (2017). Uygur Özerk Bölgesinde halk arasında yaşayan bazı tarihî yer adları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (9), 87-92.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 261-290, Spring 2025

Sustainable e-Commerce: Transformation in Environmental, Economic, and Social Dimensions

Sürdürülebilir e-Ticaret: Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Boyutlarda Dönüşüm

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
17/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
02/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kasap
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü
ahmet.kasap@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7231-2693

Öz

E-ticaret, son yıllarda küresel ticaretin temel dinamiklerinden biri haline gelmiş ve dijitalleşmenin hızlanmasıyla önemli bir büyüme kaydetmiştir. Ancak, bu hızlı büyüme yalnızca ekonomik faydalar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik açısından çeşitli zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, e-ticaretin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısını analiz ederek, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik bağlamında etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, e-ticaretin çevresel etkilerini nasıl yönetilebileceği, ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu stratejilerin nasıl geliştirilebileceği ve sosyal sorumlulukların nasıl yerine getirilebileceği konularında kapsamlı bir yol haritası sunmaktır. Çevresel sürdürülebilirlik açısından, e-ticaretin lojistik süreçleri, ambalajlama yöntemleri ve dijital altyapı kullanımı nedeniyle karbon ayak izinin arttığı tespit edilmiştir. Bu olumsuz etkilerin azaltılması için yeşil lojistik çözümleri, geri dönüştürülmüş malzemelerle yapılan ambalajlar ve enerji verimli dijitalleşme stratejileri önerilmektedir. Ayrıca, çevre dostu teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir iş modellerinin benimsenmesi, e-ticaretin çevresel etkilerini minimize edebilmek için kritik unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik sürdürülebilirlik bağlamında, e-ticaretin KOBİ'lerin küresel pazarlara erişimini artırarak ekonomik büyümeye ve istihdam yaratılmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin sağladığı fırsatların eşit dağılımının sağlanması ve ekonomik büyümenin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik ile dengeli bir şekilde yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik açısından, e-ticaret platformlarının iş gücü haklarını gözetmesi, adil çalışma koşulları sunması ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönlendirilmesi, etik tüketim bilincinin artırılması ve sürdürülebilir alışveriş alışkanlıklarının yaygınlaştırılması gerekliliği öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, e-ticaretin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine etkili bir şekilde katkı sağlayabilmesi için çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerinin bir arada ele alınması gerektiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Sürdürülebilirlik, Yeşil Lojistik, Dijital Dönüşüm, Döngüsel Ekonomi

Abstract

E-commerce has become one of the fundamental dynamics of global trade in recent years, experiencing significant growth with the acceleration of digitalization. However, this rapid growth has not only provided economic benefits but also introduced various challenges in terms of environmental and social sustainability. This study aims to analyze the contribution of e-commerce to sustainable development goals by examining its impacts in the context of environmental, economic, and social sustainability. The primary objective of this study is to provide a comprehensive roadmap on how to manage the environmental impacts of e-commerce, develop strategies aligned with economic development goals, and fulfill social responsibilities. In terms of environmental sustainability, it has been determined that e-commerce increases the carbon footprint due to logistics processes, packaging methods, and digital infrastructure usage. To mitigate these negative effects, green logistics solutions, packaging made from recycled materials, and energy-efficient digitalization strategies are recommended. Additionally, the widespread adoption of environmentally friendly technology and the implementation of sustainable business models are considered critical elements in minimizing the environmental impact of e-commerce. From the perspective of economic sustainability, e-commerce enhances economic growth and job creation by increasing SMEs' access to global markets. However, ensuring the fair distribution of opportunities created by digitalization and managing economic growth in balance with environmental and social sustainability are emphasized as essential considerations. Regarding social sustainability, e-commerce platforms must uphold labor rights, provide fair working conditions, and fulfill their social responsibilities. Encouraging consumers to opt for environmentally friendly products, raising awareness of ethical consumption, and promoting sustainable shopping habits are highlighted as key priorities. In conclusion, for e-commerce to contribute effectively to sustainable development goals, it is essential to integrate environmental, economic, and social sustainability principles comprehensively.

Keywords: E-commerce, Sustainability, Green Logistics, Digital transformation, Circular Economy

Atf Bilgisi / Citation Information

Kasap, A. (2025). Sustainable e-commerce: Transformation in environmental, economic, and social dimensions. *Asya Studies*, 9(31), 261-290. <https://doi.org/10.31455/asya.1622024>

INTRODUCTION

E-commerce has increasingly become one of the fundamental components of digital transformation in modern economies. Technological advancements and digitalization processes have significantly changed the shopping habits of businesses and consumers. In particular, the interaction between e-commerce and sustainability has become a crucial topic of discussion among academics and policymakers (Zhang et al., 2024). Studies on the environmental, social, and economic dimensions of sustainable e-commerce indicate that this transformation can enhance energy efficiency and reduce carbon emissions (Hasanat et al., 2020: 8). However, due to increased logistics processes, packaging waste, and high energy consumption, there are still significant debates regarding the extent to which e-commerce supports sustainability (Escursell et al., 2020: 12).

Research on the contribution of e-commerce to sustainable development is often limited to specific sectors and approaches the topic from a narrow perspective (Belvedere et al., 2024). However, when assessing the effects of e-commerce on economic growth, job creation, energy efficiency, and carbon emissions collectively, a multi-dimensional interaction network emerges (Singh & Aithal, 2024: 58). In this context, the effects of e-commerce on environmental, economic, and social sustainability should be examined, and the gaps in the existing literature should be addressed. With the growth of the digital economy, the role of e-commerce in social inclusion and economic inequality is also becoming increasingly significant (Jalil et al., 2024).

This study aims to provide a new perspective in the literature by examining the contribution of e-commerce to sustainability from a multi-dimensional standpoint. The existing literature primarily focuses on the environmental effects of e-commerce, emphasizing topics such as carbon emissions and energy efficiency (Sun et al., 2021). However, this study not only considers the environmental aspects but also discusses how e-commerce plays a role in economic and social sustainability. In this context, the potential benefits of e-commerce in terms of economic growth, job creation, social inclusion, and efficient resource utilization will be explored (Kennedy et al., 2022: 18).

Additionally, it is essential to distinguish between direct and indirect effects when evaluating the impact of e-commerce on sustainable development. For instance, improvements in logistics efficiency may directly support environmental sustainability, while the impact of digital platforms on SMEs may be considered within the scope of indirect economic sustainability (Kennedy et al., 2022: 18). However, instead of providing an extensive analysis, this study presents a general framework based on available data.

In this regard, the primary aim of this study is to explore how e-commerce interacts with sustainable development. The evaluations made will offer valuable insights for policymakers and the business sector and contribute to the development of sustainable e-commerce policies. A comprehensive review will be conducted to identify gaps in the literature and address these shortcomings.

METHODOLOGY

E-commerce has become one of the fundamental pillars of today's digital economy, playing a crucial role in shaping global trade. While it offers businesses opportunities to reduce costs, reach broader markets, and gain a competitive advantage, it also provides consumers with convenience, time savings, and a wider range of choices (Zhang et al., 2024). However, there are different perspectives in the literature regarding the relationship between e-commerce and sustainability. This study aims to examine the interaction between e-commerce and sustainable development goals through a descriptive analysis approach.

In this study, a literature review and relevant secondary data were used to evaluate the impacts of e-commerce on sustainability. Specifically, academic studies on the environmental, economic, and social dimensions of e-commerce were systematically examined (Nogueira et al., 2024). In this context, the effects of e-commerce on carbon footprint, energy efficiency, economic growth, employment creation, and social inclusion were analyzed (Rabbi et al., 2024: 15).

The data used in this research were assessed in light of sectoral analyses and statistical reports. The study considered key indicators obtained from sectoral data to determine how e-commerce can be integrated into sustainable development (Oláh et al., 2019: 10). In this regard, the analysis focused on factors such as carbon emissions, the economic contributions of digital platforms, and sustainable trade practices (Chaudhary, 2016: 9).

Furthermore, the increasing share of e-commerce in the global economy is significantly transforming interactions between businesses and consumers. The widespread adoption of digital commerce creates new opportunities in both local and international markets, while also generating substantial impacts on economic growth and employment (Fichter, 2008: 18). Additionally, the expansion of e-commerce is regarded as one of the key factors shaping economic dynamics. This study examines the opportunities that e-commerce presents for economic sustainability and evaluates its broader effects on the overall trade structure from a holistic perspective.

In conclusion, this methodology section aims to systematically analyze the interaction between e-commerce and sustainable development. The evaluations conducted in light of existing findings in the literature will provide valuable insights for policymakers and the business sector.

LITERATURE REVIEW

The rapid global expansion of e-commerce has made its impact on sustainability an increasingly significant research topic. Many studies have examined the economic, environmental, and social dimensions of sustainable e-commerce, highlighting both the opportunities it offers and the challenges it poses. This section systematically reviews the literature by categorizing studies under three key themes: environmental sustainability, economic sustainability, and social sustainability.

One of the most debated aspects of e-commerce is its environmental impact. Fichter (2008) classified these effects as direct and indirect, emphasizing the importance of environmental performance metrics in mitigating negative impacts. Mangiaracina et al. (2015) examined the role of warehouse logistics in reducing the environmental footprint while also addressing the increased emissions caused by small-scale deliveries. Similarly, Shukla et al. (2018) suggested that additive manufacturing techniques could optimize energy consumption and reduce CO₂ emissions, thereby enhancing sustainability in e-commerce.

Escursell et al. (2020) focused on sustainable packaging in e-commerce, demonstrating that the use of recycled materials significantly improves environmental sustainability. Nogueira et al. (2021) analyzed the impact of last-mile delivery strategies, suggesting that green logistics solutions play a crucial role in reducing the environmental burden of e-commerce. Recent studies, such as those by Xie et al. (2023) and Zhang et al. (2024), have provided empirical evidence of a negative correlation between e-commerce growth and CO₂ emissions, indicating that digital transformation contributes to urban sustainability.

Logistics and packaging remain central concerns in environmental sustainability. Suzuki (2024) conducted a life cycle assessment of packaging in Japan, advocating for the development of innovative and sustainable packaging solutions. Jalil et al., (2024) explored green supply chain management practices, highlighting the role of consumer trust in promoting sustainability within e-commerce operations.

E-commerce has significant implications for economic growth, job creation, and market accessibility. Acar and Tunca (2018) argued that businesses must integrate sustainability principles to ensure long-term economic viability. Hasanat et al. (2020) highlighted the positive impact of the COVID-19 pandemic on digital transformation, showing that the accelerated adoption of e-commerce has contributed to economic sustainability.

Digitalization has further reshaped economic structures. Islam et al. (2023) introduced the SEER framework, which evaluates the environmental impact of e-commerce platforms, allowing consumers to make more informed decisions. Criveanu (2023) analyzed the link between digital intensity and sustainable development goals, concluding that higher digital engagement correlates with improved economic sustainability. Additionally, Adeniran et al. (2024) examined the digital transformation of logistics companies in Nigeria, demonstrating substantial benefits for both economic efficiency and environmental sustainability.

Beyond its environmental and economic effects, e-commerce plays a crucial role in promoting social inclusion and equity. Revinova (2021) investigated how e-commerce aligns with sustainable development goals, emphasizing the need for multi-stakeholder collaboration to minimize negative social impacts. Altay Topcu (2021) examined digital economy trends, highlighting the importance of inclusive online sales channels for sustainable development.

Cross-border e-commerce has introduced new challenges and opportunities in social sustainability. Öztürkçü and Aydemir (2023) analyzed its effects on corporate sustainability, stressing the need for further research on its long-term social impacts. Singh and Aithal (2024) applied the ADO framework to evaluate e-commerce sustainability, underscoring the

importance of integrating energy-efficient practices to reduce environmental footprints and enhance social well-being.

Rabbi et al. (2024) explored the role of information technology in e-commerce sustainability, emphasizing improvements in energy efficiency and e-waste management. Wu and Long (2024) examined the effectiveness of message framing in promoting green consumption behaviors, showing that strategic communication can enhance consumer engagement with sustainable e-commerce practices.

The literature review demonstrates that e-commerce operates at the intersection of environmental, economic, and social sustainability. While digital transformation presents opportunities to reduce carbon emissions, improve economic structures, and foster inclusivity, challenges remain in areas such as logistics efficiency, packaging waste, and energy consumption. Future research should focus on optimizing e-commerce models to align with sustainability objectives, ensuring that growth does not come at the expense of environmental or social well-being. The findings presented in this section provide a comprehensive foundation for further discussions on sustainable e-commerce practices.

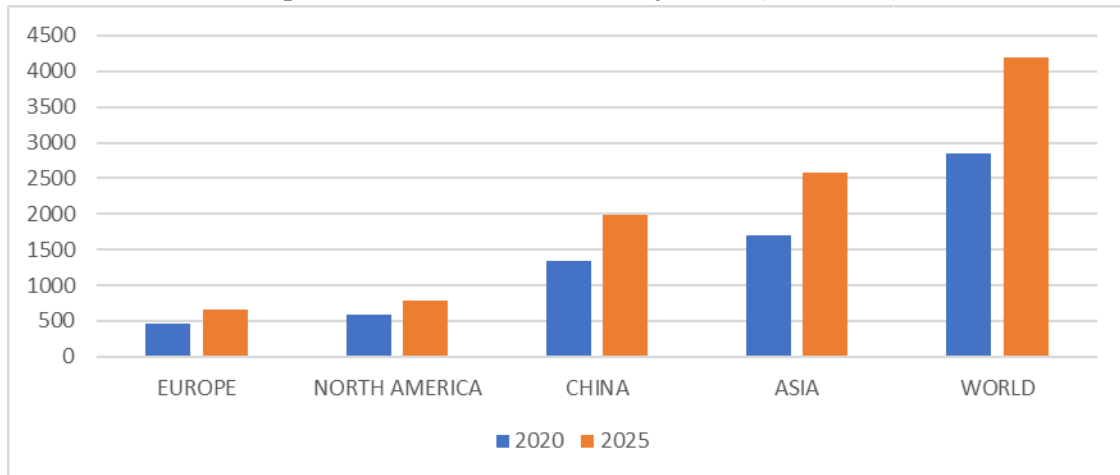
E-COMMERCE AND SUSTAINABILITY

With the acceleration of digitalization, e-commerce has become one of the most dynamic and transformative components of global trade. Today, businesses reduce their dependence on physical stores and take advantage of the flexibility offered by online commerce. Thanks to technological advancements and strengthened digital infrastructure, e-commerce enables businesses to reach broader markets while providing consumers with the opportunity to shop independently of time and place (Zhang et al., 2024). This transformation plays a crucial role in economic growth, the development of innovative business models, and the facilitation of global trade (Hasanat et al., 2020: 8).

Benefits of E-Commerce

The global growth trends in e-commerce reveal the speed and impact of transformation within the sector. As shown in Graph 1, a sharp increase in global e-commerce volume is expected between 2020 and 2025. The key factors driving this growth include the widespread accessibility of the internet, the rise of mobile commerce, the advancement of digital payment systems, and improvements in logistics infrastructure. Particularly in Asian and Chinese markets, expected growth rates highlight the contribution of digital economies to regional development (Singh & Aithal, 2024: 59).

This growth trend is also an indicator of the transformation that digital commerce will bring to the business world. With the evolution of digital infrastructure, businesses can gain advantages such as global market access, reduced operational costs, and faster responsiveness to consumer demands. Additionally, the flexibility offered by e-commerce allows businesses to gain a competitive advantage with lower investment requirements compared to traditional trade models (Kennedy et al., 2022: 18). From a consumer perspective, factors such as price comparison options, a wider variety of products, and personalized shopping experiences enhance the attractiveness of e-commerce (Escursell et al., 2020: 12).

Graph 1: E-Commerce Growth Projections (2020-2025)

Source: Türkiye e-ticaret ekosistemi 2023

The benefits of e-commerce are not limited to businesses and consumers alone. In global trade, strengthening wholesale supply chains, improving the efficiency of logistics processes, and integrating digital trade platforms on an international scale are also crucial aspects of the sector's transformation (Chaudhary, 2016: 9). With the rapid pace of digitalization, the integration of smart logistics systems and data-driven stock management practices contributes to making trade more sustainable and efficient (Fichter, 2008: 18).

In conclusion, the impact of e-commerce on economic, technological, and logistical transformation is continually increasing. In the coming years, the e-commerce ecosystem is expected to expand further and become more integrated with digital technologies. Throughout this process, it is crucial for businesses to develop sustainable and innovative business models to maintain a competitive edge. In this regard, analyzing the various dimensions of e-commerce in terms of its environmental, social, and economic benefits is essential.

Environmental Benefits

E-commerce provides substantial advantages in terms of environmental sustainability. By reducing the need for energy-intensive infrastructure required by traditional physical stores, e-commerce contributes to significant energy savings. Replacing physical stores with digital platforms significantly decreases the consumption of natural resources such as electricity, water, and heating (Mangiaracina et al., 2015: 572). This shift not only lowers operational costs for businesses but also plays a crucial role in reducing carbon emissions associated with brick-and-mortar retailing.

The transition to digitalization has also led to a significant reduction in paper consumption. Traditional retailing often relies on paper invoices, advertising brochures, and printed promotional materials, which have now been largely replaced by digital documents and e-receipts. This transition contributes to forest conservation while simplifying recycling processes, making it an essential factor in long-term environmental sustainability efforts (Criveanu, 2023: 11). Moreover, advancements in digital record-keeping and cloud storage

solutions have further minimized paper waste, enhancing the sustainability of business operations.

One of the most transformative aspects of e-commerce in environmental sustainability is its impact on logistics and delivery processes. Smart logistics systems optimize transportation routes, reducing fuel consumption and carbon emissions. The increased use of electric delivery vehicles and bicycle courier services further minimizes the environmental impact of last-mile logistics activities (Wu & Long, 2024: 6). Additionally, the integration of artificial intelligence in supply chain management helps businesses predict demand more accurately, thereby reducing overproduction and unnecessary transportation (Zhang et al., 2024). These innovations collectively contribute to lowering the carbon footprint of e-commerce operations.

Sustainable packaging solutions also play a vital role in mitigating the environmental effects of e-commerce. Companies are increasingly adopting recyclable, biodegradable, and reusable packaging materials to minimize waste generation. The shift from single-use plastics to eco-friendly alternatives has significantly reduced the negative impact of packaging waste on the environment (Altın & Kırçova, 2024: 21). Moreover, consumer awareness of green packaging has been rising, encouraging businesses to invest in innovative packaging solutions that align with circular economy principles (Escursell et al., 2020: 12).

Beyond logistics and packaging, e-commerce contributes to sustainability through green technology integration. Many online retailers are adopting renewable energy sources such as solar and wind power for their data centers and fulfillment warehouses. Cloud-based computing systems have enabled businesses to optimize energy consumption while improving operational efficiency (Fichter, 2008: 18). Additionally, waste management improvements facilitated by digital platforms allow businesses to implement sustainable disposal methods and recycling programs, reducing landfill contributions and promoting environmental responsibility (Chaudhary, 2016: 9).

Overall, e-commerce is reshaping environmental sustainability efforts by leveraging technology-driven solutions to enhance resource efficiency, reduce emissions, and promote circular economy principles. As digital trade continues to expand, businesses and policymakers must prioritize sustainable strategies to ensure that e-commerce remains an environmentally responsible economic driver that balances growth with ecological responsibility, minimizes carbon footprints, and fosters long-term resilience in supply chains.

Social Benefits

E-commerce provides significant economic opportunities, particularly for individuals in developing regions who possess digital skills. Online marketing and sales platforms offer entrepreneurs the opportunity to establish their businesses, contributing to social development. These opportunities play a crucial role for individuals living in rural areas with limited access to traditional labor markets. Digitally skilled individuals can access global markets through online platforms, establish their businesses, and thereby help reduce regional economic inequalities (Wu & Long, 2024: 9; Xie et al., 2023: 231). These opportunities offered by e-commerce not only generate economic benefits but also facilitate the expansion of digitalization across various

segments of society. The convenience and accessibility of online shopping enhance the quality of life, particularly for individuals living in low-income or remote areas.

E-commerce, through its integration with social media, provides consumers with personalized shopping experiences and access to a broader range of products. This capacity overcomes the limitations of the traditional retail sector, allowing consumers to find the products they need more easily. Social media platforms, in particular, enable brands to engage directly with consumers and offer customized shopping experiences based on personal preferences. This has the potential to reduce economic inequalities, as individuals, regardless of their income levels, can access a wide variety of products. The broad product variety and accessibility offered by e-commerce provide significant advantages, especially for consumers in developing countries who face challenges in accessing physical retail stores (Zhang et al., 2024).

Furthermore, e-commerce has brought significant transformations to the labor market. New employment opportunities are emerging in areas such as logistics, digital marketing, and online retail, diversifying and increasing the flexibility of labor markets. The rapid expansion of e-commerce supports a fairer economic structure by offering low-cost and flexible business models to individuals living in rural and remote areas. Digital marketing strategies enable entrepreneurs to reach broader audiences, while logistics solutions help e-commerce companies efficiently deliver products to consumers. For small businesses and entrepreneurs, e-commerce provides access to larger markets, creating a competitive advantage (Zhang et al., 2024). Additionally, with the widespread adoption of remote work models, e-commerce allows individuals to work independently of location through flexible business structures (Kennedy et al., 2022: 18).

The social benefits of e-commerce are not limited to the labor market. The increasing awareness of environmentally friendly products enables e-commerce platforms to promote sustainable consumption habits. Online platforms facilitate consumers' access to information about eco-friendly products, helping to spread sustainable shopping practices. Consumers gain access to environmentally responsible products, and this trend encourages brands to adopt sustainable production practices (Wu & Long, 2024: 12; Islam et al., 2023: 8). The substantial impact of e-commerce on consumer behavior supports the expansion of shopping practices that promote environmental sustainability.

Additionally, e-commerce transcends geographical boundaries, facilitating global trade and enhancing cultural interaction. This is particularly beneficial for small businesses in developing economies, enabling them to access international markets and promoting social diversity. E-commerce platforms bring together users from diverse cultural backgrounds, accelerating global business collaborations and enhancing cultural exchange. Thus, e-commerce contributes to social development by fostering the sharing of knowledge and cultural diversity on a global scale. These opportunities allow small businesses in developing economies to enter global markets while also increasing cross-cultural exchanges and collaborations (Zhang, 2023: 1728). The digitalization of global trade not only increases economic gains but also encourages cultural interaction and diversity, significantly contributing to social development.

In conclusion, the social benefits of e-commerce extend beyond economic opportunities, influencing consumer behavior, supporting global trade, and contributing to regional development. As digital trade continues to expand, a system is being established that enhances access to employment opportunities, promotes sustainable consumption, and supports cultural interaction. In the future, it will be essential to further expand the social benefits of e-commerce and ensure that they are distributed equitably across all segments of society.

Economic Benefits

E-commerce has become one of the key drivers of the global economy by providing new growth opportunities for businesses through digital transformation. Particularly for small and medium-sized enterprises (SMEs), e-commerce reduces dependence on physical stores, facilitates access to broader markets, enhances operational efficiency, and lowers costs. Compared to traditional trade methods, digital platforms allow businesses to operate with lower costs and optimize their marketing and logistics processes to improve efficiency (Wu & Long, 2024: 9; Xie et al., 2023: 231). As a result, e-commerce stands out as a crucial factor that enhances growth and competitiveness in both developed and developing economies.

To better understand the economic impact of e-commerce, it is useful to examine its share of GDP in selected countries. The following table illustrates the proportion of e-commerce in GDP and its relationship with per capita GDP.

Table 1: Share of E-commerce in GDP in Selected Countries (2023)

Country	E-commerce/GDP	GDP per capita \$
CHINA	16,20%	12.514,00
ABD	10,70%	81.632,00
UNITED KINGDOM	10,10%	49.099,00
POLAND	9,70%	21.996,00
BRAZIL	7,80%	10.642,00
TURKEY	6,80%	12849,00
INDIA	6,10%	2.500,00
GERMANY	5,00%	52.727,00
SOUTH AFRICA	3,30%	6.138,00

Source: Türkiye e-ticaret ekosistemi 2023

As shown in Table 1, China and the USA have a particularly high share of e-commerce in GDP, highlighting the direct contribution of digital trade to economic growth. China, in particular, remains the global leader in e-commerce despite its lower GDP per capita, showcasing the transformative power of digital platforms in reshaping consumer behavior (Kennedy et al., 2022: 18). The high share of e-commerce in developed economies such as the USA and the United Kingdom can be attributed to strong digital infrastructure and the widespread adoption of online shopping. Meanwhile, developing countries like Poland and Brazil are increasing the role of e-commerce in economic growth by offering alternatives to traditional commerce.

E-commerce provides SMEs with significant opportunities by enabling easier access to global markets. Compared to traditional trade methods, digital platforms eliminate geographical barriers, allowing small businesses to reach consumers worldwide. In developing economies, the ability of SMEs to enhance their competitiveness through e-commerce contributes to more inclusive economic growth

(Zhang et al., 2024). Digital advertising and marketing strategies enable businesses to reach a large customer base without incurring high costs, helping them establish a strong global presence.

One of the key economic benefits of e-commerce is its ability to increase operational efficiency and reduce costs. Online sales platforms digitize stock management, order tracking, and delivery processes, enabling businesses to achieve significant cost savings. Digital logistics systems optimize supply chains, lowering transportation costs and enabling faster deliveries (Zhang, 2023: 1730). Furthermore, the flexibility offered by e-commerce allows small businesses to enter the market with low initial investment, fostering the emergence of new startups. These cost advantages brought by digitalization provide a major competitive edge, particularly for new ventures (Fichter, 2008: 18).

Additionally, e-commerce fosters the development of sustainable business models. Online platforms enable businesses to monitor the environmental impact of their products and adopt sustainable production methods. The rising demand for eco-friendly products encourages e-commerce companies to adopt more sustainable production processes, while also increasing consumer awareness of environmental responsibility (Wu & Long, 2024: 12; Islam et al., 2023: 4). Moreover, the implementation of green logistics practices in supply chains helps reduce carbon emissions and enhances overall efficiency (Zhang, 2023: 1732). The advantages of digital infrastructure allow businesses to establish sustainable supply chains and operate with minimal resource consumption.

In conclusion, the economic benefits of e-commerce include access to global markets, cost advantages, and the proliferation of sustainable business models. As digitalization accelerates, the role of SMEs and startups in economic growth is becoming increasingly significant, fostering the emergence of more competitive and sustainable business models through e-commerce. In the future, the economic impact of e-commerce is expected to grow even further, accelerating the transformation of global trade.

The Drawbacks of E-Commerce and Sustainability

While e-commerce has experienced significant growth with the digitalization of global trade, it can also create negative impacts on environmental sustainability. This increasing digitalization introduces new environmental challenges, such as the rising volume of logistics activities, increased packaging waste, and higher energy consumption. Although e-commerce contributes to sustainability in various ways, its negative environmental effects must also be addressed for the future of digital commerce. Managing these impacts becomes increasingly complex as the sector continues to grow, despite advancements in eco-friendly practices and sustainable production processes.

Environmental Drawbacks

The rapid expansion of e-commerce has introduced numerous environmental challenges. Logistics and packaging processes contribute to increased carbon emissions and excessive consumption of natural resources. The high demand for fast delivery necessitates frequent transportation activities, increasing fossil fuel consumption and exacerbating environmental impact. Additionally, the extensive use of plastic, cardboard, and other non-biodegradable packaging materials creates serious challenges for waste management and recycling processes. Studies indicate that packaging waste from e-commerce is growing steadily, posing a significant threat to sustainability (Zhang et al., 2024; Xie et al., 2023: 233).

Logistics operations are among the most critical factors influencing the environmental footprint of e-commerce. The need for fast and efficient delivery has increased transportation volumes, leading to greater energy consumption and higher carbon emissions. In particular, air freight and express delivery services, which require high energy consumption, significantly contribute to greenhouse gas emissions. Research shows that the reliance of the e-commerce sector on fossil fuel-powered vehicles for last-mile deliveries exacerbates its carbon footprint (Wu & Long, 2024: 11; Zhang, 2023: 1733). Unless

sustainable logistics solutions—such as electric delivery vehicles and optimized route planning—are widely implemented, the environmental consequences of e-commerce logistics will continue to escalate.

The rise of digital commerce has also led to significant environmental impacts related to the production of electronic devices and energy consumption. The widespread adoption of online shopping requires extensive energy usage for large data centers, server maintenance, and digital infrastructure, increasing the demand for sustainable energy sources. Furthermore, the production of computers, smartphones, and other digital devices involves high consumption of rare earth elements, contributing to serious environmental degradation (Zhang, 2023: 1738). The rapid expansion of digital infrastructure is increasing global energy demand, making it one of the key challenges to environmental sustainability.

The environmental impact of e-commerce varies across different industries. Certain sectors contribute more significantly to carbon emissions and resource consumption than others. The following table presents the sectoral distribution of e-commerce in 2023, highlighting industries with the highest environmental impact.

As seen in Table 2, the fashion and electronics sectors dominate the e-commerce industry, accounting for a significant portion of total transactions. These industries have substantial environmental footprints due to fast fashion practices, excessive packaging waste, and energy-intensive manufacturing processes. The electronics sector, in particular, is associated with widespread resource extraction and the increasing volume of electronic waste, which poses long-term environmental risks (Kennedy et al., 2022: 18). Additionally, the cosmetics and personal care sector contributes significantly to plastic packaging waste, worsening pollution concerns. Although the tourism sector operates digitally, it still generates indirect environmental impacts, such as high energy consumption in online booking systems and data processing.

Table 2: Sectoral Distribution of E-Commerce (2023)

Sectors	2023
Fashion and accessories	24,70%
Electronics and technology	15,00%
Cosmetics and personal care	6,60%
Tourism and travel	6,40%
Service	5,90%

Source: Türkiye e-ticaret ekosistemi 2023

Addressing these environmental challenges requires the adoption of sustainable packaging alternatives, the development of green logistics strategies, and the promotion of energy-efficient digital infrastructure. The widespread use of biodegradable packaging materials, the implementation of electric delivery fleets, and the integration of renewable energy sources will play a crucial role in reducing the ecological impact of e-commerce. However, effective implementation of these measures requires stronger regulatory support and enhanced collaboration between businesses and policymakers. If economic growth is not balanced with environmental responsibility, the negative environmental impacts of e-commerce will increasingly threaten global sustainability efforts.

Social Drawbacks

The rapid growth of e-commerce has created various economic opportunities while also introducing significant social challenges. The digitalization process may exacerbate inequalities,

particularly for low-income individuals and those with limited digital literacy. Increased accessibility to e-commerce has widened the digital divide, excluding individuals without internet access or technological proficiency from economic and social opportunities. Additionally, a large portion of workers on e-commerce platforms face low wages despite flexible working hours. This leads to social insecurity and job instability. The lack of sufficient labor protections, long working hours, and inadequate wages pose serious threats to social sustainability. Furthermore, the rise of online shopping has led to the closure of physical stores, negatively impacting local businesses and creating socio-economic difficulties in local economies.

The expansion of e-commerce has highlighted the unequal distribution of digitalization across different segments of society. The digital divide creates major inequalities in access to technology. In developing countries, individuals living in rural areas and low-income communities often cannot fully benefit from e-commerce opportunities. Having internet access, owning digital devices, and engaging in online shopping remain luxuries for many societies worldwide. This situation deepens the digital divide, exacerbating inequalities between communities. While individuals in urban areas with higher incomes benefit the most from digitalization, rural and underdeveloped regions struggle to keep pace with this transformation. Online shopping is still a major social barrier for many developing nations (Zhang, 2023;1733; Altay Topcu, 2021: 459). This inequality not only limits economic opportunities but also restricts access to education, healthcare, and public services, negatively affecting overall well-being. The digital divide hinders full social participation and poses a serious challenge to social sustainability.

The digital divide is not limited to accessibility; a lack of digital literacy further exacerbates this issue. To take advantage of e-commerce, users must effectively navigate digital platforms. However, particularly in rural areas, lower education levels and a lack of digital skills limit individuals' ability to engage with these platforms. Those who cannot fully utilize the opportunities provided by digitalization find themselves at a social and economic disadvantage. This increases social inequalities, preventing the widespread distribution of the benefits of the digital economy (Zhang et al., 2024). This inequality affects not only economic opportunities but also access to digital services in education and healthcare, further deepening social disparities.

The rapid expansion of e-commerce has also created significant negative social impacts on the labor market. Workers in digital platforms often experience labor rights violations and harsh working conditions. The demand for fast delivery options and the continuous increase in e-commerce order volumes have significantly increased the workload of logistics sector employees. These workers often face low wages, job insecurity, and poor working conditions. While only a certain segment of the population benefits from the economic advantages of e-commerce, a significant workforce operates under challenging labor conditions. Workers' social security rights are often overlooked, leading to lower living standards (Belvedere et al., 2024; Altın & Kırçova, 2024: 20). Furthermore, the lack of transparency in e-commerce companies makes it difficult for workers to advocate for their rights, further exacerbating social inequality.

Labor rights issues are not limited to low-wage jobs; they also affect the overall management and operations of e-commerce platforms. As the e-commerce sector grows, the number of workers in logistics and distribution is increasing, yet their working conditions and job security are often ignored. Research on job security and labor rights highlights that the rapid growth of e-commerce has led to negative outcomes such as job insecurity and poor working conditions (Altay Topcu, 2021: 460). These challenges pose serious threats to social sustainability, necessitating urgent measures to ensure social justice.

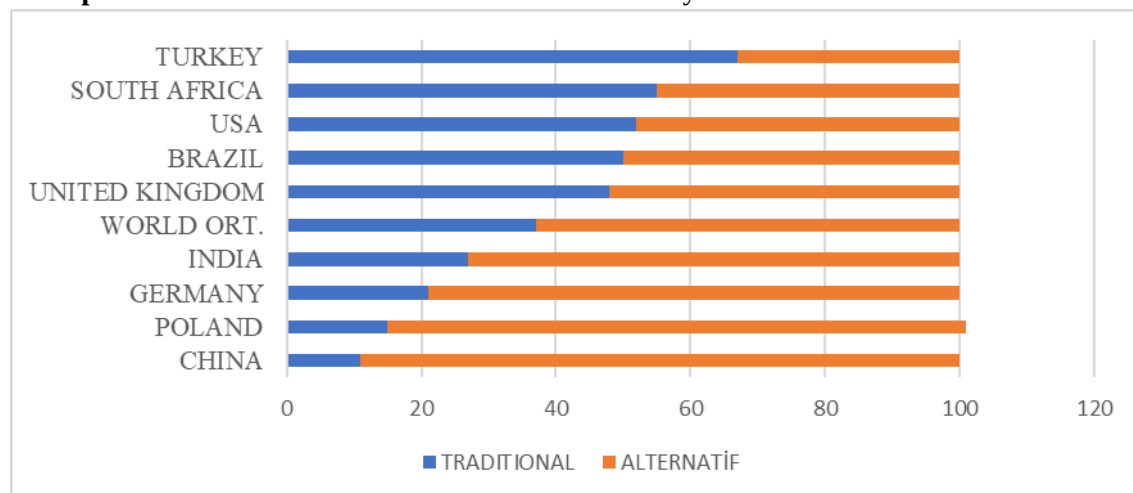
The lack of transparency in the e-commerce sector further complicates labor rights protection and exacerbates inequalities in the job market. To ensure social sustainability, e-commerce companies must enhance transparency, provide adequate social security for their employees, and establish fair working conditions. Such measures will not only improve the quality of life for workers but also contribute to building a fairer and more sustainable digital economy.

Economic Drawbacks

While e-commerce creates significant opportunities in global trade, it also has substantial negative effects on traditional retail and small-scale businesses. The rapid expansion of digital commerce has particularly made it difficult for small and medium-sized enterprises to compete with large online retailers. As major e-commerce platforms dominate a significant portion of the market, it is becoming increasingly difficult for local businesses to survive. Traditional retail businesses, burdened by physical store costs, rent, and personnel expenses, are losing their competitive advantage against e-commerce platforms. In developing economies, the closure rate of businesses that fail to adapt to digital transformation is rising, which also negatively impacts employment rates (Zhang et al., 2024).

This transformation has also led to significant changes in payment systems. The shift from cash-based traditional transactions to digital payments has fundamentally altered consumer habits and financial accessibility. The graph 2 illustrates the prevalence of traditional and alternative payment methods in different countries.

Graph 2: Preference for Traditional and Alternative Payment Methods in Selected Countries

Source: Türkiye e-ticaret ekosistemi 2023

As shown in the graph, alternative digital payment methods are widely preferred in countries like China and Germany, whereas traditional payment systems remain dominant in Turkey, South Africa, and the United States. The increasing adoption of alternative payment methods highlights the growing role of fintech innovations in e-commerce. However, this transition excludes individuals without access to digital banking services, further deepening socio-economic inequalities (Hasanat et al., 2020: 6). Small businesses struggle to integrate modern payment infrastructures, placing them at a greater disadvantage in digital commerce.

The expansion of digital commerce also places significant pressure on local businesses. Large-scale online retail platforms dominate the market, reducing the competitiveness of small enterprises and weakening the local retail sector. Small businesses find it challenging to compete with e-commerce giants that offer lower prices and a wider range of products. This transformation has led to the closure of physical stores, particularly in rural and low-income areas, exacerbating job losses and increasing economic inequalities (Criveanu, 2023: 10).

The concentration of large e-commerce platforms in urban areas is fundamentally altering economic structures. As large firms dominate digital markets, local competition weakens, and traditional economic networks become more fragile. This trend is particularly evident in developing economies, where digital monopolization reinforces economic disparity and makes local businesses increasingly dependent on global tech conglomerates. Studies emphasize that protecting local businesses is crucial for maintaining economic diversity, social stability, and community-based commerce models (Zhang, 2023: 1738).

To mitigate the economic disadvantages of e-commerce, governments and regulatory bodies must develop policies that support the sustainable coexistence of e-commerce and traditional retail. Providing incentives for small businesses to transition into digital commerce, ensuring fair competition, and promoting sustainable business models are necessary steps to balance the economic benefits and risks of e-commerce. Without such regulatory measures, the dominant role of large online retailers will continue to expand, making it increasingly difficult for small businesses to sustain themselves (Altay Topcu, 2021: 458).

POLICIES AND IMPLEMENTATION SUGGESTIONS

Given the environmental and economic drawbacks of e-commerce, the development of effective policies for sustainability and regulation is crucial. Implementation strategies in areas such as eco-friendly logistics solutions, support for local businesses, and bridging the digital divide can ensure the sustainable growth of digital commerce. Furthermore, regulations to expand the positive economic impacts of e-commerce to broader communities are essential. This section discusses proposals aimed at mitigating the adverse effects of e-commerce and explores how policy and implementation strategies in this field can be shaped.

Eco-Friendly Logistics and Sustainable Packaging

To reduce the environmental impact of e-commerce, it is crucial to promote eco-friendly logistics solutions and expand sustainable packaging practices. Logistics activities are one of the largest contributors to the environmental footprint of e-commerce, significantly affecting carbon emissions. Online retail platforms expand their logistics networks to enable

fast delivery, relying on vehicles powered by fossil fuels. This increases the environmental costs of e-commerce.

To address this issue, the use of electric vehicles and transportation systems powered by renewable energy sources should be encouraged. For example, major logistics companies such as Amazon and DHL are investing in electric delivery vehicles to reduce carbon emissions. Additionally, adopting eco-friendly packaging materials and expanding the use of recyclable packaging solutions is essential. Policies aimed at reducing plastic waste should apply not only to large retail companies but also to small businesses. In this regard, IKEA's transition to fully recyclable packaging systems serves as a significant example (Belvedere et al., 2024). Governments can provide tax incentives and financial support to promote the adoption of these environmentally friendly practices.

Moreover, integrating circular economy principles into logistics processes can enhance sustainability by reducing waste. The use of recycled materials and the development of reusable packaging solutions can significantly decrease resource consumption (Ignat & Chankov, 2020: 525). In particular, biodegradable packaging technologies are becoming increasingly prevalent in the e-commerce sector, offering substantial contributions to environmental sustainability.

Furthermore, digitalization can play a critical role in reducing the environmental impact of the logistics sector. Digital tracking and inventory management systems can optimize transportation processes, preventing unnecessary shipping and storage activities. The integration of blockchain technology can contribute to minimizing excess inventory and optimizing delivery routes, thereby increasing logistics efficiency. AI-supported logistics planning can shorten delivery times while reducing fuel consumption and minimizing carbon emissions.

In addition, policy instruments should encourage e-commerce companies to adopt more efficient delivery methods. Consolidated shipping and localized distribution centers can help reduce overall emissions. In particular, micro-distribution centers developed in Europe have been recognized as a successful strategy for minimizing the environmental impact of local logistics operations.

Moreover, consumer awareness campaigns should be initiated to promote sustainable choices. Encouraging consumers to opt for eco-friendly packaging and consolidated shipping options can significantly contribute to reducing emissions. Companies can implement green labeling practices to inform consumers about the sustainability aspects of their packaging and logistics choices (Chaudhary, 2016: 10). For instance, some e-commerce platforms now offer 'carbon-neutral delivery' options, allowing consumers to make environmentally friendly shopping decisions.

By implementing these strategies, e-commerce businesses can significantly reduce their environmental footprint, contribute to global sustainability goals, and establish themselves as leaders in responsible commerce practices. These measures also demonstrate the potential for aligning economic growth with environmental sustainability, yielding long-term benefits for businesses, consumers, and the planet.

Reducing the Digital Divide and Implementing Educational Programs

Ensuring equal access to the opportunities provided by e-commerce requires a strategic approach to reducing the digital divide. This issue is not limited to internet accessibility alone but is also closely related to digital literacy deficiencies, economic barriers, and infrastructure limitations. In particular, individuals living in rural areas and low-income communities in developing countries often face significant challenges in fully benefiting from e-commerce opportunities.

To address this problem, governments must enhance digital infrastructure and implement digital literacy training programs. These initiatives not only improve individuals' ability to engage in online transactions but also empower small businesses to establish a digital presence. Additionally, digital literacy training helps familiarize communities with the advantages of digitalization, thereby contributing to the reduction of economic inequalities (Zhang, 2023: 1728; Altay Topcu, 2021: 458).

Several key policies can be implemented to increase digital inclusivity:

1. **Expanding Digital Literacy Programs:** Governments, local authorities, universities, and the private sector should collaborate to organize comprehensive digital literacy training programs. For instance, the European Commission's "Digital Skills and Jobs Coalition" program provides digital competency training for various demographic groups, thereby enhancing digital inclusion (Hasanat et al., 2020: 7). Similarly, South Korea's "Digital Inclusion Strategy" offers free digital literacy courses tailored to elderly individuals and rural populations.
 2. **Strengthening Digital Infrastructure in Rural Areas:** Limited internet access in rural regions restricts participation in e-commerce. To address this, governments should invest in fiber optic infrastructure projects and mobile internet solutions for underprivileged regions. For example, India's "Digital India" initiative encourages private sector investments to expand rural internet coverage (Hasanat et al., 2020: 7). Meanwhile, in Africa, major tech companies such as Google and Facebook have launched initiatives utilizing high-altitude balloons and solar-powered drones to enhance digital connectivity.
 3. **Facilitating Access to Digital Devices and Internet Services:** Ensuring affordable access to digital devices is crucial for bridging the digital divide. Governments should introduce subsidized device programs and low-cost internet packages. In Brazil, the "My Computer Program" provides affordable computers and internet services to low-income individuals. Similarly, Malaysia's "Digital Technology for All" program offers subsidized laptops and free internet access to students and disadvantaged families.
 4. **Integrating Local Businesses into Digital Platforms:** Supporting small and medium-sized enterprises (SMEs) in transitioning to e-commerce is vital for economic growth. Governments should offer digital marketing and online sales training to help businesses adapt. In Europe, the "Digital SME Support" initiative provides advisory services to assist local businesses in integrating into e-commerce platforms (Altay Topcu, 2021: 458). In Latin America, the "E-Commerce for SMEs Digitalization Program" equips
-

small enterprises with training on online payment systems, digital advertising, and logistics management, enabling them to reach digital markets more effectively.

5. **Enhancing Digital Inclusion Through Public-Private Partnerships:** Collaborations between major technology firms, civil society organizations, and government entities play a crucial role in reducing the digital divide. Microsoft's "Airband" project, for instance, aims to increase broadband access in rural areas by providing affordable internet services. Similarly, the African Union and the World Bank are working together on the "Digital Transformation Initiative," investing in infrastructure projects to expand technological accessibility in remote areas.

Implementing these policies will make e-commerce more inclusive and contribute to economic and social equity. Investments in digital infrastructure and education will not only boost participation in the digital economy but also help reduce disparities in access to essential services such as education and healthcare, fostering long-term sustainable development. Furthermore, coordinated strategies between governments and the private sector will facilitate greater engagement in the digital economy, offering substantial benefits for global economic growth and social inclusion.

Supporting Local Businesses and Small Enterprises

The rapid expansion of e-commerce presents both opportunities and challenges for small and local businesses. While digitalization grants enterprises access to global markets, competing with dominant e-commerce corporations remains a significant challenge for smaller enterprises. Thus, comprehensive policy support is necessary to integrate local businesses into the digital transformation process effectively.

Various incentives can be introduced to help local businesses adapt to the e-commerce environment. Tax reductions, infrastructure support, and digital marketing training can enhance the competitiveness of small enterprises in the online marketplace. Additionally, government-backed programs should be implemented to facilitate the integration of small businesses into e-commerce platforms. For instance, in countries such as South Korea and the United Kingdom, state-sponsored digital education programs have been established to encourage small enterprises to engage in online sales (Hasanat et al., 2020: 8). Providing training and guidance on digital marketing tools, e-commerce platform access, and online payment systems is crucial for empowering small enterprises.

To mitigate the adverse effects of e-commerce on small businesses, a collaborative framework between the public and private sectors should be developed. Such a framework would enable small businesses to integrate into digital platforms, fostering fair competition with large retailers (Zhang, 2023: 1732). Policies designed to help small businesses benefit from digital commerce would contribute to maintaining economic balance while also preserving local economic structures.

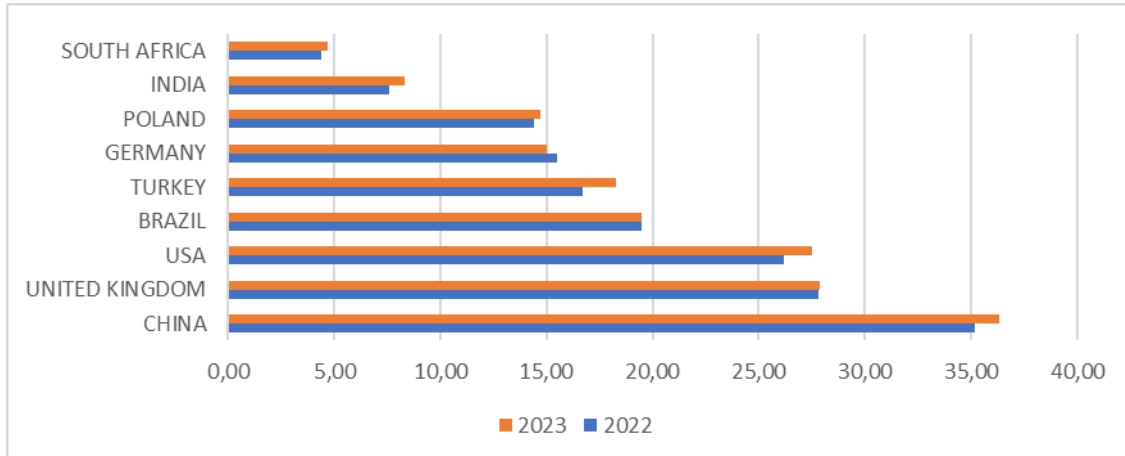
Enhancing digital literacy and access to digital tools is essential for ensuring local businesses remain competitive in the e-commerce sector. Public-private partnerships can play a critical role in providing financial support, mentoring, and e-commerce training to small business owners. For example, the "SME Digitalization Program" in Latin America provides

small enterprises with training in online payment systems, digital advertising, and logistics management, making it easier for them to access digital markets (Altay Topcu, 2021: 458).

Additionally, consumer behavior should be influenced through awareness campaigns and incentives to encourage purchasing from local businesses in the e-commerce sector. Loyalty programs for customers who shop from local businesses, subsidies for shipping costs, and promotions for environmentally friendly delivery options are strategies that can support small enterprises. For example, the European Union's "Digital SME Support Program" offers consulting and technical assistance to local businesses to help them establish a presence in online marketplaces (Belvedere et al., 2024). The following graph illustrates the share of retail e-commerce within total retail sales across selected countries. It highlights regional variations in e-commerce penetration and underscores the growing dominance of digital commerce in global markets.

As shown in Graph 3, as of 2023, China and the United Kingdom have the highest shares of e-commerce in total retail sales, exceeding 30%. This significant percentage reflects the strong impact of digital commerce on consumer purchasing behaviors in these countries. The United States and Brazil are among the fastest-growing e-commerce markets, while emerging economies such as Turkey and India exhibit notable upward trends. South Africa, with the lowest share, demonstrates persistent challenges in digital infrastructure and online payment adoption (Escursell et al., 2020: 14).

Graph 3: Share of Retail E-commerce in Total Retail Sales Across Selected Countries

Source: Türkiye e-ticaret ekosistemi 2023

The disparities in e-commerce adoption across different countries highlight the necessity for region-specific policies aimed at enhancing digital accessibility and infrastructure for local businesses. In countries with lower adoption rates, policymakers should prioritize improving internet penetration, strengthening digital payment systems, and fostering local e-commerce ecosystems to bridge the digital divide (Nogueira et al., 2021).

Establishing Sustainability Standards for E-Commerce Companies

The e-commerce sector holds significant potential for fulfilling environmental and social responsibilities. Adopting sustainability practices not only reduces environmental impacts

but also has the potential to address social inequalities and distribute economic opportunities more equitably. Establishing sustainability standards for e-commerce companies has become increasingly important with the intensification of global competition and evolving consumer expectations.

E-commerce companies should develop strategies to reduce their carbon footprint. Logistics and delivery processes are among the primary contributors to the environmental impact of e-commerce. Fast delivery options and extensive logistics networks increase carbon emissions associated with e-commerce. Therefore, adopting environmentally friendly delivery methods and transportation vehicles is a critical step in reducing greenhouse gas emissions. Solutions such as electric vehicles and biofuels can lower the environmental impact of logistics operations while also reducing logistics costs for e-commerce companies. Additionally, companies should minimize packaging and increase recycling rates. Replacing plastic with biodegradable materials would reduce negative environmental impacts. Such environmental sustainability measures not only help companies establish an eco-friendly image but also encourage consumers to prefer environmentally conscious products (Zhang et al., 2024; Altın & Kırçova, 2024: 17).

Implementing these environmental sustainability measures can also allow e-commerce companies to benefit from government incentives. Companies that develop eco-friendly logistics solutions can be rewarded with tax reductions, government grants, and other economic incentives. These practices enhance corporate social responsibility and strengthen brand value.

For e-commerce companies, sustainability also involves improving their digital infrastructure with energy-efficient systems. Operating websites, data storage systems, and online transaction platforms consumes substantial amounts of energy. Therefore, adopting energy-efficient data centers and cloud-based systems plays a crucial role in achieving sustainability goals. Furthermore, utilizing renewable energy sources to power digital infrastructure can help companies reduce their carbon footprint. Shifting to renewable energy sources not only promotes an environmentally conscious approach but also offers long-term cost savings for companies (Escursell et al., 2020: 12).

Optimizing energy consumption in data centers through the use of artificial intelligence and other smart systems is another critical factor in achieving sustainability goals. These systems can enhance energy efficiency in data processing, minimizing environmental impacts. Similarly, digitizing logistics and storage processes with sustainable energy solutions saves energy and reduces logistics costs.

Sustainability for e-commerce companies is not limited to environmental measures but also includes social responsibilities. Protecting workers' rights, ensuring fair working conditions, and reducing social inequalities are fundamental elements of a sustainable business model. E-commerce platforms employ a global workforce, many of whom work in low-wage, insecure jobs. Therefore, companies must adopt policies that respect workers' rights. Fair wages, social security rights, and improved health and safety conditions contribute to the creation of sustainable business models (Altay Topcu, 2021: 457; Belvedere et al., 2024).

The social responsibilities of e-commerce companies extend beyond workers' rights. These companies should establish sustainable supply chains and ensure that their suppliers adopt environmentally friendly and ethical business practices. Contributing to community welfare involves not only promoting the sale of eco-friendly products but also investing in projects aimed at reducing social inequalities. E-commerce companies can initiate projects in areas such as education, healthcare, and local development to enhance their social responsibility awareness (Xie et al., 2023:241).

Adopting transparency policies is essential for e-commerce companies to comply with sustainability standards. Consumers increasingly demand brands that operate ethically and are environmentally conscious. To meet these demands, companies must ensure transparency in their business processes. Providing clear information about products' environmental impacts, production processes, and labor conditions will enhance companies' credibility and foster customer loyalty. Additionally, companies should regularly report their strategies for achieving sustainability goals, ensuring accountability for their environmental and social responsibilities (Islam et al., 2023: 8).

Promoting Logistics Systems Powered by Renewable Energy

The rapid growth of e-commerce has increased the need to make the logistics sector more environmentally friendly. A significant portion of logistics activities relies on transportation vehicles powered by fossil fuels, which increases carbon emissions and creates severe environmental impacts. However, adopting logistics systems powered by renewable energy can significantly contribute to addressing this issue. Renewable energy sources, particularly solar, wind, and biogas, can reduce the amount of energy used in logistics systems and significantly lower carbon emissions.

Logistics systems powered by renewable energy not only provide an eco-friendly solution but also have the potential to reduce logistics costs. Using electric vehicles and transportation systems powered by renewable sources like solar energy offers alternatives based on clean energy instead of fossil fuels. Additionally, energy-efficient logistics solutions can help companies reduce their energy consumption. Promoting these systems brings both environmental benefits and economic advantages, enabling logistics companies to achieve long-term savings (Zhang et al., 2024; Escursell et al., 2020: 6).

The promotion of renewable energy-based logistics systems can be realized through collaborations between governments and the private sector. Governments can offer tax reductions and financial incentives to companies that adopt eco-friendly logistics systems, thereby encouraging the widespread use of renewable energy. Furthermore, public-private partnerships can be established to incentivize investments in such technologies by logistics companies. For instance, solutions such as electric vehicles and storage facilities powered by solar panels can make logistics processes more efficient and reduce carbon emissions to zero (Belvedere et al., 2024). Implementing these practices not only ensures sustainability in the logistics sector but also enhances environmental and economic benefits.

Another advantage of increasing the use of renewable energy in the logistics sector is that it allows companies to build environmentally friendly reputations. These technologies

appeal to environmentally conscious consumers and help companies gain a competitive advantage. In addition, the long-term reduction in energy costs associated with these systems can increase companies' profit margins. Adopting logistics systems powered by renewable energy not only enables companies to fulfill their environmental responsibilities but also offers a profitable business model from an economic perspective.

Increasing Consumer Awareness and Promoting Sustainable Consumption Habits

The rapid global expansion of the e-commerce sector has introduced significant environmental and social challenges. Consumer purchasing habits shape not only individual choices but also broader sustainability goals. Therefore, increasing consumer awareness and promoting sustainable consumption habits are essential in fostering environmentally responsible shopping behaviors and driving societal transformation.

One of the most effective ways to enhance consumer awareness is through transparent and accessible information on eco-friendly products provided by e-commerce platforms. Consumers who lack sufficient knowledge about the environmental impact of products are unable to make informed decisions. Hence, it is crucial to communicate product life cycles, carbon footprints, and sustainability ratings clearly. E-commerce platforms should implement standardized eco-labeling systems to help consumers easily identify sustainable products. Research indicates that prominently displaying sustainability information on product pages increases the likelihood of consumers choosing environmentally friendly products (Zhang et al., 2024). Additionally, some e-commerce platforms integrate carbon footprint calculators and sustainability scores to guide consumers toward more sustainable purchasing decisions (Altay Topcu, 2021: 459).

However, raising awareness alone is insufficient to promote sustainable consumption habits. Consumers must be actively encouraged to adopt eco-friendly purchasing behaviors through targeted incentives. Financial incentives, such as discounts on sustainable products, reward programs for eco-conscious purchases, and carbon footprint offsetting mechanisms, can motivate consumers to make responsible shopping decisions. Studies show that price sensitivity is one of the biggest barriers to sustainable consumption. Therefore, businesses should develop pricing strategies that make sustainable products more accessible (Altın & Kırçova, 2024: 22; Belvedere et al., 2024). Moreover, behavioral nudges, such as reminding consumers of the environmental impact at checkout or offering lower-cost green shipping options, can significantly influence purchasing behavior. In some European countries, retailers organize green discount days to encourage sustainable shopping practices (Nogueira et al., 2021).

To achieve long-term behavioral changes, corporate social responsibility (CSR) initiatives play a crucial role. E-commerce companies should invest in sustainability awareness campaigns, educational programs, and media collaborations to promote responsible consumption habits. Digital platforms, social media influencers, and sustainability-focused marketing campaigns have been effective in driving consumer engagement with sustainable shopping practices (Xie et al., 2023). Additionally, partnerships with governments and non-governmental organizations can facilitate the integration of sustainability education into school curricula and public awareness initiatives.

Another critical factor influencing sustainable consumption is consumer trust in sustainability claims. Misleading or exaggerated sustainability claims (greenwashing) can undermine trust and discourage responsible purchasing behaviors. To address this, e-commerce platforms must implement strict verification mechanisms for sustainability certifications. Ensuring that products marketed as eco-friendly meet stringent environmental standards is essential for consumer confidence. Blockchain-based supply chain transparency can further enhance trust by providing verifiable sustainability data (Hasanat et al., 2020: 9). For instance, major e-commerce platforms such as Amazon collaborate with independent environmental organizations to certify green-labeled products, thereby strengthening transparency and reliability mechanisms (Sun et al., 2021).

In conclusion, enhancing consumer awareness and promoting sustainable consumption habits go beyond individual behavior changes—they contribute to broader economic and environmental transformations. As conscious consumers demand greater sustainability commitments from businesses, companies will increasingly adopt eco-friendly production and logistics strategies. Over time, this shift will help reduce the environmental impact of e-commerce and contribute to building a more sustainable future. Moreover, the expansion of green incentives and standardized eco-labeling systems will accelerate the shift toward sustainable consumer choices, further reinforcing this transition.

Developing Technologies to Reduce the Carbon Footprint of E-Commerce

The e-commerce sector, despite its rapid growth, is increasingly criticized due to its environmental impact. The expansion of logistics and supply chain processes has led to increased carbon emissions and more pronounced ecological consequences. The technologies developed and integrated to mitigate these negative effects are crucial for the long-term sustainability of the industry.

In this context, one of the most effective methods of reducing carbon emissions is the widespread adoption of electric vehicles (EVs) in logistics and transportation. Compared to traditional fossil fuel-powered vehicles, EVs produce significantly lower carbon emissions. For instance, major logistics firms such as Amazon and UPS have incorporated electric vehicles into their delivery fleets to reduce their carbon footprint (Zhang et al., 2024). However, merely utilizing EVs is not sufficient; optimizing logistics networks through artificial intelligence (AI) and big data analytics is also of great importance. AI-powered route optimization minimizes fuel consumption while shortening delivery times, providing both environmental and economic benefits. Additionally, next-generation logistics solutions, such as autonomous delivery vehicles and drones, are among the innovations reducing carbon emissions in urban distribution.

Another key innovation is the integration of renewable energy sources into e-commerce infrastructure. The use of solar and wind energy in warehouses, distribution centers, and data centers reduces carbon emissions while also lowering operational costs. For example, leading e-commerce companies such as Alibaba and Walmart have invested in solar-powered warehouses to enhance their sustainability efforts (Escursell et al., 2020). Furthermore, some companies are investing in carbon-neutral logistics solutions by utilizing alternative energy sources such as hydrogen fuel cells. In particular, cold chain logistics powered by electricity contributes to reducing the environmental impact of food and pharmaceutical transportation.

Digitalization and smart logistics systems play a critical role in reducing the carbon footprint by increasing efficiency throughout the supply chain. The implementation of blockchain technology and Internet of Things (IoT)-based tracking systems enables real-time shipment monitoring, minimizing unnecessary transportation and emissions. Additionally, AI-driven predictive analytics assist in forecasting demand trends in advance, optimizing stock levels, and preventing overstocking and excessive production (Xie et al., 2023). As a result, businesses can significantly reduce waste generation and energy consumption. Smart warehouses and automated inventory management systems prevent unnecessary energy use, thereby lowering carbon emissions for businesses.

Moreover, government incentives and regulatory frameworks serve as a major driving force in the adoption of carbon-reducing technologies. Policymakers in the European Union and the United States offer tax credits and subsidies to encourage businesses to invest in sustainable logistics solutions. For instance, the European Green Deal supports renewable energy investments in logistics operations (Nogueira et al., 2021). Similarly, tax reductions for companies adopting low-emission logistics models effectively accelerate the transition to sustainable practices. Additionally, regulations such as carbon taxes encourage businesses to adopt environmentally friendly logistics solutions.

To ensure long-term sustainability in e-commerce, businesses must actively invest in these technologies, while governments should facilitate this transition through incentives and regulatory support. Reducing the carbon footprint of e-commerce is not just an environmental responsibility but also an economic opportunity, as companies that embrace sustainable practices gain a competitive advantage in the global market. Furthermore, the growing demand from environmentally conscious consumers serves as a significant pressure for companies to develop sustainability policies.

In conclusion, technological advancements aimed at reducing carbon emissions in the e-commerce sector encompass a multidimensional process, including the adoption of electric vehicles, the integration of renewable energy, digitalization, and regulatory support. The synergy between private sector innovations and public policies will enable the industry to achieve global sustainability goals while enhancing efficiency and profitability. By minimizing the environmental impact of e-commerce, the widespread adoption of green logistics solutions will be one of the most crucial steps in supporting the sector's sustainable growth in the future.

Promoting Digital Inclusion

Digital inclusion is a vital concept for ensuring that societies have access to and can effectively use digital technologies. As e-commerce grows rapidly and digitalization becomes more widespread, certain groups and regions are being left behind in this transformation. Promoting digital inclusion is a critical step to ensure that these groups and regions benefit equally from digital opportunities. Enhancing digital inclusion involves not only improving access to technology but also developing digital skills. In this context, strengthening digital infrastructure, expanding digital education programs, and increasing access to digital devices are essential.

The first step to improving digital inclusion is expanding internet access. In rural areas and low-income communities, internet access is often limited, deepening digital inequality. To eliminate this inequality, governments need to invest in digital infrastructure. Making the internet a basic service and ensuring that every individual has access to the digital world is a cornerstone of digital inclusion (Zhang, 2023: 1727). Furthermore, strengthening digital infrastructure will not only improve internet access but also enhance the speed and efficiency of transactions conducted on digital platforms. This will allow low-income individuals and small businesses to benefit equally from opportunities, particularly in sectors like e-commerce that rely heavily on digitalization.

Another important strategy for promoting digital inclusion is enhancing digital skills. Digitalization is not just about internet access but also about the ability of individuals to effectively use these technologies. Digital literacy education programs play a crucial role in this regard. Digital literacy goes beyond teaching how to use technology and includes e-commerce activities such as online shopping, digital payment systems, and marketing on digital platforms. E-commerce platforms can support digital literacy programs, helping users develop their online shopping skills. Such training will create equal opportunities, especially for individuals living in developing regions (Altın & Kırçova, 2024: 20).

A further critical step in promoting digital inclusion in e-commerce is increasing access to digital devices. Digital devices are fundamental tools for accessing the internet. However, many individuals in developing countries and rural areas face significant barriers to obtaining digital devices. To overcome these barriers, governments and the private sector must collaborate to offer digital devices at more affordable prices and increase their accessibility (Xie et al., 2023: 240). Additionally, using digital devices for educational purposes can expand technology access for younger generations, further spreading digital inclusion.

Finally, promoting digital inclusion must be supported not only by governments and the private sector but also by civil society organizations. These organizations can play a significant role in raising awareness and organizing educational programs to address digital illiteracy and eliminate digital inequality. Digital inclusion contributes to reducing social inequality and helps establish a structure where everyone can participate equally in the digital world (Escursell et al., 2020: 8).

CONCLUSION

The e-commerce sector continues to grow rapidly, fundamentally transforming the dynamics of modern trade. However, this growth brings significant challenges in terms of environmental, economic, and social sustainability. Our study has identified the critical factors necessary for e-commerce to achieve sustainability goals and outlined the essential steps the sector must take.

Our findings indicate that logistics processes and packaging usage are the primary contributors to e-commerce's carbon footprint. The rapid expansion of the sector has intensified concerns over greenhouse gas emissions, waste generation, and energy consumption. To mitigate these negative effects, companies must prioritize sustainable logistics practices, such as

using electric delivery vehicles, optimizing delivery routes through artificial intelligence, and investing in eco-friendly packaging solutions. Governments can support these efforts through financial incentives and regulatory frameworks that encourage green business models.

Furthermore, digitalization and technological advancements present significant opportunities for improving sustainability in e-commerce. Artificial intelligence, blockchain technology, and big data analytics can enhance supply chain transparency, reduce inefficiencies, and promote responsible consumption. These innovations not only minimize environmental impact but also lead to cost savings and operational efficiency. The integration of smart warehousing, automated inventory management, and predictive analytics allows businesses to optimize their supply chains while reducing waste and energy use.

From an economic perspective, e-commerce serves as a key driver of digital entrepreneurship and market expansion. The ability to reach global markets has facilitated economic growth, particularly for small and medium-sized enterprises (SMEs). However, to ensure that this growth aligns with sustainability principles, companies must embrace environmentally friendly production and distribution strategies. Implementing circular economy principles, such as product life cycle extension, reverse logistics, and responsible sourcing, can enable businesses to achieve long-term profitability while minimizing environmental damage.

In terms of social sustainability, consumer trust, ethical business practices, and labor rights are paramount. The increasing digitization of commerce necessitates stronger data protection laws, fair labor practices, and improved working conditions for employees in logistics and fulfillment centers. Companies must adopt fair trade policies, transparent supply chain management, and social responsibility initiatives to strengthen their brand reputation and foster a more equitable digital economy. Additionally, consumer education on sustainable purchasing behaviors will play a crucial role in shaping demand for eco-friendly products and responsible consumption habits.

In conclusion, the sustainability of e-commerce depends on a holistic approach that integrates environmental, economic, and social considerations. A successful transition towards sustainable e-commerce requires close cooperation between businesses, policymakers, and consumers. While technological advancements and digital solutions provide a pathway to greater efficiency, their full potential can only be realized through regulatory support and industry-wide commitment. By fostering innovation, promoting ethical business conduct, and implementing green policies, the e-commerce sector can balance profitability with sustainability and contribute to a more responsible and resilient global economy.

POLICY RECOMMENDATIONS

To accelerate the sustainable transformation of the e-commerce sector, the following strategic policy recommendations should be implemented:

1. **Green Logistics and Carbon Footprint Reduction:** Governments should provide incentives for logistics companies to reduce carbon emissions and support environmentally friendly transportation systems. Companies should minimize their carbon footprint through the use of electric vehicles, autonomous delivery systems, and

-
- optimized route planning. Additionally, implementing carbon offset programs and promoting urban micro-mobility solutions such as bicycle and drone deliveries can further contribute to emissions reduction.
2. **Eco-Friendly Packaging Usage:** Regulations should promote the use of reusable, biodegradable, and recyclable packaging materials. E-commerce companies must reduce excessive packaging to minimize environmental impact. Businesses should also explore innovative packaging solutions, such as plant-based materials and zero-waste delivery models, to further reduce waste. Consumer incentives, such as discounts for selecting minimal packaging options, can also drive positive behavioral changes.
 3. **Efficiency Through Digitalization:** The integration of technologies such as artificial intelligence and big data analytics into logistics processes will prevent resource waste and enhance operational efficiency. Automated inventory management and predictive analytics should be leveraged to reduce overproduction and excessive stockpiling, ensuring a more efficient use of resources. Governments should develop policies that encourage sustainable digital solutions, including investment in smart warehouses and cloud-based logistics management systems.
 4. **Support for SME Digitalization:** Small and medium-sized enterprises (SMEs) should be supported with cost-effective digital tools and infrastructure to facilitate their transition to sustainable e-commerce. Financial incentives should be provided to new SMEs entering the e-commerce ecosystem. Government-led initiatives such as grants, low-interest loans, and mentorship programs can empower SMEs to adopt sustainable practices. Furthermore, providing training programs on green business models and digital literacy will enhance the ability of SMEs to compete sustainably in the global market.
 5. **Consumer Education and Transparency:** Awareness campaigns should be conducted to promote environmentally friendly consumption habits, and e-commerce platforms should implement transparent information-sharing mechanisms. Companies should adopt eco-labeling systems that provide clear sustainability ratings on products, enabling consumers to make informed purchasing decisions. Additionally, digital platforms can leverage blockchain technology to enhance transparency in product sourcing and supply chains, fostering trust among consumers.
 6. **Public-Private Sector Collaboration:** Governments and private sector entities should develop joint projects to facilitate the widespread adoption of sustainable e-commerce. Financial incentives, tax reductions, and regulatory measures that encourage green transformation should be enacted. Cross-industry collaborations can accelerate the development of circular economy initiatives, such as product recycling programs and extended producer responsibility (EPR) schemes, which hold businesses accountable for the end-of-life management of their products.
 7. **Data Security and Labor Rights:** Regulatory frameworks should be strengthened to ensure consumer data protection and fair working conditions. Companies should adhere to ethical trade principles and safeguard employee rights. Ensuring fair wages, implementing workplace safety standards, and providing comprehensive benefits to logistics and warehouse workers are essential measures to improve labor conditions.
-

Additionally, governments should mandate stringent cybersecurity policies to protect consumer data from breaches, fraud, and misuse.

These policy recommendations aim to minimize the environmental impact of e-commerce while supporting economic growth and enhancing societal well-being. Achieving sustainable development goals in the sector requires active collaboration among all stakeholders, fostering a shared commitment to a greener, more ethical, and more resilient e-commerce ecosystem.

Ethics Committee Statement

The research is not a study of the ethics committee parts.

Authorship Contribution

The research was conducted by a single author.

REFERENCES

- Acar, Ö. F., & Tunca, M. Z. (2018). Sürdürülebilir elektronik ticaretin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 549-565. <https://doi.org/10.20875/makusobed.451736>
- Adeniran, A. O., Sidiq, O. B., Adeniran, A. A., & Oyeniran, G. T. (2024). Sustainability impact of digital transformation in e-commerce logistics. *International Journal of Innovation in Marketing Elements*, 4(1), 1-18. <https://doi.org/10.1556/1848.2024.00834>
- Altay Topcu, B. (2021). Dijital ekonomi ve dijital ekonomi göstergelerinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi: AB ülkeleri örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 455-465. <https://doi.org/10.33712/mana.958754>
- Altın, B. K., & Kırçova, İ. (2024). Tüketiciler, e-ticaret kapsamında iade süreçleri ve bunların çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri hakkında ne kadar farkındalığa sahipler? *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10(43), 1-23. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12675647>
- Belvedere, V., Kotzab, H., & Martinelli, E. M. (2024). Environmental sustainability and information sharing related to delivery options in the B2B2C context of e-commerce: Evidence from a survey. *Journal of Business & Industrial Marketing*. <https://doi.org/10.1108/JBIM-02-2023-0083>
- Chaudhary, S. (2016). Effect of e-commerce on organization sustainability. *Delhi School of Business Working Paper*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2795411>
- Criveanu, M. M. (2023). Investigating digital intensity and e-commerce as drivers for sustainability and economic growth in the EU countries. *Electronics*, 12(2318), 1-16. <https://doi.org/10.3390/electronics12102318>
- Escursell, S., Llorach-Massana, P., & Blanca, M. R. (2021). Sustainability in e-commerce packaging: A review. *Journal of Cleaner Production*, (280), 124314. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124314>
- ETR. (2023). Türkiye e-ticaret ekosistemi <https://media.iyzico.com/b/2024/07/2023-turkiye-e-ticaret-raporu.pdf>

-
- Fichter, K. (2008). E-commerce: Sorting out the environmental consequences. *Journal of Industrial Ecology*, 6(2), 25–41. <https://doi.org/10.1162/108819802763471762>
- Hasanat, M. W., Hoque, A., Shikha, F. A., Anwar, M., Hamid, A., & Tat, H. H. (2020). The impact of coronavirus (Covid-19) on e-business in Malaysia. *Indo - Asian Journal of Multidisciplinary Research*, 3(1), 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2018.10.009>
- Ignat, B., & Chankov, S. (2020). Do e-commerce customers change their preferred last-mile delivery based on its sustainability impact? *The International Journal of Logistics Management*, 31(3), 521–548. <https://doi.org/10.1108/IJLM-11-2019-0305>
- Islam, M. S., Proma, A. M., Wohn, C., Berger, K., Uong, S., Kumar, V., Korfmacher, K. S., & Hoque, E. (2023). SEER: Sustainable e-commerce with environmental-impact rating. *Cleaner Environmental Systems*, 8, 100104. <https://doi.org/10.1016/j.cesys.2022.100104>
- Jalil, F., Yang, J., Al-Okaily, M., & Rehman, S. U. (2024). E-commerce for a sustainable future: Integrating trust, green supply chain management and online shopping satisfaction. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 36(10), 2354-2370. <https://doi.org/10.1108/APJML-12-2023-1188>
- Kennedy, S. I., Marjerison, R. K., Yu, Y., Zi, Q., Tang, X., & Yang, Z. (2022). E-commerce engagement: A prerequisite for economic sustainability—An empirical examination of influencing factors. *Sustainability*, 14(8), 4554. <https://doi.org/10.3390/su14084554>
- Mangiaracina, R., Marchet, G., Perego, S., & Tumino, A. (2015). A review of the environmental implications of B2C e-commerce: A logistics perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 45(6), 565-591. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-06-2014-0133>
- Nogueira, G. P. M., Rangel, J. J. A., & Shimoda, E. (2021). Sustainable last-mile distribution in B2C e-commerce: Do consumers really care? *Cleaner and Responsible Consumption*, 3, 100021. <https://doi.org/10.1016/j.clrc.2021.100021>
- Nogueira, G. P. M., Silva, S. V., Hasenclever, L., & Rangel, J. J. A. (2024). Sustainability in B2C e-commerce: a literature review and future research opportunities in last-mile deliveries. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-024-04471-2>
- Oláh, J., Kitukutha, N., Haddad, H., Pakurár, M., Máté, D., & Popp, J. (2019). Achieving sustainable e-commerce in environmental, social and economic dimensions by taking possible trade-offs. *Sustainability*, 11(1), 89. <https://doi.org/10.3390/su11010089>
- Öztürkçü, N., & Aydemir, M. F. (2023). Sınır-ötesi e-ticarette kurumsal sürdürülebilirlik: Bir inceleme. *1. Bursa Uluslararası Ticaret ve Lojistik Sempozyumu*, 261-273. Bursa Teknik Üniversitesi.
- Rabbi, M. F., Amin, M. B., Al-Dalahmeh, M., & Abdullah, M. (2024). Assessing the role of information technology in promoting environmental sustainability and preventing crime in e-commerce. *International Review of Applied Sciences and Engineering*. 1-17, <https://doi.org/10.1556/1848.2024.00834>
- Revinova, S. (2021). E-commerce effects for the sustainable development goals. *SHS Web of Conferences*, 114, 1-8, 01013. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202111401013>
- Shukla, S., Mohanty, B. K., & Kumar, A. (2018). Strategizing sustainability in e-commerce channels for additive manufacturing using value-focused thinking and fuzzy cognitive
-

-
- maps. *Industrial Management & Data Systems*, 118(2), 390–411. <https://doi.org/10.1108/IMDS-03-2017-0122>
- Singh, D. K., & Aithal, P. S. (2024). Navigating Sustainable Practices in E-commerce: A Systematic Literature Review with Insights from the ADO Framework. *International Journal of Applied Engineering and Management Letters (IJAEML)*, 8(1), 56–66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10589805>
- Sun, M., Grondys, K., Hajiyeve, N., & Zhukov, P. (2021). Improving the e-commerce business model in a sustainable environment. *Sustainability*, 13(22), 12667. <https://doi.org/10.3390/su132212667>
- Suzuki, Y. (2024). Investigating sustainability of e-commerce packaging based on environmental evaluation. *Master's Thesis, Graduate School of Frontier Sciences, The University of Tokyo*, 1-51.
- Wu, M., & Long, R. (2024). Consumers' green product purchase intention considering para-social interaction: An experimental study based on live-streaming e-commerce. *Journal of Cleaner Production*, 481, 144169. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.144169>
- Xie, H., Chang, S., Wang, Y., & Afzal, A. (2023). The impact of e-commerce on environmental sustainability targets in selected European countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(1), 230-242. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2117718>
- Zhang, M. (2023). Sustainability transitions in e-commerce research—Academic achievements and impediments. *Circular Economy and Sustainability*, 3, 1725–1746. <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00252-7>
- Zhang, Y., Lu, K., & Chen, H. (2024). Enhancing urban sustainability through e-commerce transformation: Insights on energy conservation and emission reduction. *Journal of the Knowledge Economy*, <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02163-w>
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 291-306, Spring 2025

2008 Global Financial Crisis and The Dodd-Frank Act

2008 Küresel Finansal Krizi ve Dodd-Frank Yasası

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
26/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
11/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Türk
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Elektronik Ticaret ve Yönetimi
mehmetmert.turk@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0164-2131

Abstract

The 2008 Global Financial Crisis exposed fundamental weaknesses in the modern financial system, resulting in widespread economic instability and catalyzing regulatory reforms worldwide. In response, the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, enacted in 2010, sought to enhance financial stability, mitigate systemic risks, and strengthen consumer protections. This study examines the Act's pivotal provisions, including its emphasis on transparency in derivatives markets, the establishment of the Consumer Financial Protection Bureau (CFPB), and the implementation of the Volcker Rule, which restricts speculative banking activities. While the Dodd-Frank Act made significant strides in addressing financial vulnerabilities, it has faced criticism for its high compliance costs and limited success in resolving the "Too Big to Fail" problem. Furthermore, challenges in harmonizing the Act with global regulatory frameworks, such as Basel III, have highlighted its limitations in addressing the complexities of an interconnected financial system. This research also underscores the difficulties faced by developing economies in adopting such comprehensive reforms due to resource and capacity constraints. By analyzing the successes and shortcomings of the Dodd-Frank Act, this paper contributes to the discourse on financial reform, emphasizing the need for adaptive, harmonized, and globally coordinated regulatory frameworks to ensure long-term financial stability and resilience in an ever-evolving global economy.

Keywords: Dodd-Frank Act, Financial Stability, Financial Crisis, Consumer Protection, Regulatory Reforms

Öz

2008 küresel finansal krizi, modern finansal sistemdeki temel zayıflıkları ortaya çıkardı, bu da genel bir ekonomik istikrarsızlığa yol açtı ve dünya genelinde bir dizi düzenleyici reformun katalizörü oldu. Buna yanıt olarak, 2010 yılında yürürlüğe giren Dodd-Frank Wall Street Reformu ve Tüketici Koruma Yasası, finansal istikrarı artırmayı, sistemik riskleri azaltmayı ve tüketici korumalarını güçlendirmeyi amaçladı. Bu çalışma, Yasanın ana hükümlerini, türev piyasalarında şeffaflığa vurgu yapmasını, Tüketici Finansal Koruma Bürosu'nun (CFPB) kurulmasını ve spekülasyon bankacılık faaliyetlerini kısıtlayan Volcker Kuralı'nın uygulanmasını incelemektedir. Dodd-Frank Yasası, finansal zayıflıklara yönelik önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da, yüksek uyum maliyetleri ve "Çok Büyük Başarısız Olmak İçin" sorununu çözmedeki sınırlı başarısı nedeniyle eleştirilerle karşılaşmıştır. Ayrıca, Yasanın Basel III gibi küresel düzenleyici çerçevelerle uyumlu hale getirilmesi konusundaki zorluklar, birbirine bağlı bir finansal sistemin karmaşıklıklarını ele alma konusundaki sınırlamalarını ortaya koymuştur. Bu araştırma ayrıca, gelişmekte olan ekonomilerin kaynak ve kapasite sınırlamaları nedeniyle bu kadar kapsamlı reformları benimsemedeki zorluklarını vurgulamaktadır. Dodd-Frank Yasası'nın hem başarılarını hem de eksikliklerini analiz ederek, bu makale finansal reform konusuna katkıda bulunmakta ve sürekli değişen küresel bir ekonomide uzun vadeli finansal istikrar ve dayanıklılığı sağlamak için küresel düzeyde uyumlu, koordineli ve uyarlanabilir düzenleyici çerçevelerin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dodd-Frank Yasası, Finansal İstikrar, Finansal Kriz, Tüketici Koruması, Düzenleyici Reformlar

Atf Bilgisi / Citation Information

Türk, M. M. (2025). 2008 Global financial crisis and The Dodd-Frank act. *Asya Studies*, 9(31), 291-306.

<https://doi.org/10.31455/asya.1627161>

INTRODUCTION

The 2008 Global Financial Crisis was a turning point that revealed the structural weaknesses of the modern financial system, which deeply affected both global economic stability and international regulatory systems. International financial institutions and academic literature have thoroughly addressed the financial system's fundamental issues before the crisis. In these analyses, factors such as the lack of transparency, inadequacies in financial reporting mechanisms, the proliferation of risky mortgage loans, deterioration in credit quality, bubbles in the housing market, and the global expansion in derivative products and securitization processes are listed among the leading causes of the crisis (IMF, 2009; G20, 2008; Demir et. al., 2008; Durmuş, 2010; Eğilmez, 2011; Özsoylu et al., 2010; Roubini and Mihm, 2012).

When these factors are evaluated together, it is seen that the structural weaknesses of the financial system and the deficiencies accompanying these weaknesses played a decisive role in the crisis's development process. Although these issues did not intentionally arise to cause a crisis, the fragile structure of the system has fed the crisis dynamics, and these fragilities have made the crisis inevitable. These inadequacies in the fundamental elements of the financial system, combined with misguided economic policies and the decisions and actions of economic actors operating by these policies, have led to the shaping and deepening of the crisis process. In this context, the crisis points not only to the internal problems of the system but also to the negative consequences of the economic policies adopted during this process.

After the 2008 Crisis, comprehensive regulations were implemented to restructure the financial system and prevent similar crises. One of the most important of these regulations is the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (HR 4173). This law, which was enacted on July 21, 2010, is named after its congressional sponsors, Senator Christopher J. Dodd (D-Connecticut) and Representative Barney Frank (D-Massachusetts). The law aimed to address the fundamental issues observed in the financial system before the crisis and to implement reforms to tackle them. Lack of transparency, uncontrolled proliferation of risky financial products, and deficiencies in financial reporting mechanisms have been the main areas the law has aimed to regulate. Especially the uncontrolled growth in securitization and derivatives markets, as well as the systemic vulnerabilities caused by high-risk mortgage loans, have been among the primary focus points of the law.

The Dodd-Frank Act has provided a comprehensive regulatory package to increase transparency in financial markets, reduce systemic risks, and protect consumers. However, discussions about the implementation and effects of the law have continued. In 2018, with a new law signed by then-President of the United States, Donald Trump, some provisions of the Dodd-Frank Act were rolled back, leading to a limitation of the law's scope and effects. This development has necessitated a reevaluation of the Dodd-Frank Act's impact on financial stability and the sustainability of the reforms.

In conclusion, the 2008 Global Financial Crisis offers important lessons about the structural problems of the modern financial system and how the convergence of misguided economic policies can lead to a deep economic downturn. Regulations such as the Dodd-Frank Act, although designed in response to these issues, continue to be significant in discussions about their long-term effects and sustainability in terms of the evolution of the financial system.

This situation highlights the need for careful evaluation of the effectiveness of financial reforms in their implementation process and their role in the behavior of economic actors.

In this study, the causes of the 2008 Global Financial Crisis and the effects of the Dodd-Frank Act, implemented in the aftermath of the crisis, on the financial system were examined. The analysis of the fundamental causes of the crisis is important for understanding the structural weaknesses of the global financial system and contributing to the design of measures to prevent similar crises. The evaluation of the scope and implementation processes of the Dodd-Frank Act reveals the role of regulatory reforms in maintaining financial stability. The study is valuable in that it demonstrates that crises are influenced not only by the internal issues of the financial system but also by policy choices and the decisions of economic actors. For these reasons, this study, which delves into the origins of crises and analyzes solution-oriented regulations, aims to contribute to the literature and shed light on the development of policies to make the financial system more secure.

LITERATURE REVIEW

The 2008 Global Financial Crisis exposed the structural deficiencies and regulatory gaps in the financial system, and therefore, the need for financial reforms in the post-crisis period has been intensely debated among academic circles and policymakers. Reinhart and Rogoff (2011) noted that financial crises exhibit a recurring structure throughout history and that the primary triggers of crises are generally excessive borrowing and asset bubbles. Claessens and Kose (2013) highlighted the multilayered nature of crises, stating that the lack of transparency in the financial system and inadequacies in regulations are factors that deepen crises.

Kindleberger (2007) emphasized that financial crises have serious effects not only on economic systems but also on socio-political balances and discussed the central role of regulatory policies in preventing crises. In this context, Kibritçioğlu (2001) pointed out that deregulation policies, especially in developing countries, increase financial fragility.

Studies on the Dodd-Frank Act have addressed the law's aim to enhance financial stability by offering comprehensive reforms. Wilmarth (2010) argued that the law was partially unsuccessful in addressing the "Too Big to Fail" issue, while Schwarcz and Zaring (2016) suggested that the shortcomings in regulating non-bank financial institutions persisted. In contrast, Johnson (2017) noted that the Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) has made significant progress in protecting consumer rights and enhancing financial transparency.

Regarding regulations on derivative markets, Duffie (2012) stated that the provisions of the Dodd-Frank Act requiring derivatives to be cleared through a central counterparty are critical in terms of transparency and risk management, but these regulations could have adverse effects on liquidity. Pellerin and Walter (2012), on the other hand, stated that the Orderly Liquidation Authority (OLA) mechanism was designed to manage the bankruptcies of systemically important financial institutions in an orderly manner and is an important tool in maintaining financial stability. However, Massman (2015) highlighted the challenges in the international applicability of the OLA.

Studies on the Volcker Rule show that this regulation aims to reduce systemic risks by limiting banks' speculative transactions. Chen (2022) states that the Volcker Rule is particularly effective in distancing banks from risky investments, while Duffie (2012) notes that the impact of this rule on market-making activities could lead to a loss of liquidity and increase capital costs.

In terms of global impacts, Claessens and Kodres (2014) emphasized that the failure to integrate the Dodd-Frank Act into international regulatory efforts entirely has led to coordination issues in practice. Karadağ (2015), stating that the international cooperation mechanisms developed by the G20 after the 2008 crisis parallel some elements of the Dodd-Frank Act, emphasized the capacity deficiencies regarding the law's applicability, especially in developing countries.

Compared to the Basel III regulations, Baily, Klein, and Schardin (2017) noted that the Dodd-Frank Act offered reforms across a broader spectrum rather than being limited to the banking sector. However, this scope caused complexity in the implementation processes. In this context, Allayannis and Risell (2017) stated that Basel III adopts a more focused approach on issues such as capital adequacy and liquidity management and, therefore, has gained broader international acceptance.

Finally, Gupta (2013) noted that the Dodd-Frank Act achieved significant success in regulating derivative markets and enhancing consumer protection, while Prasch (2012) highlighted the potential negative impacts of the law on economic growth. In particular, issues such as high compliance costs and the contraction of banks' lending capacities highlight the law's limitations on economic growth.

These studies in the literature acknowledge the contributions of the Dodd-Frank Act to enhancing financial stability but emphasize the need for further research on the challenges in implementation processes, the lack of international harmonization, and the impacts on economic growth.

THE FUNDAMENTAL STRUCTURE OF THE CRISIS CONCEPT

With the increase in global capital mobility and the gradual disappearance of economic borders, the speed and scope of the spread of crises have also significantly expanded. When the underlying factors of this situation are examined, it is seen that the increase in economic uncertainties and the erosion of the sense of security are decisive. Financial crises, by their very nature, have a multilayered structure, making it generally quite difficult to explain them with a single model or to detect their signals in the early stages (Claessens & Kose, 2013, s. 4). Financial crises and their subtype, banking crises, have increasingly become a global problem in recent years. These crises are not limited to developed economies such as the USA, Japan, and Northern Europe but also create significant economic and social impacts in developing countries. In the post-World War II period, financial markets transcended national borders and gained a global dimension. The trading of currencies at the international level and the acceleration of securities trading contributed to establishing the foundations of the modern international financial system in Europe. The Bretton Woods system, established in 1944,

played an important role as a structure guiding the international monetary order. With the increase in global capital mobility and the gradual disappearance of economic borders, the speed and scope of the spread of crises have also significantly expanded. When the underlying factors of this situation are examined, it is seen that the increase in economic uncertainties and the erosion of the sense of security are decisive. By their very nature, financial crises have a multilayered structure, making it generally quite difficult to explain them with a single model or detect their signals in the early stages.

However, this system effectively ended in 1971 when the U.S. removed the dollar's convertibility into gold. After the 1973 Oil Crisis, the flexible exchange rate regime became widespread, and the paper money system became dominant in the global financial system. This change has allowed for the emergence of new dynamics in the global economy and for financial markets to achieve a more integrated structure at the international level (Barişik, 2024, s. 71). The global financial system becoming more integrated in this way has caused the impacts of crises to cross borders and spread to a broader geography. Throughout history, financial crises that have emerged for various reasons, although evaluated under their unique conditions, have all caused profound upheavals in global markets. Some of the financial crises (bubbles) that have occurred in history are as follows (Aktan & Şen, 2001, s. 17);

- Dutch Tulip Bulb Market Bubble (1636),
- South Sea Balloon (1720),
- Mississippi Balloon (1720),
- The Stock Price Bubble of the Late 1920s (1927-1929),
- The Escalation of Bank Debts in Mexico and Other Developing Countries (1970s),
- Japan Real Estate and Stock Market Bubble (1985-1989),
- The Real Estate and Stock Market Bubble in Finland, Norway, and Sweden (1985-1989).

Capitalism has inherently internalized crises. At this point, it would be beneficial to address the concept of crisis and the factors that give rise to it. In his study, Kibritçioğlu (2001) defines crises as phenomena that arise from sudden and unexpected changes in the prices or quantities of any goods, services, production factors, or foreign exchange markets, leading to severe fluctuations beyond acceptable limits in the economic system (Kibritçioğlu, 2001, ss. 1-2). Such fluctuations can cause severe structural problems, market collapses, and loss of confidence in national economies. Crises are generally divided into two main groups: real crises and financial crises. Financial crises can be categorized into different groups based on their causes. Among these, currency crises involve significant fluctuations and devaluations in a country's exchange rate system. In contrast, banking crises refer to situations where financial institutions face a high risk of liquidity loss or bankruptcy. Systemic crises encompass structural disruptions that threaten the entire financial system. Additionally, external debt crises are related to situations where countries are unable to repay their external debts or are forced to restructure them (Ural, 2003, s. 12). These classifications are important for understanding the complex structure of financial crises, which create a wide range of effects and threaten different aspects of economies. Aydın (2024), on the other hand, generally associates financial crises with the emergence of one or several of the following elements: sharp and significant fluctuations in asset prices and credit volume; disruptions in financial intermediation processes;

financing problems experienced by actors such as firms, financial institutions, households, or the state in the economy; large-scale balance sheet problems; and significant interventions by the government, such as liquidity support or recapitalization. These types of crises are complex processes that profoundly affect the functioning of the economic system and can disrupt market mechanisms (Aydın, 2024, s. 65). Reinhart & Rogoff (2011) classify economic crises under five headings: inability to repay external debts, failure to meet domestic obligations, banking crises, currency crises, and high inflation. Bishop (2013) defined crises as prolonged economic stagnation; he explained recession as a decline in production over two consecutive quarters. He stated that sudden declines are defined as a decrease of more than 10% and that depressions are more profound and longer-lasting downturns. In social sciences, the concepts of "crisis" and "depression" are sometimes used synonymously. The toxic expansion of the crisis, which takes on a spiral form, prevents the formation of a standard definition. Kindleberger (2007) defines a financial crisis as a period of deep recession following periods of economic growth and states that this crisis is closely related to economic fluctuations. The devastation of financial crises on the economic system is not limited to large-scale economic losses but also creates severe impacts at the international level (Kindleberger, 2007, p. 6).

Therefore, without distinguishing between financial and economic crises in general, the following definition can be provided: It is a process characterized by a sudden and rapid decline in a country's national income, marked by a significant deterioration in fundamental economic indicators such as employment, production, and inflation, disruption in market operations, and a severe decline in the standard of living of the people. The disruption of economic stability and confidence also creates negative impacts on socio-political balances. In the event of an extended process, the crisis is defined as a "recession," which is a more profound and longer-lasting economic downturn.

In the literature and evaluations of international financial institutions, it is stated that the factors leading to crises stem from deficiencies, wrong decisions, inadequacies, neglect, and weak practices. These issues, although not directly aimed at creating a crisis, have supported the fragile structure of the economic system and have prepared a suitable ground for the formation of crisis conditions. These negative dynamics that came together in the economy caused the crisis to emerge unavoidably. Kırıcı (2016) listed the leading causes of the crisis as follows (Kırıcı, 2016, pp. 468-477);

- Liberalization,
- Deregulation,
- Lack of global cooperation,
- Global imbalances,
- Political mistakes,
- Legal-administrative structure errors,
- The mistakes of financial institutions,
- The mistakes of credit rating agencies,
- Legal and administrative structure errors,
- Investor mistakes,
- Debtor errors.

Due to the economic problems and costs caused by financial crises, it is of great importance to be able to predict such crises in advance. Among the economic indicators used to predict crises, variables such as the real exchange rate, domestic credit expansion, and the M2/international reserves ratio stand out. In addition, indicators such as international reserves, interest rate differentials, trade terms, budget deficit/GDP, and current account deficit also play an important role in understanding crisis dynamics. Especially these indicators, which have provided consistent results in past crises, are frequently used in studies aimed at predicting currency and banking crises (Ural, 2003, p. 13). In general, the best indicators determined for currency and banking crises are shown in Table 1;

Table 1: Monetary and Banking Crises: Key Indicators

Financial Crises	Banking Crises
High-Frequency Indicators	
- Real Exchange Rate	- Real Exchange Rate
- Banking Crisis	- Stock Prices
- Stock Prices	- M2 Multiplier
- Export	- Production (GDP)
- M2/International Reserves	- Export
Low-Frequency Indicators	
- Current Account Deficit / GDP	- Short-Term Capital
- Current Account Deficit / Investments	- Capital Inflows / GDP
	- Current Account Deficit / Investments

Source: (Reinhart, 2002, s. 20).

The global financial crisis that began in the United States in 2008 also affected developing countries. When looking at the effects of the crisis on global economies, the U.S. economy contracted by 2.5% in 2009. During the same period, approximately 8.6 million people became unemployed, which accounted for 6.3% of total employment. The contraction rate in OECD countries was recorded as 3.4% in 2009. In Turkey, according to TÜİK data, the economy contracted by 4.8% in 2009 but entered a period of strong growth in 2010 and 2011. However, this growth process has been associated with credit growth alongside increasing balance of payments deficits. The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) cut interest rates early during the crisis (Başçı & Kara, 2011, p. 2). In the post-2010 period, it developed an exit strategy aiming for a soft-landing scenario, with the current account deficit/GDP ratio at 3.1% during the 2000-2008 period, which increased to 5.7% in 2010 and 8.9% in 2011 (Barişik, 2024, p. 75). While the figures in the financial indicators were like this, countries resorted to various economic measures in response to the crisis. Some of these included palliative measures, while others solidified their place in the literature;

Table 2: Categories of Measures Taken by Countries

Monetary Instruments	Policy Instruments
	Interest Rate Changes, Changes in Required Reserve Ratios, Currency Intervention.
Crisis Prevention Tools for the Financial System	Increasing Deposit Guarantees, Recapitalization of Banks, Liquidity Injection, Providing State Guarantee for Bank Loans/Debts, Expropriation/Transfer to Funds, Allocation of Funds for the Purchase of Commercial Bonds, Purchase of Mortgage-Backed Securities, Prohibition of Short Selling, Acquisition of Toxic Assets.

International Organizations	Swap Channel, IMF.
Other	Employment, Increasing Infrastructure Investments, Assistance to SMEs and Low-Income Households, etc.

Source: (Erdönmez, 2009).

The 2008 Global Financial Crisis exposed the structural weaknesses and regulatory shortcomings of the modern economic system, highlighting the necessity for comprehensive reforms to maintain global financial stability. The depth and widespread impact of the crisis have shaken the economies of individual countries and the international financial markets. In this context, the U.S. government has taken a series of regulatory measures to make the financial system safer and prevent the recurrence of crises. The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act is the most comprehensive of these reforms, which came into effect in 2010.

DODD-FRANK ACT REGULATIONS

The 2008 global financial crisis, one of the most profound economic downturns in modern history, has brought significant regulatory needs to the forefront of the financial system. In this context, the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, enacted in the United States, has offered comprehensive reforms aimed at preventing the recurrence of the crisis and ensuring the stability of the financial system (Baily, Klein, & Schardin, 2017, p. 20). This law aimed to increase financial institutions' supervision, strengthen risk management, and protect consumer rights (Allayannis & Risell, 2017, p. 153). However, the effectiveness and applicability of the law have been frequently debated in the literature, and different viewpoints have been presented. For example, Wilmarth Jr. (2011) argues that the Dodd-Frank Act does not provide an adequate solution to the "too big to fail" problem (Wilmarth, 2010, p. 201). These discussions indicate that the law's impact on both the U.S. financial system and global markets needs to be examined in depth. This study aims to comprehensively address the key features of the Dodd-Frank Act and the impact of this regulation on the financial system.

The Role of the Dodd-Frank Act in Ensuring Financial Stability

The Dodd-Frank Act aims to make the financial system more robust and transparent, prevent crises like the 2008 Global Financial Crisis from recurring, and enhance financial stability. The law's objectives are consumer protection, regulation of derivative markets, improving risk management in financial institutions, and reducing systemic risks. One of the main objectives specified by the law is to prevent the failure of large financial institutions from spreading to the economy and to ensure the proper functioning of financial markets. In addition, implementing the law aims to limit the risky activities of banks and other financial institutions and strengthen regulatory mechanisms. More specifically, the law aims to increase the transparency of financial products aimed at consumers and reduce fraud and manipulation in financial markets. This also includes creating a more accessible environment for financial services for small businesses and individuals (Congress, 2010).

The Dodd-Frank Act introduced comprehensive reforms aimed at reducing risks in the financial system and increasing transparency following the 2008 financial crisis. Among the important provisions of the law are the regulation of derivative products, the restriction of risky

activities by banks, and the strengthening of consumer protection measures. These regulations aimed to enhance financial stability. However, some research suggests that the complexity of the law and compliance costs impose additional burdens on financial institutions, which could negatively affect lending activities and slow economic growth. For example, Prasch (2012) argues that the fundamental assumptions of the Dodd-Frank Act are flawed and, therefore, do not provide a basis for meaningful reform (Prasch, 2012, p. 553). Additionally, Schwarcz and Zaring (2016) examine the regulatory effects of the law on non-bank financial institutions, highlighting the potential risks these institutions pose to the financial system. In this context, despite the Dodd-Frank Act's efforts to enhance financial stability, the literature has differing views regarding its impact on economic growth.

The general provisions of the Dodd-Frank Act aim to enhance financial stability, strengthen consumer protection, and improve regulations in financial markets. The law includes a series of reforms to regulate the activities of financial institutions more effectively. Here are some of the general provisions.

Establishment of the Consumer Financial Protection Bureau (CFPB)

The law established the Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) to protect consumers regarding financial products and services. CFPB works to oversee financial service providers and provide consumers with more information. The Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) is an independent agency established under the Dodd-Frank Act, aimed at protecting consumers of financial products and services. The primary duty of the CFPB is to advocate for consumers' rights against financial institutions, enhance the transparency of financial services, and provide protection against malpractices such as fraud (Congress, 2010; Gupta, 2013). The primary duties and authorities of the CFPB are as follows;

- conducts oversight and regulation to ensure that financial products such as credit cards, mortgages, and student loans are consumer-friendly (Johnson, 2017),
- collects, examines, and takes the necessary steps to resolve complaints from consumers,
- develops financial literacy programs and provides information resources so that consumers can make more informed decisions (Barboza, Smith, & Pesek, 2016, p. 207),
- It audits whether financial institutions comply with the laws and imposes penalties when necessary.

The establishment of the CFPB has ensured the protection of consumers against powerful actors in the financial market and has been considered an important step in this context. For example, it has mandated providing more transparent and more understandable information to reduce the complexity of credit card contracts. Additionally, it has played a significant role in assisting millions of consumers affected by the mortgage crisis (Willis, 2017). In addition to these, some criticisms have also been made regarding the institutional structure of the CFPB. Although the establishment of the CFPB is seen as a positive step for consumers, some critics argue that the scope of this institution is too broad and imposes an unnecessary burden on financial institutions. Small-scale banks have claimed that the compliance costs

imposed by the CFPB have been burdensome. As a result, the CFPB constitutes an important cornerstone in achieving the consumer protection goals of the Dodd-Frank Act.

Volcker Rule

This rule aims to prevent excessive risk-taking by limiting banks' speculative transactions on their own accounts. Banks' investments in hedge and private equity funds have also been restricted (Congress, 2010). The Volcker Rule was enacted as part of the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act to limit excessive risk-taking by banks following the 2008 global financial crisis. Developed at the suggestion of former Federal Reserve Chairman Paul Volcker, this rule aims to restrict banks' speculative transactions on their accounts and their investments in hedge funds and private equity funds. The Volcker Rule prohibits banks from making profits through short-term trading on their accounts, that is, proprietary trading. This regulation prevents banks from using depositors' funds in high-risk transactions.

Additionally, the investments made by banks in risky investment vehicles such as hedge funds and private equity funds have been limited. These restrictions prevent potential losses from spreading to the banking system by reducing banks' relationships with such funds. In conclusion, the Volcker Rule is considered a regulation aimed at increasing the financial system's stability by preventing banks from taking excessive risks (Chen, 2022).

With this regulation, significant prohibitions and restrictions have been imposed on banks and non-bank financial institutions, specifically regarding their dealings and transactions with hedge funds and venture capital funds, except for certain exceptions, about "proprietary trading," which is generally defined as trades conducted in their name for short-term and speculative purposes. The Volcker Rule, which is Article 619 of the Dodd-Frank Act, was jointly prepared by five different authorities in the U.S. (CFTC: Commodity Futures Trading Commission; FDIC: Federal Deposit Insurance Corporation; FED: The Federal Reserve Board; OCC: The Office of the Comptroller of the Currency; SEC: Securities and Exchange Commission) and was presented for public consultation on November 7, 2011 (Cangürel, 2012).

The Volcker Rule has been subject to various criticisms during its implementation. First, the rule's limitation on market makers' risk-taking capacities could decrease market liquidity, which could increase transaction costs for investors and cause fluctuations in market pricing. Additionally, restricting banks from acting as market makers could lead to these services shifting to less regulated non-financial institutions, weakening the overall stability of the financial system. In addition, the rule may increase the costs of raising capital and obtaining liquidity for investors and issuers of securities; small and medium-sized enterprises, in particular, may be adversely affected by this situation. Finally, uncertainties regarding the scope and applicability of the rule increase compliance costs for financial institutions and create additional complexity for market participants. These criticisms highlight the challenges in the implementation processes despite the rule's objectives of enhancing financial stability (Duffie, 2012).

Reduction of Systemic Risk

The Financial Stability Oversight Council (FSOC) was established to monitor the systemic risks of large financial institutions and take regulatory measures when necessary (Congress, 2010). The Financial Stability Oversight Council (FSOC) was established after the 2008 global financial crisis to monitor the systemic risks of large financial institutions and take regulatory measures when necessary. FSOC is responsible for identifying risks that could threaten the stability of the financial system and developing policy recommendations to mitigate these risks. In this context, identifying and supervising systemically important financial institutions is among the core responsibilities of the FSOC. Additionally, FSOC promotes implementing macroprudential policies to ensure the effective functioning of financial markets and prevent potential crises (Karadağ, 2015).

Regulation of Derivative Products

Over-the-counter derivative transactions are another important area of the law. The central clearing of derivative transactions and introducing stricter reporting requirements have been implemented (Congress, 2010).

Orderly Liquidation Authority

The law has established a new mechanism to regulate the bankruptcy of systemically important financial institutions. This mechanism ensures the orderly liquidation of institutions that threaten financial stability (Congress, 2010).

Regulated under the Dodd-Frank Act, the "Orderly Liquidation Authority" (OLA) is designed as a mechanism to mitigate the impact of the failure of systemically important financial institutions (SIFIs) on the financial system. The Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) is granted the authority to take over the financial and operational control of failing financial institutions. In this context, the FDIC can sell or transfer the company's assets or create a temporary "bridge company" to manage specific parts of the company. This regulation is designed to prevent a failing institution's uncontrolled collapse and maintain financial stability. One of the primary goals of the OLA is to minimize moral hazards while liquidating failing financial institutions and reducing systemic risks. In this regard, the FDIC's principle ensures that creditors do not receive payments exceeding the amounts they could collect in the event of bankruptcy while also establishing market discipline. However, the FDIC can obtain loans from the Treasury and use these funds to mitigate the negative economic consequences of such liquidations. However, these debts are repaid from the liquidated company's assets or through additional taxes imposed on large financial institutions (Pellerin & Walter, 2012).

Although OLA was created to regulate the bankruptcy processes of systemically important financial institutions, it has been subject to various criticisms. First, the issue of moral hazard stands out; the mechanisms introduced by OLA may not provide sufficient market discipline over shareholders and managers, potentially encouraging risky behavior. Additionally, the shortcomings in the international applicability of OLA can lead to coordination issues in the bankruptcy processes of globally operating financial institutions. In addition, the uncertainties in the implementation process of the broad powers of regulatory

authorities can create distrust among market participants. For these reasons, the OLA's effectiveness and long-term success continue to be debated (JIN, 2015; Massman, 2015).

Investor Protection

Regulations have been implemented to protect investors and increase their access to information, and measures have been taken against securities fraud (Congress, 2010).

Comparison Of the Dodd Frank Act with Global Financial Regulations

The 2008 Global Financial Crisis highlighted the necessity of financial regulations in the U.S. economy and worldwide. In this context, the Dodd-Frank Act, enacted in the United States, was implemented to enhance financial stability and reduce systemic risks (Congress, 2010). However, this law has some similarities and differences compared to international financial regulations. This situation necessitates both the evaluation of the global impacts of the measures taken under the law and their comparison with the reforms implemented in other countries.

While the Dodd-Frank Act offers comprehensive regulations to reduce risks in financial markets and strengthen consumer protection, the European Union's Basel III regulations have focused more on the banking sector (Banking Supervision, 2011). Basel III aims to enhance the financial system's resilience by tightening elements such as banks' capital adequacy, liquidity management, and leverage ratios. In contrast, the Dodd-Frank Act has taken a more comprehensive approach by regulating derivative markets and addressing the "Too Big to Fail" issue (Wilmarth, 2010). However, Basel III has found a broader application internationally and has been adopted by more countries compared to the Dodd-Frank Act (International Monetary Fund, 2012).

Another important aspect of global financial reform efforts is the international cooperation initiatives developed by G20 countries following the 2008 crisis. The G20 has developed international standards to increase the level of transparency and accountability in the financial system (G20 Leaders Statement, 2009). Regulations such as the central clearing of derivative products included in the Dodd-Frank Act align with G20's recommendations. However, since the G20 reforms provide a broader international framework, they have facilitated implementation in countries with different economic systems (Claessens & Kodres, 2014). This situation shows that while the US-centric Dodd-Frank Act is compatible with global standards, it has a more localized context.

The effects of the Dodd-Frank Act on the international financial system have been mainly felt through the activities of U.S.-based financial institutions in international markets. For example, regulations regarding derivative products have also contributed to the development of similar standards in international markets (Schwarcz & Zaring, 2016). However, some criticisms argue that the Dodd-Frank Act lacks international coordination, and this situation limits its impact on global financial stability (Massman, 2015). These criticisms indicate that the law's focus on the U.S. financial system makes it challenging to develop a model compatible with regulatory frameworks in other countries.

Finally, the indirect effects of the Dodd-Frank Act on developing countries are also worth discussing. Developing countries have faced difficulties implementing comprehensive

regulations like Dodd-Frank due to lacking resources and capacity (Karadağ, 2015). However, specific regulations, such as provisions on the transparency of derivative markets, have supported efforts to enhance financial transparency and market confidence in these countries (Ural, 2003). This situation reveals the limited and potentially beneficial aspects of the law's indirect global effects.

In light of all these evaluations, the impact of the Dodd-Frank Act on global financial regulations has a complex structure. Although some of the reforms related to the law have contributed to the formation of international standards, its locally focused structure has limited its adoption as a global financial reform model. However, the law provides an important reference point for understanding the United States' role in enhancing global financial stability (Prasch, 2012).

CONCLUSION

The 2008 Global Financial Crisis had a profound impact not only on the U.S. financial system but also on economies at the global level. This crisis was triggered by a combination of lack of transparency, inadequate management of systemic risks, and the uncontrolled risk-taking behavior of financial institutions. The U.S. government enacted the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act to prevent the recurrence of these vulnerabilities. The law has brought comprehensive reforms in critical areas, such as reducing systemic risks, increasing the transparency of financial markets, regulating derivative markets, and consumer protection.

Although the implementations of the Dodd-Frank Act have had significant effects on the U.S. financial system, the law's global impacts have been limited. The main reasons for this are the law's lack of full compatibility with international regulations and its failure to provide a model suitable for the financial structures of countries outside the United States. For example, while the European Union's Basel III regulations focus more on the banking sector, the Dodd-Frank Act encompasses a broader range of financial regulatory efforts. However, this broad scope has led to complexity and coordination issues during implementation. Developing countries, especially, have faced difficulties implementing comprehensive reforms like Dodd-Frank due to a lack of resources and capacity.

In the literature, while the effects of the Dodd-Frank Act on the U.S. financial system are positive, some criticisms are also noted. In particular, it is stated that the law does not fully address the "Too Big to Fail" problem and that its regulatory impact on non-bank financial institutions is limited. Additionally, the law has created potential risks that could negatively impact economic growth by narrowing the credit-giving capacities of banks due to high compliance costs. However, significant gains have been made in areas such as increasing the transparency of derivative markets, regulating systemically important financial institutions, and protecting consumers.

On a global scale, while the Dodd-Frank Act has shown some parallelism with the reform efforts of G20 countries in certain areas, it has not been fully integrated into the dynamics of the international financial system. The law's regulations on derivative products have contributed to the formation of specific standards in international markets but have also

caused implementation difficulties in countries outside the United States. This situation highlights the importance of designing and implementing financial regulations not only at the local level but also on a global scale.

In conclusion, the Dodd-Frank Act is an important step toward making the financial system more secure and transparent. However, considering that the global financial system is becoming increasingly integrated, it is clear that reforms at the national level alone will not be sufficient. In this context, it is of great importance that efforts to enhance financial stability are supported by international cooperation and coordination mechanisms. Future regulatory reforms should not only focus on the supervision of financial institutions but also include incentive policies aimed at changing the behavior of economic actors.

Although the Dodd-Frank Act has provided a comprehensive framework for preventing financial crises, criticisms in the literature and challenges encountered in practice highlight the need for continuous updates and greater international consistency in financial reforms. This study aims to contribute to the literature on the effectiveness and sustainability of financial reforms, providing a perspective that includes discussions on implementations outside the United States.

Ethics Committee Statement

The research is not a study of the ethics committee parts.

Authorship Contribution

The research was conducted by a single author.

REFERENCES

- Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 1.
- Allayannis, G. (Yiorgos), & Risell, A. (2017, Mayıs 30). The Dodd-Frank Act and its Impact [SSRN Scholarly Paper]. Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2974479>
- Aydın, S. (2024). Finansal krizler ve etkileri üzerine bir değerlendirme. *Bursa Uludağ Journal of Economy and Society*, 43(1), 64-83.
- Baily, M. N., Klein, A., & Schardin, J. (2017). The impact of the Dodd-Frank act on financial stability and economic growth. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 3(1), 20. <https://doi.org/10.7758/RSF.2017.3.1.02>
- Banking Supervision. (2011). *Basel committee on banking supervision*. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision (September 2008). Arrival date sender <https://www.academia.edu/download/45696423/bcbs213.pdf>
- Barboza, G., Smith, C., & Pesek, J. G. (2016). Assessing financial literacy, gender gap, and cognitive differences. *Journal of Financial Education*, 42(3-4), 205-242.
- Barişik, S. (2024). Early warning indicators of crises: An assessment on Turkey. *Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi*, 2(2), 70-87.

- Başçıl, E., & Kara, H. (2011). *Finansal istikrar ve para politikası*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Çalışma Tebliği, (11/08).
- Bishop, M. (2013). *A'dan Z'ye ekonomi sözlüğü*. Ş. Akın, B. Akın ve C. Yıldız (çev.). Adres Yayınları (orijinal baskı tarihi 2009).
- Cangürel, O. (2012, Mart 28). *Nedir şu Volcker Kuralı?* <https://www.dunya.com/gundem/nedir-su-volcker-kurali-haberi-169421>. Arrival date sender <https://www.dunya.com/gundem/nedir-su-volcker-kurali-haberi-169421>
- Chen, J. (2022). *Volcker rule: Definition, purpose, how it works, and criticism*. Arrival date January 22, 2025, sender Investopedia website: <https://www.investopedia.com/terms/v/volcker-rule.asp>
- Claessens, S., & Kodres, L. (2014). *The regulatory responses to the global financial crisis: Some uncomfortable questions (IMF Working Paper Sy WP/14/46)*. International Monetary Fund: IMF Research Department and Institute for Capacity Development.
- Claessens, S., & Kose, M. A. (2013). *Financial Crises: Explanations, Types, and Implications (CAMA Working Paper Sy 06/2013; ss. 1-66)*. The Australian National University.
- Congress, U. (2010). *Dodd-Frank Wall Street reform and consumer protection act*.
- Duffie, D. (2012). *Market making under the proposed Volcker rule*. Rock Center for Corporate Governance at Stanford University Working Paper, (106).
- Erdönmez, P. A. (2009). *Küresel kriz ve ülkeler tarafından alınan önlemler kronolojisi. Bankacılar Dergisi*, 68(2009), 85-101.
- G20 Leaders Statement. (2009). 2009 Pittsburgh Summit. Arrival date 24 Ocak 2025, sender G20 Leaders Statement: The Pittsburgh Summit website: <https://2009-2017.state.gov/e/eb/ecosum/pittsburgh2009/index.htm>
- Gupta, D. (2013). *The consumer protection bureau and the constitution. Administrative Law Review*, 65(4), 945–973.
- International Monetary Fund. (2012). *The liberalization and management of capital flows—An institutional View. Policy Papers*, 2012(23). <https://doi.org/10.5089/9781498339612.007>
- Jin, K.-Y. (2015). *How To Eat an Elephant: Corporate Group Structure of Systemically Important Financial Institutions, Orderly Liquidation Authority, and Single Point of Entry Resolution. The Yale Law Journal*, 124(5), 1746-1788. JSTOR. Arrival date sender JSTOR.
- Johnson, C. (2017). *Prosecuting Creditors and Protecting Consumers: Cracking down on Creditors That Extort Via Debt Criminalization Practices. Law and Contemporary Problems*, 80(3), 211–261.
- Karadağ, M. M. (2015). *Sistemik risk, sistemik açıdan önemli finansal kuruluşlar ve küresel finansal kriz. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 293-319. <https://doi.org/10.14784/jfrs.86533>
- Kırcı, H. (2016). *2008 Küresel Krizin Kökeninde Yatan Hatalar ve Dodd-Frank Kanunu Düzenlemeleri (The Origin Mistakes of the 2008 Global Crisis and Dodd-Frank Act Regulations). Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 467. <https://doi.org/10.18657/yecbu.97644>
- Kibritçioglu, A. (2001). *Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler, 1969-2001. Yeni Türkiye Dergisi*, 2(41), 174-183.

-
- Kindleberger, C. P. (2007). *Cinnet, panik ve çöküş: Mali krizler tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Massman, S. P. (2015). *Developing a New Resolution Regime for Failed Systemically Important Financial Institutions: An Assessment of the Orderly Liquidation Authority*. American Bankruptcy Law Journal, 89.
- Pellerin, S., & Walter, J. R. (2012). Orderly liquidation authority as an alternative to bankruptcy. *FRB Richmond Economic Quarterly*, 98(1), 1-31.
- Prasch, R. E. (2012). The Dodd-Frank Act: Financial Reform or Business as Usual? *Journal of Economic Issues*, 46(2), 549-556. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624460230>
- Reinhart, C. M. (2002). *Sovereign credit ratings before and after financial crises*. In Ratings, Rating Agencies and the Global Financial System (ss. 251-268). Springer.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2011). From financial crash to debt crisis. *American Economic Review*, 101(5), 1676-1706.
- Schwarcz, D., & Zaring, D. T. (2016). Regulation by Threat: Dodd-Frank and the Non-Bank Problem. *SSRN Electronic Journal*, 84(4), 1813-1881. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2865958>
- Ural, M. (2003). Finansal krizler ve Türkiye. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(1), 11-28.
- Willis, L. E. (2017). The Consumer Financial Protection Bureau and the Quest for Consumer Comprehension. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 3(1), 74-93. JSTOR. <https://doi.org/10.7758/rsf.2017.3.1.04>
- Wilmarth, A. E. J. (2010). The Dodd-Frank Act: A Flawed and Inadequate Response to the Too-Big-to-Fail Problem. *Oregon Law Review*, 89, 951.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 307-322, Spring 2025

Ankara Moscow Confrontation in Caucasus: Türkiye's Support to Azerbaijan in the Second Karabakh War and Strategic Acquisitions of the Duo*

Ankara ve Moskova Kafkasya'da Karşı Karşıya: İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a Desteği ve İkisinin Stratejik Kazanımları

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
12/11/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
03/02/2025

Makale Yayımlı Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Dr. Ahmet Turan
İnönü Üniversitesi
Rektörlük

a.turan@firat.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0227-6161

Abstract

It is a widely recognised fact in the literature that Türkiye and Russia were on opposite sides in the history of the Karabakh conflict and pursued policies based on rivalry. However, Ankara could not support Azerbaijan sufficiently in the First Karabakh War due to many restrictive factors and both Azerbaijan and Türkiye were the losers of the war. However, in the Second Karabakh War, Azerbaijan's economic and military strengthening and changing balances ensured that the winning side was the Baku-Ankara front. In addition, one of the important factors in Azerbaijan's victory was Türkiye's military and diplomatic support. The aim of this study is to reveal the ways in which Türkiye's support to Azerbaijan was manifested in the Second Karabakh War and the acquisitions of Azerbaijan's victory in terms of Türkiye-Azerbaijan axis. In this respect, the study is important in terms of revealing Ankara's military and diplomatic support to Baku in the Türkiye-Russia rivalry within the framework of neoclassical variables. In this context, case analysis is used in the study from one of the qualitative research methods. Within the scope of this type of research, the ways in which Türkiye and Russia confronted each other in the Second Karabakh War and the means and methods of Türkiye's support for Azerbaijan are determined. The study concluded that there was a rivalry between Türkiye and Russia in the Second Karabakh War and that one of the main determinants of this rivalry was Türkiye's military and diplomatic support to Azerbaijan. In this direction, the study uses primary sources such as documents published by the official authorities of the parties and the statements of high-level officials of the countries, as well as secondary sources such as other periodicals in the literature.

Keywords: Caucasus, Second Karabakh War, Türkiye, Russia, Azerbaijan

Öz

Karabağ meselesinin tarihçesinde Türkiye ve Rusya'nın karşıt saflarda yer alarak rekabete dayalı politikalar izlediği literatürde geniş yankı bulan bir gerçektir. Ancak Ankara Birinci Karabağ Savaşı'nda birçok kısıtlayıcı etkenlerden dolayı Azerbaycan'ı yeterince destekleyememiş ve hem Azerbaycan hem de bununla bağlantılı olarak Türkiye savaşın kaybedeni olmuşlardır. Ancak İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın ekonomik ve askeri olarak güçlenmesi ve değişen dengeler kazanan tarafın Bakü-Ankara safı olmasını sağlamıştır. Bunun yanında Azerbaycan'ın zaferindeki önemli etkenlerden biri de Türkiye'nin askeri ve diplomatik desteği olmuştur. Bu çalışmanın amacı İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a desteğinin hangi yollarla tezahür ettiğini ve Azerbaycan'ın zaferinin Türkiye-Azerbaycan hattı açısından kazanımlarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma, Türkiye-Rusya rekabetinde Ankara'nın Bakü'ye verdiği askeri ve diplomatik desteği neoklasik değişkenler çerçevesinde ortaya koyması açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden vaka analizi kullanılmıştır. Bu araştırma türü kapsamında İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Rusya'nın karşı karşıya gelme biçimleri ve Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin araç ve yöntemleri tespit edilmiştir. Çalışmada, İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Rusya arasında bir rekabet yaşandığı ve bu rekabetin temel belirleyicilerinden birinin Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği askeri ve diplomatik destek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada tarafların resmi makamları tarafından yayınlanan belgeler ve ülkelerin üst düzey yetkililerinin açıklamaları gibi birincil kaynakların yanı sıra literatürde yer alan diğer süreli yayınlar gibi ikincil kaynaklar da kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye, Rusya, Azerbaycan

Atf Bilgisi / Citation Information

Turan, A. (2025). Ankara Moscow confrontation in Caucasus: Türkiye's support to Azerbaijan in the second Karabakh war and strategic acquisitions of the duo. *Asya Studies*, 9(31), 307-322.
<https://doi.org/10.31455/asya.1583711>

*This article is extracted from my PhD dissertation entitled "Türkiye-Russia Rivalry in the Caucasus: The Case of Karabakh Issue", supervised by Prof. Dr. Kemal İNAT (PhD Dissertation, Sakarya University, Sakarya, Türkiye, 2024).

INTRODUCTION

The silence and support of the international community, including the Minsk Group, to Armenia's increasingly aggressive policy further emboldened Armenia. When Armenian Defense Minister David Tonoyan made a speech in military uniform to the Armenian lobby in New York on March 29, 2019, stating that "As minister of defense, I declare that the formula 'territories for peace' will no longer exist, and we will reformulate it as 'new war-new territories,'" (Kucera, 2019), he did not face any criticism or comment from either his Western supporters or the Minsk Group. Russia's silence in tacit support of Armenia reflects the competitive dimension of the "competitive cooperation" policy that has been developing with Türkiye since 2016. Moscow's attitude also encouraged Armenia in the Tovuz conflicts. However, during the Tovuz clashes, Türkiye's loud declaration that it would stand by Azerbaijan "in case it prefers the desired solution" (Yüzbaşıoğlu & Çam, 2020) was the development that determined Baku's course.

The aim of this research is to clarify how Türkiye's backing of Azerbaijan was displayed during the Second Karabakh War and to determine the benefits that Azerbaijan's triumph provided to the Turkish-Azerbaijani partnership. Consequently, case analysis, a qualitative research method, was utilized in the research. Within this research methodology, the characteristics of the dispute between Türkiye and Russia during the Second Karabakh War and the ways and methods of Türkiye's assistance to Azerbaijan were identified. The research found that Türkiye and Russia were in competition during the Second Karabakh War, with Türkiye's military and diplomatic backing of Azerbaijan being a key factor in this rivalry.

On September 27, 2020, at around 06:00 in the morning, Armenia launched an almost all-out attack on Azerbaijani territory from its border positions in the occupied Nagorno-Karabakh and surrounding cities, using high-caliber mortars and artillery weapons against military positions and civilian populated areas. On September 27, in his address to the nation, the President of Azerbaijan, referring to the words of the Armenian Defense Minister, said: "Their military and political leaders tried to threaten Azerbaijan with a new occupation, a new policy of occupation for the sake of new territories. This is the policy of the military-political leadership of Armenia today." On the same day, the Azerbaijani Security Council, which convened under the leadership of Aliyev, decided to counter-attack Armenia's aggression in self-defense (President of Azerbaijan Republic, 2020).

From the very first seconds of the Armenian aggression that started the war, Türkiye has put its weight on the incident with its intense reaction. In a written statement issued by the Ministry of Foreign Affairs on the same day, Armenia's attack on Azerbaijani territory was strongly condemned and support for Baku was expressed as follows: "...Azerbaijan will surely use its right of self defence to protect its people and its territorial integrity. In this vein, Türkiye (then official name of Türkiye) fully supports Azerbaijan with unwavering solidarity. We will stand by Azerbaijan whichever way it prefers. We call on the international community also to stand by the righteous party..." (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, 2020b). Similarly, Türkiye's President Recep Tayyip Erdoğan made a similar statement of support and Ankara's clear stance was also emphasized in Aliyev's letter of thanks sent to Erdoğan on October 3, 2020:

“Your very clear and harsh statements on the issue once again showed that Azerbaijan is not alone in its just cause. The heads of the relevant state institutions of Türkiye, members of parliament and representatives of civil society also took a firm and clear stand on the issue... On behalf of myself and the Azerbaijani people, I would like to thank you and the brotherly Turkish people for this support.” (Rehimov, 2020).

Ankara's direct and all-out support for Baku in the Patriotic War, despite its position in the First Karabakh War, which always took Russia's reaction into account, is the most important lesson learned from the first war. Türkiye's reaction must have had an unexpected effect on the Kremlin as well, as the President's Press Spokesman Dmitry Peskov implicitly sent a message to Türkiye in a statement on September 28: “At the moment, we call on all parties, especially the parties to the conflict, to show maximum restraint, to abandon military methods and to refrain from any steps that could lead to an undesirable aggravation of the situation, which is already at the stage of a military conflict.” (TACC, 2020). As a matter of fact, in his emphasis on “all parties, especially the conflicting parties”, it is seen that he made separate appeals to Türkiye and Azerbaijan. In this context, Türkiye's meeting only with Aliyev on the first day can be explained by its fraternal ties with Azerbaijan, Baku's just cause and Armenia's policy of enmity with the Republic of Türkiye. As for the “Kremlin's silence”, Moscow's stance, which is the total of both Pashinyan's adventurous pro-Western policy and the ongoing multidimensional cooperation with Azerbaijan and Türkiye, makes sense in the context of the policy of “competitive cooperation”.

It is possible to say that by November, there was an involuntary consensus among Armenia's supporters that the war and the status quo were unsustainable and that Pashinyan would lead Yerevan to disaster if he continued the war. Türkiye's deterrent stance on the issue and its extensive military and diplomatic support to Azerbaijan have been the most important factor that has ensured this consensus up to this point.

It would be an incomplete assessment to explain Türkiye's rivalry with Russia in the Karabakh issue only with its support for Azerbaijan in the 44-day war. In the 44-day rivalry, the invisible part of the iceberg is Ankara's efforts in the 9644-day period between May 4, 1994, when the Bishkek Protocol was signed, and September 27, 2020, when the Second Karabakh War began. For this reason, this study characterizes this period as “ripe for rivalry” following Friedberg (1993). Therefore, it is useful to analyze Türkiye's military and diplomatic support in the Patriotic War separately.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

Neoclassical Realism

Some developments in the 1990s challenged the validity of neorealist arguments. Despite the US victory in the Cold War and the dissolution of the Soviet Union, its efforts to protect its interests and expand its sphere of influence in Europe and East Asia became inexplicable to structural realists and pure domestic policy theorists other than aggressive realism (Taliaferro et. al, 2009: 2). However, the one-sided assessment of developments by both the realist tradition and pure domestic policy theorists led to the need for new theories. It was

Gideon Rose who provided this new realist stance with a theoretical framework. In his study entitled 'Neoclassical Realism and Foreign Policy Theories', his theory, which he called 'neoclassical realism', was enriched with more comprehensive variables while remaining faithful to some core concepts of the realist tradition (Rose, 1998: 146). This inclusive aspect of the theory is the main reason for choosing neoclassical realism as the theoretical framework for this study. Moreover, the aim of this study is not to analyse Türkiye's and Russia's policies in the Second Karabakh War only in terms of outcomes. Rose states that theories that focus only on explaining outcomes are theories of international politics and considers neorealism in this context (Rose, 1998: 145). Indeed, both Morgenthau and Waltz describe their theories as international political theories. For example, Morgenthau states that his goal is a theory of international politics (Morgenthau, 1972: 3), while Waltz emphasises that he has set out to construct a theory of international politics that overcomes the shortcomings of existing theories (Waltz, 1979: 1). In this context, since it would be more appropriate to evaluate this study in the light of a theory of foreign policy, the theory of neoclassical realism has been chosen.

Another reason why neoclassical realism is considered appropriate for this study is the flexibility of its propositions. Its flexible nature makes neoclassical realism a useful framework for achieving the best intermediate level of theorising that the social sciences often hope to achieve (Rose, 1998: 168). For example, it offers the possibility of choosing between theoretical propositions rather than hypotheses that necessarily need to be tested. The reason for this is Michiel Foulon's claim that there is no single theory of neoclassical realism, but rather a variety of neoclassical realist theories (Foulon, 2015: 646). For the purposes of this study, a number of neoclassical propositions have been carefully selected. Among these, two important concepts have a special place. The first is the struggle for influence, which is an important phenomenon in neoclassical realism, while the other is the concept of 'ripe for rivalry', which is regularly referred to in the study.

The Struggle for Influence

One of the issues related to the structure of the international system is the foreign policy moves that lead to competition or struggle for influence among actors acting with similar intentions in the same region. Again, the neoclassical realist perspective is quite remarkable. Fareed Zakaria's 'From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role' asks why states engage in politics and seek influence beyond their borders and answers that this behaviour stems from the tendency of states to use the means at their disposal to gain control over their environment. Zakaria supports his conclusion with Robert Gilpin's hypothesis that 'all states seek control over territory, the behaviour of other states, and the world economy, but rich states succeed' and notes that this thesis has been adopted by many theorists and scholars (Zakaria, 1999: 3). Gilpin even mentions that wealth-seeking states are tempted to try to increase their control over their environment (Rose, 1998: 168). The desire of great powers to build influence and control their neighbourhood leads to a struggle for influence.

'Ripe for Rivalry' Case

There are dozens of studies in the foreign policy analysis literature on the timing of countries' policy moves. This study also emphasises that increasingly powerful states will shape their regional policies by fulfilling certain governance elements and forming a grand strategy. In

this context, 'ripeness for rivalry' is one of the important issues that neoclassical realists draw attention to. While offensive realism argues that the future of interstate relations will be as confrontational as in the past, defensive realists argue that great power conflict will only be possible if military technologies support conflict. In contrast to both, neoclassical realists stress the importance of timing. Neoclassical realism sees certain situations and developments as 'ripe for rivalry' for states.

Neoclassical realists have argued that rising powers will almost always follow expected patterns of behaviour, based on China's recent policies. Rose, drawing on Friedberg, argues that when these powers are relatively weak they are reluctant to accept existing institutions, boundaries and political hierarchies, and as they gain power they seek to spread their weight around (Rose, 1998: 171). The above assumptions also apply to the powers analysed in this study. This study focuses on the politics of regional rivalry between Türkiye and Russia over Karabakh in the Caucasus in the light of Aaron Louis Friedberg's concept of 'ripe for rivalry'. Friedberg's approach, which is valuable for this study, is that states engage in regional rivalry after they have gone a certain distance in increasing their hard power elements. This is where 'ripe for rivalry' comes into play (Friedberg, 1993: 29-30).

TÜRKİYE'S SUPPORT TO AZERBAIJAN

Military Support: Bayraktar's Role in the War

It is a well-known fact that the most important variables determining the fate of the Second Karabakh War were political will and military power. Türkiye's support to Azerbaijan in the Patriotic War is the harmonization of these two elements. In this context, the history of Türkiye's military cooperation with Azerbaijan is a well-known fact. Azerbaijani President Aliyev summarizes the stage reached in the Second Karabakh War in the context of the outcome of Türkiye-Azerbaijan military cooperation as follows:

"We are a country with an ally like Türkiye. We are a very happy country to have an ally and a brother like Türkiye. Of course, the moral support that Türkiye shows us, but also the fact that we have the products of the Turkish defense industry strengthens us and the whole world sees this. Today the Turkish army is the second army of NATO. No one can stand in front of the Turkish army. Everyone has seen this, everyone understands this. We are building a smaller model of the Turkish army, and hopefully we will do it together." (Xalq Cəbhəsi Qəzeti, 2021).

It is agreed by all realist theories that competition between countries is driven by changes in the material power capacity of states. However, the first determinant factor in this study is the special emphasis that neoclassical realists place on the technological change of countries (Rose, 1998: 165). In this context, Türkiye's evolution in the defense industry, and in the technology of unmanned aerial vehicles, is the most significant issue to be evaluated. The second important factor in the reference to Neoclassical Realism is the theorists' understanding of power as being "as strong as countries are able to reflect the technological change they experience in foreign policy" (Friedberg, 1993: 29-30). It can be said that Ankara harmoniously

reflected the understanding on the ground within the framework of the “competitive cooperation” policy it pursued with Moscow during the Patriotic War.

The Patriotic War is considered by analysts as the first comprehensive postmodern war in terms of drones defeating an established ground army (Hecht, 2022: 31). Eado Hecht, a military analyst, notes that during the Tovuz attacks, Armenian General Balayan stated that “...the Armenian army destroyed more than a dozen Israeli attack drones in Azerbaijan’s arsenal in a matter of days. These UAVs were made of the best technology and were considered indestructible” (Hakobyan, 2020), and answers the question ‘What changed in the nearly seventy days from July 2020 to the Second Karabakh War?’ in one sentence: “Azerbaijan added Bayraktar TB2 to its inventory.” (Hecht, 2022: 32). In the Patriotic War, Türkiye continued to compete with Russia not only through military equipment but also through the Azerbaijani army officers it had trained for nearly 28 years. However, the Bayraktar TB2 had such an impact on international security and military literature that after the war, “Foreign Policy” magazine wrote that the US military went to school on the Nagorno-Karabakh conflict to research the Bayraktar TB2 (Detsch, 2021), while “MIT Technology Review” included it in its list of breakthrough technologies (Atherton, 2023).

Comparing the list of military equipment destroyed by Azerbaijan against the Armenian army (President of Azerbaijan Republic, 2020b) shared by Azerbaijani President Aliyev at the end of the Patriotic War with the data of the independent open source “Oryx”, Hecht concluded that 75% of the Armenian fortifications destroyed by the Azerbaijani army in the Second Karabakh War were destroyed by the UAVs (Hecht, 2022: 32-33). In this context, considering the data of the mentioned source, Bayraktar TB2 destroyed 89 T-72 tanks, 29 armored vehicles, 131 cannons, 61 rocket launchers, 543 trucks, 9 radar systems and 15 Surface-to-Air Missile (SAM) systems, mostly Russian-made weapons, in the Patriotic War (Mitzer et al., 2022). On the other hand, Russian strategists acknowledge that the Turkish drones have brought about a proto revolution in the war, noting that the Karabakh victory has meant a geopolitical catastrophe for Russia (Макиенко, 2020), while greatly increasing Türkiye’s prestige. On the other hand, analysts draw attention to the ability to use these drones in an organized manner. Indeed, the Russian state agency TASS, one of the propaganda tools that carried anti-Türkiye allegations throughout the war, wrote that “unlike the Azerbaijani side, the Armenian army is unable to ensure the mass use of even technically simple UAVs of its own production” (Новичков, 2020).

In addition to Türkiye’s military support to Azerbaijan, Ankara’s other important effort was its diplomatic mobilization during the Patriotic War. In this respect, it should be emphasized that the Türkiye’s Ministry of Foreign Affairs undertook the other pillar of the Türkiye-Russia rivalry during the war.

Diplomatic Support: The Diplomacy Traffic of the Ministry of Foreign Affairs

The second important element in Türkiye’s support to Azerbaijan in the context of its rivalry with Russia in the Patriotic War is its active diplomacy. Carl von Clausewitz (1832) stated that “war is the continuation of politics by other means”. According to a Russian doctrine that starts from the opposite of Clausewitz’s statements, “diplomacy is the continuation of war by other means.” (Унанянц, 2023). In this framework, Ankara blended the two doctrines and

developed the vision of “strong on the ground and at the table”. This approach, which was emphasized more frequently, was integrated with Türkiye's role in the Patriotic War and became more associated with the Karabakh victory (The Republic of Türkiye Directorate of Communications, 2023).

President Erdogan's rhetoric and efforts in the context of diplomatic support to Azerbaijan are well known to all layers of the international community. The statements of Azerbaijani President Aliyev during the war and his letter of thanks to President Erdogan highlighting Ankara's diplomatic support are detailed above. In his message to Türkiye when the Republic Day on October 29, the year after the Karabakh victory, President Aliyev reiterated his gratitude for Ankara's support during the war: “The decisive political and moral support of you, the brotherly Turkish state, and people, played a major role in Azerbaijan's struggle for the liberation of its territories. Our people will never forget this support, which once again showed the solidarity of Azerbaijan and Türkiye to the whole world.” (Rehimov, 2021).

In addition, it is necessary to open a special parenthesis on the activities of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. The Ministry of Foreign Affairs continued to support Azerbaijan in the Second Karabakh War on three axes. The support movement includes official statements in support of Azerbaijan's just position, support and publicity efforts before international institutions and organizations, and direct field work of the ministry. The first of these is the official statements made by the Ministry in support of Azerbaijan. In this context, the Ministry of Foreign Affairs made 10 official statements of support to Azerbaijan during the 44-day war. Considering that the total number of statements made during the same period was 65,¹ it is seen that Turkish diplomacy mobilized more than 15% of its efforts for Baku. Moreover, considering the existence of 8 hot conflict zones (Iran, Libya, Syria, Israel-Palestine, Kashmir, Afghanistan, Iraq, and Yemen) in the world in 2020, which directly or indirectly concern Türkiye's interests, the importance of this data is even more evident (Anadolu Agency, 2020).

The second diplomatic support of the Ministry of Foreign Affairs to Azerbaijan during the war was to keep Azerbaijan's just position arising from self-defense consistently on the agenda before international institutions and organizations. In this context, the Second Karabakh War issue was one of the main agenda items during the visits of high-level diplomatic representatives from various parts of the world to Türkiye, including Swedish Foreign Minister Ann Linde, Kyrgyz Foreign Minister Ruslan Kazakbaev and NATO Secretary General Jens Stoltenberg. The diplomatic traffic of the Ministry of Foreign Affairs, which also means the consolidation of Türkiye's rising position in global governance, has taken an important place among the political moves that strengthen Ankara's hand in the competition with Russia.

The third most important pillar of the Ministry of Foreign Affairs' diplomatic support to Azerbaijan in the Patriotic War was the direct involvement of the Foreign Minister in the field. Within the framework of diplomatic support to Baku, the then Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu visited Azerbaijan twice during the war. Accordingly, Foreign Minister Çavuşoğlu first visited Azerbaijan on 6 October 2020, where he was received by President Ilham Aliyev

¹These figures are taken from regular official statements made by the Ministry of Foreign Affairs between 27 September and 10 November 2020. See in detail, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?3fc6582e-a37b-40d1-847a-6914dc12fb60>

(Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, 2020). Foreign Minister Çavuşoğlu, who reiterated Türkiye's support to Azerbaijan during the meeting, used the following expressions:

"I have come here to show the support of Türkiye and the Turkish people once again to brotherly Azerbaijan to the whole world... We, as Türkiye and the Turkish people, are ready to provide all kinds of support to Azerbaijan in every field it needs. President Erdogan and we explain and emphasize this on every platform." (President of Azerbaijan Republic, 2020c).

Azerbaijani President Aliyev underlined that Foreign Minister Çavuşoğlu had visited Azerbaijan many times, but this visit was of special importance as it took place in a period that was not easy for Azerbaijan and described the visit as a manifestation of the obvious support of the brotherly country (President of Azerbaijan Republic, 2020c). The second visit of the Foreign Minister to Baku took place on 1 November 2020. During this visit, Çavuşoğlu was received by President Aliyev and the following statements he made here reveal the anatomy of the support for Baku in the Patriotic War:

"I have come on the instruction and duty of Mr President (Recep Tayyip Erdoğan). You talk to him every day, at least twice a day, but he still sends his greetings to you. Our President has a duty for us, do not leave brotherly Azerbaijan alone in this process and constantly go there, to Baku, act together... We are proud of your victories on the battlefield. We are proud that you have shown the power of Turks to the whole world." (President of Azerbaijan Republic, 2020d).

The visits of the Türkiye's Ministry of Foreign Affairs on the eve of the beginning and end of the Second Karabakh War and the above-mentioned statements, which are the opening and closing speeches of a victory, are reflections of the vision of 'strong Türkiye on the ground and at the table'. On the other hand, one of the most prominent outcomes of that support was the affirmation of the position that 'the Karabakh problem cannot be solved without Türkiye', which was also reciprocated by Azerbaijan.

Azerbaijan's Position: "Karabakh Problem Cannot be Solved Without Türkiye"

Whenever Türkiye has attempted to find a solution to the Karabakh issue, Russia has pointed to the OSCE and the Minsk Group in response. In fact, the main objective of the Kremlin, which adopted the 'no solution for a solution' formula, has been to consolidate its presence in the region through the status quo in Nagorno-Karabakh and to maintain its favorable situation in rivalry with Ankara. However, the Second Karabakh War showed all stakeholders of the issue, including the international community, that such understanding was no longer sustainable. One of the most important issues that the Patriotic War has brought into question is Russia's current position towards the problem.

On 21 October 2020, on the eve of the Azerbaijani army advancing and retaking many occupied cities, the then Vice President Fuat Oktay stated in a statement that Russia could not solve the Karabakh issue, that Ankara's absence at the table (in the Minsk Group) from the beginning was the negligence of the actors in question and that the problem could not be solved without Türkiye (News.ru, 2020). In response to Vice President Oktay's statements, Russian Presidential Spokesman Dmitry Peskov said that the participation of third countries in the

existing settlement formats depends entirely on the political will of the parties to the conflict and that participation in the settlement of the conflict is possible only with the consent of both sides (Известия, 2020). This attitude of Russia, which is part of the problem by referring the consent for a solution to Armenia, is in essence an approach that documents the Kremlin's rivalry with Ankara. It is known that Azerbaijan, which Peskov pointed out as one of the parties to the problem, insists on Türkiye's presence at the table. On 14 October 2020, in an interview with Habertürk, Azerbaijani President Aliyev used similar statements with Fuat Oktay. Aliyev emphasised that if the conflict is to be resolved, countries with interests in the region should take part in the Minsk Group and summarized the importance and influence of Ankara as follows:

"The main thing is that Türkiye should be at this table. And it already is. Because we have repeatedly met and talked about the Karabakh issue with my respected brother Recep Tayyip Erdoğan and Mr Putin. It is an issue that has been on the agenda of Türkiye-Russia for many years, more than 10 years. I was also aware of this. Both the President of Türkiye and the President of Russia told me about the issue. Here, there is already Türkiye. Now there is more. In a larger volume, on a larger scale. And today the Türkiye's Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu is meeting with Mr Lavrov. The Türkiye's Defence Minister is meeting and talking with Russian Defense Minister Shoigu. Who can say that there is no Türkiye? If there is no Türkiye, what are you talking about? There is Türkiye, and we will do our best so that there will be Türkiye in the future. Without Türkiye, this issue cannot be solved. Everyone should understand this." (Habertürk, 2020).

Aliyev's statements above contain examples of both the concepts of 'competitive cooperation' and 'ripe for rivalry' used in this article. In fact, the fact that Russia's political and military bureaucracy continued negotiations on the Karabakh issue despite disagreement with their Turkish counterparts represents 'cooperation with red lines', while the fact that the negotiations lasted for more than a decade corresponds to the classification of 'ripe for rivalry' for Ankara. Baku's approach is also an important factor that facilitates 'Türkiye's presence on a larger scale' at the table, as the Azerbaijani President put it. This sub-heading, which is directly quoted from Azerbaijani President Aliyev's statement, is a summary of Azerbaijan's view of Türkiye in the Second Karabakh War. On the other hand, by November, the victorious and defeated ranks in the war started to become more apparent. Just like in the First Karabakh War, the factor determining the outcome of the war on the field in the Second Karabakh War was the situation of Shusha.

STRATEGIC ACQUISITIONS

Baku Victory Parade

The Victory Parade, which took place on 10 December 2020, was the venue where the 44-day victory of the Patriotic War, achieved with Türkiye's decisive and comprehensive support, was displayed. Türkiye was the only special invitee from outside Azerbaijan to the military parade in "Azadlıq Square" in Baku. Another special guest of the parade, which was attended by President Erdoğan and the state officials of the Republic of Türkiye, was the

Turkish Armed Forces (TAF). At the Victory Parade, where Turkish and Azerbaijani soldiers appeared shoulder to shoulder accompanied by the “Mehter March”, the President of Azerbaijan reiterated Türkiye’s support in the war with the following statements:

“From the first days, or rather from the first hours of the Patriotic War, we felt the support of Türkiye. President of Türkiye Recep Tayyip Erdogan supported the just cause of Azerbaijan from the first hours. His clear, precise, and unequivocal statements delighted the Azerbaijani people. My brother said that Azerbaijan was right in this war, Azerbaijan was not alone, and Türkiye was always on Azerbaijan’s side. This is a manifestation of our unity and brotherhood. Türkiye’s political and moral support to Azerbaijan makes every Azerbaijani citizen proud and happy. Today, by participating in the Victory Parade together, we once again show our unity both to our peoples and at the same time to the whole world.” (President of Azerbaijan Republic, 2020e)

Speaking at the ceremony, which was a joint show of the political and military bureaucracies of the two countries, President Erdoğan underlined that the guide in Ankara-Baku relations was the statements of Heydar Aliyev and Mustafa Kemal Atatürk, “One nation, two states” and “Azerbaijan’s joy is our joy, its sorrow is our sorrow” and said ‘...For thirty years we have had Karabakh wounded in our chest. Today we are here to share the happiness of healing this wound and to celebrate this glorious victory together’ (President of Azerbaijan Republic, 2020e). In addition to the TAF Special Forces Unit greeting the Presidents of Türkiye and Azerbaijan with the announcer’s cry of “How nice that you have a Turkish brother”, another element that marked the ceremony was Bayraktar TB2. Indeed, in addition to the active and unusable military equipment captured from the Armenian army in the Patriotic War, technologies that were effective in the war were also exhibited. In this context, a special parenthesis was opened for the Turkish UAV and Bayraktar TB2 was presented at the ceremony as “the most modern unmanned aerial vehicle that makes the enemy tremble with fear and delivers shaking and dispersing blows to the enemy” (AZTV, 2020).

The Victory Parade, which should be attributed special importance in Ankara’s favor in terms of Türkiye-Russia rivalry in the Karabakh issue, also represents the evolution of Baku from a period when Baku was threatened by the Russian Ambassador in the First Karabakh War: ‘Azerbaijan is our ally of 200 years. Whoever does not accept this cannot sit in his seat’ by the Russian Ambassador in the First Karabakh War, it represents the evolution of a period in which Türkiye-Azerbaijan cooperation was declared. On the other hand, the absence of any official statement from Moscow about the ceremony, which was carefully covered by the international media, is quite remarkable and should be considered as an expression of acceptance. In addition, the Victory Parade, which is considered by Russian analysts as the ‘march of the winners’ (Березовский, 2020), may cause discomfort in Russia by displaying Russian-made military equipment captured from the Armenian army in the Patriotic War, although no official comment was made. On the other hand, the fact that the Kremlin, which tried to steal a role with a ‘fait accompli’ ceasefire on 9 November without inviting Ankara, was not invited to the Victory Parade is the backfire of Russia’s competition-oriented effort. In this context, the absence of Moscow, from the Victory Parade can be explained by Aliyev’s words ‘we are showing our unity to the world’.

Shusha Declaration: The Culmination of Türkiye-Azerbaijan Cooperation

The Shusha Declaration, which is a direct projection of the Türkiye-Russia rivalry in the Caucasus with a special focus on the Karabakh issue, is also the summit of Türkiye-Azerbaijan cooperation. President Erdoğan paid a visit to Azerbaijan on 15-16 June 2021 in response to President Aliyev's invitation, which had special symbolic meanings in terms of time and place (Presidency of the Republic of Türkiye, 2021). On Azerbaijan's National Liberation Day, the two heads of state met in Shusha, liberated from Armenian occupation, and signed the 'Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Türkiye and the Republic of Azerbaijan'. It is noteworthy that the Declaration, which envisages high-level cooperation in many fields from security to culture, directly refers to the Karabakh victory: 'With great pride, the Parties declare that Azerbaijan, having triumphed in the 44-day Patriotic War, has stopped Armenia's 30-year aggressive policy, liberated its territories from occupation, and restored historical justice and international law.' (Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe, 2021). The fact that the declaration of alliance, the content of which is full of messages in terms of Türkiye-Russia rivalry, refers to the 1921 Treaty of Kars, the 100th anniversary of which will be observed, represents a centuries-old vision of brotherhood and alliance of both states. The document draws special attention to Türkiye's role in the region, where Russia is also present, by stating that "The Parties emphasize that Türkiye's contribution to the activities of the Türkiye-Russia Joint Centre in the liberated territories of Azerbaijan plays an important role in ensuring peace, stability and prosperity in the region." (Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe, 2021). In this context, the Zangezur Corridor was another issue that was emphasized in the Shusha Declaration. The importance of the Zangezur Corridor, which has a priority position for Ankara in the ongoing Ankara-Moscow rivalry in the Caucasus, is expressed as follows:

"The parties note that the opening of the corridor connecting Türkiye and Azerbaijan between the Western provinces of the Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic of the Republic of Azerbaijan (Zengezur Corridor) and the construction of the Nakhchivan-Kars railway as a continuation of this corridor will make a significant contribution to the intensification of transport-communication relations between the two countries." (Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe, 2021).

The inclusion of the Zangezur Corridor in the Declaration has also gained a special meaning with the 100th anniversary of the transfer of Zangezur to Armenia by Russia. Russia's point of view on the Shusha Declaration was stated that 'it is considered at the highest level, although it is considered within the scope of Azerbaijan's relations with third countries. In this context, at a press conference held in Moscow on 17 June 2021, Russian Foreign Ministry Spokesperson Maria Zakharova commented on the Kremlin's position in response to a question about President Erdoğan's visit to Shusha as follows:

"I think it is wrong to confuse the two issues directly related to Nagorno-Karabakh or Azerbaijan's bilateral relations with third countries. In this regard, we evaluate Azerbaijan-Türkiye contacts at the highest level. We think that it is very important that bilateral relations, including military ones in the region, are not established against other states." (МИД России, 2021).

The Shusha Declaration, which points to a new dimension both in terms of Türkiye's position in the Caucasus and in terms of competition with Moscow, is a post-war order-establishing document. Another issue to be evaluated in this context is the Zangezur Corridor.

Zangezur Corridor

The issue of the Zangezur Corridor, one of the strategic gains of the Karabakh victory, was also included in the 10 November Agreement that ended the Patriotic War. The Corridor, which is addressed in the last article of the 9-article Agreement, is a vital bridge in terms of Türkiye-Azerbaijan relations as well as Ankara's relations with other Turkic republics. In this respect, the Zangezur Corridor initiative is considered within the scope of order-building mechanisms after Türkiye's victory in Karabakh. The 43 km long corridor, which will connect Nakhchivan with mainland Azerbaijan, is also one of the important subjects of Türkiye-Russia rivalry. Russia does not want to leave that initiative, which is a special gain for Türkiye, to Ankara's monopoly. This attitude of the Kremlin can also be observed in the 10 November Agreement. As a matter of fact, Article 9 of the 10 November Agreement, which regulates the purpose and nature of the Zangezur Corridor, stipulates that the transport control in the corridor will be carried out by the organs of the Border Unit of the Russian Federal Security Service (FSS) and the construction of new transport routes connecting the Nakhchivan Autonomous Republic to the western regions of Azerbaijan will be ensured by the agreement of the parties (Администрация Президента России, 2020). This article is a legal document of Moscow's rivalry with Ankara.

By 'staying true' to the general logic of its policy of rivalry with Türkiye in the Caucasus, Russia aims to limit Ankara's gains after the Karabakh victory. However, one of the best responses of Türkiye, together with Azerbaijan, to the mentioned step of the Kremlin was the transfer of a significant part of the construction of the corridor to Turkish construction companies. On the other hand, just like the Victory Parade organised in Baku at the end of the Karabakh war, Türkiye, and President Erdoğan were the sole guests of the groundbreaking ceremony that started the construction of the eastern link of the Zangezur Corridor. (President of Azerbaijan Republic, 2021). As the 10 November Agreement shows, Russia, although it consents to the Zangezur Corridor in principle, opposes it procedurally. Its main objective has been to prevent Ankara's control of the Corridor and Türkiye's opportunity to establish direct links with the Turkic Republics in Central Asia. Therefore, Russia supports Armenia's tendency to avoid its obligations towards the Corridor. Another reason for Moscow's negative attitude towards the Zangezur Corridor in its competition with Ankara is directly related to Armenia. In fact, based on the assumption that the Corridor, which will provide significant economic advantages to the countries in the region, will not bypass Armenia, Moscow also does not want such Armenia, which is economically strong and pursues independent policies. (Memmedov & Hasanoğlu, 2023). In fact, the mentioned attitude between Türkiye and Russia, which can be considered within the scope of 'competitive cooperation', has mainly manifested itself in the form of competition due to the Kremlin's extreme pragmatist approach.

CONCLUSION

Ankara's initial reaction to the Second Karabakh War, which started in September 2020, also contains important lessons from the First Karabakh War. It should be emphasized that this situation is closely related to the country's material power capacity, political will, and system-level variables in two different periods. Nevertheless, the fact that the Ankara government, headed by President Erdoğan, uniformly declared that it was on the side of Azerbaijan with all its capacity from the first minutes of the war is one of the most important issues that determined the fate of the Second Karabakh War. Türkiye has become a country that can say 'we stand by Azerbaijan with all our means from a country that said 'there is no road to take helicopters, there is no practice' in the First Karabakh War. At the same time, Türkiye, which has supported Azerbaijan with its full capacity in real terms with both military and diplomatic means, has also reaped the fruits of more than a quarter of a century of 'ripe for rivalry'. It is widely recognized in the literature that Ankara was the winning side of the Türkiye-Russia rivalry in the Second Karabakh War. It is worth emphasizing Bayraktar TB2, which was a paradigm changer especially during the war. Bayraktar's role in the Second Karabakh War also vindicated neoclassical realists such as Rose and Friedberg, who referred to the fact that actors who succeeded in realising technological change would come to the fore in the competition. On the Azerbaijani side, the belief that 'without Türkiye, the Karabakh problem cannot be solved' has become entrenched and this belief has been shared by the leadership of the state.

With the victory at the end of 44 days, Türkiye reinforced its presence in the Caucasus, and the participation of the state officials of the Republic of Türkiye as the sole invitee in the Baku Victory Parade organized in Azerbaijan after the war was an important message to the region and the world. After the Second Karabakh War, Ankara continued to make efforts for the establishment of order-building mechanisms in the Karabakh issue. In this context, the Shusha Declaration, the document symbolizing the summit of Türkiye-Azerbaijan strategic cooperation in the year following the Karabakh victory, is an important example of such mechanisms. In addition, the Zangezur Corridor, which was one of the important gains for Türkiye on paper in the 10 November Agreement that ended the war, can also be evaluated in the context of post-war order-building mechanisms. It should be noted that the process regarding the Zangezur Corridor has not yet been completely finalized, but Ankara and Baku continue their struggle on this issue.

Author Contribution

The study has a single author, and the responsible author has 100% contribution to the study.

Ethics Committee Permission

There is no data or data set in the study that requires ethics committee permission.

REFERENCES

- Anadolu Agency. (2020, January 9). *2020'de öne çıkan çatışma ve potansiyel risk bölgeleri*. Retrieved July 20, 2024, from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2020de-one-cikan-catisma-ve-potansiyel-risk-bolgeleri-/1697337>
- Atherton, K. D. (2023, January 30). Mass-market military drones: 10 Breakthrough Technologies 2023. *MIT Technology Review*. <https://www.technologyreview.com/2023/01/09/1064892/mass-market-military-drones-tb2-10-breakthrough-technologies-2023/>
- AZTV. (2020, December 10). *Zəfər paradi keçirildi*. Aztv.az. Retrieved August 5, 2024, from <https://aztv.az/az/news/10691/zefer-paradi-kecirildi>
- Detsch, J. (2021, March 30). The U.S. army is using the Nagorno-Karabakh conflict to study drone warfare. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/>
- Foulon, Michiel. "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities". *International Studies Review* 17/4 (2015), 635-661.
- Friedberg, A. L. (1993). Ripe for rivalry: Prospects for peace in a multipolar Asia. *International Security*, 18(3), 5–33. <https://doi.org/10.2307/2539204>
- Habertürk. (2020, October 14). *Aliyev, Habertürk'e konuştu: Türkiye olmadan sorun çözülemez*. www.haberturk.com. Retrieved August 10, 2024, from <https://www.haberturk.com/canliyayin/697207-hava-durumu>
- Hakobyan, A. (2020, July 21). *General Daniel Balayan: 'Azerbaijanis brought this fight upon themselves.'* Aravot. Retrieved June 28, 2024, from <https://en.aravot.am/2020/07/21/260526/>
- Hecht, E. (2022). "Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data". *Military Strategy Magazine* 7(4), 31-37.
- Kucera, J. (2019, April 1). *After peace negotiations, threats of war break out between Armenia and Azerbaijan*. Eurasianet. Retrieved May 31, 2024, from <https://eurasianet.org/after-peace-negotiations-threats-of-war-break-out-between-armenia-and-azerbaijan>
- Memmedov, A., & Hasanoğlu, M. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334–344.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. (2020, October 6). *Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Azerbaijan*. Retrieved July 30, 2024, from <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-azerbaycan-i-ziyareti-6-10-2020.en.mfa>
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. (2020b, September 27). *QA-94, 27 September 2020, Statement of the spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in response to a question regarding the Armenian attacks on Azerbaijan which started this morning*. Retrieved May 31, 2024, from https://www.mfa.gov.tr/sc_-94_-ermenistan-in-azerbaycan-a-karsi-baslattigi-saldiri-hk-sc.en.mfa
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. (2023, December 21). *Dışişleri Bakanımız Sayın Hakan Fidan'ın TBMM Genel Kurulu bütçe konuşması*. Retrieved July 15, 2024, from <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanimiz-sayin-hakan-fidan-in-tbmm-genel-kurulu-butce-konusmasi.tr.mfa>
- Mitser, S., Oliemans, J., & Janovsky, J. (2022, February 23). *A monument of victory: The Bayraktar TB2 kill list*. Oryx. Retrieved July 5, 2024, from <https://www.oryxspioenkop.com/2021/12/a-monument-of-victory-bayraktar-tb2.html>

- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, 5. Edition, 1972.
- News.ru. "В Турции считают, что России не удалось урегулировать кризис в Карабахе" (21 Октября 2020). <https://news.ru/world/v-turcii-schitayut-cto-rossii-ne-udalos-uregulirovat-krizis-v-karabahe/>
- Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe. (2021, June 21). *Shusha Declaration on allied relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye*. Retrieved June 7, 2024, from <https://coe.mfa.gov.az/en/news/3509/shusha-declaration-on-allied-relations-between-the-republic-of-azerbaijan-and-the-republic-of-turkiye>
- Presidency of the Republic of Türkiye. (2021, June 12). *President Erdoğan to Visit Belgium and Azerbaijan*. Retrieved July 5, 2024, from <https://www.tccb.gov.tr/en/speeches-statements/558/128253/president-erdogan-to-visit-belgium-and-azerbaijan>
- President of Azerbaijan Republic. (2020, September 27). *Ilham Aliyev Addressed the Nation*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved May 31, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/40968>
- President of Azerbaijan Republic. (2020b, December 1). *Ilham Aliyev addressed the nation*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved July 2, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/48205/images/32>
- President of Azerbaijan Republic. (2020c, October 6). *Ilham Aliyev received delegation led by Turkish Foreign Minister*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved July 28, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/41929>
- President of Azerbaijan Republic. (2020d, November 1). *Ilham Aliyev received delegation led by Turkish Foreign Minister*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved July 29, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/45188>
- President of Azerbaijan Republic. (2020e, December 10). *A victory parade dedicated to victory in the Patriotic War was held at the Azadlig Square, Baku*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved July 8, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/48788>
- President of Azerbaijan Republic. (2021, October 26). *Azerbaijani, Turkish Presidents Laid Foundation Stone for Horadiz-Jabrayil-Zangilan-Aghband Highway (Zangazur Corridor)*. Official Website of President of Azerbaijan Republic. Retrieved July 4, 2024, from <https://president.az/en/articles/view/53736>
- Rehimov, R. (2020, October 4). *Türkiye's stance shows Azerbaijan not alone: Aliyev*. Anadolu Agency. Retrieved June 9, 2024, from <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/Turkiyes-stance-shows-azerbaijan-not-alone-aliyev/1994807>
- Rehimov, R. (2021, October 28). *İlham Aliyev, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı kutladı*. Anadolu Ajansı. Retrieved July 12, 2024, from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ilham-aliyev-29-ekim-cumhuriyet-bayrami-dolayisiyla-cumhurbaskani-erdogani-kutladi/2405556>
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144–172. <https://doi.org/10.1017/s0043887100007814>
- Taliaferro, Jeffrey W. Et. al. "Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy". *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. ed. Steven E. Lobell vd. 1-41. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
-

-
- The Republic of Türkiye Directorate of Communications. (2023, May 5). *President Erdoğan's post: "Strong Türkiye in the field and at the table."* Retrieved July 17, 2024, from <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/president-erdogans-post-strong-turkiye-in-the-field-and-at-the-table>
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company, Reading, 1979.
- Zakaria, Fareed. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Xalq Cəbhəsi Qəzeti. (2021, October 5). *Zəfər xronikası: 5 oktyabr 2020-ci il Prezident İlham Əliyevin Türkiyənin "TRT Haber" televiziya kanalına müsahibəsi*. Retrieved June 20, 2024, from <https://www.xalqcebhəsi.az/news/politics/89141.html>
- Yüzbaşıoğlu, N., & Çam, Ö. T. (2020). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Tüm imkânlarımızla Azerbaycan'ın yanındayız. *Anadolu Ajansı*. Retrieved June 24, 2024, from <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-tum-imkanlarimizla-azerbaycanin-yanindayiz/1908565>
- Администрация Президента России. (2020, November 10). *Заявление президента Азербайджанской Республики, премьер-министра Республики Армения и президента Российской Федерации*. Retrieved July 25, 2024, from <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>
- Березовский, Г. (2020, December 9). *"Парад победителей": Эрдоган приехал в Баку*. Газета.Ru. Retrieved July 10, 2024, from https://www.gazeta.ru/politics/2020/12/09_a_13392853.shtml
- Известия. (2020, October 22). *В Кремле заявили о несоблюдении договоренностей по Карабаху*. <https://iz.ru/1077150/2020-10-22/v-kremle-zaiavili-o-nesobliudenii-dogovorennosti-po-karabakhu>
- Макиенко, К. (2020, November 10). Как Россия проиграла во второй карабахской войне. *Ведомости*. <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2020/11/10/846462-rossiya-proigrala>
- МИД России. (2021, June 17). *Брифинг официального представителя МИД России М.В.Захаровой, Москва, 17 июня 2021 года*. Министерство Иностранных Дел Российской Федерации. Retrieved July 21, 2024, from https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/sotrudnicestvo-po-linii-evropa-azia.-asem/1752686/
- Новичков, Н. (2020, December 14). *Война дронов. Азербайджан продемонстрировал применявшиеся в Нагорном Карабахе беспилотники*. ТАСС. Retrieved July 9, 2024, from <https://tass.ru/armiya-i-opk/10244145>
- ТАСС. (2020, September 28). *Песков: Всем сторонам в ситуации с Нагорным Карабахом нужна максимальная сдержанность*. ТАСС. Retrieved June 12, 2024, from <https://tass.ru/politika/9568723>
- Унанянц, В. (2023, September 8). G20 – дипломатия как продолжение войны другими средствами. *Эхо Кавказа*. <https://www.ekhokavkaza.com/a/32584528.html>
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 323-340, Spring 2025

Açık Hava Jimnastik Aletleri Kullanımı Sırasında Sağlık Sorunları Yaşamamak İçin Alet Türüne Göre Yapılması Gereken Ön Çalışmaların Bütünü*

All of the Preliminary Work That Should Be Done According to Equipment Type in order to Avoid Health Problems While Using Outdoor Gymnastics Equipment

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
18/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
19/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Zeliha Şenpolat Özdemir
Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Gedik Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İş Sağlığı ve Güvenliği ABD
zelihasenpolat@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-9528-4590

Öz

Ülkemizde şehirleşmenin artmasıyla birlikte kentsel alanda yaşayan bireylerin rekreasyon ve spor gereksiniminin karşılanması bakımından parklarda ve açık saha mekanlarında fitness ve spor faaliyetlerinin icra edilmesi amacıyla çeşitli spor araçları temin edilmeye başlanmıştır. Ancak spor aletlerinin doğru kullanımı insanların fiziksel sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı fizyoterapist ve spor hekimleri öncülüğünde park ve bahçelerde bulunan spor aletlerinin doğru kullanımı, bu aletlerin hangi yaş ve kilo aralığına kadar güvenilir olduğuna ilişkin bir rehber oluşturulması sağlanacaktır. Bu düşünceden hareketle konu kapsamında faaliyet gösteren 72 bireye yönelik sağlık algısı ölçeği anketi uygulanmıştır. SPSS 26 programı kullanılarak analiz edilen araştırmada; günlük yaşam içerisinde fiziksel hareketi yarısından fazlasının yaptığı, bireylerin %94,4'nün sağlıklarını korumak için önlem aldıkları, %83,3'ün daha iyi hissetmek için fiziksel olarak hareket ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca bireylerin %72,2'sinin düzenli olarak egzersiz yaptıkları ve bireylerin %80,6'sının ise parklardaki egzersiz ekipmanlarında düzenli olarak egzersiz yaptıkları tespit edilmiştir. Yürütülen araştırma bulgularına göre sağlık algısı ölçeğinden elde edilen puan ortalamalarının kronik hastalık durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Kronik hastalığı olan bireylerde sağlık algısının daha yüksek olduğu ve kronik hastalık türlerine göre ise istatistiksel olarak sağlık algısının en yüksek Lyme hastalığı olan bireylerde görüldüğü gözlenmiştir. Daha net ve geçerli bilgilerin sağlanabilmesi maksadıyla daha geniş bir örneklem dahilinde araştırmaların yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Park, Spor, Sağlıklı Spor, Egzersiz, Sporda Farkındalık

Abstract

At the beginning of the article, there should be an abstract in Turkish and English. With the increase in urbanization in our country, in order to meet the recreation and sports needs of individuals living in urban areas, various sports equipment has started to be provided in order to carry out fitness and sports activities in parks and outdoor spaces. However, the correct use of sports equipment is of great importance for the physical health of individuals. The aim of this research is to create a guide on the correct use of sports equipment in parks and gardens under the leadership of physiotherapists and sports physicians, and in which age and weight range these equipment are reliable. Based on this idea, a questionnaire was applied to 72 individuals operating within the scope of the health perception scale. In the research analyzed using SPSS 26 program; it was determined that more than half of the individuals perform physical activity in daily life, 94.4% of the individuals take precautions to protect their health and 83.3% of the individuals move physically to feel better. In addition, it was determined that 72.2% of the individuals exercised regularly and 80.6% of them exercised regularly on exercise equipment in parks. According to the findings of the study, the mean scores obtained from the health perception scale differed statistically significantly according to chronic disease status. It was observed that health perception was higher in individuals with chronic diseases and the highest health perception statistically according to chronic disease types was observed in individuals with Lyme disease. It is recommended that the study be conducted in a larger sample to provide clearer and valid information.

Keywords: Park, Sport, Healthy Sport, Exercise. Awareness in Sports

Atf Bilgisi / Citation Information

Şenpolat Özdemir, Z. (2025). Açık hava jimnastik aletleri kullanımı sırasında sağlık sorunları yaşamamak için alet türüne göre yapılması gereken ön çalışmaların bütünü. *Asya Studies*, 9(31), 323-340.
<https://doi.org/10.31455/asya.1642417>

*Bu çalışma İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurul Komisyonunun 03/02/2025 tarih ve E-56365223-050.04-2025.137548.40 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

GİRİŞ

Kent yaşamının her geçen gün artmasıyla birlikte bireylerin günlük rutinleri ev ve iş arasında geçen yoğun iş temposu dışına çıkamamasına neden olmaktadır. Özellikle kentleşmenin yoğun yaşandığı bölgelerde hayatını idame ettiren bireyler bu monoton yapı içerisine adeta hapsolmaktadır. Ayrıca bireylerin kısıtlı boş vakitlerinde de televizyon, bilgisayar ve cep telefonu ile yakın bir bağ kurarak hareketsiz yaşamın dışına çık(a)mayarak sağlıklı yaşama kapı aralamaktadır. Bireyin doğal yaşamına zıt olan bu anlayış fiziksel (boyun düzleşmesi, bel ve eklem ağrıları gibi) ve psikolojik (strese bağlı olarak dolaşım bozuklukları, depresyon, anksiyete gibi) birçok sorunun yanı sıra obezite, tip-2 diyabet gibi hastalıklara da davetiye çıkarmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlık ilkesini toplumsal bir anlayış olarak görmekte ve bu anlayışında toplumların ekonomik gelişmeleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki ölüm oranının gelişmemiş ülkelere kıyasla sağlıklı yaşam biçiminden uzaklaştıkça ölüm oranlarının arttığı gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde sağlıklı yaşam biçimine bağlı olarak gerçekleşen ölüm oranı %40-50 civarındayken gelişmemiş ülkelerde ise bu oran % 70-80'lere kadar çıkmaktadır (Esin & Aktaş, 2012).

Devlet politikaları ve bireysel boyut içerisinde önem kazanan sağlıklı yaşam farkındalığı uygulama açısından da farklı yansımalarla zemin hazırlamaktadır. Günlük yaşam rutini içerisinde sağlıklı ve zinde olma anlayışı aktif olmayı gerektirmektedir. Aksi takdirde bireylerin maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik sorunların daha ileri boyuta evrilmesiyle diyabet, kronik kalp hastalığı ve obezite gibi hastalıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Penedo ve Dahn, 2005). Egzersiz ve sağlıklı beslenmeye yönelik yapılan pek çok farklı platformdaki araştırmalarda düzenli sporun ve dengeli beslenmenin insan sağlığı için ne kadar hayati önemde olduğunu göstermektedir. Esin ve Aktaş'ın (2012) yürüttüğü araştırmada bireylerin program sonucunda sağlıklı bir yaşama doğru daha güvende ilerledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Öğretmenlerle ilgili yapılan (Güler vd., 2008) başka bir çalışmada ise beslenme dengesinin yeterli ancak egzersiz puanının ortalamasının altında kaldığı ve gıda çalışanlarına yönelik (Beşer vd., 2007) yürütülen araştırmada da hem egzersizin hem de beslenmenin çok yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir toplum için bilinçli ve farkındalık yaratan programların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bireylerin sağlıklı ve iyi olmak için fiziksel aktiviteye ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Fiziksel aktivite, yaşam kalitesini iyileştirme ve yaşam ruhu oluşturmak için yararlı bir araç olarak görülmektedir. Fiziksel aktivite sayesinde bireylerin stres ve halk sağlığı içinde risk faktörlerinin azaldığı bilinmektedir. Bireyleri fiziksel aktiviteye ikna etmek için geliştirilmiş olan kişisel teknolojik ürünlerin yanında açık alan egzersiz parklarının sayısının da gün geçtikçe arttığı bildirilmektedir (Li, 2009; Kuru, 2013; Attwood, 2012). Vatandaşlar için temel ve basit spor aktivitelerini gerçekleştirmek, vücut sağlığını korumak, toplumun canlılığı ve mutluluğunu sağlamak için kentsel alan içerisindeki parklarda fitness ekipmanları inşası ve kurulumu yapılmaktadır (Soltani, 2007). Parklarda bulunan egzersiz ekipmanlarına halk tarafından sınırsız

ve ücretsiz olarak erişilebilir olması ve spor geliştirme uzmanlarının ekipmanlar konusunda bilgilendirme yapması sağlıklı bir toplumun gelişmesinde önemli bir parametre olarak görülmektedir. Parklarda bulunan fitness ekipmanlarının doğru kullanımı sonucunda sağlanacak faydalar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Kasların güçlendirilmesi,
- Kardiyovasküler sistemin iyileştirilmesi,
- Kemik yoğunluğunun artırılması ya da genel olarak sağlığın iyileştirilmesi,
- Toplumun canlılığının artırılması olarak belirlenmiştir (Gohar Rostamei vd., 2000).

Açık hava parklar içerisinde spor tesislerinin bulunması toplumun sağlık kültürünü geliştirmeye yönelik olumlu bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu spor tesisleri kamusal kullanıma sahiptir. Bunun yanında vatandaşların büyük bir çoğunluğu sabah sporlarını bu parklardaki fitness sahasında yapmaktadır (Alizadeh ve Tejari, 2006). Günümüzde parklar sosyal bir kurum olarak değişim göstermektedir. Parklar içerisinde farklı yaş grupları için oyun alanları, egzersiz ve sporsal faaliyet alanları yer almaktadır. Parklar içerisinde bulunan spor ve fitness ekipmanlarının amacı tüm insanların bu araçlardan faydalanarak sağlıklı birey olmasına katkı sağlamaktır. Düzenli spor ve egzersiz yapmak hareketsiz yaşamın getirisi olan hastalıklardan korunmaya yardımcı olmaktadır (Henderson vd., 2001).

Hosseini'nin 2011 yılında yapmış olduğu çalışmada parklardaki fitness ekipmanlarının standartlaştırılmasının amacı genel olarak sporu teşvik etmek olarak belirlenmiştir (Hosseini, 2011). Fitness ekipmanlarının standartlarının ana muhatapları üreticiler ve tasarımcılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar fitness ve sağlıklı yaşam tesisleri için belirlenmiş olan genel kurallar sonucunda bu cihazları kullananların yaralanma risklerinin azaltıldığı görülmektedir. Burada fitness ekipmanlarının doğru bir şekilde yerleştirilmesi, kurulması ve bu ekipmanların doğru bir şekilde kullanımı büyük önem taşımaktadır. Parklar bir kurum olarak toplumsal ihtiyaçlara göre oluşmaktadır. Bu ortam içerisinde gelişme ve büyüme kendini göstermektedir. Park sahasını sosyal kurum haline getiren özellikler insanları motive eden çok değişkenli uygulamalar olarak görülmektedir. İnsanları parklara eğitim, iletişim, sağlık, spor ve eğlence çekmektedir. Parklar çevre ile etkileşim içerisinde çevresel değerlere uygun olarak inşa edilerek kullanılmaktadır (Alizadeh ve Tejari, 2006).

Fiziksel aktiviteye katılım zihinsel ve fiziksel gelişim sağlamaktadır. Sağlık açısından faydalı olduğu ve pek çok kronik hastalık riskinin de azalmasına katkı sunmaktadır (Bauman, 2004; Warburton vd., 2006; Kohl, 2001). Rekreatyoneel tesislerin ve olanakların fiziksel aktiviteye katılımı pozitif anlamda etkilediği birçok araştırma da tespit edildiği bilinmektedir (Kaczynski ve Henderson, 2007). Bedimo-Rung vd.'nin 2005 yılında fiziksel ve sağlık aktivitelerinin önemine ilişkin yapılan çalışmada oyun alanları, spor ve fitness aletleri, sağlık hizmetleri ve mağazalar gibi farklı donatıların olduğu mekanlara daha fazla bireyin ziyaret ederek egzersiz aktivitelerini yerine getirmesine aracılık etmektedir (Bedimo-Rung vd., 2005). Kentler içerisinde bulunan parklar, farklı türde etkinlikler için yerel fırsatlar sunmaktadır ve bu

şekilde boş zamanları değerlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Kentsel alandaki parkların erişilebilir olması, aktif ve kolay kullanım sunması bakımından fiziksel aktiviteyi desteklemektedir. Bu nedenle kentlerde park tasarımı nüfus sağlığı için büyük önem taşımaktadır. Parklar, kentsel peyzaj içerisinde benzersiz bir ortam sunmaktadır. Fiziksel aktivite ve doğadan keyif alma fırsatlarının sağlanması, sosyal etkileşim ve kaçış için büyük önem taşımaktadır (Hayward ve Weitzer, 1984). Bu olanaklara sahip olan parklar, kullanıcıların sağlık ve refahının iyi olmasına katkı sağlamaktadır. Parklara ve doğal ortamlara erişim sonucunda bireylerin ruh sağlığında iyileşme, olumlu duygulanım ve kaygıda azalma fiziksel sağlık oluşumunu korumaktadır (Sugiyama vd., 2008; More ve Payne, 1978; Potwarka vd., 2008). Park kullanıcılarının önerilen fiziksel aktivite düzeylerine ulaşma olasılığının kullanmayanlara göre kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Giles-Corti vd., 2005; Deshpande vd., 2005).

Literatür incelendiğinde insanlarda davranış değişikliği oluşturarak, düzenli egzersiz yapma alışkanlığı kazandırma yollarının araştırıldığı ve bireyleri daha sağlıklı yaşayabilme becerisiyle farkındalığı sağlama anlayışına odaklanmaktadır. Son yıllarda parklar ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda başarılı olmak için bazı somut ve etkili adımların atıldığı görülmektedir. Parklar içerisinde farklı yaş gruplarına yönelik fiziksel aktivite ve sabah egzersizi yapmak için özel spor alanları bulunmaktadır. Parklardaki spor ve fitness tesisleri, bireylere spor için ortam sağlayarak park içerisine kurulmuş olan alt yapılar olarak tanımlanmaktadır. Spor ve fitness tesislerinin amacı bu tesislerin insanlar tarafından serbest ve sınırsız bir şekilde kullanılması bireylerin kas yapılarının güçlenmesine destek sağlayarak hastalıkların önlenmesine katkıda bulunmaktadır (Motlagh Zadeh, 2009). Son yıllarda özellikle teknolojinin kişisel sağlık alanında kullanımının yaygınlaşması ve sağlık araştırmaları üzerine farklı alanlarda gerçekleştirilen çalışmaların odak noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Yapılan bu çalışmayla park ve bahçelerde spor aletlerinin doğru kullanımı, spor aletlerinin yaş ve kilo kapsamında ne kadar dayanıklı ve güvenilir olduğuna ilişkin fizyoterapist ve spor hekimleri eşliğinde aletlerin kullanımına ilişkin çalışmalar yapılarak bir rehber oluşturulması sağlanmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, bireylerin açık hava alanlarında ve parklarda bulunan egzersiz ve spor aletleriyle doğru ve güvenilir bir aktivite sunmasına yardımcı olmak amacıyla tanımlayıcı olarak planlanmıştır. Ve araştırma yöntemi olarak anket seçilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini İstanbul ilinde ikamet eden, belediyelerce kurulmuş olan açık hava egzersiz alanlarında bulunan sportif aletleri kullanan 72 birey oluşturmuştur. Bu çalışma belirtilen alanlardaki sportif olanaklardan sürekli veya ara sıra yararlanan bireyleri kapsamaktadır. Söz konusu bölgedeki park ve bahçelerde toplamda 360 kişi spor aletlerini

kullanmaktadır. Bu rakamın beşte birine tekabül eden 72 kişilik sayı yeter bir rakam olacağı içinde 72 kullanıcıya ulaşılmıştır. Araştırma sürecinde 72 birey ile gönül rızası alınarak belirlenen soru formu üzerinden anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Sosyodemografik form: Katılımcıların yaş, cinsiyet, boy, kilo, medeni durum, öğrenim durumu, sigara ve hastalık durumuyla ilgili tanıtıcı sorulardan oluşmaktadır.

Sağlık Algısı Ölçeği: Diamond vd., (2007) tarafından geliştirilen ölçeğin Kadioğlu ve Yıldız (17) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirliği yapılmıştır. Sağlık algısı Ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı 0,85 olarak bulunmuştur. Ölçek, Öz farkındalık, Kesinlik, Sağlığın Önemi ve Kontrol Merkezi olarak dört alt boyut ve 15 sorudan oluşmaktadır. Dört alt boyuttan alınan puanların toplamı Sağlık Algısı puanını oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında anket uygulanan kişilerin bilgileri kişisel verilen gizliliği kapsamında yalnız çalışma için kullanılmakta ve üçüncü şahıslarla paylaşılmamaktadır. Anket sahada uygulanırken “gönüllü katılım ilkesi” çerçevesinde kişiler zorlanmamış, gönüllülük esaslı bir çalışma yapılmıştır. Toplanan veriler yalnızca çalışma kapsamında analiz amaçlı kullanılmıştır. Anket, herhangi bir fiziksel veya psikolojik zarar oluşturmamaktadır. Anketin amacı ve elde edilen verilerin nasıl kullanılacağı konusunda açık ve net bilgi sunulmaktadır.

Verilerin Toplanması

Veriler araştırmacı tarafından hazırlanan Sosyodemografik form, Sağlık Algısı ölçeği ile yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Veri toplama süreci, araştırma hakkında bireyler bilgilendirildikten sonra her birey için ortalama 4-6 dakika aralığında gerçekleşmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 26.0 paket programı aracılığıyla yürütülmektedir. Araştırmada tanımlayıcı veriler için frekans, yüzde analizi, t-testi ve Anova testi istatistiksel analiz yöntemleri olarak kullanılmaktadır. Tüm istatistikler için anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu

Karar Tarihi: 03.02.2025

Belge Numarası: E-56365223-050.04-2025.137548.40

BULGULAR

Sosyodemografik form ve Sağlık Algısı Ölçeği kapsamında gerçekleştirilen araştırmada elde edilen verilerin analizine ait bulgular yer almaktadır.

Demografik Bulgular

Araştırmanın örneklem grubunda yer alan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)
18-24	3	4,2
25-40	32	44,4
41-55	19	26,4
56-70	18	25,0
71 yaş ve üstü	0	0
Toplam	72	100
Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kadın	53	73,6
Erkek	19	26,4
Toplam	72	100
Medeni Durum	Frekans (f)	Yüzde (%)
Bekâr	23	31,9
Evli	49	68,1
Toplam	72	100
Öğrenim Durumunuz	Frekans (f)	Yüzde (%)
İlköğretim	0	0
Lise	18	25
Önlisans	9	12,5
Lisans	38	52,8
Yüksek Lisans	7	9,7
Toplam	72	100
Doğum Yeriniz	Frekans (f)	Yüzde (%)
İstanbul	30	41,7
Bursa	26	36,1
Tekirdağ	1	1,4
Eskişehir	3	4,2
Antalya	2	2,8
Düzce	1	1,4
Ankara	3	4,2
İzmir	1	1,4
İstanbul	2	2,8
Samsun	1	1,4
Kocaeli	1	1,4
Konya	1	1,4
Toplam	72	100
Boy	Frekans (f)	Yüzde (%)
150-160	19	26,4
161-170	40	55,6
171-180	12	16,7
181-190	1	1,3
Toplam	72	100
Kilo	Frekans (f)	Yüzde (%)
46-55	7	9,7
56-65	26	36,1
66-75	20	27,7
76-85	9	12,7
86-95	10	13,8

Toplam	72	100
Sigara Kullanıyor musunuz	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	27	37,5
Hayır	45	62,5
Toplam	72	100
Herhangi bir kronik hastalığınız var mı?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	22	30,6
Hayır	50	69,4
Toplam	72	100
Hastalıklar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kalp Hastalıkları	4	18,2
Hipotansiyon	1	4,5
Romatizmal Hastalıklar	8	36,4
İnsülün direnci	1	4,5
Gastrit	1	4,5
Sedef	1	4,5
Hipertansiyon	2	9,1
Haşimoto	1	4,5
Lyme	1	4,5
Astım	1	4,5
Alerji	1	4,5
Toplam	22	100

Araştırmaya katılan bireylerin %4,2'si 18-24 yaş, %44,4'ü 25-40 yaş, %26,4'ü 41-55 yaş, %25'i de 56-70 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılardan %31,9'unun bekar, %68,1'inin ise evli olduğu görülmektedir. Öğrenim düzeyi olarak %25'i lise, %12,5'i ön lisans, %52,8'i lisans ve %9,7'si de yüksek lisans mezunu olduğu ve katılımcıların ağırlıklı olarak %45,5'i İstanbul ve %36,1'i Bursa çevresinde ikamet ettiği gözlenmektedir. Bireylerden %30,6'sının kronik bir hastalığı olduğu ve bu hastalıklar içerisinde de en büyük oranın %18,2'sinin kalp hastalığı ile başı çektiği belirlenmiştir.

Araştırmaya Katılan Bireylerin Sağlıkla İlgili Düşüncelerinin Analizi

Araştırmada, katılımcıların mevcut sağlık durumlarını nasıl değerlendirdikleri ve sağlıkla ilgili alışkanlıkları incelenmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere, yürütülen araştırmada katılımcıların mevcut sağlık durumunda en çok 7 puanla %33,3'lük kesim oluşturmaktadır. Mevcut sağlık durumunu 10 puan olarak değerlendirenlerin oranı ise %1,7 ile dikkat çekmektedir. Gün içerisinde hareketli yaşam seçeneğine ortalama 5 ila 7 puan arasında katılım sağlayanların oranı yaklaşık %55'ini kapsamaktadır. Sağlığını korumak için önlem aldığını ifade edenlerin oranı %94'tür. Bu soruya gerekçeleri ise (%83) daha iyi hissetmek olduğu ifade edilmiştir.

Sağlığınız için düzenli olarak egzersiz yapıyor musunuz sorusuna katılımcıların %72,2'sinin evet yanıtını verdiği ve egzersizi %80,6'sının parklardaki egzersiz ekipmanları aracılığıyla gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Bu araçları %56'sının denk geldikçe %24'ünün ise haftada 3-4 gün kullandıkları belirlenmiştir. Parklardaki veya açık hava alanlarındaki spor ekipmanlarını katılımcıların 3'te 2'sinin 5-10 dakika geriye kalanların ise 15-30 dakika

kullandıkları tespit edilmiştir. Kullanma amaçları olarak sağlıklı kalmak (%34), kilo vermek (%12) ve boş zamanları değerlendirmek (%52) olarak belirtilmiştir. Ve son olarak ekipmanlar hakkında ne kadar bilgili oldukları ve hangi ekipmanı kullanmayı tercih ettikleriyle ilgili sorulara ise, %62'sinin orta düzeyde bilgi sahibi olduğu ve havada yürüme aleti (%38,9) ile yan salınım aletinin (%25) yoğunlukta kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Tablo 2: Katılımcıların Sağlıkla İlgili Düşüncelerin Değerlendirilmesi

Mevcut sağlık durumunuzu 0-10 arasında bir ölçekte nasıl değerlendirirsiniz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
5	6	8,3
6	9	12,5
7	24	33,3
8	20	27,8
9	12	16,7
10	1	1,4
Toplam	72	100
Günlük yaşamınızda fiziksel olarak hareketlilik durumunuzu 0 ile 10 arasında bir ölçekte nasıl değerlendirirsiniz? (0= Tamamen hareketsiz, 10= Tamamen hareketli)	Frekans (f)	Yüzde (%)
2	1	1,4
3	3	4,2
4	3	4,2
5	5	6,9
6	14	19,4
7	12	16,7
8	13	18,1
9	13	18,1
10	8	11,1
Toplam	72	100
Sağlığınızı korumak için önlem alır mısınız?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	68	94,4
Hayır	4	5,6
Toplam	72	100
Sağlığınızı korumak için niçin önlem alırsınız?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Daha iyi hissetmek	60	83,3
Daha uzun yaşamak için	11	15,3
Diğer	1	1,4
Toplam	72	100
Sağlığınız için düzenli olarak egzersiz yapıyor musunuz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	52	72,2
Hayır	20	27,8
Toplam	72	100
Genellikle nerede egzersiz yaparsınız?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evde	5	6,9
Spor Salonunda	9	12,5
Parklardaki egzersiz ekipmanlarında	58	80,6
Toplam	72	100
Açık alanlardaki egzersiz ekipmanlarını ne sıklıkla kullanıyorsunuz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Her gün	1	1,4
Gün aşırı	8	11,1
Haftada 3-4 gün	17	23,6

Yolumun üstünde denk geldikçe	41	56,9
Nadiren kullanıyorum	5	6,9
Toplam	72	100
Her gelişinizde ortalama ne kadar süre egzersiz yapıyorsunuz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
5-10 dakika	47	65,3
15-30 dakika	25	34,7
Toplam	72	100
Açık alanlardaki egzersiz ekipmanlarını kullanma amacınız nedir?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Egzersiz yaparak sağlıklı kalmak	25	34,7
Kilo vermek	9	12,5
Boş zamanlarını değerlendirmek	38	52,8
Toplam	72	100
Açık alanlardaki egzersiz ekipmanlarının kullanımı hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyorsunuz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Düşük	4	5,6
Orta	45	62,5
Yüksek	13	18,1
Bilmiyorum	10	13,9
Toplam	72	100
Aşağıdakilerden hangi ekipmanı en fazla kullanıyorsunuz?	Frekans (f)	Yüzde (%)
Eliptik bisiklet	6	8,3
Havada yürüme aleti	28	38,9
Horizontal bisiklet	9	12,5
Yan salınım aleti	18	25
Vertikal bisiklet	2	2,8
Sırt güçlendirme aleti	9	12,5
Toplam	72	100

Araştırmada, katılımcıların egzersiz öncesinde ve egzersiz sırasında gerçekleştirdikleri faaliyetler de detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tablo 3'e göre, her iki katılımcıdan birinin egzersiz faaliyetlerine başlamadan önce ısınma hareketleri yaptığını belirtirken, herhangi bir ön hazırlık yapmadan egzersize başlarım diyenlerin oranı ise %30,6'dır. Egzersize başlarken hemen herkes (%95,8) keyfine göre istediği egzersiz aletini kullanmaya başladığı herhangi bir sıralamaya tabi olmadığını belirtmektedir. Ancak vücut bölgelerine göre egzersiz seçerim (%87,5) ifadesine katılım ise dikkat çekmektedir. Benzer şekilde güçsüz gördüğü veya hissettiği bölgeye yönelik çalışma yaptığını açıklayanların oranı ise 84'7'dir. Bu egzersizi yapma amacının temelinde çoğunluğun (%68'1) kilo verme olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, Egzersiz faaliyetleri büyük bir çoğunluğunun (%94,4) önceden şikâyet ettikleri gerekçelerden kurtulamadıkları konusunda emin olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Egzersiz Öncesi ve Egzersiz Sırasında Yapılan Faaliyetlerle İlgili Değerlendirmeler

Egzersize başlamadan önce ısınmak için belirli egzersizler yaparım.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	35	48,6
Hayır	37	51,4
Toplam	72	100
Isınmadan, doğrudan egzersize başlarım	Frekans (f)	Yüzde (%)

Evet	22	30,6
Hayır	35	48,6
Emin Değilim	15	20,8
Toplam	72	100
Hangi ekipmanları kullanacağıma canımın isteğine göre karar veririm.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	69	95,8
Emin değilim	3	4,2
Toplam	72	100
Ağrıyan vücut bölgame yönelik egzersiz ekipmanı seçerim.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hayır	63	87,5
Emin değilim	9	12,5
Toplam	72	100
Güçsüz hissettiğim vücut bölgame yönelik egzersiz ekipmanı seçerim.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	61	84,7
Hayır	5	6,9
Emin Değilim	6	8,3
Toplam	72	100
Kilo vermek istediğim vücut bölgame yönelik egzersiz ekipmanı seçerim.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	49	68,1
Hayır	23	31,9
Toplam	72	100
Egzersiz ekipmanları ağırlarımı geçirdi.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	3	4,2
Hayır	1	1,4
Emin Değilim	68	94,4
Toplam	72	100
Egzersiz ekipmanları beni güçlendirdi.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	26	36,1
Hayır	1	1,4
Emin değilim	45	62,5
Toplam	72	100
Egzersiz ekipmanları sayesinde kilo verdim.	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evet	6	8,3
Hayır	63	87,5
Emin değilim.	3	4,2
Toplam	72	100

Araştırma Değişkenlerinin Demografik Değişkenler Kapsamında İncelenmesi

Yapılmış olan araştırma içerisinde ölçülmüş olan değişkenlerin farklı demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem için t testi ve tek yönlü ANOVA ile incelenerek yorumlanmıştır.

Araştırma değişkeni olan sağlık algısının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bilgiler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Örnek Tablo Biçimi

	Grup	N	X	ss	t	sd	p
Sağlık Algısı	Kadın	53	47,0189	2,69252	-1,882	70	,064
	Erkek	19	48,4211	3,04258			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkenlerinin demografik değişkenlerden yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 5’te verilmektedir.

Tablo 5: Yaş

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	18-24	3	45,3333	2,08167	1,083	,362
	25-40	32	47,5625	2,58953		
	41-55	19	48,8421	2,26723		
	56-70	18	48,0000	3,72590		

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Araştırma değişkeni olan sağlık algısı ölçeğinin medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bilgiler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Medeni Durum

	Grup	N	X	ss	t	sd	p
Sağlık Algısı	Bekar	23	47,9565	3,64914	1,168	70	,247
	Evli	49	47,1224	2,35967			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Araştırma değişkenlerinin demografik değişkenlerden eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7: Eğitim Durumu

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	İlköğretim	0			1,671	,182
	Lise	18	47,4444	3,38200		
	Önlisans	9	48,2222	2,72845		
	Lisans	38	46,8421	2,39962		
	Lisansüstü	7	49,1429	3,28778		

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkenleri olan sağlık algısı ölçeğinin doğum yerine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Çalıştığı Sektör

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	İstanbul	32	47,0000	2,33415	1,591	,125
	Bursa	26	48,2692	3,26873		
	Tekirdağ	1	43,0000			
	Eskişehir	3	49,0000	1,0000		
	Antalya	2	48,5000	0,70711		
	Düzce	1	47,0000			
	Ankara	3	46,0000	2,64575		
	İzmir	1	44,0000			
	Samsun	1	49,5000			
	Kocaeli	1	42,0000			
	Konya	1	43,0000			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının doğum yerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkenleri olan sağlık algısı ölçeğinin boya göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Boy

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	150-160	19	46,8571	2,67161	0,748	,772
	161-170	40	47,6667	1,52753		
	171-180	12	49,5000	6,36396		
	181-190	1	48,0000			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının boya göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkenleri olan sağlık algısı ölçeğinin kiloya göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Kilo

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	46-55	7	47,0000	4,24264	1,077	,414
	56-65	26	48,5000	0,70711		
	66-75	20	47,3889	2,83616		
	76-85	9	49,5000	6,36396		
	86-95	10	46,5000	4,94975		

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının kiloya göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkeni olan sağlık algısı ölçeğinin sigara kullanımına göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bilgiler Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Sigara Kullanımı

	Grup	N	X	ss	t	sd	p
Sağlık Algısı	Evet	27	47,1481	3,14647	-,555	70	,581
	Hayır	45	47,5333	2,65946			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının sigara kullanımına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkeni olan sağlık algısı ölçeğinin kronik hastalık durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bilgiler Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Kronik Hastalık

	Grup	N	X	ss	t	sd	p
Sağlık algısı	Evet	22	48,4091	3,04973	,589	70	,042
	Hayır	50	46,9400	2,64506			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının kronik hastalık durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı, kronik hastalığı olan bireylerin sağlık algısının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma değişkenleri olan sağlık algısı ölçeğinin kronik hastalıklara göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin olarak Anova testi sonuçları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: Kronik Hastalık Türü

	Grup	N	X	ss	f	p
Sağlık Algısı	Kalp Hastalıkları	4	47,0000	0,81650	5,640	,004
	Hipotansiyon	1	48,0000			
	Romatizmal Hastalıklar	8	49,6250	2,06588		
	İnsülün direnci	1	43,0000			
	Gastrit	1	50,0000			
	Sedef	1	51,0000			
	Hipertansiyon	2	49,0000	,0000		
	Haşimoto	1	49,0000			
	Lyme	1	55,0000			
	Astım	1	42,0000			
	Alerji	1	44,0000			

Araştırma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının kronik hastalık türlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı, sağlık algısının en yüksek lyme hastalığı olan bireylerde görüldüğü tespit edilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sanayi devrimiyle başlayıp seri üretimle devam eden ve teknolojinin hızlı bir serüvenle insan yaşayışını daha pratik hale getirerek bireyin daha fazla hareketsiz kalmasına neden olan bir dönem yaşamaktayız. Hareketsiz yaşamla birlikte sağlıklı toplum sağlıklı birey oluşumunu engellemek adına ülkemizde yaklaşık on – on beş yıllık bir dönem içerisinde “sağlıklı yaşam için spor” anlayışıyla hareket edildiği görülmektedir. Bu anlayışa bağlı olarak açık hava ve park sahalarında hemen her yaştan yetişkin bireyin egzersiz ve spor faaliyetlerinde bulunabileceği araç-gereçler, yürüme sahaları ve bisiklet parkurlarının yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak açık hava ve park sahasında bulunan egzersiz aletlerinin bireyler tarafından sağlıklı yaşam için uygunluğu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenden ötürü bu araştırmanın cevap aradığı sorular; spor aletlerinin doğru kullanımı, aletlerin hangi yaş ve kilo aralığına kadar güvenilir olduğu, hangi sıklıkla ve ne kadar süre ile gerçekleştiği, egzersiz öncesi ve sonrası gerçekleşen durumlara ilişkin yapılandırılmıştır.

Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğunu kadınlar %73,6’sı oluşturmaktadır. Ve kadınların çoğunluğu ise %44,4’ü 25-40 orta yaş katmanında yer almaktadır. Bu bulgu yapılan bazı çalışmalarda paralellik göstermektedir. (Şimşek vd., 2011). Yürütülen araştırmada bir diğer önemli nokta ise egzersiz yapmadaki amacınız nedir adlı soruya katılımcıların çoğunluğu % 52,8 “boş zamanı değerlendirmek” olarak ifade etmişlerdir. Boş zaman kavramı özellikle son çeyrek asrın önemli konularından birisidir. Boş zaman etkinlikleri içerisinde günümüz kapitalist sistemin sürekli insanı meşgul eden ve sağlıklı hayattan uzaklaştırma çabaları içerisine giren eğlencelerden ibaret olduğunu bilmekteyiz. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalara baktığımızda bireyin daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürmesi için yaşamının üçte ikisinde bir takım çeşitli etkinlikler yapmasının önemli olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca genel yaşamın yaklaşık % 75’inin boş zaman etkinliklerine ayrılması ve yeryüzünün % 30’unun boş zaman etkinlik alanlarından oluşması bu kavram üzerinde daha fazla durulması gerektiğini göstermektedir (Şimşek ve Katırcı, 2011). Literatür incelendiğinde ise kullanım amaçlarının ‘Açık havada spor yapmak’ (Külekçi vd., 2014) ve ‘düzgün bir duruşa sahip olmak’ (Doğru vd., 2015) gibi farklılaştığı görülmektedir.

Açık hava ve park sahalarındaki spor araçları eşliğinde yapılan egzersizlerin fiziksel, psikolojik faydanın yanı sıra osteoporoz ve tip-2 diyabet gibi hastalıklardan korunmaya yardımcı olduğu tespit edilmiştir (Sixt vd., 2010). Araştırma sonuçlarına göre bir diğer ve en dikkat çekici nokta açık hava ve park sahalarında spor yapan katılımcılardan sağlık algısı en yüksek oran kronik hastalığı olan bireylerde gerçekleştiği görülmektedir. Sağlık sorunu yaşayan bireylerin spora daha bilinçli ve düzenli bir yaklaşımla devam ettiği tespit edilmiştir. Ancak ne

yazık ki önemli bir hastalığı bulunmayan bireylerde gelişigüzel ve düzensiz bir egzersiz tablosunun olduğu gözlenmiştir. Bu durumu bireylere sorulan düzenli olarak egzersiz yapıyor musunuz sorusuna %72,2'sinin evet yanıtını verdiği ve egzersizi %80,6'sının parklardaki egzersiz ekipmanları aracılığıyla gerçekleştirdikleri ifade edilmiştir. Bu araçları %56'sının denk geldikçe %24'ünün ise haftada üç-dört gün kullandıkları ve katılımcıların 3'te 2'sinin beş-on dakika aralığında ekipmanları kullandıkları belirlenmiştir. Yapılan benzeri araştırmalarda ise haftada ortalama iki- üç gün (Üstün vd., 2018); üç- dört (Doğru vd., 2015) veya (Şimşek ve Katırcı, 2011) haftada birkaç gün olarak farklılaştığı görülmektedir. Ancak uzmanlarında ifade ettiği gibi yapılan egzersiz sporundan yarar sağlamanın en önemli parametresinin istikrarlı ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Günlük ortalama 20-30 dakika ve haftada dört veya beş gün yapılmasında önemli faydalar sağlayacağı bilinmelidir.

Açık hava ve park meydanlarında katılımcılar tarafından egzersiz sırasında en çok tercih edilen aletler incelendiğinde %38,9'nun havada yürüme aleti kullandıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürde yapılan bazı sonuçlarla paralellik göstermektedir (Burrows vd., 2018; Copeland vd., 2017; Acar ve Aydos, 2021). Ayrıca bireylerin ağırlıklı olarak benzer ekipmanları yoğun ve kısa süreli kullandığı bu durumun egzersiz araçları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu araştırmamızda da kullanılan aletler hakkında katılımcıların bilgi düzeyinin (%62'5) orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatüre baktığımızda Doğru ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada (2015) aletlerin çoğunlukla ne işe yaradığı ve hangi bölgeye katkı sağladığı konusunda bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Ayrıca bir başka çalışmada ise erkeklerin kadınlara oranla aletleri kullanma konusunda daha fazla bilgi sahibi olduğu ifade edilmiştir (Üstün vd., 2018). Şimşek ve Katırcı'nın yaptığı araştırmada ise % 48'inin orta düzeyde % 28'inin ise hiçbir bilgiye sahip olmadıkları dikkat çekmektedir. Katılımcıların ayrıca %87,5'nin egzersize başlamadan önce fiziksel sağlık ihtiyacına göre hareket etmediğini bildirerek egzersiz yapma konusunda bilgi yetersizliğini ortaya sermektedir.

Parklarda egzersiz araçlarını kullanmadan önce %51,4'nün herhangi bir ısınma hareketinde bulunmadığı yalnızca %30,6'sının çalışmaya başlamadan önce ısınma hareketlerine önem verdiği belirlenmiştir. Yapılan farklı bir araştırmada ise katılımcıların % 81'inin ısınma hareketlerinde bulunmadığı (Şimşek ve Katırcı, 2011) dolayısıyla hangi aracın vücudun hangi bölgesine fayda sağlayacağını da bilmemesini teyit etmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, doğum yeri, boy, kilo ve sigara kullanımına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının kronik hastalık durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı, kronik hastalığı olan bireylerde ise sağlık algısının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda bulgular incelendiğinde sağlık algısı ölçeğinden elde edilmiş olan puan ortalamalarının kronik hastalık türlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde

farklılaştığı ve sağlık algısının en yüksek lyme hastalığı olan bireylerde görüldüğü tespit edilmiştir.

Bu ve benzeri pek çok araştırma dahilinde açık hava ve parklardaki egzersiz aletlerini kullanan bireylerin egzersiz aletlerini kullanma konusundaki bilgisinin sağlıklı hayat için spor anlayışı çerçevesinde yeterli düzeyde olmadığı ve istikrarlı bir programa uyum sağlamanın uygulamada yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca egzersiz aletlerinin kullanımı konusunda yerel yönetim olan belediyelere ve yetkili birimlerin önemine dikkat çekilmelidir. Bu araç ve aletlerin gelişigüzel alanlara koyulmakla sağlıklı bir toplumun olamayacağı bilinmelidir. Daha sağlıklı bir toplum için belediyelerin ilgili birimleri bu araç ve aletlerin doğru kullanımı hakkında uzman kişilerden destek alarak sakatlanma ihtimalinin önüne geçebilir ve bireylerin daha bilinçli bir şekilde sporunu yaparak çevreye de örnek olabilir. Son olarak daha genel ve net ifadelerin kullanılabilmesi adına erkek ve kadınlar için spesifik ve katılım oranının yüksek olduğu çalışmaların yürütülmesi elzem görülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu

Karar Tarihi: 03.02.2025

Belge Numarası: E-56365223-050.04-2025.137548.40

KAYNAKÇA

- Alizadeh, M. H., & Tojari, F. (2006). Investigate ways to increase sport premises, facilities and equipment productivity. *Research in Exercise Science*, 11, 29-44.
- Attwood, E. (2012). Outdoor gyms catching on in U.S. parks. *Athletic Business*. <http://www.athleticbusiness.com/outdoor-gyms-catching-on-in-u-s-parks.htm>
- Bedimo-Rung, A. L., Mowen, A. J., & Cohen, D. A. (2005). The significance of parks to physical activity and public health: A conceptual model. *American Journal of Preventive Medicine*, 28(2), 159-168.
- Beşer, A., Bahar, Z., & Büyükkaya, D. (2007). Health promoting behaviors and factors related to lifestyle among Turkish workers and occupational health nurses' responsibilities in their health promoting activities. *Industrial Health*, 45, 151-159.
- Deshpande, A. D., Baker, E. A., Lovegreen, S. L., & Brownson, R. C. (2005). Environmental correlates of physical activity among individuals with diabetes in the rural Midwest. *Diabetes Care*, 28(5), 1012-1020.
- Doğru, E., Kızılcı, M. H., Çömük Balcı, N., Çetişli Korkmaz, N., & Tekindal, M. A. (2015). Açık alan spor aletlerini kullanan bireylerin egzersiz bilinç ve alışkanlıklarının incelenmesi. *JETR*, 2(3), 102-109.

- Esin, M. N., & Aktaş, E. (2012). Çalışanların sağlık davranışları ve etkileyen faktörler: Sistematik inceleme. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 20(2), 166-176.
- Fogg, B. (2009). A behavior model for persuasive design. *Proceedings of the 4th International Conference on Persuasive Technology - Persuasive '09*.
- Giles-Corti, B., Broomhall, M. H., Knuiiman, M., Collins, C., Douglas, K., Ng, K., Lange, A., & Donovan, R. J. (2005). Increasing walking. *American Journal of Preventive Medicine*, 28(2), 169-176.
- Gohar Rostami, H. R., Azim Zadeh, S. M., & Amiri, M. (2010). The relationship between the health service and satisfaction participants parks stations in Tehran. *National Congress of Citizens Sport Development, Tehran, June*, 124-129.
- Güleç, M., Yabancı, N., Göçgeldi, E., & Bakır, B. (2008). Ankara'da iki kız öğrenci yurdunda kalan öğrencilerin beslenme alışkanlıkları. *Gülhane Tıp Dergisi*, 50, 102-109.
- Hayward, D. G., & Weitzer, W. H. (1984). The public image of urban parks: Past amenity, present ambivalence, uncertain future. *Urban Ecology*, 8, 243-268.
- Henderson, K., Neff, L., Shape, P., Greaney, M., Royce, S., & Ainsworth, B. (2001). "It takes a village" to promote physical activity: The potential for public park and recreation departments. *Journal of Park and Recreation Administration*, 19, 23-41.
- Hosseini, S. M. (2010). Standardization of fitness facilities at parks. *Mashhad City Municipality and General Physical Education*, 17-35.
- Kaczynski, A. T., & Henderson, K. A. (2007). Environmental correlates of physical activity: A review of evidence about parks and recreation. *Leisure Sciences*, 29(4), 315-354.
- Kuru, A. (2013). *Exploration of user experience of personal informatics systems* [Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Külekçi Tatlı, C. (2014). *Yerel yönetimlerin yaptırdığı spor parklarıyla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri: Mersin örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.
- Li, I. (2009). Designing personal informatics applications and tools that facilitate monitoring of behaviors. *Proceedings of the 22nd ACM Symposium on User Interface Software and Technology UIST*.
- Mora, S., Cook, N., Buring, J. E., Ridker, P. M., & Lee, I. M. (2007). Physical activity and reduced risk of cardiovascular events: Potential mediating mechanisms. *Circulation*, 116, 2110-2118.
- Motlagh Zadeh, R. (2009). Identification parks twenty districts of Tehran. *Tehran Municipality of Parks and Green Space, Tehran*.
- Penedo, F. J., & Dahn, J. R. (2005). Exercise and well-being: A review of mental and physical health benefits associated with physical activity. *Current Opinion in Psychiatry*, 18(2), 189-193.

-
- Potwarka, L. R., Kaczynski, A. T., & Flack, A. L. (2008). Places to play: Association of park space and facilities with healthy weight status among children. *Journal of Community Health*, 33, 344-350.
- Sixt, S., Beer, S., Blüher, M., Korff, N., Peschel, T., Sonnabend, M., & Niebauer, J. (2010). Long-but not short-term multifactorial intervention with focus on exercise training improves coronary endothelial dysfunction in diabetes mellitus type 2 and coronary artery disease. *European Heart Journal*, 31(1), 112-119.
- Soltani, M. (2007). Urban garden formation in contemporary; Passing through the garden to the park (focus on the experiences of Tehran). *Bagh Nazar*, 8(4), 48-58.
- Sugiyama, T., Carver, A., Koohsari, M. J., & Veitch, J. (2018). Advantages of public green spaces in enhancing population health. *Landscape and Urban Planning*, 178, 12-17.
- Şimsek, D., Katırcı, H., Akyıldız, M., & Sevil, G. (2011). Açık alan egzersiz parkları ve kullanıcılarına ilişkin bir araştırma. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(2), 41-48.
- Üstün, N. A., Zorba, E., & Üstün, Ü. D. (2018). Parklarda yer alan açık alan spor aletlerinin kullanımı: Kadın ve erkek kullanıcıların algılarından nitel bir çalışma. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 33-41.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 341-350, Spring 2025

Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva'nın Anısına

In Memory of Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Kitap İncelemesi
Book Review

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
15/02/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
20/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Prof. Dr. Vusala Musalı
Kastamonu Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü
tezkireshinas@gmail.com
ORCID: [0000-0002-1104-272X](https://orcid.org/0000-0002-1104-272X)

Atıf Bilgisi / Citation Information

Musalı, V. (2025). Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva'nın anısına. *Asya Studies*, 9(31), 341-350.
<https://doi.org/10.31455/asya.1640573>

PERVANE BEKİRKIZI İSAYEVA'NIN HAYATI VE FAALİYETİ

Azerbaycan edebiyat teorisi alanındaki önemli çalışmalarıyla tanınmış Prof. Dr. Pervane Bekirkızı İsayeva, 13 Şubat 2025'te Bakü'de vefat etmiştir (URL 3). Akademik kariyeri boyunca yürüttüğü araştırmalar Azerbaycan edebiyat biliminde kalıcı izler bırakmıştır. Bekirkızı, mitolojik ve poetik unsurları ustalıkla harmanlayan çalışmalarıyla, Azerbaycan edebi mirasına hem bilimsel hem de kültürel açıdan değer katmıştır. O araştırmalarında, yalnızca teorik bilgi üretmekle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Azerbaycan edebiyatının kültürel belleği ve mitolojik zenginliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Pervane Bekirkızı, akademiye 1980'lerin sonları ve 1990'ların başında adım atar. Bu dönemde, Azerbaycan, bağımsızlık mücadelesinin en yoğun ve sancılı yıllarını yaşar. Toplumsal ve siyasi yapıda köklü değişimler ortaya çıkar; eski düzenin temelleri sarsılır, halk arasında belirsizlik ve umut karışımı bir hava hâkim olur. Ülke, Sovyetler Birliği'nin son demlerini yaşarken, bağımsızlık için verilen mücadele, sadece politik arenada değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal alanda da büyük bir ivme kazanır. Aynı zamanda, 1. Karabağ Savaşı patlak verir ve Azerbaycan halkı, çok daha büyük bir sorumlulukla karşı karşıya kalır. Savaşın etkisiyle halk hem içsel hem de dışsal baskılarla yüzleşir; bu zorlu süreç, ülkenin geleceğini şekillendirir. Tüm bu gelişmeler, aydınların akademik yolculuklarını, ülkenin içinden geçtiği bu kritik döneme paralel olarak etkiler ve onlara bu dönemdeki toplumsal değişimlere duyarlı bir bakış açısı kazandırır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, postkolonyal döneme girilir. Bu dönemde Azerbaycan, yalnızca devlet kimliğini yeniden inşa etmekle kalmaz, aynı zamanda eğitim ve bilim alanlarında da önemli değişiklikler yaşanır. Sovyet etkisinden kurtulmak ve ulusal kimlik inşasını sürdürmek amacıyla, Azerbaycan'da eğitim sisteminde köklü reformların yapılması için çalışmalar gerçekleştirilir. Postkolonyal dönemde Azerbaycan'da eğitim, ulusal bilincin gelişmesi ve kültürel kimliğin korunması açısından kritik bir rol üstlenir. Aydınlar hem yerel hem de uluslararası düzeyde kabul gören bir eğitim sistemi oluşturma çabasıyla, tarihsel, kültürel ve dilsel değerleri yeniden yapılandırmaya başlarlar. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde, Azerbaycan'da eğitim, bilimsel bir gelişim için sadece altyapı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ulusal kimliğin pekiştirilmesi ve dünya bilim camiasında yer edinmek adına büyük bir önem taşır. Bu kritik dönemde yetişen nesil, büyük toplumsal ve siyasi değişimlerin gölgesinde hem akademik hem de kişisel anlamda büyük fedakarlıklar yaparak, zorluklarla dolu bir yolculuğa çıkar. Bu kuşak, aynı zamanda, akademik kariyerlerini şekillendirirken, ülkenin geleceğine yön verecek bilimsel bir birikim oluşturma sorumluluğu taşır, geçmişin mirasını koruma ve ülkenin bilimsel geleceğini inşa etme görevini üstlenir. Pervane Bekirkızı da bu kuşağın bir parçası olarak, tüm zorluklara rağmen akademik kimliğini oluşturmuş ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası bilimsel kimliğini şekillendirme sürecine katkı sağlamıştır.

Akademik kariyeri boyunca edebiyat teorisi, mito-poetik kuramlar ve edebî türler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan P. Bekirkızı, sadece araştırmalarıyla değil, aynı zamanda bilimsel düşünceye kattığı yenilikçi yaklaşımlarla da anılmıştır. Edebiyatın ve kültürün evrensel dinamiklerini anlamaya yönelik analizleri, ona farklı disiplinlerdeki tartışmalara yön verme yeteneği kazandırmıştır. Ayrıca, geleneksel bakış açılarını sorgulayan eleştirel perspektifleri,

bilimsel çevrelerde dikkat çekmiştir. Bu yenilikçi bakış açıları edebiyatın sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlarını daha geniş bir perspektiften incelemeyi mümkün kılmış ve onun eserlerini yalnızca akademik çevrelerde değil, kültürel tartışmaların önemli bir parçası haline getirmiştir.

Bakü Slavyan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan P. Bekirkızı, aynı zamanda Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü'nün Edebiyat Teorisi Bölümü'nde de çalışmıştır. Bunun yanı sıra, uzun yıllar Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bağlı Yüksek Değerlendirme Komisyonu'nun (YÖK) Beşerî Bilimler Bölümü'nde başkan yardımcılığı yapmış ve bu görevde akademik değerlendirme süreçlerini yönlendirmiş, ayrıca bilimsel standartların belirlenmesinde etkin bir rol üstlenmiştir.

Pervane Bekirkızı, doktora çalışmalarında Azerbaycan edebiyat biliminin kuramsal temellerine derinlemesine eğilmiş ve iki önemli tez savunmuştur: "*Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında faciə janrının tədqiqi problemləri*" [*Azerbaycan Edebiyat Biliminde Trajedi Türünün Araştırma Sorunları*] (2003) ve "*XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bədii strukturu və mifopoetik təfəkkür (nəsr və dramaturgiya əsasında)*" [*20. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatının Potikası ve Mito-poetik Düşüncəsi (Nesir ve Dram Sanatı Temelinde)*] (2016). Bu çalışmalarıyla, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının poetik yapısını ve mito-poetik düşünce sistemini detaylı biçimde analiz ederek, edebiyat araştırmalarına yeni bir perspektif kazandırmıştır (URL 1).

Onun üzerinde çalıştığı mitoloji, halkların köklerine, millî kimliğe ve kültürel mirasa derin bir bağlılıkla şekillenen bir alandır. Mitolojiyi araştıran bir bilim insanının, bu konulardaki hassasiyetini yansıtmaması mümkün değildir. Pervane Bekirkızı, bu alandaki çalışmalarında yalnızca bilimsel bir yaklaşım sergilemekle kalmaz, aynı zamanda kendi milletine, köklerine ve kültürüne olan güçlü bağlılığıyla tanınmaktadır. Onun akademik kimliği, Azerbaycan'ın tarihi, folkloru ve edebiyatı ile bağlantılı derin bir anlayışa dayanmaktadır. Bekirkızı'nın araştırmaları, Azerbaycan Türklerinin kimliğini, geçmişini ve kültürünü daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Azerbaycan edebiyat biliminde edebi karakterlerin mitolojik semantiği ve metinlerin mito-poetik yapısıyla ilgili araştırmalar geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun başlıca nedeni, Sovyet edebiyat incelemelerinin Marksist-Leninist ideolojisinin sıkı kontrolü ve güçlü etkisiyle doğrudan ilişkilidir. Bu ideolojik denetim, edebiyatın yorumlanmasında tek bir bakış açısını dayatarak, mitoloji ile edebiyat arasındaki ilişkilerin araştırılmasına engel olmuştur. Ayrıca, Sovyet edebiyat incelemelerinin dünya beşerî düşüncesindeki gelişmelere karşı kapalı bir tutum sergilemesi, özgür düşüncüyü ve disiplinler arası çalışmaları sınırlandırmış, mitolojiyi ele alan araştırmaların yapılmasını engellemiştir.

Azerbaycan edebiyatında mitolojik eğilimler, 1960-1970'li yıllarda gündeme gelmiştir. Bu dönemde yazarlar, yeni biçimler ve özgün karakterler arayışı içinde mite ve folklorla yönelmişlerdir. 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında mitolojik konuların ve motiflerin belirginleşmesi, farklı yazarların eserlerinin mito-poetik yapılarının araştırılması, birçok edebiyat araştırmacısının çalışmalarına konu olmuştur. Özellikle M. Seyidov, B. Abdulla, K. Abdulla, A. Hacılı, A. Acaloğlu, M. Kazımoğlu, K. Eliyev, M. Kasımlı, T. Memmed, R. Geybullayeva, A. Emrahoğlu, C. Beydili, R. Kamal, T. Alişanoğlu, A. Talıbzade bu alana önemli katkılar sunmuşlardır (URL 4).

Bu alanda incelemeler yapan araştırmacılardan biri de Prof. Dr. Pervane İsayeva olmuştur. Araştırma alanı mitler olan İsayeva, Azerbaycan edebiyatında mitolojik temaların izini sürmüş, edebi eserlerdeki mitolojik motiflerin ve arketiplerin işlevini incelemiştir. Onun çalışmaları, edebiyat ve mitoloji arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koyarak hem klasik hem de çağdaş eserlerde mito-poetik yapının anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Prof. Dr. Pervane İsayeva araştırmalarında, özellikle mitolojik anlatıların modern edebi metinlerdeki yansımalarını analiz ederek, edebi eserlerde mitlerin yeniden üretilme biçimlerini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, onun çalışmaları hem edebi metinlerin sembolik ve metaforik derinliğini ortaya çıkarmış hem de Azerbaycan edebiyatının geleneksel ve modern unsurlarını bir araya getiren özgün bir yorum sunmuştur. Bu çalışmalar, edebi eserlerde mitolojik sembollerin, arketiplerin ve anlatıların çözümlemesini yaparak edebiyatın derin anlam katmanlarını ortaya çıkarmış, mitolojik mirasın modern edebiyatla kurduğu bağları açıklığa kavuşturmuştur. Özellikle Azerbaycan edebiyatında mitolojik süjetlerin (konuların) ve motiflerin (temaların) yeniden yorumlanması, geleneksel ile çağdaşın sentezini oluşturarak edebi eserlerin çok katmanlı yapısını güçlendirmiştir.

Pervane Bekirkızı, “XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında İblis obrazının dini-mitolojik kaynaklarına dair” [20. Yüzyıl Azərbaycan Dramaturjisində İblis İmgesinin Dinî-Mifoloji Kaynakları], “Dəstan poetikası və nesir” [Dəstan Poetiki və Nesir], “Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu” [Mito-poetik və 20. Yüzyıl Azərbaycan Edebiyatının Poetikası] gibi eserleriyle edebiyat bilimine katkılar sunmuştur. İlk çalışması, Azerbaycan dramaturjisinde İblis imgesinin dinî ve mitolojik temellerini inceleyerek, dramatik yapılar içinde sembolizmin nasıl kullanıldığını açığa çıkarmaktadır (Bəkirqızı, 2008). “Dəstan poetikası və nesir” adlı çalışması ise dəstan türünün poetik yapısını ve bu türün nesirle olan ilişkisini araştırarak, edebiyatın farklı biçimlerinin birbirine nasıl etki ettiğini göstermektedir (Bəkirqızı, 2007).

Çalışmalarında mitoloji ve poetika arasındaki ilişkilere odaklanarak Azerbaycan edebiyatında mito-poetik unsurların nasıl şekillendiğini teorik bir çerçevede değerlendirmiştir. Özellikle “Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu” adlı monografisi (2015), 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının poetik dokusunu mitolojik düşüncenin etkileri bağlamında inceleyen kapsamlı bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Onun araştırmaları, edebî metinlerde mitin işlevini çözümleyerek edebiyat kuramına yeni açılımlar kazandırmıştır.

Pervane Bekirkızı, edebi eserlerde mitin işlevini ve kültürel bellekteki yerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, Azerbaycan edebiyatındaki mito-poetik unsurları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Çalışmalarında, mitin edebiyat üzerindeki etkilerini araştırırken C. Jung’un kolektif bilinçdışı ve arketipler kuramı ile Claude Lévi-Strauss’un yapısalcı mit çözümleme yönteminden faydalanmıştır.

Jung’un teorileri, mitlerin evrensel semboller aracılığıyla insan zihnindeki ortak bilinçdışı unsurları nasıl yansıttığını anlamaya yönelik bir çerçeve sunarken, Lévi-Strauss’un yaklaşımı, mitlerin yapısal özelliklerini ve bu yapıların edebi metinlerdeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Bekirkızı, bu kuramsal perspektifleri kullanarak, mitlerin hem bireysel hem de kolektif hafızada nasıl şekillendiğini ve edebi metinlerin poetik yapısı üzerindeki belirleyici rolünü analiz etmiştir. Onun çalışmaları, edebiyat bilimi açısından mitolojinin sadece geçmişin

bir yansıması değil, aynı zamanda edebiyatın inşa sürecinde etkin bir unsur olduğunu ortaya koyan önemli katkılar sunmaktadır.

Pervane Bekirkızı, ritüel-mitolojik kuramdan neo-sufizm gibi geniş bir teorik çerçevede içinde, mitin edebiyat üzerindeki şekillendirici etkilerini ve modern edebiyatla olan ilişkisini öğrenmiştir. Modern edebiyatın mitolojik unsurları nasıl dönüştürdüğünü ve bu unsurların çağdaş anlam üretimi üzerindeki rolünü araştırarak, mitlerin evrensel dili aracılığıyla tarih, edebiyat ve kültür arasındaki etkileşimleri sorgulamıştır. Bekirkızı, mitin yalnızca geçmişin izleri değil, aynı zamanda insan düşüncesine, kültürüne ve edebiyatına yön verebilecek güçlü bir araç olduğunu vurgulamıştır. Onun akademik çalışmaları, mitolojinin kültürel bellekteki evrimini ve bu değişimin edebi dilde nasıl yansıdığını ortaya koyarak, mitin çağdaş edebiyatla kurduğu ilişkinin derinliğini günümüz bağlamında yeniden yorumlamıştır. Bu şekilde, mitin hem geçmişin yansımaları hem de modern edebiyatın gelişiminde aktif bir öge olarak varlığını sürdürdüğünü gösteren önemli bir perspektif sunmuştur.

Pervane Bekirkızı, çalışmalarında mitlerin edebi ve kültürel süreçlerdeki dönüştürücü etkisini ön plana çıkarırken, mitin yalnızca geçmişin izlerini değil, aynı zamanda geleceğe dair anlatıları şekillendiren güçlü bir etken olduğunu savunmaktadır. Edebi eserlerde mitolojik unsurların nasıl anlam ürettiğini ve bu anlamın kültürel ve toplumsal bağlamlarla nasıl iç içe geçtiğini derinlemesine inceleyen Bekirkızı, mitlerin evrensel dilindeki izleri takip ederek edebiyatın bu dildeki yapısını çözümlmeye çalışmaktadır.

Bekirkızı, mitin kültürel ve edebi işlevlerine dair kapsamlı analizler sunarak, mitin hem bir edebi araç olarak hem de kültürel belleğimizdeki derin izlerin keşfi açısından büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Onun çalışmaları, mitin sadece geçmişin yankılarını taşımakla kalmayıp, aynı zamanda geleceğe dair yeni anlamlar ve anlatılar üretme gücüne sahip olduğunu gösteren önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Pervane Bekirkızı'nın, mitolojik unsurların edebi metinlerdeki işlevini inceleyen araştırmaları da dikkate değerdir. Bu bağlamda Bekirkızı, Nizami Gencevi'nin "İskendername" mesnevisinde yer alan Hz. Hızır'ı sinerjetik bir yaklaşımla ele almıştır (İsayeva, 2021). Bu çalışmanın amacı Hızır'ın mitolojik statüsünü ve işlevlerini edebi metin bağlamında belirlemek, metin içindeki mitolojik imgelerin dağılımını ve karmaşık sistemdeki rollerini analiz etmektir. Disiplinler arası bir yöntemle gerçekleştirilen incelemede, edebiyat bilimi, mitoloji ve sinerjetik teorilerinin kesişiminden yararlanılmıştır. İnceleme, Hızır'ın metnin felsefi ve estetik yapısının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve diğer mitolojik unsurlarla etkileşim içinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Hızır'ın doğasının doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğu ve metnin disiplinler arası analizle daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağladığı vurgulanmıştır.

P. Bekirkızı araştırmalarında, 20. yüzyıl Azerbaycan nesri ve dramaturjisinde mitolojik karakter, konu ve motiflerin sistemli bir biçimde tezahür ettiği alanlara odaklanmıştır. Çalışmalarının kapsamı, edebi eserlerdeki mitolojik unsurların hem yapısal hem de işlevsel açıdan ayrıntılı analizini içermekte olup, mitolojinin çağdaş edebiyat metinlerinde nasıl yeniden üretildiğini ve bu unsurların modern anlatılarla kurduğu bağlantıları aydınlatmayı hedeflemiştir. P. Bekirkızı, özellikle Hüseyin Cavid'in "İblis" adlı piyesi, Ebdürrehim Hakverdiyev'in "Peri Cadu" piyesi ve "Hortdanın Cəhənnəm Məktubları" eseri, Yusif Vəzir Cəmənzəminli'nin "Kızlar Bulağı" hikâyesi, Anar'ın "Ağ Koç, Kara Koç", Yusif Samedoğlu'nun "Deyilenler

Geldi Başa”, Elçin’in “Mahmud ve Meryem” romanları, Mövlud Süleymanlı’nın “Köç” romanı ile “Şeytan” ve “Yel Ahmed’in Beyliyi” novellaları, Kemal Abdulla’nın piyesleri ve “Yarımçık Elyazma” romanı gibi eserlerin mitolojik yapılarındaki derinlikleri vurgulamıştır (İsayeva, 2016: 9). Bekirkızı, son on yılda gerçekleştirdiği araştırmalarında bu eserlerdeki mitolojik süjetlerin, arketiplerin ve sembolik yapıların detaylı çözümlemelerini yaparak, mitolojinin çağdaş edebi metinlerle nasıl iç içe geçtiğini ve geleneksel mitolojik motiflerin modern eserlerde nasıl bir evrim geçirdiğini incelemiştir.

P. Bekirkızı’nın çalışmalarında mitolojik anlatıların edebi eserlerdeki yerini yeniden tanımlamak adına, mitin sadece geçmişin izlerini yansıtan bir unsur olmanın ötesinde, toplumsal, kültürel ve psikolojik düzeylerde de önemli işlevler üstlendiği ortaya konmuştur. Mitlerin, yalnızca tarihsel bir miras değil, aynı zamanda insanlık durumuna dair evrensel temalar ve modern insanın içsel dünyasıyla bağlantılı çok katmanlı anlamlar sunduğu, onun analizlerinde belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Ayrıca, bu mitolojik unsurların çağdaş Azerbaycan edebiyatında bireysel ve toplumsal kimliklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Bekirkızı, edebi metinlerdeki mitolojik semboller ve arketiplerin hem tarihsel hem de kültürel bağlamda yeniden anlamlandırılmasının, edebiyatın sosyal işlevlerini güçlendirdiğini ve metinlere derinlik kattığını savunmuştur. Bu perspektif, onun araştırmalarını yalnızca mitolojiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda edebiyatın toplumsal ve kültürel işlevlerini sorgulayan geniş bir düşünsel çerçeveye oturtmuştur.

P. Bekirkızı’nın yayımlanmış eserlerinin yanı sıra, hâlâ yayım aşamasında olan ve yayımlanmamış çok sayıda çalışması da bulunmaktadır. Onun Türkiye Türkçesinde hazırlamış olduğu “Mito-poetik ve Filolojik Düşüncede Mit Kavramları” başlıklı kitabı ve “Edebi Metnin Sinerjetik Yapısı: Nizami Gencevi’nin İskendername’sinde Hızır” serlevhali makalesi son dönem çalışmalarıdır ve yayım aşamasındadır.

Söz konusu eserlerinde, mit kavramlarının mito-poetik ve filolojik bağlamlarda nasıl yapılandığını derinlemesine inceleyen Bekirkızı, edebi metinlerdeki mitolojik ve sinerjik yapıların birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar hem Azerbaycan edebiyatı hem de genel edebiyat bilimi alanında önemli bir yer tutmakta ve alanın teorik temellerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bekirkızı’nın bu araştırmaları, mitin edebiyat içindeki rolünü daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır.

Pervane İsayeva Bekirkızı’nın çalışmalarına dair bir derleme bulunmadığından, okuyucuların kolayca erişebilmesi amacıyla liste hazırladık.

Bekirkızı, P. (2015). Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu (Monoqrafiya). Bakı: Elm nəşriyyatı.

Bekirkızı, P. (2002). Müasir Azərbaycan dramaturgiyası və postmodernizm (Kamal Abdullanın pyesləri əsasında). Kontekst. II toplu, 72–75. Bakı.

Bekirkızı, P. (2003, March 16). Müasir Azərbaycan dramaturgiyası və postmodernist meyillər. Yeni Azərbaycan qəzeti.

Bekirkızı, P. (2003, September 28). Postmodernist şeir və ikinci sərbəstləşmə. Yeni Azərbaycan qəzeti.

Bəkirqızı, P. (2004). Mövlud Süleymanlının nəsrində mifoloji elementlərin bədii funksiyası. Ədəbi-nəzəri məcmuə. I kitab, 92–94. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2005). Mövlud Süleymanlının nəsrində mifoloji elementlər. Ədəbi-nəzəri məcmuə, II kitab, 92–95. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2005). Художественные функции мифологических элементов в современной Азербайджанской литературе. III Международная конференция «Язык и культура», 105–107. Москва.

Bəkirqızı, P. (2006). Mif-roman: arxetipik strukturlar. Müqayisəli ədəbiyyat kontekstləri. İkinci Beynəlxalq elmi konfrans, 76–79. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2006). M.Süleymanlının «Köç» romanında qarı və dədə obrazları. Azərbaycan ədəbiyyatına yeni dəyərlər prizmasından baxış: Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları, 22–32. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2007). Neomifoloji təfəkkür və müasir roman. Cəhrubjh Aserbajdsjhanforsjhung. Band 1, 156–168. Berlin.

Bekirkızı, P. (2007). M.Süleymanlının «Köç» romanında mifoloji əsaslı obrazların struktur-semantik analizi. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 3(57), 65–70. Bakı.

Bekirkızı, P. (2007). Mif-roman: arxetipik strukturlar. Azərbaycan ədəbi-bədii jurnalı, 5, 181–187. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2007). Müasir Azərbaycan romanında struktur dəyişmələr. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 58. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2007). Dastan poetikası və nəsr. Azərbaycan ədəbi-bədii jurnalı, 12, 181–188. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2007). XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında mif elementləri. Xəbərlər. AMEA Humanitar elmlər seriyası, 4, 17–29. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2007). M.Süleymanlının «Şeytan» povestində mifoloji elementlər və onların funksional xüsusiyyətləri. Ədəbiyyat məcmuəsi. XX cild, 104–113. Bakı.

Bekirkızı, P. (2008). Неомифологическое мышление и современный роман. Восточные языки и культуры, 151–154. Москва.

Bəkirqızı, P. (2008). Azərbaycan türklərinin təfəkküründə ölüm anlayışı. Dədə Qorqud jurnalı, IV(29), 94–109. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2008). XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında İblis obrazının dini-mifoloji qaynaqlarına dair. Ədəbiyyat məcmuəsi. XXI cild, 47–58. Bakı.

Bekirkızı, P. (2009). Y.V.Çemenzeminlinin «Kızlar bulağı» eserinin struktüründə mitoloji unsurlar. Kültür evreni. Uluslararası sosyal bilimler dergisi, 409–418. Ankara.

Bəkirqızı, P. (2009). Ə.Haqverdiyevin «Xortdanın cəhənnəm məktubları» əsərinin mifopoetik strukturundan: o biri dünyaya səyahət motivi. AMEA-nın məruzələri, 5, 176–183. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2009). «Ağ qoç, qara qoç» romanı utopiya və antiutopiya paradigmasından. Azərbaycan ədəbi-bədii jurnalı, 2, 187–192. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2010, October 22–23). Arxetipik obrazlar yeni transformasiyada. Müqayisəli ədəbiyyat: ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə arxetiplər. IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları, 42. Bakı.

Bekirkızı, P. (2013). From mythopoetic structure of A. Haqverdiyev's work «The letters of Khortdan from hell» travel motive to the other world. Poetika liriki, 96–100. Ternopol.

Bekirkızı, P. (2014). Theoretical context of mythological thought and the structure of literary text. Turkish Studies. Academic Journal, 123–130.

Bəkirqızı, P. (2014). «Dünya xalqlarının mifləri» ensiklopediyası və türk mədəni dəyərlər sisteminə erməniləri işğalçı münasibəti. Uluslararası Tarih Boyunca Türk İdaresinde Ermeniler Sempozyumu, Kars.

Bekirkızı, P. (2014). Мифологические элементы повести М. Сулейманлы «Черт» и их функциональные особенности. Народно творчест и та этнология, 55–60. Киев.

Bəkirqızı, P. (2014). Mifoloji düşüncənin nəzəri konteksti və bədii mətnin strukturu. Poetika. İzm, 66–73. Bakı.

Bekirkızı, P. (2014). Mythological elements and their functional peculiarities in the 20th century of Azerbaijan prose. Multidisciplinary International Peer Reviewed Journal, 196–206.

Bəkirqızı, P. (2015, 7–8 May). Nəsimi poeziyasında və Elçinin «Mahmud və Məryəm» romanında kafir qızı obrazı. Azərbaycan–Türkiye Yedi Ulu Ozan Uluslararası Sempozyumu.

Bəkirqızı, P. (2015). Postmodernizm və Azərbaycan ədəbiyyatı. Poetika. İzm, 1-2. Bakı.

Bəkirqızı, P. (2015, 27 November). Yeni dövlət quruculuğu və keçid dövründə mifin ədəbiyyatda rolu. Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət, Bakı.

İsayeva, P. B. (2018, 3 Noyabr). Mifik təfəkkürümüzün Mirəli Seyidov əsri [Mətn]. Ədəbiyyat qəzeti, 12.

Bəkirqızı, P. (2022). Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının semiotik aspekti. Poetika.izm, 1, 32-39.

İsayeva, P. (2021). The motif of journey to the underworld in Nizami Ganjavi's Iskandar-Nama. Nizami Ganjavi Almanac. Baku: Elm və Təhsil.

Bəkirqızı, P. (İsayeva). (2022). Bədii mətnin mifopoetik aspekti (Hüseyn Cavidin “İblis” dramı). Poetika.izm, 2022(2), 32–39.

Bu derleme, yazarın akademik katkılarının daha düzenli ve erişilebilir bir şekilde sunulmasını amaçlamakta, böylece araştırmacıların ve okurların Bekirkızı'nın çalışmalarına daha kolay ulaşabilmelerine olanak sağlamaktadır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bekirkızı, P. (2007). Dastan poetikası və nəsr. *Azərbaycan ədəbi-bədii Jurnalı*, 12, 181-188.
- Bekirkızı, P. (2008). XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında İblis obrazının dini-mifoloji qaynaqlarına dair. *Ədəbiyyat məcmuəsi. XXI Cild*, 47–58.
- İsayeva, P. (2021). The motif of journey to the underworld in Nizami Ganjavi's Iskandar-Nama. *Nizami Ganjavi Almanac*. Elm və Təhsil.
- İsayeva, P. (2002). *Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında faciə janrının tədqiqi problemləri*. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.
- İsayeva, P. (2016). *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bədii strukturu və mifopoetik təfəkkür (nəsr və dramaturgiya əsasında)*. AMEA, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.
- URL 1. <https://science.gov.az/az/forms/doktora-nauk-instituta-literaturyi/3728> Erişim Tarihi: 15.02.2025
- URL 2. <https://scholar.google.com/citations?user=fhELZToAAAAJ&hl=ru> Erişim Tarihi: 15.02.2025
- URL 3. <https://edebiyyatqazeti.az/news/gundem/12884-edebiyyatsunas-pervane-isayeva-vefat-edib> Erişim Tarihi: 15.02.2025
- URL 4. https://aak.gov.az/upload/dissertation/filol/filol_d_ipb_17_03_16.pdf Erişim Tarihi: 15.02.2025.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 31, p. 351-356, Spring 2025

Kitâbu'l-Menâzır-Optik, İbnu'l-Heysem (Çev.: M. Faruk Toprak)

Ankara: Uzam Yayınları, 2024, 384 s., ISBN: 978-625-9955-28-5

Kitâb al-Menâzır-Optics, Ibn al-Haytham (Trans.: M. Faruk Toprak) Ankara: Uzam Publications, 2024, 384 pp., ISBN: 978-625-9955-28-5

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Kitap İncelemesi
Book Review

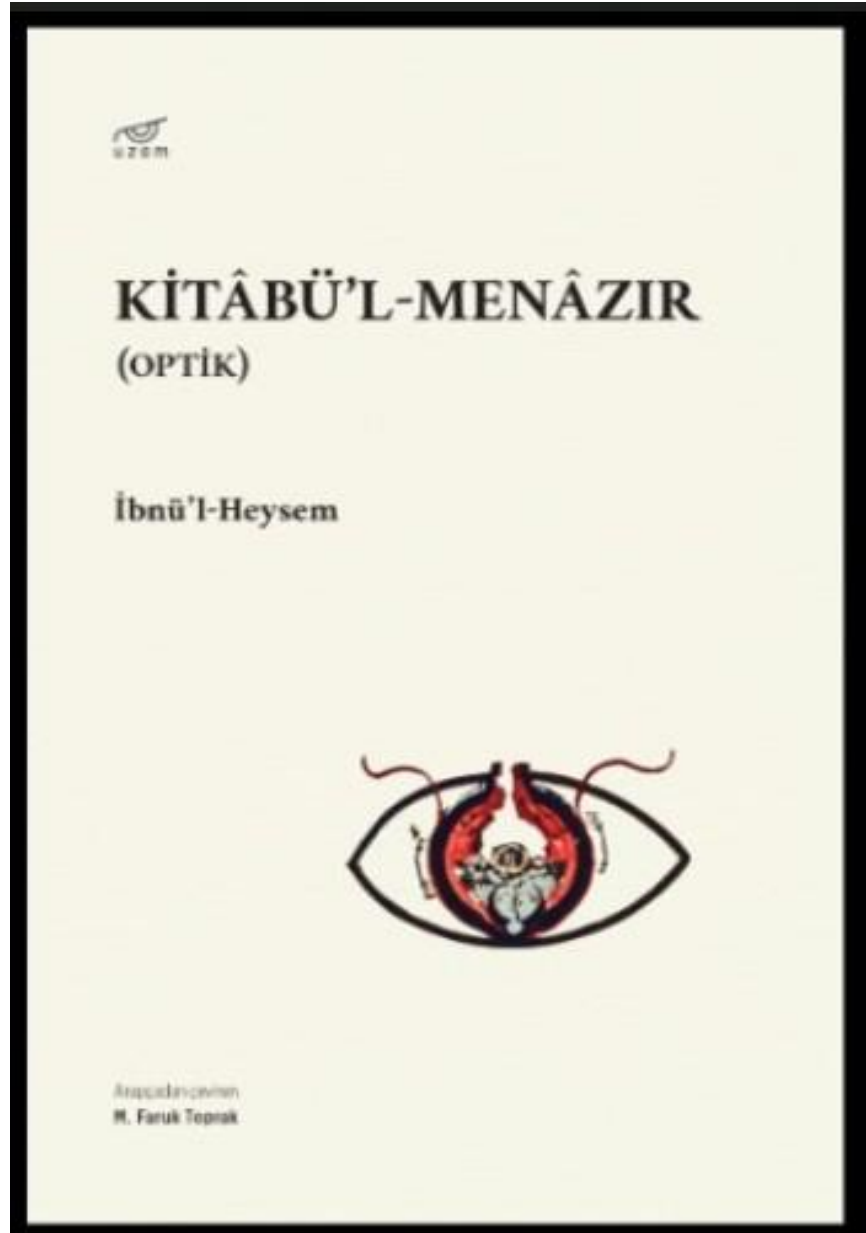
Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
20/01/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
08/03/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/03/2025

Asya Studies

Doç. Dr. Mehmet Bölükbaşı
Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arapça Mütercim ve Tercümanlık ABD
blkbamehmet@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5923-3920

Atıf Bilgisi / Citation Information

Bölükbaşı, M. (2025). Kitâbu'l-Menâzır-Optik, İbnu'l-Heysem (Çev.: M. Faruk Toprak) Ankara: Uzam Yayınları, 2024, 384 s., ISBN: 978-625-9955-28-5. *Asya Studies*, 9(31), 351-356.
<https://doi.org/10.31455/asya.1623817>

GİRİŞ

İbnu'l-Heysem 965 yılında Basra'da dünyaya gelmiş ve 1040 senesinde Kahire'de hayatını kaybetmiştir. Fizik, matematik ve felsefe alanlarında çalışmalar yapmıştır. İbnu'l-Heysem, öğrenimine Basra'da başladı. Zamanının yüksek din ve fen ilimlerini de Basra'da öğrendi. Tahsilinin bir kısmını tamamladıktan sonra, Bağdat'a giderek özellikle; matematik, fizik, mühendislik, astronomi, metalurji gibi pozitif bilimleri öğrenip, şöhrete kavuştu. Öğrendiklerini uygulama safhasına koymak için çok gayret gösterdi. İbnu'l-Heysem, çağının bütün ilimlerinde otoriteydi. Fevkalade keskin bir görüş, anlayış, muhakeme ve zekaya sahipti. Aristo ve Batlamyus'un eserlerini inceleyerek hatalarını gösterdi. Bunları özetleyerek Arapçaya tercüme etti. Ayrıca tıp biliminde de derinleşti. Geometriyi mantığa uyguladı. Öklit ve Apollonius'un geometrik ve sayısal metotlarını geliştirdi ve pratik uygulama alanlarını belirledi. Geometri ve matematiğin inşaatçılık alanında uygulanmasında katkıda bulundu. Eski medeniyetlerden intikal eden matematik, geometri ve astronomiyi tetkik ederek ilmi tenkitlerini ortaya koydu ve bu sahalarda kendi nazariyelerini geliştirerek ilim alemine sundu. Aristo ve Batlamyus'a ait olan dünyanın, kâinatın merkezi olduğu şeklindeki görüşleri üzerindeki şüphe ve tereddütlerini ifade etti. Dünya merkezli bir kâinat sisteminin kesin olmayacağı düşüncesiyle, güneş merkezli bir sistem üzerinde çalışmaya başladı. Bu çalışmaları Nasîruddin Tûsî, İbnu's-Şâtır ve Zerkâlî gibi isimler tarafından detaylı bir şekilde incelenerek güneş merkezli bir sistem modeli ortaya konulmuştur. Bu model Kopernik'in güneş merkezli sistem modelinden çok daha önce yapılmıştır. Fiziksel optik, meteorolojik optik, katoptrik, diyoptrik, yakıcı aynalar, gözün fizyolojisi ve algısal psikoloji alanlarında araştırmalar yapmış olan İbnu'l-Heysem'i, Latin skolastikleri "Alhazen" diye adlandırırlar. Kendisine ayrıca "Ptolemaeus Secundus" İkinci Batlamyus; Arapçada "Batlamyus-i Sani" lakabı da verilmiştir (İbn Ebû Usaybia, 1965:550).

İbnu'l-Heysem'in kaleme aldığı Kitâbu'l-Menâzır, optik biliminin temel prensiplerini ele alan ve optikle ilgili önemli bilgiler içeren kapsamlı bir eserdir. Toplam 384 sayfadan oluşan bu çalışma, 2024 yılında Uzam Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bilim dünyasında oldukça kıymetli bir kaynak olarak kabul edilen eser, sadece tarihsel boyutuyla değil, bilimsel içeriğiyle de dikkat çekmektedir. Böylesine değerli bir bilimsel eserin alanında uzman akademisyenlerden biri olan Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak tarafından Türkçeye kazandırılmış olması, bu alanda çalışan araştırmacılar ve akademisyenler için kayda değer bir kazanım teşkil etmektedir.

Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak'ın bu çalışmaya neden ihtiyaç duyduğuna dair aktardığı bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Çalışmanın, İbnu'l-Heysem'in yedi kitaptan oluşan eserinin ilk üç kitabını kapsadığı belirtilmiş ve eserin genel çerçevesinin optik, fizik gibi konulara temas etmekle birlikte yorum ve değerlendirme yapılmadığı, bu alanlarda katkıda bulunmanın okuyucular ve araştırmacıların inisiyatifine bırakıldığı vurgulanmıştır. Çeviri esnasında, o döneme ait kelime ve terimlerin doğru karşılıklarının bulunabilmesi için titiz bir çalışma gerçekleştirilmiş; bazı terimlerin ve ifadelerin özgün metne uygunluğunu korumak amacıyla dipnotlarda daha geniş ve ayrıntılı açıklamalar eklenerek okuyucunun metni daha iyi anlayabilmesi hedeflenmiştir.

Kitâbu'l-Menâzır, optik biliminin tüm yasalarını kapsamlı bir şekilde ele alan bir perspektif sunmaktadır. Eserin çevirisine bakıldığında, yoğun bir emek ve titizlikle günümüz Türkçesine aktarıldığı göze çarpmaktadır. Metindeki teorik açıklamaların çevirisinde son derece

bilimsel bir üslup benimsenmiş, konular hem biçim hem de içerik açısından alan terminolojisine uygun şekilde Türkçeye kazandırılmıştır. İçerik ve kapsam açısından oldukça zengin olan bu kıymetli eser, Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak'ın çevirisiyle okuyuculara sunulmuş ve optik bilimine dair kavramların Türk okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Arap Dili ve Edebiyatına ve bilime hizmet etmeyi kendine ilke edinmiş olan Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak'ın bu çalışması, alanında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Böylesine zorlu ve değerli bir referans eseri, büyük bir özveriyle hazırlayan Prof.Dr. Mehmet Faruk Toprak, bu önemli çalışmasından dolayı takdiri fazlasıyla hak etmektedir.

İbnu'l-Heysem'in bu eseri, ışık ile rengin özelliklerini inceleyen matematiksel analiz ile deneysel yöntemi bir araya getiren kapsamlı bir araştırma niteliği taşımaktadır. Eserin amacı, dönemin optik teorilerini yeniden değerlendirmek ve optik bilimini daha sağlam bir temele dayandırarak yeniden yapılandırmaktır (Sabra,1973: 443). İbnu'l-Heysem, kendisinden önceki ve çağdaşı olduğu düşünürlerden farklı olarak, görme olgusunu metafizikten bağımsız bir şekilde ele almıştır. Bu ayrımıyla, görme olgusunu fizik biliminin pozitif ve nesnel dünyasına, aynı zamanda insan bedeninin canlı deneyimlerine dayanan sezgisel ve öznel boyutlarına özgü bir perspektifle incelemiştir (Gonzalez,2002:5). İbnu'l-Heysem, optik alanında gerçekleştirdiği bu sınıflandırmanın ardından, optik tarihi açısından bir ilki teşkil eden önemli bir çalışmaya imza atmış ve ışığın yayılma şartları ile nesnelerin görünme şartları arasında belirgin bir ayrım yapmıştır. Bu ayırmadan hareketle, bir yandan yeni bir görme teorisi, diğer yandan ise yeni bir ışık teorisi geliştirmiştir. Görme teorisini gözün fizyolojik yapısı ve algı psikolojisi bağlamında temellendiren İbnu'l-Heysem, ışık teorisini ise geometrik optikle fiziksel optik disiplinlerini birleştirerek oluşturmuştur (Rashed, 1996:661). İbnu'l-Heysem, eserinde ışığı fiziksel bir varlık olarak nitelendirmiş ve bir nesnenin formunu, o nesnenin görülebilir tüm fiziksel özellikleri olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, nesnede gözlemlenebilen ışık ve rengin o nesnenin gerçek nitelikleri olduğunu ifade etmiştir (İbnu'l-Heysem, 2024:110).

İbnu'l-Heysem'in yeni görme ve ışık teorisi, kendisinden önceki teorilerden farklılık göstermektedir. Kendisinden önceki fizikçiler, görme olayının temelinde, görülen nesnenin şekil ve formunun herhangi bir aracı süreçten bağımsız bir şekilde doğrudan gözün içine girerek algılanmasıyla gerçekleştiğini savunmuşlardır (Sabra,1973: 461). İbnu'l-Heysem ise, gerçekleştirdiği çeşitli deneyler ve teorik çalışmalar sonucunda, nesnelerden göze bütüncül bir formun gelmediğini; aksine gözün nesneleri nokta nokta algıladığını eserinde ortaya koymuştur (İbnu'l-Heysem, 2024:114). İbnu'l-Heysem, eserinde, nesnelerin insanlar tarafından bütüncül bir biçimde algılandığını ifade etmiştir. Bunun temel nedeninin ise, insandaki temyiz yetisinin (idrak), ayrı ayrı noktaların ana hatları ve parçalarını zihinsel olarak bir araya getirerek anlamlı bir bütün oluşturabilme ve bütünü görme kapasitesine sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiştir (İbnu'l-Heysem, 2024:120).

İbnu'l-Heysem eserinde; ışığın yapısını felsefi yöntemlerden ziyade matematiksel ve deneysel yöntemlerle araştırmış, optik alet ve ekipmanlarına dayanarak düzenlediği deneyleri bir ispat aracı olarak kullanmıştır. Modern bilimsel tavrı açıkça sergilediği bu anlatımıyla, daha önce ortaya atılmış tezleri yanlışlıklarına rağmen çürütmekle kalmamış, Kendi teorilerinin ve ortaya koyduğu tezlerin doğruluğunu kanıtlamayı başararak, optik disiplinini yalnızca doğru ve tutarlı önermelerden oluşan bir bilim dalı haline getirme sürecine öncülük etmiş ve bu alandaki gelişmelere önemli katkılarda bulunmuştur (İbnu'l-Heysem, 2024:132).

Kitâbu'l-Menâzır adlı eserinde İbnu'l-Heysem, ışık kaynaklarını ve yaydıkları ışığın niteliklerini incelemiş ve kendileri de ışık kaynağı olan nesnelerden yayılan ışığı birincil ışık, nesnelerden yayılan ışığı ise ikincil ışık olarak adlandırmıştır. Ayrıca, ışığın düz bir çizgi boyunca yayıldığını düşünmüş ve bunu kanıtlamak için karanlık oda deneyini yapmıştır. İbnu'l-Heysem yapmış olduğu deneyle bugünkü fotoğraf makinesinin temelini atmıştır. Bunun yanı sıra, gölgelerin özelliklerini dikkate alarak farklı deneyler de gerçekleştirmiştir. Işığın kaynağı kendisi olsun ya da başka bir ışıklı nesneden gelsin, herhangi bir kaynaktan yayılan tüm ışıkların doğrusal çizgiler boyunca ilerlediğini eserinde ifade etmiştir (İbnu'l-Heysem, 2024:147).

Gözün anatomik yapısını, görme olgusunun niteliğini ve görme bozukluklarının nedenlerini günümüz bilgisine oldukça yakın bir şekilde açıklamıştır. Görme üzerine en önemli katkısı ise, o dönemde yaygın kabul gören ve ışığın gözden çıktığını iddia eden göz ışın teorisini çürütüp, ışığın nesneden geldiğini bilimsel olarak kanıtlamasıdır. Bu yaklaşımıyla, görme olayının hem fiziksel bir süreç olduğunu hem de nesneden göze ulaşan ışık demetleri aracılığıyla gerçekleştiğini matematiksel yöntemlerle ortaya koymuştur (İbnu'l-Heysem, 2024:158).

Kitâbu'l-Menâzır adlı eserinde İbnu'l-Heysem, yansıma ile ilgili yaptığı çalışmalarında hem kendinden ışıklı hem de ışıklandırılmış nesnelerin yaydığı birincil ve ikincil ışık kaynaklarının, düz, küresel, silindirik ve konik aynalardan nasıl yansıdığını deneylerle incelemiştir. İbnu'l-Heysem, bu deneyler sonucunda yansımanın kanunlarını geometrik yöntemlerle ortaya koyup ispatlamayı başarmıştır. Özellikle yansımanın nedenlerini analiz ettiği çalışması, konuya getirdiği yeni bakış açısıyla dikkat çekici bir öneme sahiptir (İbnu'l-Heysem, 2024:175).

İbnu'l-Heysem, optik kırılma olgusunu açıklarken, bu olguyu daha anlaşılır kılmak adına mekanik benzetmelerden faydalanmıştır. Işığın kırılmasını, fırlatılmış bir taşın farklı yoğunluklardaki ortamlara geçişi sırasında hareketinde meydana gelen değişimlerle ilişkilendirerek açıklamıştır. Daha yoğun ya da daha az yoğun bir ortama girdiğinde taşın hareketinin değişmesi, onun ışığın kırılma davranışını anlamlandırma sürecinde kullandığı etkili bir yöntem olmuştur. Işık, onun görüşüne göre, saydam nesnelerin içerisinden geçerken son derece yüksek bir hızla hareket eder. Bu hareketteki hız, ortamın yoğunluğuyla doğrudan ilişkilidir; ışık, az yoğun ortamlarda çok daha hızlı ilerlerken, daha yoğun ortamlarda bu hız belirgin bir şekilde azalır. Bu gözlemler sonucunda ışığın hızının, geçtiği ortama bağlı olarak değiştiğini, saydam ortamlarda azalmadığını ancak mat ortamlarda ise bu hızın düştüğünü ve ortamın matlığı arttıkça ışığın daha fazla büküldüğünü ifade etmiştir. Burada dikkat çeken temel nokta, yoğun bir ortamda ışığın hızının azaldığını belirtmiş olmasıdır. Bu yaklaşım, her ne kadar açık bir şekilde ifade edilmese de İbnu'l-Heysem'in ışığın doğasını -modern optikte olduğu gibi- parçacık modeli üzerinden değerlendirdiğini göstermektedir (İbnu'l-Heysem, 2024:198).

İbnu'l-Heysem'in teorileri, bilim dünyasında derin bir etki yaratmıştır. Ayrıca, XVII. asra kadar Doğu ve Batı dünyasında optik alanında otorite olarak kabul edilmiştir. İbnu'l-Heysem'in başarısının en önemli nedeni, kendisinden önceki bilim insanlarının yaptığı hataları tekrarlamaması, bir teoriyi benimseyip diğerini reddetmek yerine yeni ve özgün fikirler geliştirmeye odaklanmasıdır (Eastwood, 1986: 414). İbnu'l-Heysem'in (ö. 1040) matematik, optik ve

astronomi alanlarında gerçekleştirdiği çalışmaları, özellikle optik üzerine yaptığı katkılar, Batı dünyasında da birçok bilim insanının ilgisini çekmiş ve eser derinlemesine incelenmiştir. Onun Kitâbu'l-Menâzır (Optik Kitabı) isimli eseri, gözün yapısı ve görme mekanizması, ışığın yansımaları ve kırılması gibi optik olayları detaylı bir şekilde ele almakla birlikte, aynı zamanda bu konularla ilgili çeşitli optik deneylere yer veren son derece önemli bir kaynak niteliğindedir. 1029 yılında, İbn Heysem'in vefatından yaklaşık on yıl önce kaleme aldığı eser, Kepler ve Galileo gibi Avrupalı bilim insanları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Batı dünyasında Alhazen, Alhacen veya Avenetan/Avennathan adıyla tanınan İbnu'l-Heysem, antik dönemlerden yaşadığı döneme kadar gelen tüm optik ile ilgili çalışmaları ve bu alandaki problemlere dair ortaya konulan doğru ve yanlış çözüm önerilerinin tamamını kapsamlı bir şekilde bu eserinde bir araya getirmiştir (Unat, 2019:138).

SONUÇ

Kitâbu'l-Menâzır, optik biliminin temellerini atan bir eser olarak hem İslam dünyasında hem de Avrupa'da bilimsel düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuştur. İbnu'l-Heysem'in deneysel yaklaşımı, modern bilimsel yöntemlerin öncüsü olmuştur. Eser, görme ve ışık konularında derinlemesine bilgi sunarak, sonraki bilim insanları üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilen İbnu'l-Heysem tarafından telif edilen Kitâbu'l-Menâzır, optik biliminin temel prensipleri hakkında önemli bilgiler içeren eser, 384 sayfadan oluşmuş ve 2024 yılında Uzam Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bu eser, bilim dünyası için dikkat çekici bir kaynak niteliğindedir. Bu denli değerli ve bilimsel içerikteki bir çalışmanın, Prof. Dr. Mehmet Faruk Toprak gibi alanında uzman bir akademisyen tarafından Türkçeye kazandırılmış olması, bu alanda çalışanlar açısından önemli bir kazanım olmuştur.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Eastwood, B. (1986). Alhazen, Leonardo, and Late-Medieval Speculation on the Inversion of Images in the Eye. *Annals of Science*, 1(43), 413-446.
- Gonzalez, V. (2002). Universality and Modernity of Ibn al Haytham's Thought and Science. *The Institute of Ismaili Studies*. 1-5.
- İbn Ebû Usaybia. (1965). *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-eıbbâ*. (Nşr.: N. Rızâ). Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât.
- İbnu'l-Heysem. (2024). *Kitâbu'l-Menâzır-Optik* (Çev.: M. F. Toprak). Uzam Yayınları.
- Rashed, R. (1996). Roshdi Rashed.vd. (Ed.), *The Geometrical Optics, Encyclopedia of the History of Arabic Science*, 2, (p.661-715). Routledge.

-
- Sabra, A. İ. (1973, 20-22 January). *The Physical and The Mathematical in Ibn al-Haytham's Theory of Light and Vision*. [Full text paper]. The Commemoration Volume of Biruni International Congress. Iran, Tehran.
- Unat, Y. (2019). *İslam bilim tarihi ve felsefesi (orta çağ İslam dünyasında bilim ve batıya etkileri)*. Divan Kitap.
-